

การศึกษาภูมิปัญญาและการอนุรักษ์ฟื้นฟูวิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี

โดย
นางสาวนิภาวรรณ เจริญลักษณ์

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาพัฒนศึกษา

ภาควิชาพื้นฐานทางการศึกษา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2558

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

การศึกษาภูมิปัญญาและการอนุรักษ์ฟื้นฟูวิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี

โดย
นางสาวนิภาวรรณ เจริญลักษณ์

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาพัฒนศึกษา

ภาควิชาพื้นฐานทางการศึกษา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2558

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

A STUDY OF WISDOM, AND CONSERVATION AND REVIVAL OF THE WAY OF LIFE
OF POMELO FARMERS IN THE NAKHON CHAI SI RIVER BASIN

By
Miss Nipawan Charoenlak

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of Requirements for the Degree
Doctor of Philosophy Program in Development Education
Department of Education Foundations
Graduate School, Silpakorn University
Academic Year 2015
Copyright of Graduate School, Silpakorn University

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร อนุมัติให้วิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาภูมิปัญญาและการอนุรักษ์พื้นฟูวิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี” เสนอโดย นางสาวนิภาวรรณ เจริญลักษณ์ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา

.....
(รองศาสตราจารย์ ดร.ปานใจ ธารทัศนวงศ์)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วันที่.....เดือน.....พ.ศ.....

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

1. รองศาสตราจารย์ ดร.ธีรศักดิ์ อุ่นอารมย์เลิศ
2. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ลุยง วีระนาวิน
3. รองศาสตราจารย์ ดร.นรินทร์ สังข์รักษา

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

.....ประธานกรรมการ

(รองศาสตราจารย์ ดร.คณิต เขียววิชัย)

...../...../.....

.....กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ธนายศ ธนฉิติ)

...../...../.....

.....กรรมการ

(รองศาสตราจารย์ ดร.ธีรศักดิ์ อุ่นอารมย์เลิศ)

...../...../.....

.....กรรมการ

(รองศาสตราจารย์ ดร.นรินทร์ สังข์รักษา)

...../...../.....

.....กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ลุยง วีระนาวิน)

...../...../.....

53260916 : สาขาวิชาพัฒนศึกษา

คำสำคัญ : ภูมิปัญญา/ การอนุรักษ์/ พื้นฟู/ วิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี

นิภาวรรณ เจริญลักษณ์ : การศึกษาภูมิปัญญาและการอนุรักษ์พื้นฟูวิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี. อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ : รศ.ดร.ธีรศักดิ์ อุ๋นอารมย์เลิศ, ผศ.ดร.ลุง วีระนาวิน และ รศ.ดร.นรินทร์ สังข์รักษา. 435 หน้า.

วัตถุประสงค์ของการวิจัย 1.เพื่อศึกษาภูมิปัญญาของเกษตรกรสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี 2.เพื่อศึกษาสภาพของการอนุรักษ์ และการดำรงอยู่ของภูมิปัญญาเกษตรกรสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี 3.เพื่อศึกษาแนวทางการจัดการตนเองโดยใช้ภูมิปัญญาของเกษตรกรสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี 4.เพื่อศึกษาแนวทางการอนุรักษ์ พื้นฟูเพื่อการดำรงอยู่ของภูมิปัญญาของเกษตรกรสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และการวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) พื้นที่ในการศึกษาครั้งนี้ ได้แก่ พื้นที่ตำบลบางเตย และตำบลทรงคนอง อำเภอสสามพราน จังหวัดนครปฐม การวิเคราะห์ข้อมูลได้แก่ การวิเคราะห์เนื้อหาตามปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น โดยการประมวลผลจากการดำเนินการศึกษาวิจัยที่เป็นข้อมูลในพื้นที่จริง (Grounded Theory)

ผลการวิจัยพบว่า 1. ภูมิปัญญาของเกษตรกรชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี พบว่า รูปแบบของภูมิปัญญาของเกษตรกรชาวสวนส้มโอ ประกอบด้วย (1.1) คุณค่า ที่ศรัทธา และความเชื่อ ส้มโอเป็นผลไม้มงคลสำหรับประกอบพิธีกรรม ส้มโอคือความอุดมสมบูรณ์ ความมีสุขภาพดี ส้มโอจึงเป็นส่วนหนึ่งของประเพณีและพิธีกรรมชาวจีน (1.2) ด้านวิถีการทำกิน ด้วยสภาพพื้นที่และระบบนิเวศวิทยาเฉพาะพื้นที่ การทำสวนส้มโอจึงต้องเรียนรู้ภูมิประเทศอย่างลึกซึ้ง การทำสวนส้มโอให้สอดคล้องกับอากาศและสภาพดินจะทำให้ได้ผลดี (1.3) ส้มโอคือ การอยู่ร่วมกัน ด้วยบริบทของพื้นที่และระบบนิเวศวิทยาที่ต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันของชาวสวน การช่วยเหลือระบบน้ำ พันธุ์ส้มโอ การกอบกู้สวนเมื่อเจอมัยพิบัติทุกภัยทั้งหมดต้องอาศัยซึ่งกันและกัน 2. สภาพของการอนุรักษ์ และการดำรงอยู่ของภูมิปัญญาเกษตรกรสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี มีองค์ประกอบคือ (2.1) ด้านทุนสังคมและวัฒนธรรมซึ่งรวมถึงองค์ความรู้เกี่ยวกับทุนทางปัญญา ทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรมของเกษตรกรสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี ที่มีการสืบทอดส่งต่อกันมาแบบรุ่นต่อรุ่น (2.2) ด้านคุณค่าความสำคัญของวิถีเกษตรกรสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี ระบบนิเวศวิทยาที่เป็นเอกลักษณ์ สำนึกความเป็นชุมชนลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี และการสร้างสำนึกความเป็นชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี (2.3) ด้านการดำรงอยู่ กระบวนการสืบทอด และการอนุรักษ์ โดยให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์ สืบทอดภูมิปัญญาการทำสวนส้มโอให้สามารถดำรงอยู่ได้ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ 3. แนวทางการจัดการตนเองโดยใช้ภูมิปัญญาของเกษตรกรสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี (3.1) การเรียนรู้ผ่านการปฏิบัติแบบเรียนรู้ไป ปรับใช้ไปให้เหมาะสมเนื่องจากวิถีชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีเป็นรูปแบบเฉพาะ (3.2) การรับรู้ข้อมูลข่าวสาร เพื่อให้สามารถปรับตัวและพัฒนาทั้งต่อชุมชนและกลไกภายนอก 4. แนวทางการอนุรักษ์ พื้นฟู เพื่อการดำรงอยู่ของภูมิปัญญาของเกษตรกรสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี ประกอบด้วย (4.1) การฟื้นฟู เป็นแนวทางที่บรรพบุรุษได้สั่งสมไว้ เช่น การปรับสภาพดิน การอนุรักษ์พันธุ์ส้มโอ เป็นต้น (4.2) การประยุกต์ เป็นการผสมผสานความรู้เก่าและใหม่เพื่อสอดคล้องกับบริบทของพื้นที่ (4.3) การสร้างใหม่ การคิดค้นรูปแบบใหม่ๆ เพื่อให้สวนส้มโอสามารถดำรงอยู่ได้ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลง

ภาควิชาพื้นฐานทางการศึกษา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ลายมือชื่อนักศึกษา.....

ปีการศึกษา 2558

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ 1..... 2..... 3.....

53260916 : MAJOR : DEVELOPMENT EDUCATION

KEY WORDS: LOCAL WISDOM/ CONSERVATION/ REVIVAL/ WAY OF LIFE OF POMELO FARMERS/ THE NAKHON CHAI SI RIVER BASIN.

NIPAWAN CHAROENLAK: A STUDY OF WISDOM, AND CONSERVATION AND REVIVAL OF THE WAY OF LIFE OF POMELO FARMERS IN THE NAKHON CHAI SI RIVER BASIN. THESIS ADVISORS: ASSOC. PROF. THIRASAK UNAROMLERT, Ph.D., ASST. PROF. LUYONG VERANAVIN, Ph.D., AND ASSOC. PROF. NARIN SUNGRUGSA, Ed.D. 435 pp.

The objectives of this research were to study: 1) the wisdom of pomelo farmers in the Nakhon Chai Si River Basin, 2) the condition of conservation and the existence of pomelo farmers wisdom in the Nakhon Chai Si River Basin, 3) guidelines of self-management using pomelo farmers' wisdom in the Nakhon Chai Si River Basin, and 4) guidelines for the conservation and revival of pomelo farmer's wisdom in the Nakhon Chai Si River Basin. This research comprised qualitative and participatory action research methods. The area of this study was Bangtoei and Songkanong sub-districts in Sampran, Nakhonpathom. The data used a content analysis occurrence (Phenomena theory) by processing data from the trial in real space (Grounded Theory) to organize the data.

The results of the research were as follows: 1. regarding the wisdom of pomelo farmers in the Nakhon Chai Si River Basin, it was found that the format of the wisdom of pomelo farmers includes, (1.1) values, attitudes, and the belief, that pomelo is the preferable fruit for rites, is plentiful and healthy, and plays a role in Chinese traditions and rituals, (1.2) to earn a reasonable living based on the condition and specific ecology of the area, pomelo gardeners must fully understand the soil conditions, and recognise weather patterns in order to produce good pomelos (1.3) the pomelo is a symbol of unity and in the context of the area and ecology it represents independence and mutual assistance in irrigating, and planting, pomelo seeds, and salvaging gardens when faced with flooding-all farmers must help and depend on each other; 2. As for the condition of conservation and the existence of pomelo farmers wisdom in the Nakhon Chai Si River Basin, the principle elements are (2.1) social and cultural capital, including knowledge of intellectual capital of pomelo farmers in the Nakhon Chai Si River Basin which is passed on from generation to generation, (2.2) the uniqueness of the ecology, and the sense of community are of special value and importance to pomelo farmers in the Nakhon Chai Si River Basin, (2.3) the inherited wisdom of pomelo farmers can co-exist with the the dynamics of globalization to support conservation; 3. With respect to guidelines of self-management using pomelo farmers' wisdom in the Nakhon Chai Si River Basin, there must be a focus on (3.1) learning from practice and adaption because the way of life of pomelo farmers in the Nakhon Chai Si River Basin is a unique identity and, (3.2) information and knowledge gained from outside must be adapted and developed for suitability within the community and outside; 4) guidelines for the conservation and revival of pomelo farmer's wisdom in the Nakhon Chai Si River Basin include (4.1) revival of methods used by ancestors to, accumulate experience such as adapting to different soil conditions, and the conservation of pomelo seeds etc., (4.2) the application should combine old and new knowledge to best suit the context of the area, and (4.3) rebuilding, creating new formats that co-exist with change.

Department of Education Foundations

Graduate School, Silpakorn University

Student's signature.....

Academic Year 2015

Thesis Advisors' signature 1..... 2..... 3.....

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยดี ผู้วิจัยขอขอบพระคุณผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องทุกท่าน ที่ได้ช่วยเหลือรวมทั้งสร้างแรงบันดาลใจในการทำงานในครั้งนี้

ขอกราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร.ธีรศักดิ์ อุ่นอารมย์เลิศ อาจารย์ผู้ควบคุม วิทยานิพนธ์ที่ได้กรุณาให้แนวคิด ข้อเสนอแนะ และแก้ไขข้อบกพร่องในงานวิจัยนี้ อีกทั้งให้กำลังใจ ให้ความเมตตา และปรารถนาดีแก่ผู้วิจัยตลอดมา จนกระทั่งวิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงด้วยดี

ขอกราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร.คณิต เขียววิชัย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ลุย วีระนาวิ และรองศาสตราจารย์ ดร.นรินทร์ สังข์รักษา อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ที่ได้ช่วยเหลือในการแก้ไขข้อบกพร่องของวิทยานิพนธ์จนเสร็จสมบูรณ์เป็นอย่างดี ขอกราบขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ธนายศ ธนธิตี ผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก ที่กรุณาให้คำปรึกษา ให้กำลังใจ รวมทั้งตรวจสอบแก้ไขวิทยานิพนธ์ งานวิจัยสำเร็จลงได้ด้วยดี

ขอขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์เอี่ยม ทองดี ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วิรัตน์ คำศรีจันทร์ อาจารย์ ดร.ชิตชยางค์ ยมาภัย รองศาสตราจารย์ ดร.โสภณา ศรีจำปา อาจารย์ ดร.ธีระพงษ์ บุญรักษา คุณทิม ไทยทวี คุณมนตรี การะเวก คุณอุทัย แยมประชา คุณพูนผล แซ่ซี และคุณสมศักดิ์ สร้อยทอง ที่กรุณาเป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจเครื่องมือการวิจัยในครั้งนี้

ขอขอบพระคุณ คณาจารย์หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากรทุกท่าน ที่อบรมสั่งสอนและให้ความรู้ทางสาขาพัฒนศึกษา

ขอขอบคุณ เพื่อนร่วมรุ่นหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา รุ่น 2 ภาคพิเศษทุกท่านที่คอยช่วยเหลือ สร้างบรรยากาศในการเรียนให้มีความสุข และเป็นกำลังใจให้ตลอดมา

ขอขอบพระคุณ สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.) ที่สนับสนุนทุนอุดหนุนการวิจัย ประเภทบัณฑิตศึกษา ระดับปริญญาเอก ประจำปี 2556

ขอขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ดวงพร คำณูณวัฒน์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สิงหนาท น้อมเนียน อาจารย์ภฤตยา อภินิษฐ์ อาจารย์ Richard John Hiam คุณกิตติศักดิ์ จินสงวน และเพื่อนร่วมงาน สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเอเชีย มหาวิทยาลัยมหิดล ที่ให้โอกาสให้กำลังใจ ช่วยเหลือ และให้คำแนะนำจนสำเร็จลุล่วงเป็นอย่างดี

ขอขอบพระคุณ คุณนที สุดล้ำเลิศ ที่ช่วยประสานงานติดต่อผู้นำชุมชน ประชาชนชาวบ้าน และชาวสวนส้มโอให้กับผู้วิจัย และขอกราบขอบพระคุณหน่วยงานราชการ ผู้นำท้องถิ่น ประชาชนชาวบ้าน และชาวสวนส้มโอทุกท่านที่ไม่สามารถเอ่ยนามได้ทั้งหมด ที่ให้ความร่วมมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลงานวิจัยในครั้งนี้ ด้วยดีตลอดมา

สุดท้ายนี้ คุณค่าอันพึงมีจากวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ขอมอบเป็นเครื่องบูชาพระคุณบิดา มารดา รวมทั้งญาติพี่น้องทุกท่านที่ได้สนับสนุนการศึกษาและการทำวิทยานิพนธ์อย่างเต็มกำลัง คอยให้กำลังใจ ให้ข้อคิดเห็น สร้างแรงบันดาลใจให้มุ่งมั่นในการทำวิทยานิพนธ์เล่มนี้จนสำเร็จลุล่วงลงได้ และสนับสนุน การศึกษาอย่างเต็มความสามารถตลอดมา

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ	ฉ
สารบัญตาราง.....	ฎ
สารบัญภาพ	๗
บทที่	
1 บทนำ.....	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	11
คำถามในการวิจัย.....	11
ขอบเขตของการวิจัย.....	11
นิยามศัพท์เฉพาะ	14
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	14
2 วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง.....	15
กระแสโลกาภิวัตน์กับการเปลี่ยนแปลงของโลก	15
ความหมายของโลกาภิวัตน์.....	15
ผลกระทบของโลกาภิวัตน์.....	16
โลกาภิวัตน์กับการเปลี่ยนแปลงของชนบท	19
ภูมิปัญญาท้องถิ่นรากฐานสำคัญของสังคมไทย.....	20
ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น.....	20
ความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น.....	22
ประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่น.....	23
วาทกรรมภูมิปัญญาท้องถิ่น.....	24
ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการอนุรักษ์ฟื้นฟูเพื่อพัฒนาประเทศ.....	27
กระบวนทัศน์พื้นฐานกับการเปลี่ยนแปลงสังคมไทย	29
แนวคิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม.....	29

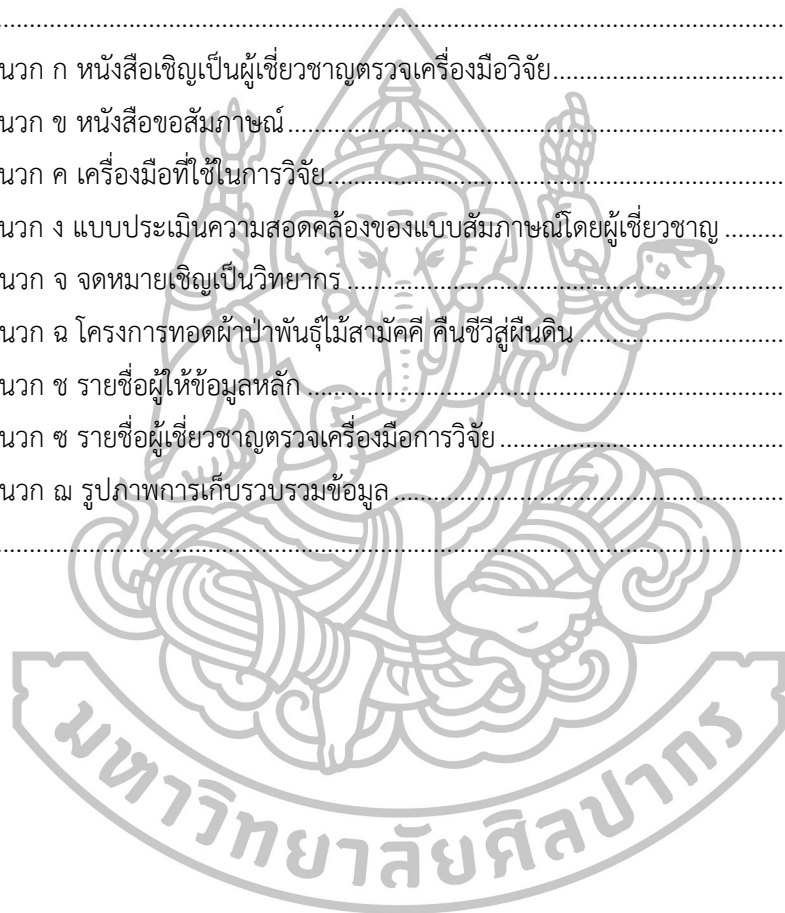

บทที่	หน้า
แนวคิดและความหมายเกี่ยวกับการพัฒนา.....	32
ความหมายของการพัฒนา.....	32
ความหมายของการพัฒนาชุมชน.....	33
การศึกษาเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชน.....	35
แนวคิดทุนทางสังคมและวัฒนธรรม.....	39
ความหมายของทุนทางสังคม.....	39
องค์ประกอบของทุนทางสังคม.....	40
รูปแบบทุนทางสังคมในสังคมไทย.....	40
ความเชื่อพื้นฐานเกี่ยวกับทุนทางสังคม.....	42
กระบวนการทุนทางสังคม.....	43
ทุนวัฒนธรรม.....	44
รูปแบบทุนวัฒนธรรม.....	46
ลักษณะของทุนทางวัฒนธรรม.....	47
แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมการพัฒนา.....	48
วัฒนธรรม: ความหมาย ความเข้าใจเพื่อการพัฒนา.....	48
องค์ประกอบของวัฒนธรรม.....	49
ประเภทของวัฒนธรรม.....	49
ลักษณะของวัฒนธรรม.....	50
วัฒนธรรม: ฐานรากของการพัฒนาที่เชื่อมโยงวิถีชุมชน.....	50
แนวคิดการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม.....	53
แนวคิดการจัดการความรู้.....	56
ความหมายของการจัดการความรู้.....	56
เป้าหมายและวัตถุประสงค์ของการจัดการความรู้.....	58
หลักการและแนวทางการจัดการความรู้.....	59
รูปแบบการจัดการความรู้.....	60
เครื่องมือในการจัดการความรู้.....	61
การประเมินผลแบบเสริมพลัง.....	67
แนวคิดการประเมินผลแบบเสริมพลัง.....	67
ขั้นตอนต่างๆ ของการประเมินผลแบบเสริมพลัง.....	67

บทที่	หน้า
ภัยพิบัติอุทกภัยที่ส่งผลกระทบต่อสวนส้มโอกลุ่มแม่บ้านนครชัยศรี ปีพุทธศักราช 2554	
และบริบท พัฒนาการ และการดำรงอยู่ของส้มโอกลุ่มแม่บ้านนครชัยศรี.....	69
สาเหตุของภัยพิบัติอุทกภัยปีพุทธศักราช 2554.....	69
ผลกระทบของภัยพิบัติอุทกภัยปีพุทธศักราช 2554.....	71
ผลกระทบการเกิดอุทกภัยต่อสวนส้มโอกลุ่มแม่บ้านนครชัยศรี	75
ข้อมูลอุทกภัยในพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง.....	76
บริบท พัฒนาการ และการดำรงอยู่ของส้มโอกลุ่มแม่บ้านนครชัยศรี.....	78
ประวัติมณฑลนครชัยศรี.....	78
ประวัติจังหวัดนครปฐม	81
ประวัติความเป็นมาของตำบลบางเตย	83
ประวัติความเป็นมาของตำบลทรงคนอง.....	86
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	91
งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาและการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม.....	91
งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับส้มโอ.....	99
งานวิจัยต่างประเทศ.....	104
กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	113
3 วิธีดำเนินการวิจัย.....	114
ขอบเขตของการวิจัย.....	114
ขั้นตอนการศึกษาวิจัย.....	115
ระยะที่ 1 การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เพื่อศึกษาภูมิปัญญา	
และการดำรงอยู่ของภูมิปัญญาเกษตรกรสวนส้มโอกลุ่มแม่บ้านนครชัยศรี.....	115
ระยะที่ 2 การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR)	
โดยศึกษาแนวทางการอนุรักษ์ พันธุ์ ภูมิปัญญาของเกษตรกรสวนส้มโอ	
กลุ่มแม่บ้านนครชัยศรีจากภัยพิบัติอุทกภัย.....	127
4 สภาพการอนุรักษ์และการดำรงอยู่ของภูมิปัญญาเกษตรกรสวนส้มโอกลุ่มแม่บ้านนครชัยศรี.....	139
บริบทพื้นที่ พัฒนาการ และประวัติศาสตร์.....	140
สภาพบริบทของกลุ่มแม่บ้านนครชัยศรี	140
ส้มโอในฐานะพืชเศรษฐกิจ	145
ลักษณะภูมิประเทศกลุ่มแม่บ้านนครชัยศรี	147

บทที่	หน้า
บริบทพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง	149
สภาพพื้นที่ตำบลบางเตย.....	149
สภาพพื้นที่ตำบลทรงคนอง.....	151
ประวัติศาสตร์พื้นที่ตำบลบางเตย ตำบลทรงคนอง จากอดีตสู่ปัจจุบัน	155
บริบททางสังคม และวิถีชีวิต	157
ด้านสาธารณสุขและการดูแลตัวเอง.....	159
การขยายตัวของความเจริญเข้ามาในพื้นที่.....	160
สภาพปัญหาของพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง.....	162
ศักยภาพและโอกาสการพัฒนาจากพื้นที่.....	167
ประวัติศาสตร์และที่มาของส้มโอ.....	170
เส้นทางการแพร่ขยายของส้มโอในประเทศไทย.....	171
ประวัติและที่มาของส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี.....	174
เหตุการณ์สำคัญที่ส่งผลต่อส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี.....	175
ข้อมูลทั่วไปของส้มโอ.....	185
พันธุ์ส้มโอ.....	186
บริบทของพื้นที่กรณีศึกษา.....	195
กรณีศึกษาตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง.....	195
5 วิถีภูมิปัญญาสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี แนวทางการจัดการตนเอง และการอนุรักษ์ พื้นที่.....	231
ภูมิปัญญาด้านระบบนิเวศลุ่มน้ำ	232
ภูมิปัญญาด้านคุณค่าของวิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี.....	235
ภูมิปัญญาด้านความเชื่อของชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี.....	236
ภูมิปัญญาด้านทักษะ ความรู้ของชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี.....	238
ภูมิปัญญา และการจัดการตนเองระยะการเตรียมการเริ่มต้น.....	240
ภูมิปัญญาการเลือกพื้นที่ปลูกส้มโอ.....	242
ภูมิปัญญาและการจัดการตนเองระยะการปลูก.....	246
ภูมิปัญญาและการจัดการตนเองระยะการหล่อเลี้ยงและดูแล	257
ภูมิปัญญาและการจัดการตนเองระยะหลังการเก็บเกี่ยว	269
6 กระบวนการเรียนรู้และปรับตัวเพื่ออนุรักษ์ พื้นที่สวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี.....	277
กระบวนการพัฒนาองค์ความรู้เพื่อเสริมศักยภาพกระบวนการในพื้นที่.....	278
การปฏิบัติการพื้นที่กรณีศึกษา	293
การประเมินผล.....	319

บทที่	หน้า
7 สรุปลผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	328
สรุปลผลการวิจัย	329
อภิปรายผล	338
ข้อเสนอแนะ.....	343
รายการอ้างอิง.....	346
ภาคผนวก	358
ภาคผนวก ก หนังสือเชิญเป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจเครื่องมือวิจัย.....	359
ภาคผนวก ข หนังสือขอสัมภาษณ์.....	370
ภาคผนวก ค เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย.....	379
ภาคผนวก ง แบบประเมินความสอดคล้องของแบบสัมภาษณ์โดยผู้เชี่ยวชาญ	389
ภาคผนวก จ จดหมายเชิญเป็นวิทยากร	397
ภาคผนวก ฉ โครงการทอดผ้าป่าพันธุ์ไม้สามัคคี คืนชีวิตสู่ผืนดิน	400
ภาคผนวก ช รายชื่อผู้ให้ข้อมูลหลัก	404
ภาคผนวก ซ รายชื่อผู้เชี่ยวชาญตรวจเครื่องมือการวิจัย	408
ภาคผนวก ฌ รูปภาพการเก็บรวบรวมข้อมูล	410
ประวัติผู้วิจัย	435

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
1	สถิติข้อมูลการปลูกส้มโอ สำนักงานเกษตรจังหวัดนครปฐม พ.ศ. 2552	8
2	ข้อมูลความเสียหายด้านการเกษตร	73
3	ข้อมูลความเสียหายทางการเกษตร ประมง ฯลฯ ตำบลบางเตย	77
4	ข้อมูลความเสียหายทางการเกษตร ประมง ฯลฯ ตำบลทรงคนอง	77
5	การปลูกพืชเศรษฐกิจตำบล	84
6	แสดงความเชื่อมโยงผู้ให้ข้อมูลและวิธีการศึกษา	120
7	สรุปขั้นตอนการศึกษาระยะที่ 1	127
8	แสดงคุณสมบัติของพื้นที่กรณีศึกษา	129
9	แสดงการศึกษากระบวนการฟื้นฟู สวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีจากภัยพิบัติอุทกภัย	132
10	ระยะที่ 3 การติดตามและประเมินผล และการจัดการตนเองหลังการดำเนินการวิจัย	133
11	แสดงขั้นตอนการสะท้อนบทเรียนหลังการดำเนินการวิจัย	134
12	รายละเอียดของจังหวัดในลุ่มน้ำท่าจีน	142
13	แสดงการใช้ประโยชน์ที่ดินในลุ่มน้ำท่าจีน	145
14	แสดงข้อมูลการผลิตและการค้าส้มโอภายในประเทศ	146
15	เปรียบเทียบพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองสมัยก่อนและปัจจุบัน	161
16	สรุปประเด็นปัญหาในพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง	163
17	จุดแข็ง S (Strength) และจุดอ่อน W (Weakness) ของพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบล ทรงคนอง	167
18	การวิเคราะห์โอกาส O (Opportunity) และข้อจำกัด T (Threat)	169
19	แสดงลักษณะส้มโอพันธุ์ต่างๆ	193
20	แสดงภูมิปัญญาระบบนิเวศลุ่มน้ำ	234
21	แสดงภูมิปัญญาด้านคุณค่า	236
22	แสดงภูมิปัญญาด้านความเชื่อ	237
23	แสดงภูมิปัญญาด้านทักษะความรู้	239
24	สรุปการอนุรักษ์ภูมิปัญญาและการจัดการตนเองจากการทำสวนส้มโอ ช่วงการเตรียมการ	245

ตารางที่	หน้า
25	สรุปลการอนุรักษ์ภูมิปัญญาและการจัดการตนเองจากการทำสวนส้มโอระยะการปลูก..... 256
26	สรุปลการอนุรักษ์ภูมิปัญญาและการจัดการตนเองจากระยะหล่อเลี้ยงและดูแล 267
27	แสดงการคัดขนาดของส้มโอในแต่ละพันธุ์..... 271
28	สรุปลการอนุรักษ์ภูมิปัญญาและการจัดการตนเองจากระยะหลังการเก็บเกี่ยว..... 274
29	ข้อเสนอแนะสื่อเอกสารความรู้ของปราชญ์ชาวสวนส้มโอในการทดลองครั้งที่ 1 283
30	ข้อเสนอแนะสื่อเอกสารความรู้ของปราชญ์ชาวสวนส้มโอในการทดลองครั้งที่ 2 284
31	ข้อเสนอแนะสื่อเอกสารความรู้ของปราชญ์ชาวสวนส้มโอในการทดลองครั้งที่ 3 285

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1	รูปแบบการจัดการความรู้ซึ่งเปรียบเทียบกับตัวปลาทุ.....	60
2	แผนที่แสดงพื้นที่ประสบอุทกภัย ของปี พ.ศ.2554	72
3	แสดงผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants).....	119
4	แผนที่แสดงอาณาเขตลุ่มน้ำ.....	141
5	สภาพภูมิประเทศและลำน้ำสาขาในลุ่มน้ำท่าจีน.....	144
6	แผนที่ตำบลบางเตย.....	150
7	แผนที่ตำบลทรงคนอง	154
8	แผนที่แสดงอาณาเขตพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง.....	166
9	แผนที่แสดงเส้นทางสัมโอมตามข้อสันนิษฐาน.....	173
10	แสดงประวัติศาสตร์และลำดับเหตุการณ์สำคัญที่ส่งผลต่อสัมโอมแม่น้ำนครชัยศรี.....	183
11	แผนที่แสดงพื้นที่หมู่ 5 ตำบลบางเตย.....	197
12	แสดงวิถีสัมโอมผ่านชีวิตนายมนตรี การะเวก.....	200
13	แผนที่แสดงพื้นที่หมู่ 7 ตำบลบางเตย.....	207
14	แผนที่แสดงพื้นที่หมู่ 5 ตำบลทรงคนอง.....	214
15	แผนที่แสดงพื้นที่หมู่ 4 ตำบลทรงคนอง.....	220
16	แผนผังการดำรงอยู่ของวิถีชาวสวนสัมโอมแม่น้ำนครชัยศรี.....	230
17	วงจรการทำสวนสัมโอมของชาวสวนสัมโอมแม่น้ำนครชัยศรี (รายเดือน).....	276
18	แสดงการเชื่อมโยงกระบวนการพัฒนาองค์ความรู้เพื่อเสริมศักยภาพในการวิจัย ปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม.....	277
19	ขั้นตอนการพัฒนาเอกสารความรู้เกี่ยวกับสัมโอม.....	286
20	รูปแบบ “การอนุรักษ์ พื้นที่ภูมิปัญญาสวนสัมโอมแม่น้ำนครชัยศรี”.....	325

บทที่ 1 บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ประเทศไทยดำรงอยู่ท่ามกลางโลกยุคที่มีการเปลี่ยนแปลงสังคมอย่างรวดเร็วทั้งในระดับประเทศและระดับโลก นักวิชาการและผู้เชี่ยวชาญด้านการเปลี่ยนแปลงของสังคมโลกเรียกยุคปัจจุบันนี้ว่าเป็นยุคโลกาภิวัตน์หรือยุคไร้พรมแดน ปรากฏการณ์ดังกล่าวรวมถึงมิติของการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแบบทุนนิยมตามแบบโลกตะวันตกส่งผลให้เกิดความยากจนของพลโลกส่วนใหญ่รวมทั้งประชากรไทยในภาคส่วนชนบทและเกษตรกรทั่วไป ทำให้เกิดช่องว่างทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมระหว่างคนรวยและคนจนมากยิ่งขึ้น เกษตรกรยากจนลงและมีหนี้สินเพิ่มมากขึ้น ในขณะที่นายทุนที่ร่ำรวยอยู่แล้วยิ่งร่ำรวยด้วยเงินตราและมีอำนาจต่อรองเหนือกว่า ดังกรณีที่เกิดขึ้นบนเวทีการเจรจาระดับนานาชาติกับประเทศมหาอำนาจ เช่น ข้อตกลงเขตการค้าเสรี (FTA) ที่ประเทศยากจนจะเสียเปรียบประเทศที่ร่ำรวยกว่าเสมอ นี่คือสภาพที่แท้จริงของการพัฒนาเพื่อ “เงินตรา” เพียงอย่างเดียวโดยไม่คำนึงถึงผลกระทบในทางลบต่อเศรษฐกิจและคุณภาพชีวิตของผู้คนส่วนใหญ่ในสังคมตลอดจนวิถีชีวิตและจิตวิญญาณของชุมชนฐานราก นอกจากนี้ยังเกิดปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรน้ำและที่ดิน ทำกินรวมทั้งทรัพยากรชีวภาพจนนำไปสู่ความขัดแย้งของผู้คนในชุมชนและสังคมแตกแยกออกเป็นฝักเป็นฝ่ายอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน จากพลวัตดังกล่าวของโลก ประเทศไทยซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของประชาคมโลก จึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลง และการแข่งขันอย่างรุนแรงนี้ได้รับผลกระทบทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ภาพสะท้อนต่างๆ จะเห็นได้ชัดจากปัญหาและสภาพของวิกฤตการณ์ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองดังปรากฏในปัจจุบัน (พรมแดนวิสุทธิ ไบไม้, 2550 : 16) ด้วยเหตุดังกล่าวข้างต้นจึงมีคำถามว่าในสภาวะแบบนี้สังคมไทยควรมีการปรับตัวเปลี่ยนแปลงและพัฒนาตนเองอย่างไร เพื่อให้สามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงและยั่งยืน เป็นสังคมที่มีสันติสุขและสามารถเอาชนะวิกฤตการณ์ทางด้านต่างๆ ที่เรากำลังเผชิญอยู่ได้ (รัตติภรณ์ จงวิศาล, 2546 : 31) การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวด้านหนึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นกระแสของโลกาภิวัตน์ที่ส่งผลกระทบต่อไปทั่วทุกมุมโลก ไม่ว่าจะเป็นสังคมเมืองและสังคมชนบท เกิดการเปลี่ยนแปลงในทุกมิติในชุมชน เช่น การเคลื่อนย้ายของผู้คนในชนบทเข้าสู่เมืองมากขึ้น วิธีการดำเนินชีวิตอยู่ในวงจรของสังคมอุตสาหกรรม การศึกษาและการเตรียมคนมุ่งสู่การเข้าเป็นแรงงานอุตสาหกรรม ในสังคมเมืองเกิดการผสมผสานทางวัฒนธรรม เป็นวัฒนธรรมของการบริโภคที่ให้ความสัมพันธ์เชิงเครือญาติน้อยมาก หากแต่ปฏิสัมพันธ์กันด้วยภาระงานและหน้าที่ที่รับผิดชอบ ซึ่งทั้งหมดเป็นผลสืบเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงที่โลกก้าวเข้าสู่สังคมโลกาภิวัตน์นั่นเอง

ความมุ่งมั่นที่จะนำพาประเทศสู่ความทันสมัย ให้สามารถก้าวทันนานาประเทศที่ได้พัฒนาแล้ว โดยเฉพาะประเทศจากตะวันตกที่เชื่อกันว่าเป็นประเทศที่พัฒนาแล้ว เป็นที่มาของการพัฒนาประเทศในมิติต่างๆ จุดเริ่มต้นที่สำคัญ ได้แก่ การประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เป็นครั้งแรกในปี 2504 เป็นเสมือนเครื่องมือการนำพาประเทศสู่กระบวนการพัฒนาด้านต่างๆ ในช่วงต้นนี้ภาคเกษตรกรรมซึ่งเป็นฐานรากสำคัญของประเทศส่วนใหญ่ได้ถูกคาดหวังให้เป็นแหล่งผลิตเพื่อการส่งออกให้มากขึ้น วิธีการดำเนินชีวิตของภาคเกษตรทั่วประเทศจากเดิมที่คุ้นเคยอยู่กับวิถีการกินการอยู่เพื่อดำรงชีพอย่างพอเพียง เกือบเกี่ยวพืชพันธุ์แล้วคัดสรรเพื่อเป็นเมล็ดพันธุ์ในการปลูกพืชในฤดูกาลต่อไป ส่วนที่เหลือจากการประมาณการเพื่อกินอยู่แล้วนำออกไปขายเพื่อแปรรูปเป็นค่าใช้จ่ายที่จำเป็น ความคุ้นเคยของชุมชนขึ้นอยู่กับภารกิจอยู่และพึ่งพาอาศัยแบบสังคมเครือญาติมาช้านาน แต่เมื่อได้กำเนิดแผนการพัฒนาประเทศ ภาครัฐได้มีการกระตุ้นให้เกษตรกรใช้เทคโนโลยีทางการเกษตรที่สามารถเพิ่มผลผลิตต่อไร่ได้สูงขึ้น รวมทั้งความพยายามของรัฐที่จะพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน เช่น การจัดระบบชลประทาน การสร้างถนน ภายใต้นโยบายน้ำไหล ไฟสว่าง มีทางเดิน ด้านความสะดวกต่อเกษตรกรผู้ทำการเกษตรแล้วเป็นการเอื้ออำนวยให้เกษตรกรสามารถเพิ่มผลผลิต และสามารถขนส่งผลผลิตได้สะดวกขึ้น และในเวลาเดียวกันนี้เองที่ประชาชนทั่วไปเริ่มได้รับการกระตุ้นให้มีการบริโภคสินค้าอุปโภคและบริโภคที่มาจากในเมืองซึ่งส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการมีการคมนาคมขนส่งสะดวกขึ้น และการที่คนมีรายได้ที่เป็นตัวเงินเพื่อการซื้อสินค้าในท้องตลาดมากขึ้น เกิดการปฏิสัมพันธ์ของการขยายตลาด รับซื้อผลผลิตทางการเกษตร การเข้ามาของเทคโนโลยีสมัยใหม่ และการขยายตัวของตลาดสินค้าเพื่อการบริโภคได้ทำให้ชุมชนเริ่มมีการปรับเปลี่ยนจากระบบการทำมาหากินแบบยังชีพ ซึ่งมีการเพาะปลูก หรือเก็บหาของที่มีอยู่ตามธรรมชาติเพื่อการบริโภค ไปสู่การผลิตที่ต้องใช้เงินเพื่อการลงทุนมากขึ้น คนมีความต้องการเงินเพื่อซื้อสินค้าต่างๆ ที่มีอยู่ในท้องตลาดเพื่อการบริโภคมากขึ้น มีการปรับเปลี่ยนในระบบความสัมพันธ์ด้านอื่นๆ ของคนในชุมชนไม่ว่าจะเป็นระบบการใช้แรงงานที่มีการพูดคุยถึงอัตราค่าจ้างมากขึ้น ระบบการพึ่งพาอาศัยกันในกลุ่มชนจากเดิมที่เป็นระบบพึ่งพาอาศัยและช่วยเหลือซึ่งกันและกันเป็นระบบที่มุ่งหวังการตอบแทน ระบบความเชื่อเดิมตั้งอยู่บนพื้นฐานการเอื้ออาทรระหว่างธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนแปรสภาพเป็นการจัดการให้เอื้อต่อระบบการผลิตที่เร่งรีบให้ทันต่อความต้องการของตลาด ระบบการศึกษาจากการมุ่งเพื่อการเพิ่มทักษะชีวิตในการประกอบอาชีพและเป็นอยู่กับสังคมอย่างสมดุลเป็นการพัฒนาคนเพื่อมุ่งเข้าสู่ระบบตลาดแรงงานและอุตสาหกรรมที่อยู่ในเมืองละทิ้งวิถีชีวิตชนบท (นภาพรณ์ หะวานนท์, 2550 : 105) อีกด้านหนึ่งที่มองเชิงบวกอันเป็นผลสืบเนื่องจากกระบวนการพัฒนาที่นำสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีและจับต้องได้อันเป็นผลจากการพัฒนายุคที่ผ่านมานี้ เช่น การที่ประชาชนคนไทยได้รับการบริการด้านสาธารณสุขที่ดี ได้เรียนรู้ทักษะและแนวทางการดูแลสุขภาพ การได้นำพาท้องความรู้และวิธีการจัดการตนเองจากโรคภัยไข้เจ็บระดับพื้นฐาน และระบบการรักษาพยาบาลเมื่อเจ็บป่วยที่มี

ระบบการส่งต่อและสวัสดิการที่ดีขึ้น ประชาชนเริ่มเข้าถึงระบบการรักษาพยาบาลอย่างเท่าเทียม และทั่วถึงมากขึ้น ทั้งหมดเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นหลังกระบวนการพัฒนาประเทศในช่วงที่ผ่านมา

สถานะการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยอย่างรวดเร็วในช่วงที่ผ่านมา พร้อมกันนั้นได้มีการสะท้อนถึงกระบวนการพัฒนาที่ผ่านมาว่าเมื่อเทียบเคียงระหว่างความสำเร็จแล้วกลับมองเห็นความล้มเหลวเป็นส่วนมาก กระบวนการพัฒนาต่างๆ ที่เกิดขึ้นก่อเกิดภาวะที่ไร้สมดุล และไม่ยั่งยืน ผลสืบเนื่องจากกระบวนการพัฒนาที่ส่งต่อมาถึงแผนการพัฒนาและกิจกรรมหนุนเสริมต่างๆ ที่ส่งต่อมายังชุมชนฐานรากได้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงวิถีการดำเนินชีวิตของประชาชน ภาคเกษตรกรรมดำรงอยู่ภายใต้ภาวะหนี้สินที่เพิ่มขึ้นและเป็นเงาติดตามตัว เป็นวงจรที่หมุนเวียนซ้ำๆ รวมถึงธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และทรัพยากรป่าไม้ที่ถูกทำลายไปอย่างต่อเนื่อง พื้นที่ทำการเกษตรจากเดิมที่สามารถเพาะปลูกโดยไม่ต้องพึ่งพาปุ๋ยกลับต้องใช้ปุ๋ยเพื่อเสริมความเจริญเติบโตมากขึ้น น้ำในแม่น้ำธรรมชาติถูกคุกคามด้วยสารเคมี ประชาชนขาดความรู้ความเข้าใจกับการใช้สารเคมี และกำจัดศัตรูพืชอย่างไม่ถูกวิธี ระหว่างปี 2556-2557 สำนักโรคจากการประกอบอาชีพและสิ่งแวดล้อม (2556 : 11) ได้รายงานผลการตรวจเลือดเกษตรกรที่มีสารเคมีป้องกันและกำจัดศัตรูพืชตกค้างในร่างกายระดับเสี่ยงไม่ปลอดภัยมีถึงร้อยละ 30 จากทั้งหมดที่สุ่มตรวจเลือด และมีแนวโน้มว่าจะไม่มีการลดลง มีเกษตรกรที่เสียชีวิตอันเป็นผลสืบเนื่องจากสารป้องกันและกำจัดศัตรูพืชชนิดเฉียบพลันในอัตรา 1 ต่อแสนคน อาจกล่าวได้ว่าผลกระทบดังกล่าวเกิดจากวิถีการพัฒนาและการรู้เท่าไม่ถึงการณ์ของประชาชน ผลการพัฒนาที่มุ่งวัตถุและผลกำไรได้นำสู่วิกฤตที่เกิดกับชุมชนและท้องถิ่น (เสรี พงศ์พิศ, 2544 : 2-5) การพัฒนาที่ผ่านมาจึงถูกวิจารณ์ว่าเน้นการวัดความสำเร็จที่วัตถุ ซึ่งวิจิต นันทสุวรรณ และจำนงค์ แรกพินิจ (2541 : 13) ได้วิเคราะห์ปัญหาและสาเหตุของปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อชุมชนทั่วประเทศในอีกมิติหนึ่งว่า ความสูญเสียอันสำคัญยิ่งของชนบทก็คือการสูญเสียวิถีที่เป็นภูมิปัญญา ชุมชนชนบทหลีกเลี่ยงไม่พ้นที่ต้องเดินตามการชักจูงของกระแสการเมือง กระแสโลก กระแสบริโภคนิยม และการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ ต่างคนต่างดิ้นรน ไร้ทิศทางการพัฒนา จนเกิดภาวะแข่งขันกัน ความสัมพันธ์อันดีงามของชุมชนสูญหายไป ผลสืบเนื่องจากการดิ้นรนในชุมชนไม่ได้อยู่บนฐานของความพอเพียง และเป็นแรงขับให้สมาชิกของชุมชนต้องดิ้นรนและชวนชวายเป็นประกอบอาชีพนอกชุมชนมากขึ้น อันเป็นที่มาของปัญหาต่อเนื่องมากมาย จนปัญหานี้ลุกลามเข้าสู่ชุมชนเมืองดังปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน

จากผลกระทบของการพัฒนาประเทศดังกล่าว ประกอบกับการทบทวนถึงบทเรียนการพัฒนาที่ผ่านมา ภาครัฐและหลายๆ หน่วยงานต่างตระหนักแนวทางการพัฒนาใหม่ๆ ที่เป็นทางเลือกใหม่ โดยได้มีการนำเอาแนวคิดการพัฒนาประเทศที่เน้นวัฒนธรรมและภูมิปัญญามาทบทวนอีกครั้งและได้มีการหยิบยกขึ้นมาเป็นยุทธศาสตร์หนึ่งเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจน คนว่างงาน และพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนชาวชนบทให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น และกลายเป็นนโยบายสำคัญของรัฐบาลในยุคปัจจุบัน หลักการของการพัฒนา คือ การใช้ความรู้ความสามารถที่ชุมชนมีอยู่เดิมในการสร้างรายได้

อย่างเป็นกระบวนการและเชื่อมโยงไปสู่การสร้างชุมชนเข้มแข็ง โดยใช้แนวคิดเศรษฐกิจชุมชน ซึ่งมี
 ลักษณะสำคัญคือ ครอบครัวยุคใหม่เป็นหน่วยการผลิต แรงงานของสมาชิกในครอบครัวเป็นปัจจัยการผลิตที่
 สำคัญที่สุด การพึ่งตนเองขึ้นอยู่กับการใช้แรงงานจากครัวเรือน เพราะแรงงานเป็นสิ่งที่ครอบครัวมีอยู่
 โดยธรรมชาติ ไม่ต้องจ้าง เป็นสิ่งที่มีมากับสถาบันครอบครัว พึ่งแรงงานในครอบครัว พึ่งทรัพยากร
 ท้องถิ่น พึ่งตัวเอง และพึ่งกันเองในชุมชนเป็นขั้นตอนพื้นฐาน การขายจะเป็นขั้นตอนระดับที่สูงขึ้นเป็น
 การขายในตลาดใกล้ตัว ตลาดภูมิภาค ตลาดภายในประเทศ เศรษฐกิจพึ่งตัวเองอยู่ในสังคมและเป็น
 วัฒนธรรม ธุรกิจชุมชนที่เกิดจากครอบครัวชุมชนมาจากรากฐานภูมิปัญญาท้องถิ่นและพลังอันเป็น
 ศักยภาพ ตลอดจนทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนนั้นที่ถ่ายทอดสืบต่อกันมา จนกลายเป็นรากฐานของชาติ
 และเป็นธุรกิจระดับโลก อย่างไรก็ตามภูมิปัญญาท้องถิ่นจะสืบสานต่อๆ ไปได้ ต้องย้อนกลับมาให้
 ความสำคัญต่อวิถีความเป็นชุมชน และเสริมสร้างให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง สอดคล้องกับแนวคิดของ
 นายแพทย์ประเวศ วะสี (2547 : 5-6) ที่ได้ให้มุมมองสะท้อนถึงการพัฒนาแนวใหม่ว่าต้องให้ความสำคัญ
 กับการเสริมสร้างความเข้มแข็งโดยใช้วิถีภูมิปัญญาเป็นหลัก โดยได้ให้ความหมายคำว่าภูมิปัญญาว่า
 หมายถึงวัฒนธรรมปัญญาที่ติดแผ่นดินที่มนุษย์ได้รับรู้จากสิ่งแวดล้อม มาสะสมเป็นภูมิปัญญา และ
 ทั้งหมดนี้รวมกันเรียกว่าภูมิธรรม ภูมิปัญญา ภูมิสังคม ซึ่งแนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับพระราชดำรัส
 ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ทรงให้ความสำคัญกับชุมชน โดยใช้คำว่า “ภูมิสังคม” โดยนัยยะคือ
 การริเริ่มและดำเนินการเพื่อการพัฒนาต้องตั้งอยู่บนฐานของการเรียนรู้และเข้าใจตั้งแต่ภูมิสังคม
 ภูมิปัญญาจึงเป็นองค์ความรู้ ทักษะ ความสามารถในการแก้ปัญหาในการดำเนินชีวิต ตลอดจน
 ประสบการณ์ที่สั่งสมและสืบทอดอันยาวนานของชาวบ้าน เป็นกระบวนการเรียนรู้และมีการปรับตัว
 ให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงต่างๆ เช่น ด้านวัฒนธรรม ความเชื่อ ความศรัทธา ภูมิปัญญาเกิดจากการ
 เรียนรู้จากประสบการณ์จริง การให้ความสำคัญกับการบูรณาการทั้งทางร่างกาย จิตใจ สังคม และ
 สิ่งแวดล้อมเชื่อมโยงไปสู่นามธรรม และนำไปสู่การพัฒนาศักยภาพ เพื่อการดำเนินชีวิตที่ดี มีการ
 สืบทอดอนุรักษ์ให้ดำรงอยู่คู่คนรุ่นต่อไป กลายเป็นมรดกวัฒนธรรม ซึ่งอาจมีเอกลักษณ์ของแต่ละท้องถิ่น
 ที่แตกต่างกัน มีความกลมกลืนกับธรรมชาติ และอยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อมได้อย่างสมดุลไม่แยกส่วน
 ภูมิปัญญาท้องถิ่นถือเป็นปัจจัยสำคัญต่อการพัฒนาชีวิต ความเป็นอยู่ของประชาชนทั้งทางสังคม และ
 เศรษฐกิจ ภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นเป็นมรดกที่มีคุณค่า ทั้งลูกหลาน ประชาชนทุกภาคส่วน หน่วยงาน
 ภาครัฐจึงควรช่วยกันดำรงรักษาภูมิปัญญาของไทยมิให้สูญสิ้นไป

สังคมเกษตรกรรมในฐานะที่เป็นอาชีพและวิถีการดำเนินชีวิตที่ถูกสั่งสมและเป็นรากฐานที่
 สำคัญของการนำพาประเทศดำรงอยู่มาจนถึงปัจจุบัน ด้านหนึ่งคือการสะท้อนภาพให้เห็นถึงเอกลักษณ์
 ของความเป็นไทย เป็นวิถีชีวิตของประชาชนคนไทย และเป็นบ่อเกิดของภูมิปัญญา รวมถึงการสืบทอด
 ประเพณีวัฒนธรรม ในทิศทางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 ฉบับชุมชน (2553 :
 32-34) ได้กำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศไทย ยุทธศาสตร์การสร้างสมดุลและมั่นคงของ

อาหารและพลังงานเป็นการสร้างภาคเกษตรให้เข้มแข็ง สามารถผลิตอาหารที่มีคุณภาพเพียงพอสำหรับผู้บริโภคในประเทศ เป็นฐานการผลิตที่ทำให้เกษตรกรเกิดความมั่นคงในอาชีพและรายได้ รวมทั้งใช้เป็นแหล่งยาจากสมุนไพร ให้ภาคเกษตรเป็นแหล่งอาหารและพลังงาน รวมทั้งจัดหาพลังงานให้เพียงพอับความต้องการใช้ในประเทศ โดยมีแนวทางสำคัญ ดังนี้ 1) พัฒนาทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้การผลิตในภาคเกษตรให้เข้มแข็งและยั่งยืน โดยรักษาและคุ้มครองพื้นที่ที่ใช้ทำเกษตรได้ สนับสนุนให้เกษตรกรรายย่อยมีที่ดินเป็นของตนเองหรือมีสิทธิทำกินในที่ดินปรับปรุงกฎหมายปฏิรูปที่ดิน เร่งรัดการออกเอกสารสิทธิ์หรือให้สิทธิในการจัดสรรที่ดินแก่เกษตรกรผู้ไร้ที่ทำกิน ศึกษากระบวนการบริหารจัดการธนาคารที่ดินเพื่อจัดสรรให้กับเกษตรกรรายย่อย บริหารจัดการน้ำให้เพียงพอับความต้องการในภาคเกษตร กระจายน้ำในระบบชลประทานอย่างเป็นธรรมและพัฒนาแหล่งน้ำขนาดเล็กในไร่นา 2) เพิ่มประสิทธิภาพการผลิตภาคเกษตรและเพิ่มมูลค่าผลผลิต โดยสนับสนุนการวิจัยและพัฒนาพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์ ควบคู่กับการส่งเสริมความร่วมมือกับประเทศเพื่อนบ้านในการผลิต การตลาด การวิจัยพัฒนาสินค้าเกษตรที่เป็นที่ต้องการของตลาด พัฒนาระบบขนส่ง ใช้ความรู้และเทคโนโลยีการผลิตที่ไม่ทำอันตรายต่อสิ่งแวดล้อม พัฒนาสินค้าเกษตรเพื่อเพิ่มราคาให้สูงขึ้นและสามารถขายได้มีคุณภาพได้มาตรฐาน รมรงคให้เกษตรกรลดการใช้สารเคมีและใช้สารที่มาจากธรรมชาติมากขึ้น พัฒนาระบบควบคุมและตรวจสอบการผลิตให้รวดเร็ว ทัวถึง และประหยัดสำหรับเกษตรกร สนับสนุนให้มีการรับรองสินค้าอาหารปลอดภัยที่เป็นที่ยอมรับ ส่งเสริมการผลิตที่ปลอดจากการตัดแต่งพันธุกรรม (จีเอ็มโอ) ให้มีระบบตลาดกลางสินค้าเกษตรและตลาดสินค้าเกษตรล่วงหน้าที่เข้มแข็ง ส่งเสริมภาคเอกชนและองค์กรชุมชนให้มีบทบาทร่วมกันในการบริหารจัดการระบบสินค้าเกษตร และการจัดการด้านการตลาด 3) สร้างความมั่นคงในอาชีพและรายได้ให้แก่เกษตรกร โดยพัฒนาระบบประกันรายได้เกษตรกรให้ครอบคลุมเกษตรกรทั้งหมด พัฒนาระบบประกันภัยพืชผลการเกษตรจากภัยธรรมชาติ ส่งเสริมการทำเกษตรแบบมีสัญญาที่สร้างความเป็นธรรมแก่ทุกฝ่าย พัฒนาระบบสวัสดิการให้ครอบคลุมแรงงานนอกระบบและเกษตรกร วางแนวทางส่งเสริมเกษตรกรรุ่นใหม่ให้เข้าสู่ภาคเกษตร พัฒนาสถาบันเกษตรกรให้เข้มแข็ง พัฒนาให้เกษตรกรรายย่อยพร้อมแข่งขันกับประเทศเพื่อนบ้าน และส่งเสริมให้มีการขึ้นทะเบียนเกษตรกรผู้ปลูกพืชแต่ละชนิด

ยุทธศาสตร์ดังกล่าวได้ถูกแปรเป็นนโยบายเพื่อนำสู่การปฏิบัติในหน่วยงานที่รับผิดชอบต่างๆ ตั้งแต่ระดับกระทรวง ทบวง กรม ได้สอดแทรกแนวทางการพัฒนาและเสริมศักยภาพชุมชนให้เกิดความเข้มแข็งหลากหลายแนวทาง เช่น การบริหารจัดการระดับท้องถิ่น การศึกษาตั้งแต่ระดับขั้นพื้นฐานจนถึงระดับอุดมศึกษา ภาคการเกษตรที่มุ่งเสริมรายได้และคุณภาพชีวิตไปพร้อมๆ กัน มีการประชาสัมพันธ์และขับเคลื่อนนโยบายตามลำดับขั้นตอนลงสู่ระดับชุมชน คริวเรือน และระดับปัจเจกให้เกิดความเข้าใจตามยุทธศาสตร์ข้างต้น

แม่น้ำนครชัยศรี หรือแม่น้ำท่าจีนเป็นแม่น้ำสายสำคัญที่พาดยาวจากตอนกลางของประเทศออกสู่ทะเล แยกจากแม่น้ำเจ้าพระยาที่เหนือจังหวัดชัยนาทไหลลงมาทางใต้สู่อ่าวไทยผ่านจังหวัดชัยนาท และมีชื่อเรียกตามจังหวัดที่แม่น้ำไหลผ่าน เมื่อไหลผ่านจังหวัดสุพรรณบุรีมีชื่อเรียกว่า “แม่น้ำสุพรรณ” พอเข้าเขตพื้นที่จังหวัดนครปฐม เรียกว่า “แม่น้ำนครชัยศรี” เมื่อไหลผ่านเขตจังหวัดสมุทรสาครบริเวณนี้จะเรียกว่า “แม่น้ำท่าจีน” จากนั้นไหลลงสู่อ่าวไทยที่ตำบลมหาชัย อำเภอเมืองจังหวัดสมุทรสาคร น้ประยะทางของแม่น้ำนครชัยศรีส่วนที่ไหลผ่านจังหวัดนครปฐมมีระยะทาง 44 กิโลเมตร ผ่านอำเภอบางเลน อำเภอนครชัยศรี และอำเภอสสามพรานตามลำดับ ในสมัยอยุธยาได้แบ่งการปกครองตามหัวเมืองในบริเวณนี้ว่า มณฑลนครชัยศรี อันประกอบด้วยนครปฐม นนทบุรี และสมุทรสาคร ในบริเวณพื้นที่ที่แม่น้ำสายนี้ไหลผ่านซึ่งเป็นที่ราบภาคกลางมีบริเวณกว้าง ไหลจากเหนือลงสู่ใต้ เคียงคู่มากับแม่น้ำเจ้าพระยา สู่ที่ลุ่มต่ำดอนใกล้ปากอ่าวไทย แม่น้ำนครชัยศรีมีลักษณะคดเคี้ยวบ้างเล็กน้อยทางตอนเหนือ เมื่อไหลลงมาถึงที่ลุ่มต่ำภาคกลางบริเวณจังหวัดนครปฐมและจังหวัดสมุทรสาครมีความคดเคี้ยวมากเป็นพิเศษ ในฤดูน้ำหลากประมาณเดือนตุลาคม-พฤศจิกายน ระดับน้ำจะท่วมล้นตลิ่งเข้าท่วมที่สวนฝั่งเลนนานถึง 2 เดือน ในฤดูแล้งน้ำจะลดจากตลิ่งมากจนน้ำในลำคลองต่างๆแห้ง เกิดความลำบากในการคมนาคม ไปมาหาสู่ และการนำผลผลิตจากสวนออกไปขาย ชาวสวนจะต้องรอเวลาให้น้ำขึ้นจึงจะเริ่มกิจกรรมทางเรือได้ ในช่วงเวลา 24 ชั่วโมงน้ำจะขึ้นและลง 2 ครั้ง และแต่ละวันเวลาจะต่างกันประมาณ 50 นาที จากการที่มีเหตุการณ์ทางธรรมชาติแตกต่างกันในแต่ละสถานที่ของกลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีจึงก่อให้เกิดอาชีพ พี่ชพันธ์ุ์ และกิจกรรมของแต่ละท้องถิ่นต่างกัน เช่น ในจังหวัดสมุทรสาครตามริมตลิ่งสองฝั่งแม่น้ำจะมีต้นจากขึ้นอยู่มาก เพราะต้นจากชอบน้ำกร่อยเนื่องจากน้ำเค็มจากทะเลไหลขึ้นมาถึงและชอบน้ำขึ้นน้ำลงเป็นระยะๆ แต่อำเภอนครชัยศรีและบางเลนจะไม่มีต้นจาก ดังนั้นอาชีพการเย็บจากมุงหลังคาจึงมีเฉพาะที่ตำบลท่าฉลอมและตำบลมหาชัยเป็นส่วนใหญ่ ชาวสวนที่นครชัยศรีและสามพรานจะปลูกส้มโอ หนามทุเรียน มะม่วง ฯลฯ แต่ชาวอำเภอบางเลนส่วนใหญ่จะทำนาปลูกข้าวมากกว่าทำสวนเพราะพื้นที่บางเลนมีน้ำท่วมขังในฤดูน้ำหลากทุกปีทำให้ปลูกผลไม้ไม่ได้ผลดี (นิกิจ พลายนุ่ม, 2540 : 7-8) จากสภาพบริบทของพื้นที่ต่างๆ ที่แม่น้ำไหลผ่าน แม่น้ำนครชัยศรี หรือแม่น้ำท่าจีนจึงเป็นแม่น้ำสำคัญสายหนึ่งของภาคกลาง นับได้ว่าเป็นต้นกำเนิดของการตั้งถิ่นฐานและบ่อเกิดอารยธรรมต่างๆ ของประเทศ และภูมิภาคแถบนี้มาตั้งแต่สมัยโบราณและสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งสภาพพื้นที่จะมีลักษณะใกล้เคียงกันกับลุ่มน้ำสายสำคัญอื่นๆ กล่าวคือเป็นบริเวณที่ราบ ดินดอนสามเหลี่ยมใหม่ ที่เกิดจากการทับถมของตะกอนปากแม่น้ำหลายสาย ได้แก่ เจ้าพระยา ท่าจีน แม่งลอง และบางประกง ทำให้สภาพดินอุดมไปด้วยอินทรีย์วัตถุที่น้ำพัดพาเหมาะสำหรับการปลูกพืชพันธุ์ธัญญาหารที่เลี้ยงคนได้เป็นจำนวนมาก อีกทั้งยังมีความอุดมสมบูรณ์จากสัตว์น้ำนานาชนิด การมีแม่น้ำและลำคลองไหลออกสู่ทะเลได้ทำให้มีการเคลื่อนไหวของผู้คนทั้งจากภายนอกและภายในเข้ามาตั้งหลักแหล่งที่อยู่อาศัยอย่างถาวร เกิดเป็นสังคมลุ่มแม่น้ำ ซึ่งมีลักษณะเด่น

ที่สำคัญคือการเป็นทั้งสังคมเกษตรกรรมทำสวนทำนาและทำการค้าขาย ในปัจจุบันชุมชนลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีมีความสำคัญในฐานะที่เป็นเขตเกษตรกรรมก้าวหน้า เป็นแหล่งผลิตสินค้าเกษตรเลี้ยงประชาคมโลก แต่เนื่องจากมีทำเลที่ตั้งอยู่ใกล้กรุงเทพฯ และเป็นส่วนหนึ่งของภาคมหานครจึงเป็นพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากการขยายตัวของเมืองอย่างมาก การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานของรัฐในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นโครงการชลประทานแม่กลองใหญ่ได้ทำให้ระบบน้ำในแม่น้ำนครชัยศรีเปลี่ยนไปในลักษณะที่เอื้อต่อการทำเกษตรมากขึ้น การขยายโครงข่ายถนนในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติตั้งแต่ฉบับแรกๆ เพื่อความสะดวกรวดเร็วในการคมนาคมติดต่อขนส่งระหว่างภูมิภาค ความต้องการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยนี้เองทำให้ที่ราบลุ่มน้ำนครชัยศรีซึ่งเป็นแหล่งทำเกษตรกรรมที่ดีที่สุดของประเทศ ถูกกำหนดให้เป็นเขตอุตสาหกรรมด้วยเช่นกัน ทำให้มีโรงงานอุตสาหกรรมจำนวนมากตั้งอยู่ริมแม่น้ำและคูคลองสาขาปะปนกับพื้นที่ทางการเกษตรและที่อยู่อาศัยของชุมชน โรงงานอุตสาหกรรมเหล่านี้ได้ใช้แม่น้ำ คูคลองเป็นพื้นที่ระบายน้ำเสีย แรงงานภาคเกษตรถูกดูดกลืนเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรม การพัฒนาดังกล่าวได้ส่งผลต่อวิถีการทำมาหากินของชุมชน ผู้คนในลุ่มน้ำนี้จึงมีการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงจากภายนอกอยู่ตลอดเวลา (เสาวภา พรศิริพงษ์ และคณะ, 2548 : 11-12)

จากการที่แม่น้ำนครชัยศรีไหลผ่านจังหวัดนครปฐมทำให้นครปฐมเป็นจังหวัดที่อุดมสมบูรณ์เป็นแหล่งเกษตรกรรมของประเทศ และเป็นอยู่อาารธรรมสำคัญที่มีประวัติความเป็นมายาวนานในแผ่นดินสุวรรณภูมิ จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์กล่าวว่า เมืองนครปฐมแต่เดิมนั้นตั้งอยู่ริมทะเล เป็นเมืองเก่าแก่ มีความเจริญรุ่งเรืองมานับตั้งแต่สมัยสุวรรณภูมิ และเป็นราชธานีสำคัญในสมัยทวารวดี ในยุคนั้น นครปฐมเป็นแหล่งเผยแพร่อารยธรรมจากประเทศอินเดียซึ่งรวมทั้งพุทธศาสนา (สำนักงานจังหวัดนครปฐม, 2551 : 1) นครปฐมจึงเป็นศูนย์กลางของความเจริญมีชนชาติต่างๆ อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่เป็นจำนวนมาก พื้นที่จังหวัดนครปฐมเป็นที่ราบลุ่มที่ดอนส่วนที่ราบลุ่มบริเวณแม่น้ำนครชัยศรี ได้แก่ ท้องที่อำเภอนครชัยศรี สามพราน และบางเลนมีความอุดมสมบูรณ์ เกษตรกรรมจึงเป็นอาชีพส่วนใหญ่ของคนแถบนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีเป็นผลไม้ที่มีชื่อเสียงของจังหวัดนครปฐม สวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีมีคุณค่าทางวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นของคนนครปฐม และสร้างชื่อเสียงให้กับจังหวัดและประเทศ จนมีการบรรจุไว้ในคำขวัญประจำจังหวัดนครปฐม “ส้มโอหวาน ข้าวสารขาว ลูกสาวงาม ข้าวหลามหวานมัน สนามจันทร์งามล้น พุทธมณฑลคู่ธานี พระปฐมเจดีย์เสียดฟ้า สวยงามตา แม่น้ำท่าจีน”

ด้วยการสืบทอดจากบรรพบุรุษจากรุ่นสู่รุ่น มีพัฒนาการปลูกส้มโอให้เหมาะกับเทคโนโลยีสมัยใหม่ และยังเป็นที่ต้องการของตลาดทั้งในและต่างประเทศ การปลูกส้มโอบริเวณลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีจึงยังคงมีอย่างต่อเนื่อง และได้กลายเป็นอาชีพหลักของชุมชนในท้องถื่นนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในอำเภอสามพรานมีพื้นที่ปลูกส้มโอมากที่สุด แต่โดยทั่วไปแล้วประชาชนจะเรียกส้มโอที่ปลูกในอำเภอสามพรานว่าส้มโอนครชัยศรีเนื่องจากสมัยก่อนนครปฐมเป็นที่ตั้งที่ว่ากรมณฑลนครชัยศรี อำเภอสามพราน

มีพื้นที่และรายได้จากการปลูกส้มโอมากที่สุดในจังหวัดนครปฐม มีความเป็นสังคมเกษตรกรที่หาเลี้ยงครอบครัวจากการปลูกส้มโอเป็นอาชีพหลัก ดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 สถิติข้อมูลการปลูกส้มโอ สำนักงานเกษตรจังหวัดนครปฐม พ.ศ. 2558

ข้อมูล	อำเภอ						
	เมือง	บางเลน	กำแพงแสน	นครชัยศรี	สามพราน	ดอนตูม	พุทธมณฑล
ครัวเรือนเกษตรกร (ครัวเรือน)	-	10	-	72	970	-	19
ต้นทุนการผลิต/ไร่ (บาท)	-	8,000	-	13,750	7,000	-	15,000
ราคาหน้าฟาร์ม (บาท/ตัน)	-	-	-	-	70,000	-	25,000
มูลค่า (ล้านบาท)	-	-	-	-	591.25	-	0.87
พื้นที่เพาะปลูก (ไร่)	-	28	-	529	5,411	-	104.5
พื้นที่เก็บเกี่ยว (ไร่)	-	-	-	-	5,411	-	25
เสียหาย (ไร่)	-	-	-	-	-	-	-
ผลผลิตรวม (ตัน)	-	-	-	-	8,116.50	-	35
ผลผลิตเฉลี่ย (ตัน/ไร่)	-	-	-	-	1.5	-	1.4

ที่มา : สำนักงานเกษตรจังหวัดนครปฐม พ.ศ. 2558 (<http://www.nakhonpathom.doae.go.th/content/สถิติข้อมูลการปลูกพืชปี%2052.pdf>)

จากสภาพการณ์เบื้องต้นและหากพิจารณาถึงผลการการพัฒนาประเทศที่ผ่านมาไม่ได้มีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตวัฒนธรรมไทยเท่าที่ควรทำให้เกิดปัญหาและภาวะวิกฤตนาาประการ ซึ่งสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีได้รับผลกระทบจากการพัฒนาหลายประการ ได้แก่ ปัญหาความนิยมลดลงเนื่องจากในปัจจุบันพื้นที่การผลิตส้มโอได้กระจายไปทั่วทุกภาคของประเทศไทย ทำให้มีส้มโอหลายพันธุ์เข้ามาตีตลาด เช่น พันธุ์บางขุนนนท์ ชาวใหญ่ ชาวหอม ปัตตาเวีย ชาวแตงกวา ชาวแก้ว กรุณ ท่าข่อย มีผู้นำส้มโอจากแหล่งอื่นมาขายอาศัยชื่อส้มโอนครชัยศรีเพื่อให้ขายได้ราคา มีการเอาไรต์เอาเปรียบในด้านการซื้อขาย ชื่อเสียงของส้มโอนครชัยศรีถูกทำลายเพื่อการค้ากำไรซึ่งต้องอาศัยความซื่อสัตย์ของเจ้าของสวนและผู้ค้าขายซึ่งมีความชำนาญเป็นพิเศษในการดูส้มโอที่มีคุณภาพดี เกษตรกรหันไปปลูกพืชชนิดอื่นที่ให้ผลเร็ว ใช้นิที่ดินจัดสรรเป็นที่อยู่อาศัยมากขึ้น ทำให้พื้นที่ปลูกส้มโอลดลงจำนวนมาก ปัญหาน้ำเสีย ทำให้เกษตรกรขาดความมั่นใจที่จะพัฒนาสวน บัญ สารกำจัดศัตรูพืชรวมถึงค่าแรงการเกษตรมีราคาสูง สวนส้มโอในจังหวัดนครปฐมเหลือน้อยลง ความเจริญของตลาดน้ำดอนหวายทำให้เกษตรกรเปลี่ยนอาชีพไปค้าขาย จากวิถีเกษตรแปรเปลี่ยนเป็นสังคมเมือง ขาดการสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น ขาดทรัพยากรบุคคลที่มีอายุวัยหนุ่ม วัยสาว ในการพัฒนาด้านการเกษตร ปัญหาที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่สวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีได้รับผลกระทบอย่างรุนแรง ได้แก่ ปัญหาอุทกภัยที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี จากเหตุการณ์อุทกภัยในปี

พ.ศ.2554 สวนส้มโอเป็นหนึ่งในพื้นที่เกษตรที่ได้รับผลกระทบอย่างหนักจากภัยพิบัติอุทกภัยที่ผ่านมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในจังหวัดชัยนาทและนครปฐม ซึ่งมีชื่อเสียงเรื่องการปลูกส้มโอพันธุ์ทองดี และชวาน้ำผึ้ง ซึ่งเป็นพันธุ์ส้มโอที่เป็นที่รู้จักกันอย่างดีทั้งในตลาดภายในประเทศและตลาดส่งออก ความเสียหายที่เกิดขึ้นรุนแรงและกว้างขวางมาก เช่น ในอำเภอสามพรานซึ่งเป็นพื้นที่ปลูกส้มโอกว่า 80% ของจังหวัดนครปฐมนั้น น้ำได้ท่วมสวนส้มโอไปทั้งหมด (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2554 : 3) ด้วยเหตุดังกล่าวทำให้ส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีมีโอกาสสูญเสียพันธุ์ และอาจจะส่งผลกระทบต่อในระยะยาว ทำให้เกษตรกรสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีไม่มีพันธุ์ส้มโอที่ดีที่มีคุณภาพมาเพาะปลูก

นอกจากสภาพทางกายภาพที่มีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะแล้ว ส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีมีเอกลักษณ์ ภูมิปัญญา และประวัติศาสตร์มาเป็นเวลายาวนาน ส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีได้รับการถ่ายทอดเทคนิคการเพาะพันธุ์ และถูกนำเข้ามาปลูกโดยชาวจีน ในสมัยต้นกรุงธนบุรีหรือกรุงรัตนโกสินทร์มีชาวจีนเป็นจำนวนมากได้เข้ามาตั้งรากฐานอยู่บริเวณกรุงเทพฯ และหัวเมืองใกล้เคียง ที่นครชัยศรีเองก็เช่นเดียวกัน ชาวจีนเหล่านี้มีโอกาสทั้งพ่อค้าและชาวไร่ ชาวนา เนื่องจากชาวจีนนิยมบริโภคส้มโอและมีความจำเป็นจะต้องใช้ส้มเหล่านี้บูชาบรรพบุรุษของตน และการนำผลส้มมาจากเมืองจีนโดยตรงย่อมทำได้ไม่สะดวกอาจมีราคาแพงด้านการขนส่ง จึงทำการทดลองเพาะปลูกในที่ดินของตนในปริมาณที่พอเพียงสำหรับการยังชีพในครัวเรือนในเบื้องต้น ต่อมาส้มโอเหล่านี้เมื่อปลูกนานๆ เข้าก็จะได้พันธุ์ที่เหมาะสมกับดินฟ้าอากาศของเมืองนครชัยศรี ชาวนครชัยศรีลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีมีวิธีการทำสวนคล้ายคลึงกับชาวนครชัยศรีในเมืองจีนมาก เช่น การทำสวนแบบยกร่อง การขยายพันธุ์ด้วยการตอนกิ่ง และชาวนครชัยศรีที่มีชื่อเสียงหลายรายสืบเชื้อสายมาจากชาวจีน นอกจากนั้นส้มโอเมืองนครชัยศรีเคยถูกใช้เป็นเครื่องเจริญสัมพันธไมตรีทางการทูตระหว่างประเทศไทยกับประเทศสหรัฐอเมริกามาก่อน (รัฐพล กรธีระธาดา, 2550 : 184-187) ส้มโอสามารถปลูกได้ในดินเกือบทุกชนิด เป็นไม้ผลที่ปลูกง่าย โตเร็ว ดูแลรักษาไม่ยาก ให้ผลเร็ว ให้ผลได้นานหลายปี สำหรับพื้นที่ปลูกส้มโอในปัจจุบันได้กระจายอยู่ในจังหวัดต่างๆ ทั่วประเทศ ได้แก่ นครปฐม ราชบุรี สมุทรสาคร สมุทรสงคราม ชัยนาท ปราจีนบุรี นครนายก ตรวด พิจิตร นครสวรรค์ อุทัยธานี อุดรดิตถ์ ลำปาง ชัยภูมิ อุบลราชธานี หนองคาย นครพนม ชุมพร สุราษฎร์ธานี ระนอง สงขลา นครศรีธรรมราช ตรัง ปัตตานี เป็นต้น แต่แหล่งผลิตส้มโอที่มีคุณภาพดีส่วนใหญ่ก็ยังอยู่ในจังหวัดภาคกลางและภาคตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่จังหวัดนครปฐมถือได้ว่าเป็นแหล่งผลิตส้มโอที่มีคุณภาพดีที่สุดในประเทศไทย (สมคิด เทียมรัศมี, 2548 : 7) สอดคล้องกับรายงานวิจัยของพงษ์นารถ นาถารานันต์ และคณะ (2552 : 5) กล่าวว่าส้มโอเป็นผลไม้เศรษฐกิจที่สามารถปลูกได้ทุกภาคของประเทศไทย แต่มีชื่อเสียงมากอยู่ที่จังหวัดนครปฐม โดยเฉพาะอำเภอสามพรานและนครชัยศรี สามารถปลูกส้มโอมีรสชาติดีมากที่สุดเป็นที่รู้จักของคนทั่วไป โดยพันธุ์ที่ได้รับความนิยมและเป็นที่ต้องการของตลาดต่างประเทศ ได้แก่ พันธุ์ทองดี และชวาน้ำผึ้ง ส้มโอนครชัยศรีมีรสหวานกว่า

ที่อื่นเนื่องจากดินที่ปลูกเป็นดินเลนท้องนามาก่อนจึงมีธาตุอาหารมาก ประกอบกับมีความอุดมสมบูรณ์ของน้ำพอเหมาะพอดีจึงทำให้ส้มโอมีรสชาติอร่อย นอกจากนี้ส้มโอ นครชัยศรีได้รับการขึ้นทะเบียน “ผลไม้บ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ (GI)” จากกรมทรัพย์สินทางปัญญา กระทรวงพาณิชย์ นับว่าเป็นการรับประกันถึงรสชาติและถิ่นกำเนิดได้เป็นอย่างดี

ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้นวิถีชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีนับเป็นภูมิปัญญาที่ถูกส่งสมมาเป็นระยะเวลายาวนาน มีกระบวนการเรียนรู้และสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่นและเป็นพืชเศรษฐกิจที่มีชื่อเสียงที่สำคัญของจังหวัดนครปฐมและของประเทศ อย่างไรก็ตามผลกระทบจากความเจริญทางโครงสร้างพื้นฐานที่ล้อมรอบพื้นที่ส่งผลต่อวิถีการดำเนินชีวิตของชาวสวนที่เปลี่ยนแปลงไปด้วย อีกทั้งผลสืบเนื่องจากอุทกภัยปี 2554 ได้ส่งผลให้พื้นที่สวนส้มโอเกิดความเสียหายเป็นอย่างมาก ชุมชนและหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องจึงได้ให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์และฟื้นฟูวิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีให้สามารถดำรงอยู่ได้ โดยแนวทางการการอนุรักษ์ฟื้นฟูนี้เอง ประเวศ วะสี (2552 : 9) กล่าวว่าต้องอาศัยฐานทางวัฒนธรรม เช่น ระบบความเชื่อร่วมกัน ระบบคุณค่าร่วมกัน การทำมาหากินที่สอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมและความชำนาญที่ถ่ายทอดกันมาของชุมชนเพื่อประยุกต์ใช้ในการอนุรักษ์และฟื้นฟู เช่นเดียวกันกับพัชรินทร์ สิริสุนทร (2552 : 8) ที่ได้กล่าวว่าการอนุรักษ์และฟื้นฟูบนฐานวิถีภูมิปัญญาท้องถิ่นว่าหากสามารถที่จะนำภูมิปัญญามาใช้เป็นเครื่องมือเพื่อสร้างฐานพลังอำนาจของชุมชนให้เข้มแข็ง โดยการบูรณาการองค์ความรู้ต่างๆ เข้ากับวิถีการดำเนินชีวิตของบุคคล กลุ่ม และชุมชนผ่านกระบวนการบริหารจัดการที่ดีเพื่อการต่อยอดกับสังคมภายนอก ภูมิปัญญาจะกลายเป็นอาวุธเชิงยุทธศาสตร์ที่สำคัญที่จะช่วยให้บุคคลและสังคมรู้จักแจ่มแจ้งและวิเคราะห์ปรากฏการณ์ต่างๆ ที่กำลังเผชิญอยู่ได้ด้วยแนวคิดและแนวทางต่างๆ ผู้วิจัยจึงได้มีความสนใจแนวทางการสืบทอดความรู้ความเข้าใจในเรื่องภูมิปัญญาวิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีว่ามีความสำคัญอย่างยิ่ง มีผลต่อความมั่นคงของชาติ ทั้งยังเป็นรากฐานสำคัญในการพัฒนาประเทศต่อไป แต่จากปัญหาดังที่กล่าวมาข้างต้นเห็นว่าภูมิปัญญาของเกษตรกรสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีซึ่งเป็นวิถีเกษตรที่สืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษเริ่มเหลือน้อยลง ดังนั้น จึงเป็นประเด็นที่ผู้วิจัยมีความสนใจศึกษาวิจัย เรื่อง การศึกษาภูมิปัญญาและการอนุรักษ์ฟื้นฟูวิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี เนื่องจากภูมิปัญญาวิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีเป็นทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่า แสดงถึงเอกลักษณ์วัฒนธรรมท้องถิ่น ลักษณะภูมิประเทศ ลักษณะทางสังคม วิธีการใช้ชีวิตของชุมชนลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี ซึ่งเป็นการพัฒนาจากฐานรากก่อให้เกิดการพัฒนาท้องถิ่นอย่างยั่งยืนนำไปสู่การพัฒนาประเทศ ดังนั้น ภูมิปัญญาวิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีช่วยให้เกิดการเรียนรู้ เป็นฐานความรู้เพื่อนำไปศึกษาและพัฒนาประเทศเป็นแหล่งการเรียนรู้จากภูมิปัญญา ทำให้คนในชุมชนเกิดการศึกษารเรียนรู้ตลอดชีวิต อันจะทำให้วิถีชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีดำรงอยู่อย่างยั่งยืน และเป็นแนวทางให้กับชุมชนอื่นในการสืบทอดและอนุรักษ์ ฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่นของตนเพื่อให้เกิดประโยชน์ในการพัฒนาประเทศต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาภูมิปัญญาของเกษตรกรสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี
2. เพื่อศึกษาสภาพของการอนุรักษ์ และการดำรงอยู่ของภูมิปัญญาเกษตรกรสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี
3. เพื่อศึกษาแนวทางการจัดการตนเองโดยใช้ภูมิปัญญาของเกษตรกรสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี
4. เพื่อศึกษาแนวทางการอนุรักษ์ ฟื้นฟู เพื่อการดำรงอยู่ของภูมิปัญญาของเกษตรกรสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี

คำถามในการวิจัย

1. สภาพของภูมิปัญญาของเกษตรกรสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี มีการอนุรักษ์ และดำรงอยู่ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงได้อย่างไร
2. เกษตรกรสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีมีการจัดการตนเอง และมีแนวทางในการอนุรักษ์ ฟื้นฟู ภูมิปัญญาได้อย่างไร
3. บทเรียนและประสบการณ์การจัดการตนเองของชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี จะสามารถเป็นบทเรียนการปฏิบัติที่เผยแพร่สู่สาธารณะได้อย่างไร

ขอบเขตของการวิจัย

ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตการวิจัยแบ่งออกเป็น 2 ส่วน ประกอบด้วยขอบเขตด้านเนื้อหา และขอบเขตพื้นที่ของการศึกษา ดังนี้

1. ขอบเขตด้านเนื้อหา

1.1 ศึกษาภูมิปัญญาสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี ปัญหาและอุปสรรค การสืบทอดภูมิปัญญา และแนวทางการอนุรักษ์ ฟื้นฟู ภูมิปัญญาของเกษตรกรสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีตั้งแต่อดีต และท่ามกลางพลวัตของโลกปัจจุบัน โดยศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ประวัติศาสตร์สวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี ศึกษาสภาพสังคมปัจจุบันเพื่อศึกษาทวิลักษณ์ของความ เป็นเมืองกับความ เป็นสังคมเกษตร ศึกษากระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาจากรุ่นสู่รุ่น ศึกษาแนวทางการอนุรักษ์ ฟื้นฟูวิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีเพื่อนำไปสู่แหล่งการเรียนรู้จากภูมิปัญญา และการอนุรักษ์ ฟื้นฟูวิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี

1.2 ให้ความสำคัญและศึกษากระบวนการฟื้นฟู สวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีจากภัยพิบัติอุทกภัย เนื่องจากแม่น้ำนครชัยศรีเป็นแหล่งรับน้ำท่วมเพื่อระบายน้ำออกสู่ทะเล สวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีในเขตตำบลบางเตย ตำบลทรงคนอง อำเภอสสามพราน จำนวนกว่า 5,000 ไร่

ถูกน้ำท่วมตั้งแต่ปลายเดือนตุลาคมจนถึงต้นเดือนธันวาคม พ.ศ. 2554 ส่งผลให้ต้นส้มโอตายเป็นจำนวนมาก ความเสียหายที่เกิดขึ้นรุนแรงและกว้างขวางมาก เช่น ในอำเภอสามพรานซึ่งเป็นพื้นที่ปลูกส้มโอกว่า 80% ของจังหวัดนครปฐมนั้นน้ำได้ท่วมสวนส้มโอไปทั้งหมด (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2554 : 3) การวิจัยครั้งนี้ใช้วิธีการดำเนินการวิจัยแบบปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) กับชุมชน โดยเข้าไปมีส่วนร่วมกับกระบวนการอนุรักษ์และฟื้นฟูภายหลังภัยพิบัติอุทกภัย โดยเริ่มตั้งแต่การเตรียมการป้องกันอุทกภัย จนกระทั่งถึงกระบวนการฟื้นฟูภายหลังน้ำลดเข้าสู่สภาพปกติ ซึ่งเนื้อหาจากกระบวนการทั้งหมดได้ถูกรวบรวมและสังเคราะห์ตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ข้างต้น

2. ขอบเขตพื้นที่

ผู้วิจัยได้เจาะจงเลือกพื้นที่ในการศึกษาครั้งนี้ ได้แก่ พื้นที่ตำบลบางเตย และตำบลทรงคนอง อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม เนื่องจากตำบลบางเตย และตำบลทรงคนอง ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำสวนส้มโอ และมีพื้นที่ในการปลูกส้มโอมากที่สุดในจังหวัดนครปฐม โดยตำบลบางเตยมีพื้นที่ปลูกส้มโอ จำนวน 1,100 ไร่ มีผลผลิตเฉลี่ย 1,720 ผล/ไร่ ตำบลทรงคนองมีพื้นที่ปลูกส้มโอ จำนวน 3,743 ไร่ มีผลผลิตเฉลี่ย 1,500 ผล/ไร่ (สำนักงานเกษตรอำเภอสามพราน, 2551-2553 : 1-23) และเป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์ริมแม่น้ำนครชัยศรี ซึ่งความเจริญอันเนื่องมาจากความทันสมัยของความเป็นเมืองเข้ามาอยู่ร่วมกับวิถีเกษตร และเป็นพื้นที่ที่สวนส้มโอได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์อุทกภัยครั้งใหญ่ในปีพ.ศ.2554

3. ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants)

ผู้วิจัยได้แบ่งเป็น 3 ระดับ เริ่มจากระดับที่หนึ่งระดับปัจเจกบุคคล ระดับที่สองกลุ่มชาวสวนหรือองค์กรหน่วยงานในท้องถิ่นที่มีบทบาทสำคัญในพื้นที่ และระดับที่สามเครือข่ายที่มีบทบาทสำคัญในการอนุรักษ์และฟื้นฟูสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีซึ่งเข้ามามีบทบาทตั้งแต่ก่อนน้ำท่วม ระหว่างน้ำท่วม และระยะการฟื้นฟูภายหลังน้ำลดสู่ภาวะปกติ โดยผู้วิจัยได้จำแนกกลุ่มเป้าหมาย ดังนี้

ระดับปัจเจกบุคคล

1. เกษตรกรสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี ที่อาศัยอยู่ในเขตตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม
2. ผู้อาวุโส ผู้เชี่ยวชาญ ปรชาญชาวบ้าน คนท้องถิ่น ที่อาศัยอยู่ในเขตตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม เพื่อสัมภาษณ์เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ประวัติศาสตร์การเกษตรสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีจากอดีตจนถึงปัจจุบัน
3. ลูกหลานของเกษตรกรสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี ที่อาศัยอยู่ในเขตตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม

4. ประชาชนทั่วไปที่อาศัยในเขตตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม ที่ไม่ได้ประกอบอาชีพเป็นเกษตรกรสวนส้มโอแต่อาศัยอยู่ในพื้นที่วิจัย เพื่อให้ทราบบริบทในมุมที่กว้างขึ้น

ระดับกลุ่มองค์กร

1. องค์กรภาครัฐที่มีบทบาทสำคัญ ประกอบด้วย
  - 1.1 ตัวแทนอำเภอสามพราน
  - 1.2 เกษตรอำเภอสามพราน
  - 1.3 พัฒนาการตำบล/เกษตรตำบล
  - 1.4 นายกองค้การบริหารส่วนตำบล
  - 1.5 สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล
  - 1.6 กลุ่มกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน
  - 1.7 กลุ่มตัวแทนครู อาจารย์ และตัวแทนเด็กและเยาวชน
2. กลุ่มเครือข่ายของเกษตรกรสวนส้มโอกลุ่มแม่บ้านนครชัยศรี ที่อาศัยอยู่ในเขตตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม เป็นตัวแทนของกลุ่มเกษตรกรที่เกาะกลุ่มตามธรรมชาติเพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกัน
3. กลุ่มเกษตรกรสวนส้มโอกลุ่มแม่บ้านนครชัยศรีที่มีสวนส้มโออยู่ในเขตติดกัน กลุ่มนี้จะได้รับผลกระทบร่วมกันหากสวนใดสวนหนึ่งได้รับภัยพิบัติ ที่อาศัยอยู่ในเขตตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม

ระดับเครือข่าย

1. ผู้ว่าราชการจังหวัดนครปฐม นโยบายภาพรวมการส่งเสริม และอนุรักษ์ พื้นที่สวนส้มโอกลุ่มแม่บ้านนครชัยศรี ระดับจังหวัดเชื่อมโยงกับนโยบายชาติ
2. เกษตรจังหวัด นโยบายภาพรวม การส่งเสริม และอนุรักษ์ พื้นที่สวนส้มโอกลุ่มแม่บ้านนครชัยศรี แนวทางการสนับสนุนงบประมาณ และด้านวิชาการเกษตร
3. ผู้ค้าและผู้ซื้อส้มโอ ที่เป็นพ่อค้าคนกลางเข้ามารับซื้อส้มโอ นครชัยศรีจากสวนไปจำหน่ายทั้งในตลาดภายในประเทศและตลาดต่างประเทศ พ่อค้าริมถนนปิ่นเกล้า-นครชัยศรี และผู้ค้ารายย่อยที่นำส้มโอ นครชัยศรีจำหน่ายในตลาดดอนหวายและวัดไร่ขิง หรือตามสถานที่ต่างๆ
4. เครือข่ายมหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ กรมส่งเสริมวิชาการเกษตร กรมชลประทาน ที่เข้ามามีบทบาทสำคัญต่อการอนุรักษ์และพื้นที่สวนส้มโอในช่วงที่เกิดเหตุการณ์ภัยพิบัติอุทกภัยปีพ.ศ.2554

นิยามศัพท์เฉพาะ

การศึกษาภูมิปัญญา หมายถึง การศึกษาเรียนรู้องค์ความรู้ที่เกิดจากวิถีการดำเนินชีวิตของคนในท้องถิ่น ที่ได้สั่งสม สืบต่อกันมาเป็นเวลาช้านานนับเป็นมรดกของท้องถิ่นที่สืบทอดต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน ในการศึกษาครั้งนี้มุ่งเน้นการศึกษาภูมิปัญญาของเกษตรกรสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี

การอนุรักษ์ฟื้นฟู หมายถึง การหาแนวทางการบำรุงรักษา การอนุรักษ์ การดำรงอยู่ของวิถีเกษตรกรชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี ในการทำสวนส้มโอให้เกิดความยั่งยืนสืบต่อไป

วิถีชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี หมายถึง แนวทางการดำเนินชีวิตของเกษตรกรชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีที่ประกอบอาชีพทำสวนส้มโอ ในเขตตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง อำเภอสสามพราน จังหวัดนครปฐม ที่มีแบบแผนอันเป็นรูปแบบในการดำเนินชีวิตที่เป็นผลมาจากการถ่ายทอดประสบการณ์จากบรรพบุรุษ และเป็นผลมาจากการเรียนรู้ในการประกอบอาชีพเกษตรกรรม

เกษตรกรชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี หมายถึง ชาวบ้านในเขตตำบลบางเตย ตำบลทรงคนอง อำเภอสสามพราน จังหวัดนครปฐม ที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมทำสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี

ลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี หมายถึง แม่น้ำท่าจีนหรือแม่น้ำนครชัยศรีที่ไหลผ่านบริเวณจังหวัดนครปฐม ซึ่งเป็นสายน้ำหลักแห่งชีวิต การเกษตร การบริโภค ของประชาชนที่อาศัยริมฝั่งแม่น้ำนครชัยศรี

ส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี หมายถึง ส้มโอที่ปลูกบริเวณสองฝั่งแม่น้ำนครชัยศรี ในตำบลบางเตย และตำบลทรงคนอง อำเภอสสามพราน จังหวัดนครปฐม และได้รับการขึ้นทะเบียน “ผลไม้บ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ (GI)” จากกรมทรัพย์สินทางปัญญา กระทรวงพาณิชย์

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้องค์ความรู้ ภูมิปัญญาของเกษตรกรสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี
2. ได้ทราบถึงสภาพการอนุรักษ์ และการดำรงอยู่ของภูมิปัญญาเกษตรกรสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี
3. ได้ทราบบทเรียนและแนวทางการจัดการตนเองของเกษตรกรสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี
4. ได้แนวทางการอนุรักษ์ ฟื้นฟู ชุมชนให้เข้มแข็งอย่างยั่งยืนบนฐานภูมิปัญญาทั้งระดับชุมชนท้องถิ่นและประเทศ
5. ได้แนวทางการอนุรักษ์ ฟื้นฟูในการปลูกพืชเศรษฐกิจอื่นๆ ในอำเภอสสามพราน จังหวัดนครปฐม

บทที่ 2 วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิด ทฤษฎีและเอกสารที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญา ตลอดจนแนวคิด ทฤษฎีและเอกสารที่เกี่ยวข้องที่สำคัญ ทั้งนี้เพื่อเป็นฐานในการศึกษา วิเคราะห์ และเรียบเรียงให้ได้ตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ ดังนี้

1. กระแสโลกาภิวัตน์กับการเปลี่ยนแปลงของโลก
2. ภูมิปัญญาท้องถิ่นรากฐานสำคัญของสังคมไทย
3. กระบวนทัศน์พื้นฐานกับการเปลี่ยนแปลงสังคมไทย
4. แนวคิดและความหมายเกี่ยวกับการพัฒนา
5. แนวคิดทุนทางสังคม และวัฒนธรรม
6. แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมกับการพัฒนา
7. แนวคิดการจัดการความรู้
8. ภัยพิบัติอุทกภัยที่ส่งผลกระทบต่อสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี ปีพุทธศักราช 2554 และบริบท พัฒนาการ และการดำรงอยู่ของส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี
9. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

กระแสโลกาภิวัตน์กับการเปลี่ยนแปลงของโลก

ความหมายของโลกาภิวัตน์

ในโลกยุคปัจจุบันเป็นยุคที่สังคมโลกกำลังก้าวเข้าสู่ความเป็นหนึ่งเดียวกัน มีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ เทคโนโลยี สิ่งแวดล้อม สังคม และวัฒนธรรม เรียกว่ายุคโลกาภิวัตน์ (Globalization) ที่มีกระแสอย่างรุนแรงครอบคลุมทุกส่วนของสังคมโลก มีเทคโนโลยีสารสนเทศเป็นปัจจัยหลักในการพัฒนา และมีการติดต่อสื่อสารในด้านต่างๆ แพร่กระจายอย่างรวดเร็ว โลกาภิวัตน์ คือผลจากการพัฒนาการติดต่อสื่อสาร การคมนาคมขนส่ง และเทคโนโลยีสารสนเทศที่ทันสมัย แสดงให้เห็นถึงการเจริญเติบโตของความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ การเมือง เทคโนโลยี และวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงไปทั่วโลก

โลกาภิวัตน์ ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 หมายถึง การแพร่กระจายไปทั่วโลก การที่ประชาคมโลกไม่ว่าจะอยู่ ณ จุดใด สามารถรับรู้ สัมพันธ์ หรือรับผลกระทบจากสิ่งที่เกิดขึ้นได้อย่างรวดเร็วกว้างขวาง ซึ่งเนื่องมาจากการพัฒนาระบบสารสนเทศ

เป็นต้น (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, 2542 : 1044) โลกาภิวัตน์ หมายถึง กระบวนการที่ประชากรของโลกถูกล้อมรวมกลายเป็นสังคมเดียว กระบวนการนี้เกิดจากแรงของอิทธิพลร่วมทางเศรษฐกิจ เทคโนโลยี สังคม วัฒนธรรม และการเมือง (Sheila L. Croucher, 2004 : 10) โลกาภิวัตน์เป็นกระบวนการที่พูดถึงการแผ่ขยาย และการทำให้เข้มข้นขึ้นของความสัมพันธ์และจิตสำนึกซึ่งข้ามพ้นเวลาและพื้นที่ของโลก (แมนเฟร็ด สเตเกอร์, 2553 : 43)

ดังนั้น จึงอธิบายได้ว่า โลกาภิวัตน์ คือ กระแสการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างกว้างขวางทำให้เกิดการติดต่อด้านเศรษฐกิจระหว่างประเทศ สร้างตลาดการค้า การแข่งขัน การส่งออก การบริการ การลงทุน และองค์ความรู้ เทคโนโลยี ได้อย่างสะดวกและรวดเร็วขึ้น โลกาภิวัตน์มีส่วนทำให้วิถีชีวิตของผู้คนเปลี่ยนไปจากเดิม ระบบเศรษฐกิจเปลี่ยนเป็นระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม เกิดการแก่งแย่งแข่งขัน ก่อให้เกิดปัญหาทางด้านสังคมขึ้นมา และทำให้วัฒนธรรมที่ฝังงมในสังคมที่ถูกล้อมรอบไม่ทันสมัยถูกแทนที่และทำให้เลือนหายไปในที่สุด

ผลกระทบของโลกาภิวัตน์

โลกาภิวัตน์มีผลกระทบทั้งทางบวกและทางลบ ผลกระทบทางบวก คือ การแลกเปลี่ยนแบ่งปันเทคโนโลยี ความรู้ เงินลงทุน ทรัพยากร และคุณค่าทางจริยธรรม สิ่งที่ได้เห็นได้ชัดในยุคโลกาภิวัตน์ คือ การไหลหมุนเวียนของเงินลงทุน การค้า วัฒนธรรมตะวันตก ผลกระทบทางลบเห็นได้จากการก่อการร้าย อาชญากรข้ามชาติ ปัญหายาเสพติด การอพยพย้ายถิ่นที่ผิดกฎหมาย และการแพร่ขยายของโรคและเทคโนโลยีอย่างรวดเร็ว โลกาภิวัตน์ส่งผลกระทบด้านต่างๆ หลายนับได้แก่

โลกาภิวัตน์ในมิติทางเศรษฐกิจ

แมนเฟร็ด สเตเกอร์ (2553 : 75) กล่าวว่า เทคโนโลยีใหม่ๆ เป็นลักษณะเด่นอย่างหนึ่งของโลกาภิวัตน์ในยุคปัจจุบัน เป็นตัวชี้วัดอันยอดเยี่ยมถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับตลาด การเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตทางเศรษฐกิจ และการแลกเปลี่ยนสินค้าแสดงให้เห็นแง่มุมการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญมากในยุคนี้ โลกาภิวัตน์ทางเศรษฐกิจพูดถึงการทำให้ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจมีความเข้มข้นและแผ่ขยายออกไปทุกมุมโลก การไหลเวียนของทุนและเทคโนโลยีขนาดมหึมาช่วยกระตุ้นการขยายสินค้าและบริการ ขณะที่ตลาดขยายออกไปทั่วโลกได้สร้างจุดเชื่อมต่อระหว่างเศรษฐกิจระดับชาติ บริษัทข้ามชาติยักษ์ใหญ่ สถาบันทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศที่ทรงอำนาจ และระบบการค้าในภูมิภาค รัสเซอร์ ธนะพรพันธุ์ (2552 : 16) อธิบายว่า โลกาภิวัตน์มีหลายลักษณะ ลักษณะแรกคือ ถ้ามองเรื่องการค้าพบว่ามีมาหลายปีแล้ว แต่ถ้ามองว่าเป็นการผลิตเริ่มไม่ค่อยดีเพราะเกิดจากการเป็นอาณานิคม เข้ามาตัดดวงผลประโยชน์ต่างๆ ที่กำลังเผชิญอยู่ขณะนี้ไม่ใช่เฉพาะการค้าและการผลิตอย่างเดียว แต่ครอบคลุมความคิดด้วย เวลานี้เทคโนโลยีเรื่องข้อมูล

ข่าวสารเร็วมากทุกอย่าง (real time) ประเด็นโลกาภิวัตน์ในปัจจุบันจึงอยู่ที่ว่าข้อมูลข่าวสารไปเร็ว และข้อมูลข่าวสารเหล่านี้ไปทางเดียว ทางอื่นๆ ค่อนข้างจะมีความสามารถในการตอบโต้ต่อข้อมูลข่าวสารที่เป็นลักษณะกว้างได้น้อย ดังนั้น โลกาภิวัตน์ในปัจจุบันซ้อนกันระหว่างการค้า การผลิต และการครอบงำความคิดเป็น 3 ชั้น จึงเป็นปัญหามาก วิสุทธิ์ ไบไม้ (2550 : 16) อธิบายว่า การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแบบทุนนิยมตามแบบโลกตะวันตกส่งผลให้เกิดความยากจนของพลโลกส่วนใหญ่ รวมทั้งประชากรไทยในภาคส่วนชนบทและเกษตรกรทั่วไป ทำให้เกิดช่องว่างทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมระหว่างคนรวยและคนจนมากยิ่งขึ้น เกษตรกรยากจนลงและมีหนี้สินเพิ่มมากขึ้น ในขณะที่นายทุนที่ร่ำรวยอยู่แล้วยิ่งร่ำรวยด้วยเงินตราและมีอำนาจต่อรองเหนือกว่า ดังกรณีที่เกิดขึ้นบนเวทีการเจรจาระดับนานาชาติกับประเทศมหาอำนาจ เช่น ข้อตกลงเขตการค้าเสรี (FTA) ที่ประเทศยากจนจะเสียเปรียบประเทศที่ร่ำรวยกว่าเสมอ นี่คือนิสัยที่แท้จริงของการพัฒนาเพื่อ “เงินตรา” เพียงอย่างเดียวโดยไม่คำนึงถึงผลกระทบในทางลบต่อเศรษฐกิจและคุณภาพชีวิตของคนส่วนใหญ่ในสังคมตลอดจนวิถีชีวิตและจิตวิญญาณของชุมชนฐานราก นอกจากนี้ยังเกิดปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรน้ำและที่ดินทำกินรวมทั้งทรัพย์สินทางชีวภาพจนนำไปสู่ความขัดแย้งของผู้คนในชุมชนและสังคมแตกแยกออกเป็นฝักเป็นฝ่ายอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน

โลกาภิวัตน์ในมิติทางการเมือง

โลกาภิวัตน์ทางการเมืองพูดถึงความสัมพันธ์เชื่อมโยงทางการเมืองระดับโลกที่แผ่ขยายและมีความเข้มข้นมากยิ่งขึ้น กระบวนการเหล่านี้นำไปสู่ประเด็นสำคัญทางรัฐศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับหลักเกณฑ์อธิปไตยเหนือดินแดนของรัฐ บทบาทขององค์กรระหว่างประเทศที่เพิ่มมากขึ้น และความเป็นไปได้ที่อาจจะเกิดการปกครองระดับภูมิภาคและระดับโลกในอนาคต เป็นที่แน่ชัดว่าประเด็นเหล่านี้ตอบสนองต่อวิวัฒนาการของแบบแผนทางการเมืองที่ไปไกลกว่ากรอบคิดของรัฐชาติ ดังนั้น จึงนับเป็นการบุกเบิกแนวคิดใหม่ เพราะในช่วงหลายศตวรรษที่ผ่านมา มนุษย์จัดการความแตกต่างทางการเมืองภายใต้เส้นแบ่งพรมแดนซึ่งสร้างความรู้สึกว่าตนสังกัดรัฐชาติใดรัฐชาติหนึ่ง (แมนเฟร็ด สเตเกอร์, 2553 : 103)

โลกาภิวัตน์ในมิติทางวัฒนธรรม

โลกาภิวัตน์ทางวัฒนธรรมพูดถึงการเพิ่มความเข้มข้นและการขยายตัวของการไหลเวียนทางวัฒนธรรมไปทั่วโลก คำว่า วัฒนธรรม เป็นแนวคิดที่กว้างมาก เนื่องจากคำนี้ถูกใช้เพื่ออธิบายประสบการณ์ของมนุษย์ทั้งหมด ดังนั้น เราจึงควรสร้างความแตกต่างในการวิเคราะห์ในแง่มุมมองต่างๆ ของชีวิตและสังคม เช่น ถ้าเราพูดถึงเกี่ยวกับวัฒนธรรมเรากำลังนึกถึงการสร้างสัญลักษณ์ การแสดงออก และการกระจายความหมาย หากพิจารณาว่าภาษา ดนตรี และภาพเป็นรูปแบบหลักในการแสดงออกทางสัญลักษณ์ สิ่งเหล่านี้ควรได้รับความสำคัญในพื้นที่ทางวัฒนธรรม เครือข่ายการเชื่อมโยงและการ

ที่พระเจ้าหวางวัฒนธรรมที่เติบโตขึ้นมากในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมา ทำให้นักวิจารณ์บางคนเชื่อว่าแบบแผนปฏิบัติทางวัฒนธรรมเป็นหัวใจหลักของโลกาภิวัตน์ ในปัจจุบันการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมที่แพร่ขยายข้ามพรมแดนเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นมาก่อนยุคสมัยใหม่แต่จำนวนและระดับของการส่งผ่านทางวัฒนธรรมในยุคปัจจุบันมีปริมาณและความเข้มข้นมากกว่ายุคก่อนหน้านี้มาก ระบบสัญลักษณ์และความหมายในยุคร่วมสมัย เช่น ปัจเจกนิยม บริโภคนิยม และวาทกรรมทางศาสนาอีกมากมาย สามารถไหลเวียนได้อย่างเสรี และในวงกว้างกว่าสมัยก่อนมาก อินเทอร์เน็ตและเทคโนโลยีใหม่ๆ มีส่วนสนับสนุนการแพร่กระจาย เนื่องจากภาพและแนวคิดถูกส่งจากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่งได้อย่างง่ายดายและรวดเร็ว สัญลักษณ์เหล่านี้มีผลกระทบต่อวิถีในชีวิตประจำวันอย่างมาก ทุกวันนี้บ่อยครั้งที่แบบแผนปฏิบัติทางวัฒนธรรมได้หลุดพ้นจากพื้นที่ที่ตายตัว เช่น ขอบเขตเมืองและประเทศ และหลังจากปะทะสังสรรค์กับกระแสที่ครอบงำโลกในขณะนั้น วัฒนธรรมเหล่านี้ก็เกิดความหมายทางวัฒนธรรมใหม่ๆ ขึ้นมา (แมนเฟร็ด สเตเกอร์, 2550 : 123-124)

โลกาภิวัตน์ในมิติทางนิเวศ

ผลกระทบทางนิเวศระดับโลกเป็นปัญหาที่สำคัญและมีผลต่อชีวิตมนุษย์มากที่สุด ในประวัติศาสตร์มนุษยชาติ ในความเป็นสมัยใหม่ธรรมชาติถูกมองว่าเป็นเพียงทรัพยากรที่ถูกลำมาใช้เพื่อเติมเต็มความต้องการของมนุษย์ กระบวนทัศน์ที่เชื่อว่า “มนุษย์คือศูนย์กลางของโลก” (anthropocentric) ที่ชัดเจนที่สุดถูกสะท้อนผ่านคุณค่าและความเชื่อในลัทธิบริโภคนิยมอุตสาหกรรมทางวัฒนธรรมที่ถูกครอบงำโดยสหรัฐอเมริกาพยายามทำให้ชาวโลกเชื่อว่า มนุษย์สามารถค้นพบความหมายและคุณค่าของชีวิตผ่านการสะสมความมั่งคั่งทางวัตถุอย่างไม่สิ้นสุด อย่างไรก็ตามข้อเท็จจริงคือมนุษย์ทุกคนบนโลกนี้เชื่อมโยงกันอย่างแนบแน่นผ่านอากาศที่หายใจ สภาพดินฟ้าอากาศ อาหาร และน้ำ แต่แม้จะมีบทเรียนที่สอนการพึ่งพาอาศัยกันดังกล่าว ระบบนิเวศของโลกก็ถูกทำร้ายด้วยน้ำมือมนุษย์อย่างต่อเนื่องเพื่อตอบสนองต่อวิถีชีวิตที่สิ้นเปลืองสิ่งแวดล้อมโลกเสื่อมโทรมในระดับที่ไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อนจากปัญหาการเจริญเติบโตของจำนวนประชากรที่ไม่อาจควบคุมได้ และแบบแผนการบริโภคอันหรุหราชของประชากรส่งผลให้ระบบนิเวศของโลกต้องรับภาระอันหนักอึ้ง (แมนเฟร็ด สเตเกอร์, 2550 : 141-143)

โลกาภิวัตน์ในมิติทางการศึกษา

ในโลกของการศึกษา เครือข่ายข้อมูลข่าวสารต่างๆ ประกอบด้วยสื่อการศึกษาที่ทวีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ได้นำไปสู่รูปแบบการเรียนรู้ด้วยตนเองที่เข้ามาเสริมระบบการเรียนแบบดั้งเดิม การเรียนรู้อยู่กับบ้านหรือที่ทำงานผ่านเครือข่ายคอมพิวเตอร์ และสื่อสำเร็จรูปต่างๆ จะเป็นรูปแบบที่ชัดเจนยิ่งขึ้นในอนาคต

โลกาภิวัตน์กับการเปลี่ยนแปลงของชนบท

โลกาภิวัตน์ส่งผลกระทบต่อไปทั่วทุกมุมโลก ไม่ว่าจะเป็นสังคมเมืองและสังคมชนบท ดังนั้น การศึกษาการเปลี่ยนแปลงในชนบทเป็นเรื่องที่สำคัญมาก เพราะจากการเข้ามาของกระแสโลกาภิวัตน์ที่มีความขัดแย้งในตัวเองและมีความซับซ้อน ทำให้กระแสการเปลี่ยนแปลงกลับไปกลับมา เช่น คนในชนบทเมื่อก่อนย้ายออกมาทำงานในเมืองมากขึ้น เพราะอุตสาหกรรมมากขึ้น แต่เวลานั้นคนกลับไปเป็นเกษตรกรมากขึ้น และไม่ใช่เกษตรกรที่เสรีอีกต่อไปเป็นการกลับไปเป็นเกษตรกรภายใต้พันธะสัญญา นั่นหมายความว่า เป็นเจ้าของที่ดิน แต่ได้รับผลตอบแทนที่เสมือนหนึ่งเป็นเพียงค่าจ้าง เป็นคนงานในที่ดินตัวเอง มีลักษณะของการยกย่อน เป็นประเด็นที่สำคัญยิ่งที่เราควรทำความเข้าใจเกี่ยวกับปรากฏการณ์ของสิ่งเหล่านี้เรามักจะคิดว่า กระบวนการออกจากการเป็นชาวนานั้น ภาพที่ปรากฏมากมายคือ ชาวนาเข้ามาทำงานในเมือง แต่เวลานี้มีการดูกลับไปในรูปแบบอื่นๆ นั้นย่อมหมายความว่า ชนบทมีความซับซ้อนมากขึ้นไม่ใช่เป็นการผลิตเพื่อยังชีพ ไม่ใช่การผลิตเพื่อตลาดอย่างเดียว แต่เป็นการผลิตภายใต้ความสัมพันธ์แบบใหม่ เป็นความสัมพันธ์ที่ถูกกำหนดและควบคุมโดยตลาดมากยิ่งขึ้น ขณะเดียวกัน คนในชนบทไม่ได้ทำงานในภาคการเกษตรอย่างเดียว เพราะการขยายตัวของระบบโลกาภิวัตน์ มีการทำการค้าเสรีตามมาด้วย มีความคิดเกี่ยวกับการจ้างงานแบบยืดหยุ่นและหลากหลาย กล่าวโดยง่าย เมื่อก่อนนี้ต้องดึงคนงานเข้ามาทำงานในโรงงาน แต่จากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีการจ้างงานแบบยืดหยุ่น คือ กระจายงานไปอยู่ในที่ต่างๆ ไม่ใช่แต่เฉพาะกระจายงานไปอยู่ในประเทศอื่นเท่านั้น แต่ยังกระจายงานไปอยู่ในชนบท ที่ไหนมีค่าแรงถูกที่สุด ที่นั่นการจ้างงานจะไหลไป เหมือนกับน้ำที่ไหลไปในที่ต่ำหรือที่ถูกลงที่สุด จึงทำให้เกิดการจ้างงานในชนบทขึ้นมา จะเห็นว่าเวลานี้หมู่บ้านกลายเป็นเพียงหอพักเท่านั้น เป็นที่ที่กลับไปซุกหัวนอน ทุกวันก็ไปทำงานอยู่ที่โรงงาน ไม่ได้ทำงานในเมือง โรงงานอยู่ในหมู่บ้านนั้น ดังนั้นเป็นภาพซ้อนที่เราจะต้องทำความเข้าใจ เราจะพบว่าเวลานี้ในชนบทกำลังมีการปรับโครงสร้าง หมายความว่า มีระบบการผลิตที่ซับซ้อนมากขึ้น ด้านหนึ่งเหมือนกับมีการเบียดขับชาวนาออกจากภาคเกษตรก็เปลี่ยนให้คนงานเหล่านี้เป็นสินค้าและอยู่ภายใต้การบงการของตลาดซึ่งไร้กลไกที่กำกับดูแล ขณะเดียวกัน ได้สร้างสิ่งที่ภาษาวិชาการเรียกว่า การปกครองชีวญาณ (Governmentality) หมายถึง ทำให้รู้สึกเหมือนกับว่า ถ้าคุณทำงานอย่างเดียวไม่พอ ถ้าอยากได้มากคุณก็ต้องทำ OT (Overtime) ยิ่งทำงานมากคุณก็ได้ค่าจ้างมาก อันนี้เป็นความหมายหรือเป็นลักษณะความคิดที่แพร่เข้ามาพร้อมๆ กับการผลิต ซึ่งทำให้คนงานไม่สามารถเป็นตัวของตัวเองได้ ตรงนี้เป็นปัญหาที่มองไม่เห็น เพราะแฝงอยู่ในกลไกที่ซับซ้อนเหล่านี้ทำให้เกิดความสัมพันธ์ที่ซับซ้อน เมื่อไม่มีกลไกเข้ามากำกับดูแลแล้วเชื่อว่าตลาดทำงานได้เอง จึงทำให้เกิดคำหนึ่งที่ภาษาเศรษฐศาสตร์เรียกว่า high rent นั้นหมายความว่า มีค่าเช่าสูงมากขึ้น มีการเอาส่วนเกินจากคนงานมากเกินไปในทุกด้าน เราจึงไม่สามารถอธิบายกระบวนการเหล่านี้แบบเหมารวมได้ เพราะอาจมีกรณีที่แตกต่างกัน ถ้าปล่อยให้กระบวนการโลกาภิวัตน์ทำงานในชนบทโดยที่

ไม่มีกลไกอะไรมากำกับดูแลก็จะเกิดปัญหาหลายอย่างตามมาด้วยกัน ดังนั้น ปัญหาที่มองไม่เห็น ที่คงอยู่ในชนบท ได้แก่ปัญหาดังนี้ ค่าเช่าส่วนเกินสูงมาก (high rent) มีความเสี่ยงในการดำรงชีวิต สูงขึ้น และความสูญเสียจะมีมากขึ้น

คนต่างๆ ที่เข้าไปอยู่ในกระบวนการผลิตหรือกระบวนการบริโภคเหล่านี้จะถูกทำให้ ไร้อำนาจมากขึ้น ไร้อำนาจในการควบคุมชีวิตตัวเองมากขึ้น ไร้ศักดิ์ศรีในความเป็นมนุษย์มากขึ้น นั่นหมายความว่าความเป็นตัวตนของเขายังอยู่แต่ถูกละเลย ถ้าจะพูดถึงเรื่องนโยบาย อาจจะทำให้ มองไม่เห็นคน เช่น แรงงานนอกระบบก็กลายเป็นมนุษย์ล่องหนที่ไร้อำนาจ เพราะขาดกลไกเชิงสถาบัน ที่จะมาสร้างความเข้มแข็งให้คนเหล่านี้ ให้สามารถต่อรองในการดำรงชีวิตได้อย่างมีศักดิ์ศรี เป็นต้น สภาพต่างๆ เหล่านี้ เป็นประเด็นปัญหาที่ชี้ให้เห็นเบื้องต้นว่า โลกภิวัตน์เข้ามาทำงานในชนบท อย่างไรบ้าง และโดยทั่วไปการทำงานเหล่านั้น ส่งผลอย่างไรที่ทำให้เราสามารถเห็นได้ โดยอยากจะ ตั้งข้อสังเกตต่อปัญหาที่เป็นอยู่ เนื่องจากเราไม่ใส่ใจในเรื่องกลไกเชิงสถาบันถ้าเราเชื่อในความคิดที่ว่า ตลาดเสรีแล้วจะมีประสิทธิภาพ แต่ความเป็นจริงแล้วเป็นเพียงเสรี เพราะยังมีคำถามอีกว่า ตลาดเสรี แต่มีความเป็นธรรมหรือเปล่า บางครั้งมีคนเรียก Free แต่ไม่ Fair ประการสำคัญต่อมาก็คือ นอกจาก จะเสรีไม่เป็นธรรมแล้ว ยังไม่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมด้วย นอกจากนี้ยังมีอีกด้านหนึ่งของตลาดที่ ไม่ค่อยได้พูดถึงคือ ในชนบท ด้านที่ไม่เป็นธรรมกับด้านผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม มีมากกว่าด้านที่เรา ได้รับผลประโยชน์ หรือเป็นประโยชน์ก็เป็นประโยชน์กับคนอื่นมากกว่าคนในชนบทเอง (รังสรรค์ ธนพรพันธุ์, 2552 : 13-16)

ในยุคโลกาภิวัตน์มีการเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ มากมาย เช่น เทคโนโลยี เศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม ระบบนิเวศ และการศึกษา ส่งผลให้เกิดทั้งผลดี และปัญหาต่างๆ อันเป็นผลพวงจากกระแสโลกาภิวัตน์หลายอย่าง เช่น การติดต่อสื่อสารที่รวดเร็วขึ้น มีเทคโนโลยีที่ ทันสมัยมากขึ้น มีความร่วมมือทางเศรษฐกิจ ปัญหาที่เกิดจากกระแสโลกาภิวัตน์ เช่น ปัญหา โครงสร้าง ปัญหาสังคม วัฒนธรรม ระบบนิเวศที่เสื่อมโทรมลง การเปลี่ยนแปลงของชนบท ดังนั้น มนุษย์ควรปรับตัวให้รู้เท่าทันกระแสแห่งโลกาภิวัตน์ ดำรงรักษาภูมิปัญญาท้องถิ่นดั้งเดิมให้ดำรงอยู่ มิให้สูญสลายไป

ภูมิปัญญาท้องถิ่นรากฐานสำคัญของสังคมไทย

ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญา (Wisdom) ภูมิปัญญาชาวบ้าน (Popular Wisdom) ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) หรือภูมิปัญญาไทย (Thai Wisdom) เป็นคำเรียกใหม่ซึ่งมีความหมายหลากหลายมิติ ภูมิปัญญาไทย หมายถึง ความรู้ ความสามารถ วิธีการ ผลงานที่คนไทยได้ค้นคว้ารวบรวมและจัดเป็น

ความรู้ ถ่ายทอด ปรับปรุงจากคนรุ่นหนึ่งมาสู่คนอีกรุ่นหนึ่งจนเกิดผลิตผลที่ดีงาม มีคุณค่า มีประโยชน์ สามารถนำมาแก้ปัญหา และพัฒนาวิถีชีวิตได้ (สารานุกรมไทย, 2543 : 18) สอดคล้องกับสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (2543 : 1) ได้ให้ความหมายภูมิปัญญาว่าเป็นระบบวิธีคิดที่เป็นเชิงความรู้ มีความเป็นวิทยาศาสตร์ ไม่ว่าจะ เป็นภูมิปัญญาชาวบ้าน ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นการแสวงหาคำตอบที่เป็นระบบ เป็นขั้นตอนและทำหยาการพิสูจน์ กระจายอยู่ทุกชุมชนทั่วประเทศ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ยังหมายถึง ความรู้ ความสามารถที่ชาวบ้านสั่งสมสืบทอดกันมา เพื่อใช้ในการแก้ปัญหาปรับตัวเรียนรู้ และเป็นความรู้ที่สังคมยอมรับ จนกระทั่งมีการสืบทอดไปยังคนรุ่นใหม่ ๆ ต่อๆ กันไป ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นความรู้ที่มีอยู่ทั่วไปในสังคม ชุมชน และตัวของผู้อยู่เอง หากมีการสืบค้นเพื่อการศึกษา และนำไปใช้ต้องเป็นที่รู้จักกัน เกิดการยอมรับ ถ่ายทอด และพัฒนาไปสู่คนรุ่นใหม่ (กรมการศึกษานอกโรงเรียน, 2545 : 363) ภูมิปัญญาจึงเป็นระบบความรู้ ความสามารถของชาวบ้าน ที่ถ่ายทอดความรู้ ประสบการณ์ ดังนั้น ภูมิปัญญาไทยจึงเป็นความสามารถและทักษะของคนไทย อันเกิดจากการเรียนรู้ พัฒนา และถ่ายทอดสืบทอดกันมา เพื่อใช้แก้ปัญหาและพัฒนาวิถีชีวิตของคนไทยให้สมดุลกับสภาพแวดล้อมและเหมาะสมกับยุคสมัย (รุ่ง แก้วแดง, 2543 : 204) ภูมิปัญญา นอกจากเป็นระบบความรู้แล้วยังมุ่งให้ความสำคัญถึงการสนองความต้องการของท้องถิ่น มีการถ่ายทอดเป็นมรดกสืบทอดกันมาจากรุ่นสู่รุ่นโดยมาจากผลผลิตทางสติปัญญาที่คนในท้องถิ่นคิดค้นขึ้น (อุดม เพชรสังหาร, 2540 : 76) สอดคล้องกับจารุวรรณ ธรรมวัตร (2543 : 1) ได้ให้คำจำกัดความของภูมิปัญญาที่มุ่งเน้นคุณค่าของบุคคลและสังคมที่มีอยู่ในท้องถิ่นอันเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตน ภูมิปัญญาพื้นบ้านในแต่ละท้องถิ่นจึงเกี่ยวกับการผลิตและวิถีของชาวบ้าน เกิดจากการที่ชาวบ้านแสวงหาความรู้เพื่อเอาชนะอุปสรรคทางธรรมชาติ ทางสังคมที่จำเป็นในการดำรงชีวิต พัชรินทร์ สิริสุนทร (2552 : 10) ก็เช่นกันได้สรุปว่า ภูมิปัญญาไทยเป็นเครื่องมือที่สำคัญซึ่งบุคคลและสังคมใช้เพื่อรักษาไว้ซึ่งอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของกลุ่มคนในสังคมไทยไม่ว่าจะเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ใดๆ และเป็นสิ่งที่บุคคลหรือกลุ่มคนในสังคมไทยแสดงออกมาในรูปของความคิด ความรู้ และผลผลิตของความรู้ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม เพื่อตอบสนองความต้องการของบุคคล กลุ่ม ชุมชน และสังคม และเพื่อแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น เพื่อให้เกิดความเข้มแข็งขึ้นในชุมชนเพื่อให้สามารถดำเนินชีวิตอย่างมีความสุขในสังคมที่มีความสงบ มั่นคง และปลอดภัย ธีระชัย เจ้าสกุล (2545 : 8) ก็ได้ให้ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ การปรับใช้ความรู้ตามเทคโนโลยีที่ได้รับการถ่ายทอด และจากประสบการณ์ทั้งหมดของชาวบ้านในท้องถิ่นที่ใช้ในการแก้ปัญหาหรือการดำรงชีวิตมาเป็นเวลานาน นอกจากความรู้ความสามารถ วิธีการ และประสบการณ์ของคนในท้องถิ่นแล้ว ความสมดุลกับธรรมชาติแวดล้อมก็เป็นสิ่งที่สำคัญ ดังที่นักวิชาการหลายท่าน ได้แก่ รังสรรค์ จันดี (2544 : 10) เอกวิทย์ ณ ถลาง (2544 : 21) และพัชรินทร์ สิริสุนทร (2546 : 4) มีความเห็นสอดคล้องกันว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นต้องคำนึงถึงความสมดุลกลมกลืนระหว่างคน สิ่งมีชีวิตต่างๆ ธรรมชาติ และสภาพแวดล้อมอย่างยั่งยืน

เป็นองค์ความรู้ที่มนุษย์สามารถเรียนรู้ด้วยตนเอง ไม่ได้อยู่ในระบบโรงเรียนตามมาตรฐานของสังคมตะวันตก และมาตรฐานของรัฐบาลไทยสมัยใหม่ที่มีแบบแผนมาเป็นตัวกำกับ ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นองค์ความรู้ในท้องถิ่นที่เกิดขึ้นจากระบบคิด ความเชื่อ และวัฒนธรรมของสามัญชนในท้องถิ่นให้ผสมผสานกลมกลืนกับธรรมชาติแวดล้อมและบริบททางสังคม วัฒนธรรม แล้วสร้างสรรค์ สิ่งสม และสืบสาน ประสบการณ์เหล่านั้นมาเป็นเวลานานต่อเนื่องกันมา

ภูมิปัญญาระดับท้องถิ่น หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน มีพื้นฐานมาจากความรู้เฉพาะถิ่น จากการที่นักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่นในหลากหลายมิติ ทั้งในมิติของระบบวิถีคิดเชิงความรู้ ความสามารถของชาวบ้านจากประสบการณ์ที่ได้รับการถ่ายทอดสืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษ มิติของคุณค่าของบุคคลและสังคมที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตน และมิติของความสมดุลกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีระบบความคิด ความเชื่อ วัฒนธรรมที่ผสมผสานกลมกลืนกับธรรมชาติ ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญอันเกิดจากประสบการณ์ที่ชาวบ้านได้คิดค้นจากการลองผิดลองถูก การแก้ปัญหาที่เกิดจากชีวิตประจำวัน การประกอบอาชีพ และความเป็นอยู่ในทุกด้านจากการเรียนรู้ด้วยตนเองโดยเชื่อมโยงความรู้จากประสบการณ์ที่ได้สะสมหรือติดต่อกับท้องถิ่นอื่นที่มีระบบความรู้ที่เป็นสากล เพื่อแก้ปัญหาของตนเองให้ดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมธรรมชาติอย่างสมดุลและยั่งยืน องค์ความรู้ดังกล่าวส่งผ่านทางวัฒนธรรม โดยการบอกเล่าจากความทรงจำ และทำให้ดูเป็นตัวอย่างจนเกิดเป็นภูมิปัญญาอันมีค่าแล้วพัฒนาให้เหมาะสมกับยุคสมัย ดังนั้น ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงเป็นมรดกที่มีคุณค่า ทั้งลูกหลาน ประชาชนทุกภาคส่วน หน่วยงานภาครัฐ จึงควรช่วยกันดำรงรักษาภูมิปัญญาของไทยมิให้สูญสิ้นไป

ความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น

กระบวนการพัฒนาในปัจจุบันให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาท้องถิ่นในฐานะที่เป็นทุนทางสังคม เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่บรรพบุรุษได้สั่งสมความรู้ ประสบการณ์จากการปฏิบัติจนเกิดเป็นสิ่งที่ดีงาม เป็นองค์ความรู้ที่มีคุณค่า และมีความสำคัญควรค่าแก่การอนุรักษ์ให้ดำรงอยู่สืบไป ดังที่ สุรศักดิ์ ปะตังถาโต (2543 : 45) กล่าวถึงความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น ดังนี้

1. ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นเรื่องที่สั่งสมกันมาแต่อดีต
2. ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ
3. ภูมิปัญญาท้องถิ่นจะถ่ายทอดโดยผ่านกระบวนการทางจารีต ประเพณี วิถีชีวิต การทำมาหากิน และพิธีกรรมต่างๆ ทำให้เกิดความสมดุลระหว่างความสัมพันธ์ของสิ่งต่างๆ เหล่านั้น
4. ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีวัฒนธรรมเป็นพื้นฐาน
5. ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีบูรณาการสูง

6. ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความเชื่อมโยงไปสู่นามธรรมที่ลึกซึ้งสูงส่ง
7. ภูมิปัญญาท้องถิ่นเน้นความสำคัญของจริยธรรมมากกว่าวัตถุธรรม

จากการให้นิยามความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้เน้นความสำคัญของการนำเอาวัฒนธรรมเป็นฐาน ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงมีความสำคัญในฐานะที่เป็นทุนทางวัฒนธรรม โดยคำนึงถึงความสมดุลในการอยู่ร่วมกันกับสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่น

ประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่น

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2541 : 20) ได้แบ่งภูมิปัญญาเป็น 2 ระดับ คือระดับชาติ และระดับท้องถิ่น โดยมีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

1. ภูมิปัญญาระดับชาติ เป็นภูมิปัญญาที่พัฒนาสังคมไทย ให้รอดพ้นจากวิกฤตการณ์ต่างๆ ในอดีต การเสริมสร้างความเจริญให้กับชาติ การเสียเอกราช เช่น การป้องกันตนเองมิให้ตกเป็นเมืองขึ้นสมัยยุคล่าอาณานิคม การกอบกู้เอกราชของพระนเรศวรมหาราช เป็นต้น

2. ภูมิปัญญาระดับท้องถิ่น (Local Wisdom) หรือบางแห่งเรียกว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน (Indigenous Knowledge) เป็นภูมิปัญญาที่เกิดขึ้นเพื่อแก้ปัญหาของตนเอง หรือสติปัญญาที่เกิดจากการเรียนรู้ที่ได้สะสม และการถ่ายทอดประสบการณ์ที่ยาวนานของคนในท้องถิ่น โดยใช้ชีวิตอยู่กับสิ่งแวดล้อม และธรรมชาติรอบตัว เป็นองค์ความรู้ทั้งหมดที่เกิดจากชาวบ้าน ภูมิปัญญาระดับท้องถิ่นมีพื้นฐานมาจากความเชื่อเฉพาะถิ่น เป็นกระบวนการที่มีการสะสมความรู้ที่สืบทอดกันมาจากการทำกิจกรรม การประกอบอาชีพ และความเป็นอยู่ในทุกด้าน โดยเชื่อมโยงความรู้จากประสบการณ์ที่ได้สะสมมาเป็นเวลานานจนเกิดเป็นความชำนาญ เพื่อแก้ปัญหาของตนเองให้ดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมธรรมชาติ

พัชรินทร์ สิริสุนทร (2552 : 14-15) กล่าวว่า การจำแนกประเภทของภูมิปัญญาเป็นสิ่งที่ยากทำได้ยากและไม่สอดคล้องกับลักษณะตลอดจนองค์ประกอบของภูมิปัญญา ที่มีความซับซ้อนและแนบทับกันในหลากหลายมิติ แต่หากนำแนวคิดทางสังคมวิทยาว่าด้วยเรื่องระบบวัฒนธรรมย่อย (Sub-Culture System) มาใช้เป็นเกณฑ์ในการจำแนก จะสามารถจำแนกภูมิปัญญาออกเป็นส่วนๆ ได้สามส่วน ตามลักษณะที่มา ชั้นทางสังคม กระบวนการถ่ายทอด และพัฒนาการของภูมิปัญญา ประเภทแรก ได้แก่ ภูมิปัญญาชาวบ้าน (Popular Wisdom) หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) หรือบางครั้งเรียกว่า ภูมิปัญญาดั้งเดิม (Traditional Wisdom) ประเภทที่สอง ได้แก่ ภูมิปัญญาหลวง หรือภูมิปัญญาของชนชั้นสูงหรือชนชั้นปกครอง ประเภทที่สาม ได้แก่ ภูมิปัญญาสากล ได้แก่ ภูมิปัญญาของคนในประชาคมโลก แต่อย่างไรก็ตาม หากจะจำแนกประเภทของภูมิปัญญาไทยตามคุณลักษณะและรูปแบบของภูมิปัญญาในกรอบของประเทศไทยจะพบว่า สามารถจำแนกได้สองประเภท ประเภทแรก ได้แก่ ภูมิปัญญาไทยที่สามารถจับต้องได้ ได้แก่ องค์ความรู้ที่พบ

ในสังคมไทยซึ่งอยู่ในลักษณะที่เป็นรูปธรรม ได้แก่ ผลผลิตของภูมิปัญญา เช่น หัตถกรรม ศิลปกรรม และสถาปัตยกรรมไทย เป็นต้น และภูมิปัญญาไทยที่จับต้องไม่ได้ ได้แก่ องค์ความรู้ของสังคมไทยที่อยู่ในลักษณะนามธรรม เช่น ระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ความเชื่อ ค่านิยม และระบบอุดมการณ์ต่างๆ ที่พบในสังคมไทย เป็นต้น

วาทกรรมภูมิปัญญาท้องถิ่น

อเนก นาคะบุตร (2549 : 32-37) ได้ให้แนวคิดวาทกรรมภูมิปัญญาท้องถิ่นว่าเป็นวาทกรรมของภาคประชาชน คือ การได้กลับมาใช้อำนาจความรู้ และกระบวนการที่ขึ้นอยู่กับฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาชาวบ้าน และเป็นภูมิปัญญาที่มีการปรับตัวให้สอดคล้องกับยุคสมัยของการพัฒนาอย่างค่อยเป็นค่อยไป แม้ในปัจจุบันจะพบว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นอาจไม่เท่าทันต่อกระแสโลกาภิวัตน์แล้วก็ตาม แต่ถ้ามองภูมิปัญญาเหล่านี้ในระดับของการจัดการทางออกระดับที่เป็นเรื่องของ การทูลเกล้าปัญหาเชิงโครงสร้างเศรษฐกิจข้างบนที่ลงไปกระทบ และเรื่องของการจัดระบบโครงสร้างควบคุมครองทางสังคมของชุมชนตนเอง หรือการจัดให้เกิดระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงที่จะดูแลฝ่าวิกฤตที่กำลังรุนแรง ให้สามารถพยายงภาวะของการอยู่ร่วมกันของชุมชนในชนบท ในสลัม และในเมืองได้ องค์ความรู้เหล่านี้และภูมิปัญญาเหล่านี้มีรูปแบบของความสำเร็จที่ชัดเจน โดยมีการประยุกต์ใช้กันอย่างต่อเนื่อง ซึ่งมีประเด็นที่สำคัญ 9 ประการ ดังนี้

1. **คุณค่าท้องถิ่น** เราพบว่าสังคมไทยมีความแตกต่างทางด้านวัฒนธรรมท้องถิ่นสูงมาก และตัวระบบคุณค่าท้องถิ่นซึ่งเป็นพลังขับเคลื่อนที่สำคัญในแต่ละชุมชน จะมีความแตกต่างหลากหลาย และไม่ใช่ว่าอุดมการณ์ชาติที่รัฐบาลเคยใช้ในการสร้างการนำ หรือการสร้างแรงจูงใจให้ประชาชนเข้าร่วม การกลับมาหาคุณค่าท้องถิ่นซึ่งเป็นคุณค่าที่ชุมชนยึดเหนี่ยว และรู้สึกผูกพันในเรื่องของจิตวิญญาณ ไม่ว่าจะเป็ความรักถิ่น ความรู้สึกของคนที่ถูกพันกันของสายเลือด อาติ ความเป็นคนเมือง ย่าม ความเป็นคนเมืองสงขลา คุณค่าต่อความรู้สึกที่เป็นคนที่อยู่ในวัฒนธรรมของชนเผ่า คุณค่าที่มีต่อหลักศาสนาอิสลาม ต่อศาสนาพุทธ คุณค่าต่อการใช้ผูกพันในแม่น้ำของคนน่าน ความรู้สึกผูกพันในคุณค่าของกวีานพะเยา ผูกพันต่อป่าชุมชนร่วมกัน ต่อการดูแลคนที่อยู่ในศรัทธาเดียวกัน เป็นต้น

2. **เกษตรทางเลือก/เกษตรธรรมชาติ** ภาคประชาชนได้สร้างวาทกรรมเป็นรูปแบบที่ชัดเจนในช่วงเศรษฐกิจล่มสลาย คือ การปรับระบบการเกษตรกลับมาใช้การเกษตรที่ลดต้นทุนการผลิต และลดการทำลายธรรมชาติโดยลดใช้สารเคมี มากกว่านั้นจะเป็นการเกษตรที่คิดถึงอนาคต คิดถึงคนในเมือง คิดถึงลูกหลาน เป็นระบบเกษตรอินทรีย์ และ การใช้เกษตรแบบผสมผสานมากขึ้น เพื่อหวังสร้างธาตุอาหาร สร้างการกระจายผลผลิตเพื่อยังชีพก่อนแล้วจึงขยายตลาดออกไป

3. **การแพทย์ทางเลือก/การแพทย์แผนไทย** เป็นเรื่องที่กำลังมีบทบาทสูงขึ้นในช่วงหลังวิกฤตเศรษฐกิจ เนื่องจากช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฯ ในอดีต ประชาชนส่วนใหญ่ได้

ถูกเปลี่ยนให้มาพึ่งโรงพยาบาล พึ่งยาในแผนปัจจุบัน พึ่งหมอภายนอก แต่ในช่วงหลังวิกฤตเรากลับพบว่ากระแสทางเลือกของภาคองค์กรชุมชน ได้หันกลับมาใช้องค์ความรู้เดิมที่ปรับวิธีการมากขึ้น ในเรื่องของการแพทย์พื้นบ้าน และการแพทย์แผนไทย ไม่ว่าจะเป็นเรื่องนวดแผนโบราณ การใช้สมุนไพร การดูแลสุขภาพจิต และการบำรุงรักษาป้องกันโรคในแบบชีวิต ซึ่งได้นำความรู้สมัยใหม่มาใช้กับความรู้ดั้งเดิมเรื่องสมุนไพร เรื่องอาหาร อาหารที่เป็นยาได้ถูกนำกลับมาเรียนรู้ขยายผลมากขึ้น

4. ศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน/สื่อท้องถิ่น ได้มีความพยายามที่จะสืบทอด และใช้กระบวนการเรียนรู้เรื่องของพิพิธภัณฑสถานพื้นบ้าน ศูนย์ศิลปกรรมพื้นบ้าน เช่น กรณีที่ภาคใต้มีการสืบค้น สืบทอด และฝึกอบรมเรื่องหนังตะลุง เรื่องการละเล่นพื้นบ้าน ตลอดจนสื่อพื้นบ้านอีกหลายอย่าง ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา มีองค์กรชุมชนต่างๆ ทั่วประเทศ เช่น องค์กรผู้สูงอายุ องค์กรด้านวัฒนธรรมท้องถิ่น ได้เสนอโครงการขอรับการสนับสนุนจากกองทุน เพื่อกลับไปพลิกฟื้น ไปปรับและขยายสิ่งที่เรียกว่าเป็นมรดกทางวัฒนธรรมและสื่อท้องถิ่นให้ได้มีโอกาสถ่ายทอดสู่คนรุ่นใหม่และคนที่ตกลูกกลับบ้าน

5. องค์กรการเงินชุมชน/การจัดสวัสดิการชุมชน เป็นเรื่องที่ภาคประชาชนได้ใช้คุณค่าของชุมชน วิถีชุมชนมาจัดการเรื่องกลุ่มออมทรัพย์ซึ่งเคยเป็นระบบที่มาจากตะวันตกที่เรียกว่าแบงก์หรือธนาคารแล้วเข้ามาในประเทศไทย ซึ่งเป็นเรื่องสหกรณ์เครดิตยูเนียนที่เข้ามากับศาสนาคริสต์ ชุมชนได้ปรับใช้วิถีคิดของศาสนาพุทธโดยให้มีการออมแต่ที่มากกว่าการออมที่เป็นเงิน คือ การออมที่จิตใจฝึกริ้วยให้คนรู้จักพูดกัน ฝึกรู้ให้ทาน ฝึกรู้คิดถึง การเกื้อกูล ฝึกรู้ทำบุญ เป็นต้น

6. การจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน ในความเป็นจริงแล้วในสังคมไทย มีองค์ความรู้มาก่อนหน้าที่จะมีการจัดการป่าในแบบตะวันตก ซึ่งนำไปเป็นสินค้า นำป่าไปเป็นไม้เพื่อการส่งออก เรามีองค์ความรู้ท้องถิ่นเรื่องการจัดการทรัพยากร ซึ่งเป็นวาทกรรมที่เกิดขึ้นมาก่อนหน้าวิกฤต แต่ช่วงวิกฤตทางเศรษฐกิจพบว่าปัญหา กลับรุนแรงขึ้น แต่ขณะเดียวกันทางออกในการจัดการที่องค์ความรู้และภูมิปัญญาของชาวบ้านก็ชัดเจนมากขึ้นด้วย คือ เรื่องของการจัดการป่าชุมชน การจัดการป่าชายเลน การจัดการลุ่มน้ำชุมชน ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญที่เป็นองค์ความรู้ของชาวบ้าน จากองค์ความรู้ดั้งเดิมที่ได้มีการปรับใหม่ชี้ให้เห็นว่า ชุมชนเกษตรมักจะมีพื้นที่สูงที่พื้นที่ราบหรือบริเวณป่าชายเลนล้วนมีความเชื่อมีวิถีคิด มีองค์ความรู้และกระบวนการในการจัดการทรัพยากร การจัดการดิน การจัดการน้ำ การจัดการป่าชายเลนเชิงอนุรักษ์ ควบคู่ไปกับการใช้สอยเพื่อการอยู่รอดของชุมชนในระดับท้องถิ่น การจัดการเหล่านั้นไม่ได้เป็นการจัดการเชิงพาณิชย์หรือเชิงอุตสาหกรรม ดังเช่นยุคสมัยทางเศรษฐกิจที่เน้นการตลาด ซึ่งรัฐได้ดึงเอาความเป็นเจ้าของมาจากชุมชน และดำเนินการให้สัมปทานการใช้ทรัพยากรเหล่านั้นไปเพื่อการค้าและการอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออก แต่องค์ความรู้ของภาคประชาชนได้ชี้ให้เห็นชัดว่าในการใช้สอยทรัพยากร ไม่ใช่เป็นการใช้สอยเพื่อการทำลายหรือเพื่อการค้า แต่หากเป็นการค้าต้องเป็นการค้าในระดับท้องถิ่น เพื่อความอยู่รอดระดับ

ยังชีพ เช่น การค้าเห็ด การค้าสมุนไพร มากกว่านั้นการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและจัดการองค์ความรู้ของภาคประชาชนมีให้เห็นพอสมควรในเรื่องการจัดการความหลากหลายต้นน้ำเรื่องการจัดระบบป่า เรื่องการดูแล การใช้เครื่องมือในการหาอาหาร หายาหรือการทำประมงชายฝั่ง ล้วนแล้วแต่มีวิถีคิดในเชิงอนุรักษ์อยู่ทั้งสิ้น อย่างไรก็ตาม จะพบว่าวิถีคิดหรือกระบวนทัศน์ระหว่างรัฐกับชุมชนมีข้อขัดแย้งสูงมาก นอกจากเรื่องของความเป็นเจ้าของลิขสิทธิ์ประโยชน์ที่มีความแตกต่างกัน และขัดแย้งกันแล้ว ในช่วงวิกฤตทางเศรษฐกิจหลายชุมชนในประเทศไทยไม่ได้รับผลกระทบรุนแรง และชุมชนต่างๆ ล้วนชี้ให้เห็นว่าทรัพยากรธรรมชาติเหล่านี้เป็นทุนส่วนหนึ่งของทุนทางสังคมที่ชุมชนเหล่านั้นได้คิดค้นเรื่องการปรับเข้ามาใช้องค์ความรู้ของท้องถิ่นในเรื่องของการอนุรักษ์ การรักษาดูแล และการใช้ประโยชน์คู่กันไป

7. ธุรกิจชุมชน ทัศนกรรมชุมชนและอุตสาหกรรมชุมชน กองทุนได้มีส่วนสำคัญในการเข้าไปกระจายผู้ประกอบการให้มีทางเลือกที่หลากหลายขึ้น นอกจากการทำเกษตรและมารับจ้างแรงงาน เราพบว่าในช่วงวิกฤตเศรษฐกิจได้มีคนชั้นกลางที่เคยมารับจ้างในเมืองใหญ่ ในกรุงเทพฯ รวมทั้งมาอยู่ในโรงงานได้กลับไปบ้าน คนหนุ่มสาวเหล่านี้ได้ไปคิดค้น หาทางเลือกในการประกอบอาชีพในการแปรรูปสินค้าเกษตร ในการทำเรื่องทัศนกรรมพื้นบ้านจากภูมิปัญญาของคนรุ่นก่อนและมาดัดแปลงจากวัสดุพื้นบ้านต่างๆ เช่น กระจาดสา หวาย เสื้อผ้า ในช่วงหลังวิกฤตกองทุนได้กระจายเรื่องผู้ประกอบการให้มีความแตกต่างหลากหลายในเรื่องอาชีพและวัยมากขึ้น ได้มีการประกอบการในการแปรรูปการเกษตร สินค้าเกษตร ทำเรื่องทัศนกรรม เรื่องการท่องเที่ยวซึ่งเป็นความคิดริเริ่มที่สำคัญคือ เงินทุนหรือกำไรที่เกิดขึ้นรวมทั้งผลผลิตที่ออกมาชุมชนได้ตั้งเป้าหมายที่จะใช้เพื่อการบริโภคและซื้อขายกันในตลาดท้องถิ่น

8. โครงข่ายความคุ้มครองทางสังคม เกิดจากเครือข่ายต่างๆ ทั่วประเทศรวมตัวกันเป็นเครือข่ายตามประเด็นต่างๆ นับตั้งแต่เรื่องเครือข่ายสตรีชนเผ่าซึ่งเป็นชาวเขาหลายๆ เผ่าที่อยู่ทางภาคเหนือ เครือข่ายชาวเขา เครือข่ายพระ เครือข่ายป่า เครือข่ายผู้สูงอายุ เครือข่ายเกษตร เครือข่ายสหกรณ์ เครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์ เครือข่ายประมงพื้นบ้าน เครือข่ายมัสยิดใน 4 จังหวัดชายแดนภาคใต้ เครือข่ายโบสถ์ เครือข่ายพระสงฆ์ในภาคอีสาน เครือข่ายครูประชาบาล เป็นต้น เครือข่ายเหล่านี้ได้เข้าร่วมในกระบวนการยกระดับการจัดการเรื่องสวัสดิการชุมชน หรือการดูแลคนยากลำบากในระบบดั้งเดิมโดยอาศัยคุณค่าทางศาสนา คุณค่าของชุมชนซึ่งต่างวัฒนธรรมต่างสถาบัน กองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคมได้เข้าไปโอบและใช้คุณค่าเหล่านั้นเป็นตัวตั้ง บวกกับการสร้างกระบวนการที่มีระบบมีความโปร่งใส มีการเพิ่มคุณค่าเรื่องการเข้าไปดูแลผู้ยากลำบากมากขึ้น การที่จะเปิดโอกาสให้ผู้ยากลำบากเข้าร่วมมีบทบาทในการเสนอความคิดเห็นและกำหนดความต้องการจากตนเอง

9. **แผนแม่บทชุมชนพึ่งตนเอง** เป็นกระบวนการเรียนรู้โดยชุมชนเพื่อพัฒนาศักยภาพของชุมชนเอง เป็นเครื่องมือที่ทำให้คนในชุมชนได้มีโอกาสเรียนรู้ร่วมกัน ทำให้เกิดแนวคิด ทิศทางที่ถูกต้อง และมีการนำแผนไปสู่การปฏิบัติของคนในชุมชน

กระบวนการทัศน์ของภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นตัวแบบให้คนในท้องถิ่นสามารถยืนหยัดด้วยตนเองได้ ภูมิปัญญาเป็นทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม ทุนทางปัญญาที่สะท้อนความเป็นท้องถิ่นให้คนในท้องถิ่นกลับมาเห็นคุณค่าและความสำคัญของภูมิปัญญามากขึ้น และสามารถยืนหยัดด้วยตนเองได้อย่างยั่งยืน

ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการอนุรักษ์ฟื้นฟูเพื่อพัฒนาประเทศ

ท่ามกลางพลวัตของโลกปัจจุบันที่พัฒนาไปสู่ความทันสมัยของยุคโลกาภิวัตน์ (Globalization) กระแสแห่งความทันสมัย ข้อมูลข่าวสารที่ไร้พรมแดน และการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม เกิดการผสมผสานวัฒนธรรมจากภายในและภายนอกทำให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเริ่มสูญหายไป คนรุ่นใหม่มองไม่เห็นคุณค่าและความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยคิดว่าเป็นสิ่งที่ล้าสมัย งามายไม่มีคุณค่า แต่เนื่องจากการพัฒนาให้เกิดความทันสมัยก่อให้เกิดปัญหาต่างๆ มากมายที่เรียกว่า ทันสมัยแต่ไม่พัฒนา เป็นการพัฒนาที่ก่อให้เกิดการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างสิ้นเปลืองและทำลายสิ่งแวดล้อม คนสูญเสียคุณค่าของตนเอง สูญเสียคุณค่าทางวัฒนธรรมอันดีงาม กระบวนการพัฒนาในปัจจุบันจึงให้ความสำคัญกับการพัฒนาที่ให้ความสำคัญกับท้องถิ่นของตนเองมากขึ้น ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีคุณค่าแสดงถึงเอกลักษณ์ วัฒนธรรมท้องถิ่น ลักษณะภูมิประเทศ ลักษณะทางสังคม สะท้อนวิถีการดำรงชีวิตของคนในท้องถิ่น ภูมิปัญญาท้องถิ่นทำให้คนในชุมชนเกิดการศึกษาเรียนรู้ตลอดชีวิต ภูมิปัญญาท้องถิ่นถือเป็นปัจจัยสำคัญต่อการพัฒนาชีวิต ความเป็นอยู่ของประชาชน ทั้งทางสังคมและเศรษฐกิจ เนื่องจากภูมิปัญญาท้องถิ่น เกิดขึ้นจากประสบการณ์ที่ชุมชนได้ถ่ายทอดสืบต่อกันมา จึงควรร่วมกันหาแนวทางในการช่วยกันอนุรักษ์ ฟื้นฟูภูมิปัญญาไว้มิให้สูญหายไป ดังที่ กมลทิพย์ คงประเสริฐอมร (2548 : 202-204) ได้ให้แนวทางในการส่งเสริมภูมิปัญญาชาวบ้าน ดังนี้

1. การอนุรักษ์ เป็นการอนุรักษ์ รักษาความรู้ที่มีอยู่เดิมที่มีการปฏิบัติอยู่
2. การฟื้นฟู เป็นการฟื้นฟูประเพณีที่หายไปกลับขึ้นมาใหม่
3. การประยุกต์หรือการปรับ หรือการผสมผสานความรู้เก่ากับความรู้ใหม่เข้าด้วยกันให้เหมาะสมกับยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไป
4. การสร้างใหม่ ให้เข้าใจสิ่งที่มีอยู่ในชุมชนอย่างถ่องแท้ และเป็นการส่งเสริมภูมิปัญญาการเรียนรู้ของชาวบ้าน จึงควรมีเครื่องมือที่จะช่วยในการส่งเสริมการพัฒนาองค์ความรู้ของชาวบ้าน ดังนี้ ประการแรก เผยแพร่ภูมิปัญญาชาวบ้านให้ชุมชนได้เข้าใจ เนื่องจากภูมิปัญญา

ชาวบ้านเป็นความรู้ที่กลมกลืนจนเป็นวิถีชีวิตของชาวบ้านอย่างแยกไม่ออก จึงควรให้ความรู้ในเรื่องของภูมิปัญญาชาวบ้านโดยการจัดการประชาสัมพันธ์เผยแพร่ความรู้ จัดประชุมชี้แจงหรือการแลกเปลี่ยนความรู้ ความคิดเห็น รวมทั้งพาไปดูงาน ทัศนศึกษา และการอบรมแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ประการที่สอง พัฒนาการความรู้สร้างประสบการณ์ใหม่ๆ ให้แก่ชาวบ้านเพื่อจะได้นำประสบการณ์นั้นมาประยุกต์ใช้กับความรู้เดิมของตนเอง ประการที่สาม สร้างโอกาสในการนำความรู้ที่มีอยู่เดิมในพื้นที่มาใช้ให้เกิดประโยชน์ และประการสุดท้าย การให้คุณค่าภูมิปัญญาชาวบ้าน เป็นการสะท้อนองค์ความรู้ที่มีอยู่ในรูปของวิถีการดำเนินชีวิต ถ้าไม่มีการส่งเสริมคุณค่าแล้ว ภูมิปัญญานั้นก็อาจไม่มีความหมายและเสื่อมสูญไปในที่สุด

คนไทยในสมัยก่อนมีภูมิปัญญาในการประดิษฐ์คิดค้น สร้างสรรค์ เพื่อใช้ประโยชน์จากสิ่งแวดล้อม แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในท้องถิ่น เพื่อการดำรงชีวิตอย่างมีความสุข ซึ่งพาดตนเองได้แบบพอมีพอกิน สามารถนำทรัพยากรที่มีอยู่มาใช้เพื่อการพัฒนาตนเองในชีวิตประจำวัน ตลอดจนส่งผลถึงการพัฒนาประเทศได้อย่างคุ้มค่าที่สุด ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงมีความสำคัญอย่างมากในการขับเคลื่อนการพัฒนาประเทศ การพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นการพัฒนาจากฐานราก โดยมีวัฒนธรรมเป็นฐาน วัฒนธรรมคือวิถีชีวิตร่วมกันของกลุ่มคนที่สอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมหนึ่งๆ วัฒนธรรมจึงมีความหมายที่ครอบคลุมมาก อะไร ที่เป็นวิถีชีวิตร่วมกันก็เป็นวัฒนธรรม เช่น ระบบความเชื่อร่วมกัน ระบบคุณค่าร่วมกัน การทำมาหากินที่สอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมและความชำนาญที่ถ่ายทอดกันมา การอยู่การกิน ขนบธรรมเนียม ประเพณี สุนทรียธรรม การจัดการใช้ทรัพยากรอย่างเป็นธรรม การใกล้เคียงความขัดแย้ง การดูแลรักษาสุขภาพ การเรียนรู้ที่จะถ่ายทอดภูมิปัญญาดั้งเดิม (ประเวศ วะสี, 2552 : 9-10) ภูมิปัญญาเปรียบเสมือนอาวุธเชิงยุทธศาสตร์ในการพัฒนาประเทศ ดังที่ พัทธินทร์ สิริสุนทร (2552 : 8) กล่าวว่า หากสามารถนำภูมิปัญญามาใช้เป็นเครื่องมือเพื่อสร้างฐานพลังอำนาจของชุมชนให้เข้มแข็ง โดยการบูรณาการองค์ความรู้ต่างๆ เข้ากับวิถีการดำเนินชีวิตของบุคคล กลุ่ม และชุมชนผ่านกระบวนการบริหารจัดการที่ดีเพื่อการต่อยอดกับสังคมภายนอก ภูมิปัญญาจะกลายเป็นอาวุธเชิงยุทธศาสตร์ที่สำคัญที่จะช่วยให้บุคคลและสังคมรู้จักแจกแจงและวิเคราะห์ปรากฏการณ์ต่างๆ ที่กำลังเผชิญอยู่ และสามารถคัดสรรเพื่อสามารถนำตัวอย่างของแนวปฏิบัติ (Best Practice) ที่เหมาะสมซึ่งได้จากการเรียนรู้เรื่องภูมิปัญญาของสังคมอื่นๆ เพื่อการพัฒนาชุมชนหรือท้องถิ่นของตน ให้เป็นสังคมแห่งปัญญาที่สมาชิกในสังคมมีความสุขต่อไป

ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น แนวคิดเรื่องการพัฒนาภูมิปัญญาที่มีความสำคัญในฐานะเป็นเครื่องมือการอนุรักษ์และฟื้นฟูพื้นฐานวิถีวัฒนธรรมของชุมชน อีกทั้งกระบวนการต่างๆ จะนำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืนให้กับชุมชนได้ นอกจากนี้แล้วภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นเครื่องมือในการเชื่อมระหว่างผู้คนในท้องถิ่นให้มีปฏิสัมพันธ์เชิงบวกและเกิดกระบวนการมีส่วนร่วมไปพร้อมๆ กัน ก่อให้เกิดการพัฒนาท้องถิ่นอย่างยั่งยืนนำไปสู่การพัฒนาประเทศ เป็นการสร้างจิตสำนึกให้คนในท้องถิ่นตระหนักถึง

คุณค่า และความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น ทุกคนในท้องถิ่น หน่วยงานภาครัฐ ทุกภาคส่วน จะต้องช่วยกันดำรงรักษาภูมิปัญญาซึ่งเป็นมรดกอันมีคุณค่าของท้องถิ่นและประเทศชาติให้ดำรงอยู่สืบไป

กระบวนการค้นพื้นฐานกับการเปลี่ยนแปลงสังคมไทย

แนวคิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

ท่ามกลางพลวัตของโลกปัจจุบันที่เทคโนโลยีเข้ามาอย่างต่อเนื่องส่งผลกระทบต่อสังคม ทำให้สังคมทุกสังคมมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นมากมายตามกาลเวลา ยุคสมัย ค่านิยม และความเชื่อ สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2550 : 5-9) ได้ให้ความหมายของการเปลี่ยนแปลง หมายถึง ความแตกต่างของสิ่งนั้นเมื่อเปรียบเทียบกับสองเวลาจากช่วงเวลาหนึ่งจนถึงอีกช่วงระยะเวลาหนึ่ง การเปลี่ยนแปลงอาจเกิดได้ทั้งรูปร่าง ลักษณะ และหน้าที่ การเปลี่ยนแปลงทางสังคม (social change) หมายถึง การเปลี่ยนแปลงองค์การทางสังคม (social organization) ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงดังนี้

1. ขนาดขององค์การสังคม (size) คือ ใหญ่ขึ้นหรือเล็กลง
  2. ประเภทขององค์การสังคม (kind) เช่น จากกลุ่มเพื่อนเป็นครอบครัว จากครอบครัวเป็นชุมชน
  3. ลักษณะขององค์การสังคม (characteristics) เช่น จากแบ่งแยกมาเป็นสมัครสมานสามัคคี จากยึดเหนี่ยวกันหลวมๆ เป็นยึดเหนี่ยวกันเหนียวแน่น
  4. สถานภาพและบทบาท (status-role) เช่น เคยต่ำมาเป็นสูง จากเคยสถานภาพสูงมาเป็นต่ำ จากเคยเป็นเพื่อนกันมาเป็นสามัคคีกัน บทบาทก็พลอยเปลี่ยนไปด้วย
- การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม (culture change) หมายถึง การเปลี่ยนแปลงในด้านวัฒนธรรม แบ่งเป็น 3 รูปแบบ คือ
1. ความคิด (idea) ได้แก่ ความเชื่อ ความรู้ ค่านิยม อุดมการณ์
  2. การกระทำ (behavior) ได้แก่ บรรทัดฐานทางสังคม ซึ่งอาจแบ่งย่อยออกเป็น วิถีประชา (folkways) จารีตประเพณี (mores) และกฎหมาย (laws)
  3. วัตถุ (material) ได้แก่ ส่วนที่เป็นวัตถุของวัฒนธรรม เช่น บ้านเรือน เครื่องใช้ เครื่องมือ เครื่องประดับ

การเปลี่ยนแปลงทั้งสองอย่างนี้คือ ทั้งทางสังคมและวัฒนธรรมรวมกันจะเป็นการเปลี่ยนแปลงในสังคม หรือโครงสร้างสังคม (social structure) ซึ่งสามารถแยกออกเป็น 2 ส่วนใหญ่ คือ องค์การทางสังคม (social organization) และสถาบันสังคม (social institution) การเปลี่ยนแปลงทั้งสองด้านนี้จึงมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน การเปลี่ยนแปลงในสังคมอาจแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

1. การเปลี่ยนแปลงแบบเป็นไปเอง (spontaneous change) ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงที่มนุษย์ไม่มีส่วนหรือมีส่วนในการเปลี่ยนแปลงนั้นน้อย การเปลี่ยนแปลงประเภทนี้ ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตั้งแต่สมัยโบราณขณะที่มนุษย์ยังไม่มีเทคโนโลยีทางวัตถุ เช่น การเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม สังคม เช่น ป่าไม้ ภูเขา แม่น้ำลำคลอง ดิน น้ำ พืช สัตว์ หรือการเปลี่ยนแปลงในสังคม เช่น การเกิดภัยพิบัติต่างๆ การเกิดโรคระบาด การเกิดข้าวยากหมากแพง การเพิ่มหรือลดของประชากร บางที่อาจเรียกว่า การเปลี่ยนแปลงตามธรรมชาติ (natural change) หรือ การเปลี่ยนแปลงอย่างไม่มีแผน (unplanned change) เพราะมนุษย์มีส่วนเกี่ยวข้องน้อยหรือไม่มีส่วนทำให้มันเกิดขึ้นมาเลย แม้ในโลกสมัยใหม่การเปลี่ยนแปลงในสังคมประเภทนี้ก็ยังมีอยู่ เช่น อุทกภัย วาตภัย หิมะถล่ม ภูเขาไฟระเบิด แผ่นดินไหว ดินเสื่อมคุณภาพ น้ำ อากาศเสีย เป็นต้น ที่เป็นเช่นนี้เนื่องมาจากมนุษย์ยังเจริญไม่เพียงพอที่จะควบคุมสิ่งเหล่านี้ให้อยู่ในอำนาจได้

2. การเปลี่ยนแปลงแบบวางแผน (planned change) ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงชนิดที่มนุษย์จงใจก่อให้เกิดขึ้น จะกำหนดทิศทางของการเปลี่ยนแปลง คือ ให้เปลี่ยนไปในทางดีในทางที่ปรารถนา กำหนดความเร็วเป็น 3 ปี 5 ปี หรือ 10 ปี ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสมบูรณ์ กำหนดสิ่งที่จะเปลี่ยนแปลงซึ่งส่วนใหญ่จะมีทั้งคนและสิ่งแวดล้อม กำหนดวิธีการดำเนินการและกำหนดจุดหรือสถานที่ที่การเปลี่ยนแปลงจะเกิดขึ้น เป็นต้น เรียกได้ว่า มีการเตรียมการกันอย่างรอบคอบเพื่อให้ตอบสนองเป้าหมายที่วางไว้ล่วงหน้าให้มากที่สุด การเปลี่ยนแปลงประเภทนี้อาจเรียกได้ว่าการเปลี่ยนแปลงแบบกำหนดทิศทางหรือแบบนำทาง (directed change) การเปลี่ยนแปลงประเภทนี้มนุษย์มีความเกี่ยวข้องด้วยมากที่สุดและเป็นการเปลี่ยนแปลงที่แพร่หลายอยู่ในสังคมสมัยใหม่ ทั้งนี้ก็เพราะมนุษย์สมัยนี้มีความรู้ ความสามารถขั้นมหาวิทยาลัยและเทคโนโลยีช่วยทำให้เอาชนะธรรมชาติได้มากขึ้นแต่ก็เอาชนะได้ยังไม่หมดปัญหาจึงมีอยู่กับมนุษย์ต่อไป เราอาจแบ่งสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ โดยยึดเอาความสัมพันธ์กับสังคมเป็นหลักนั้นคือ

1. สาเหตุจากภายใน (causes from within) สิ่งต่างๆ ภายในสังคมที่เป็นตัวเหตุทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในสังคมมีจำนวนมากด้วยกัน เช่น

1.1 ปัจจัยธรรมชาติ ทั้งยามปกติ เป็นความอุดมสมบูรณ์หรือไม่สมบูรณ์ของธรรมชาติ และยามไม่ปกติ เช่น วาตภัย อุทกภัย ไฟป่า

1.2 ปัจจัยทางสังคม เช่น การเพิ่มหรือลดของประชากร การขัดแย้ง การแข่งขันความร่วมมือ รูปแบบต่างๆ ความเข้มแข็งหรืออ่อนแอของพลเมือง

1.3 ปัจจัยทางเศรษฐกิจ เช่น การประกอบอาชีพ ความต้องการวัสดุ อุปกรณ์ในการผลิตสินค้าและบริการ

- 1.4 ปัจจัยทางการเมือง การออกกฎหมาย การบริหาร การทหาร
- 1.5 ปัจจัยทางวัฒนธรรม เช่น ศาสนา อุดมการณ์ เทคโนโลยี
2. สาเหตุจากภายนอก (causes from without) ได้แก่
  - 2.1 ในยามสงบ มีการติดต่อระหว่างสังคมหลากหลายประเภท เช่น การท่องเที่ยวระหว่างกัน การค้าขายระหว่างกัน การศึกษาอบรมระหว่างกัน การเผยแพร่ศาสนาระหว่างกัน เป็นต้น

2.2 ในยามสงคราม มีการกระทบกระทั่งระหว่างสังคม ตั้งแต่การขัดแย้งชายแดนระหว่างสองประเทศ ความไม่สงบระหว่างประเทศ ไปจนถึงสงครามแบบต่างๆ ตลอดจนมหาสงคราม ล้วนเป็นเหตุให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

เมื่อพูดถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมแล้วจะต้องพูดถึงความมั่นคงของสังคมด้วย (stability) เพราะหากขาดไปเสียแล้วย่อมเสี่ยงต่ออันตราย นั่นหมายความว่า ทั้งสองอย่างเป็นของคู่กัน จะคิดถึงว่าสองอย่างอยู่ด้วยกัน ขณะใดขณะหนึ่ง คือ มีการเปลี่ยนแปลง แต่ก็ต้องรักษาความมั่นคงของสังคมไปขณะเดียวกันด้วย เพื่อไม่ให้สังคมแตกสลาย ความมั่นคงตรงนี้ จึงเป็นความมั่นคงเคลื่อนที่ (moving stability) หรือที่รู้จักกันมากกว่า คือ ความสมดุลเคลื่อนที่ (moving equilibrium) ซึ่งเป็นลักษณะพื้นฐานของสังคมมนุษย์และธรรมชาติแวดล้อมอื่นๆ เช่น ป่าเขา หรือระหว่างสังคมมนุษย์กับธรรมชาติ หรืออาจมองสองอย่างนี้แยกกัน นั่นคือ ขณะหนึ่งมีความมั่นคงหรือเสถียรภาพ และอีกขณะหนึ่งมีการเปลี่ยนแปลง มองในแง่นี้ต้องเข้าใจเอาว่า การเปลี่ยนแปลงเป็นไปชั่วขณะแล้วก็ต้องกลับมาสู่เสถียรภาพอีก นั่นคือ สภาพปกติของสังคมเป็นสภาพมั่นคง หรือสมดุล เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงก็จะเสียดุล จึงต้องมีความพยายามกลับมาสู่สมดุลใหม่ สังคมเป็นเช่นนี้มาตลอด สังคมจึงอยู่ได้

จากแนวคิดทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม สรุปได้ว่า เมื่อระยะเวลาผ่านไปการเปลี่ยนแปลงย่อมเกิดขึ้นกับสังคมทุกสังคม ไม่ว่าจะเป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติหรือการเปลี่ยนแปลงที่มนุษย์เป็นผู้สร้างขึ้น มนุษย์ควรปรับตัวพร้อมรับกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมที่ถ้าโถมเข้ามาตลอดเวลา ปรับตัวให้กลมกลืนกับการเปลี่ยนแปลงแต่ไม่ละเลยวัฒนธรรมภูมิปัญญาดั้งเดิมของท้องถิ่น โดยรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงและผสมผสานกับวัฒนธรรมท้องถิ่นให้อยู่ร่วมกันได้อย่างสมดุล ในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยได้ใช้ฐานคิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมเพื่อสะท้อนมุมมองของการปรับตัวและการอนุรักษ์ฟื้นฟู ทั้งนี้เพื่อให้เห็นว่าการบวนการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้นล้วนแล้วแต่เป็นไปตามธรรมชาติแต่หากชุมชนสามารถปรับตัวและรู้เท่าทันก็จะสามารถเรียนรู้และดำรงรักษาวิถีการทำสวนส้มโอซึ่งเป็นภูมิปัญญาของตนเองไว้ได้

แนวคิดและความหมายเกี่ยวกับการพัฒนา

ความหมายของการพัฒนา

กระบวนการพัฒนาที่มีความหมายหลากหลายมิติขึ้นอยู่กับทัศนะและความรู้ความเข้าใจของนักวิชาการแต่ละท่าน มีนักวิชาการหลายท่านได้ให้แนวคิดและนิยามของการพัฒนาแตกต่างกันออกไป ดังต่อไปนี้ สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2540 : 3) ได้ให้ความหมายของการพัฒนา คือ การเปลี่ยนแปลงที่มีการกำหนดทิศทางล่วงหน้าว่าจะพัฒนาอะไร พัฒนาอย่างไร ช้าเร็วอย่างไร ใครจะเป็นผู้พัฒนา และถูกพัฒนา โดยมีเป้าหมายของการพัฒนาอยู่ที่คน คนเป็นทั้งผู้ถูกพัฒนาและผู้รับผลของการพัฒนา กลุ่มคนจะต้องมีความกินดีอยู่ดีมีสภาพสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองที่ดี เช่นเดียวกับวิรัช วิรัชนิการวรรณ (2532 : 2) ก็ได้อธิบายความหมายของการพัฒนาสอดคล้องกัน คือ การพัฒนาเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ต้องเป็นไปในทิศทางที่ดีขึ้น เป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีการวางแผนกำหนดทิศทางไว้ล่วงหน้า การพัฒนาต้องเป็นการเพิ่มปริมาณสินค้า รายได้ ความพึงพอใจ และความสุขของประชาชน อมร รักษาสัตย์ (2541 : 924) ได้ให้นิยามของการพัฒนาไว้สองความหมายด้วยกัน ความหมายแรก คือ การเปลี่ยนแปลงในตัวระบบกระทำการเป็นการเปลี่ยนแปลงคุณภาพ ความหมายที่สอง คือ กระบวนการของการเปลี่ยนแปลงที่รวมการเปลี่ยนแปลงในด้านคุณภาพ การเปลี่ยนแปลงในด้านปริมาณ และการเปลี่ยนแปลงในด้านสิ่งแวดล้อมเข้าด้วยกัน ศุภชัย เจริญวงศ์ (2544 : 163) มองการพัฒนาในฐานะที่เป็นเครื่องมือต่อรองกับกลุ่มอำนาจ โดยเปิดโอกาสให้ชาวบ้านต่อรองกับกลุ่มอำนาจที่เหนือกว่า อย่างไรก็ตาม การพัฒนาต้องคำนึงถึงดุลยภาพเพื่อให้เกิดความเป็นธรรมกับคนในสังคมมีการกระจายรายได้ และทรัพยากรที่เหมาะสม การพัฒนาต้องถือว่าคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา และจุดมุ่งหมายสูงสุดของการพัฒนา คือ การพึ่งตนเอง ดังนั้น การพัฒนาจึงเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น เหมาะสมกับสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองของแต่ละประเทศ (ศรีวรรณ มีคุณ, 2544 : 16) นอกจากนี้ นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ (2550 : 3-8) ได้ให้แนวคิดของการพัฒนา 4 ประการ ได้แก่ ประการแรก การวางแผน หมายถึง กระบวนการเคลื่อนย้ายจากการด้อยพัฒนาให้หลุดพ้นจากความยากจน ประการที่สอง การปฏิบัติ หมายถึง การชักชวนหรือกระตุ้น ให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ประการที่สาม เทคโนโลยี หมายถึง การเปลี่ยนแปลงสังคมให้เป็นสังคมที่ประกอบไปด้วยนักสร้างสรรค์นวัตกรรมทางเทคนิค ประการที่สี่ สมมติฐานของการพัฒนาหมายความว่า การพัฒนาเป็นไปตามค่านิยม โครงสร้างทางสังคม การจัดสรรและการกระจายทรัพยากร และขึ้นอยู่กับนักการเมือง ไชยรัตน์ เจริญสินโอสถ (2542 : 33-34) มองการพัฒนาในฐานะที่เป็นวาทกรรม การพัฒนานอกจากจะเป็นเรื่องของความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ หรือการพัฒนาอุตสาหกรรมแล้วยังเต็มไปด้วยเรื่องราวของการควบคุม การจัดระเบียบ การใช้อำนาจและ

ความรุนแรงในรูปแบบต่างๆ ไม่ว่าจะมาในรูปแบบใด ล้วนเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และเป็นเทคนิควิธีการในการครอบงำทั้งสิ้น

จากความหมายของการพัฒนาที่นักวิชาการหลายท่านได้นิยามไว้นั้น สรุปได้ว่านักวิชาการหลายท่านต่างเห็นพ้องต้องกันว่าพัฒนาเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลง โดยเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น ซึ่งการเปลี่ยนแปลงนั้นต้องคำนึงถึงคุณภาพ เหมาะสมกับเศรษฐกิจ สังคมของแต่ละท้องถิ่น โดยการพัฒนาจะต้องให้ความสำคัญกับคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนาเพื่อให้เกิดความยั่งยืนในการพัฒนา

ความหมายของการพัฒนาชุมชน

การพัฒนาคือกระบวนการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น ส่วนการพัฒนาชุมชนต้องพัฒนาในระดับฐานรากให้ดีขึ้นเพื่อให้ชุมชนเข้มแข็ง สามารถพึ่งพาตนเองได้ ดังที่นักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายของการพัฒนาชุมชนดังนี้

เสน่ห์ จามริก (2543 : 34) อธิบายว่าการพัฒนาชุมชนแบบพึ่งตนเอง คือการกระตุ้นส่งเสริมให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน เพื่อว่าชุมชนชาวบ้านจะได้เรียนรู้ถึงพื้นฐานศักยภาพของตนเอง ทั้งในด้านภูมิปัญญาความรู้ และในด้านฐานทรัพยากร อันเป็นรากฐานสำคัญและจำเป็นต่อกระบวนการพัฒนาตนเองและพึ่งตนเอง และในที่สุดต่อการเสริมสร้างชุมชนเข้มแข็งอย่างแท้จริง

จินตนา สุจจันท์ (2547 : 45) กล่าวว่าการพัฒนาชุมชน หมายถึง กระบวนการปรับปรุงคุณภาพชีวิตของประชาชนและชุมชนให้ดีขึ้น เน้นการพึ่งตนเองและการมีส่วนร่วมของประชาชน

วิรัช วิรัชนิภาวรรณ (อ้างถึงใน จินตนา สุจจันท์ 2549 : 46-47) ได้เสนอไว้ในหลักการพัฒนาชุมชนประยุกต์ เกี่ยวกับขั้นตอนในการพัฒนา ดังนี้

1. การศึกษาชุมชน เป็นการศึกษาวិเคราะห์ความเป็นจริงเกี่ยวกับสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม ความต้องการและปัญหาของชุมชน
2. การวิเคราะห์ จัดลำดับของปัญหาและความต้องการของชุมชน
3. การจัดตั้งกลุ่มของประชาชน เพื่ออภิปรายปัญหาต่างๆ ก่อนลงมือปฏิบัติ ชุมชนต้องมีกิจกรรมเป็นรูปธรรม
4. การวางแผน ควรตรงกับความต้องการของชุมชน และดึงพลังชุมชนมาร่วมด้วย
5. การปฏิบัติตามแผน ควรมีการตรวจสอบอีกครั้งก่อนดำเนินการ
6. การควบคุมและติดตามผล เพื่อช่วยให้งานดำเนินการไปตามแผน
7. การประเมินโครงการ ขณะดำเนินงานและหลังการดำเนินงาน

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2550 ข : 115-127) กล่าวถึงความรู้ที่เป็นปัจจัยของการพัฒนาว่าเกี่ยวข้องกับปัจจัยต่างๆ มี ดังนี้

ตัวเหตุการพัฒนาสังคม ได้แก่ ทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรมนุษย์ องค์การทางสังคม ความเป็นผู้นำ การติดต่อกับโลกภายนอก การศึกษาอบรม การเปลี่ยนแปลงทางสังคม สื่อสารมวลชน การพึ่งตนเอง ความสามารถจิตภาพสมัยใหม่ การเคลื่อนที่ประเภทต่างๆ ความเต็มใจ เศรษฐกิจ การมีส่วนร่วมของประชาชน ความสะดวกในการคมนาคมขนส่ง ความเป็นเมือง ความขยันขันแข็ง ความรักถิ่นฐาน

หลักการพัฒนาสังคม ได้แก่ หลักการประชาธิปไตยในการดำเนินงาน หลักการช่วยกันคิด ช่วยกันทำ หลักการประชาชนช่วยตนเอง พึ่งตนเอง หลักการยึดวัฒนธรรมท้องถิ่น หลักการยึดผู้นำท้องถิ่น หลักการประสานงาน หลักการทำงานเป็นกลุ่มและการทำงานกับกลุ่มคน หลักการให้การศึกษา หลักการวางโครงการ หลักการประเมินผล หลักการเริ่มจากประชาชนมีอยู่ เป็นอยู่ หลักการรักษาสมดุล หลักการสร้างเครือข่าย

วิธีการและขั้นตอนการดำเนินงานพัฒนา ได้แก่

1. ควรเริ่มต้นจากสภาพที่ประชาชนเป็นอยู่
2. สิ่งที่จะต้องพัฒนาเป็นลำดับแรกอาจเป็นด้านเศรษฐกิจ
3. ทุกสังคมมีความเป็นอยู่และความเป็นมาของตนอยู่แล้วการที่เราจะเปลี่ยนแปลงจะต้องทำการเปลี่ยนแปลงทำให้สิ่งใหม่ฝังเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม เรียกว่า ขั้นทำให้เป็นก้อนน้ำแข็งใหม่
4. จะต้องพยายามสร้างการพึ่งตนเองขึ้นมาก่อน แล้วจึงค่อยสร้างการพัฒนาขึ้นมาทีหลัง
5. กระบวนการดำเนินการจะเป็นกระบวนการทั้งสร้างความเจริญไปพร้อมๆ กับการวิจัย โดยมีทั้งนักพัฒนาและชาวบ้านมีส่วนร่วม หรือร่วมกันทำงาน
6. การสร้างความเจริญจะต้องเป็นกระบวนการ คือ สร้างความสามารถของชุมชนในการพึ่งพาตนเองและความสามารถในการจัดการชุมชน
7. วิธีให้การศึกษาและการจัดระเบียบชุมชน คือ การเน้นวิธีการให้การศึกษาอบรมแก่คนในชุมชน ในทุกเรื่องที่จะทำการพัฒนาและการส่งเสริมการรู้จักตัวเองในชุมชนการรวมตัวกันของประชากรในชุมชน เพื่อรับผิดชอบงานของชุมชน การวางแผนดำเนินงาน การดำเนินการตอบแทน การประเมินการทำงาน ตลอดจนการตั้งกลุ่มคน หรือคณะกรรมการมาดูแลผลงานการพัฒนาที่ได้สร้างขึ้นมาแล้วของชุมชนเพื่อให้การพัฒนาที่มีความยั่งยืน

เป้าหมายของการพัฒนา คือ ทำให้คนมีคุณภาพและคุณธรรม หมายถึง มีความรู้ ความสามารถ ความชำนาญในวิชาชีพ จนสามารถหาเลี้ยงตนเองและครอบครัวได้ในวิชาสาธารณสุข สามารถดูแลงาน ครอบครัว ชุมชน และสังคมได้ มีหลักการพัฒนา ดังเช่น

1. หลักการประชาธิปไตยในการดำเนินการพัฒนา
2. หลักการทำงานเป็นกลุ่ม ความเป็นผู้นำ และหลักคุณธรรม
3. หลักการให้การศึกษา การหาความรู้ให้อยู่กับตนเองเสมอ และพึ่งตนเอง
4. หลักการสร้างเครือข่ายในการพัฒนาหรือการประสานงาน
5. หลักการเริ่มงานพัฒนาจากสภาพความเป็นอยู่ของประชาชน

วิธีการพัฒนาดำเนินการได้ ดังนี้

1. การให้การศึกษา คือ การเพิ่มพูนความรู้และทักษะที่จำเป็นต่างๆ ในกระบวนการพัฒนา ให้มีความรู้ความเข้าใจ โดยคำนึงถึงพื้นฐานความรู้ของผู้รับการศึกษาแล้วจึงเพิ่มเติมจากที่มีให้มากขึ้น
2. สร้างเครื่องมือ หรือนำเอาเทคโนโลยีมาเป็นสื่อในการพัฒนา
3. การเรียนที่ดีจะต้องทำเป็นกลุ่ม เพื่อให้ชาวบ้านช่วยกันคิดและเรียนรู้ด้วยตัวเอง ซึ่งจะได้ทั้งความรู้และความเข้าใจ
4. แนวทางการพัฒนา ต้องรักษาสมดุลของร่างกาย ทั้งสุขภาพจิต สุขภาพกาย ต้องมีเพื่อนทั้งที่เป็นรายบุคคลและรายกลุ่ม
5. นำการมีส่วนร่วมมาเป็นแนวทางการพัฒนา ทำงานร่วมกัน
6. การพัฒนาคน ต้องค่อยเป็นค่อยไปต้องใช้เวลาในการเรียนรู้สิ่งใหม่ๆ และเป็นกระบวนการตลอดชีวิต

อาจกล่าวโดยสรุปว่า การพัฒนาชุมชน หมายถึง กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันในวิถีการดำรงชีพของชุมชน เพื่อให้คนในชุมชนมีความรู้ มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น และอยู่ร่วมกันในชุมชนอย่างสงบสุข บนพื้นฐานวิถีเชิงวัฒนธรรมชุมชนที่เน้นคุณค่า และเคารพศักดิ์ศรีของความเป็นคน มีโอกาสและมีความเท่าเทียมกันในการมีส่วนร่วม

การศึกษากับการพัฒนาชุมชน

อุทัย ดุลยเกษม และอรศรี งามวิทยาพงศ์ (2540 : 27-96) กล่าวว่า กระบวนการความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนจะเกิดขึ้นได้ มีดังนี้

1. บุคคลที่เกี่ยวข้องมีทัศนคติ เห็นคุณค่าและความสำคัญของการเรียนรู้ว่าเป็นปัจจัยสำคัญต่อการพัฒนาความรู้และจิตสำนึกของตนเอง เคารพตนเองและเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเอง และเชื่อว่าจะมีความหลากหลาย เป็นลักษณะที่แท้จริงของธรรมชาติและมีประโยชน์เชิงพัฒนา

2. ความร่วมมือ จะเกิดขึ้นได้มากหากเริ่มที่โรงเรียนก่อน โดยเฉพาะผู้บริหารสถานศึกษา ครูที่มีวิสัยทัศน์และความสนใจการพัฒนาชุมชนแล้วส่งเสริมให้มีโอกาสได้เรียนรู้ บทบาทของครูควร สังเคราะห์ความคิดอย่างเป็นระบบจากกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้น การกระตุ้นให้เกิดการขบคิด วิเคราะห์ปัญหา และมองเห็นแนวทางที่มีอยู่ มักจะมีผลให้เกิดความร่วมมือในการพัฒนาชุมชน โดยเฉพาะด้านเศรษฐกิจอันเป็นปัญหาสำคัญของชุมชน

3. การเริ่มต้น ความร่วมมือโดยการแสวงหาแบบกลไกที่จะสร้างหรือพัฒนาบุคลากรเมื่อ ผ่านการศึกษาหรือและมองเห็นปัญหาร่วมกัน จัดกระบวนการเรียนรู้จากการปฏิบัติและการจัดการ แสวงหาแนวทางของการขยายแนวคิด กิจกรรมการเรียนรู้ไปสู่ประชาชนในชุมชนและภาคอื่นๆ สสำรวจหารูปแบบและระบบของความร่วมมือและความสามารถกับภาคอื่นภายนอกชุมชน

4. ชุมชนมีฐานการเรียนรู้รอบตัว เนื้อหาความรู้กำหนดจากความต้องการและความจำเป็น ของปัจเจกชนและชุมชนเป็นหลัก กระบวนการเรียนรู้เกิดขึ้นหลายวิธีการ มีทั้งกระบวนการสอน การสังเกต การอ่าน การฟัง การถาม การทดลองทำ การเลียนแบบ ความใคร่ครวญ การแลกเปลี่ยน มีความยืดหยุ่น เหมาะสมกับเนื้อหาไม่เหมือนกัน ความสามารถและความคิดไม่เท่ากันของผู้เรียน

การศึกษา คือ กระบวนการขัดเกลาทางสังคม ศรีวิรัตน์ มีคุณ (2544 : 75) กล่าวว่า การศึกษากับสังคมมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด การศึกษาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาสังคมให้ เป็นไปตามแนวทางที่พึงประสงค์ การศึกษาจะต้องขัดเกลาให้บุคคลมีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม มีความรู้ ความสามารถและแนวคิดที่จะนำสังคมสู่การเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น การศึกษาซึ่งเป็น กระบวนการขัดเกลาทางสังคม เป็นสถาบันทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้ ประสบการณ์และวัฒนธรรมทาง สังคมให้คงอยู่ได้วิวัฒนาการมาเป็นโรงเรียนหรือสถาบันการศึกษาในชุมชน มีความสำคัญในการสร้าง และดำรงวัฒนธรรมทางสังคม สร้างแบบแผนพฤติกรรมที่ยอมรับของสังคม ถ่ายทอดค่านิยมทาง สังคมที่คนมุ่งหวังทางการศึกษาและอาชีพ มุ่งหวังในความเจริญก้าวหน้าและความเป็นอันหนึ่ง อันเดียวกันของคนในสังคม และทักษะกระบวนการเรียนรู้

ความหลากหลายในความรู้และเนื้อหาที่มีอยู่รอบตัวของชุมชนสามารถนำมาสร้าง กระบวนการเรียนรู้ในวิถีชุมชนได้ ซึ่งอมรวิรัช นาคทรพรพ และคณะ (2551 : 75-142) กล่าวว่า พลังที่เหลืออยู่ของชุมชน แสดงผ่านตัวสัญญาณสองประเภท คือ บุคคลในท้องถิ่น ศาสนธรรม และ ระบบคุณค่า ทุนทางสังคม ระบบการสื่อสาร และความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน สรุปได้ดังนี้

1. ความรู้เรื่องของชุมชน โรงเรียนหันหลังให้ภูมิปัญญาท้องถิ่น การละเลยประเพณีของ ชุมชน ระบบความสัมพันธ์บนฐานผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ

2. ความล้มเหลวของหลักสูตรท้องถิ่น เขตพื้นที่การศึกษายังไม่มีวิสัยทัศน์ให้ โรงเรียนเกิดความชัดเจนในการทำหลักสูตรท้องถิ่นอย่างไร ภาพที่ปรากฏจึงเป็นการพัฒนาไปตาม ความสามารถและความเข้าใจของแต่ละโรงเรียนเป็นหลัก

3. ทางออกของการศึกษาระหว่างโรงเรียนกับชุมชน คือ การเปลี่ยนแปลงโรงเรียน ดังนี้
  - 3.1 ระบบการศึกษามีความยืดหยุ่น ยืดสภาพชีวิตจริง ปัญหา ความต้องการของชุมชนเป็นโจทย์ โดยนำมาสร้างสาระการเรียนรู้ในทุกกลุ่มสาระ ทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ ทำงานร่วมกับชุมชน เป็นการจัดการเรียนรู้ที่ไม่แปลกแยกจากชุมชน
  - 3.2 มีความหลากหลายวิธีการเรียนรู้ เช่น จัดเวทีบอกเล่า การแลกเปลี่ยนประสบการณ์ การศึกษาดูงาน
  - 3.3 เปลี่ยนชุมชนเป็นเวทีการเรียนรู้และแหล่งเรียนรู้ เช่น การทำให้ชุมชนเป็นพื้นที่ในการเรียนรู้ของโรงเรียน ใช้ชุมชนทั้งชุมชนเป็นเวทีแห่งการเรียนรู้ การจัดการศึกษาแบบมีส่วนร่วมระหว่างโรงเรียนและองค์กรต่างๆ ในชุมชน เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มภูมิปัญญา กลุ่มสตรี กลุ่มอาชีพต่างๆ ในชุมชน เป็นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน และเป็นการจัดการศึกษาเพื่อชุมชนโดยแท้จริง
  - 3.4 โรงเรียนเป็นชุมชนและชุมชนเป็นโรงเรียน ท้องถิ่นเป็นห้องเรียนที่สามารถแสวงหาความรู้ได้เกือบทุกอย่าง
  - 3.5 มีการวิจัยและพัฒนาเพื่อทำหลักสูตรท้องถิ่นที่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน
  - 3.6 การบูรณาการวิชาความรู้เข้ากับการดำรงชีวิตของท้องถิ่น และการเชื่อมโยงองค์ความรู้สากลกับองค์ความรู้ท้องถิ่น
4. ผู้นำมีภาวะผู้นำ วิสัยทัศน์หรือมุมมองของผู้นำในชุมชนที่มีลักษณะกว้างไกล มองที่ประโยชน์ของส่วนรวม ดังนี้
  - 4.1 มีภาวะผู้นำทั้งด้านจิตวิญญาณ าศาสนา เศรษฐกิจ สังคม และการมีส่วนร่วม เพื่อให้เกิดทุนทางสังคมและระบบการสื่อสารในชุมชน มีความเสียสละ ความเข้าใจของครู ต่อแก่นแท้ของหลักสูตรท้องถิ่น การมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงของชุมชน การเปิดโอกาสให้ประชาชน เข้ามามีส่วนร่วมทุกขั้นตอน
  - 4.2 ความคุ้นเคยส่วนตัว
  - 4.3 กิจกรรมสอดคล้องกับความต้องการและความสนใจของชุมชนอย่างแท้จริง
  - 4.4 การสร้างเครือข่ายการทำงานและการเรียนรู้ร่วมกัน
  - 4.5 พื้นฐานด้านวัฒนธรรมและค่านิยมที่ชุมชนให้ความสำคัญกับระบบการเรียนรู้
5. การนำศักยภาพชุมชนมาเป็นทุนทางสังคม
  - 5.1 คุณค่าทางวัฒนธรรมมีความสำคัญยิ่งกับชุมชน
  - 5.2 มีวิถีชีวิตและวิถีแก้ปัญหา โดยใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านประสานกับความคิด
แนวใหม่
  - 5.3 ภูมิปัญญาที่อยู่ในชุมชนจะเป็นกลไกที่มีความสำคัญยิ่ง

5.4 ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในชุมชน

5.5 ความสำคัญของสถาบันครอบครัว

5.6 ความสัมพันธ์รักใคร่และความไว้วางใจ ภูมิปัญญาท้องถิ่น

คำว่า “การพัฒนา” เกิดขึ้นตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่เน้นการพัฒนาตามแบบตะวันตก คือ การพัฒนาหรือการเปลี่ยนแปลงให้ดีขึ้น เน้นความทันสมัย ความเจริญทางเศรษฐกิจ ความเจริญทางด้านวัตถุ การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ดังคำกล่าวที่ว่า “น้ำไหล ไฟสว่าง หนทางสะดวก” การทำความเข้าใจที่มาและกระบวนการของการพัฒนา เริ่มตั้งแต่แนวคิดการพัฒนากระแสหลักที่มุ่งเน้นมิติเศรษฐกิจเป็นเครื่องชี้วัดความเจริญของประเทศ ตลอดถึงการนำเอาระบบทุนนิยมเป็นตัวนำ ส่งผลให้เกิดการไหลบ่าทางวัฒนธรรมตะวันตกสู่ประเทศกำลังพัฒนาต่างๆ อย่างต่อเนื่อง ผลของแนวคิดการพัฒนาดังกล่าวได้คุกคามและมองข้าม “คุณค่า” ของสังคมและวัฒนธรรมอันเป็นพื้นฐานของประเทศต่างๆ มีการนำกระบวนการที่คนตามความหมายตะวันตกสู่ระบบต่างๆ ของประเทศกำลังพัฒนา เช่น การศึกษาแบบแยกส่วน การให้ความสำคัญกับการผลิตมากกว่าคุณค่าทางจิตวิญญาณและการอยู่ร่วมกัน การมุ่งความสุขส่วนบุคคลมากกว่าความสุขของผู้คนและชาติความใส่ใจต่อสิ่งแวดล้อม เป็นต้น ผลกระทบต่างๆ ได้ส่งผลให้ประเทศกำลังพัฒนาต่างๆ ได้ย้อนกลับมาทบทวนทิศทางการพัฒนาบนฐานวิถีชีวิตประเทศเป็นสำคัญ แนวคิดและความหมายเกี่ยวกับการพัฒนาจะเป็นพื้นฐานสำคัญในการสะท้อนจุดเชื่อมระหว่างการพัฒนาตามกระบวนการที่คนเดิมกับแนวคิดการพัฒนาทางเลือกในปัจจุบัน นอกจากนี้ยังสะท้อนให้เห็นถึงการเชื่อมโยงระหว่างภูมิปัญญากับการพัฒนาประเทศ

กระบวนการพัฒนาที่มุ่งให้ชุมชนเข้มแข็งในปัจจุบันได้แปรสภาพจากการมุ่งสร้างโครงสร้างพื้นฐานให้ครอบคลุมมาเป็นการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น ซึ่งหมายถึงการที่ชุมชนมีร่างกายที่แข็งแรง ได้รับการศึกษาและการทำงาน สามารถประกอบอาชีพได้อย่างสมศักดิ์ศรี สภาพสังคมและวัฒนธรรมพร้อมๆ กับสัมพันธ์ภาพของชุมชนยังสามารถดำรงอยู่ได้ท่ามกลางเปลี่ยนแปลงได้อย่างต่อเนื่อง รวมถึงการได้ส่งสมิทธิภูมิปัญญาของตนเองส่งต่อให้ลูกหลานได้สืบทอดต่อไปได้

แนวคิดการพัฒนาชุมชนมีฐานคิดที่สำคัญคือการเข้าใจ เข้าถึง และร่วมพัฒนา โดยเฉพาะการพัฒนาอย่างมีส่วนร่วม ผู้วิจัยในฐานะผู้ศึกษาได้วางบทบาทตนเองในบทบาทผู้ร่วมเรียนรู้กับชุมชนและคอยอำนวยความสะดวกในกระบวนการเรียนรู้และพัฒนาระหว่างการวิจัย เช่น การพัฒนาเอกสารความรู้ การจัดกระบวนการกลุ่มเพื่อสร้างการเรียนรู้ การถอดบทเรียนและประเมินผลทั้งระหว่างกระบวนการและหลังกระบวนการ เป็นต้น

แนวคิดทุนทางสังคมและวัฒนธรรม

ความหมายของทุนทางสังคม

สังคมทุกสังคมต่างก็มีทุนที่แสดงถึงความเป็นเอกลักษณ์ คุณค่า จิตวิญญาณที่มีอยู่ในแต่ละท้องถิ่น ทั้งทุนมนุษย์ ทรัพยากรธรรมชาติ วัฒนธรรม ประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่ดำรงรักษาไว้ซึ่งเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น ทุนทางสังคมเป็นแนวคิดที่ได้รับการกล่าวถึงเป็นอย่างมากในแวดวงวิชาการและในวงสังคมไทย ซึ่งมีผลต่อกระบวนการความคิดที่มีต่อการมองโลก ปัญหาที่เกิดขึ้น จากที่เคยมองว่าเงิน หรือปัจจัยทางเศรษฐกิจ เป็นปัจจัยหลักในการขับเคลื่อนคนและขับเคลื่อนงานในการพัฒนาประเทศ หรือการนิยามลัทธิปัจเจกชนแบบสุดขีด ตัวใครตัวมัน ทำายที่สุดกลับพบว่ากระบวนการความคิดนี้พาพวกเราไปสู่ทางตัน สิ่งนี้เองที่ทำให้สังคมหันกลับมามองว่าแท้จริงแล้วสังคมหรือชุมชนไม่ได้ว่างเปล่า แต่มีวิถีคิด หรือระบบคิดที่เอื้อให้เกิดสังคมหรือชุมชนที่เข้มแข็ง เป็นเสมือนสายใยที่ยึดเหนี่ยวประสานส่วนต่างๆ ที่อยู่ร่วมกันให้สามารถทำงานไปในทิศทางเดียวกันได้ สิ่งเหล่านี้สามารถลดช่องว่างระหว่างคนกับคน คนกับสถาบัน หรือระหว่างสถาบันกับสถาบัน เพราะเมื่อใดก็ตามที่คนได้มองเห็นผลประโยชน์ร่วมกัน มีความไว้วางใจซึ่งกันและกัน มองเห็นคุณค่า มีความคาดหวัง และเป้าหมายร่วมกัน (common purpose) ก็จะทำให้คนหรือสถาบันสร้างระบบความสัมพันธ์ทางสังคม ที่เรียกว่า ทุนทางสังคม ทุนของชุมชนเป็นทุนทางสังคมอย่างหนึ่ง ซึ่งประกอบด้วยฐานทรัพยากรธรรมชาติ ฐานวัฒนธรรม ความเอื้ออาทร ความสามัคคี ความไว้วางใจ ซึ่งกันและกันที่ทำให้คนมีความเอื้อเพื่อเผื่อแผ่ต่อกัน มีการรวมพลังความคิด ความรู้ สติปัญญา และความชำนาญที่มีอยู่ไปใช้ในการจัดการแก้ไขปัญหา รวมทั้งกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน อีกด้วย (วรวิทย์ โรมรัตน์พันธ์, 2548 : 43-44) เสรี พงศ์พิศ และวิจิต นันทสุวรรณ (2550 : 38-39) กล่าวว่า ทุนทางสังคม คือ สิ่งที่ย่อยรัดผู้คนให้เป็นพี่น้อง เป็นชุมชน เป็นทั้งกฎระเบียบ จารีตประเพณี วิถีปฏิบัติต่างๆ ทำให้คนยังช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มีน้ำใจต่อกัน ซึ่งสังคมไทยมีศักยภาพอยู่อย่างพอเพียง เช่น ทุนทรัพยากร ทุนทางปัญญา ทุนทางสังคม มีดิน น้ำ แสงแดดที่อุดมสมบูรณ์ มีภูมิปัญญาบรรพบุรุษที่สั่งสมและสืบทอดกันมานับพันปี เป็นมรดกที่มีคุณค่าไม่ว่าปัจจัยสี่และวิถีชุมชน มีคนที่มีความรู้ มีสถาบันการศึกษาทุกระดับ กาญจนาก้าวเทพ และสมสุข หินวิมาน (2551 : 552) กล่าวถึงทุนทางสังคมว่าเรามักจะพบเห็นคำนี้จากแนวคิดของโรเบิร์ต พูทนาม (Robert Putnam) นักวิชาการชาวอเมริกันซึ่งทุนทางสังคมมีด้วยกัน 2 ความหมาย แต่ทั้งสองต่างก็หมายถึง “เครือข่ายทางสังคม” (social network) ทั้งสิ้น ทุนทางสังคม ความหมายแรกเป็นการมองจากตัวโครงสร้างที่มองตัวเครือข่ายจริงๆ เช่น โครงสร้างของกลุ่มเพื่อนร่วมโรงเรียน เพื่อนร่วมอาชีพ เป็นต้น ทุนทางสังคม ความหมายที่สอง เป็นการมองจากมุมมองของ “ปัจเจกบุคคล” ที่มีเครือข่ายและมองว่าเครือข่ายนั้นเป็นทรัพยากรอย่างหนึ่งของตน เช่น เป็นคนที่มีเส้นสายกว้างขวาง จะทำอะไรก็ง่ายและสะดวก

โดยสรุปทฤษฎีทางสังคม หมายถึง ทรัพยากรที่ชุมชนสร้างขึ้นโดยเกิดจากความสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งเอื้ออำนวยต่อการดำเนินงานของชุมชนให้เป็นไปด้วยความสะดวก และเกื้อกูลให้เกิดการจัดกรความรู้ยังผลให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้

องค์ประกอบของทุนทางสังคม

วารุณี โรมรัตน์พันธ์ (2548 : 58-59) ได้อธิบาย องค์ประกอบของทุนทางสังคม มีองค์ประกอบ ดังต่อไปนี้

1. ศาสนธรรม หรือหลักธรรมในศาสนา เป็นเครื่องชี้แนะบุคคลให้มีความรัก ความหวังใจ ความเอื้ออาทรต่อกัน และใช้หลักการทางศาสนานั้นๆ มาสร้างความเป็นปึกแผ่นของสังคม เช่น ในพระพุทธศาสนาที่มุ่งสอนให้คนละเว้นความชั่ว ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น การทำความดีด้วยการให้ทาน เสียสละ รักษาศีล และมีจิตใจที่สงบ มีความเมตตาต่อสรรพสิ่ง ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นทุนที่สร้างความเป็นปึกแผ่นให้กับสังคมไทย

2. สำนึกในท้องถิ่น การที่บุคคลในชุมชนมีจิตสำนึกต่อชุมชนและท้องถิ่นของตนปรารถนาที่จะเห็นการพัฒนาชุมชนที่ตนเองอาศัยอยู่เป็นไปอย่างต่อเนื่องและเป็นระบบ จึงมีความตั้งใจและร่วมแรงร่วมใจในการทำงานร่วมกันโดยยึดส่วนรวมเป็นใหญ่

3. ภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้แก่ การใช้ความรู้และภูมิปัญญาที่มีอยู่เดิมของชุมชน และประยุกต์ขึ้นมาใหม่ในการสร้างและจัดการเกี่ยวกับการพัฒนาในด้านต่างๆ ทั้งทางเศรษฐกิจและสังคม

4. ทรัพยากรบุคคลและเครือข่ายบุคคล ได้แก่ การนำบุคคลที่เป็นผู้นำ ประชาชนท้องถิ่น ผู้ทรงคุณวุฒิ พระสงฆ์ ที่มีความรู้ความเข้าใจในปรากฏการณ์และศาสตร์ต่างๆ มาถ่ายทอดให้ความรู้แก่ชุมชน เป็นการสร้างทุนทางสังคมในระดับบุคคล

5. ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึง ทรัพยากรในท้องถิ่น ได้แก่ ดิน น้ำ ป่า ภูเขา ที่สามารถนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด พร้อมทั้งมีกระบวนการในการจัดการทรัพยากรชุมชนอย่างเหมาะสม

6. วิถีชีวิตทางวัฒนธรรม เอกลักษณ์ อัตลักษณ์ของชุมชน ที่จะนำเสนอในรูปแบบที่สร้างความภูมิใจให้กับชุมชนและเป็นวิถีชีวิตที่สามารถดำรงอยู่ได้อย่างแท้จริง

7. ความเอื้ออาทร คนในสังคมจะต้องมีความเอื้ออาทรต่อกัน ไว้วางใจซึ่งกันและกัน ซึ่งความเอื้ออาทรนี้เป็นพลังที่สำคัญยิ่งของทุนทางสังคม

รูปแบบทุนทางสังคมในสังคมไทย

อเนก นาคะบุตร (2545 : 16-20) ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับรูปแบบทุนทางสังคมในสังคมไทย 5 รูปแบบ ดังต่อไปนี้

รูปแบบที่หนึ่ง คือ จิตวิญญาณ ระบบคุณค่า สำนึกท้องถิ่น ความภาคภูมิใจที่มีต่อถิ่นฐานบ้านเกิด เรียกว่า Spirit Capital สิ่งนี้ในสังคมไทยมีมาตลอดในความรู้สึกของคนที่รักบ้านรักเมือง และพร้อมที่จะลุกขึ้นมาเสียสละ ช่วยกันทำบ้านเมืองที่เขารัก เขาผูกพันเป็นที่เกิด เป็นทั้งถิ่นที่อยู่ของบรรพบุรุษ และเป็นทั้งความหวังของลูกหลานที่จะดูแลสืบต่อ Spirit เหล่านี้เป็นสิ่งที่สังคมไทยมีปรากฏอยู่อย่างชัดเจน ทั้งที่เป็นเรื่องคุณค่า พิธีกรรม ความภาคภูมิใจที่อยู่ในจิตใจของผู้คนในแต่ละแห่ง

รูปแบบที่สอง คือ ทูทางภูมิปัญญา กล่าวคือ ในช่วงวิกฤตประเทศสูญเสียเงินทองไปมาก แต่เราก็พบว่าสิ่งที่มีอยู่ในท้องถิ่นต่างๆ สามารถนำกลับมาใช้ใหม่ได้ นั่นคือ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งได้ปรับตัวกลายเป็นมรดกตกทอดมากับแผ่นดินที่เราต้องหันกลับมาหาระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียง ทั้งในด้านการใช้ชีวิต การประกอบอาชีพ การจัดการทรัพยากร การจัดการความสัมพันธ์ ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และชุมชนกับชุมชน

รูปแบบที่สาม คือ ทรัพยากรมนุษย์ ทรัพยากรบุคคล เป็นทุนที่มีอยู่ในตัวมนุษย์ ความรักเพื่อน ความรักศักดิ์ศรีของคนไทย เราพบว่าผู้นำทางความคิดทั้งในชนบทและเมือง ทั้งที่เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ ผู้นำอาวุโส ผู้นำทางการเกษตร ผู้นำสตรี เยาวชน เหล่านี้เป็นสินทรัพย์ที่ไม่มีวันหมดสิ้น ซึ่งเป็นบุคคลที่มีความสามารถระดับหนึ่ง และมีความพร้อมที่จะปรับตัวเข้าสู่ความร่วมมือระหว่างองค์กร เครือข่ายกับเครือข่าย เช่น มีอาสาสมัครเข้ามาทำงานช่วยเหลือแบ่งปันความร่วมมือ ขยายเครือข่าย ขยายบทเรียน ทรัพยากรบุคคลเหล่านี้มีอยู่อย่างหลากหลายและเป็นผู้นำทั้งสามรุ่น ได้แก่ ผู้นำอาวุโส ผู้นำรุ่นกลางที่มีการศึกษาเคยผ่านการทำงานในชุมชนเมืองแล้วกลับบ้าน และผู้นำรุ่นใหม่ ที่ผ่านระบบโรงงาน ผ่านความทันสมัยในชุมชนเมือง ซึ่งคนทั้งสามรุ่นนี้กำลังทำงานร่วมกันอยู่ในสังคมฐานราก ยิ่งกว่านั้นเรายังมีทรัพยากรบุคคลที่อยู่ในภาคประชาสังคม (Civil Society) ซึ่งหมายถึงชนชั้นกลางที่ได้รับการศึกษาสมัยใหม่ อยู่ในภาคหน่วยงานราชการ ภาคธุรกิจ ภาคองค์กรพัฒนาเอกชน ภาคสื่อมวลชน คนเหล่านี้เป็นรอยเชื่อม เป็นผู้เชื่อมต่อกับความสลับซับซ้อนของเมืองหลวงและของโลกกับท้องถิ่น และยังเป็นผู้เชื่อมวัฒนธรรมทั้งสองเข้าด้วยกัน

รูปแบบที่สี่ คือ ทูทางทรัพยากรธรรมชาติ แม้จะมีความเสื่อมโทรมและวิกฤตในตัวเองอยู่ไม่น้อย ดังจะพบว่ามีสภาพป่าและพื้นที่ป่าเสื่อมโทรมและลดน้อยลง ภาวะแห้งแล้ง และน้ำท่วมปรากฏอยู่ในทุกจังหวัด อย่างไรก็ตามขณะนี้ทรัพยากรจำนวนหนึ่งได้ถูกนำกลับมาเป็นปัจจัยสำคัญในการฟื้นฟู การอนุรักษ์ และยังใช้ประโยชน์ทางทรัพยากรธรรมชาติให้เป็นทุนทางสังคมในการสร้างฐานอาชีพ ฐานเศรษฐกิจ ฐานการมีชีวิตอยู่รอดของชุมชน โดยเฉพาะในชุมชนชนบทในช่วงหลังวิกฤตเศรษฐกิจพอสมควร

รูปแบบที่ห้า คือ กองทุนสาธารณะของชุมชน เรียกว่า Social Fund ในทุกสังคมชนบทจะมีการจัดการกองทุนสาธารณะของชุมชนนี้ตลอดเวลา ไม่ว่าจะเป็นกองทุนฌาปนกิจ ธนาคารข้าว

กลุ่มออมทรัพย์ ธนาคารควาย เป็นต้น การจัดการทุนทางเศรษฐกิจที่เป็นทั้งปัจจัยการผลิต และปัจจัย การดำรงชีวิตนี้มีอยู่ในทุกชุมชน ทุนที่กล่าวมาทั้งหมดนี้รวมกันแล้วเรียกว่า ทุนทางสังคม ซึ่งถือว่าเป็น มรดกตกทอดที่สืบทอดมาของสังคมไทย

ความเชื่อพื้นฐานเกี่ยวกับทุนทางสังคม

การศึกษาและทำความเข้าใจทุนทางสังคมนั้น จำเป็นจะต้องมีความเข้าใจความเชื่อ พื้นฐานบางประการเกี่ยวกับทุนทางสังคมเพราะการทำความเข้าใจดังกล่าว มีส่วนให้เราสามารถมอง ปรัชญาการณทางสังคมที่เกิดขึ้นและพิจารณาความเป็นไปดังกล่าวในมิติของการเป็นทุนทางสังคมได้ ทั้งนี้ทุนทางสังคมถือได้ว่าเป็นสิ่งที่มีความเกี่ยวข้องกับสังคมทุกระดับ เกี่ยวกับความเชื่อพื้นฐานของ ทุนทางสังคมนั้น ได้มีการศึกษาไว้ดังนี้ (วรวิฑู โธมรัตน์พันธ์, 2548 : 61-63)

1. ทุนทางสังคมเป็นเสมือนกระบวนการที่มีความเป็นพลวัตของการสร้างรูปแบบ ทางสังคม หมายความว่า รูปแบบทางสังคมจะเป็นอย่างไร ขึ้นอยู่กับกระบวนการของทุนทางสังคม
2. กระบวนการของทุนทางสังคม สามารถเกิดขึ้นได้ในทุกระดับ ไม่ว่าจะเป็นระดับปัจเจก ครอบครั้ว เครือญาติ กลุ่ม องค์กร สถาบัน ชุมชน เครือข่าย
3. กระบวนการของทุนทางสังคม มักจะได้รับอิทธิพลจากปัจจัยภายนอก อาทิ ปัจจัยด้าน การเมือง เศรษฐกิจ วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม ข้อมูลข่าวสาร และเทคโนโลยีอยู่เสมอ ไม่มากก็น้อย
4. กระบวนการของทุนทางสังคมสามารถเริ่มต้นได้ในหลายรูปแบบ อาทิ การเริ่มต้น กระบวนการด้วยอิทธิพลของวัฒนธรรม ประเพณี ค่านิยม และความเชื่อดั้งเดิม หรืออาจจะเริ่มต้น ด้วยการเรียนรู้จากสิ่งใหม่
5. จุดเริ่มต้นของกระบวนการทุนทางสังคมจะเริ่มจากการปรับเปลี่ยนระบบคิด และวิถีปฏิบัติของปัจเจก สมาชิกกลุ่ม องค์กร สถาบันและชุมชน ระบบคิดและวิถีปฏิบัติที่สอดคล้อง กับศีลธรรมเท่านั้น จึงจะถือว่าเป็นกระบวนการของทุนทางสังคม
6. เป้าหมายสุดท้ายของกระบวนการของทุนทางสังคมจะมุ่งสู่การจัดสรรและกระจาย ทรัพยากรให้แก่สมาชิกในชุมชนอย่างทั่วถึงและเป็นธรรม กระบวนการของทุนทางสังคมจะมุ่งสร้าง เสริมทรัพยากร ทุน ให้แก่ชุมชนและสังคม และมีความมุ่งหวังว่าทรัพยากรและทุนที่เป็นของชุมชน และสังคมเหล่านี้จะช่วยให้ชุมชนและสังคมเกิดพลังที่จะขับเคลื่อนงานต่างๆ หรือช่วยในการแก้ไข ปัญหาที่มีอยู่ในชุมชนหรือสังคมนั้นๆ

ท่ามกลางการพัฒนาที่ให้ความสำคัญกับกระบวนการทางเลือกในปัจจุบัน “ทุนทางสังคม และวัฒนธรรม” ถือว่าเป็นทั้งเป้าหมายให้ดำรงอยู่กับชุมชนท้องถิ่น แต่ด้านกระบวนการพัฒนาแล้ว ทุนทางสังคมและวัฒนธรรมคือฐานของการเรียนรู้และเสริมศักยภาพให้กับชุมชนอีกทางหนึ่งด้วย นโยบายของการพัฒนาจึงถือเอาทุนทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นองค์ประกอบที่สำคัญส่วนหนึ่ง

กระบวนการทุนทางสังคม

วรวิทย์ โรมรัตนพันธ์ (2548 : 42-44) อธิบายว่า การศึกษากระบวนการทุนทางสังคม แบ่งออกเป็น 2 ส่วน ได้แก่

1. ส่วนที่เป็นกระบวนการทุนทางสังคม ประกอบด้วย 3 ส่วน ได้แก่

1.1 ส่วนที่เป็นระบบคิด เป็นส่วนที่เป็นนามธรรมสูง ระบบคิดดังกล่าวจะมีส่วนที่มีมาตั้งแต่เดิม ได้แก่ ความเชื่อ ค่านิยม ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม ภูมิปัญญา ที่ปัจเจกชน กลุ่ม องค์กร สถาบัน หรือชุมชนได้สืบทอดมาจากบรรพชนในอดีต นอกจากนั้น ระบบความคิดอีกส่วนหนึ่งอาจจะมาจากสิ่งที่ได้เรียนรู้ในปัจจุบัน ซึ่งรวมทั้งความเชื่อ ศรัทธา ค่านิยม หรือธรรมเนียมปฏิบัติแบบใหม่ สำหรับสาระหลักที่อยู่ในระบบความคิดดังกล่าว ได้แก่ ระบบที่เกิดจากค่านิยมที่มีการเอื้ออาทรต่อกัน มีการต่างตอบแทนกัน มีความไว้วางใจระหว่างกัน และมีความสามัคคีกัน ฯลฯ เป็นต้น

1.2 ส่วนที่เป็นวิธีปฏิบัติ เป็นส่วนที่มีความสัมพันธ์กับส่วนที่เป็นระบบคิด หมายความว่า เมื่อปัจเจก กลุ่ม องค์กร สถาบัน หรือชุมชนมีระบบคิดเกี่ยวกับค่านิยมในการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ระบบคิดดังกล่าวส่งผลให้สมาชิกมีความร่วมมือกันช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และปฏิบัติต่อกันด้วยความเอื้ออาทร เป็นต้น

1.3 ส่วนที่เป็นผลลัพธ์ เป็นส่วนที่เกิดจากผลของการที่สมาชิกมีระบบคิดและวิธีการปฏิบัติอย่างไร ซึ่งผลลัพธ์ดังกล่าวอาจอยู่ในรูปของทรัพยากรหรือเป็นทุนในรูปแบบต่างๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม ได้แก่ ทุนที่เป็นตัวเงิน (ทุนในรูปของกองทุนชุมชน) ทุนมนุษย์ (แรงงานที่มีการลงแขกเอาแรงช่วยเหลือกัน) ทุนทรัพยากรธรรมชาติ (มีป่าไม้ที่เป็นป่าของชุมชน) ทุนภูมิปัญญา (มีความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาของชุมชน) โดยที่ทรัพยากรหรือทุนต่างๆ เหล่านี้ เป็นของชุมชนหรือเป็นของสาธารณะที่สมาชิกในชุมชนสามารถเข้าถึงและมาใช้ประโยชน์ได้

2. ส่วนที่เป็นปัจจัยแวดล้อมของกระบวนการ ได้แก่ ปัจจัยภายนอกต่างๆ ที่เป็นทั้งรูปธรรม (เงินทุนจากภายนอก เครื่องมือที่ได้รับความช่วยเหลือจากภายนอก บุคลากร หรือนักวิชาการจากภายนอก) และนามธรรม (ความช่วยเหลือทางวิชาการจากภายนอก ข้อมูลข่าวสาร ความรู้ต่างๆ จากภายนอก) รวมทั้งผลที่เกิดจากระบบเศรษฐกิจ การเมือง สังคม การปกครอง สิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม และเทคโนโลยีจากภายนอกที่มีผลกระทบต่อระบบคิด และวิธีปฏิบัติภายในกลุ่ม องค์กร สถาบัน ชุมชน

การวิเคราะห์กระบวนการทุนทางสังคมจะวิเคราะห์ในหลายระดับ อาทิ ระดับปัจเจก ระดับครัวเรือน ระดับกลุ่ม องค์กร สถาบัน ชุมชนและเครือข่าย โดยพิจารณาว่า การกระจายของทรัพยากร หรือทุนประเภทต่างๆ ในแต่ละระดับเป็นไปในลักษณะใด มีการกระจายอย่างทั่วถึงหรือไม่

รวมทั้งการวิเคราะห์เชื่อมโยงหาความเกี่ยวพันระหว่างระดับต่างๆ ด้วยว่ามีความเกี่ยวพันหรือมีอิทธิพลต่อกันมากน้อยเพียงใด

การศึกษาทุนทางสังคมไม่สามารถเลือกศึกษาทุนทางสังคมเพียงแค่รูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง เนื่องจากทุนทางสังคมในแต่ละรูปแบบล้วนมีความเกี่ยวข้องและสัมพันธ์กัน การเลือกศึกษาเพียงแค่บางรูปแบบอาจจะทำให้ข้อมูลที่ได้อาจไม่ครอบคลุม เนื่องจากทุกสังคมมีทั้งมิติที่เป็นรูปธรรม เช่น กองทุน กลุ่มต่างๆ ในชุมชน ผู้นำ และมิติที่เป็นนามธรรม เช่น ความผูกพัน ภูมิปัญญา ฯลฯ ซึ่งบางรูปแบบไม่สามารถแยกจากกันได้โดยเด็ดขาด

สรุป ทุนทางสังคมเป็นทรัพยากรที่มีอยู่ในประวัติศาสตร์และบริบทของชุมชน และฝังอยู่ในวิถีการดำรงชีพของชุมชน ที่สามารถนำมาเชื่อมโยงเป็นปัจจัยสนับสนุนกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนที่ดีขึ้น

ทุนวัฒนธรรม

ทุนวัฒนธรรมเป็นคำประสมระหว่างคำว่า “ทุน” กับคำว่า “วัฒนธรรม” ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช 2525 คำว่า “ทุน” เป็นคำนาม หมายถึงของเดิมที่มีไว้ ลงไว้ กำหนดไว้ จัดตั้งไว้เพื่อประโยชน์ในกิจการงาน เช่น มีความรู้เป็นทุน มีเงินเป็นทุน ส่วนคำว่า “วัฒนธรรม” เป็นคำนามเช่นกัน หมายถึง สิ่งที่ทำให้เจริญงอกงามแก่หมู่คณะ วิถีชีวิตของหมู่คณะ ในทางวิชาการ หมายถึง พฤติกรรมและสิ่งที่คนในหมู่ผลิตสร้างขึ้น ต้องการเรียนรู้จากกันและกัน และร่วมใช้ในหมู่พวกของตน ในพระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ พุทธศักราช 2548 วัฒนธรรม หมายถึง ลักษณะที่แสดงถึงความเจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียวก้าวหน้าของชาติ และศีลธรรมอันดีของประชาชน เพราะฉะนั้น ทุนวัฒนธรรมจึงหมายถึง รากเหง้าทางวัฒนธรรม หรือภูมิปัญญาสั่งสมที่สามารถนำมาใช้เป็นรากฐานในการพัฒนาวัฒนธรรมและชุมชน ดังที่ นิติพันธ์ พันทวี (2544 : 44-45) อธิบายสอดคล้องกับดิเรก ปัทมสิริวัฒน์ (2547 : 40-42) ว่า ทุนวัฒนธรรมเกี่ยวข้องกับ “คุณค่า” “ความรู้” “ภูมิปัญญา” และงานสร้างสรรค์อันเกิดจากการค้นคว้า และค้นพบโดยผู้ทรงความรู้ในท้องถิ่น รวมทั้งค่านิยมและความเชื่อที่ผูกพันสังคมทำให้เกิดการจัดระเบียบของสังคม หรือสร้างกติกาที่เป็นคุณค่าต่อสังคมโดยส่วนรวม รวมถึงกิจกรรมการถ่ายทอดความรู้จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง ตัวอย่างทุนวัฒนธรรมมีมากมาย เช่น ภาษางานศิลปกรรมซึ่งเป็นความภาคภูมิใจของส่วนรวม ความรู้ที่สะสมมาในอดีต (ว่าด้วยเรื่องราวต่างๆ เช่น การถนอมอาหาร สมุนไพร สถาปัตยกรรม เทคโนโลยีชาวบ้าน) กติกาของสังคมที่ช่วยให้สังคมอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข และเอื้ออาทรมากกว่าการเอาเปรียบกัน ผลงานวรรณกรรม คำบอกเล่า ดนตรี วัฒนธรรม ประเพณี และความเชื่อเหล่านี้เป็นรูปแบบและกิจกรรมของทุนวัฒนธรรม ชนิดา เสงี่ยมไพศาลสุข (2548 : 112) กล่าวว่า ทุนทางวัฒนธรรม หมายถึง สิ่งที่คุณค่าได้รับจาก

กระบวนการหล่อหลอมทางสังคมอันกลายเป็นคุณสมบัติติดตัวที่เอื้อให้บุคคลสามารถนำไปเพิ่มพูนมูลค่าของตนได้ และมักเป็นสิ่งที่จับต้องไม่ได้ เช่น ความรู้ ธรรมเนียม กิริยา มารยาท เป็นต้น รั้งสรรค์ ธนพรพันธุ์ (2546 : 18) มองทุนวัฒนธรรมแตกต่างจากนักวิชาการท่านอื่น โดยมองทุนวัฒนธรรมในความหมายที่ส่งเสริมมูลค่าทางเศรษฐกิจ เป็นทุนที่ใช้ในการผลิตสินค้าและบริการที่มีนัยทางวัฒนธรรม ทุนวัฒนธรรมจะเติบโตได้ก็ต้องมีอุตสาหกรรมสินค้าวัฒนธรรม (Cultural Products) ซึ่งหมายถึง สินค้าและบริการที่มีวัฒนธรรมฝังตัวเป็นส่วนหนึ่งของสินค้าหรือบริการนั้น การทำความเข้าใจเกี่ยวกับการฝังตัวของวัฒนธรรม (Cultural Embodiment) ในตัวสินค้าหรือบริการ หรือ วัฒนธรรมที่ฝังอยู่ในตัวสินค้าหรือบริการ (Embodied Culture) จึงเป็นเงื่อนไขสำคัญในการวิเคราะห์ รั้งสรรค์ ธนพรพันธุ์ (2546 : 35-42) ยังได้อธิบายการก่อเกิดและเติบโตของทุนวัฒนธรรมจากเหตุปัจจัย 4 ประการด้วยกัน ดังนี้

1. กระบวนการแปรวัฒนธรรมเป็นสินค้า (Commodification of Culture) ถือได้ว่าเป็นปัจจัยปฐมฐานที่เกื้อกูลการก่อเกิด และการเติบโตของทุนทางวัฒนธรรม หากวัฒนธรรมมิได้แปรสภาพเป็นสินค้า อุตสาหกรรมสินค้าวัฒนธรรมก็ไม้อาจเกิดขึ้นได้ ด้วยเหตุที่ว่าวัฒนธรรมเป็นเรื่องของการดำเนินวิถีชีวิตตามปกติของมนุษย์ กระบวนการยอมรับแบบแผนการดำเนินชีวิตและพฤติกรรมแล้วนั้น วัฒนธรรมต้องแปรวัฒนธรรมเป็นสินค้า เพื่อให้เกิดความต้องการซื้อ เมื่อมีความต้องการซื้ออรรถประโยชน์เกิดแก่ผู้ซื้อ ความต้องการซื้อสินค้าวัฒนธรรมนั้นก็เกิดขึ้น

2. กระบวนการพาณิชย์ยานุวัตร (Commercialization of Culture) วัฒนธรรมจะกลายเป็นสินค้าได้ ไม่เฉพาะแต่จะต้องมีความต้องการหรืออุปสงค์ แต่ยังต้องมีตลาดขนาดใหญ่พอสมควร การผลิตสินค้าวัฒนธรรมจึงเกิดขึ้นได้ ข้อสำคัญต้องเป็นการผลิตเพื่อที่จะขายไม่ใช่เพื่อเอาไว้กินใช้ กระบวนการสร้างอุปสงค์จึงต้องโยงใยที่หยั่งรากลึกและมีฐานอันกว้างขวาง

3. กระบวนการเทคโนโลยียานุวัตร (Technologization of Culture) การเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีก่อให้เกิดผลผลิตใหม่ ซึ่งมีผลกระทบต่อมนุษย์และสังคมในด้านต่างๆ กระบวนการปรับตัวทางเทคโนโลยีจึงมีผลกระทบด้านวัฒนธรรมเพราะทำให้โครงสร้างความต้องการทางวัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงไป

4. กระบวนการโทรทัศน์ยานุวัตร (Televisualization of Culture) ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีคมนาคม ผนวกกับความก้าวหน้าของเทคโนโลยีอากาศ ก่อให้เกิดบริการโทรทัศน์ระหว่างประเทศขยายตัวอย่างรวดเร็ว นับตั้งแต่ทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา การขยายตัวของเครือข่ายและบริการโทรทัศน์ระหว่างประเทศมีส่วนช่วยเริ่มกระบวนการโลกาภิวัตน์ บทบาทและอิทธิพลของบริการโทรทัศน์มีอิทธิพลต่อการยอมรับวัฒนธรรมของชาติมหาอำนาจ

ชัยอนันต์ สมุทรวณิช (2540 : 20-21) ได้วิพากษ์ทุนวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับมูลค่าทางเศรษฐกิจ โดยให้ความหมายคำว่าทุนวัฒนธรรมนั้นต้องให้น้ำหนักกับคำว่าวัฒนธรรม ว่าไม่ใช่เป็น

เพียงทุนวัฒนธรรม (social capital) ในระบบเศรษฐกิจทุนนิยมเท่านั้น แต่วัฒนธรรมเป็นทุนชนิดหนึ่งแล้วก็มี culture stock ได้และมีการเปลี่ยนแปลงได้ น่าจะถือได้ว่าเป็นการลงทุนหรือทำให้ทุนเดิม (มรดกทางวัฒนธรรม) รักษาคุณค่าไว้ ความมั่นคงทางจิตวิญญาณ เน้นความมั่งคั่งทางวัฒนธรรม ซึ่งก็คือจุดหมายของความเป็นมนุษย์ นอกจากนั้น ชัยอนันต์ สมุทรวณิช ยังมองว่า วัฒนธรรมเป็นทุนทางสังคม ซึ่งมีมานานก่อนการปฏิวัติอุตสาหกรรมและไม่สูญสลายหายไป ไม่สามารถทำลายได้ แม้จะตกอยู่ภายใต้การครอบงำของอำนาจอื่นๆ ในช่วงที่อยู่ภายใต้อิทธิพลอื่น วัฒนธรรมเป็นฝ่ายถูกระทำและมีบทบาทรับเป็นสำคัญ มองวัฒนธรรมในฐานะ “สินค้าทางวัฒนธรรม” เป็นการมองว่าสินค้าและบริการมีบทบาทหลัก และการมีมิติทางวัฒนธรรมเป็นบทบาทรอง เกิดกระบวนการแปรวัฒนธรรมเป็นสินค้า กระบวนการเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าวัฒนธรรมเป็นฝ่ายถูกระทำ และมีบทบาทรับเป็นสำคัญ โดยมีสินค้าและบริการเป็นตัวหลัก ทำให้วัฒนธรรมถูกกลืน และอาจสูญเสียเอกลักษณ์ไป

สรุปได้ว่า การให้นิยามความหมายของทุนทางวัฒนธรรมนั้นขึ้นอยู่กับมุมมองของนักวิชาการแต่ละท่าน ทุนวัฒนธรรมมีความหมายทั้งในธรรมชาติของชีวิตทางสังคม วัฒนธรรม ภูมิปัญญา ความรู้ ความเชื่อ คุณค่าที่มีอยู่ในท้องถิ่น ทุนวัฒนธรรมที่ส่งเสริมมูลค่าทางเศรษฐกิจ ให้ความสำคัญกับอุตสาหกรรมสินค้าวัฒนธรรม และทุนทางวัฒนธรรมที่ส่งเสริมคุณค่าทางชีวิต สังคม และวัฒนธรรม

รูปแบบทุนวัฒนธรรม

Pierre Bourdieu (1997 : 46-75) กล่าวว่า ทุนวัฒนธรรมจะปรากฏตัวได้ใน 3 รูปแบบ คือ

1. เป็นสิ่งที่ฝังอยู่ในตัวคน หรือกลุ่มคน (an embodied state) เช่น ความคิด ความเชื่อ จินตนาการ ความคิดริเริ่ม การเชื่อถือ หรือทุนวัฒนธรรมที่อยู่ใน Habitus อยู่ในรูปของการแสดงออกทางร่างกาย และจิตใจที่คงทนถาวร มักปรากฏในรูปของวัฒนธรรม และต้องใช้ระยะเวลาในการรวมกันเป็นรูปเป็นร่าง

2. เป็นสิ่งที่มีรูปลักษณ์และเป็นตัวตน (an objectified) เช่น ภาพวาด หนังสือ เครื่องมือ (เครื่องดนตรี อุปกรณ์ และสิ่งคั่นคิดต่างๆ) สิ่งก่อสร้างและสถานที่มรดกโลก หรือทุนที่ถูกทำให้อยู่ในรูปที่เป็นรูปธรรม ทุนวัฒนธรรมแบบนี้มีคุณสมบัติมากมาย แต่สามารถนิยามได้เพียงแค่เป็นคุณสมบัติที่มีความสัมพันธ์กับทุนวัฒนธรรมในแบบที่ประกอบกัน ทุนรูปแบบนี้ถูกทำให้เป็นวัตถุในรูปของสื่อสิ่งของ เช่น รูปภาพ งานเขียน หนังสือ พจนานุกรม อนุสาวรีย์ เครื่องมือ เครื่องจักร ฯลฯ ความเป็นทุนวัฒนธรรมดังกล่าวสามารถส่งผ่านวัตถุได้ เช่น ด้วยการสะสมภาพวาด โดยการสะสมทุน สามารถถูกส่งผ่านได้เหมือนกับทุนทางเศรษฐกิจ แต่สิ่งที่สามารถส่งผ่านได้ คือ ความเป็นเจ้าของภาพ ซึ่งคือความเป็นเจ้าของวิธีการบริโภคภาพเขียน

3. ความเป็นสถาบัน (an institutionalized state) หมายถึง กติกา ความคิด ความเชื่อ การยอมรับที่หลายๆ คนเห็นร่วมกัน เช่น การยอมรับสถาบันวัด กษัตริย์ โรงเรียน ผู้ทรงความรู้ ฯลฯ หรือทุนที่ทำให้เป็นสถาบัน อยู่ในรูปของการทำให้เป็นวัตถุ หรือรูปธรรมที่ถูกจัดแยก เพราะอ้างอิงคุณสมบัติเริ่มต้นของทุนวัฒนธรรมและจะถูกเข้าใจว่าเป็น การรับประกันโดยแสดงออกในรูปของ ประกาศนียบัตร หนังสือรับรอง และการสอบ

ลักษณะของทุนทางวัฒนธรรม

ริงสรณ์ ธนพรพันธุ์ (2546 : 43-45) กล่าวถึงลักษณะบางประการของทุนทางวัฒนธรรม โดยแยกลักษณะเด่นของทุนทางวัฒนธรรมออกเป็น 7 ประการด้วยกันประกอบด้วย

1. สินค้าวัฒนธรรม จะต้องมียุทธศาสตร์ กล่าวคือ ต้องมีการฝังตัวของวัฒนธรรม สินค้าวัฒนธรรม หมายถึง สินค้าและบริการที่มีนัยเกี่ยวกับวัฒนธรรมในด้านใดด้านหนึ่ง ไม่ว่าจะเป็นจารีต ขนบธรรมเนียมประเพณี ระบบความเชื่อและศรัทธา ระบบคุณค่า บรรทัดฐานทางจริยธรรม แบบแผนการพักผ่อนหย่อนใจ การละเล่นและการกีฬา การแต่งกาย วรรณกรรมและสิ่งพิมพ์ ศิลปะ ฯลฯ
2. ทุนทางวัฒนธรรมมีขั้วทั้งในภาคอุตสาหกรรมและภาคบริการ
3. บรรดากิจกรรมทางเศรษฐกิจที่กลุ่มทุนวัฒนธรรมยังรากลึกถึง ส่วนใหญ่มีการกระจุกตัวของทุน (Concentration of Capital) อย่างสูง จึงมีอำนาจผูกขาดระดับหนึ่ง
4. กลุ่มทุนวัฒนธรรมมีการผนึกตัวอยู่ตลอดเวลาสร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจด้วยการควบและครอบกิจการ
5. กลุ่มทุนวัฒนธรรมมีบทบาทสำคัญในการผลักดันให้เกิดความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี การทุ่มรายจ่ายในด้านการวิจัยพัฒนา จงจรชีวิตของสินค้าบางอย่างค่อนข้างสั้น
6. กลุ่มทุนวัฒนธรรมต้องพยายามสร้างอุปสงค์ ที่มีต่อสินค้าของตนอยู่ตลอดเวลา มิฉะนั้นย่อมยากที่จะดำรงส่วนแบ่งทางการตลาดไว้ได้
7. กลุ่มทุนวัฒนธรรม แม้จะเป็นบริษัทยักษ์ใหญ่ระหว่างประเทศและเป็นหัวหอกของกระแสโลกาภิวัตน์ แต่มักเลือกจะทำสัญญาพันธมิตรเชิงยุทธศาสตร์กับกลุ่มทุนท้องถิ่นในประเทศโลกที่สาม เพราะต้องการหาประโยชน์จากเครือข่ายความสัมพันธ์

สรุป ทุนทางวัฒนธรรมมีบทบาทที่หลากหลาย ทุนวัฒนธรรมเป็นทั้งสินค้าที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมสามารถสร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ มีบทบาทในภาคอุตสาหกรรมและภาคบริการ และมีบทบาททางเทคโนโลยี ดังนั้น หากสามารถนำวัฒนธรรม ภูมิปัญญา คุณค่าที่มีอยู่ในท้องถิ่น มาส่งเสริมมูลค่าทางเศรษฐกิจจะทำให้เกิดประโยชน์อย่างมากและยังเป็นการส่งเสริมวัฒนธรรมของท้องถิ่น

แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมกับการพัฒนา

วัฒนธรรม: ความหมาย ความเข้าใจเพื่อการพัฒนา

คำว่า วัฒนธรรมมีนักวิชาการได้ให้ความหมายไว้หลายท่าน ซึ่งมีความหมายคล้ายคลึงกัน และสอดคล้องกันสรุปได้ดังนี้ นัฐยา แคล้อย (2546 : 23) กล่าวว่า วัฒนธรรม มีรากศัพท์มาจากภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต (“วฒฺ” เป็นภาษาบาลี แปลว่าเจริญงอกงาม คำว่า “ธรรม” เป็นภาษาสันสกฤต หมายถึงความดี) “วัฒนธรรม” ตามพระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ หมายถึง ลักษณะของความเจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบความกลมเกลียว ความมีศีลธรรมจรรยาอันดีงามของประชาชนในชาติและให้ประชาชนร่วมกันทำให้เกิดความเจริญงอกงาม ให้มีความดีงามขึ้น ไม่ใช่เพียงแต่รับมรดกกันมา แต่จะต้องรักษาของเดิมที่ดีแก้ไขตัดแปลงของเดิมที่ควรแก้ หรือดัดแปลงวางมาตรฐานความดี ความงามขึ้นใหม่ แล้วส่งเสริมให้เป็นลักษณะที่ดีประจำชาติสืบต่อไปจนถึงอนุชนรุ่นหลัง อภิชัย พันธเสน (2539 : 316) ได้ให้ความหมายของวัฒนธรรม หมายถึง ระบบคุณค่า (value system) ที่รวบรวมมาได้จากประวัติศาสตร์ เป็นคุณค่าทั้งทางเศรษฐกิจ การเมือง และแนวคิดที่สัมพันธ์กันเป็นโครงสร้าง มีผลต่อพฤติกรรมของคนในฐานะปัจเจกบุคคล และคนในสังคมในชีวิตจริงทั้งหมด วัฒนธรรมจึงไม่ใช่สิ่งเก่า เช่น ประเพณีต่างๆ เท่านั้น แต่คือบทสรุปของความคิดและการปฏิบัติ หรือคุณค่าทั้งหมดที่ให้แกสังคม รวมขึ้นเป็นโครงสร้างทั้งด้านเศรษฐกิจ ด้านอุดมการณ์ ความเชื่อ และด้านการเมืองทั้งหมดนี้เกี่ยวโยงกันอย่างแยกกันไม่ออก อันเป็นผลจากวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนและสังคม ประเวศ วะสี (2546 : 11-14) กล่าวว่า วัฒนธรรมคือ วิถีชีวิตร่วมกันของกลุ่มคนที่สอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมหนึ่งๆ วิถีชีวิตร่วมกันในสิ่งแวดล้อมหนึ่งๆ จึงไม่เหมือนกัน ฉะนั้นวัฒนธรรมในแต่ละแห่งจึงไม่เหมือนกัน เรียกว่า ความหลากหลายทางวัฒนธรรม วัฒนธรรมจึงเชื่อมโยงองค์ประกอบของวิถีชีวิตทั้งหมดเข้าอย่างบูรณาการซึ่งรวมทั้งเศรษฐกิจ จิตใจ สังคม สิ่งแวดล้อม สุขภาพ เมื่อเชื่อมโยงเป็นบูรณาการก็เกิดความสุข เมื่อสุขก็มีความเป็นปกติ และยั่งยืน การพัฒนาอย่างยั่งยืน คือ การพัฒนาที่เอาวัฒนธรรมเป็นตัวตั้ง สามารถ จันทรสุรีย์ และกรรณิ อัญชูลี (2548 : 3-8) อธิบายความหมายของวัฒนธรรม สอดคล้องกันว่า วัฒนธรรม หมายถึง ความเจริญงอกงามเป็นวิถีชีวิตโดยส่วนรวมของมนุษย์ที่เกิดจากระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสังคมและมนุษย์กับธรรมชาติ วัฒนธรรมมีทั้งสาระและรูปแบบที่เป็นระบบความคิด วิธีการโครงสร้างทางสังคม สถาบัน ตลอดจนแบบแผนและทุกสิ่งทุกอย่างที่มนุษย์สร้างขึ้น

ความหมายของวัฒนธรรมที่นักวิชาการหลายท่านได้กล่าวมาข้างต้น สรุปได้ว่า วัฒนธรรมคือ สิ่งต่างๆ ที่มนุษย์ในสังคมได้ยึดถือปฏิบัติสืบทอดต่อกันมา จนทำให้เกิดเป็นกฎเป็นระเบียบของสังคม วัฒนธรรมจะครอบคลุมถึงความรู้ การปฏิบัติ และความเชื่อ วิถีชีวิตการทำมาหากิน ระบบเศรษฐกิจวิถีการผลิต เครื่องมือเครื่องใช้ ความสัมพันธ์ ระบบจริยธรรม รวมทั้งความคิดต่างๆ ที่มนุษย์

สร้างขึ้น ดังนั้นวัฒนธรรมจึงเชื่อมโยงองค์ประกอบของวิถีชีวิต เศรษฐกิจ จิตใจ สังคม สิ่งแวดล้อม สุขภาพ เชื่อมโยงและบูรณาการทำให้เกิดความสมดุล เมื่อสมดุลก็มีความยั่งยืน จนเกิดเป็นการพัฒนาอย่างยั่งยืนโดยการพัฒนาที่ใช้วัฒนธรรมเป็นตัวตั้ง

องค์ประกอบของวัฒนธรรม

วัฒนธรรมมีองค์ประกอบหลายองค์ประกอบด้วยกัน เพ็ญฟ้า ลัษมณี (2548 : 33) อธิบายองค์ประกอบของวัฒนธรรมมี 4 องค์ประกอบ ดังนี้

1. องค์คติ (Concepts) ได้แก่ ความเชื่อ ความคิด ความเข้าใจ และอุดมการณ์ต่างๆ
2. องค์พิธีการ (Usages) ได้แก่ ขนบธรรมเนียมประเพณีซึ่งแสดงออกในรูปพิธีกรรมต่างๆ
3. องค์กร (Organization) ได้แก่ องค์กร สถาบัน สมาคมหรือสโมสร ซึ่งได้ตั้งขึ้น

อย่างมีระเบียบและระบบ กล่าวคือมีกฎเกณฑ์หรือระเบียบข้อบังคับ มีวิธีการดำเนินงานอย่างมีระบบและมีวัตถุประสงค์ที่แน่นอน องค์กรที่เล็กที่สุดคือครอบครัวและองค์กรที่ใหญ่ที่สุดคือองค์การสหประชาชาติ

4. องค์วัตถุ (Instrumental and symbolic objects) องค์วัตถุที่มีรูปร่างสามารถจับต้องได้เรียกว่าวัฒนธรรมทางวัตถุ ได้แก่ เครื่องมือเครื่องใช้ในระบบการเกษตร ระบบการอุตสาหกรรมและเครื่องมือเครื่องใช้ในทางวัฒนธรรม

ประเภทของวัฒนธรรม

พวงผกา คุโรวาท (2540 : 37 - 38) ได้แบ่งวัฒนธรรมออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ ได้แก่

1. วัฒนธรรมทางวัตถุ (Material culture) หมายถึง วัฒนธรรมที่จับต้องสัมผัสได้ ได้แก่ สิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ เช่น มีด จอบ เสียม หม้อ บ้าน รถไฟ รถยนต์ ไปจนถึงเครื่องจักรกลประเภทต่างๆ อาหาร เสื้อผ้า ยารักษาโรค เป็นต้น

2. วัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ (Non-material culture) หรือวัฒนธรรมทางจิตใจ เป็นนามธรรม ที่เป็นเรื่องเกี่ยวกับความเชื่อ ความคิด ความศรัทธาในศาสนา เช่น ธรรมะและจริยธรรมคุณค่าของสิ่งดีงาม เป็นวัฒนธรรมที่จับต้องสัมผัสไม่ได้ แต่มีอิทธิพลต่อมนุษย์มาก วัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ แบ่งออกเป็น 5 ประเภท คือ

2.1 สถาบันสังคม ได้แก่ สถาบันครอบครัว เศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง การศึกษา ศาสนา การแพทย์ และสาธารณสุข เป็นต้น

2.2 วัฒนธรรมควบคุมทางสังคม ได้แก่ กฎระเบียบ ข้อบังคับ ทั้งเป็นทางการและไม่เป็นทางการ

2.3 ศิลปะ ได้แก่ จิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม ทัศนกรรม ดนตรี การละคร นาฏศิลป์ และวรรณกรรม เป็นต้น

2.4 ภาษา ได้แก่ ระบบสัญลักษณ์ที่ใช้สื่อสารติดต่อกัน ภาษาในที่นี้หมายถึง ภาษาพูด ภาษาเขียน รวมทั้งกิริยาท่าทางต่างๆ ด้วย

2.5 พิธีกรรม ได้แก่ การประกอบพิธีกรรมและขั้นตอน

ลักษณะของวัฒนธรรม

เฟื่องฟ้า ลัษมณี (2548 : 32) ได้อธิบายลักษณะของวัฒนธรรมว่าวัฒนธรรมมีลักษณะต่างๆ โดยเฉพาะดังนี้

1. เป็นสิ่งที่ได้มาด้วยการเรียนรู้ เนื่องจากวัฒนธรรมเป็นพฤติกรรมที่สามารถสืบทอดต่อกันไปในแต่ละสังคม เช่น การเรียนรู้วิธีการทำนาจากอดีตถึงปัจจุบัน เป็นต้น
2. เป็นมรดกทางสังคม เนื่องจากวัฒนธรรมเป็นผลของการเรียนรู้ถ่ายทอดหรือสืบทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนรุ่นหลัง เพราะฉะนั้นวัฒนธรรมในปัจจุบันจึงเป็นมรดกที่ตกทอดมาจากบรรพบุรุษ เช่น ภาษาพูด ภาษาเขียน เป็นต้น
3. เป็นวิถีชีวิต หรือแบบแผนของการดำเนินชีวิตของประชาชน ได้แก่ การมีแบบแผนของการดำเนินชีวิตของตนเองโดยเฉพาะ เช่น การยกมือไหว้เมื่อพบกัน เป็นต้น
4. เป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา วัฒนธรรมเก่าที่ไม่เหมาะกับยุคสมัยจะถูกทิ้งไป และจะมีการสร้างวัฒนธรรมใหม่ที่เหมาะสมกับสถานการณ์มาทดแทนเสมอ

วัฒนธรรม: ฐานรากของการพัฒนาที่เชื่อมโยงชุมชน

กระบวนการพัฒนาที่ผ่านมามีหลายประเทศมุ่งเน้นการพัฒนาในด้านเศรษฐกิจ การค้าแบบเสรี ยึดระบบทุนนิยมเป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนาประเทศ เรียกว่าการพัฒนากระแสหลัก ในขณะที่ประเทศกำลังมุ่งเข้าสู่การพัฒนา เพื่อยกระดับการพัฒนาให้เจริญรุ่งเรือง นั้นกลับทำให้การพัฒนาเกิดความล้มเหลวด้วยเหตุและปัจจัยหลายๆ อย่างเป็นตัวกระตุ้น จึงเกิดแนวคิดการพัฒนากระแสทางเลือกที่เป็นทางเลือกใหม่ของการพัฒนา ที่เรียกกันว่า แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน เนื่องจากว่าแนวคิดนี้เป็นการพัฒนาที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของวัฒนธรรมชุมชนหรือการพัฒนาที่เน้นให้คนในท้องถิ่นมีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนการพัฒนาเพื่อสร้างความเข้มแข็ง และสามารถให้ชาวบ้านยืนหยัดอยู่ได้อย่างมั่นคงในยุคของการพัฒนาภายใต้แนวคิดแบบทันสมัยนิยม ที่เน้นการนำเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเสรีที่เป็นแนวทางของการพัฒนา การพัฒนาที่เอาวัฒนธรรมเป็นตัวตั้งเป็นการพัฒนาอย่างยั่งยืนและสมดุล เป็นการพัฒนาที่เชื่อมโยงองค์ประกอบของวิถีชีวิตทั้งหมดเข้ามาอย่างบูรณาการทั้งเศรษฐกิจ จิตใจ สังคม สิ่งแวดล้อม สุขภาพ และการเรียนรู้ การพัฒนาที่เอา

วัฒนธรรมเป็นตัวตั้งเป็นการเปิดทางออกของชุมชนท้องถิ่น เรียนรู้จากวิถีชีวิตชุมชน เป็นการพัฒนาอย่างบูรณาการที่เอาพื้นที่เป็นตัวตั้ง การพัฒนาที่เอาวัฒนธรรมเป็นตัวตั้งมีโครงสร้างสัมมาพัฒนาเป็น 3 ส่วน เป็นพระเจดีย์แห่งสัมมาพัฒนา ประกอบด้วย (ประเวศ วะสี, 2547ช : 27-28)

1. ฐานพระเจดีย์ คือ ฐานวัฒนธรรม เป็นการมีสัมมาอาชีพเต็มพื้นที่และมีระบบเศรษฐกิจพอเพียง เป็นระบบเศรษฐกิจที่เอามนุษย์เป็นตัวตั้ง คำนึงถึงทุกมิติของการอยู่ร่วมกันอย่างสันติระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม

2. ยอดพระเจดีย์ คือ ศาสนธรรม การเป็นสังคมที่เข้าถึงความดี

3. ส่วนกลาง คือ มัชฌิมาปฏิปทา เป็นการพัฒนาที่เชื่อมระหว่างฐานและยอดที่ถูกต้อง เป็นการพัฒนาที่เชื่อมอยู่ในฐานวัฒนธรรมหรือระบบเศรษฐกิจพอเพียงและเชื่อมกับส่วนยอด คือ การเข้าถึงความดี เป็นการพัฒนาเพื่ออยู่ร่วมกันอย่างยั่งยืน เป็นการพัฒนาเศรษฐกิจ ศาสนา และศิลปะ การวิจัย การศึกษา การสื่อสาร การอนุรักษ์ สิ่งแวดล้อม สุขภาพ และความสัมพันธ์ระหว่างประเทศบนฐานวัฒนธรรมที่มุ่งให้สังคมเข้าถึงความดี

ดังนั้น การพัฒนาต้องพัฒนาอย่างบูรณาการบนฐานของวัฒนธรรมในท้องถิ่นจึงจะเกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน ได้แก่ (ประเวศ วะสี, 2546 : 20-23)

1. เศรษฐกิจที่มีฐานอยู่ในวัฒนธรรม การแข่งขันทางเศรษฐกิจควรจะแข่งขันจากจุดแข็งของเรา ไม่ควรแข่งจากจุดอ่อน จุดแข็งของเราที่คนอื่นไม่มีก็คือวัฒนธรรม เพราะวัฒนธรรมมีความจำเพาะตามพื้นที่ ถ้าอุตสาหกรรมและพานิชยกรรมของเราอยู่บนสินค้าวัฒนธรรมก็จะมีฐานกว้างที่คนไทยทำอยู่แล้ว และเกิดการกระจายรายได้ อาหารกับการท่องเที่ยวจะเป็นสินค้าวัฒนธรรมหลัก นอกจากนั้นมีสินค้าหัตถกรรม สมุนไพร บริการสุขภาพไทย เช่น การนวดแผนไทย

2. ศาสนาและศิลปะในฐานวัฒนธรรม การพัฒนาอย่างบูรณาการนั้นศาสนาจะเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาอย่างขาดไม่ได้ ถ้าเราพัฒนาจากฐานทางวัฒนธรรมขึ้นมา ศาสนาจะถูกต้องและแข็งแรงขึ้น ในชุมชนมีศิลปะและศิลป์อยู่มากถ้าเชื่อมโยงกับศิลปะในฐานวัฒนธรรมจะเป็นประโยชน์ต่อกันและกันและเป็นประโยชน์ต่อสินค้าวัฒนธรรมอย่างมาก

3. การวิจัย การศึกษา การสื่อสารในฐานวัฒนธรรม ขณะนี้การศึกษาลอยตัวจากฐานทางวัฒนธรรมจึงไม่สามารถสร้างความเข้มแข็งให้ประเทศได้ การปฏิรูปการศึกษาคือ การเปลี่ยนแปลงจากฐานของความรู้ในตำรา มาเป็นฐานของความรู้ในตัวคน แท้ที่จริงก็คือฐานของความรู้ในวัฒนธรรมนั่นเอง เพราะความรู้ในตัวคนได้มาจากวิถีชีวิตร่วมกัน ควรปฏิบัติจริงในพื้นที่ นั่นคือในฐานวัฒนธรรมการเรียนรู้จะสนุก เรียนได้เร็ว เรียนจากการทำจริงและทำได้จริง และกระตุ้นให้อยากทำวิจัย เพราะในการปฏิบัติจริงให้ได้ผลนั้นต้องการวิจัยเป็นอย่างมาก ฐานทางวัฒนธรรมจะเป็นฐานของการวิจัยที่เป็นประโยชน์ การสื่อสารก็ไม่ควรจะลอยตัวเป็นเครื่องมือที่สื่อแต่วัตถุนิยมบริโภคและ

เป็นประตูของการนำเข้าวัฒนธรรม จะทำให้รู้จักคนไทยรู้จักแผ่นดินไทย ถนอมรักและส่งเสริมให้เกิดพลังแผ่นดิน และสร้างภูมิคุ้มกันจากเชื้อโรคร้ายที่มาจากต่างถิ่น

4. การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในฐานะวัฒนธรรม พลังของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอยู่ที่ชุมชนท้องถิ่น ต่อเมื่อชุมชนท้องถิ่นเข้มแข็งจึงจะอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมไว้ได้ ถ้าเชื่อมผู้บริโภคในเมืองกับผู้ผลิตในฐานะวัฒนธรรมได้จะเป็นพลังของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และการพัฒนาอย่างยั่งยืนที่ยิ่งใหญ่มาก ได้มีการวิจัยทั้งในประเทศและต่างประเทศที่แสดงให้เห็นชัดเจนว่า ไม่จำเป็นต้องใช้ยาฆ่าแมลงหรือปุ๋ยอินทรีย์เคมีในการเกษตรเลยก็สามารถมีผลผลิตทางเกษตรได้เท่ากันหรือมากกว่า เทคนิคเกษตรแบบไม่ใช้สารพิษมีชื่อเรียกต่างๆ กัน เรียกว่า เกษตรอินทรีย์ เกษตรผสมผสาน เกษตรธรรมชาติ วนเกษตร การเกษตรที่ไม่ใช้สารพิษเหล่านี้ยังทำให้เกิดความเป็นป่ามากขึ้น เพราะไม่เน้นการปลูกพืชเชิงเดี่ยว แต่เน้นการปลูกพืชนานาชนิดร่วมกันความเป็นป่าจึงเพิ่มมากขึ้น พร้อมๆ กับได้ผลผลิตทางเกษตรที่ปลอดภัย การทำเกษตรแบบนี้อาจเรียกว่า เกษตรวัฒนธรรม เพราะทำกันมาในวิถีชีวิตดั้งเดิมโดยไม่ใช้ยาฆ่าแมลง และไม่ทำลายธรรมชาติแวดล้อมเหมือนการเกษตรสมัยใหม่ ฉะนั้นการเชื่อมโยงผู้บริโภคในเมืองกับการเกษตรวัฒนธรรมในชนบทจึงเป็นพลังเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน

5. สุขภาพในฐานะวัฒนธรรม ขณะนี้บริการสุขภาพตามแผนตะวันตกมีข้อดีหลายอย่าง แต่มีข้อเสียคือราคาแพง บริการได้ไม่ทั่วถึง และบางเรื่องก็ไม่ได้ผลดี เพราะขาดมิติทางจิต สังคม ควรมีการนำแพทย์แผนไทยหรือแผนวัฒนธรรมเข้ามาใช้อย่างเหมาะสมควรมีการพัฒนากระบวนการแพทย์ และเภสัชกรรมไทยอย่างครบวงจรอื่นๆ

6. ความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างประเทศ ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไม่ควรจะมีแต่ทางเศรษฐกิจเท่านั้น เพราะเศรษฐกิจนำไปสู่ความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกัน ก่อให้เกิดความขัดแย้งและบาดหมางกันได้ ตรงข้ามกับความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรม ซึ่งมีความเท่าเทียมกันไม่มีใครอยู่เหนือใคร ประชาชนมีโอกาสชื่นชมยินดีในวัฒนธรรมของเพื่อนมนุษย์ในประเทศอื่น มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างวัฒนธรรมที่ไม่เหมือนกันจะทำให้เกิดนวัตกรรมทางวัฒนธรรม ความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างประชาชนจะนำไปสู่มิตรภาพระหว่างคนต่างเผ่าพันธุ์ จะส่งเสริมสันติภาพเพราะประชาชนมีความโน้มเอียงที่จะเป็นมิตรกันอยู่แล้ว ความเป็นศัตรูระหว่างกันมักเกิดขึ้นเพราะอำนาจรัฐ ฉะนั้นความสัมพันธ์ระหว่างรัฐเท่านั้นไม่เพียงพอ ควรส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างประชาชนในเชิงวัฒนธรรมนี้จะเป็นประโยชน์ต่อเศรษฐกิจวัฒนธรรมจากการท่องเที่ยวด้วย

การพัฒนาในฐานะวัฒนธรรมจึงเป็นการพัฒนาจากฐานรากซึ่งเป็นการพัฒนาอย่างยั่งยืนโดยต้องพัฒนาอย่างบูรณาการในหลายมิติด้วยกันทั้งมิติด้านเศรษฐกิจ ศาสนา ศิลปะ การวิจัย การศึกษา การสื่อสาร สิ่งแวดล้อม สุขภาพ และความสัมพันธ์ระหว่างประเทศอย่างเชื่อมโยงกันจึงจะเกิดความสมดุลและยั่งยืน นอกจากนี้แล้วในกระบวนการวิจัยและพัฒนาอย่างยั่งยืน ฐานรากทางวัฒนธรรมนับเป็นจุดเชื่อมโยงสำนึกร่วมของชุมชนท้องถิ่นที่สำคัญประการหนึ่งที่นักพัฒนาให้ความสนใจ ซึ่งหาก

เข้าใจวัฒนธรรมแล้วถือว่าเป็นการ “เข้าถึงวิถี” ของชุมชนนั้น นั่นหมายถึงกระบวนการออกแบบการเสริมพลังและพัฒนา กับชุมชนย่อมดำเนินไปอย่างราบรื่นและมุ่งหวังผลลัพธ์ความยั่งยืนได้

การวิจัยในครั้งนี้ผู้วิจัยได้ให้ความสำคัญกับแนวคิดวัฒนธรรมกับกระบวนการพัฒนาและการอนุรักษ์ฟื้นฟูเนื่องเป็นฐานคิดที่มีการเชื่อมโยงกันกับวิถีภูมิปัญญาชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี การศึกษาและทำความเข้าใจกับวัฒนธรรมจึงเหมือนเป็นการทำความเข้าใจปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เป็นฐานรากของกระบวนการพัฒนา และสามารถที่จะออกแบบกระบวนการเรียนรู้และพัฒนาได้อย่างเข้าใจ และสร้างการมีส่วนร่วมกับชุมชนได้เป็นอย่างดี

แนวคิดการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม

ปัจจุบันการติดต่อสื่อสารทั่วโลกเป็นไปอย่างรวดเร็วส่งผลกระทบต่อวัฒนธรรมทั่วโลก รวมทั้งส่งผลกระทบต่อวัฒนธรรมท้องถิ่นของไทย ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ผสมผสานเกิดความหลากหลายทางวัฒนธรรม นักวิชาการทางด้านวัฒนธรรมหลายท่านได้อธิบายแนวคิดการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม ดังต่อไปนี้

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2551 : 126-128) กล่าวว่า วัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกันเกิดจากขบวนการแพร่กระจาย (The process of diffusion) มีกลุ่มนักคิด เรียกว่า กลุ่มวงแหวนวัฒนธรรม (culture-circle school หรือ kulturkreislehre) ของเยอร์มันสมัย ค.ศ.ที่ 19 ได้เสนอวิธีการเก็บข้อมูลเพื่อนำไปสร้างทฤษฎี โดยศึกษาประวัติศาสตร์ของภูมิภาคต่างๆ ในโลก ดังนี้

1. การแพร่กระจายเกิดจากจุดกำเนิดหลายศูนย์กลาง แต่ละศูนย์กลางจะมีองค์ประกอบวัฒนธรรมที่แตกต่างกันไปแต่ละกลุ่ม เรียกว่า วงแหวนหนึ่ง (kulturkreis) เช่น ประกอบด้วยการเพาะปลูกมัน เลื้อยไม้กระดาน ไม้พลอง และการสืบทอดเครือญาติ ทั้งๆ ที่มีการเปลี่ยนแปลงปรับตัว มีการผสมผสานวัฒนธรรม หรือองค์ประกอบวัฒนธรรมบางอย่างสูญหายไป แต่ละวงแหวนวัฒนธรรมยังคงรักษาคุณภาพอารยธรรมที่ได้รับมาจากศูนย์กลาง และแพร่กระจายไปยังส่วนต่างๆ ของโลก ทำให้นักมานุษยวิทยาสามารถกำหนดเขตวงแหวนวัฒนธรรมได้หลายเขต และนำไปสร้างประวัติศาสตร์วัฒนธรรมได้

2. ในหลายภูมิภาคมนุษย์ได้สร้างศูนย์กลางวงแหวนวัฒนธรรมขึ้น และได้ถ่ายทอดวัฒนธรรมให้กับชุมชนอื่นๆ ดังนั้นวัฒนธรรมหนึ่งอาจประกอบด้วยวัฒนธรรมหลายจุดศูนย์กลาง

3. นักมานุษยวิทยาสามารถวิเคราะห์องค์ประกอบวัฒนธรรม คือ ศึกษาอายุ จุดกำเนิด วัฒนธรรมในแต่ละพื้นที่ เป็นการศึกษาวงแหวนวัฒนธรรม ระดับชั้นวัฒนธรรม (cultural strata) วัฒนธรรมชั้นสูง หรือวัฒนธรรมปัจจุบัน (upper strata) อาจศึกษาจากหลักฐานโบราณคดีต่างๆ สามารถจัดลำดับวงแหวนวัฒนธรรม ศึกษาระดับความสัมพันธ์ระหว่างวงแหวนวัฒนธรรมที่แพร่กระจายออกไป

อมรา พงศาพิชญ์ (2542 : 14-15) มีข้อสังเกตในเรื่องการแพร่กระจายวัฒนธรรมและเขตวัฒนธรรมที่ควรคำนึงในการศึกษาเรื่องความหลากหลายทางวัฒนธรรม คือ

1. สังคมวัฒนธรรมชุดใดชุดหนึ่ง (culture complex) มีศูนย์กลางอยู่ที่จุดใดจุดหนึ่ง และแพร่กระจายออกไป ขยายอิทธิพลใหญ่ขึ้นๆ จนครอบคลุมพื้นที่ในวงกว้าง ในลักษณะของแก่นกลางวัฒนธรรม (culture core) และเขตวัฒนธรรม (culture area) ศูนย์ของกลางวัฒนธรรมมีหลายศูนย์กลาง และเมื่อต่างฝ่ายต่างขยายอิทธิพลก็อาจเกิดการแลกเปลี่ยนและยอมรับซึ่งกันและกันได้ เมื่อใดที่อิทธิพลของศูนย์กลางวัฒนธรรมอ่อนแอหรือเขตวัฒนธรรมกว้างขวางมากและวัฒนธรรมจากศูนย์กลางแพร่กระจายไปได้ไม่เต็มที่ ความเข้มข้นน้อย จะพบว่าลักษณะของวัฒนธรรมชายขอบ (marginal culture) อาจแตกต่างจากวัฒนธรรมศูนย์กลาง

2. เนื่องจากสังคมวัฒนธรรมมีความหลากหลายทางคุณลักษณะและรูปแบบ วัฒนธรรมแต่ละชุดย่อมมีเหตุผลของการเกิดและมีคุณค่าสำหรับสังคมนั้นๆ การเปรียบเทียบวัฒนธรรมในเชิงคุณค่าหรือความเจริญก้าวหน้าในลักษณะใดก็ตามหรือใครก้าวหน้ากว่ากันจึงเป็นการไม่เหมาะสม ทั้งนี้เพราะวัฒนธรรมมีลักษณะสัมพัทธ์ (cultural relativism) วัฒนธรรมแต่ละชุดมีความสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและสภาพสังคมของตน การเกิดวัฒนธรรมและการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมมีลักษณะเฉพาะตัวเปรียบเทียบกันได้ยาก

3. เมื่อวัฒนธรรมแพร่กระจายจากศูนย์กลาง (cultural diffusion) และไม่มีปฏิสัมพันธ์กับวัฒนธรรมข้างเคียงที่มีอยู่แล้ว (cultural interaction) ย่อมมีการเรียนรู้และรับรู้ซึ่งกันและกัน ในระยะแรกอาจรับวัฒนธรรมใหม่ชั่วคราวที่เรียกว่าการยืมวัฒนธรรม (cultural borrowing) และต่อมาจึงรับไว้เป็นของตน (cultural adoption) กระบวนการและปฏิสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมมีหลายลักษณะในกรณีที่วัฒนธรรมมีคุณลักษณะใกล้เคียงกันพอยอมรับซึ่งกันและกันได้ ปฏิสัมพันธ์จะอยู่ในรูปแบบสันติวิธี แต่ปฏิสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมอาจมีลักษณะของความขัดแย้ง ถ้าวัฒนธรรมสองชุดมีความแตกต่างกัน ไม่สามารถปรับรับหรือยอมรับกัน และต่างฝ่ายต่างไม่ยอมให้อีกฝ่ายหนึ่งครอบงำความขัดแย้งทางวัฒนธรรมนี้อาจมีผลทำให้เกิดกรณีพิพาทหรือกลายเป็นสงครามได้ กรณีของความขัดแย้งเห็นได้ชัดในความขัดแย้งทางชาติพันธุ์หรือความขัดแย้งทางศาสนา ซึ่งเกี่ยวข้องกับเรื่องของอำนาจหรือการใช้อำนาจ

การแพร่กระจายของวัฒนธรรมโลกอันเป็นปรากฏการณ์ของ Globalization ที่มีการแพร่กระจายไปโดยวิธีดังต่อไปนี้ (พิชญ์ สมพอง, 2540 : 107-109)

1. Ethnoscape การแพร่กระจายโดยมีคนเป็นสื่อ เช่น จากการอพยพย้ายถิ่น การท่องเที่ยว โดยเฉพาะการท่องเที่ยวจะเป็นสื่อการแพร่กระจายของวัฒนธรรมโลก (Global Culture) ที่สำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมไทยหลายประการ

2. Technoscape การแพร่วัฒนธรรมโลก โดยผ่านเทคโนโลยีเทคนิควิทยาวิธีการที่ทันสมัยต่างๆ การรับเอาเทคโนโลยีวิทยาที่ทันสมัยในด้านต่างๆ เข้ามามีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมไทยหลายประการ

3. Mediascape การแพร่กระจายทางวัฒนธรรมในยุคโลกาภิวัตน์ นับว่าเป็นการแพร่กระจายที่รวดเร็วภายในเวลาไม่กี่ชั่วโมงและกินอาณาบริเวณอันกว้างขวาง ด้านความเจริญทางการติดต่อสื่อสาร อิทธิพลของสื่อมวลชน นิตยสาร หนังสือพิมพ์ นิตยสาร โทรทัศน์ ภาพยนตร์ โดยเฉพาะปัจจุบันนี้การติดต่อสื่อสารทางอินเทอร์เน็ต ระบบโทรคมนาคมชนิด Optical Fiber ที่มีประสิทธิภาพสูง สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นเครื่องมือที่ทำให้การแพร่กระจายของวัฒนธรรมโลกเป็นไปอย่างรวดเร็ว และเข้าไปถึงทุกพื้นที่

นอกจากนี้ นิยพรรณ วรณศิริ (2540 : 93) กล่าวถึงหลักการของการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมอันเกิดจากปัจจัยต่างๆ ดังนี้

1. ปัจจัยทางภูมิศาสตร์ ต้องไม่มีอุปสรรคทางภูมิศาสตร์ขวางกั้น เพราะสภาพภูมิศาสตร์เป็นตัวกำหนดเส้นการเดินทางของมนุษย์ที่จะนำวัฒนธรรมติดตัวไปเผยแพร่ยังพื้นที่ต่างๆ
2. ปัจจัยทางเศรษฐกิจ เกิดจากปัญหาความยากจน ความไม่พอเพียงต่อการยังชีพ ทำให้มนุษย์ต้องแสวงหาโอกาสทางเศรษฐกิจที่ดีกว่า เพื่อความอยู่รอด
3. ปัจจัยทางสังคม มีการแลกเปลี่ยนวิธีการ พฤติกรรม และความรู้ใหม่ จากการไปศึกษาอย่างถ่องแท้ หรือการรู้จักแต่งงานกับคนต่างวัฒนธรรมและการอพยพย้ายถิ่นที่อยู่
4. ปัจจัยทางการคมนาคม เป็นปัจจัยที่เอื้อต่อการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม เพราะการมีถนนหรือระบบขนส่งที่ดี ทำให้มีการติดต่อสื่อสาร ค้าขายแลกเปลี่ยนช่วยให้การแพร่กระจายทางวัฒนธรรมเป็นไปอย่างรวดเร็ว

การแพร่กระจายทางวัฒนธรรมเกิดขึ้นได้จากปัจจัยต่างๆ เป็นตัวกระตุ้นและเป็นแรงผลักดันที่ทำให้เกิดการอพยพย้ายถิ่นที่อยู่ของมนุษย์และนำความเชื่อทางวัฒนธรรมติดตัวไปเผยแพร่ในชุมชนท้องถิ่นนั้นๆ หรือการแลกเปลี่ยนค้าขายทำให้วัฒนธรรมเกิดการหลั่งไหลและผสมผสานเชื่อมโยงเข้าด้วยกัน จนเป็นวัฒนธรรมที่ยอมรับและเข้มแข็งทางสังคม การแพร่กระจายทางวัฒนธรรมส่งผลกระทบต่อวัฒนธรรม ภูมิปัญญาของท้องถิ่นดั้งเดิม ทำให้มนุษย์เกิดการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต และวัฒนธรรมไปตามสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป เมื่อใดที่อิทธิพลของศูนย์กลางวัฒนธรรมอ่อนแอหรือเขตวัฒนธรรมกว้างขวางมากและวัฒนธรรมจากศูนย์กลางแพร่กระจายไปได้ไม่เต็มที่ ลักษณะของวัฒนธรรมท้องถิ่นจะแตกต่างจากวัฒนธรรมศูนย์กลาง

แนวคิดการจัดการความรู้ (Knowledge Management)

ความหมายของการจัดการความรู้

ปัจจุบันหลายๆ หน่วยงานและองค์กรต่างๆ ให้ความสำคัญกับการจัดการความรู้โดยถือเป็นกระบวนการหนึ่งในการพัฒนาคุณภาพบุคลากร คุณภาพของงาน และการพัฒนาความก้าวหน้าทางวิชาชีพ อย่างไรก็ตามการให้ความหมายของการจัดการความรู้มีความแตกต่างกันตามทัศนะของนักวิชาการแต่ละท่าน และตามพื้นฐานของการนำการจัดการความรู้ไปประยุกต์ใช้ เช่น เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ (2547 : 63) ได้ให้ความสำคัญกับกระบวนการจัดการความรู้โดยกล่าวว่า กระบวนการจัดการความรู้มาจากการจำแนกแยกแยะสารสนเทศที่มีอยู่แล้วมาสู่กระบวนการสังเคราะห์ และนำสู่การตีความ การทำความเข้าใจกับสารสนเทศเหล่านั้น ความรู้ที่เป็นพื้นฐานสำคัญของการจัดการความรู้ประกอบด้วย 2 ประเภท ประเภทที่ 1 คือ ความรู้ที่เป็นสารสนเทศภายในองค์กรหรือหน่วยงาน และถูกนำมาสู่กระบวนการตีความ และสังเคราะห์เพื่อนำกลับไปใช้ ความรู้ประเภทนี้มักอยู่ในวิถีการปฏิบัติของบุคลากร หรือเป็นวัฒนธรรมองค์กรที่ถือเป็นแบบแผนการปฏิบัติอยู่แล้ว ประเภทที่ 2 เป็นความรู้แจ้งชัดแจ้งที่ปรากฏเป็นเอกสารหรือรายงานต่างๆ ขององค์กรหรือหน่วยงานที่มีอยู่แล้ว ความสำคัญของกระบวนการจัดการความรู้ทั้งสองประเภทขึ้นอยู่กับการจัดการความรู้ให้เป็นระบบระเบียบ ทั้งนี้เพื่อให้บุคลากรหรือบุคคลภายนอกที่ต้องการจะเรียนรู้สามารถเข้าถึงได้ง่าย และนำมาใช้ได้อย่างอย่างสะดวก รวดเร็ว นอกจากนี้แล้วการจัดการความรู้สามารถจะเกิดขึ้นในระดับภายในองค์กร ตั้งแต่ระดับตัวบุคคล ทีมงาน หรือระดับกลุ่มในองค์กร โดยพื้นฐานสำคัญของกระบวนการดังกล่าวคือมีการการปฏิสัมพันธ์เชิงการเรียนรู้ทุกระดับ เพราะการจัดการความรู้จะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อมีการปฏิสัมพันธ์เชิงการเรียนรู้ และเกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ทุกระดับในองค์กร สอดคล้องกับ บุญดี บุญญากิจ และคณะ (2547 : 23) ที่ให้ความสำคัญกับการจัดการความรู้ โดยเน้นกระบวนการจัดการความรู้ว่าเป็นกระบวนการในการนำความรู้ที่มีอยู่หรือเรียนรู้มาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อองค์กร กระบวนการต่างๆ มีความหลากหลาย เช่น การสร้าง รวบรวม แลกเปลี่ยน และใช้ความรู้ เป็นต้น ส่วนศุภามนต์ ศุภกานต์ (2547 : 28-29) กล่าวถึงการจัดการความรู้ว่าเป็นเรื่องของการที่องค์กรหรือหน่วยงานใดหน่วยงานหนึ่งที่จะต้องมีการสกัดคุณค่าจากทรัพย์สินทางปัญญาของคนหรือองค์กรที่มีอยู่แล้วออกมาใช้ประโยชน์อย่างสูงสุดได้อย่างไร ความสำคัญของการจัดการโดยนัยยะนี้จะเน้นตั้งแต่การริเริ่มเกี่ยวกับการจัดการความรู้ กล่าวคือต้องให้ความสำคัญกับความรู้ว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่าสำหรับองค์กร อันมีความหมายครอบคลุมถึงประสบการณ์ ทัศนคติ และพฤติกรรมของบุคคล กลุ่ม และภาพรวมขององค์กรที่ดำรงอยู่ด้วย ด้านวิจารณ์ พานิช (2548 : 105-106) ได้กล่าวถึงความสำคัญการจัดการความรู้ โดยเชื่อมโยงตั้งแต่กระบวนการเรียนรู้ระดับปัจเจก การจัดการกระบวนการเรียนรู้ระหว่างบุคลากรในองค์กร กระบวนการสังเคราะห์ ตลอดถึงการประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อสังคมและประเทศชาติโดยส่วนรวม

โดยกล่าวถึงพื้นฐานของ การจัดการความรู้ว่าเป็นกระบวนการหรือเป็นกิจกรรมที่ซับซ้อนและกว้างขวาง ซึ่งเป็นการยากที่จะนิยามด้วยถ้อยคำสั้นๆ กระบวนการจัดการความรู้สามารถเริ่มได้ตั้งแต่การรวบรวม การจัดระบบการจัดเก็บ และการเข้าถึงข้อมูลเพื่อสร้างเป็นความรู้ เครื่องมือต่างๆ ที่เข้าไปจัดการความรู้ มีตั้งแต่เทคโนโลยีด้านข้อมูล เช่น ระบบเครือข่าย (network) คอมพิวเตอร์มาเป็นเครื่องมือช่วยเพิ่มพลัง ในการจัดการความรู้ เมื่อจัดเก็บความรู้อย่างเป็นระบบแล้วก็ต้องดำเนินการจัดการแบ่งปันความรู้ (knowledge sharing) กระบวนการจัดการความรู้เป็นเครื่องมือที่ช่วยส่งเสริม และให้ความสำคัญกับ ความรู้เป็นเรื่องที่ถูกคนทั่วไปสามารถเข้าถึงได้อย่างเท่าเทียมกันมากขึ้น นอกจากนี้การจัดการความรู้ ยังต้องการผู้มีความรู้ความสามารถเข้ามาช่วยประยุกต์ใช้ความรู้นั้นเพื่อสร้างนวัตกรรมและนำความรู้ นั้นไปต่อยอดสร้างประโยชน์ต่อสังคมวงกว้าง ตามความหมายและนัยยะดังกล่าวนี้เอง การจัดการความรู้จึง เป็นเครื่องมือสำคัญในการตีสติปัญญาของชาติหรือองค์กรมาเพิ่มพลัง ซึ่งนับว่าเป็นกระบวนการที่ จำเป็นสำหรับสังคมในยุคสังคมเศรษฐกิจฐานความรู้ องค์กรสังคม และนำสู่โอกาสในการพัฒนาและ สร้างฐานการเรียนรู้เพื่อพัฒนาประเทศต่อไปได้ ประเทศใดที่มีความสามารถในการจัดการความรู้ ก็จะมี ความสามารถในการแข่งขันสามารถปรับตัวนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ด้วยความสำคัญดังกล่าว จากระดับปัจเจกบุคคล เครือข่าย และองค์กร ที่เกี่ยวข้องจำเป็นที่จะต้องมีการเสริมสร้างทักษะ เพื่อดำเนินการจัดการความรู้ และจัดการอย่างต่อเนื่องอย่างเป็นพลวัต (dynamic & lifelong learning) เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันอย่างยั่งยืนสืบต่อไป

จากแนวคิดดังกล่าว สรุปได้ว่า การจัดการความรู้ (Knowledge Management) คือ การนำเอากระบวนการ เครื่องมือต่างๆ มาช่วยแยกแยะ รวบรวม จัดระบบความรู้ของคนในองค์กรใหม่ โดยเน้นที่การแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ ทักษะคติของคนในองค์กร เพื่อให้มีความสามารถในการ พัฒนา ร่วมกันสร้างสรรค์ผลงานที่มีคุณภาพ และประสิทธิภาพแก่องค์กร

แนวคิดเรื่องการจัดการความรู้ในการศึกษารุ่นนี้ ผู้วิจัยใช้เป็นเครื่องมือในการรวบรวมข้อมูล ตามวัตถุประสงค์ตั้งแต่ข้อที่ 1 จนถึงข้อที่ 4 โดยให้ความสำคัญกับความรู้ประจักษ์แจ้ง (Explicit Knowledge) และความรู้ที่เป็นภูมิปัญญา (Tacit Knowledge) ซึ่งอยู่ในรูปของประสบการณ์ ทักษะ และวิถีการดำเนินชีวิต จากนั้นรวบรวมเป็นข้อมูลเพื่อนำมาสังเคราะห์เพื่อตอบโจทย์ตามวัตถุประสงค์ ด้านกระบวนการเรียนรู้ ผู้วิจัยใช้แนวคิดการจัดการความรู้ในการออกแบบกระบวนการระหว่าง เก็บข้อมูล ทั้งนี้เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ไปพร้อมๆ กัน ระหว่างนักวิจัยและผู้ให้ข้อมูลโดยสอดแทรก กระบวนการ เช่น การตั้งคำถามเพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยน การร่วมอภิปรายและพูดคุยระหว่าง กระบวนการเก็บข้อมูลเพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ จากนั้นผู้วิจัยจะทำการสังเคราะห์ข้อมูลทั้งหมด ในเบื้องต้นพร้อมๆ กับสรุปประเด็นค้นแก่ผู้ให้ข้อมูลทุกครั้งหลังกระบวนการ เพื่อให้เกิดกระบวนการ สะท้อนบทเรียนทั้งหมดคืนแก่ชุมชน เครื่องมือในการถอดบทเรียนในครั้งนี้ผู้วิจัยได้ผสมผสานรูปแบบที่ หลากหลายตามความเหมาะสม เช่น การจัดกลุ่มและกระบวนการเรียนรู้แบบชุมชนแนวปฏิบัติ เริ่มตั้งแต่

การตั้งประเด็น (Domain) การออกแบบกระบวนการกลุ่มให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ตามวาระ และสรุปทเรียนในตอนท้ายให้เป็นแนวปฏิบัติตามแต่ประเด็นที่ศึกษา การจัดการความรู้ในรูปแบบแผนที่ความคิด เพื่อการเก็บข้อมูลและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ อีกทั้งเป็นการสื่อสารสองทางระหว่างผู้วิจัยและผู้ให้ข้อมูล ข้อมูลทั้งหมดผู้วิจัยจะนำมาสังเคราะห์เพื่ออธิบายปรากฏการณ์ต่างๆ เชื่อมโยงกับข้อเท็จจริงจากพื้นที่เพื่อให้อัตถุประสงค์ของการศึกษาได้อย่างครบถ้วน

เป้าหมายและวัตถุประสงค์ของการจัดการความรู้

วิจารณ์ พานิช (2547 : 17) อธิบายว่า เป้าหมายหลักของการจัดการความรู้ คือ การใช้ประโยชน์จากความรู้มาเพิ่มประสิทธิภาพและประสิทธิผลในการดำเนินงานขององค์กร เพื่อสร้างความได้เปรียบทางการแข่งขันขององค์กร การจัดการความรู้มีความสำคัญยิ่งไม่ว่าจะเป็นประเทศที่พัฒนาแล้วหรือกำลังพัฒนาก็ตาม การจัดการความรู้มีเป้าหมาย 3 ประการใหญ่ๆ ได้แก่

1. เพื่อพัฒนางาน ให้มีคุณภาพและผลสัมฤทธิ์ยิ่งขึ้น
2. เพื่อพัฒนาคน คือ พัฒนาผู้ปฏิบัติงาน ซึ่งในที่นี้หมายถึง พนักงานทุกระดับ ตั้งแต่ขั้นผู้น้อย และระดับกลาง ซึ่งจะได้ประโยชน์มากที่สุด
3. เพื่อพัฒนาฐานความรู้ ขององค์กรหรือหน่วยงาน เป็นการเพิ่มพูนความรู้หรือทุนปัญญาขององค์กร ซึ่งจะช่วยให้องค์กรมีศักยภาพในการฝ่าความยากลำบากหรือความไม่แน่นอน ในอนาคตได้ดีขึ้น

บุญดี บุญญากิจ และคณะ (2547: 9) กล่าวว่าไว้ว่า เป้าหมายในการจัดการความรู้มี 5 ประการ คือ

1. เพื่อปรับปรุง และพัฒนากระบวนการทำงานให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น
2. เพื่อพัฒนาแนวทางในการทำงาน และสร้างการให้บริการแบบใหม่ๆ
3. เพื่อปรับปรุงเทคนิค กระบวนการโดยมีจุดมุ่งหมาย เพื่อพัฒนาองค์ความรู้ที่มีอยู่ในองค์กรให้เป็นระบบ และสามารถนำองค์ความรู้นั้นๆ ไปใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อองค์กร
4. เพื่อสร้างวิธีการปฏิบัติงานที่ดีที่สุดให้แก่องค์กร เพื่อช่วยลดงบประมาณในการทำงานให้แก่องค์กร
5. เพื่อสร้างนวัตกรรมใหม่ในองค์กร

การกำหนดเป้าหมายในการจัดการความรู้ต้องกำหนดเป้าหมายให้สอดคล้องกับพันธกิจขององค์กร เป้าหมายสำคัญที่สุดในการจัดการความรู้จึงอยู่ที่คนให้เกิดองค์ความรู้ในการปฏิบัติงาน เพื่อพัฒนางาน และพัฒนาสังคมเพื่อเปลี่ยนให้เป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้

หลักการและแนวทางการจัดการความรู้

หลักการหรือเกณฑ์ที่จะนำมาพิจารณาในการจัดการความรู้ นั้น Davenport and Prusak (1998 : 3-6) ได้ให้หลักการและแนวทางในการจัดการความรู้ ดังนี้

1. การจัดการความรู้มีคุณค่าและมีราคาตามคุณค่าของตัวมันเอง จึงต้องนำไปใช้ให้ได้ อย่างคุ้มค่า
2. การจัดการความรู้ที่มีประสิทธิผล ต้องการวิธีการบูรณาการผสมผสานกันระหว่าง บุคคลและเทคโนโลยี
3. การจัดการความรู้เป็นนโยบายระดับสูง
4. การจัดการความรู้ต้องการผู้บริหารจัดการความรู้
5. การจัดการความรู้จะมีประโยชน์มากยิ่งขึ้นจากการสร้างแผนการจัดการเรียนรู้
6. การแลกเปลี่ยนและใช้ความรู้ร่วมกันเป็นการกระทำที่ไม่ได้เป็นไปอย่างธรรมชาติ
7. การจัดการความรู้ หมายถึง การปรับปรุงกระบวนการงานความรู้
8. การเข้าถึงความรู้เป็นเพียงแค่การเริ่มต้น
9. การเข้าถึงความรู้ไม่มีวันสิ้นสุด
10. การจัดการความรู้ต้องมีการติดต่อเชื่อมโยงความรู้

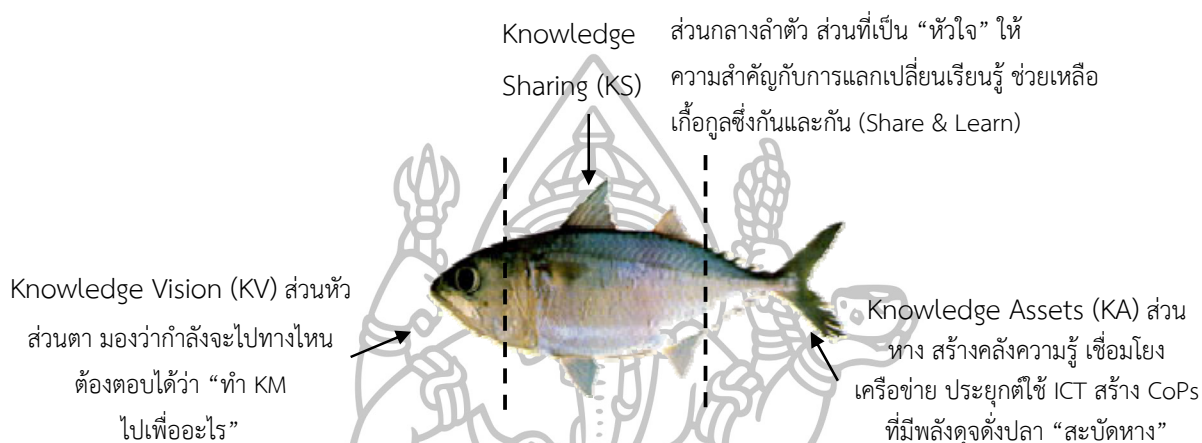
ส่วนนักวิชาการอีกท่านหนึ่ง คือ Tobin (2003 : 87) ได้ให้แนวคิดในหลักการจัดการ ความรู้ ดังต่อไปนี้

1. การจัดการความรู้เป็นศาสตร์และเป็นศิลปะ
2. การจัดการความรู้เก่งเพียงอย่างเดียวไม่เพียงพอ
3. การเปลี่ยนแปลงเชิงวัฒนธรรมไม่ใช่การเกิดขึ้น
4. สร้างแผนการบริหารการเปลี่ยนแปลง
5. มียุทธศาสตร์ที่มุ่งมั่นชัดเจน
6. เจาะประเด็นความรู้เพื่อทำให้เป็นปัจจุบันอยู่เสมอ
7. อย่าถูกแขวนไว้เพราะข้อจำกัด
8. ตั้งความคาดหวังหรือข้อจำกัดความเสี่ยง
9. บูรณาการการจัดการความรู้เข้าไปในระบบที่มีอยู่
10. ให้การศึกษาแก่ผู้ให้บริการของท่านที่บริการตนเอง

สรุปว่า การจัดการความรู้เป็นหน้าที่ของทุกคนในองค์กรที่พึงเรียนรู้และปฏิบัติ โดย มีการบูรณาการผสมผสานกันระหว่างคนและเทคโนโลยี ส่วนผู้บริหารระดับสูงขององค์กรเป็น ส่วนสำคัญที่สุดที่จะต้องมียุทธศาสตร์ที่ชัดเจนในการผลักดันนโยบาย การสร้าง และการดำเนินการให้ เป็นระบบเชื่อมโยงกันให้ชัดเจนในองค์กร เพื่อให้เกิดวัฒนธรรมองค์กรแห่งการเรียนรู้

รูปแบบการจัดการความรู้

ประพนธ์ ผาสุกยี่ต (2550 : 21-26) ซึ่งเป็นนักจัดการความรู้ที่มีความรู้ ความเชี่ยวชาญในการจัดการความรู้ ได้เสนอรูปแบบการจัดการความรู้ซึ่งเปรียบเทียบกับตัวปลาหู ซึ่งเป็นการจัดการความรู้อย่างง่ายประกอบด้วย 3 ส่วน ได้แก่ ส่วนหัว ส่วนตัว และส่วนหาง ดังนี้

ภาพที่ 1 รูปแบบการจัดการความรู้ซึ่งเปรียบเทียบกับตัวปลาหู

1. ส่วนแรก ได้แก่ ส่วนหัว เป็นส่วนที่เรียกว่า Knowledge Vision (KV) คือการกำหนด เป้าหมาย วิสัยทัศน์ หรือทิศทางของการจัดการความรู้ที่ชัดเจน ก่อนการเริ่มทำ KM จะต้องกำหนด วิสัยทัศน์ว่าจะทำ KM เพื่ออะไร หรือจะมุ่งหน้าไปทางไหน มีหลายหน่วยงานทำ KM โดยไม่มีการ กำหนด KV ก่อน ซึ่งไม่ถูกต้อง และการกำหนด KV จะต้องมีความสอดคล้องกับวิสัยทัศน์ขององค์กร

2. ส่วนที่ 2 ได้แก่ ส่วนตัว หรือเป็นส่วนตรงกลางของตัวปลา เรียกว่า Knowledge Sharing (KS) คือ ส่วนของการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน (Share and Learn) ถือว่าเป็น “หัวใจ” สำคัญที่สุด และเป็นสิ่งที่ยากที่สุดในกระบวนการ KM เพราะจะต้องสร้างวัฒนธรรมองค์กร ให้คนยินยอมพร้อมใจที่จะแบ่งปันความรู้ซึ่งกันและกัน โดยไม่หวงวิชา

3. ส่วนที่ 3 ได้แก่ ส่วนหาง เป็นส่วนที่เรียกว่า Knowledge Assets (KA) คือ ส่วนที่เป็น ขุมความรู้ที่เก็บสะสมไว้อย่างเป็นระบบ เป็นหมวดหมู่ โดยอาศัยเครื่องมือทางเทคโนโลยีสารสนเทศ ช่วยจัดเก็บเพื่อทำให้สามารถนำความรู้ไปใช้งานและมีการต่อยอดยกระดับขึ้นไปเรื่อยๆ ซึ่งมาจาก 2 ส่วนคือ

3.1 Explicit Knowledge คือ ความรู้เชิงทฤษฎีที่ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจน อย่างเป็น รูปธรรม เช่น เอกสาร ตำรา และคู่มือปฏิบัติงาน เป็นต้น

3.2 Tacit Knowledge คือ ความรู้ที่อยู่ในตัวตน ซึ่งไม่ปรากฏชัดเจนเป็นรูปธรรม หรือเป็นเอกสาร ตำรา แต่เป็นสิ่งที่มีความหมาย และทำอย่างไร เมื่อบุคคลออกจากหน่วยงานไปแล้ว แต่ความรู้นั้นยังคงอยู่กับหน่วยงาน ไม่สูญหายไปพร้อมกับตัวบุคคล

เครื่องมือในการจัดการความรู้

เครื่องมือในการจัดการความรู้เป็นสิ่งสำคัญที่จะทำให้กระบวนการจัดการความรู้สมบูรณ์ และเป็นจริงขึ้นมาได้ จึงควรเลือกเครื่องมือที่มีความเหมาะสมกับผู้ใช้และบริบทของกิจกรรมให้มากที่สุด บดินทร์ วิจารณ์ (2547 : 106-109) กล่าวว่า เครื่องมือในการจัดการความรู้มีลักษณะคล้ายหรือใกล้เคียงกับเครื่องมือในการฝึกอบรมและการวิจัยเชิงคุณภาพ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ที่เหมาะสมในการใช้เครื่องมือต่างๆ การจัดการความรู้ในองค์กรที่มุ่งเน้นด้านผลผลิตทางด้านการเทียบเคียงกับองค์กรอื่น อาจเลือกใช้เครื่องมือประเภทที่เน้นการเทียบเคียง (Benchmarking) แต่การจัดการความรู้ในชุมชนหรือการจัดการความรู้ร่วมกับชาวบ้านมุ่งเน้นที่การพัฒนาคนและกระบวนการเรียนรู้ รวมถึงการนำไปสู่กระบวนการจัดการเก็บความรู้ ดังนั้น เครื่องมือที่ใช้ในการจัดการความรู้จึงอาจมีการนำไปใช้ในลักษณะที่แตกต่างกันออกไป ตัวอย่างเครื่องมือในการจัดการความรู้ในชุมชนมีดังนี้

1. การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในชุมชนแนวปฏิบัติ” (Community of Practice - CoP) อลิสร่า คุประสิทธิ์ (2553 : 4-6) ได้อธิบายความหมายของ CoP ย่อมาจาก Community of Practice ซึ่งหมายถึง ชุมชนแนวปฏิบัติ หรือชุมชนแห่งการเรียนรู้ที่รวบรวมกลุ่มคนที่มีความรู้ ความสนใจในเรื่องเดียวกัน มาร่วมแลกเปลี่ยน แบ่งปัน เรียนรู้ในเรื่องนั้นๆ ร่วมกัน เพื่อได้มาซึ่ง Knowledge Assets : KA หรือชุมชนความรู้ ในเรื่องนั้นๆ สำหรับคนในชุมชนเพื่อไปทดลองใช้ แล้วนำผลที่ได้มาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างสมาชิก อันส่งผลให้ความรู้ต่างๆ ถูกยกระดับขึ้นเรื่อยๆ ผ่านการปฏิบัติ ประยุกต์ และปรับใช้ตามแต่สภาพแวดล้อมและสถานการณ์ที่หลากหลาย อันทำให้งานบรรลุผลดีขึ้นเรื่อยๆ โดย CoP มีลักษณะที่สำคัญ คือ

1. กลุ่มคนที่รวมตัวกันโดยมีความสนใจและความปรารถนา (Passion) ร่วมกันในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง (มี Knowledge Domain)
2. ปฏิสัมพันธ์และสร้างความสัมพันธ์ในกลุ่ม เป็นชุมชน (Community) ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน
3. แลกเปลี่ยนและพัฒนาความรู้ร่วมกัน ต้อง Practice และสร้างฐานข้อมูล ความรู้หรือแนวปฏิบัติ

วิจารณ์ พานิช (2548 : 3, 167) ได้กล่าวถึงชุมชนแนวปฏิบัติว่า เป็นเครื่องมือเพื่อบรรลุเป้าหมาย 4 ประการ คือ 1) บรรลุเป้าหมายของงาน 2) บรรลุเป้าหมายการพัฒนาคน 3) บรรลุเป้าหมายการพัฒนาองค์กรให้เป็นองค์กรเรียนรู้ 4) บรรลุความเป็นชุมชนเป็นหมู่คณะ ความเอื้ออาทรระหว่างกัน

ในที่ทำงานโดยเป็นกิจกรรมที่มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน เพราะโดยธรรมชาติของชุมชนจะมีกลุ่มคนหรือองค์กรอยู่แล้ว ดังนั้นการใช้ชุมชนแนวปฏิบัติเป็นเครื่องมือของการจัดการความรู้เพื่อบรรลุเป้าหมายหลักขององค์กรจึงควรพัฒนาขึ้นจากฐานความเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์

ประพนธ์ ผาสุขยัต (2550 : 50-51) อธิบายว่า การสร้างชุมชนแห่งการเรียนรู้ (Community of Practice) หรือเรียกย่อๆว่า “CoPs” ให้ได้ประโยชน์อย่างเต็มที่นั้น สิ่งที่สำคัญก็คือจะต้องพยายามสร้างความหลากหลายให้เกิดขึ้นมากที่สุด การที่ CoPs ประกอบด้วยคนที่มีพื้นฐานและประสบการณ์ที่หลากหลายจะทำให้ได้มุมมองที่กว้างขวางมากยิ่งขึ้น แต่ทั้งนี้สิ่งที่สำคัญที่สุดก็คือ จะต้องสร้างบรรยากาศที่เปิดกว้างและเอื้ออำนวยต่อการแสดงความคิดเห็นที่หลากหลายนั้น CoPs ที่ดีจะเป็นการรวมตัวที่ทำให้คนในกลุ่มมีความรู้สึกที่ดีต่อกัน คือ รู้สึกอิสระและปลอดภัย ความรู้สึกเป็นอิสระและปลอดภัยนี้ จะเป็นจุดเริ่มต้นสำคัญที่ทำให้คนไว้วางใจกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน พร้อมทั้งจะช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน เวทีดังกล่าวนี้เป็นไปได้ทั้งในลักษณะที่เป็นพื้นที่จริง (Physical Space) คือเป็นพื้นที่ที่ให้คนได้เข้ามาพบปะ พูดคุย มีปฏิสัมพันธ์กัน เรียกได้ว่าเป็นการพบกันแบบ “เห็นหน้าเห็นตา” หรือที่ในภาษาอังกฤษเรียกว่าแบบ “Face to Face (F2F)” เวทีในอีกลักษณะหนึ่งจะเป็นเวทีในรูปแบบพื้นที่เสมือน (Virtual Space) เป็นพื้นที่ที่สร้างขึ้นมาบนเครือข่ายอินเทอร์เน็ตเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่สี่ ซึ่งเป็นเรื่องเทคโนโลยีการสื่อสารและสารสนเทศ (ICT) ที่ถือว่าเป็นเครื่องมือการจัดการความรู้ที่ค่อนข้างทรงพลังอย่างยิ่ง ทั้งนี้เนื่องจากมีศักยภาพที่จะขยายเครือข่ายได้อย่างกว้างขวาง สะดวกและรวดเร็ว เรียกว่าเป็นการสร้างชุมชนแบบ “ออนไลน์ (On-line)” ผ่านเครือข่ายอินเทอร์เน็ตก็ได้

กล่าวได้ว่า CoP เป็น 1 ใน เครื่องมือของการจัดการความรู้ (KM Tools) ประเภท Non-Technical Tools สำหรับการดึงความรู้ประเภท Tacit Knowledge หรือ ความรู้ที่อยู่ในตัวบุคคลซึ่งซ่อนเร้นอยู่ใน

2. เวทีเรียนรู้ชุมชน หรือเวทีชาวบ้าน เป็นการประชุมรูปแบบหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญในการทำงานร่วมกับชุมชน มีกระบวนการดังนี้

1) การเตรียมการ

1.1 การสร้างความตื่นตัวในปัญหาแก่ชุมชน โดยใช้กระบวนการต่างๆ เช่น การประชาสัมพันธ์ การสื่อสารกับผู้นำชุมชน การประชุมชี้แจง

1.2 การทำให้เค้าเริ่มเกิดความคิดเกี่ยวกับการแก้ปัญหาโดยการพาไปศึกษาดูงานที่เขามีการแก้ปัญหาในลักษณะเดียวกันแล้วประสบความสำเร็จในชุมชนอื่น

1.3 การจัดเตรียมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับปัญหาทั้งหมด แล้วนำมาวิเคราะห์และสื่อสารให้ชุมชนเข้าใจ สื่อที่สำคัญ ได้แก่ รูปจำลองภูมิประเทศ หรือโมเดล

1.4 การเตรียมบุคลากรหรือผู้นำจากชุมชนเพื่อเป็นแกนนำการเรียนรู้ในเวทีชาวบ้าน ให้ผู้นำเหล่านี้มีวิธีคิดที่ถูกต้องรวมทั้งการมุ่งเน้นที่ให้เกิดประโยชน์แก่ชุมชนเป็นหลัก โดยวิธีการที่เหมาะสม เช่น การพาไปศึกษาดูงาน หรือฝึกอบรม เพื่อให้ได้จำนวนผู้นำที่มากพอสมควร เพื่อที่จะนำชุมชนไปสู่ทิศทางที่ถูกต้อง และไม่เกิดปัญหา

2) การจัดเวทีชาวบ้าน ในการจัดเวทีชาวบ้านมีสาระหรือองค์ประกอบที่สำคัญที่จะต้องจัดเตรียมเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ที่ถูกต้องสมบูรณ์ คือ

2.1 ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับปัญหา ต้องมีความครบถ้วน ถูกต้องและเพียงพอในการสนับสนุนให้เวทีชาวบ้าน หรือเวทีสาธารณะดำเนินไปได้โดยราบรื่น สามารถบรรลุเป้าหมายในการเรียนรู้ คือ สามารถกำหนดปัญหา สาเหตุของปัญหา เป้าหมาย และแนวทาง วิธีการบรรลุเป้าหมายได้ถูกต้อง

2.2 สื่อ จัดเตรียมสื่อที่เกี่ยวข้องทั้งสื่อบุคคล สื่ออื่นๆ ที่สามารถทำให้ชุมชนเกิดมโนทัศน์ นำไปสู่การเข้าใจสิ่งต่างๆ ได้ดีขึ้น และรวมถึงข้อมูลที่ประมวลแล้วลงในแผนภูมิจำลองภูมิประเทศ (โมเดล) ที่แสดงความสัมพันธ์ของปัญหาได้ชัดเจน

2.3 ผู้นำที่ได้รับการพัฒนาหรือเตรียมแล้ว รวมถึงเจ้าหน้าที่ของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องด้วยที่มีจำนวนพอสมควร สามารถนำชุมชน นำขบวนการเรียนรู้ ให้ดำเนินไปได้โดยราบรื่น ซึ่งผู้นำควรมีคุณสมบัติที่สำคัญ คือ มีใจเป็นกลางหรือเป็นอิสระ ไม่อยู่ภายใต้อำนาจใดๆ ทั้งสิ้น มีความรู้ความสามารถ เป็นที่ยอมรับเชื่อถือของชุมชน

2.4 ผู้ที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่เกี่ยวข้องกับปัญหาต่างๆ ให้ผู้ที่เกี่ยวข้องได้รับทราบข้อมูล และแนวทางในการแก้ไขปัญหาของชุมชนในระดับหนึ่ง

2.5 เรื่องหรือปัญหาที่จะนำเข้าสู่ที่ประชุมควรนำประเด็นของปัญหาให้ชุมชนทราบเพื่อที่จะได้เตรียมตัวในการเข้าร่วมเวทีชาวบ้านโดยวิธีการประชาสัมพันธ์หรือการประสานงานทำความเข้าใจในระดับหนึ่ง

2.6 วิธีการคิดที่จะนำมาสู่การแก้ปัญหาในเวที ซึ่งสามารถนำหลักอริยสัจ 4 มาเป็นหลักได้ ดังนี้ 1) กำหนดปัญหาได้ชัดเจนถูกต้อง 2) กำหนดสาเหตุของปัญหาที่เกี่ยวข้องได้ทั้งหมดชัดเจนและถูกต้อง 3) กำหนดเป้าหมายหรือสภาพที่ไม่เป็นปัญหาได้ 4) กำหนดแนวทางและวิธีการที่จะบรรลุถึงเป้าหมายได้

3. การเล่าเรื่อง (Story Telling) เรื่องราวที่บอกเล่าทำให้ผู้ฟังเข้าไปร่วมอยู่ในความคิด มีความรู้สึกเหมือนเป็นส่วนหนึ่งของเรื่องเล่า มีความต้องการที่จะหาคำตอบเพื่อแก้ปัญหาเรื่องราว และความคิดต่างๆ ในเรื่องที่เล่านั้นกลายเป็นของผู้ฟัง ผู้ฟังมิใช่เป็นเพียงผู้สังเกตภายนอกอีกต่อไป เป้าหมายที่สำคัญ คือ ให้ผู้มีความรู้จากการปฏิบัติเล่าสิ่งที่ซ่อนอยู่ เล่าถึงความรู้ฝังลึกออกมา ซึ่งการเล่าเรื่องจะมีเป้าหมายสืบเนื่องมาจากการกำหนดเป้าหมายว่าจะแลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่องอะไร

จะคุยอะไรกัน จากนั้นให้กำหนดเป็นกลุ่มเล็กไม่เกิน 10 คน เพื่อให้มีความรู้สึกใกล้ชิด เป็นกันเอง สร้างความรู้สึกอิสระ ง่ายต่อการเล่าเรื่องอย่างมีพลังให้สมาชิกเล่าเรื่องเกี่ยวกับความสำเร็จของตน และมีผู้ทำหน้าที่จดบันทึก โดยเตรียมไว้ล่วงหน้า และบันทึกตามเรื่องเล่า รวมทั้งจดชื่อและที่อยู่ของผู้เล่าไว้ด้วย สมาชิกในกลุ่มจะช่วยสกัดความรู้ที่ได้ออกมา อาจจัดไว้บนกระดาน กระดาษ flip chart เพื่อตกแต่งแก้ไขได้ง่าย (วิจารณ์ พานิช, 2548 : 139) การเล่าเรื่องต้องเล่าแบบให้ข้อมูลดิบแบบไม่ผ่านการตีความ สำหรับให้สมาชิกผลัดกันตีความเพื่อดีความรู้อื่นๆหรือความรู้จากการปฏิบัติเพื่อการบรรลุเป้าหมายออกมา

4. การเสวนา (Dialogue) การทำ Dialogue เป็นการปรับฐานความคิด โดยการฟังจากผู้อื่นและจะเกิดความคิดที่หลากหลาย ทำให้สมาชิกเห็นภาพที่ใกล้เคียงกัน หลังจากนั้นเราจึงจัดประชุมหรืออภิปรายเพื่อแก้ปัญหาหรือหาข้อยุติต่อไปได้โดยง่าย และผลหรือข้อยุติที่เกิดขึ้นจะเกิดจากการที่เราเห็นภาพในองค์รวมเป็นที่ตั้ง

5. ความรู้จากบทเรียนและความสำเร็จ (Lessons Learned and Best Practices Databases) เป็นความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ ทั้งในรูปแบบของความสำเร็จ คือ ทำแล้วเกิดผลดี และล้มเหลว เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นจากข้อผิดพลาดต่างๆ และข้อเสนอแนะที่น่าสนใจที่ดี เก็บไว้ให้ผู้อื่นได้ศึกษาและเรียนรู้ต่อไป

6. แหล่งผู้รู้ในกลุ่ม (Center of Excellence –CoE) เป็นการกำหนดแหล่งผู้ที่มีความรู้มากที่สุดในกลุ่ม (Center of Excellence) หรือทราบว่าสามารถติดต่อสอบถามผู้รู้ได้ ที่ไหนอย่างไร (Expertise Locators) จึงเป็นอะไรที่มากกว่าผู้เชี่ยวชาญในแต่ละด้าน

7. เพื่อนช่วยเพื่อน (Peer Assist) เป็นการเชิญสมาชิกจากกลุ่มอื่นมาแบ่งปันประสบการณ์ ความรู้ ความเข้าใจให้แก่กลุ่มซึ่งต้องการความช่วยเหลือ ผู้ที่ถูกเชิญมาอาจจะเป็นคนที่อยู่ในชุมชนเดียวกันหรือที่อื่นก็ได้ ในกรณีที่จะลงมือทำเรื่องหนึ่งเรื่องใดและไม่สันทัด ชั้นแรกต้องค้นหาว่าความรู้เรื่องนั้นๆ อยู่ที่ใด หรือบุคคลใด แล้วติดต่อขอเรียนรู้จากเขาโดยกำหนดวัตถุประสงค์ที่จะเรียนรู้ด้วย

8. เวทีถาม-ตอบ (Forum) การจัดการประชุม หรือกิจกรรมอย่างเป็นทางการจะลักษณะอย่างสม่ำเสมอ เพื่อเป็นเวทีให้บุคลากรในองค์กรมีโอกาสพบปะพูดคุยกัน ก็เป็นอีกวิธีหนึ่งซึ่งสามารถกระตุ้นให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกันได้ ซึ่งอาจทำได้ในหลายลักษณะ เช่น การสัมมนา และประชุมทางวิชาการที่จัดอย่างสม่ำเสมอ การใช้เวลาก่อนและหลังการประชุมต่างๆ เพื่อพูดคุยในเรื่องต่างๆ เวทีถาม-ตอบเป็นอีกหนึ่งเวทีในการที่เราสามารถโยนคำถามเข้าไปเพื่อให้ผู้รู้ที่อยู่ร่วมในเวทีถาม-ตอบ ช่วยกันตอบคำถามหรือส่งต่อให้ผู้เชี่ยวชาญอื่นช่วยตอบหากกลุ่มมีการจัดตั้ง ชุมชนแนวปฏิบัติ (Community of Practice-CoP) หรือมีการกำหนดแหล่งผู้รู้ในกลุ่ม (Center of Excellence-CoE)

แล้ว คำถามที่เกิดขึ้นสามารถส่งเข้าไปในเวทีซึ่งอยู่ใน ชุมชนแนวปฏิบัติ (CoP) หรือแหล่งผู้รู้ในกลุ่ม (CoE) เพื่อหาคำตอบ

9. เทคนิค SWOT การวิเคราะห์โดยใช้ SWOT (Strength Weakness Opportunity Threat) เป็นอีกเทคนิคหนึ่งที่สามารถนำมาใช้วิเคราะห์ชุมชนท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาโดยวิเคราะห์ว่า ชุมชนท้องถิ่นของตนมีจุดแข็ง (Strength) จุดอ่อน (Weakness) โอกาส (Opportunity) และ ข้อจำกัดหรืออุปสรรค (Threat) อย่างไรบ้าง ผลจากการทำกิจกรรม SWOT จะทำให้ทราบ สภาพแวดล้อมทั้งภายในและภายนอกชุมชน จากนั้นร่วมเสนอกลยุทธ์ทางเลือกซึ่งจะสามารถนำไป วางแผนพัฒนาชุมชนได้อย่างเหมาะสม และจะเป็นการดีถ้าคนในชุมชนท้องถิ่นส่วนมากมีส่วนร่วม ด้วย เมื่อพิจารณาขั้นตอนของกิจกรรม SWOT จะมีมิติของการวิจัยแฝงอยู่ กล่าวคือ การที่จะ วิเคราะห์ชุมชนท้องถิ่นได้นั้น จะต้องมีข้อมูลที่ได้จากสภาพจริงของชุมชนท้องถิ่นนั้นๆ (สำนักมาตรฐาน การศึกษา สำนักงานสภาสถาบันราชภัฏ และสำนักมาตรฐานอุดมศึกษา, 2545 : 258)

10. การสนทนากลุ่ม (Focus Group Interview) กิจกรรมความเห็นของกลุ่ม เป็นอีกกิจกรรมหนึ่งที่เป็น การเริ่มต้นที่ดีของการพัฒนาท้องถิ่นชุมชน เป็นการอภิปรายแลกเปลี่ยน ความคิดเห็นของข้อมูลเพื่อหาข้อสรุปนำไปสู่การวางแผนที่ดี การอภิปรายดังกล่าวต้องมีความเที่ยงตรง ความเห็นของกลุ่ม หรือกระบวนการสนทนากลุ่ม เป็นการพูดคุยแบบธรรมชาติ คนที่มีบทบาทสำคัญ คือ พิธีกรหรือผู้นำกลุ่ม (Moderator) ในการพูดคุยแบบความเห็นของกลุ่มนี้ ต้องมีการกำหนดกลุ่มคน ที่จะพูดคุย เวลา สถานที่ หัวข้อที่จะพูดคุยและบรรยาย วัตถุประสงค์ของการสนทนากลุ่ม มีดังนี้

1. เพื่อให้ได้ข้อมูลเนื้อหาสาระที่เป็นประเด็นเฉพาะด้าน
2. เพื่อให้ผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียกับประเด็นนั้นๆ แสดงความคิดเห็น ให้ข้อมูล รายละเอียด
3. เพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงคุณภาพ

องค์ประกอบของความเห็นของกลุ่ม ได้แก่ บุคคลที่ร่วมสนทนากลุ่มไม่ต่ำกว่า 6-12 คน พิธีกรจะต้องรู้พื้นที่นั้นแล้วพอสมควรและรู้ขอบเขตของชุมชน จึงเลือกกิจกรรมใช้ความเห็น ของกลุ่ม และในการสนทนาแต่ละครั้งจะใช้ระยะเวลาตามความเหมาะสมในแต่ละสถานการณ์

บทบาทของบุคคลที่เข้าร่วมในการสนทนากลุ่มมีดังนี้

1. พิธีกร (Moderator/Facilitator) ทำหน้าที่เป็นผู้จุดประเด็นหรือชักจูงให้ผู้เข้าร่วม สนทนาแสดงความคิดเห็นตามประเด็นคำถามที่ได้มาจากวัตถุประสงค์ของปัญหาการวิจัยและต้องควบคุม การสนทนาให้อยู่ในประเด็นและการวิเคราะห์สถานการณ์เพื่อให้ได้ข้อมูลในการสร้างคำถามใหม่

2. บุคคลเป้าหมายของการสนทนา (Discussion) ทำหน้าที่ในการพูดคุย แสดงความคิดเห็นในประเด็นข้อคำถามต่างๆ

3. ผู้จัดบันทึกการสนทนา (Note Taker) ทำหน้าที่จัดระหว่างการสนทนาดังกล่าวมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น

4. ผู้ช่วย (Assistants) ทำหน้าที่ควบคุมเทป อำนวยความสะดวก และดูแลแก้ปัญหาอื่นๆ (ชอบ เข้มกลัด และโกวิท พวงงาม, 2547 : 65 ; นรินทร์ชัย พัฒนพงศา, 2547 : 244)

11. การทบทวนหลังการปฏิบัติ (After Action Reviews-AAR) คือ การอภิปรายเกี่ยวกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเพื่อทบทวนว่าเกิดอะไรขึ้น ทำไมจึงเกิด จะรักษาจุดแข็งและปรับปรุงจุดอ่อนอย่างไร ส่งผลให้ทีมและสมาชิกได้เรียนรู้จากทั้งความสำเร็จและความล้มเหลว ทั้งนี้ สามารถใช้เป็นเครื่องสรุปทบทวนจากประสบการณ์โดยจะให้แต่ละคนพูดสั้นๆ คนละ 1-2 นาที โดยใช้คำถามจะให้เป็นการอิสระในการตอบ อาจตอบเพียงบางข้อก็ได้ หรือจะเพิ่มก็ได้และให้มีการจัดบันทึกไว้ โดยตอบคำถามดังต่อไปนี้ 1) เป้าหมายของการมาร่วมประชุมครั้งนี้คืออะไร 2) เป้าหมายส่วนใดที่บรรลุผลมากเกินคาด เพราะอะไร 3) เป้าหมายส่วนใดที่บรรลุผลน้อย หรือไม่บรรลุผลเพราะเหตุใด 4) สิ่งที่ได้เรียนรู้ที่เป็นประโยชน์สูงสุดคืออะไร 5) จะกลับไปทำอะไร 6) ถ้าจะมีการจัดประชุมเช่นนี้อีก มีข้อเสนอแนะให้ปรับปรุงส่วนไหนบ้าง

สรุปได้ว่า เครื่องมือในการจัดการความรู้มีความสำคัญในการถ่ายทอดและแลกเปลี่ยนความรู้รวมถึงช่วยให้ผู้ที่ต้องการใช้ข้อมูลสามารถเข้าถึงข้อมูลได้โดยสะดวก อันจะทำให้การจัดการความรู้ในองค์กร มีประสิทธิภาพและบรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ ตัวอย่างเครื่องมือในการจัดการความรู้ข้างต้น มีความเหมาะสมในการจัดการความรู้ในทุกๆ หน่วยของสังคมหรือแม้แต่ชุมชนเพราะ “คน” คือผู้จัดการความรู้ ดังนั้น ไม่ว่าจะคนจะอยู่ส่วนใดของสังคม เครื่องมือการจัดการความรู้ดังกล่าวสามารถนำไปใช้ได้ทั้งสิ้น

สรุปการจัดการความรู้มีวัตถุประสงค์เพื่อรวบรวมความรู้ที่กระจัดกระจายอยู่ในตัวคนหรือเอกสารมาพัฒนาเป็นองค์ความรู้ จัดการข้อมูลที่เป็นความรู้ให้เป็นระเบียบ ครอบคลุมตามที่ต้องการ และง่ายต่อการค้นหา มีการถ่ายทอดและแบ่งปันความรู้อย่างเป็นระบบเพื่อให้ทุกคนในองค์กรสามารถเข้าถึงความรู้และพัฒนาความรู้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ประโยชน์ที่สำคัญอีกอย่างคือเป็นการรักษาความรู้ให้ควบคู่กับองค์กรตลอดไป แนวคิดการจัดการความรู้ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้เป็นแนวคิดที่สำคัญในการวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมเนื่องจากเป็นการวิจัยที่ต้องพัฒนากระบวนการเรียน การพัฒนาการศึกษา และการสะท้อนกลับข้อมูล อีกทั้งการเก็บข้อมูลต่างๆ ระหว่างการวิจัยผู้วิจัยได้ประยุกต์ใช้เครื่องมือการจัดการความรู้เป็นเครื่องมือในการเก็บข้อมูลและสะท้อนกลับให้กับชุมชนที่ศึกษา การจัดการความรู้จึงเป็นทั้งกระบวนการเสริมพลังการเรียนรู้ระหว่างการวิจัยปฏิบัติการและการเก็บข้อมูลไปพร้อมๆ กัน

การประเมินผลแบบเสริมพลัง

แนวคิดการประเมินผลแบบเสริมพลัง (Empowerment Evaluation)

การประเมินผลแบบเสริมพลัง หรือการประเมินผลเพื่อเพิ่มสมรรถนะและศักยภาพในการทำงาน (Empowerment Evaluation) คือ การใช้แนวคิด เทคนิควิธี และข้อค้นพบจากการประเมินผลในการที่จะทำให้เกิดการปรับปรุงการทำงาน และเป็นเครื่องช่วยให้เกิดการตัดสินใจด้วยตนเอง หรือทำให้มีอำนาจในการตัดสินใจ หรือเกิดการตัดสินใจการกระทำของตนเองได้อย่างอิสระ (Self-determination) ซึ่งการประเมินผลแบบนี้เป็นการประเมินผลที่ใช้ระเบียบวิธีวิจัย หรือวิธีวิทยา ทั้งเชิงปริมาณ และเชิงคุณภาพ (Fetterman, 2001 : 3) สิ่งที่การประเมินแบบนี้ให้คุณค่าอย่างชัดเจน คือ ความต้องการที่จะช่วยประชาชน หรือบุคคลให้สามารถช่วยตนเองได้ และนำไปสู่การปรับปรุงแผนงานต่างๆ ที่ดำเนินการอยู่ได้อย่างต่อเนื่อง โดยการใช้สิ่งที่เรียกว่า การประเมินตนเอง และการสะท้อนกลับ (self-evaluation and reflection) อยู่ตลอดเวลาตนเอง สำหรับการประเมินผลแบบเสริมพลังผู้มีส่วนร่วมทั้งหมด หรือผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายจะต้องทำการประเมินผลด้วยตนเอง โดยที่ผู้ประเมินภายนอกกระทำหน้าที่เป็นเหมือนผู้ฝึกอบรม หรือผู้ชี้นำทิศทาง (coach) หรืออาจเป็นผู้อำนวยความสะดวกเป็นครั้งคราวเท่านั้น ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับศักยภาพหรือความสามารถภายในของทีมงานในระดับต่างๆ ของแผนงานเองว่าเป็นอย่างไร หรืออยู่ในระดับไหน ด้วยเหตุนี้การประเมินผลแบบเสริมพลังจึงเป็น กิจกรรมแห่งความร่วมมือร่วมใจของหลายๆ ฝ่าย (collaborative activity) ไม่ใช่เป็นเรื่องของใครเพียงคนเดียวคนหนึ่ง หรือฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเท่านั้น (วิจารณ์ พานิช, 2549 : 18) การประเมินผลแบบเสริมพลังเป็นการประเมินผลที่มุ่งหวังจะเพิ่มโอกาสในการบรรลุความสำเร็จของโครงการ โดยการช่วยให้ผู้มีส่วนได้เสียกับโครงการ มีเครื่องมือ ในการประเมินการวางแผน การปฏิบัติตามแผน และเป็นการจัดทำให้การประเมินโครงการเป็นส่วนหนึ่งของการวางแผน และการจัดการโครงการหรือองค์กร (Wandersman, et al. 2005 : 28-35)

ขั้นตอนต่างๆ ของการประเมินผลแบบเสริมพลัง

วิจารณ์ พานิช (2549 : 22) อธิบายว่า การประเมินผลเพื่อสร้างเสริมพลังอำนาจ มีขั้นตอนที่สำคัญๆ 3 ขั้นตอน ได้แก่

ขั้นตอนที่ 1 คือ การกำหนดพันธกิจ หรือภารกิจร่วมกัน หรืออาจเป็นการแสดงวิสัยทัศน์ของแผนงาน/โครงการร่วมกันก็ได้ อย่างไรก็ตามคนบางกลุ่มอาจไม่ชอบใช้คำว่า วิสัยทัศน์ หรือคำว่า พันธกิจ แต่ชอบใช้คำว่า ผลลัพธ์ หรือผลที่ต้องการ (results) หรือผลหลัก และต้องการมุ่งความสนใจไปที่เรื่องดังกล่าวมากกว่า คนกลุ่มนี้ก็จะทำการระบุถึงผลที่คาดว่าจะได้รับ หรือผลที่จะเกิดขึ้น หรือ

ผลที่ต้องการให้เกิดขึ้นก่อน แล้วจึงค่อยมองย้อนกลับมาว่าถ้าต้องการให้เกิดผลลัพธ์ หรือผลที่ต้องการดังกล่าวจะต้องทำอะไรบ้าง หรือต้องมีกระบวนการอะไรบ้างเพื่อให้เกิดผลตามความต้องการที่ระบุไว้

ขั้นตอนที่ 2 คือ ขั้นตอนของการทบทวน หรือตรวจสอบว่าเรามีอะไรอยู่ในชุมชนสมบัติ หรือชุมชนทรัพย์ของเราแล้วบ้าง หรือเป็นขั้นของการตรวจสอบ เพื่อประเมินทรัพยากรต่างๆ ที่มีอยู่แล้ว ซึ่งในกรณีนี้ก็คือ การกำหนด หรือระบุกิจกรรม รวมทั้งจัดลำดับความสำคัญของกิจกรรมต่างๆ ที่แผนงาน/โครงการ มองว่ามีนัยสำคัญที่สุด และหลังจากนั้นทีมงาน หรือเจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้องทั้งหมด กับโครงการ/แผนงาน หรือผู้มีส่วนร่วมทั้งหมดทุกฝ่ายก็ทำการจัดอันดับหรือให้คะแนนว่า แผนงาน/โครงการได้ดำเนินกิจกรรมแต่ละประเภท/แต่ละอย่างในช่วงเวลาที่ผ่านไปได้ดีแค่ไหน ซึ่งโดยปกติ มักจะเป็นการให้คะแนนระหว่าง 1 (ต่ำ) ถึง 10 สูง และหลังจากนั้น ทีมงานทั้งหมดก็ทำการอภิปราย หรือพูดคุยถกเถียงกันเกี่ยวกับการให้คะแนนดังกล่าว ซึ่งกระบวนการตรงนี้จะช่วยให้สามารถตัดสินใจ หรือร่วมกันกำหนดได้ด้วยตนเองว่า แผนงาน/โครงการที่ดำเนินการอยู่นั้นอยู่ ณ จุดไหนแล้ว รวมทั้งยังช่วยทำให้มองเห็นจุดอ่อน และจุดแข็งต่างๆ ได้อีกด้วย

ขั้นตอนที่ 3 คือขั้นตอนของการวางแผนสำหรับอนาคต ซึ่งเป็นขั้นตอนที่กลุ่มหรือผู้มีส่วนร่วมทั้งหมด มาร่วมกันกำหนดหรือระบุเป้าหมายและยุทธศาสตร์ต่างๆ เพื่อที่จะบรรลุสู่ความฝันของแผนงาน เป้าหมาย จะช่วยทำให้ผู้มีส่วนร่วม หรือผู้เกี่ยวข้องในแผนงาน/โครงการทั้งหมดกำหนดร่วมกันได้ว่า จุดหมายปลายทางสุดท้ายที่ทุกฝ่ายต้องการไปให้ถึงนั้นคืออะไร แต่ทั้งนี้จะต้องมีการเน้นย้ำถึงความสำคัญของการปรับปรุงแผนงาน/โครงการเอาไว้อย่างชัดเจนด้วย สำหรับยุทธศาสตร์หรือกลยุทธ์นั้นจะเป็นตัวช่วยทำให้แผนงานสามารถบรรลุเป้าหมายที่ต้องการได้เร็วขึ้นหรือได้มากขึ้น อย่างไรก็ตามความพยายามต่างๆ ดังกล่าวมานี้ จะต้องถูกกำกับ หรือถูกควบคุมโดยการใช้ระบบเอกสารที่เชื่อถือได้ นอกจากนี้ นักประเมินผลเพื่อสร้างเสริมพลังอำนาจจะต้องคอยช่วยเหลือหรือสนับสนุนสมาชิกในทีมงาน/เจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้อง/ผู้มีส่วนร่วมในแผนงาน/โครงการในการระบุ หรือร่วมกันกำหนดว่า หลักฐานหรือข้อมูลเชิงประจักษ์อะไรบ้างที่จำเป็นหรือมีความสำคัญที่จะชี้หรือแสดงให้เห็นว่าแผนงาน/โครงการมีความก้าวหน้า หรือกำลังก้าวไปสู่เป้าหมายที่ต้องการ การประเมินผล จะกลายเป็นส่วนหนึ่งของระบบการวางแผน และระบบการจัดการต่างๆ ตามปกติของแผนงาน/โครงการ ซึ่งถือว่าเป็นวิถีทางหนึ่งในการที่จะทำให้การประเมินผลกลายเป็นส่วนหนึ่งของงานที่ได้รับการยอมรับ หรือเกิดการผนวกเข้ามาเป็นเนื้อเดียวกับงาน/ภารกิจที่ทำอยู่และยังสามารถยกระดับ หรือเปลี่ยนสถานภาพมาเป็นสถาบันหนึ่งที่สำคัญยิ่งของสังคมอีกด้วย

การประเมินผลแบบเสริมพลัง ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการประเมินต้องเรียนรู้ ทดลองจากการปฏิบัติจริงในบริบทเฉพาะเพื่อหาแนวทางการประเมินที่ดีเหมาะสมกับการใช้ตามวัตถุประสงค์ ครั้งนั้นๆ และสิ่งที่สำคัญยิ่งคือ เป็นการประเมินที่สามารถสร้างคุณภาพการเรียนรู้กับสังคมได้มากขึ้น ผู้เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้ต้องยอมรับในความสำคัญของการสร้างความรู้ การจัดการความรู้ การเผยแพร่

ความรู้ ยอมรับความจำเป็นของการสร้างคน พัฒนาคคนในภาคที่หลากหลาย เห็นนัยยะของการสร้างภาคีด้านนโยบายสาธารณะ โดยเฉพาะนโยบายที่เรียกว่า Community-Based Public Policy (เนาวรัตน์ พลายน้อย, 2549 : 68)

ภัยพิบัติอุทกภัยที่ส่งผลกระทบต่อสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี ปีพุทธศักราช 2554 และบริบท พัฒนาการ และการดำรงอยู่ของส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี

สาเหตุของภัยพิบัติอุทกภัยปีพุทธศักราช 2554

ภัยพิบัติอุทกภัยปีพุทธศักราช 2554 เป็นภัยพิบัติที่สร้างความเสียหายและส่งผลกระทบต่อประชาชนชาวไทยในวงกว้าง พินิจ จันทร และคณะ (2554 : 23-26) ได้กล่าวถึงสาเหตุของภัยพิบัติอุทกภัยปีพุทธศักราช 2554 เริ่มเกิดขึ้นในช่วงฤดูมรสุมเมื่อพายุหมุนนกกเตนขึ้นฝั่งทางตอนเหนือของประเทศไทย ทำให้เกิดฝนตกหนักทางภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย และทำให้เกิดอุทกภัยในหลายจังหวัด เริ่มตั้งแต่วันที่ 31 กรกฎาคม 2554 มีผู้เสียชีวิต จำนวน 13 คน ในสัปดาห์แรกที่เกิดอุทกภัย เหตุการณ์ภัยพิบัติอุทกภัยเกิดขึ้นอีก 16 จังหวัด ในขณะที่ยังมีฝนตกลงมาอย่างหนัก และได้ลูกกลมไปทางภาคใต้เมื่อแม่น้ำเจ้าพระยาได้รับน้ำปริมาณมากจากแม่น้ำสาขา และส่งผลกระทบต่อหลายจังหวัดในภาคกลาง จนถึงวันที่ 4 ตุลาคม 2554 หลายจังหวัดยังได้รับผลกระทบและเสี่ยงต่ออุทกภัยเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากเขื่อนส่วนใหญ่มีระดับน้ำใกล้หรือเกินความจุ พายุ 5 ลูกที่ส่งอิทธิพลต่ออุทกภัยในประเทศไทยตลอดทั้งปี 2554 ได้แก่ พายุโซนร้อนไหหมา พายุหมุนนกกเตน พายุโซนร้อนไหถาง พายุไต้ฝุ่นเนสาด และพายุโซนร้อนนาลแก

พายุโซนร้อนไหหมา (Haima)

เมื่อวันที่ 22-23 มิถุนายน 2554 พายุโซนร้อนไหหมา ในทะเลจีนใต้ตอนบนเคลื่อนตัวไปทางทิศตะวันตกก่อนทางเหนือ และเคลื่อนขึ้นฝั่งบริเวณเหนือเกาะไหหลำ ทางตอนใต้ของประเทศจีน วันที่ 24 มิถุนายน 2554 ศูนย์กลางของพายุอยู่บริเวณอ่าวตังเกี๋ย ห่างไปทางทิศตะวันออกเฉียงของกรุงฮานอย ประเทศเวียดนาม ประมาณ 250 กิโลเมตร หลังจากนั้นได้เคลื่อนตัวไปทางทิศตะวันตกและขึ้นฝั่งประเทศเวียดนาม โดยพายุมีกำลังอ่อนลง วันที่ 25 มิถุนายน 2554 พายุดีเปรสชันไหหมามีศูนย์กลางอยู่บริเวณประเทศลาว หรืออยู่ห่างออกไปทางทิศเหนือของจังหวัดหนองคายประมาณ 180 กิโลเมตร ได้เคลื่อนตัวทางทิศตะวันตกด้วยความเร็วประมาณ 15 กิโลเมตรต่อชั่วโมง และได้อ่อนกำลังลงเป็นหย่อมความกดอากาศต่ำ วันที่ 26 มิถุนายน 2554 หย่อมความกดอากาศต่ำกำลังแรงที่อ่อนกำลังลงจากพายุดีเปรสชันไหหมา ได้ปกคลุมบริเวณจังหวัดน่าน ทำให้ภาคเหนือมีฝนตกหนักมาก ทำให้เกิดน้ำท่วมฉับพลันและน้ำป่าไหลหลากในบริเวณจังหวัดแม่ฮ่องสอน เชียงราย เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง พะเยา น่าน แพร่ อุตรดิตถ์ ตาก สุโขทัย พิษณุโลก เพชรบูรณ์

พายุหมุนนกเตน (Nock Ten)

วันที่ 28 กรกฎาคม 2554 หลายหน่วยงานได้ออกประกาศเตือนประชาชนให้เตรียมรับมือกับฝนที่จะตกหนัก เนื่องจากอิทธิพลของลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ ความชื้นจากมหาสมุทรอินเดีย และอิทธิพลพายุบกเตน โดยคาดการณ์ว่าพายุบกเตนซึ่งกำลังมีศูนย์กลางอยู่ที่ทะเลจีนใต้ ห่างจากพื้นที่ทางตะวันออกเฉียงเหนือของเกาะไหหลำ ประเทศจีน ประมาณ 500 กิโลเมตร โดยมีความเร็วลมใกล้ศูนย์กลางประมาณ 50 นอต หรือ 90 กิโลเมตรต่อชั่วโมง จะเคลื่อนตัวด้วยความเร็วประมาณ 10 นอตหรือ 18 กิโลเมตรต่อชั่วโมง ผ่านเกาะไหหลำ อ่าวตังเกี๋ย และขึ้นฝั่งที่ประเทศเวียดนามตอนบนทำให้เกิดฝนตกหนักในหลายพื้นที่ โดยเฉพาะด้านรับลมบริเวณภาคเหนือตอนบน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน ด้านตะวันตกของภาคกลาง ภาคตะวันออก และภาคใต้ฝั่งตะวันตก นอกจากนี้ศูนย์เตือนภัยพิบัติแห่งชาติประเมินว่ากรุงเทพฯ และปริมณฑลเป็นอีกจุดที่น้ำเป็นห่วง หากปริมาณน้ำฝนในกรุงเทพฯ เกินระดับ 60 มิลลิเมตร ก็จะประสบปัญหาน้ำท่วมทันที โดยเฉพาะพื้นที่ต่ำที่มีปริมาณน้ำฝนสะสมใกล้จะเกิน 200 มิลลิเมตร ได้แก่ เขตมีนบุรี หนองจอก และลาดกระบัง

พายุโซนร้อนไห่ถาง (Haitang)

วันที่ 27 กันยายน 2554 พายุโซนร้อนไห่ถางได้เคลื่อนขึ้นชายฝั่งเมืองเฮวี ประเทศเวียดนามและได้อ่อนกำลังลงเป็นพายุดีเปรสชันแล้ว มีศูนย์กลางที่ละติจูด 16.5 องศาเหนือ ลองจิจูด 107.5 องศาตะวันออก หรืออยู่ทางด้านตะวันออกเฉียงเหนือของจังหวัดมุกดาหาร ประมาณ 300 กิโลเมตร มีความเร็วลมสูงสุดใกล้ศูนย์กลางประมาณ 55 กิโลเมตรต่อชั่วโมง กำลังเคลื่อนตัวไปทางทิศตะวันตกอย่างช้าๆ พายุนี้ได้อ่อนกำลังลงอย่างรวดเร็วเป็นหย่อมความกดอากาศต่ำและเคลื่อนสู่ประเทศลาวและภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยทำให้มรสุมตะวันตกเฉียงใต้พัดปกคลุมบริเวณทะเลอันดามันและอ่าวไทยมีกำลังแรงขึ้นทำให้บริเวณด้านตะวันออกเฉียงและตอนล่างของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออก และภาคใต้ฝั่งตะวันตกมีฝนตกเป็นบริเวณกว้างและมีฝนตกหนักหลายพื้นที่กับมีลมแรง

พายุไต้ฝุ่นเนสาด (Nesat)

วันที่ 30 กันยายน 2554 พายุโซนร้อนเนสาดบริเวณอ่าวตังเกี๋ย ได้เคลื่อนขึ้นฝั่งบริเวณเมืองฮาลองของประเทศเวียดนาม โดยมีความเร็วลมใกล้ศูนย์กลางอยู่ห่างประมาณ 100 กิโลเมตร ทางตะวันออกเฉียงเหนือของกรุงฮานอย ประเทศเวียดนาม หรือที่ละติจูด 21.0 องศาเหนือ ลองจิจูด 107.0 องศาตะวันออก มีความเร็วลมสูงสุดใกล้ศูนย์กลางประมาณ 85 กิโลเมตรต่อชั่วโมง และเคลื่อนตัวทางทิศตะวันตกด้วยความเร็วประมาณ 18 กิโลเมตรต่อชั่วโมงและอ่อนกำลังลงอีก พายุลูกนี้ส่งผลทำให้ภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบนมีฝนเพิ่มขึ้น

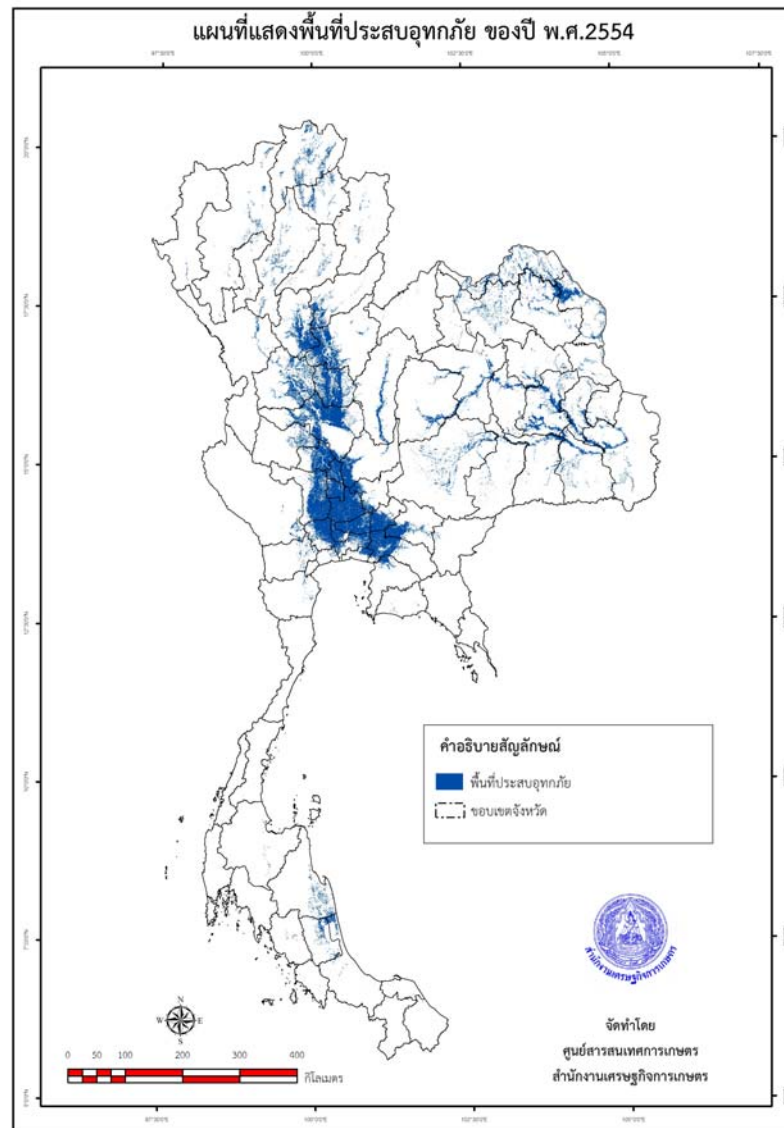
พายุโซนร้อนนาลแก (Nalgae)

พายุโซนร้อนนาลแกในทะเลจีนใต้ มีศูนย์กลางอยู่ที่ละติจูด 17.6 องศาเหนือ ลองจิจูด 114.6 องศาตะวันออก มีความเร็วลมสูงสุดใกล้ศูนย์กลางประมาณ 95 กิโลเมตร/ชั่วโมง พายุโซนร้อนนาลแกเคลื่อนตัวทางตะวันตกด้วยความเร็วประมาณ 18 กิโลเมตร/ชั่วโมง เคลื่อนขึ้นฝั่งเวียดนามตอนบนในวันที่ 5 ตุลาคม 2554 ส่งผลให้ประเทศไทยมีฝนตกหนักในวันที่ 6-8 ตุลาคม 2554 พายุได้เคลื่อนที่เข้าไทยบริเวณภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน

ประเทศไทยอยู่ในเขตร้อน หลายภาคส่วนของประเทศจึงมักเกิดน้ำท่วมฉับพลันตามฤดูกาล อุทกภัยมักเริ่มขึ้นในภาคเหนือแล้วค่อยขยายวงลงมาตามแม่น้ำเจ้าพระยาผ่านที่ราบภาคกลาง ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตามแม่น้ำชีและมูลซึ่งไหลลงแม่น้ำโขง หรือในพื้นที่ลาดเชิงเขาชายฝั่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคใต้ ส่วนที่เหลือของพายุหมุนเขตร้อนซึ่งพัดถล่มประเทศเวียดนามหรือคาบสมุทรมลายูทางใต้ส่งผลให้เกิดความเสียหายต่ออุทกภัยมากขึ้น

ผลกระทบของภัยพิบัติอุทกภัยปีพุทธศักราช 2554

ภัยพิบัติอุทกภัยปีพุทธศักราช 2554 นับได้ว่าเป็นภัยพิบัติอุทกภัยที่รุนแรงที่สุดเท่าที่เกิดขึ้นในประเทศไทย มีผู้ได้รับผลกระทบเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะบริเวณพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบหนักที่สุดคือบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาของภาคกลางและที่ราบลุ่มแม่น้ำโขง ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ทั้งนี้เหตุการณ์ภัยพิบัติอุทกภัยครั้งนี้เกิดขึ้นตั้งแต่ปลายเดือนกรกฎาคม จนถึงเดือนพฤศจิกายน 2554 มีรายงานผู้เสียชีวิต 615 ราย มีผู้ได้รับผลกระทบ 4,039,459 ครอบครัว หรือ 13,425,569 คน โดยประเมินความเสียหายอยู่ที่ 156,700 ล้านบาท ส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจโดยรวม 2.31 แสนล้านบาท ภัยพิบัติอุทกภัยดังกล่าวทำให้พื้นดินกว่า 150 ล้านไร่ (6 ล้านเฮกตาร์) ซึ่งในจำนวนนี้เป็นทั้งพื้นที่เกษตรกรรมและอุตสาหกรรม รวมทั้งหมด 641 อำเภอ ใน 63 จังหวัด ได้รับความเดือดร้อน นับตั้งแต่จังหวัดเชียงใหม่ สุโขทัย ตาก พิษณุโลก กำแพงเพชร ทางภาคเหนือ ลงมาจนถึงที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาของภาคกลางนับตั้งแต่ พิจิตร นครสวรรค์ อุทัยธานี ชัยนาท ลพบุรี สระบุรี สิงห์บุรี อ่างทอง สุพรรณบุรี ปทุมธานี นครนายก นนทบุรี พระนครศรีอยุธยา นครปฐม สมุทรสาคร ฉะเชิงเทรา สมุทรปราการ ปราจีนบุรี นอกจากนี้แล้วก่อนหน้านี้นั้นในส่วนของบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำโขง ประกอบด้วย ขอนแก่น มหาสารคาม ล้วนได้รับผลกระทบอย่างรุนแรงเช่นเดียวกัน (พินิจ จันทร และคณะ, 2554 : 23-26)

ภาพที่ 2 แผนที่แสดงพื้นที่ประสบอุทกภัย ของปี พ.ศ.2554 (ที่มา: ศูนย์บริการข้อมูลเศรษฐกิจการเกษตร สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, <http://infoservice.oae.go.th/index.php/23-gis-cat/133-flood-gis-2554-ar>)

ผลกระทบด้านเกษตรกรรม

ภัยพิบัติอุทกภัยปีพุทธศักราช 2554 ส่งผลกระทบด้านเกษตรกรรมจำนวนมาก จากรายงานสรุปของศูนย์ปฏิบัติการรองรับเหตุฉุกเฉิน กรมบรรเทาและป้องกันสาธารณภัย (ศปจ.ปภ.) ได้ให้ข้อมูลความเสียหายด้านการเกษตร รายงาน ณ วันที่ 10 ธันวาคม 2554 ดังนี้

ตารางที่ 2 ข้อมูลความเสียหายด้านการเกษตร

ความเสียหายด้านการเกษตร	จำนวนความเสียหาย
ด้านพืช	เกษตรกร 1,284,106 ราย
พื้นที่การเกษตร	12.60 ล้านไร่
ข้าว	9.98 ล้านไร่
พืชไร่	1.87 ล้านไร่
พืชสวนและอื่นๆ	0.75 ล้านไร่
ด้านประมง	เกษตรกร 130,041 ราย
บ่อปลา	215,531 ไร่
บ่อกุ้ง/ปู/หอย	53,557 ไร่
กระชัง/บ่อซีเมนต์	288,387 ตารางเมตร
ด้านปศุสัตว์	เกษตรกร 254,670 ราย
สัตว์ได้รับผลกระทบ	30.32 ล้านตัว
แปลงหญ้า	17,776 ไร่

(ที่มา: เว็บไซต์อุทกภัยน้ำท่วมในปีพุทธศักราช 2554, <https://sites.google.com/site/xukthkphaynathwm/phlk-ra-thb-laea-khwam-seiy-hay>)

ผลกระทบด้านอุตสาหกรรม

ผลกระทบต่อกัญภัยปีติอุทกภัยครั้งนี้ส่งผลต่อธุรกิจภาคอุตสาหกรรมอย่างมาก ทั้งด้านการตลาดและการผลิต โรงงานอุตสาหกรรมหลายแห่งถูกน้ำท่วม เช่น ในนิคมอุตสาหกรรมโรจนะ ซึ่งเป็นที่ตั้งของโรงงานหลายแห่งน้ำได้ไหลเข้าท่วม โดยเฉพาะโรงงานผู้ผลิตรายใหญ่ ฮอนด้า ที่ตั้งอยู่ในนิคมอุตสาหกรรมโรจนะได้รับความเสียหายมาก โรงงานผลิตฮาร์ดดิสก์ไดรฟ์ซึ่งประเทศไทยเป็นผู้ผลิตฮาร์ดดิสก์ไดรฟ์เป็นอันดับสองของโลกประมาณ 25% ถูกน้ำท่วม ประเทศต่างๆ ที่เข้ามาลงทุนในประเทศไทยโดยเฉพาะประเทศญี่ปุ่นได้รับผลกระทบมากที่สุด

ผลกระทบด้านเศรษฐกิจ

ร้านค้าหลายร้านไม่สามารถผลิตวัตถุดิบและขนส่งสินค้าทันต่อความต้องการของผู้บริโภค เพราะผู้บริโภคกักตุนสินค้า และการขนส่งสินค้ามีความยากลำบาก โรงงานไม่สามารถผลิตวัตถุดิบได้ ทำให้หลายฝ่ายกังวลเรื่องการขึ้นราคาสินค้าและการกักตุนสินค้า โดยเฉพาะสินค้าที่เกี่ยวข้องกับการป้องกันอุทกภัยหมดลงอย่างรวดเร็วทำให้ราคาเพิ่มสูงขึ้น เช่น ทราย อิฐบล็อก และวัสดุเกี่ยวกับการก่อสร้าง มหาวิทยาลัยหอการค้าไทยประเมินความเสียหายประมาณ 156,700 ล้านบาทซึ่งความเสียหาย

ส่วนใหญ่มาจากผลกระทบที่มีต่ออุตสาหกรรมการผลิตโดยมีโรงงาน 930 แห่งใน 28 จังหวัดได้รับผลกระทบ รวมทั้งนิคมอุตสาหกรรมหลายแห่งในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาและปทุมธานี มีการประเมินว่าอุทกภัยครั้งนี้ส่งผลให้อัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจลดลง 0.6-0.9% ธนาคารโลกได้ประเมินเป็นผลกระทบต่อจีดีพีของไทยให้ลดลงประมาณ 1.2% 2.4% จากเดิมที่คาดว่าจะ 3.6%

ผลกระทบด้านการท่องเที่ยว

ประเทศหลายประเทศ เช่น จีน ฮองกง สิงคโปร์ ได้ออกคำเตือนในการเข้าประเทศไทย ในช่วงต้นเดือนพฤศจิกายน พ.ศ.2554 ผู้ว่าการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) กล่าวว่า ความเสียหายรวม 825 ล้านดอลลาร์สหรัฐ จากการท่องเที่ยวระหว่างประเทศและภายในประเทศลดลง นักท่องเที่ยวประมาณ 220,000-300,000 คน ยกเลิกการเดินทางมาประเทศไทย

ผลกระทบด้านสาธารณสุข

มีหลายปัญหาที่เกิดขึ้น ได้แก่ เกิดการขาดแคลนยา ปัญหาโรคที่มากับน้ำ ได้แก่ โรคน้ำกัดเท้า ผื่นคัน ไข้หวัดใหญ่ ปัญหาอันตรายจากสัตว์มีพิษ ปัญหาสุขภาพจิตของประชาชน และปัญหาไฟฟ้าดูดจากภาชนะน้ำท่วม จากรายงานในการประชุมเชิงปฏิบัติการโครงการ “ผนึกกำลัง ร่วมใจ สู้ภัยน้ำท่วม” กระทรวงสาธารณสุข เมื่อวันที่ 17 พฤศจิกายน 2554 รายงานว่า มีจำนวนผู้ประสบภัยที่เข้ารับการรักษา 119,237 ราย ในจำนวนนี้มีอาการรุนแรง 6,704 ราย ซึมเศร้า 8,317 ราย และผู้ที่มีความเสี่ยงต่อการฆ่าตัวตาย 1,441 ราย มียอดผู้เสียชีวิตจากภัยพิบัติอุทกภัย 728 ราย เป็นการเสียชีวิตจากไฟฟ้าดูด 102 ราย จมน้ำเสียชีวิตและอื่นๆ 626 ราย สูญหาย 2 ราย

ผลกระทบด้านการขนส่งคมนาคม

จากการที่เกิดเหตุการณ์น้ำท่วมทำให้ถนนหลายแห่งปิดการจราจรเนื่องจากรถไม่สามารถสัญจรได้ องค์การขนส่งมวลชนกรุงเทพเปลี่ยนเส้นทางรถโดยสารประจำทางในกรุงเทพมหานครและปริมณฑล ส่งผลให้ผู้โดยสารไม่ได้รับความสะดวกในการเดินทาง ประชาชนจอดรถบนทางด่วนทำให้ทางด่วนยกระดับหลายเส้นทางมีการจราจรแออัด ทำให้เกิดอุบัติเหตุ และเสี่ยงต่อการถูกโจรกรรม นอกจากนั้นปัญหาน้ำท่วม ยังส่งผลให้สำนักงานไปรษณีย์ถูกน้ำท่วม 38 แห่ง จากทั้งหมด 1,200 แห่ง มีไปรษณีย์ภัณฑ์ธรรมดาค้างประมาณ 1.5 ล้านชิ้น จากปกติซึ่งจะมีไปรษณีย์ภัณฑ์หมุนเวียนวันละ 5 ล้านชิ้น ทำให้มียอดจดหมายตกค้างเฉลี่ย 1 ใน 3 ของปริมาณงานที่ต้องนำจ่าย

ภัยพิบัติอุทกภัยปีพุทธศักราช 2554 จึงเป็นภัยพิบัติครั้งใหญ่ที่สุดของประเทศไทยส่งผลกระทบต่ออย่างรุนแรงในหลายภาคส่วน และหลายด้านทั้งด้านการเกษตร อุตสาหกรรม เศรษฐกิจ การท่องเที่ยว สาธารณสุข และการคมนาคมขนส่ง ทำให้เกิดความเสียหายในวงกว้างซึ่งต้องใช้ระยะเวลาในการฟื้นฟูเป็นเวลานานกว่าสถานการณ์จะกลับสู่ภาวะปกติ

ผลกระทบการเกิดอุทกภัยต่อสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี

สวนส้มโอเป็นหนึ่งในพื้นที่เกษตรที่ได้รับผลกระทบอย่างหนักจากภัยพิบัติอุทกภัยที่ผ่านมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในจังหวัดชัยนาทและนครปฐม ที่มีชื่อเสียงเรื่องการปลูกส้มโอพันธุ์ทองดี ขาวน้ำผึ้ง และขาวแตงกวา ซึ่งเป็นพันธุ์ส้มโอที่เป็นที่รู้จักกันเป็นอย่างดีทั้งในตลาดภายในประเทศและตลาดส่งออก ความเสียหายที่เกิดขึ้นรุนแรงและกว้างขวางมาก เช่น ในอำเภอสามพรานซึ่งเป็นพื้นที่ปลูกส้มโอกว่า 80% ของจังหวัดนครปฐมนั้นน้ำได้ท่วมสวนส้มโอไปทั้งหมด (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2554 : 3) อุทกภัยที่เกิดขึ้นในลุ่มแม่น้ำท่าจีนส่งผลกระทบต่อพื้นที่ในการปลูกส้มโอในเขตตำบลทรงคนอง ตำบลไร่ขิง ตำบลท่าตลาด และตำบลบางเตย อำเภอสามพราน จำนวนกว่า 5,000 ไร่ ตั้งแต่ปลายเดือนตุลาคม พ.ศ. 2554 ทำให้น้ำท่วมซึ่งเฉลี่ยทั้งพื้นที่กว่า 1 เมตร ติดต่อกันเป็นเวลานาน ส่งผลให้ต้นส้มโอพันธุ์ดีที่ชาวบ้านปลูกไว้ตั้งแต่รุ่นเก่าตายเป็นจำนวนมาก (ASTV ผู้จัดการออนไลน์, 2554) สวนส้มโอในจังหวัดนครปฐมมีทั้งหมดประมาณ 6,000 ไร่ โดยเฉพาะในพื้นที่อำเภอสามพราน เป็นพื้นที่ที่ปลูกส้มโอมากที่สุดจำนวนกว่า 5,000 ไร่ ภูน้ำท่วม 100 เปอร์เซ็นต์ เมื่อน้ำลดลงต้นส้มโอที่ถูกน้ำท่วมจะเปื่อยเน่า และเหี่ยวเฉาตาย การเก็บผลผลิตต้องใช้เวลามากประมาณ 5 ปี 8 เดือน มูลค่าความเสียหายในภาพรวมคิดเป็นมูลค่าหลายร้อยล้านบาท โดยเฉพาะเรื่องการส่งออกที่มีผลกระทบมาก การส่งออกส้มโอจะจกกลางเพราะส้มโอภูน้ำท่วมหมดไม่สามารถที่จะส่งออกได้ (คมชัดลึกออนไลน์, 2555 : ไม่ปรากฏเลขหน้า)

นงนุช อังยุริกุล (2555 : 5-6) ได้ประเมินความเสียหายของส้มโอจากอุทกภัยปี 2554 ของผู้ปลูกส้มโอ ความเสียหายที่ผู้ปลูกส้มโอเสียหายมากที่สุดคือ ต้นส้มโอตาย บางส่วนเสียหาย ซึ่งความเสียหายสำหรับต้นส้มโอค่อนข้างหลากหลาย ผู้วิจัยจึงแบ่งประเภทความเสียหายออกเป็น 3 ประเภท คือ กรณีต้นส้มโอตาย กรณีต้นส้มโอเสียหายแต่อยู่ในสภาพที่ฟื้นฟูได้ และกรณีต้นส้มโอเสียหายอยู่ในสภาพแย่มากจากการสำรวจ พบว่า ต้นส้มโอพันธุ์ขาวแตงกวา พันธุ์ทองดี และพันธุ์ ขาวน้ำผึ้งตาย คิดเป็นร้อยละ 66.5 95.5 และ 95.9 ของต้นส้มโอทั้งหมดของแต่ละสายพันธุ์ และเสียหายในสภาพฟื้นฟูได้ร้อยละ 26.1 4.3 และ 3.8 ตามลำดับ ผลการประเมินความเสียหายจากอุทกภัยปี 2554 ของผู้ปลูกส้มโอ พบว่า ผู้ปลูกส้มโอได้รับความเสียหายมากที่สุด คือ ต้นส้มโอส่วนใหญ่ตาย ที่เหลือเสียหายในสภาพที่ฟื้นฟูได้และในสภาพแย่มาก สำหรับกรณีต้นส้มโอตาย วิธีการคำนวณมูลค่าความเสียหายของต้นส้มโอ ดำเนินการโดยคำนวณจำนวนต้นที่เสียหายให้มีหน่วยเป็น

พื้นที่ โดยหารด้วยจำนวนต้น/ไร่ แล้วคูณด้วยรายได้เฉลี่ยต่อปี กรณีต้นส้มโอที่เสียหายในสภาพที่ฟื้นฟู ได้จะประเมินความเสียหายเพียงร้อยละ 50 ของต้นส้มโอตาย และต้นส้มโอในสภาพแถมถือว่าตาย จากการสำรวจพื้นที่ 506.24 ไร่ พบว่า มีมูลค่าความเสียหายของต้นส้มโอเป็นเงินทั้งสิ้น 28,098,785.32 บาท หรือเฉลี่ยไร่ละ 55,504.87 บาท นอกจากนี้ยังมี มูลค่าความเสียหายสินทรัพย์ ลงทุนของผู้ปลูกส้มโอ ได้แก่ ความเสียหายของเครื่องมือ เครื่องจักร สินทรัพย์อาคาร อุปกรณ์ จากการที่ต้องซื้อใหม่หรือซ่อมแซมพบว่าเสียหายน้อยมาก คือ กรณีซื้อใหม่เฉลี่ย 2,440 บาท/ราย กรณีซ่อมแซมบำรุงรักษาเฉลี่ย 2,474 บาท/ราย เพราะผู้ปลูกส้มโอทราบข่าวน้ำท่วมล่วงหน้า จึงเคลื่อนย้ายเครื่องมืออุปกรณ์ต่างๆ ขึ้นที่สูง อีกทั้งเครื่องมือ เครื่องจักร และอุปกรณ์ที่ใช้ในสวน ส้มโอ แม้ได้รับความเสียหายจากน้ำท่วมก็สามารถซ่อมแซมให้กลับมาใช้งานได้

อุทกภัยครั้งใหญ่ในปีพุทธศักราช 2554 ส่งผลกระทบต่อเกษตรกรสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำ นครชัยศรีอย่างรุนแรง ทำให้เกษตรกรลงทุนในการปลูกส้มโอใหม่ เกษตรกรหลายรายไม่มีเงินลงทุน ต้องไปกู้เงินเพื่อเริ่มต้นทำการเกษตรใหม่ เกษตรกรอีกจำนวนหนึ่งที่ได้รับผลกระทบจากน้ำท่วมยังไม่ ปลูกส้มโอเพื่อทดแทนต้นเก่าที่ตายไป บางก็เปลี่ยนไปทำนา เนื่องจากไม่แน่ใจในสถานการณ์น้ำท่วมใน ปีต่อไป จากเหตุการณ์อุทกภัยดังกล่าวทำให้ภูมิปัญญาสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีเหลือน้อยลง เกษตรกรในพื้นที่ และหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องจึงควรช่วยกันอนุรักษ์ ฟื้นฟู ภูมิปัญญาสวนส้มโอ ลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีให้ดำรงอยู่ต่อไป

ข้อมูลอุทกภัยในพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง

ประชาชนในตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง จังหวัดนครปฐมได้รับผลกระทบจากภัยพิบัติ อุทกภัยปีพุทธศักราช 2554 เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะผลกระทบด้านเกษตรกรรมเนื่องจากพื้นที่ตำบล บางเตยและตำบลทรงคนองส่วนใหญ่เป็นพื้นที่เกษตร ประชาชนโดยทั่วไปประกอบอาชีพเกษตรกรรม ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองเป็นตำบลแรกๆ ของอำเภอสามพราน ที่ปริมาณน้ำได้ไหลเข้าท่วมเต็ม ทุกพื้นที่ตั้งแต่หมู่ที่ 1 จนถึงหมู่ที่ 7 บ้านเรือนที่อยู่อาศัยของประชาชนได้รับความเสียหาย รวมไปถึง พื้นที่ทางการเกษตรด้วย นับตั้งแต่วันที่ 27 ตุลาคม 2554 ประชาชนได้รับผลกระทบและได้รับความ เตือนตร้อน รวมจำนวนทั้งสิ้น 3,285 ครัวเรือน ดังนี้ บ้านที่มีเลขที่ ตามสำนักบริหารการทะเบียน กรมการปกครอง จำนวน 2,692 ครัวเรือน บ้านเช่า/ห้องเช่า ที่มีบ้านเลขที่ จำนวน 458 ครัวเรือน และ บ้านที่ไม่มีเลขที่บ้าน/อื่นๆ จำนวน 14 หลังคาเรือน

ตารางที่ 3 ข้อมูลความเสียหายทางการเกษตร ประมง ฯลฯ ตำบลบางเตย

ลำดับที่	ประเภท	จำนวน (ไร่)	ร้อยละ
1	ข้าว	854	24.65
2	ไม้ผล, ไม้ยืนต้น	2,698	46.58
3	ไม้ดอก, ไม้ประดับ	235	6.78
4	พืชผัก, พืชล้มลุก, พืชสวนครัว	159	4.58
5	ประมงน้ำจืด	20	0.57
6	ปศุสัตว์	20	0.57
7	อื่นๆ	564	16.27
รวมทั้งสิ้น		3,466	
วงเงินให้ความช่วยเหลือ 9,091,260.50 บาท			

(ที่มา: ข้อมูลแผนพัฒนาการเกษตรระดับตำบล ปี 2553-2555 ตำบลบางเตย)

ตารางที่ 4 ข้อมูลความเสียหายทางการเกษตร ประมง ฯลฯ ตำบลทรงคนอง

ลำดับที่	ประเภท	จำนวน (ไร่)	ร้อยละ
1	ข้าว	112.5	5.08
2	ไม้ผล, ไม้ยืนต้น	2,021	91.40
3	ไม้ดอก, ไม้ประดับ	57	2.57
4	พืชผัก, พืชล้มลุก, พืชสวนครัว	20.5	0.92
5	ประมงน้ำจืด	-	-
6	ปศุสัตว์	-	-
7	อื่นๆ	-	-
รวมทั้งสิ้น		2,211	

(ที่มา: ข้อมูลแผนพัฒนาการเกษตรระดับตำบล ปี 2553-2555 ตำบลทรงคนอง)

บริบท พัฒนาการ และการดำรงอยู่ของส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี

ประวัติมณฑลนครชัยศรี

มณฑลนครชัยศรีตั้งขึ้นในพ.ศ. 2438 ประกอบด้วยเมือง 3 เมือง คือ เมืองนครชัยศรี สมุทรสาคร และสุพรรณบุรี มีอาณาเขตของมณฑล ดังนี้ ทิศเหนือจดมณฑลนครสวรรค์ ทิศใต้จดอ่าวไทยและมณฑลราชบุรี ทิศตะวันออกจดมณฑลอยุธยาและมณฑลกรุงเทพฯ ทิศตะวันตกจดมณฑลราชบุรี มณฑลนครชัยศรีเป็นมณฑลขนาดเล็กมีพื้นที่ประมาณ 8,358 ตารางกิโลเมตร (สวาท เสนาณรงค์, 2516 : 21) เมืองสุพรรณบุรี มีเนื้อที่ประมาณ 5,339 ตารางกิโลเมตร แบ่งพื้นที่เป็น 7 อำเภอ คือ บางปลาม้า เมือง นางบวช สองพี่น้อง ศรีประจันต์ จระเข้สามพัน สามชุก เมืองนครชัยศรี มีเนื้อที่ประมาณ 2,179 ตารางกิโลเมตร แบ่งพื้นที่เป็น 5 อำเภอ คือ เมือง พระปฐมเจดีย์ ตลาดใหม่ บางปลา และกำแพงแสน เมืองสมุทรสาคร มีเนื้อที่ประมาณ 840 ตารางกิโลเมตร แบ่งพื้นที่เป็น 3 อำเภอ คือ เมือง บ้านบ่อ และกระทุ่มแบน เมืองในมณฑลนครชัยศรี ทั้ง 3 เมือง เป็นเมืองเก่าแก่และเป็นแหล่งชุมชนที่เจริญรุ่งเรือง

เมืองนครชัยศรี

ในสมัยก่อนเมืองนครชัยศรีเป็นเมืองที่มีความเจริญรุ่งเรือง มีการค้นพบโบราณสถาน และโบราณวัตถุมากมายเป็นศิลปะสมัยทวารวดีในบริเวณเมืองนครปฐม เมืองนครปฐมเป็นเมืองโบราณมีความรุ่งเรืองมานาน ในพุทธศตวรรษที่ 3 พระเจ้าอโศกมหาราชได้ส่งสมณทูตสององค์มาเผยแพร่พุทธศาสนาในดินแดนสุวรรณภูมิและได้ประดิษฐานพระเจดีย์ คือ องค์พระปฐมเจดีย์สมัยอยุธยาปรากฏชุมชนในบริเวณใกล้เคียงกับเมืองนครปฐมอยู่ริมฝั่งแม่น้ำท่าจีนซึ่งสมเด็จพระมหาจักรพรรดิโปรดให้ตั้งเป็นเมืองนครชัยศรีเหมือนพ.ศ.2091 สมัยต้นรัตนโกสินทร์เมืองนครชัยศรีมีฐานะเป็นหัวเมืองชั้นตรี ตั้งอยู่บริเวณริมแม่น้ำท่าจีน ต่อมาได้เป็นแหล่งผลิตน้ำตาลทรายที่สำคัญแห่งหนึ่งของประเทศไทย ต่อมาพ.ศ. 2438 ในสมัยรัชกาลที่ 5 เมืองนครชัยศรีเป็นที่ตั้งของที่ว่าการมณฑลนครชัยศรี แต่เดิมอยู่ตำบลท่านา ริมแม่น้ำนครชัยศรี ที่ทำการมณฑลนครชัยศรีตั้งอยู่ที่เดียวกับตัวเมือง ต่อมาย้ายที่ทำการมณฑลไปยังบริเวณองค์พระปฐมเจดีย์ ในพ.ศ. 2441 ต่อมาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สร้างพระราชวังสนามจันทร์ขึ้นที่เมืองนครปฐมทำให้เมืองนครปฐมมีความเจริญรุ่งเรืองมากขึ้น ขณะที่เมืองนครชัยศรีถล่มโรยลง ในพ.ศ. 2456 โปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนชื่อเมืองนครชัยศรีเป็นเมืองนครปฐม แต่ยังคงเรียกว่า มณฑลนครชัยศรีตามเดิมจนถึงพ.ศ. 2475 ได้มีประกาศยกเลิกมณฑลนครชัยศรีและโอนให้การปกครองจังหวัดในมณฑลนครชัยศรีไปรวมกับมณฑลราชบุรี มณฑลนครชัยศรีมีชื่อเป็นมณฑลเป็นเวลา 38 ปี และเมื่อมีการประกาศพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการ

แผ่นดินพ.ศ. 2476 จังหวัดนครปฐมซึ่งเคยขึ้นกับมณฑลราชบุรีก็แยกมาเป็นเขตการปกครองส่วนภูมิภาคอิสระเป็นจังหวัดนครปฐมเรื่อยมาจนทุกวันนี้

ลักษณะภูมิประเทศ

มณฑลนครชัยศรีตั้งอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มภาคกลางตอนล่างของประเทศไทย มณฑลนครชัยศรีมีแม่น้ำไหลผ่าน คือ แม่น้ำท่าจีน บริเวณลุ่มแม่น้ำท่าจีนมีลักษณะทางภูมิศาสตร์แบ่งเป็น 4 เขต คือ

1. เขตพื้นที่รูปพัด (Fan Complex) เป็นพื้นที่บริเวณตะวันตกของลุ่มแม่น้ำท่าจีน ซึ่งมีความลาดชันกว่าเขตอื่นๆ พื้นที่บางส่วนของเขตนี้อยู่ห่างจากแม่น้ำมาก และมีเนินเขาเตี้ยๆ ลักษณะเป็นขอบของที่ราบภาคกลาง เนื่องจากพื้นที่ที่มีความลาดชันและอยู่ไกลจากแม่น้ำ บริเวณนี้จึงมีอุปสรรคในการเพาะปลูกและการคมนาคม การเพาะปลูกอาศัยน้ำฝนเพียงอย่างเดียว ความอุดมสมบูรณ์จึงมีน้อยกว่าเขตอื่นๆ

2. ที่ราบลุ่มน้ำเก่า (Old Delta) พื้นที่ลักษณะนี้อยู่ในบริเวณเมืองสุพรรณบุรีเป็นส่วนใหญ่ พื้นที่ที่เกิดจากการทับถมของดินตะกอนแม่น้ำก่อนบริเวณอื่นๆ จึงเรียกว่า ที่ราบลุ่มน้ำเก่า พื้นที่ริมฝั่งแม่น้ำลำคลองหลายสายมีคันกั้นน้ำตามธรรมชาติติดต่อกันอยู่ทำให้มีเนื้อที่ทำการเพาะปลูก สร้างบ้านเรือนได้ตามลำน้ำ ส่วนด้านหลังของแนวคันน้ำธรรมชาติจะเป็นที่ลุ่ม (Black Swamp) ได้รับความน้ำจากแม่น้ำเป็นบริเวณที่เหมาะสมแก่การปลูกข้าว

3. ที่ราบลุ่มน้ำใหม่ตอนบน (New Delta) พื้นที่ลักษณะนี้อยู่ในบริเวณเมืองนครปฐม เป็นที่ราบต่อเนื่องจากบริเวณกรุงเทพฯ ที่ราบนี้เกิดจากเป็นเกาะเก่าที่ทับถมกันหนาอยู่ในอ่าวไทยหรืออาจเกิดจากคันกั้นน้ำธรรมชาติแถบใกล้ปากแม่น้ำ ลักษณะพื้นที่ที่มีความลาดชันสูงกว่าที่ราบลุ่มน้ำตอนล่าง

4. ที่ราบลุ่มน้ำใหม่ตอนล่าง (New Delta : Delta Flat) พื้นที่ลักษณะนี้กระจายอยู่ภายในบริเวณเมืองสุพรรณบุรี นครปฐม และสมุทรสาคร พื้นที่เป็นที่ลุ่มมากกว่าเขตอื่นๆ จึงมีปัญหาเกี่ยวกับการระบายน้ำในฤดูฝนจะมีน้ำขังเกิดเป็นบึงและหนองน้ำตามธรรมชาติอยู่ทั่วไป แต่เป็นบริเวณที่สามารถทำการเพาะปลูก

จากที่กล่าวมาทำให้ทราบว่า พื้นที่โดยส่วนรวมของมณฑลนครชัยศรีเป็นพื้นที่เหมาะสมแก่การเพาะปลูก เพราะเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำอุดมสมบูรณ์ เนื่องจากแม่น้ำท่าจีนเป็นแม่น้ำสายสำคัญและยังเป็นแหล่งการเดินเรือหรือการคมนาคมที่สำคัญ ดังนั้นเขตบริเวณนี้จึงเป็นเขตเกษตรกรรมที่สำคัญของประเทศ

ลักษณะภูมิอากาศ

ลักษณะภูมิอากาศของมณฑลนครชัยศรี มีสภาพแบบทุ่งหญ้าเมืองร้อน (Swanna Climate) มีช่วงฤดูฝนหรือช่วงชุ่มชื้นประมาณ 5-6 เดือน อีกประมาณ 6 เดือน เป็นช่วงที่ฝนแล้ง ส่วนมากฤดูฝนจะเริ่มประมาณเดือนพฤษภาคม-ตุลาคม ช่วงนี้เป็นระยะเวลาของการเพาะปลูกประจำปี ในช่วงฤดูแล้งอีกประมาณ 6 เดือน อากาศค่อนข้างแห้ง ความชื้นน้อย ชาวนาจะใช้แรงงานส่วนใหญ่ทำการเพาะปลูก

การตั้งถิ่นฐานและการประกอบอาชีพของประชากร

จำนวนประชากรของมณฑลนครชัยศรีมีความหนาแน่นระดับปานกลาง ประชาชนตั้งถิ่นฐานอยู่หนาแน่นในบริเวณตอนบนของลุ่มแม่น้ำท่าจีนเพราะเป็นที่ราบอุดมสมบูรณ์ ตอนล่างก็บางเบา กล่าวคือ ประชาชนในจังหวัดสุพรรณบุรีมีมากที่สุด รองลงมา คือ นครปฐมและสมุทรสาคร เพราะเป็นที่ทางตอนล่าง บางตอนมีน้ำท่วมถึงและเป็นอุปสรรคกับการทำการเพาะปลูกโดยเฉลี่ยแล้วความหนาแน่นของประชากรในมณฑลนครชัยศรีเมื่อพ.ศ. 2468 คือ 48.25 คน ต่อ 1 ตารางเมตร ส่วนใหญ่ตั้งถิ่นฐานกระจายอยู่ตามริมฝั่งแม่น้ำเพราะมีการคมนาคมสะดวกและทำการเพาะปลูกได้ดี

ลักษณะเชื้อชาติของประชากร

ประชากรในมณฑลนครชัยศรีมีประชาชนหลายเชื้อชาติที่เข้ามาอาศัยอยู่ ได้แก่ ลาว จีน มอญ เขมร ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้กวาดต้อนชาวลาวและเขมรมาตั้งถิ่นฐานในเมืองนครชัยศรีและสุพรรณบุรีเป็นจำนวนมาก ประชากรเชื้อชาติต่างๆ ส่วนใหญ่มีลักษณะความเป็นอยู่ใกล้เคียงกัน กระจายกันอยู่ตามบริเวณต่างๆ ในมณฑลนครชัยศรีทั่วกันทั้ง 3 เมือง กลุ่มชาวจีนเป็นกลุ่มชนหนึ่งที่สำคัญทางเศรษฐกิจในมณฑลนครชัยศรีและเป็นกลุ่มชาวต่างชาติที่มีจำนวนมากที่สุด เช่น ทำโรงงานน้ำตาล เป็นเจ้าของโรงสี เป็นพ่อค้าขายสินค้าแร่ เป็นนายทุนเงินกู้ ทำการประมง เลี้ยงหมู ทำนาเกลือ และการเกษตรกรรมอื่นๆ

การคมนาคม

การคมนาคมในมณฑลนครชัยศรีอาศัยการสัญจรทางน้ำเป็นสำคัญ เส้นทางสำคัญที่สุดคือ แม่น้ำท่าจีนซึ่งเป็นแม่น้ำที่มีความยาวประมาณ 300 กิโลเมตร มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของประชากรที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในสองฝั่งของแม่น้ำ การคมนาคมทางน้ำที่ใช้ส่วนใหญ่ คือ การเดินเรือขนส่งสินค้า เช่น เรือบรรทุกข้าว เรือขายสินค้าต่างๆ (นิเวศิ ัฒญะประเสริฐ, 2546 : 32-51)

ประวัติจังหวัดนครปฐม

นครปฐมมีประวัติความเป็นมายาวนานตั้งแต่แผ่นดินสุวรรณภูมิ เมืองนครปฐมแต่เดิมตั้งอยู่ริมทะเล เป็นเมืองเก่าแก่มีความเจริญรุ่งเรือง และเป็นราชธานีสำคัญในสมัยทวารวดี ในยุคนั้นนครปฐมเป็นแหล่งเผยแพร่อารยธรรมจากประเทศอินเดียซึ่งรวมทั้งพุทธศาสนา นครปฐมจึงเป็นศูนย์กลางของความเจริญ มีชนชาติต่างๆ อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่เป็นจำนวนมาก ต่อมาได้เกิดความแห้งแล้งขึ้นในเมืองนครปฐม เพราะกระแสน้ำที่ไหลผ่านตัวเมืองเปลี่ยนเส้นทาง ประชาชนจึงอพยพไปตั้งหลักแหล่งอยู่ริมน้ำ และสร้างเมืองใหม่ขึ้นชื่อเมืองนครไชยศรี หรือศรีวิชัย นครปฐมจึงกลายเป็นเมืองร้างมาเป็นเวลาหลายร้อยปี จนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะที่ยังทรงผนวชได้ทรงตั้งไปพบพระปฐมเจดีย์ และทรงเห็นว่าเป็นเจดีย์องค์ใหญ่ไม่มีที่ใดเทียบเท่า เมื่อได้ครองราชย์ จึงโปรดฯ ให้ก่อเจดีย์แบบลังกาครอบองค์เดิมไว้ โดยให้ชื่อว่า พระปฐมเจดีย์ ทรงปฏิสังขรณ์สิ่งต่างๆ ในบริเวณองค์พระปฐมเจดีย์ให้มีสภาพดี และโปรดฯ ให้ขุดคลองเจดีย์บูชาเพื่อให้การเสด็จมานมัสการสะดวกขึ้น ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เริ่มก่อสร้างทางรถไฟสายใต้ผ่านเมืองนครปฐม พระองค์จึงโปรดฯ ให้ย้ายเมืองจากตำบลท่านา อำเภอนครชัยศรี มาตั้งที่บริเวณองค์พระปฐมเจดีย์ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้สร้างพระราชวังสนามจันทร์ เป็นที่เสด็จแปรพระราชฐานและฝึกซ้อมรบแบบเสือป่า โดยโปรดฯ ให้ตัดถนนเพิ่มขึ้นอีกหลายสาย รวมทั้งสร้างสะพานเจริญศรัทธาข้ามคลองเจดีย์บูชาเชื่อมระหว่างสถานีรถไฟกับองค์พระปฐมเจดีย์ ตลอดจนสร้างพระร่วงโรจนฤทธิ์ทางด้านทิศเหนือขององค์พระปฐมเจดีย์และบูรณะองค์พระปฐมเจดีย์ให้สมบูรณ์สวยงาม และได้โปรดให้เปลี่ยนชื่อจากเมืองนครไชยศรีเป็นนครปฐม

จังหวัดนครปฐมอยู่ห่างจากกรุงเทพมหานครตามเส้นทางถนนเพชรเกษมประมาณ 56 กิโลเมตร หรือตามเส้นทางถนนปิ่นเกล้า-นครชัยศรี 51 กิโลเมตร ตั้งอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำท่าจีนเขตที่ราบลุ่มภาคกลางมีเนื้อที่ประมาณ 2,168,327 ตารางกิโลเมตร นครปฐมเป็นจังหวัดหนึ่งในเขตภาคกลางตอนล่างบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำท่าจีน และเป็นเขตปริมณฑลของกรุงเทพมหานคร ห่างจากกรุงเทพมหานครไปยังทิศตะวันตกตามทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 4 ถนนเพชรเกษมเป็นระยะทาง 56 กิโลเมตร ถนนปิ่นเกล้า - นครชัยศรี เป็นระยะทาง 57 กิโลเมตร และไปตามทางรถไฟสายใต้เป็นระยะทาง 62 กิโลเมตร

อาณาเขตติดต่อ

ทิศเหนือ ติดต่อกับจังหวัดสุพรรณบุรีและจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ทิศใต้ ติดต่อกับกรุงเทพมหานคร จังหวัดสมุทรสาครและจังหวัดราชบุรี

ทิศตะวันออก ติดต่อกับจังหวัดนนทบุรี และจังหวัดพระนครศรีอยุธยา และกรุงเทพมหานคร

ทิศตะวันตก ติดต่อกับจังหวัดราชบุรี และจังหวัดกาญจนบุรี

จังหวัดนครปฐมมีพื้นที่ 2,168,327 ตารางกิโลเมตร หรือ 1,355,204 ไร่ เท่ากับ ร้อยละ 0.42 ของประเทศ มีความกว้างจากทิศตะวันตกที่บ้านวังอ้ายทอก ตำบลทุ่งลูกนก อำเภอกำแพงแสนถึงทิศตะวันออกที่คลองพระพิมล ตำบลนคราภิรมย์ อำเภอบางเลน เป็นระยะทาง 50.25 กิโลเมตร มีความยาวจากทิศเหนือที่บ้านวัดประทุมวัน ตำบลบัวปากท่า อำเภอบางเลน ไปทางทิศใต้ถึงหมู่บ้านใหม่ เป็นระยะทาง 59.10 กิโลเมตร

ลักษณะภูมิประเทศ

จังหวัดนครปฐมตั้งอยู่บนที่ราบภาคกลางตอนล่างหรือที่ราบลุ่มบริเวณสามเหลี่ยมแม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำท่าจีน และแม่น้ำแม่กลอง พื้นดินค่อนข้างราบเรียบ มีความลาดเทประมาณ 1- 2 องศา ระดับความสูงเฉลี่ยประมาณ 3 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง ขณะน้ำทะเลขึ้นสูงสุดสามารถหนุนขึ้นมาตามแม่น้ำท่าจีนทำให้เกิดน้ำท่วมถึงบริเวณอำเภอสามพราน และอำเภอนครชัยศรี

ประชากร

ประชากรในจังหวัดนครปฐมประกอบด้วยคนไทยเชื้อชาติต่างกันอยู่กันกระจัดกระจายไปทั่วทุกพื้นที่ ต่างจากเดิมซึ่งจะอยู่อย่างหนาแน่น ตามริมแม่น้ำลำคลองในอดีตเมื่อมีการเคลื่อนย้ายชนชาติอื่นเข้ามาในบริเวณจังหวัดนครปฐมด้วยเหตุผลทางการเมืองและเศรษฐกิจ จึงมีการผสมผสานระหว่างชนชาติขึ้น เกิดมีคนไทยเชื้อชาติต่างๆ กัน เป็นต้นว่า คนไทยเชื้อสายจีน คนไทยเชื้อสายลาว คนไทยเชื้อสายมอญ และคนไทยเชื้อสายเขมรผสมกลมกลืนกันอยู่ในท้องถิ่นจำนวนประชากรประจำปี พ.ศ. 2549 จังหวัดนครปฐม มีขนาดพื้นที่รวม 1,979,650 ตารางกิโลเมตร มีประชากรทั้งหมด 804,418 คน เพศชาย 389, 401 คน เพศหญิง 415,017 คน จำนวนครัวเรือน 266,737 ครัวเรือน ความหนาแน่นของประชากร 406 (คนต่อตารางกิโลเมตร)

การปกครอง

จังหวัดนครปฐมแบ่งเขตการปกครองเป็น 7 อำเภอ ได้แก่ อำเภอเมืองนครปฐม อำเภอนครชัยศรี อำเภอสามพราน อำเภอดอนตูม อำเภอกำแพงแสน อำเภอบางเลน และอำเภอพุทธมณฑล มีตำบลต่างๆ รวม 106 ตำบล การปกครองท้องถิ่นประกอบด้วยเทศบาลนครปฐม 1 แห่ง เทศบาลตำบล 15 แห่ง ได้แก่ เทศบาลตำบลสามพราน เทศบาลตำบลอ้อมใหญ่ เทศบาลตำบลดอนยายหอม เทศบาลตำบลธรรมศาลา เทศบาลตำบลโพรงมะเดื่อ เทศบาลตำลานครชัยศรี เทศบาลตำบลห้วยพลู เทศบาลตำบลบางหลวง เทศบาลตำบลรางกระทุ่ม เทศบาลตำบลบางเลน เทศบาลตำบลลำพญา เทศบาลตำบลกำแพงแสน เทศบาลตำบลสามง่าม และเทศบาลศาลายา องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) ในจังหวัดนครปฐมมีจำนวน 101 แห่ง

สภาพทางเศรษฐกิจ

อาชีพที่สำคัญนอกจากการเกษตรกรรมอันได้แก่ การทำไร่ ทำนา ทำสวนผลไม้ และเลี้ยงสัตว์แล้ว จังหวัดนครปฐมยังเป็นพื้นที่ที่มีโรงงานอุตสาหกรรมตั้งอยู่เป็นจำนวนมากประชากรบางส่วนจึงมีอาชีพรับจ้างเป็นพนักงานตามโรงงานต่างๆ สัตว์เศรษฐกิจที่สำคัญของจังหวัดนครปฐม ได้แก่ สุกร เป็ด ไก่ ไก่ ไก่ ไก่ และโคเนื้อ ด้านการประมงมีการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ ได้แก่ ปลาต่างๆ เช่น ปลาช่อน ปลาดุก ปลาดุก ปลาตะเพียน ปลาสวาย และปลานิล เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีฟาร์มเลี้ยงกุ้งน้ำจืด ตะพาน้ำ และกบอีกด้วย

ประวัติความเป็นมาของตำบลบางเตย

ตำบลบางเตยเดิมเป็นพื้นที่ราบลุ่ม ตั้งอยู่ริมแม่น้ำท่าจีน (แม่น้ำนครชัยศรี) ซึ่งเดิมบริเวณริมแม่น้ำท่าจีนบริเวณนี้มีต้นเตยหนาม เป็นต้นเตยขนาดใหญ่ขึ้นอยู่หนาแน่นมาก ชาวบ้านซึ่งอาศัยอยู่ในบริเวณนี้นิยมนำใบของต้นเตยมาฉีกเป็นเส้นตากแดดให้แห้ง นำสานเป็นเสื่อเตย หมอนเตย และเครื่องใช้ต่างๆ และเป็นแหล่งซื้อขายเตยแหล่งใหญ่ในย่านนี้

ตำบลบางเตยตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของอำเภอสามพราน อยู่ห่างจากอำเภอประมาณ 12 กิโลเมตร ทิศเหนือติดกับอำเภอนครชัยศรี ทิศตะวันออกติดกับตำบลบางกระทีกและตำบลไร่เชิง ทิศตะวันตกติดกับตำบลทรงคนอง ทิศใต้ติดกับตำบลไร่เชิง มีแม่น้ำนครชัยศรีกั้นระหว่างหมู่ที่ 1, 2 กับหมู่ที่ 3, 4, 5, 6 และ 7 มีพื้นที่ 10.725 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 6,703.125 ไร่

หมู่ที่ 1 บ้านคลองสามบาท มีพื้นที่ประมาณ 1,496.38 ไร่

หมู่ที่ 2 บ้านคอร่าง มีพื้นที่ประมาณ 1,457.45 ไร่

หมู่ที่ 3 บ้านคลองหลวง มีพื้นที่ประมาณ 702.04 ไร่

หมู่ที่ 4 บ้านบางเตย มีพื้นที่ประมาณ 762.15 ไร่

หมู่ที่ 5 บ้านคลองโพธิ์ มีพื้นที่ประมาณ 796.35 ไร่

หมู่ที่ 6 บ้านคลองดงตาล (บ้านบางเตย) มีพื้นที่ประมาณ 826.24 ไร่

หมู่ที่ 7 บ้านคลองผีเสื้อ มีพื้นที่ประมาณ 663.21 ไร่

สภาพพื้นที่โดยทั่วไปของตำบลบางเตยเป็นพื้นที่ราบลุ่มมีแม่น้ำท่าจีนไหลผ่าน และมีลำคลองสาธารณะและคลองขุดเองต่างๆ จำนวน 32 สาย เป็นคลองขอยลักษณะคล้ายคลองชลประทาน มีน้ำใช้ตลอดปี พื้นดินเป็นดินเหนียวที่ตกตะกอน มีความอุดมสมบูรณ์สูง เหมาะต่อการปลูกพืชโดยเฉพาะพืชสวนและไม้ผลต่างๆ ได้แก่ ส้มโอ ทุเรียน มะม่วง มะพร้าว น้ำหอม เป็นต้น รวมทั้งพื้นที่บางส่วนในหมู่ที่ 1 และหมู่ที่ 2 มีการทำนาข้าว นาฝักกะเฉด และเลี้ยงปลาน้ำจืดบางส่วน พื้นดินเป็นดินเหนียวที่มีองค์ประกอบของดินอยู่ในกลุ่มดินที่ 8 และ 8/2 ซึ่งประกอบด้วยดินชุดบางเลนที่ตกตะกอนทับถมผิวดิน ดินชุดบางกอกและดินชุดธนบุรี สภาพภูมิอากาศ มี 3 ฤดูกาลคือ

ฤดูฝน เริ่มตั้งแต่เดือนพฤษภาคม-กันยายน ฤดูหนาว เริ่มตั้งแต่เดือนตุลาคม-มกราคม และฤดูร้อน เริ่มตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์-เมษายน ปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยในรอบ 6 ปี ประมาณ 983 มิลลิเมตร/6 ปี โดยมีการกระจายตัวของปริมาณน้ำฝนมากกว่า 130 มิลลิเมตร อยู่ 3 เดือน คือช่วงเดือนพฤษภาคม กันยายน และตุลาคม เดือนที่ฝนตกหนักมากที่สุด คือ เดือนกันยายน

ตำบลบางเตยประกอบด้วย 7 หมู่บ้าน หมู่ที่ 1 มีจำนวนประชากรชาย 937 คน ประชากรหญิง 1,059 คน รวม 1,830 คน หมู่ที่ 2 มีจำนวนประชากรชาย 842 คน ประชากรหญิง 817 คน รวม 1,666 คน หมู่ที่ 3 มีจำนวนประชากรชาย 92 คน ประชากรหญิง 107 คน รวม 196 คน หมู่ที่ 4 มีจำนวนประชากรชาย 59 คน ประชากรหญิง 68 คน รวม 126 คน หมู่ที่ 5 มีจำนวนประชากรชาย 101 คน ประชากรหญิง 120 คน รวม 222 คน หมู่ที่ 6 มีจำนวนประชากรชาย 97 คน ประชากรหญิง 114 คน รวม 213 คน และหมู่ที่ 7 มีจำนวนประชากรชาย 80 คน ประชากรหญิง 97 คน รวม 174 คน รวมประชากรทั้งสิ้น 4,590 คน แยกเป็น ชาย 2,208 คน หญิง 2,382 คน มีความหนาแน่นเฉลี่ย 427.97 คน/ตารางกิโลเมตร จำนวนครัวเรือน 2,692 ครัวเรือน

บริเวณตำบลบางเตยพื้นที่เป็นที่ราบลุ่มจึงเกิดปัญหามลพิษธรรมชาติ คือ จะมีน้ำท่วมขังพื้นที่การเกษตรในช่วงฤดูฝน เกษตรกรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำสวนผลไม้โดยเฉพาะส้มโอและนาข้าว เกษตรกร ทำนาข้าวส่วนใหญ่จะเช่าที่ทำกิน ส่วนเกษตรกรที่ทำสวนจะมีที่ทำกินเป็นของตนเอง ชุดดินมีความเหมาะสมกับการปลูกพืช คือ ดินชุดบางกอก บางเลน และบางเขน มีน้ำตลอดปีสามารถปรับปรุงบำรุงดินให้เหมาะกับการปลูกไม้ผลและพืชผักได้ดี พืชผลทางการเกษตรที่สำคัญ ได้แก่ ส้มโอ พันธุ์ ขาวน้ำผึ้ง ขาวทองดี ขนุนพันธุ์เหลืองบางเตย หนามสดและหนามแห้ง มะพร้าวน้ำหอม กล้วย ข้าว ผักกะเฉด กล้วยไม้ ปันตัน

ตารางที่ 5 การปลูกพืชเศรษฐกิจตำบล

ชื่อพืช	พันธุ์	พื้นที่ปลูก (ไร่)	ผลผลิตเฉลี่ย/ไร่ (กก. /ผล /ช่อ)	ฤดูกาลที่ปลูก	หมู่บ้านปลูก
ข้าว	สพ. 1 สพ. 2	854	900 กก.	ตลอดปี	1, 2
ฝรั่ง	กลมสาเล่	-	-	-	-
ส้มโอ	ขาวทองดี, ขาวน้ำผึ้ง	1,100	1,720 ผล	“	1 – 7
มะพร้าวอ่อน	กันจิบ	57	3,400 ผล	“	1 – 7
กล้วยไม้	ตระกูลหวาย (เอกพล, ซอนเนีย, วอล, วอลเตอร์โฮมาย, บอบ 17 แดง บอบ เค, ซากูระ, แอนนา	180	91,000 ช่อ	“	1, 2
ผักกระเฉด	พื้นเมือง	159		“	1, 2

ประชาชนชาวตำบลบางเตยส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำสวนส้มโอ มีรายได้เฉลี่ย 80,000 บาท/ครัวเรือน/ปีแต่เนื่องจากพื้นที่การเกษตรลดลงและมีประชากรหนาแน่นซึ่งอพยพมาจากต่างจังหวัด เพื่อมาประกอบอาชีพรับจ้างใช้แรงงานในโรงงานอุตสาหกรรมจึงพอจะแบ่งอาชีพได้ดังนี้ อาชีพค้าขาย 10.70% อาชีพรับราชการ 10.70% อาชีพเกษตรกรรม 41.97% อาชีพรับจ้างทั่วไป และโรงงานอุตสาหกรรม 36.62% ตำบลบางเตยมีโรงงานอุตสาหกรรม 11 แห่ง ปิมน้ำมันและก๊าซ 3 แห่ง และร้านขายวัสดุการเกษตร 2 ร้าน

ประชาชนส่วนใหญ่ให้ความนับถือผู้นำท้องถิ่น มีการพบปะสังสรรค์ ปรีกษาหารือในการร่วมกันพัฒนาท้องถิ่น โดยใช้การทำประชาคมหมู่บ้าน ตำบล และให้ความร่วมมือกับทางราชการทุกหน่วยงานเป็นอย่างดี ตำบลบางเตยมีโรงเรียนระดับประถมศึกษา 1 แห่ง คือ โรงเรียนบ้านบางเตย มีสำนักสงฆ์ จำนวน 1 แห่ง โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล (รพ.สต.บางเตย) จำนวน 1 แห่ง ศูนย์การศึกษาอนุบาลโรงเรียนและตามอัยาศัยประจำตำบลบางเตย จำนวน 1 แห่ง และศูนย์พัฒนาเด็กเล็กบ้านคอราง จำนวน 1 แห่ง ตำบลบางเตยมีการรวมกลุ่มต่างๆ ของประชาชนหลายกลุ่ม ดังนี้

1) อาสาสมัครป้องกันภัยฝ่ายพลเรือนตำบลบางเตย	จำนวน	47 คน
2) กลุ่มสตรีเพื่อการพัฒนาอาชีพ	จำนวน	85 คน
3) กลุ่มออมทรัพย์ระดับหมู่บ้าน 5 กลุ่ม	จำนวน	217 คน
4) ชมรมผู้สูงอายุบางเตยสร้างสรรค์	จำนวน	345 คน
5) กลุ่มผู้ผลิตส้มโอ	จำนวน	70 คน
6) กลุ่มผู้ผลิตข้าว	จำนวน	229 คน
7) กลุ่มผู้ผลิตผักกะเฉด	จำนวน	20 คน
8) กลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมตำบลบางเตย	จำนวน	35 คน
9) ศูนย์ปฏิบัติการแก้ไขปัญหาเสพตติระดับตำบล	จำนวน	30 คน
10) สภาวัฒนธรรมตำบลบางเตย	จำนวน	16 คน
11) กองทุนสวัสดิการชุมชนตำบลบางเตย	จำนวน	201 คน
12) ศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีทางการเกษตรฯ	จำนวน	1 แห่ง

(ที่มา : สำนักงานเกษตรอำเภอสามพราน, 2558-2560 : 242-260)

วิธีการดำเนินชีวิตของชาวตำบลบางเตย

1. วิธีการดำเนินชีวิตของประชาชนในพื้นที่ตำบลบางเตยส่วนใหญ่มีความเป็นอยู่ที่ดี มีร้านค้าสำหรับขายเครื่องอุปโภค บริโภคในตำบลและมีตลาดนัดเกือบทุกวัน สภาพบ้านเรือนของชาวบ้านส่วนใหญ่จะปลูกบ้านคอนกรีตครึ่งไม้ สำหรับเกษตรกรที่ทำนาส่วนใหญ่จะปลูกเป็นไม้

ชั้นเดียวคล้ายโรงเรือนเก็บผลผลิตซึ่งอาศัยได้ด้วย มีเครื่องอำนวยความสะดวก เช่น โทรศัพท์ ตู้เย็น พัดลม วิทยุเทป ตามสมควร ส่วนน้ำที่ใช้อุปโภค บริโภค ใช้น้ำปะปา มีการรองรับน้ำฝนใต้อ่างไว้สำหรับดื่ม มีคลองส่งน้ำเข้าถึงสวน สามารถทำการเพาะปลูกได้ตลอดปี

2. ด้านค่านิยม ความเชื่อถือ ขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ เกษตรกรส่วนใหญ่จะมีเชื้อสายจีนนับถือศาสนาพุทธ ฉะนั้นจึงมีประเพณีต่างๆ เช่น ตรุษจีน สารทจีน งานบวชนาค เข้าพรรษา ออกพรรษา สงกรานต์ ลอยกระทง นอกจากนี้ยังมีความเชื่อเรื่องพระภูมิเจ้าที่อีกด้วย

3. ด้านการแต่งกาย เกษตรกรจะแต่งกายตามสมัยนิยมปกติทั่วไป แต่เวลาทำงานผู้ชายนิยมนุ่งกางเกงขาก๊วยสีน้ำเงิน สวมเสื้อแขนยาว สำหรับผู้หญิงนิยมนุ่งผ้าถุง หรือกางเกงขายาว สวมเสื้อแขนยาว และใช้ผ้าคลุมศีรษะ ใบหน้าและสวมหมวก

ตำบลบางเตยมีผู้นำทางการที่สำคัญ คือ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน แพทย์ประจำตำบล สารวัตร กำนัน เกษตรกรผู้นำ ประธานกลุ่มเกษตรกร เกษตรตำบล ครู สาธารณสุขตำบล ผู้นำไม่เป็นทางการ คือ พระ เกษตรกรผู้ประสบความสำเร็จในด้านอาชีพการเกษตร ผู้นำเป็นผู้ที่มีความรู้ ความสามารถ และสามารถชักจูงเกษตรกรทั่วไปให้ปฏิบัติตามผู้นำ และแจ้งข่าวสารของทางราชการและส่วนรวม

ชาวตำบลบางเตยมีภูมิปัญญาท้องถิ่นดังต่อไปนี้ การสานเสื่อเตย หมอนเตย การทำบายศรี การเย็บกระทง การผูกผ้าประดับอาคาร การเล่นดนตรี วงปี่พาทย์ การทำขนมหวานต่างๆ เช่น ทองหยิบ ทองหยอด เม็ดขนุน หม้อแกง ผอยทอง และขนมชั้น เป็นต้น

ประวัติความเป็นมาของตำบลทรงคนอง

สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีชาวจีนกลุ่มหนึ่ง นำโดย นายจิน แซ่ตั้ง และนายหยู แซ่ตั้ง ได้นำสำเภาเข้ามาค้าขายกับไทย และได้นำเรือสำเภาล่องเข้ามาตามลำแม่น้ำท่าจีน มาถึงหมู่บ้านบริเวณนี้เห็นทำเลอันเหมาะสมจึงได้ตั้งหลักปักฐานอาศัยอยู่ด้วย และชาวจีนกลุ่มนี้ได้นำขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวจีนมาเผยแพร่ โดยเฉพาะการติดต่อกับเทพเจ้าที่ตนนับถือ โดยให้เทพเจ้าเข้าทำบารุงคนดี เรียกว่า “การทรงเจ้า” การทรงเจ้ามีอยู่ทั่วไปในบริเวณกลุ่มบ้านลุ่มแม่น้ำนี้ ซึ่งเทพเจ้าแต่ละองค์จะมีศาลเจ้าอยู่ตามริมแม่น้ำทั้งสองฝั่งเรียงรายเป็นระยะหลายศาลเจ้า ชาวบ้านจึงเรียกหมู่บ้านศาลเจ้า แต่ละศาลเจ้าจะมีงานประจำปีของตนเอง เมื่อถึงงานประจำปีของศาลเจ้าใด เทพเจ้าองค์นั้นก็จะไปร่วมแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์กันอย่างคึกคะนอง ทำให้งานคึกครื้นและเป็นที่เลื่อมใสของชาวบ้านทั่วไป จนชาวบ้านถิ่นอื่นๆ มักจะเรียกกลุ่มบ้านนี้ว่า “บ้านทรงคนอง”

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ชาวบ้านดั้งเดิมและชาวจีนที่เข้ามาอาศัยอยู่ (สันนิษฐานว่า นำโดยนายจิน และนายหยู แซ่ตั้ง) ได้ร่วมกันก่อสร้างวัดขึ้นในที่ดินสูงที่สุดของหมู่บ้าน ซึ่งอยู่ทางด้านใต้ของหมู่บ้านชาวเหนือที่อพยพลงมาตั้งถิ่นฐานอยู่ โดยการสร้างอุโบสถเป็นรูปทรงเก๋งจีน ก่ออิฐถือปูน มีขนาดกว้างประมาณ 5 เมตร ยาว 10 เมตร มีประตูหน้า 2 ประตู

ด้านหลัง 2 ประตู หน้าต่างข้างละ 4 บาน ส่วนที่อยู่พระสงฆ์เป็นไม้แบบเรือนไทยทั่วไป ชาวบ้านจึงได้ใช้วัดเป็นที่รวมจิตใจ หรือทำกิจกรรมทางขนบธรรมเนียมประเพณี แต่ยังคงมีการทรงเจ้าต่อเนื่องมาตลอด และอยู่อาศัยกันอย่างร่มเย็นเป็นสุข โดยมีการทำนาเป็นอาชีพหลัก และทำสวนผัก ปลูกหมาก ปลูกพลูตามริมฝั่งแม่น้ำ ที่ทำนาต้องใช้น้ำจึงมีการขุดร่องน้ำเพื่อทำนาและใช้สัญจร ต่อมาขยายเป็นคลอง มีการปลูกบ้านเรือนอาศัยอยู่บริเวณริมคลอง โดยเฉพาะมีชาวจีนผู้มีความรู้ในการฟอกย้อมผ้า มาอาศัยทำกิจการฟอกย้อมโดยใช้สีจากต้นไม้ จนเป็นที่รู้จักกันทั่วไป ชาวบ้านจึงเรียกว่า “คลองยาว” คลองบางคลองก็มีการขุดต่อๆ กันจนยาวไปจดอีกปากของแม่น้ำ เมื่อมีการสัญจรไปมาก็มีความลำบาก ชาวบ้านจึงเรียกว่า “คลองประตู” ซึ่งประชาชนในบริเวณลุ่มน้ำนี้ มีสมุหเทศาภิบาล เป็นผู้บัญชาการมณฑลปกครองดูแล

ต่อมาสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเปลี่ยนการปกครองใหม่ โดยแบ่งเป็น มณฑล เมือง อำเภอ ตำบล หมู่บ้าน (พ.ศ.2473 – 2499) จึงเกิดตำบลขึ้นตามการเรียกขานของชาวบ้านว่า “ตำบลทรงคนอง” (ทรงคนอง) โดยมีขุนพิสูตรทรงคนอง (นายเล็ก รุ่งเรืองศรี) เป็นกำนันคนแรก โดยแบ่งหมู่บ้านออกเป็น 12 หมู่บ้าน ตามลักษณะบ้านที่อยู่รวมกันเป็นกลุ่มๆ มีนายบ้านเป็นผู้ดูแล หมู่ที่ 1 อยู่ฝั่งขวาแม่น้ำท่าจีนบริเวณปากคลองบางเตย เรียงลำดับไปทางทิศตะวันตก ถึงหมู่บ้านที่ 6 บริเวณคลองยาว ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำ (ฝั่งวัดทรงคนอง) มีหมู่ที่ 7 อยู่บริเวณปากคลองลัดอีแทน (ลัดนางแทน) เรียงไปทางทิศตะวันออกถึง 12 หมู่ บริเวณคลองประตู หมู่บ้านเหนือเป็นหมู่บ้านที่ใหญ่ที่สุด มีวัดทรงคนองอยู่ทางด้านใต้ของหมู่บ้านเหนือ

ตำบลทรงคนองแบ่งเขตการปกครองออกเป็น 6 หมู่บ้าน โดยมีจำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น 4,445 หลัง แยกเป็นชาย 2,424 คน หญิง 2,767 คน รวมทั้งสิ้น 5,191 คน

หมู่ที่ 1 หมู่บ้านศาลเจ้า จำนวน 3,705 ครัวเรือน ประชากร 2,672 คน ชาย 1,221 คน หญิง 1,451 คน

หมู่ที่ 2 หมู่บ้านทรงคนอง จำนวน 230 ครัวเรือน ประชากร 736 คน ชาย 345 คน หญิง 391 คน

หมู่ที่ 3 หมู่บ้าน คลองยาว จำนวน 138 ครัวเรือน ประชากร 425 คน ชาย 184 คน หญิง 241 คน

หมู่ที่ 4 หมู่บ้านเหนือ จำนวน 85 ครัวเรือน ประชากร 307 คน ชาย 152 คน หญิง 155 คน

หมู่ที่ 5 หมู่บ้านคลองประตู จำนวน 160 ครัวเรือน ประชากร 604 คน ชาย 304 คน หญิง 300 คน

หมู่ที่ 6 หมู่บ้านคลองคราม จำนวน 127 ครัวเรือน ประชากร 447 คน ชาย 218 คน หญิง 229 คน

ตำบลทรงคนองโดยทั่วไปเป็นพื้นที่ราบลุ่ม มีแม่น้ำท่าจีนไหลผ่านและมีคลองส่งน้ำซึ่งแยกจากแม่น้ำท่าจีน 7 สาย บ่อบาดาล 8 แห่ง เหมาะแก่การทำการเกษตรกรรม ตำบลทรงคนองมีพื้นที่ 10,016 ตารางกิโลเมตร หรือ 6,210 ไร่ เท่ากับร้อยละ 0.46 ของจังหวัดนครปฐม อยู่ห่างจากจังหวัดนครปฐม 40 กิโลเมตร แยกเป็นพื้นที่การเกษตร 4,028 ไร่ ที่อยู่อาศัย 1,450 ไร่ พื้นที่อื่นๆ 735 ไร่ ประชากรส่วนใหญ่ร้อยละ 70 ประกอบอาชีพเกษตรกรรม มีผลิตภัณฑ์มวลรวม รายได้เฉลี่ยต่อหัวต่อปี 40,500 บาท รายได้ส่วนใหญ่มาจากการเกษตรกรรม รองลงมาเป็นรับจ้างทั่วไป และการทำการค้าขาย

ตำบลทรงคนองอยู่ในเขตอิทธิพลของอากาศแบบมรสุมเมืองร้อน มีฤดูฝนและฤดูร้อนเด่นชัด อุณหภูมิตลอดปีเฉลี่ยระหว่าง 21 องศาเซลเซียส - 30 องศาเซลเซียส ตำบลทรงคนองติดแม่น้ำท่าจีน จึงมักมีปัญหาเรื่องน้ำท่วมขังในฤดูฝนที่ตกหนัก หรือน้ำเหนือไหลบ่า น้ำทะเลหนุน ปัญหา น้ำเค็มและน้ำเน่าเสียจากโรงงานอุตสาหกรรม ตำบลทรงคนอง มีชุดดินทั้งหมด 5 ชุด ประกอบด้วย

ดินชุดบางเลน มีเนื้อที่ 715 ไร่ เกิดจากตะกอนน้ำกร่อยที่ถูกพัดมาทับถมสภาพพื้นที่ราบเรียบมีความลาดชัน 0 - 1 % เป็นดินลึก การระบายน้ำเร็ว มีความสามารถให้น้ำซึมผ่านได้ช้าตลอดทุกชั้น ดินบนลึกไม่เกิน 30 ซม. เป็นดินเหนียวสีเป็นสีเทาเข้มมากถึงดำ มีค่าความเป็นกรดเป็นด่างประมาณ 6.5 - 7.00 มีคุณสมบัติเหมาะสมในการทำนาข้าวแบบนาหว่านและนาดำ ดินชุดนี้ไม่เหมาะสมในการทำพืชไร่เนื่องจากน้ำท่วมขังทุกปี

ดินชุดบางเลนที่มีตะกอนทับถมบนผิวดิน มีเนื้อที่ประมาณ 1,800 ไร่ เกิดจากตะกอนของลำน้ำทับถมอยู่บนตะกอนของน้ำกร่อย สภาพพื้นที่มีลักษณะราบเรียบ มีความลาดชันประมาณ 1% เป็นดินลึก การระบายน้ำเร็ว น้ำซึมผ่านได้ช้า มีการไหลบ่าของน้ำฝนผิวดินชำระระดับน้ำใต้ดินลึก 120 เซนติเมตรในช่วงฤดูแล้ง ความเป็นกรดเป็นด่าง (pH) 7.5 - 8.0 สีดินเป็นสีเทาถึงสีเทาปนเขียวมะกอก มีปริมาณอินทรีย์วัตถุสูงปานกลาง เป็นดินเหนียวจัดเหมาะแก่การทำนา ไม้ผล พืชผัก

ดินชุดธนบุรี มีเนื้อที่ประมาณ 1,915 ไร่ เกิดจากตะกอนลำน้ำที่พัดพามาทับถมและภายหลังถูกยกกร่องเพื่อใช้ปลูกผักและทำสวนผลไม้ สภาพพื้นที่เป็นลักษณะราบเรียบมีความลาดชัน ดินชุดนี้เป็นดินลึก การระบายน้ำค่อนข้างดี น้ำซึมผ่านได้ดีปานกลาง ระดับน้ำใต้ดินลึกประมาณ 50 - 70 ซม. เนื้อดินเป็นดินเหนียวหรือดินเหนียวปนทรายแห้ง เป็นสีเทาหรือสีเทาปนเขียวมะกอก มีจุดสีน้ำตาลปนเหลือง ความเป็นกรด - ด่าง (pH) 8.0 - 8.5 มีปริมาณอินทรีย์วัตถุสูงปานกลาง มีปริมาณธาตุโพแทสเซียมที่มีประโยชน์ต่อพืชสูง ดินชุดนี้ส่วนใหญ่เหมาะสมในการทำสวนผลไม้และใช้ปลูกผัก

ดินชุดบางกอก มีเนื้อที่ประมาณ 1,020 ไร่ เกิดจากที่ราบน้ำทะเลเคยท่วมถึงเกิดจากตะกอนน้ำทะเลและน้ำกร่อยที่มีอายุน้อย สภาพพื้นที่มีลักษณะราบเรียบมีความลาดชันประมาณ 1%

ดินชุดนี้เป็นดินลิกมาก มีการระบายน้ำเร็ว น้ำซึมผ่านได้ช้า มีการไหลบ่าของน้ำบนผิวดินช้า ระดับน้ำใต้ดินต่ำกว่า 1.5 เมตร ในช่วงฤดูแล้งดินบนลิกไม่เกิน 30 ซม. มีปริมาณอินทรีย์วัตถุต่ำปานกลาง มีปริมาณธาตุโปแตสเซียมที่เป็นประโยชน์ต่อพืชสูงมาก มีธาตุฟอสฟอรัสที่เป็นประโยชน์ต่อพืชต่ำ ดินชุดนี้เหมาะในการทำนาข้าว ปลูกไม้ผลไม้ยืนต้น สำหรับพืชไร่อาจปลูกได้แต่มีปัญหาเรื่องการระบายน้ำ

ดินชุดบางเขน มีเนื้อที่ประมาณ 760 ไร่ เกิดจากตะกอนน้ำทะเลและน้ำกร่อยที่อาจน้อยสภาพพื้นที่บนมีลักษณะราบเรียบ มีความลาดชันประมาณ 1% ดินชุดนี้เป็นดินลิกมาก การระบายน้ำเร็วความสามารถให้น้ำซึมผ่านได้ช้าทุกชั้น ระดับน้ำใต้ดินอยู่ต่ำกว่า 1.050 เมตร ในช่วงฤดูแล้งดินลิกไม่เกิน 30 ซม. เนื้อดินเป็นดินเหนียว สีพื้นที่เป็นสีเทาเข้มมากถึงดำ มีจุดประสีน้ำตาลแก่ ความเป็นกรด - ด่าง (pH) 6.0 - 7.0 จะพบผลึกของยิบซั่ม ส่วนบนของดินชั้นนี้มีธาตุโปแตสเซียมที่เป็นประโยชน์ต่อพืชสูงและธาตุฟอสฟอรัสที่เป็นประโยชน์ต่อพืชต่ำ ดินชุดนี้เหมาะกับการทำนาแบบนาดำ ไม้ผล พืชผัก

การปลูกพืชของเกษตรกรในตำบลทรงคนองส่วนใหญ่จะทำแบบผสมผสานกล่าวโดยภายในสวนนั้นจะมีการปลูกพืชอยู่ 4-5 ชนิด เช่น ต้นล้อมของสวนก็จะปลูกมะพร้าวอ่อนและมะพร้าวแก่ ภายในร่องสวนก็จะปลูกส้มโอ แซมด้วยหมาก หรือปลูกมะม่วง ภายในร่องสวนก็เลี้ยงปลาควบไปด้วย ส่วนเกษตรกรผู้ปลูกข้าวก็ทำการปลูกปีละ 2 ครั้ง ซึ่งเกษตรกรภายในตำบลทรงคนองมีการปลูกข้าว ส้มโอ มะม่วง มะพร้าว ฝรั่ง มะนาว และกล้วยไม้

การประกอบอาชีพของราษฎรตำบลทรงคนอง คือ อาชีพเกษตรกรรม เช่น ทำนา ทำสวนไม้ผล กล้วยไม้ ไม้ยืนต้น โดยเฉพาะส้มโอ มีพื้นที่ปลูกมากที่สุด จำนวนแรงงาน 1 ครัวเรือนจะมีแรงงานเฉลี่ย 3 คน/1 ครอบครั้ว พื้นที่ถือครองและกรรมสิทธิ์ที่ดินเป็นกรรมสิทธิ์ของตนเอง 70% เช่าผู้อื่น 30% จำนวนแรงงานในเขตตำบลทรงคนองแบ่งเป็นแรงงานในภาคเกษตรกรรมจำนวน 2,769 คน มีการจ้างแรงงานในการฉีดพ่นสารเคมีเพื่อป้องกันกำจัดศัตรูพืช อัตราค่าจ้างครั้งละ 150 - 200 บาท และค่าจ้างลอกท้องร่องอัตราค่าจ้าง 10 - 15 บาท/1 ตารางเมตร ค่าจ้างเก็บเกี่ยวผลผลิตส้มโอวันละ 100 - 150 บาท/คน

เกษตรกรตำบลทรงคนองส่วนมากปลูกพืชดังต่อไปนี้ คือ ส้มโอ มะม่วง ฝรั่ง มะพร้าวอ่อน พืช และข้าว ซึ่งในการปลูกพืชดังกล่าวจะมีต้นทุนการผลิตที่แตกต่างกันออกไป จึงพบว่า การปลูกส้มโอและฝรั่งจะเป็นพืชที่ลงทุนสูง เกษตรกรเมื่อได้ผลผลิตแล้ว จะนำผลผลิตเหล่านี้ขายให้กับพ่อค้าคนกลางในท้องถิ่นประมาณ 65% พ่อค้าคนกลางต่างท้องถิ่น 20% เกษตรกรจะนำไปขายเองประมาณ 10% และเก็บเอาไว้บริโภค 5% และผลผลิตของเกษตรกรผู้ผลิตได้ก็กระจายไปตามแต่ละชนิดและพันธุ์ที่ปลูก

ตำบลทรงคนองเป็นตำบลใกล้เมือง กล่าวคือใกล้ทั้งตัวอำเภอสามพรานและใกล้กรุงเทพฯ ซึ่งสภาพดังกล่าวทำให้เกษตรกรมีความเป็นอยู่อย่างสังคมเมือง ได้รับการศึกษาค่อนข้างดีทำให้ได้รับข่าวสารทางด้านการเกษตรทั้งหนังสือพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ จึงทำให้เกษตรกรในตำบลทรงคนองมีการพบปะรวมกลุ่มเพื่อแก้ไขปัญหาที่ประสบและสามารถติดต่อหน่วยงานราชการได้สะดวก ทำให้ทราบสถานะการผลิต การตลาดได้อย่างรวดเร็ว

ตำบลทรงคนองมีศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก 1 แห่ง โรงเรียนประถมศึกษา 1 แห่ง ที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน 3 แห่ง วัด/สำนักสงฆ์ 1 แห่ง ศาลเจ้า 1 แห่ง โรงเรียน 1 แห่ง ประชาชนนับถือศาสนาพุทธ 100 % สถานีอนามัยประจำตำบล 1 แห่ง สถานพยาบาลเอกชน 1 แห่ง อัตราการใช้ส้วมซึม 100% สถานีตำรวจ/ป้อมตำรวจ 1 แห่ง ศูนย์อพพร. 1 แห่ง และมีการรวมกลุ่มต่างๆ ของประชาชนหลายกลุ่ม ดังนี้

- 1) กลุ่มเกษตรกรทำนาตำบลทรงคนอง จำนวน 1 กลุ่ม สมาชิก 130 คน
- 2) กลุ่มเกษตรกรทำสวนตำบลทรงคนอง จำนวน 1 กลุ่ม สมาชิก 47 คน
- 3) กลุ่มแม่บ้านเกษตรกร จำนวน 1 กลุ่ม สมาชิก 20 คน
- 4) กลุ่มผู้ปลูกส้มโอตำบลทรงคนอง จำนวน 1 กลุ่ม สมาชิก 100 คน
- 5) กลุ่มพัฒนาไม่ผลเพื่อการส่งออก จำนวน 1 กลุ่ม สมาชิก 40 คน

วิธีการดำเนินชีวิตของชาวตำบลทรงคนอง

1. สภาพความเป็นอยู่ ส่วนใหญ่มีความเป็นอยู่ที่ดี มีร้านค้าสำหรับขายเครื่องอุปโภคบริโภคในตำบลและมีตลาดนัดเกือบทุกวัน สภาพบ้านเรือนของชาวบ้านส่วนใหญ่จะปลูกบ้านคอนกรีตครึ่งไม้ สำหรับเกษตรกรที่ทำนาส่วนใหญ่จะปลูกเป็นไม้ชั้นเดียว คล้ายโรงเรียนเก็บผลผลิตซึ่งอาศัยได้ด้วย มีเครื่องอำนวยความสะดวก เช่น โทรทัศน์ ตู้เย็น พัดลม วิทยุเทป ตามสมควร ส่วนน้ำที่ใช้อุปโภค บริโภค ใช้น้ำปะปามีการรองรับน้ำฝนใ้เองไว้สำหรับดื่ม มีคลองส่งน้ำเข้าถึงสวน สามารถทำการเพาะปลูกได้ตลอดปี

2. ค่านิยม ความเชื่อถือ ขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ เกษตรกรส่วนใหญ่จะมีเชื้อสายจีน นับถือศาสนาพุทธ ฉะนั้นจึงมีประเพณีต่างๆ เช่น ตรุษจีน สารทจีน งานบวชนาค เข้าพรรษา ออกพรรษา สงกรานต์ ลอยกระทง นอกจากนี้ยังมีความเชื่อเรื่องพระภูมิเจ้าที่อีกด้วย

3. การแต่งกาย เกษตรกรจะแต่งกายตามสมัยนิยมปกติทั่วไป แต่เวลาทำงานผู้ชายนิยมนุ่งกางเกงขาก๊วยสีน้ำเงิน สวมเสื้อแขนยาว สำหรับผู้หญิงนิยมนุ่งผ้าถุง หรือกางเกงขายาว สวมเสื้อแขนยาว และใช้ผ้าคลุมศีรษะ ใบหน้าและสวมหมวก

ตำบลทรงคนองมีผู้นำทางการที่สำคัญ คือ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน แพทย์ประจำตำบล สารวัตร กำนัน เกษตรกรผู้นำ ประธานกลุ่มเกษตรกร เกษตรตำบล ครู สาธารณสุขตำบล ผู้นำไม่เป็นทางการ

คือ พระ เกษตรกรผู้ประสบความสำเร็จในด้านอาชีพการเกษตร ผู้นำเป็นผู้ที่มีความรู้ ความสามารถ และสามารถชักจูงเกษตรกรทั่วไปให้ปฏิบัติตามผู้นำ และแจ้งข่าวสารของทางราชการและส่วนรวม (สำนักงานเกษตรอำเภอสามพราน, 2558-2560 : 58-70)

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับทุนทางสังคม ภูมิปัญญา และการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

อรสุดา เจริญรัต (2543) ศึกษาเรื่อง การเกิดขึ้น การดำรงอยู่ และการปรับตัวของ เศรษฐกิจพอเพียง ภายใต้การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย เป็นงานวิจัยที่มีจุดมุ่งหมายที่จะอธิบาย ปรัชญาการณเศรษฐกิจพอเพียงในมุมมองของชาวบ้านภายใต้บริบทสังคมที่เปลี่ยนผ่าน สังคม ประเพณีไปสู่สังคมทันสมัย ซึ่งเป็นปัจจัยจากภายนอกซึ่งเข้ามาครอบงำระบบคิดของชุมชน เป็นการศึกษาด้วยวิธีวิจัยในเชิงคุณภาพ เป็นการสร้างข้อสรุปจากทฤษฎีจากฐานรากมาอธิบาย และทำความเข้าใจในปรากฏการณ์ ผลการศึกษาพบว่า เงื่อนไขสำคัญที่สุดของการเกิดขึ้น การดำรงอยู่ ของการปรับตัวของเศรษฐกิจพอเพียงก็คือ การที่ชุมชนหมู่บ้านยังมีอำนาจในการจัดการทรัพยากร ต่างๆ ของตนเอง อำนาจดังกล่าวเป็นรากฐานจะนำไปสู่การสร้างและการพัฒนาระบบจัดการที่มี ประสิทธิภาพสำหรับการดำรงชีวิตในด้านต่างๆ ในระบบบรรทัดฐานของหมู่บ้านที่ปรากฏอยู่ในจารีต ประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อ และพิธีกรรม ซึ่งเป็นผลเชื่อมโยงโลกทัศน์ระบบคุณค่าของชุมชน และ ยังค้นพบอีกว่า เมื่อหมู่บ้านต้องประสบกับความเปลี่ยนแปลงจากความทันสมัย การมีถนนตัดผ่าน การมีสาธารณูปโภค การแทรกแซงเข้ามาของอำนาจรัฐ รวมทั้งระบบทุนนิยมการค้า มีผลทำให้เกิด การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมหลายด้าน ทำให้อำนาจในการจัดการทรัพยากรของชุมชนต้อง ถูกกระทบกระเทือน ผลที่เกิดขึ้นก็คือ บรรทัดฐานที่เคยมีบทบาทในการกำหนดและควบคุมกิจกรรม ทางเศรษฐกิจเหล่านี้ จำเป็นต้องปรับตัวไปภายใต้ระเบียบสังคมแบบใหม่ที่มีลักษณะแตกต่างไป จากเดิม เป็นต้นว่าการสร้างบรรทัดฐานเพื่อพึ่งพาอาศัยกัน (Norms of Reciprocal) และการสร้าง เครือข่ายที่ทำให้บุคคลมาสัมพันธ์กันในเรื่องเกี่ยวกับชุมชน (Network of Civic Engagement) ขึ้นมา เพื่อสนับสนุนและทดแทนความสัมพันธ์แบบพึ่งพาในระบบเครือญาติที่มีบทบาทน้อยลงเมื่อ เทียบกับอดีต ดังนั้นจึงพบว่าภายในหมู่บ้านเกิดการรวมกลุ่มในรูปแบบต่างๆ ทั้งคณะกรรมการป่า ชุมชน กลุ่มเกษตรกรนิเวศ กลุ่มทอผ้า กลุ่มธนาคารข้าว รวมทั้งกลุ่มออมทรัพย์ภายใต้ระบบการจัดการ รูปแบบใหม่ที่ร่วมมือกับหน่วยงานรัฐ สถาบันการศึกษา องค์กรพัฒนาเอกชน และองค์กรระหว่าง ประเทศเพื่อสร้างศักยภาพในการปรับตัว โดยมีการระดมทุน ความรู้ เทคโนโลยีจากแหล่งต่างๆ นำมา สร้างกระบวนการเรียนรู้ใหม่ของชุมชนที่ไม่ได้ตัดตอนภูมิปัญญาเดิม แต่นำกลับมาบูรณาการความรู้ ใหม่ได้อย่างเหมาะสม เงื่อนไขเหล่านี้ทำให้เศรษฐกิจพอเพียงยังคงดำรงอยู่ได้ภายในชุมชน

พิศมัย รัตนโรจน์สกุล (2545) ศึกษาเรื่อง ทุนชุมชน : เงื่อนไขของการดำรงอยู่ของชุมชนในระบบทุน ได้ศึกษาถึงการนำเข้าแนวคิดแห่งทุนนิยมมาสู่สังคมไทยตามแนวทางการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย สะท้อนให้เห็นถึงการใช้ทุนชุมชน ด้านทางกระแสทุนนิยม ซึ่งมีวัตถุประสงค์ในการแสวงหาความหมายของทุนในชุมชน ตั้งแต่ยุคสังคมนิยมจนถึงสังคมทุนนิยม โดยศึกษาการสะสมทุนว่ามีปรับเปลี่ยนไปตามบริบทของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างไรบ้าง และนัยทุนชุมชนที่ค้นพบประกอบด้วย 4 ส่วนที่สำคัญ คือ 1) ความเป็นเจ้าของทุนปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในชุมชน 2) ระบบความสัมพันธ์ทางสังคม 3) ระบบความรู้ในชุมชน และ 4) ระบบคุณค่าและบรรทัดฐานที่เชื่อมโยงคนในชุมชนให้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข อันสะท้อนถึงทุนที่ช่วยนำไปสู่การสร้างระบบความสัมพันธ์ทางสังคม ระบบความรู้ภายในชุมชน และนำมาซึ่งความหมายของชุมชน ซึ่งมีความหมายในทำนองเดียวกับทุนทางสังคม โดยงานวิจัยดังกล่าวมองว่า ชุมชนถูกแทรกแซงด้วยระบบทุนนิยม ซึ่งส่งผลให้วิถีการผลิตของชุมชนเปลี่ยนไปสู่การผลิตเพื่อการค้า เกิดการจำแนกแจกแจงเชิงโครงสร้างทางสังคม และการเข้ามาของทุนนิยมทำให้การสะสมทุนชุมชนมีการปรับตัวเพื่อให้ทุนชุมชนยังสามารถทำหน้าที่ของตนเองต่อไปได้ โดยการปรับตัวของทุนชุมชนมีทั้ง 1) การจรรโลงทุนชุมชนเดิมที่ยังคงคุณค่าและทำให้ชุมชนสามารถคัดค้านต่ออำนาจของทุนนิยมได้ 2) การบูรณาการทุนชุมชนจากสังคมนิยมเข้ากับทุนชุมชนในสังคมนิยมเข้าด้วยกัน เพื่อให้เหมาะสมกับบริบทของชุมชนปัจจุบัน และ 3) การสร้างทุนชุมชนชุดใหม่ขึ้น เพื่อช่วยแก้ปัญหาของชุมชน เพราะการปรับตัวของทุนชุมชนที่เข้มแข็งย่อมก่อให้เกิดการสร้างอำนาจอิสระให้แก่ชุมชนในการจัดการทรัพยากรในชุมชน การจัดการปัญหาของชุมชนได้ โดยไม่ต้องตกอยู่ในสภาวะการณ์ที่ต้องพึ่งพิงภายนอก หากแต่ได้ก่อให้เกิดอำนาจต่อรองอย่างเท่าเทียมกับระบบทุนนิยม

มณีมัย ทองอยู่ (2546)) ศึกษาเรื่อง ยุทธศาสตร์เพื่อการอยู่รอดและทุนทางสังคม ของชาวอีสาน กล่าวถึงการแทรกตัวของทุนนิยมเข้าสู่เศรษฐกิจชาวอีสาน ทำให้ชาวอีสานต้องเผชิญกับความเสี่ยงเพิ่มขึ้น ชาวอีสานจึงได้พัฒนายุทธศาสตร์เพื่อการอยู่รอดของครัวเรือนขึ้น ยุทธศาสตร์ที่สำคัญคือ การผลิตเพื่อบริโภคภายในครอบครัวไปพร้อมๆ กับการผลิตเพื่อการค้า การแตกกิจกรรมทางเศรษฐกิจครัวเรือนออกไปอย่างหลากหลาย ทั้งการเกษตรนอกไร่นาโดยเฉพาะอย่างยิ่งการไปรับจ้างต่างถิ่น การพยายามรักษาที่ดินเพื่อการเกษตรของครอบครัว นอกจากนี้งานวิจัยดังกล่าว ยังเน้นความสำคัญของบทบาทครอบครัวในฐานะเป็นหน่วยจัดสรรแรงงานและทรัพยากรที่หาได้ และชี้ให้เห็นการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจบนพื้นฐานทุนชุมชนคือ ทุนธรรมชาติ ทุนความรู้ และทุนทางสังคม ผู้วิจัยได้จำแนกทุนทางสังคมออกเป็น 3 ประเภท ประเภทแรกคือ ความสัมพันธ์ภายในชุมชนที่ร้อยรัดคนในชุมชนเข้าด้วยกัน ประเภทที่สองคือ การมีเครือข่ายประสานความร่วมมือกับชุมชนอื่นที่อยู่ในสถานะทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ไม่ต่างกัันนัก และทุนทางสังคมประเภทที่สามคือ การเชื่อมโยงกับภายนอกชุมชน สถาบัน องค์กร หรือภาคการผลิตอื่น จากการศึกษาสรุปได้ว่า

ในอดีตทุนทางสังคม อันได้แก่ ระบบความสัมพันธ์ภายในชุมชนและความสัมพันธ์กับภายนอกชุมชน การมีทุนทางวัฒนธรรม อันได้แก่ อุดมการณ์ ระบบความคิด ระบบความรู้ และระบบความเชื่อของชุมชน เป็นปัจจัยแวดล้อมที่ทำให้ครัวเรือนต่างๆ สามารถปรับตัวได้เป็นอย่างดี และดำรงชีวิตอยู่อย่างมีคุณภาพ แต่ในกระแสแห่งการเปลี่ยนแปลง ทุนชุมชนเหล่านี้บางแห่งยังคงมีความหมายและช่วยให้ชุมชนและครอบครัวดำรงอยู่ได้อย่างมีศักดิ์ศรี แต่ชุมชนส่วนหนึ่งอ่อนแอลงเนื่องจากไม่สามารถปรับตัวได้ทันกับการเปลี่ยนแปลง งานวิจัยดังกล่าว ได้ปลุกกระแสให้คิดถึงการสร้างชุมชนที่เข้มแข็งที่เป็นการปรับตัวของชุมชนในการตั้งรับกับกระแสทุน

วัฒนา บันเทิงสุข (2546) ศึกษาการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมของประชาชน ในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้านการใช้สมุนไพรในชุมชนบ้านหนองตบเต่า จังหวัดระยอง พบว่า จุดอ่อนของชุมชน คือ ผู้นำไม่ให้ความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นและปฏิบัติงานเอื้อต่อการพัฒนาชุมชนได้น้อย ประชาชนขาดแรงจูงใจในการพัฒนางานภูมิปัญญาและไม่มีรูปแบบการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นของตนมาดำเนินการหารายได้ จุดแข็ง คือ ชุมชนมีทรัพยากร มีเอกลักษณ์จากภูมิปัญญาท้องถิ่น ครูภูมิปัญญามีหลายกลุ่ม กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้านสมุนไพร คือ รวมกลุ่มผู้สนใจที่มีแนวคิดเดียวกัน เลือกกิจกรรมที่ปฏิบัติง่ายใช้ทุนน้อย ทุกคนที่ทำงานต้องมีความรู้และเข้าใจ แบ่งหน้าที่รับผิดชอบโดยสมาชิกเลือกกันเอง เลือกสถานที่ที่เอื้อและสะดวกต่อการทำงานของสมาชิก มีการประเมินผลการปฏิบัติงานและผลิตผลที่ตรงประเด็น ให้ความสำคัญและความเสมอภาคกับทุกคน เมื่อพบปัญหาต้องสามารถปรับเปลี่ยนวิธีการได้ทันที หลีกเลี่ยงความขัดแย้งในกลุ่มและบุคคลที่เกี่ยวข้องทุกระดับ พัฒนาและปรับปรุงงาน สร้างขวัญและกำลังใจที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของคนทุกกลุ่ม

คนางค์ ซ่อซู (2547) วิจัยเรื่องกระบวนการเรียนรู้การทอผ้าไหมของผู้ทรงภูมิปัญญาอำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ พบว่า วิธีการเรียนรู้ส่วนใหญ่เกิดจากการลงมือทำจริง การลอกเลียนแบบการบอกเล่า การลองผิดลองถูก โดยเรียนรู้จากพ่อแม่ ย่า ยาย ผู้เฒ่า ผู้แก่ และประสบการณ์ชีวิต นับเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นเองอย่างเป็นธรรมชาติภายในชุมชน วิธีการสืบทอดมีทั้งวิธีการเดียวกันกับที่ผู้ทรงภูมิปัญญาเคยเรียนรู้มา อาทิ การลงมือทำจริง การทำตนเป็นแบบอย่าง และวิธีการที่แตกต่างจากที่เคยเรียนรู้มา อาทิ การรวมกลุ่ม การเป็นวิทยากร ส่วนผู้รับการสืบทอด ได้แก่ บุตรหลาน สมาชิกกลุ่มเพื่อนบ้าน นักศึกษา และผู้สนใจ จากภายนอกพื้นที่ที่มีเป้าหมายในการสร้างอาชีพและรายได้

พรสวรรค์ สุวรรณศรี (2547) ศึกษาการวิจัยเรื่องการวิเคราะห์คุณค่า การดำรงอยู่ และการสืบทอดผญาอีสาน ผลการวิจัยพบว่า

1. คุณค่าของผญาอีสานจำนวน 283 บท พบว่า (1) คุณค่าที่ให้ข้อคิดต่อบุคคล ได้แก่ ด้านการพัฒนาตน จำนวน 280 บท และด้านพัฒนาสังคมจำนวน 109 บท (2) คุณค่าที่ใช้อบรม

ระเบียบสังคมด้านต่างๆ ได้แก่ ครอบครัว จำนวน 42 บท การเมือง/การปกครอง จำนวน 43 เศรษฐกิจ จำนวน 41 บท การศึกษาจำนวน 28 บท และศาสนา จำนวน 101 บท

2. การดำรงอยู่ของผลฎาฮิสาน พบว่า (1) สถานภาพการดำรงอยู่ ได้แก่ ผลฎาฮิสานที่ไม่มีการใช้ จำนวน 31 บท ผลฎาฮิสานที่มีการใช้อยู่ จำนวน 252 บท และผลฎาฮิสานที่มีการเปลี่ยนแปลง จำนวน 12 บท (2) ลักษณะการดำรงอยู่ ได้แก่ การจัดการรายการวิทยุและโทรทัศน์ การเขียนตำรา การเขียนกลอนลำ การเทศน์ การพูดคุยกันบางโอกาส งานเลี้ยงต้อนรับการบายศรีสู่ขวัญ การเป็นวิทยากรบรรยาย และการใช้ผลฎาฮิสานผ่านสื่ออินเทอร์เน็ต

3. แนวการสืบทอดผลฎาฮิสาน พบว่า มีวิธีการดังนี้ (1) สถาบันการศึกษาทุกระดับจัดทำเป็นหลักสูตรให้มีการเรียนการสอนอย่างจริงจัง (2) องค์กรที่เกี่ยวข้องต้องช่วยกันศึกษาค้นคว้าสำรวจข้อมูลจากแหล่งต่างๆ แล้วนำมาจัดทำเป็นข้อมูลที่สะดวกในการศึกษาและทำความเข้าใจ ตลอดจนช่วยกันเผยแพร่โดยใช้สื่อที่น่าสนใจ (3) จัดทำเป็นศูนย์การเรียนรู้ชุมชน โดยจัดทำเป็นศูนย์ข้อมูลจัดกิจกรรมต่างๆ ที่ส่งเสริมเผยแพร่ผลฎาฮิสานให้ครอบครัวและคนในชุมชนตระหนักถึงความสำคัญและคุณค่าของผลฎาฮิสาน จัดฝึกอบรมวิทยากร จัดทำสื่อการเรียนรู้ (4) ควรได้ชี้แจงอธิบายรูปแบบของผลฎาฮิสานได้ชัดเจน และสอนให้คนรุ่นใหม่เขียนผลฎาฮิสานได้

ศรัทธา โรจนสุพจน์ และคณะ (2547) ศึกษาเรื่อง การสื่อสารเพื่อการมีส่วนร่วมจัดการป่าชุมชนของชาวบ้านห้วยแก้ว กิ่งอำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่ ผลการศึกษาพบว่า ชาวบ้านห้วยแก้วในยุคบุกเบิกมีความเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับป่าอย่างมาก ทั้งในด้านเศรษฐกิจ การเมือง หรือความเชื่อ ในยุคนี้ชาวบ้านใช้ป่าและรักษาป่าควบคู่กันไป เป็นการจัดการป่าตามวิถีชีวิตดั้งเดิม ต่อมาเมื่อรัฐนำป่าห้วยแก้วให้เอกชนเช่า ชาวบ้านส่วนหนึ่งชุมนุมเรียกร้องจนได้ป่ากลับคืนมา และได้ชื่อว่าเป็นป่าชุมชนแห่งแรกของประเทศไทย แต่ก็ต้องแลกมาด้วยชีวิตและสายสัมพันธ์ของชุมชน เมื่อได้ป่ากลับคืนมาชาวบ้านห้วยแก้วจัดการป่าชุมชนโดยจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชน มีการวางแผนตั้งกฎเกณฑ์ และมีการดำเนินงาน แต่มีความกระตือรือร้นในช่วงเวลาหนึ่ง ในปัจจุบันการจัดการป่าจำกัดอยู่ในวงแคบและไม่สืบทอดไปยังคนรุ่นใหม่ สำหรับการสื่อสารเพื่อการจัดการป่านั้น พบว่าการสื่อสารภายในชุมชนช่วงเกิดวิกฤตการณ์ชาวบ้านใช้สื่อหลายรูปแบบและเป็นระบบ การสื่อสารมีลักษณะที่มีชาวบ้านเป็นศูนย์กลาง แต่ปัจจุบันการสื่อสารมีเพียงการพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการในกลุ่มที่ใช้ป่า อีกทั้งสื่อที่มีอยู่เดิมในหมู่บ้านก็ได้ถูกนำมาใช้เพื่อการจัดการป่า ชาวบ้านห้วยแก้วไม่ค่อยสื่อสารเรื่องป่าเหตุเพราะในอดีตชาวบ้านมีความขัดแย้งกันอันเนื่องมาจากการเช่าป่าของเอกชน ส่วนการสื่อสารกับสังคมภายนอกนั้น พบว่าแกนนำได้ติดต่อสื่อสารกับภายนอกชุมชนมาก แกนนำมีบทบาทในเครือข่ายป่าชุมชน แต่ประโยชน์ที่กลับเข้ามาในหมู่บ้านห้วยแก้วมีน้อย ในการผลิตสื่อสมัยใหม่ 3 สื่อของชาวบ้านคือ สื่อสไลด์ สื่อวีดิทัศน์ และการจัดรายการวิทยุชุมชนพบว่า ชาวบ้านมีส่วนร่วมในทุกองค์ประกอบของการสื่อสาร ทุกระดับของการมีส่วนร่วม และทุกขั้นตอนของการผลิต

เป็นการสื่อสารตามแนวคิดการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม จากการผลิตสื่อสมัยใหม่ดังกล่าว ได้ก่อให้เกิดผล 5 ประการคือ 1) สื่อสมัยใหม่มีบทบาทในการสร้างและถ่ายทอดความรู้ 2) สื่อสมัยใหม่มีบทบาทสานความสัมพันธ์ของชุมชน 3) สื่อสมัยใหม่เปิดพื้นที่ให้กับผู้หญิงและเด็ก 4) สื่อสมัยใหม่มีบทบาทจุดประเด็นการพูดคุยเกี่ยวกับป่า 5) สื่อสมัยใหม่สร้างผู้ให้ข้อมูลข่าวสาร ผลทั้ง 5 ประการสะท้อนให้เห็นว่าการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมสามารถสร้างพลังอำนาจให้กับชุมชน

สุพรรณิ ไชยอำพร (2547) ศึกษาเรื่อง ทุนทางสังคม และความมั่นคงของมนุษย์ ทางเลือกที่รับผิดชอบต่อสังคมของนักบริหารในยุคการเปลี่ยนแปลง โดยกล่าวถึงกระแสการพัฒนาที่ครอบงำโลกในปัจจุบันด้วยแนวทางของทุนนิยม สังคมไทยเองก็ถูกครอบงำด้วยแนวทางการพัฒนาดังกล่าว ซึ่งผลของการพัฒนากลับไม่เป็นที่พึงพอใจของสังคม แต่ทำให้เกิดวิกฤตด้านเศรษฐกิจ สังคมมีปัญหา และการพัฒนาไม่ยั่งยืน เมื่อสังคมมีปัจจัยจำเป็นและความสามารถในการแข่งขันต่างๆ ในเวทีโลกจำกัด ผู้นำ นักบริหาร และนักคิด นักวิชาการในสังคมไทย ต่างก็ร่วมกันคิดหาทางออก หนึ่งในแนวทางที่เป็นที่ยอมรับคือ การพยายามทำให้เกิดความมั่นคงของมนุษย์ ที่จะส่งผลให้เป็นทุนทางสังคมที่มีประสิทธิภาพ พร้อมจะเป็นพลังขับเคลื่อนสังคมบนแนวทางการมีส่วนร่วมและพึ่งตนเองได้อย่างยั่งยืน แม้ความมั่นคงของมนุษย์จะเป็นแนวคิดที่ถูกเสนอและนำมาใช้อย่างจริงจังแพร่หลายไม่นานนัก (ประมาณ 10 ปี ปรากฏตัวในยุควิกฤตเศรษฐกิจ 2540) โดยมีแนวคิดหลักที่มุ่งจะสร้างหลักประกันและเสริมสร้างให้มนุษย์สามารถดำรงชีวิตได้อย่างมีประสิทธิภาพและสมศักดิ์ศรี ทั้งในภาวะปัจจุบันและในระยะยาว เมื่อแต่ละบุคคลปราศจากความกลัว มีหลักประกันคุ้มครอง ย่อมมีสุขภาพใจที่ดี สามารถพัฒนาจนเป็นทรัพยากรที่มีค่า ประกอบกับสังคมไทยมีพื้นฐานการช่วยเหลือ ความเอื้ออาทร ความรัก ความผูกพันในท้องถิ่น ย่อมกลายเป็นทุนทางสังคม อันเป็นพลังขับเคลื่อนให้สามารถแข่งขันได้ในเวทีโลก ดังนั้นผู้นำ นักคิด นักบริหารพัฒนา จึงควรใช้โอกาสตามสภาพความจำเป็นของสังคมในปัจจุบัน เสริมสร้างความมั่นคงของมนุษย์ เพื่อให้เป็นทุนทางสังคมที่ดี จนสามารถดำรงชีวิตแบบพึ่งตนเอง มีส่วนร่วมช่วยเหลือกัน และมีสำนึกเพื่อส่วนรวม สังคมจึงจะอยู่รอด เข้มแข็ง ยั่งยืนอยู่ได้ในท่ามกลางกระแสการต่อสู้ที่มีการเปลี่ยนแปลงรวดเร็ว รุนแรง และหนักหน่วง

สุชาติ วิลาพันธ์ (2549) ศึกษาเรื่อง กระบวนการทุนทางสังคมในโครงการหมู่บ้านอยู่กรณศึกษาบ้านเกาะกลาง ตำบลบางนมโค อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ผลการศึกษาพบว่า พัฒนาการทุนทางสังคมของบ้านเกาะกลาง เกิดขึ้นมาจากธรรมชาติการเรียนรู้ในการปรับตัว ระบบความคิด และความสัมพันธ์ของคนในชุมชน จิตสำนึกรักถิ่นที่อยู่อาศัย จากภาวะความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ทำให้ชุมชนมีการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมและความสัมพันธ์ไปในแต่ละช่วงเวลา เพื่อการดำรงอยู่ของชุมชน และสะท้อนว่ากระบวนการทุนทางสังคมที่เกิดขึ้น จะเปลี่ยนไปตามสภาพความเป็นอยู่ของชุมชน ตั้งแต่เริ่มตั้งชุมชน แม้ในช่วงที่ชุมชนได้รับผลกระทบจากทุนนิยม บทบาทของทุนทางสังคมจะลดลง แต่ไม่ได้หายไป และชุมชนกำลังรื้อฟื้นและสร้างทุนทางสังคมให้เกิดขึ้นอีกครั้ง

ซึ่งรูปแบบของกระบวนการทุนทางสังคมที่เกิดขึ้น ประกอบไปด้วย 1) องค์กรประกอบภายใน เช่น สิ่งแวดล้อมที่ดี ความสัมพันธ์ระบบเครือข่าย ชุมชนมีประเพณี วัฒนธรรม มีความเชื่อความศรัทธา มีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็ง 2) องค์กรประกอบภายนอก จากภาครัฐร่วมมือ และเกิดแรงสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก ที่ช่วยให้การทำงานประสบความสำเร็จและยั่งยืน

พระมหาสุทิตย์ อากาศโร (2549) ศึกษาองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ปรากฏในวรรณกรรมพระพุทธศาสนาเรื่องอานิสงส์และคัมภีร์ที่ใช้เทศน์ในเทศกาลต่างๆ ของล้านนา เสนอแนะว่า องค์ความรู้และภูมิปัญญาจะได้รับการยอมรับและสืบทอดต่อไปได้ก็เพราะการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการความรู้และการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม เพื่อเป็นการรักษามรดกทางปัญญาและนำมาสู่การประยุกต์ใช้ในสถานการณ์ที่เหมาะสม

แสงเงิน ไกรนรา (2549) ศึกษากระบวนการทุนทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเครือข่ายทอผ้า พบว่า กระบวนการทุนทางสังคมที่ช่วยให้เครือข่ายทอผ้าตำบลส้มป่อยมีการพัฒนาจนเกิดความเข้มแข็งนั้น ประกอบด้วยปัจจัยภายนอก ได้แก่ การสนับสนุนจากหน่วยงานราชการและหน่วยงานภาคเอกชน ปัจจัยภายใน ได้แก่ 1) ผู้นำเครือข่ายที่ทำงานด้วยความเสียสละโปร่งใส 2) ระบบเครือข่ายที่ทำให้เกิดความเอื้ออาทรเกื้อกูล และความไว้วางใจกัน 3) การสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการทอผ้าจากอดีตถึงปัจจุบันที่ช่วยสร้างความรักหวงแหน ภาคภูมิใจร่วมกันของชาวตำบลส้มป่อยและต้องการที่จะอนุรักษ์เอาไว้ 4) ระบบความเชื่ออันเนื่องมาจากประเพณีวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงวิถีชีวิตของคนในชุมชนกับเรื่องของผ้าไหมไว้อย่างแนบแน่น

เกรียงศักดิ์ สร้อยสุวรรณ (2550) ศึกษาวิจัยเรื่อง การพัฒนารูปแบบการจัดการศึกษาในระบบบนฐานภูมิปัญญาและวัฒนธรรมถิ่น: กรณีศึกษานักเรียนกลุ่มชาติพันธุ์ไทเลย ผลการวิจัยพบว่า ประเด็นแรก ผลการศึกษาสำรวจและวิเคราะห์ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมไทเลยที่เหมาะสมสำหรับการศึกษาในระบบโรงเรียน ได้แก่ เนื้อหาของหลักสูตรมาจากผลการศึกษาของผู้วิจัยในประเด็นนี้ผู้วิจัยพบว่า

1. องค์ภูมิปัญญาของคนไทเลย วัฒนธรรมในมิติต่างๆ ของวิถีชีวิตไทเลย และประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของคนไทเลยเท่าที่ปรากฏพบหลักฐานที่มั่นคงและเชื่อถือได้ในพื้นที่ 4 อำเภอ คือ อำเภอท่าลี่ อำเภอเมืองเลยหรือกุดป่อง อำเภอด่านซ้าย และอำเภอนาแห้ว

2. วัฒนธรรมของไทเลยมีความหลากหลายและมีเอกลักษณ์ของตนเองอย่างชัดเจนที่แตกต่างไปจากวัฒนธรรมไทยอีสาน อันเป็นการแสดงออกถึงความลุ่มลึก แนบเนียนของภูมิปัญญาคนไทเลยที่นำไปสู่วิถีปฏิบัติของการดำเนินชีวิต

ประเด็นที่สอง การพัฒนารูปแบบการจัดการศึกษาในระบบโรงเรียนบนฐานภูมิปัญญาและวัฒนธรรมถิ่นไทเลย กระทำโดยใช้การพัฒนาหลักสูตรในรูปแบบของหลักสูตรที่อาศัยชุมชนเป็นฐานซึ่งมีลักษณะเป็นหลักสูตรชุมชนที่อาศัย “คนใน” เป็นฐานในการสร้างและตรวจสอบ

ส่วนหนึ่งของหลักสูตรดังกล่าวได้ถูกนำมาสร้างเป็นกิจกรรมเสริมสร้างหลักสูตร ในหลักสูตรสถานศึกษาของโรงเรียนท่าลีวิทยาในรูปแบบของกิจกรรมค่ายวัฒนธรรมฯ และนำไปทดลองใช้กับนักเรียนของโรงเรียนท่าลีวิทยา พบว่าหลักสูตรดังกล่าวสามารถสร้างความตระหนักและการมองเห็นความสำคัญของภูมิปัญญาและวัฒนธรรมถิ่นไทเลย ให้เกิดขึ้นกับเยาวชนในระดับมัธยม ของโรงเรียนได้

สิ่งที่ผู้วิจัยได้พบอีกประการหนึ่งก็คือ ปัจจุบันภูมิปัญญาและวัฒนธรรมไทเลยหลายเรื่อง และประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไทเลย กำลังสูญหายไปจากอัตลักษณ์และเอกลักษณ์ของคนไทเลยเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงตามบริบทและวัตถุประสงค์ของการเปลี่ยนแปลงจาก “คนนอก”

ทิพจุฑา สุภิมารส (2550) ศึกษาวิจัยเรื่อง การพัฒนากระบวนการถ่ายทอดวัฒนธรรมการ อบรมเลี้ยงดูเด็กปฐมวัยเขมรถิ่นไทย ตามแนวทฤษฎีการสร้างพลังภูมิปัญญาชาวบ้าน ผลการวิจัย พบว่า

1. องค์ประกอบของกระบวนการถ่ายทอดวัฒนธรรมการอบรมเลี้ยงดูเด็กปฐมวัย เขมรถิ่นไทยชุมชนปรีythม 5 ด้าน

1.1 จุดมุ่งหมายเพื่อถ่ายทอดวิธีการดูแลเด็ก ด้วยความรัก และทะนุถนอม

1.2 องค์ความรู้เนื้อหาวัฒนธรรมทั้งด้านจิตใจ ด้านสังคม และด้านวัตถุ

(1) องค์ความรู้ด้านขั้นตอนและอุปกรณ์ที่ใช้ประกอบพิธี

(2) องค์ความรู้ด้านคติและความเชื่อ

1.3 คุณลักษณะของผู้ถ่ายทอด เป็นผู้ที่มีความรู้ ความชำนาญในองค์ความรู้และ เนื้อหาวัฒนธรรมนั้นๆ เป็นผู้เฒ่า ผู้แก่ ผู้นำทางธรรมชาติของชุมชน คุณลักษณะของผู้รับการถ่ายทอด ให้ลูกหลานภายในครอบครัวและถ่ายทอดให้คนอื่นในชุมชนที่มีความสนใจเรียนรู้

1.4 วิธีการที่ใช้ในการถ่ายทอดมีลักษณะเป็นมุขปาฐะ การแสดงวิธีการให้ผู้เรียน จดจำ การทดลองทำด้วยตนเอง การให้เลียนแบบจากผู้ถ่ายทอด และการให้เรียนรู้แบบครูลูกพักจำ ส่วนสื่อที่ใช้ ได้แก่ สื่อบุคคล สื่อกิจกรรม และสื่อวัสดุ

1.5 การประเมินผลกระบวนการถ่ายทอด เป็นการประเมินอย่างไม่เป็นทางการด้วยการ สังเกตและให้คำแนะนำ คุณค่าของวัฒนธรรมที่มีต่อบุคคล เป็นคุณค่าทางจิตใจ รู้สึกได้รับการ ค้ำครองป้องกัน ดูแลรักษา ปัดเป่าความทุกข์โรคร้ายต่างๆ คุณค่าของวัฒนธรรมที่มีต่อชุมชน เป็นคุณค่าที่ทำให้ชุมชนมีความผูกพันเหนียวแน่น คนรุ่นใหม่เคารพนับถือ เชื่อในคำสอนของผู้สูงอายุ

2. พัฒนาการกระบวนการถ่ายทอดวัฒนธรรมฯ ตามแนวทฤษฎีการสร้างพลังภูมิปัญญา ชาวบ้าน องค์ประกอบของการสร้างพลัง ได้แก่ แนวคิดและหลักการ วัตถุประสงค์ ความรู้พื้นฐาน และยุทธศาสตร์ที่ใช้ในการสร้างพลังภูมิปัญญาชาวบ้าน โดยมีขั้นตอนการสร้างพลัง ดังนี้

- 2.1 การวิเคราะห์ชุมชนแบบมีส่วนร่วม
- 2.2 การระบุความต้องการชุมชน
- 2.3 การสร้างผ่านประสบการณ์การเรียนรู้ของชุมชน
- 2.4 การสร้างหน่วยการเรียนรู้
- 2.5 การทดลองใช้หน่วยการเรียนรู้
- 2.6 การสะท้อนความคิด และการสนทนาแลกเปลี่ยนความรู้
- 2.7 การถอดประสบการณ์การเรียนรู้ และประเมินผลการสร้างพลัง
3. เด็กปฐมวัยที่ผ่านกระบวนการมีความเข้าใจเกี่ยวกับตนเอง ดังนี้
  - 3.1 ใช้ภาษาเขมรถิ่นไทยในการเรียนรู้และสื่อสารกับครูกับชาวบ้านขณะได้รับการถ่ายทอดวัฒนธรรม
  - 3.2 รับรู้วัฒนธรรมด้านการแต่งกาย อาหาร-ขนมพื้นบ้าน ประเพณีในชุมชนของตน
  - 3.3 รับรู้วิถีชีวิตแบบพึ่งพาอาศัยกัน การดูแลรักษาทรัพยากรจากป่าชุมชนที่ใช้หมุนเวียนในการดำรงชีวิต

ลักขณาพร โรจนพิทักษ์กุล (2550) ศึกษาวิจัยเรื่อง การพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์และส่งเสริมผลผลิตจากตาลโตนดกรณีศึกษาชุมชนตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา ผลการวิจัยพบว่า ชุมชนมีปัจจัยภายในที่มีศักยภาพอันเป็นรากฐานสำคัญ 4 ประการ คือ ภาวะผู้นำ (Leadership) โครงสร้างทางสังคม (Structure) ความสามารถในการผลิต (Ability) และวัฒนธรรม (Culture) ในการศึกษา ได้นำปัจจัยภายในชุมชนมาเป็นฐานของการพัฒนาและนำปัจจัยภายนอกมาเป็นส่วนเสริมในการพัฒนารูปแบบ รูปแบบการพัฒนาให้หลักการ 3 ประการ คือ การใช้ชุมชนเป็นฐาน (Community based model) การสร้างกระบวนการการเรียนรู้ (Learning process) และการจัดการความรู้ (Knowledge management) ผลของการวิจัยและพัฒนาครั้งนี้ส่งผลให้ผลผลิตน้ำตาลได้รับการรับรองมาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชน คือ น้ำตาลสด มาตรฐานเลขที่ มผช. 38/2546 และน้ำตาลโตนด มาตรฐานเลขที่ มผช.113/2546 ผู้ประกอบอาชีพผลิตน้ำตาลมีการรวมกลุ่มเป็นวิสาหกิจชุมชนใช้ชื่อว่า “หมู่บ้านน้ำตาลสด” เป็นฐานเสริมสร้างเศรษฐกิจชุมชน สังคม และเป็นการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นให้มั่นคงต่อไป

รัฐพล กรธีระธาดา (2551) ศึกษาเรื่อง การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรี พ.ศ.2439-2469 โดยผลการวิจัยพบว่า สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรีนั้นมีปัจจัยสำคัญมาจากพื้นฐานทางเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรี สืบเนื่องมาจากผลของสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ.2398 และสนธิสัญญาฉบับก่อนผลประโยชน์ในพื้นที่ลุ่มน้ำท่าจีนในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างอังกฤษกับฝรั่งเศสในพ.ศ.2439 ส่งผลให้เมืองนครชัยศรีดำรงสภาพเป็นแหล่งปลูกข้าวที่สำคัญของประเทศที่มีการขยายตัวทางเศรษฐกิจอย่างมาก จากผลสืบเนื่องของการ

เติบโตของตลาดการค้าข้าวภายในประเทศระหว่าง พ.ศ.2439-2453 ภาครัฐได้พยายามใช้นโยบายทางเศรษฐกิจกับนครชัยศรีหลายด้าน ได้แก่ ด้านความมั่นคง ด้านภาษีอากร และด้านโครงสร้างพื้นฐาน โดยใช้นโยบายเหล่านี้ในการพัฒนาและแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นกับเมืองนครชัยศรีอย่างต่อเนื่องในสมัยรัชกาลที่ 5 ขณะเดียวกันเมืองนครชัยศรีเริ่มเข้าสู่กระบวนการปฏิรูประบบราชการในรูปแบบมณฑลเทศาภิบาลในปีพ.ศ.2438 ภาครัฐจึงใช้นโยบายภาษีในการควบคุมภาคธุรกิจที่สำคัญเพื่อมิให้รายได้เข้าสู่รัฐตกต่ำลง โดยใช้นโยบายพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจรวมทั้งการทำนุบำรุงคลองเพื่อขยายพื้นที่นา และการสร้างทางรถไฟสายเพชรบุรี ระหว่าง พ.ศ. 2439-2453 ส่งผลให้เมืองนครชัยศรีมีการขยายตัวด้านเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่องทั้งด้านผลผลิตและการค้า จนกระทั่งในเวลาต่อมาระหว่างพ.ศ.2453-2469 แนวทางการพัฒนาพื้นที่นาโดยการบำรุงคลองเริ่มสิ้นสุดลง มีการโยกย้ายศูนย์ราชการจากเมืองนครชัยศรีไปสู่อำเภอพระปฐม ในช่วงระหว่าง พ.ศ.2453-2460 ยังเกิดวิกฤตทางเศรษฐกิจบ่อยครั้ง ดังนั้นวิธีแก้ไขปัญหาด้านเศรษฐกิจก็คือ การเพิ่มภาษี ควบคู่กับการเลิกภาษีการพนัน และตัดลดด้านการทำนุบำรุงแหล่งน้ำ ผลสรุปจึงพบว่าแนวทางการพัฒนาทางเศรษฐกิจตั้งแต่พ.ศ.2439-2453 และพ.ศ.2453-2469 มีแนวทางการพัฒนาแตกต่างกัน ส่งผลให้การแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจไม่ต่อเนื่อง ผลกระทบด้านเศรษฐกิจและสังคมของราษฎรในหลายด้านยังรอคอยการช่วยเหลือจากภาครัฐอยู่เสมอ

นพวรรณ อีระพันธ์เจริญ และคณะ (2552) ศึกษาเรื่อง การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมของเยาวชนในการบริหารจัดการขยะมูลฝอย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา กรณีศึกษาโรงเรียนสาธิตมัธยม มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา ผลการศึกษาพบว่า ทางโรงเรียนยังไม่มีมาตรการแก้ไขปัญหาขยะมูลฝอยที่เหมาะสม มีปัญหาเรื่องขยะและความสะอาดของสถานที่ นักเรียนไม่มีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหา เมื่อจัดกระบวนการจัดการความรู้เรื่องขยะมูลฝอยในโรงเรียนโดยผ่านกระบวนการประชุมกลุ่ม การสาธิต การจัดอบรม การประกวด และสอดแทรกความรู้เข้ากับวิชาที่เรียนปกติ ทำให้นักเรียนมีความรู้ จิตสำนึกด้านการจัดการขยะมูลฝอยอย่างถูกต้องเพิ่มขึ้นและสามารถนำความรู้ไปแก้ไขปัญหาขยะมูลฝอยในโรงเรียนได้อย่างเหมาะสม นักเรียนมีการรักษาความสะอาดของห้องเรียนและมีการคัดแยกขยะเพิ่มขึ้น ส่วนด้านรายได้ เนื่องจากบริบทของนักเรียนส่วนใหญ่มีฐานะดีทำให้ปรากฏผลไม่ชัดเจน รวมทั้งมีการวางแผนดำเนินการด้านการจัดการขยะของโรงเรียนอย่างต่อเนื่อง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับส้มโอ

นงนุช อังยุริกุล และคณะ (2550) ศึกษาเรื่อง เศรษฐกิจการผลิตและการตลาดส้มโอในภาคกลาง ผลการวิจัยด้านเศรษฐกิจการผลิต พบว่า ในจังหวัดนครปฐม ส้มโอพันธุ์ทองดีมีรายได้สุทธิเหนือต้นทุนเงินสดเฉลี่ยปีละ 40,572.97 บาท/ไร่ มีความคุ้มค่าในการลงทุนและมีความเสี่ยงต่ำมาก และส้มโอพันธุ์ขาวน้ำผึ้งมีรายได้สุทธิเหนือต้นทุนเงินสดเฉลี่ยปีละ 24,691.49 บาท/ไร่ ไม่มีความ

คุ่มค่าในการลงทุน แต่มีความคุ่มค่าเมื่อพิจารณาเฉพาะรายจ่ายเงินสดตามพฤติกรรมของผู้ปลูกและมีความเสี่ยงค่อนข้างสูง ในจังหวัดสระบุรี ส้มโอพันธุ์ทองดีมีรายได้สุทธิเหนือต้นทุนเงินสดเฉลี่ยขาดทุนปีละ -1,045.18 บาท/ไร่ ไม่มีความคุ่มค่าในการลงทุน แม้ว่าจะพิจารณาเฉพาะรายจ่ายเงินสดตามพฤติกรรมของผู้ปลูกแล้วก็ตาม ในจังหวัดนครนายก ส้มโอพันธุ์ทองดีมีรายได้สุทธิเหนือต้นทุนเงินสดเฉลี่ยปีละ 8,326.36 บาท/ไร่ มีความคุ่มค่าในการลงทุนและมีความเสี่ยงต่ำมาก ในจังหวัดปราจีนบุรี ส้มโอพันธุ์ทองดีมีรายได้สุทธิเหนือต้นทุนเงินสดเฉลี่ยปีละ 17,817.76 บาท/ไร่ มีความคุ่มค่าในการลงทุนและมีความเสี่ยงต่ำ ในจังหวัดชัยนาทส้มโอพันธุ์ขาวแตงกวามีรายได้สุทธิเหนือต้นทุนเงินสดเฉลี่ยปีละ 7,241.25 บาท/ไร่ ไม่มีความคุ่มค่าในการลงทุน แต่มีความคุ่มค่าเมื่อพิจารณาเฉพาะรายจ่ายเงินสดตามพฤติกรรมของผู้ปลูกและมีความเสี่ยงค่อนข้างสูง และในจังหวัดสมุทรสงคราม ส้มโอพันธุ์ขาวใหญ่มีรายได้สุทธิเหนือต้นทุนเงินสดเฉลี่ยปีละ 29,452.49 บาท/ไร่ มีความคุ่มค่าในการลงทุนและมีความเสี่ยงต่ำมาก ศักยภาพด้านการผลิตของผู้ปลูกส้มโอค่อนข้างต่ำและด้านการตลาดอยู่ในระดับปานกลาง การรวมกลุ่มกันในระดับต่ำ ความสามารถในการพึ่งพาตนเองโดยรวมอยู่ในระดับสูง มีความเข้มแข็ง โอกาสและความสามารถในการแข่งขันในการประกอบอาชีพอยู่ในระดับปานกลาง ผลการวิจัยด้านเศรษฐกิจการตลาดพบว่า ผลผลิตส้มโอที่เก็บเกี่ยวได้ในภาคกลาง (รวมพิจิตร) สามารถอุปทานส้มโอได้ตลอดทั้งปี ผู้ปลูกขายส้มโอให้กับผู้รวบรวมร้อยละ 47.02 ของปริมาณทั้งหมด รองลงไปได้แก่ ผู้ค้าส่ง ผู้ค้าปลีก ผู้ส่งออก ผู้บริโภคและตัวแทนของผู้ค้าส่งร้อยละ 25.85, 10.85, 10.56, 5.69 และ 0.31 ตามลำดับ โดยผู้รวบรวมมีส่วนเหลือจากการตลาดร้อยละ 22.22 ผู้ค้าส่งมีร้อยละ 50 ผู้ค้าส่งมือ 2 มีร้อยละ 18.16 ตัวแทนของผู้ส่งออกมีร้อยละ 25.21 ส่วนผู้ส่งออกกรณีฝากขายมีความเสี่ยงกับราคาที่ได้รับปลายทางเป็นอย่างมาก

กฤษฎณา กฤษณพุกต์ และคณะ (2551) ศึกษาเรื่อง ความสัมพันธ์ระหว่างปริมาณคาร์โบไฮเดรตและการออกดอกของส้มโอพันธุ์ทองดีและขาวน้ำผึ้ง โดยทำการศึกษากการออกดอกของส้มโอพันธุ์ทองดีและขาวน้ำผึ้งในช่วงที่ทำการกักน้ำเพื่อให้ออกดอก และการเปลี่ยนแปลงระดับคาร์โบไฮเดรตและไนโตรเจนในใบในช่วงกักน้ำ และในใบที่อายุต่างๆ เพื่อหาความสัมพันธ์ระหว่างการออกดอกและอาหารสะสมในต้นส้มโอ โดยทำการศึกษากับต้นส้มโออายุ 6 ปี ซึ่งเริ่มให้ผลผลิตแล้วที่สวนส้มโอในอำเภอนครชัยศรี จำนวน 2 สวน และสวนส้มโอในอำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม จำนวน 1 สวน ทำการบันทึกข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับการจัดการสวน ในช่วงที่มีการกักน้ำทำการบันทึกค่าความชื้นในดิน จำนวนช่อดอกที่เกิดหลังการกักน้ำ ลักษณะช่อดอก ลักษณะดอก ปริมาณคาร์โบไฮเดรตและไนโตรเจนในใบที่อายุต่างๆ พบว่า เกษตรกรมีการจัดการสวนส้มโอในลักษณะเดียวกันแต่ดูแลได้ต่างกัน ทุกสวนใช้วิธีกักน้ำประมาณ 2-3 สัปดาห์ในช่วงปลายเดือนพฤศจิกายนถึงต้นเดือนธันวาคม ทำให้ความชื้นในดินลดลงประมาณ 2% ส้มโอจะมีการออกดอกหลังขึ้นน้ำอีกครั้งประมาณ 17-22 วัน โดยพันธุ์ขาวน้ำผึ้งมีการออกดอกเร็วกว่าพันธุ์ทองดีเล็กน้อย พบว่าช่อดอกของ

ส้มโอเป็นแบบ cymose มี 5 ลักษณะ ส่วนใหญ่เป็นแบบหนึ่งข้อมีหลายดอก แต่ละข้อมีประมาณ 5-7 ดอก ซึ่งในส่วนที่มีการจัดการดีจะมีช่อดอกลักษณะนี้มากกว่าส่วนที่มีการดูแลน้อยกว่าดอกของส้มโอ ทั้งสองพันธุ์มีขนาดใกล้เคียงกัน มีกลีบเลี้ยง 4-5 กลีบ กลีบดอก 4-5 กลีบ เกสรเพศผู้ประมาณ 30 อัน เกสรเพศเมีย 1 อัน ปริมาณคาร์โบไฮเดรตในใบจะเพิ่มขึ้นเมื่อสิ้นสุดการกักน้ำและลดลงหลังให้น้ำ 1 สัปดาห์และต่ำสุดในช่วงออกดอก ขณะที่ปริมาณไนโตรเจนจะค่อนข้างคงที่ตลอดช่วงการกักน้ำจนให้น้ำอีกครั้ง ส่วนปริมาณคาร์โบไฮเดรตในใบที่อายุต่างกันพบว่ามีความสัมพันธ์เมื่ออายุใบเพิ่มขึ้น ส่วนไนโตรเจนมีค่าค่อนข้างคงที่ในทุกอายุใบ การศึกษาในครั้งนี้ขอเสนอแนะว่าควรมีการดูแลจัดการสวนให้ดี เพื่อให้ต้นมีความสมบูรณ์ ซึ่งน่าจะทำให้มีปริมาณคาร์โบไฮเดรตภายในต้นเพิ่มขึ้น ส่งผลให้มีการออกดอกที่ดีและมีคุณภาพเพื่อทำให้การผลิตส้มโอมีคุณภาพดีโดยต้นไม่โทรมเร็ว

สมพร ณ นคร (2551) ศึกษาเรื่อง การสร้างเครือข่ายเกษตรกรผู้ปลูกส้มโอในเขตลุ่มน้ำปากพนังเพื่อการผลิตส้มโอให้มีคุณภาพ ผลการดำเนินโครงการในครั้งนี้ได้เครือข่ายของเกษตรกรผู้ปลูกส้มโอในอำเภอปากพนัง ชนอม และลิขิต ประกอบด้วยกลุ่มย่อยจำนวน 10 กลุ่ม มีสมาชิก 100 คน การถ่ายทอดเทคโนโลยีสู่กลุ่มเกษตรกร จำนวน 10 กลุ่มๆ ละ 10 ครั้ง ผลการดำเนินโครงการสามารถดำเนินแล้วเสร็จตามแผนที่กำหนด และเป็นไปตามความต้องการของเกษตรกร และจากผลการถ่ายทอดเทคโนโลยีสู่กลุ่มเกษตรกร จำนวน 10 กลุ่ม สมาชิก 100 คน พบว่า ข้อมูลทั่วไปของเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการ เป็นเพศชายร้อยละ 81 เป็นเพศหญิงร้อยละ 19 มีการศึกษาส่วนใหญ่ค่อนข้างต่ำ ร้อยละ 76 มีการศึกษาในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา อายุเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการส่วนใหญ่ มีอายุระหว่าง 50-60 ปี ร้อยละ 50 อายุระหว่าง 41-50 ปี ร้อยละ 27 อายุระหว่าง 31-40 ปี ร้อยละ 20 อายุระหว่าง 21-30 ปี ร้อยละ 2 และอายุต่ำกว่า 20 ปี ร้อยละ 2 เกษตรกรส่วนใหญ่มีพื้นที่ปลูกส้มโอ ระหว่าง 1-10 ไร่ ร้อยละ 61 และเกษตรกรส่วนใหญ่มีประสบการณ์ในการทำสวนส้มโอระหว่าง 6-10 ปี หลังการถ่ายทอดเทคโนโลยีพื้นที่ละ 10 ครั้ง พบว่าเกษตรกรมีความคิดเห็น การรับรู้ และสามารถนำผลจากการรับรู้ไปใช้ปฏิบัติได้อย่างเป็นรูปธรรมในระดับมากทุกด้านที่ทำการถ่ายทอดเทคโนโลยี และผลการถ่ายทอดเทคโนโลยี เกษตรกรมีความคิดเห็นต่อการถ่ายทอดเทคโนโลยี และการรับรู้จากการถ่ายทอดเทคโนโลยี และนำไปใช้ปฏิบัติหลังจากฝึกอบรมมีค่าเฉลี่ยก่อนและหลังแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญยิ่งทางสถิติทุกด้านที่วัดและประเมินผล และจากการศึกษาหาความสัมพันธ์ระหว่างประสบการณ์ในการทำสวนส้มโอของเกษตรกรที่กำหนดให้เป็นตัวแปรต้น กับการผลิตส้มโอที่มีคุณภาพเพื่อการส่งออกที่กำหนดให้เป็นตัวแปรตามพบว่า เกษตรกรที่มีประสบการณ์มากสามารถผลิตส้มโอที่มีคุณภาพส่งออกได้มากกว่าเกษตรกรที่มีประสบการณ์น้อยกว่า คือ เกษตรกรที่มีประสบการณ์ 1-5 ปี สามารถผลิตส้มโอเพื่อการส่งออกได้เฉลี่ยร้อยละ 52.12 มีประสบการณ์ 6-10 ปี สามารถผลิตส้มโอเพื่อการส่งออกได้เฉลี่ยร้อยละ 57.31

มีประสบการณ์ 11-15 ปี สามารถผลิตส้มโอเพื่อการส่งออกได้เฉลี่ยร้อยละ 60.00 มีประสบการณ์ 16-20 ปี สามารถผลิตส้มโอเพื่อการส่งออกได้เฉลี่ยร้อยละ 62.50 และมีประสบการณ์มากกว่า 20 ปี สามารถผลิตส้มโอเพื่อการส่งออกได้เฉลี่ยร้อยละ 80 โดยประสบการณ์ของเกษตรกรกับคุณภาพผลผลิตส้มโอ มีความสัมพันธ์กันทางสถิติอย่างมีนัยสำคัญยิ่ง

ณัฐินี อนันตโชค (2552) ศึกษาเรื่อง การพัฒนาการสกัดและพัฒนาคุณภาพของน้ำมันหอมระเหยจากเปลือกส้มโอระดับห้องปฏิบัติการเพื่อนำไปใช้ประโยชน์เชิงอุตสาหกรรม พบว่า การสกัดน้ำมันหอมระเหยจากเปลือกส้มโอด้วยวิธีการกลั่นด้วยน้ำจะให้ปริมาณน้ำมันหอมระเหยที่สกัดได้มากกว่าวิธีอื่น และได้น้ำมันที่ใส ไม่มีสี แต่มีกลิ่นเหม็นเหมือนเพคตินต้มสุก การวิเคราะห์องค์ประกอบทางเคมีของน้ำมันหอมระเหยที่สกัดได้ในแต่ละวิธีโดย TLC และ GC-MS พบว่า มี limonene เป็นองค์ประกอบหลัก และสารกลุ่ม monoterpene อื่นๆ ปริมาณเล็กน้อย ได้แก่ alpha-pinene, sabinene, beta-pinene, beta-myrcene, alpha-phellandrene, trans-carveol, cis-carveol และ carvone ความแตกต่างของปริมาณและชนิดขององค์ประกอบทางเคมีดังกล่าวของน้ำมันหอมระเหยแต่ละตัวอย่างขึ้นอยู่กับวัตถุดิบเป็นสำคัญ โดยมีผลจากวิธีการสกัดเล็กน้อย ความพยายามในการกำจัดกลิ่นที่ไม่พึงประสงค์ของน้ำมันหอมระเหยที่ได้จากการกลั่นด้วยน้ำ พบว่า การสกัดด้วยน้ำ และการใช้ซิลิกาเจลเป็นตัวดูดซับนั้นให้ผลทำให้น้ำมันหอมระเหยมีกลิ่นหอมขึ้น นอกจากนี้พบว่า การเก็บน้ำมันหอมระเหยที่กลั่นได้จากเปลือกส้มโอเป็นเวลามากกว่า 2 เดือน กลิ่นเหม็นดังกล่าวจะจางลงได้ ดังนั้นการสกัดน้ำมันหอมระเหยจากเปลือกส้มโอด้วยการกลั่นด้วยน้ำ และการกำจัดกลิ่นเหม็นด้วยการสกัดน้ำมันหอมระเหยด้วยน้ำ การผ่านซิลิกาเจล และเก็บไว้เป็นระยะเวลาสั้นๆ จะได้น้ำมันหอมระเหยที่มีปริมาณมาก และมีกลิ่นหอมขึ้นวิธีดังกล่าวจึงเป็นวิธีที่เหมาะสม ได้น้ำมันหอมระเหยจากเปลือกส้มโอที่มีคุณภาพ และต้นทุนต่ำเหมาะสมสำหรับนำไปปรับปรุงใช้สำหรับการผลิตน้ำมันหอมระเหยจากเปลือกส้มโอในระดับอุตสาหกรรม

พงษ์นารถ นาวรานันต์ และคณะ (2553) ศึกษาเรื่อง โครงการการพัฒนาการเชื่อมโยงองค์ความรู้การผลิตส้มโอสู่เกษตรกร จังหวัดนครปฐม ผลการวิจัยพบว่า ปัญหาในการผลิตส้มโอของเกษตรกร ได้แก่ โรคและแมลง ต้นทุนที่สูงขึ้นเนื่องจากราคาปุ๋ยเคมีและสารป้องกันกำจัดศัตรูพืชอาการผลร่วงก่อนการเก็บเกี่ยว กิ่งพันธุ์ไม่ดี สภาพแวดล้อมเสื่อมโทรม เช่น สภาพดินเสื่อมโทรมไม่ระบายน้ำ ดินเป็นกรด สภาพภูมิอากาศแปรปรวน คุณภาพของผลส้มโอไม่สม่ำเสมอและปริมาณผลผลิตตกต่ำ ขณะที่ปัญหาและอุปสรรคในการจำหน่ายส้มโอของเกษตรกร ได้แก่ คุณภาพของผลส้มโอ การคัดขนาดส้มโอเพื่อการส่งออกมีมาตรฐานสูง ไม่มีตลาดสำหรับรองรับส้มโอที่ตกเกรดไม่สามารถส่งออกได้ ส้มโอจากต่างจังหวัดเข้ามาขายในพื้นที่ ราคาขายตกต่ำและถูกกดราคา ปัญหาด้านการตลาดของเกษตรกร ได้แก่ ปัญหาด้านราคาผลผลิตทั้งส้มโอที่ส่งออกและขายในท้องถิ่นซึ่ง

เกษตรกรได้ราคาต่ำ ขณะที่ต้นทุนสูงมากขึ้น นอกจากนั้นปัญหาของส้มโอจากนครปฐมในความเห็นของผู้บริโภคและผู้จำหน่ายในท้องถิ่นคือคุณภาพของผลส้มโอที่ไม่สม่ำเสมอ

จากปัญหาการผลิตที่เกษตรกรประสบอยู่สามารถวิเคราะห์ได้ว่า องค์ความรู้ที่เกษตรกรต้องการในการแก้ปัญหาการผลิตส้มโอ ได้แก่ การป้องกันกำจัดโรคและแมลง การจัดการธาตุอาหาร และการใช้ปุ๋ยที่เหมาะสม การคัดเลือกพันธุ์และการเตรียมกิ่งพันธุ์ การจัดการดินและปรับปรุงดิน การดูแลรักษาระหว่างการออกดอกและการติดผลและการตลาด นอกจากนั้นจากการรวบรวมและสำรวจองค์ความรู้เกี่ยวกับส้มโอพบว่า องค์ความรู้ที่เกษตรกรต้องการสำหรับแก้ไขปัญหามีเกี่ยวกับการผลิตส้มโอบางส่วนกระจายอยู่ตามหน่วยงานราชการ เช่น กรมวิชาการเกษตร กรมส่งเสริมการเกษตร ศูนย์วิจัยด้านพืชต่างๆ มหาวิทยาลัย แหล่งทุนวิจัย วารสารทางวิชาการและหนังสือต่างๆ อย่างไรก็ตามพบว่าองค์ความรู้และเทคโนโลยีเกี่ยวกับส้มโอบางส่วนที่ต้องรอผลงานวิจัยเพิ่มเติม เพื่อนำมาใช้ในการแก้ปัญหาการผลิตส้มโอ นอกจากนั้นยังมีภูมิปัญญาของเกษตรกรในการผลิตส้มโอที่เกิดจากประสบการณ์ของเกษตรกรเอง ซึ่งอาจจะต้องได้รับการยืนยันความรู้ในด้านวิชาการ

จากผลการวิจัยซึ่งพบว่า มีองค์ความรู้มากมายเกี่ยวกับส้มโอกระจายอยู่ในแหล่งต่างๆ ดังนั้นปัญหาของเกษตรกรในการผลิตส้มโอบางปัญหานั้นจึงสามารถแก้ไขได้โดยการได้รับองค์ความรู้และเทคโนโลยีที่เหมาะสม แต่ต้องมีวิธีในการถ่ายทอดองค์ความรู้หรือสื่อสารความรู้ที่เหมาะสมสำหรับเกษตรกร ซึ่งรูปแบบการสื่อสารความรู้การผลิตส้มโอสู่เกษตรกรที่เหมาะสมตามความต้องการของเกษตรกร ได้แก่ การฝึกอบรมร่วมกับการศึกษาดูงานพร้อมกับเอกสารแนะนำ เช่น คู่มือการผลิตส้มโอ รูปแบบของการฝึกอบรมที่เหมาะสมคือ มีวิทยากรเป็นอาจารย์จากมหาวิทยาลัยที่มีความเชี่ยวชาญ การศึกษาดูงานนั้น เกษตรกรมีความเห็นว่าควรดูสวนส้มโอที่ประสบความสำเร็จในการผลิตส้มโอและมีการจัดการสวนที่ดี มีสภาพพื้นที่และระบบปลูกที่ใกล้เคียงกับสวนส้มโอในเขตจังหวัดนครปฐม เพื่อเกษตรกรจะสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้จริง สำหรับเอกสารแนะนำควรเป็นเอกสารที่เข้าใจง่าย ไม่ใช่ภาษาเชิงวิชาการมากเกินไป

นงนุช อังยุรีกุล และคณะ (2555) ศึกษาเรื่อง โครงการการประเมินความเสียหายจากอุทกภัย ปี 2554 เพื่อการฟื้นฟู กรณีศึกษาสวนส้มโอสายพันธุ์ที่ได้สินค้าคุ้มครองสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ ผลการวิจัยพบว่า มีวัตถุประสงค์ในการวิจัยเพื่อประเมินความเสียหายจากอุทกภัย ปี 2554 ของชาวสวนส้มโอสายพันธุ์ที่ได้สินค้าคุ้มครองสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ (Protected Geographical Indication : GI) ศึกษาลักษณะความต้องการความช่วยเหลือ วิเคราะห์หาอัตราความช่วยเหลือที่เหมาะสมต่อการฟื้นฟู และขั้นตอนการให้ความช่วยเหลือที่ตรงตามความต้องการ โดยการวิเคราะห์และประเมินค่าความเสียหายใช้แนวคิดการวิเคราะห์ทางการเงินและสายพันธุ์ส้มโอ GI ได้แก่ พันธุ์ทองดี และชาวน้ำผึ้งที่จังหวัดนครปฐม และพันธุ์ขาวแตงกวาที่จังหวัดชัยนาท ที่ได้รับผลกระทบจากอุทกภัย ปี 2554 ผลวิจัยจะใช้เป็นแนวทางและคำตอบต่อภาครัฐและผู้เกี่ยวข้องที่ต้องเป็นผู้ให้

ความช่วยเหลือได้นำไปจัดการต่อ และเป็นแนวทางเพื่อประยุกต์ใช้ในสินค้าเกษตรชนิดอื่นๆ ต่อไปในอนาคต การวิจัยใช้ข้อมูลปฐมภูมิล้วนมาจากชาวสวนส้มโอเป้าหมาย สุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง ทำการสัมภาษณ์โดยใช้แบบสอบถาม จำนวน 43 ตัวอย่าง แบ่งเป็น จำนวน 20 ตัวอย่างจากนครปฐม และ 23 ตัวอย่างจากชัยนาท และระดมความคิดจากนักวิชาการ/ผู้เชี่ยวชาญจากภาครัฐ เจ้าหน้าที่ภาครัฐในพื้นที่ และผู้นำกลุ่มชาวสวนส้มโอ มีการประชุมระดมความคิดทั้งหมด 5 ครั้ง คือ ระดับนักวิชาการ 2 ครั้งก่อนออกสำรวจ ระดับนโยบาย 1 ครั้งเพื่อพิจารณาภาพร่าง 1 ของแบบจำลอง และระดับพื้นที่ 2 ครั้งเพื่อพิจารณาภาพร่าง 2 จากการปรับปรุงภาพร่าง 1 ของแบบจำลอง การวิจัยใช้วิธีการวิเคราะห์เชิงพรรณนา มีแนวคิดบัญชีฟาร์ม สินทรัพย์ฟาร์ม และโครงสร้างต้นทุนการผลิตของฟาร์ม เป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์เพื่อประเมินความเสียหาย และวิเคราะห์หาอัตราความช่วยเหลือที่เหมาะสม ใช้แนวคิดเกี่ยวกับการวัดความคิดเห็นเพื่อตอบลักษณะความต้องการความช่วยเหลือและขั้นตอนการให้ความช่วยเหลือที่ตรงตามความต้องการ

ส้มโอเป็นผลไม้ที่มีชื่อเสียง รสชาติอร่อย เป็นที่นิยมของคนไทย และชาวต่างชาติ เป็นผลไม้เศรษฐกิจที่สร้างรายได้ให้กับประเทศไทยเป็นอย่างมาก จะเห็นได้ว่างานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับส้มโอที่ผ่านมาส่วนใหญ่จะศึกษาทางด้านการพัฒนาทางเกษตร ด้านเศรษฐกิจ การสร้างเครือข่าย และการแปรรูป ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาส้มโอในเรื่องของภูมิปัญญา การอนุรักษ์ พันธุวิถีชีวิต ชาวสวนส้มโอกลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีเพื่อศึกษาแนวทางการอนุรักษ์ พันธุ์ พัฒนา ภูมิปัญญาของเกษตรกรสวนส้มโอกลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีต่อไป

งานวิจัยต่างประเทศ

Fossen (1997) ได้ศึกษาวิจัยเรื่องการพัฒนาการปฏิบัติงาน และการประเมินผลโครงการสำหรับบุคลากรที่ทำหน้าที่ให้คำปรึกษาแก่นักศึกษาที่ลูเธอร์ คอลเลจ ที่ต้องการรับการฝึกอบรมเกี่ยวกับเรื่องของความหลากหลายทางวัฒนธรรม โดยต้องการศึกษาว่ามีข้อมูลอะไรบ้างที่จำเป็นสำหรับโครงการฝึกอบรม โครงการที่เหมาะสมในการฝึกอบรม รวมทั้งขั้นตอนการปฏิบัติที่จำเป็นซึ่งผลการศึกษาพบว่าโครงการนี้ประสบความสำเร็จในการสอนทักษะ ที่หลากหลาย 3 ด้าน ซึ่งผู้เข้าร่วมโครงการได้นำไปใช้ในการทำงานกับนักศึกษาภายในเวลา 3 เดือนหลังจากสิ้นสุดการฝึกอบรม และการศึกษาครั้งนี้ได้ให้ข้อเสนอแนะว่า ควรจัดการฝึกอบรมต่อเนื่องและควรเปิดโอกาสให้นักศึกษาเข้าร่วมโครงการด้วย

Kovach, Sally Anne (1988) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “An artisan’s tale original story tang dynasty china pottery” การศึกษาพบว่า ช่างทำเครื่องปั้นดินเผาราชวงศ์ถังในอดีตมีความสามารถที่ได้รับการส่งสมความรู้จากผู้เชี่ยวชาญ การทำงานเป็นการสร้างเพื่อขาย ลักษณะงานที่ทำงานมีความงามที่แสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมประเพณี คติความเชื่อ ความพึงพอใจในความงาม

ความภาคภูมิใจ การสอนของช่างแบบดั้งเดิมเป็นการสอนโดยให้ทำตาม การถ่ายทอดเกิดโดยผู้สอนให้ความรู้ความชำนาญในกรรมวิธี การทำเป็นลักษณะการสืบทอดและรู้คุณค่า ส่วนการทำเพื่อการค้าลักษณะงานจะมีความงาม ความคงทน ความภาคภูมิใจ การสอนมีการฝึกหัดโดยตรง จากครูผู้ฝึกฝน โดยวิธีการเลียนแบบให้เหมือนของเดิมในท้องถิ่นและวัสดุท้องถิ่น ซึ่งงานศิลปหัตถกรรมแสดงให้เห็นถึงลักษณะภูมิหลัง รูปร่างสีสันทัน เรืองราว ลวดลาย การใช้งานมีความสัมพันธ์กับศาสนา เทศกาล และพิธีกรรมต่างๆ การถ่ายทอดเทคนิคฝีมือจากคนรุ่นหนึ่งไป ยังคนอีกรุ่นหนึ่งโดยเกี่ยวเนื่องกับวิถีชีวิต ในปัจจุบันการศึกษาหัตถกรรมพื้นบ้านในวิทยาลัยมีเนื้อหาที่เป็นประเด็นสำคัญ คือเน้นเรื่องเกี่ยวกับความภาคภูมิใจ

Rowe (1988) ได้ศึกษาเปรียบเทียบกลุ่มชาติพันธุ์สองกลุ่ม คือ กลุ่มชาติพันธุ์ Batak และ Ata เกี่ยวกับวิถีชีวิตทางสังคมสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ พบว่า กลุ่มชาติพันธุ์ทั้งสองมีความแตกต่างกันทางสังคม ความเชื่อในด้านของการจัดการต่อทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม พบว่ากลุ่มชาติพันธุ์ทั้งสองมีความแตกต่างกัน โดยขึ้นอยู่กับปัจจัยสำคัญสองประการ คือ หนึ่งการเปลี่ยนแปลงของจำนวนประชากรและการเปลี่ยนแปลงทางสังคม สองเงื่อนไขทางด้าน ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ เนื่องจากกลุ่มชาติพันธุ์ดังกล่าวมีการอพยพโยกย้ายจากถิ่น หนึ่งไปยังอีกถิ่นหนึ่ง จากพื้นราบไปอยู่พื้นที่สูง ดังนั้นปัจจัยทางด้านสังคมแวดล้อมทางกายภาพจึงเป็นปัจจัยสำคัญต่อวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์เหล่านั้น

De barcza. Gladys Mary Arice (1989) ได้ศึกษาเรื่อง Art heritage in contemporary Fijian culture จากการศึกษาพบว่า ศิลปะพื้นเมืองของชาวฟิจิเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาวฟิจิอันประกอบด้วยสิ่งประดิษฐ์ต่างๆ เพลง การเต้นรำ ละคร วรรณคดีที่เล่าด้วยปากเปล่า และค้นพบว่าวิธีการและวัสดุของงานหัตถกรรมได้รับการสืบทอดมาจากสมัยโบราณ การสร้างงานศิลปะพื้นเมืองเป็นไปตามความต้องการของชุมชนที่นำไปแลกเปลี่ยนให้เป็นรายได้ของชุมชน ความเปลี่ยนแปลงของการสืบทอดงานศิลปะของชาวฟิจิเป็นไปตามความเจริญของสังคม การผลิตงานจึงมีการทำเป็นรูปแบบที่มีการค้นคว้า และพัฒนาเทคโนโลยีในการทำงาน การศึกษา งาน ศิลปะของชาวฟิจิขาดแคลนคนสอน ไม่มีทุนในการศึกษา สิ่งที่สนับสนุนให้ดำรงอยู่ได้คือ การทำในลักษณะอุตสาหกรรมหมู่บ้าน จึงทำให้มีการดำรงอยู่และมีการสืบทอดเพื่อเป็นการฟื้นฟู วัฒนธรรมด้วย

Cartledge (1996) ได้ศึกษาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน Doko Gamo ในประเทศ Ethiopia พบว่า ภูมิปัญญาพื้นบ้านมีผลต่อการจัดการทรัพยากรแบบยั่งยืน และมีผลต่อความมั่นคงทางสังคม ให้ภูมิปัญญาพื้นบ้านที่สำคัญ เช่น มีการจัดบรรทัดฐานในการใช้ทรัพยากร (Social Norms) การให้ความเคารพต่อการใช้ทรัพยากร (Respect for the Resources) การใช้ความเคารพต่อผู้นำชุมชน (Respect for Leadership) ความตระหนักต่อระบบนิเวศ (Ecological

Awames) นอกจากนี้ยังพบว่า สังคมมีการถ่ายทอดภูมิปัญญาให้กับคนในชุมชนอย่างต่อเนื่อง เพื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติแบบยั่งยืน

Mme Yuwanuch Tinnaluck (2005) ได้ศึกษาเรื่อง การสร้างความรู้และการพัฒนาที่ยั่งยืน : กระบวนการทำงานร่วมกันระหว่างภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยและวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ พบว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นช่วยให้เกิดการเรียนรู้ตลอดชีวิตในสังคม ไม่เพียงแต่สร้างความเข้มแข็งให้กับ เศรษฐกิจชุมชนบนพื้นฐานของการพึ่งตนเอง แต่ยังทำให้คนในชุมชนเกิดคุณค่าทางจิตใจ และสร้าง วัฒนธรรมท้องถิ่น ในโลกยุคโลกาภิวัตน์เป็นยุคของข้อมูลข่าวสารที่มุ่งเน้นความรู้ ความคิด และ วัฒนธรรมแบบตะวันตก อย่างไรก็ตามถ้าไม่ทำอะไรที่ส่งเสริมการเรียนรู้ในท้องถิ่น เด็กรุ่นใหม่จะ สูญเสียวรากฐานทางวัฒนธรรมไป การศึกษาในยุคโลกาภิวัตน์จึงควรมีความสมดุลระหว่างความรู้สากล และความรู้อันท้องถิ่น ดังนั้นวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีจะต้องไปด้วยกันกับความรู้ท้องถิ่นเพื่อการ พัฒนาที่ยั่งยืนในทุกสังคม

Stowe Dong (2006) ได้ทำการศึกษาเรื่อง The wisdom of the hands จากการศึกษา พบว่า การจัดทำโครงการการทำงานไม้ ที่ผู้วิจัยเรียกว่า “ภูมิปัญญาจากงานที่ทำด้วยมือ” ผู้วิจัยได้ ทดลองในโรงเรียนเคลียร์สปริง ในแมรีแลนด์ การวิจัยนี้มีจุดประสงค์ในการหาหลักฐานและข้อยืนยัน ที่มารองรับถึงคุณค่า และประสบการณ์ในงานไม้ ซึ่งงานไม้ดังกล่าวได้จัดประสบการณ์ให้กับผู้เรียน ด้วยการผสมผสานเทคนิคแบบดั้งเดิมเข้ากับกิจกรรมในชั้นเรียน มีการให้ช่างที่เป็น ช่างผู้ชำนาญงาน ในท้องถิ่น ซึ่งกิจกรรมดังกล่าวได้สร้างความประหลาดใจแก่เด็กๆ ที่ร่วมในชั้นเรียนงานไม้ และยังเกิด การคิดค้นในทางด้านความคิดสร้างสรรค์ การวิจัยพบว่า กรอบทางสังคม ประเพณีเป็นตัวกำหนดการ แสดงออกในงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านในชุมชน โครงสร้างทางสังคมที่มีความมั่นคงจะมีผลในการ ทำงานศิลปะพื้นบ้าน การมุ่งเน้นถึงความสำคัญในการรักษาวัฒนธรรมและความเป็นท้องถิ่นในงาน ศิลปะพื้นบ้าน รวมทั้งการจัดการศึกษาให้ความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับวัฒนธรรมประเพณีในท้องถิ่น

Balooni, Kalro และ Kamalamma (2008) ได้ศึกษาการสร้างและการจัดการฝายต้นน้ำ ลำธารแบบชั่วคราว ซึ่งริเริ่มโดยชุมชนในแม่น้ำที่มีน้ำตามฤดูกาล เพื่อใช้ประโยชน์จากน้ำตอนใต้ของ ประเทศอินเดีย ผลการศึกษาพบว่า ฝายต้นน้ำลำธารมีบทบาทสำคัญในการดำรงชีพของเกษตรกร ของเมือง Kumbadaje Panchayat โดยถือเป็นประเพณีหนึ่งของการ ใช้น้ำและเป็นแรงขับเคลื่อนที่สำคัญที่ทำให้ชุมชนริเริ่มก่อสร้างและจัดการสร้างฝายต้นน้ำลำธาร ทั้งนี้พบว่าหากไม่มีการสร้างฝาย ต้นน้ำลำธาร พื้นที่เกษตรกรรมส่วนใหญ่จะถูกปล่อยรกร้างว่างเปล่า เนื่องจากไม่มีน้ำในช่วงฤดูแล้ง กิจกรรมการรวมกลุ่มของเกษตรกรเพื่อก่อสร้างฝายต้นน้ำลำธาร จะเกิดขึ้นมากในระหว่างการรวบรวม อุปกรณ์และขั้นตอนในการก่อสร้างโดยผู้นำของกลุ่มเกษตรกรมีบทบาทหลักในกิจกรรมฝายต้นน้ำ ลำธารในฐานะตัวแทนของเกษตรกรในกลุ่ม อย่างไรก็ตาม ผลการศึกษาพบว่า ความร่วมมือระหว่าง ผู้ตัดสินใจในการจัดสร้างฝายต้นน้ำลำธารแต่ละแห่งยังมีน้อย การสร้างฝายต้นน้ำลำธารล่าช้า

มีผลต่อการใช้ประโยชน์จากน้ำ แต่ฝายต้นน้ำลำธารส่วนใหญ่ยังไม่มีระบบการจัดการน้ำในพื้นที่นี้ ฝายต้นน้ำลำธารแบบชั่วคราวมีความเหมาะสมมากกว่าฝายต้นน้ำลำธารกึ่งถาวรและถาวร ซึ่งฝายต้นน้ำลำธารแบบกึ่งถาวรและถาวรจะได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากรัฐบาล ส่วนใหญ่ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อเกษตรกรน้อย ดังนั้นการสนับสนุนจากรัฐบาลควรเป็นรูปแบบให้งบประมาณเริ่มต้นโดยให้ประชาชนเป็นผู้บริหารจัดการเอง

Grossi (2001) ได้ศึกษาเกี่ยวกับความตระหนักในบทบาทของผู้บริหารสถานศึกษาในการประสานความร่วมมือจากชุมชนเพื่อกำหนดเป้าหมายทางการศึกษา ผลการศึกษา พบว่า ผู้บริหารสถานศึกษามีความพยายามที่จะประสานความร่วมมือกับชุมชน เพื่อประสานความร่วมมือจากชุมชนเพื่อกำหนดเป้าหมายทางการศึกษา โดยเน้นไปที่การมีส่วนร่วมของพ่อแม่ ผู้ปกครอง เพราะครอบครัวถือว่าเป็นหน่วยงานที่เล็กที่สุดของสังคมซึ่งมีความใกล้ชิดกับผู้เรียนมากที่สุด และการมีส่วนร่วมที่มากขึ้นของชุมชนจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น ด้านการบริหารจัดการบทบาทหน้าที่ของชุมชนและความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนนำไปสู่การกำหนดเป้าหมายทางการศึกษาของชุมชนที่มีผลต่อการพัฒนาด้านนโยบายและการเตรียมการ ด้านบริหารจัดการ

Brain (2010) ได้ศึกษาการสื่อสาร การพัฒนา และการอนุรักษ์วัฒนธรรม: กรณีศึกษาของ Gullah (กุล่า) และวัฒนธรรมบนเกาะเจมส์ โดยแสดงถึงการสื่อสาร การพัฒนาด้านการพาณิชย์ และการอนุรักษ์วัฒนธรรมของชาว Gullah บนเกาะเจมส์ ทางตอนใต้ของคาโรไลนา พบว่าด้านการสื่อสารและการอนุรักษ์วัฒนธรรมของชาว Gullah มีความแตกต่างกันเป็นอย่างมากขึ้นอยู่กับสถานที่อยู่ซึ่งปราศจากระบบ ความรู้และการสื่อสารสมัยใหม่ตามประวัติศาสตร์ การเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมของยุโรป ชุมชนของ Gullah มีประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมของตนเอง และระบบการเมืองไม่ได้ใช้ตามระเบียบของโลกสมัยใหม่ นอกจากนี้ยังมีการต่อต้านวัฒนธรรม การเมือง เศรษฐกิจ และการสื่อสารจากภายนอก ผู้ศึกษาเลือกที่จะทำตามกระบวนการทางวัฒนธรรมตามหลักทฤษฎีศึกษาวัฒนธรรมของ James Carey และ Harold Innis โดยแสดงถึงประเด็นการพัฒนามากกว่าห่วงถึงรายละเอียด และการวิเคราะห์ปัญหาการเมืองและเศรษฐกิจ การสื่อสาร การพัฒนาสมัยใหม่ และการอนุรักษ์วัฒนธรรม

จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งในประเทศและต่างประเทศจะเห็นได้ว่างานวิจัยด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นงานวิจัยที่สามารถเข้าไปเรียนรู้กับวิถีวัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่นได้อย่างลึกซึ้ง อีกทั้งยังสามารถประมวลองค์ความรู้ผ่านกระบวนการวิจัยได้อย่างเป็นระบบ ทั้งนี้เนื่องจากภูมิปัญญานั้นเป็นวิถีการดำเนินชีวิต กระบวนการวิจัยที่ใช้การตั้งคำถามจากภายนอกโดยไม่ได้เข้าไปร่วมเรียนรู้กับชุมชนนั้นจะไม่สามารถรับรู้ถึงกระบวนการทางภูมิปัญญาได้

จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งในประเทศและต่างประเทศจะเห็นได้ว่างานวิจัยด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นงานวิจัยที่สามารถเข้าไปเรียนรู้กับวิถีวัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่นได้อย่างลึกซึ้ง

อีกทั้งยังสามารถประมวลองค์ความรู้ผ่านกระบวนการวิจัยได้อย่างเป็นระบบ ทั้งนี้เนื่องจากภูมิปัญญานั้นเป็นวิถีการดำเนินชีวิต กระบวนการวิจัยที่ใช้การตั้งคำถามจากภายนอกโดยไม่ได้เข้าไปร่วมเรียนรู้กับชุมชนนั้นจะไม่สามารถรับรู้ถึงกระบวนการทางภูมิปัญญาได้

อธิบายกรอบแนวคิดการศึกษาภูมิปัญญาและการอนุรักษ์ พื้นฟูวิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี

ภูมิปัญญาวิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี เป็นทุนทางสังคมและวัฒนธรรม (social capitals) มีเอกลักษณ์โดดเด่นทั้งในระดับชุมชนท้องถิ่น ระดับประเทศ และนานาชาติ ซึ่งปัจจัยสำคัญที่ส่งผลให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นนี้โดดเด่น มีเอกลักษณ์ เกิดจากปัจจัยต่างๆ ตั้งแต่การเชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์การดำรงชีพของผู้คนในท้องถิ่นตลอดระยะเวลาหลายศตวรรษ ด้านภูมิศาสตร์ของพื้นที่ที่เป็นจุดเชื่อมระหว่างน้ำทะเล และน้ำจืดที่ไหลมาจากภาคเหนือได้นำพาความอุดมสมบูรณ์ให้กับพื้นที่ สามารถปลูกส้มโอและพืชพันธุ์อื่นๆ ซึ่งให้ผลผลิตดีและมีคุณภาพ อย่างไรก็ตามท่ามกลางกระแสการพัฒนาประเทศและกระแสโลกาภิวัตน์ (Globalization) ทำให้การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมดำเนินไปอย่างต่อเนื่องและรวดเร็วส่งผลกระทบต่อวิถีการดำเนินชีวิต การลดลงของทรัพยากร ความเสื่อมถอยของทุนทางสังคม วัฒนธรรม วิถีพิเศษธุรกิจ และภูมิปัญญาท้องถิ่น เกิดการเปลี่ยนแปลงและส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี เป็นพลวัตของสังคมที่ส่งผลกระทบต่อภูมิปัญญาและการอนุรักษ์วิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี อันเกิดจากปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก ดังนี้

ปัจจัยภายใน ที่ส่งผลกระทบต่อวิถีการดำเนินชีวิตของชาวสวนส้มโอ ทัศนคติ ค่านิยมของคนในท้องถิ่นที่เปลี่ยนแปลงไปอันเกิดจากผลกระทบของความทันสมัย การให้ความสำคัญกับการศึกษา โดยให้ความสำคัญกับใบปริญญาทำให้คนในท้องถิ่นออกจากท้องถิ่นของตน กระแสโลกาภิวัตน์ยังส่งผลให้การอนุรักษ์ การฟื้นฟู และกระบวนการการสืบทอดในระบบครอบครัว เครือญาติเริ่มอ่อนแอลง ส่งผลให้คนในท้องถิ่นไม่เห็นคุณค่าและความสำคัญของภูมิปัญญาที่บรรพบุรุษได้สั่งสมประสบการณ์ สืบทอดต่อกันมา กระบวนการอนุรักษ์ การฟื้นฟู และการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น สามารถกระทำได้โดยการปลูกจิตสำนึกให้คนในท้องถิ่นตระหนักถึงคุณค่า และความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นต่างๆ ส่งเสริมสนับสนุนการจัดกิจกรรมต่างๆ เพื่อสร้างจิตสำนึกของความเป็นคนในท้องถิ่นที่จะต้องร่วมกันอนุรักษ์ภูมิปัญญาที่เป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น

ปัจจัยภายนอก ที่ส่งผลกระทบต่อภูมิปัญญาและการอนุรักษ์วิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี ได้แก่ กระแสโลกาภิวัตน์ที่ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศน์ของโลก ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศน์ลุ่มน้ำ ได้แก่ ภาวะน้ำเสีย น้ำขุ่นน้ำลง น้ำท่วม ทำให้ให้สวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีเสียหาย ความเป็นเมืองที่เริ่มขยายตัวเข้ามาในชุมชนท้องถิ่น กระแสการพัฒนาให้เกิดความทันสมัย

ทำให้มีโรงงานอุตสาหกรรมเข้ามาตั้งอยู่บริเวณสองฝั่งแม่น้ำจำนวนมาก มีตลาดน้ำดอนหวาย วัดไร่ขิงซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยว บ้านจัดสรร และห้างสรรพสินค้า ฯลฯ กระบวนการพัฒนาดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อภูมิปัญญาและการอนุรักษ์วิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี

ปัจจัยด้านชุมชนท้องถิ่น ตลอดจนภาครัฐ และเครือข่ายเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนให้ภูมิปัญญาชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีให้ยังคงอยู่ การศึกษาภูมิปัญญาและการอนุรักษ์ ฟื้นฟูวิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีได้ให้ความสำคัญกับการจัดการตนเองโดยได้ศึกษาตั้งแต่ระดับปัจเจก (individual) ระดับองค์กร/หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง (Node) และมีการเชื่อมโยงกับชุมชนในฐานะผู้มีส่วนได้เสีย (stakholder) และระดับเครือข่าย (Network) การศึกษาทั้ง 3 ระดับนี้สามารถเห็นกลไกการจัดการตนเองของชาวสวนส้มโอให้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น และนำไปสู่การประยุกต์ใช้สู่แนวทางการพัฒนาชุมชนอื่นๆ ต่อไป ดังนั้นการศึกษาภูมิปัญญา และอนุรักษ์ ฟื้นฟูวิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี ทำให้เกิดแหล่งการเรียนรู้จากภูมิปัญญาและการอนุรักษ์วิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี เพื่อให้วิถีชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีดำรงอยู่อย่างยั่งยืน

การพัฒนากรอบแนวคิดเพื่อดำเนินการวิจัยมีปัจจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย ดังนี้

1. ปัจจัยด้านกระแสโลกาภิวัตน์กับการเปลี่ยนแปลงของโลก โลกปัจจุบันเป็นโลกยุคของข้อมูลข่าวสาร การติดต่อสื่อสารไร้พรมแดน มีความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีอย่างรวดเร็วและรุนแรง เรียกยุคนี้ว่า ยุคโลกาภิวัตน์ (Globalization) โลกาภิวัตน์ได้หลอมรวมสังคมโลกกลายเป็นสังคมเดี่ยว ทำให้เกิดการแข่งขันทางเศรษฐกิจ มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรม และการเมือง ตลอดจนส่งผลกระทบต่อคนในท้องถิ่น ทำให้ชุมชนชนบทเปลี่ยนแปลงสู่สังคมเมือง ผู้คนในท้องถิ่นต้องปรับตัวและเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของตนสู่ความเป็นเมืองมากขึ้น ก่อให้เกิด “ความทันสมัย แต่ไม่พัฒนา” ทำให้คนในท้องถิ่นหลงลืมรากเหง้าของตนเอง หลงลืมภูมิปัญญาที่บรรพบุรุษได้สั่งสมสืบทอดต่อกันมา กระแสโลกาภิวัตน์จึงมีอิทธิพล ส่งผลกระทบก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงตั้งแต่ระดับท้องถิ่นไปจนถึงระดับโลก การไหลบ่าของกระแสโลกาภิวัตน์ได้ส่งผลกระทบต่อวิถีการดำเนินชีวิตของชาวสวนส้มโอทั้งด้านการจัดการตนเอง การสืบทอด และแม้กระทั่งการรุกรานการเจริญเติบโตโครงสร้างพื้นฐานในท้องถิ่นที่เกิดความสะดุดมากยิ่งขึ้น ความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับสังคมภายนอกดำเนินไปอย่างรวดเร็ว รวมถึงการประกอบอาชีพทำสวนส้มโอที่มีการขยายขอบเขตไปตามจังหวัดต่างๆ เพื่อให้ทันต่อความต้องการของตลาดที่มีมากขึ้น ปัจจัยต่างๆ เหล่านี้เป็นผลสืบเนื่องจากการที่ประเทศก้าวสู่โลกาภิวัตน์ซึ่งส่งผลกระทบต่อสังคมไทย รวมถึงชุมชนและท้องถิ่นต่างๆ อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

2. ปัจจัยด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นรากฐานสำคัญของสังคมไทย กระบวนทัศน์การพัฒนาประเทศที่ส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของสังคมไทยปัจจุบันอย่างต่อเนื่องได้นำมาสู่การค้นหาแนวทางที่สอดคล้องกับวิถีของสังคมไทยมากขึ้นและแนวคิด “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” ที่มุ่งศึกษาถึงวิถี

องค์ความรู้ที่สอดคล้องกับชุมชน นับว่าเป็นกระบวนการทัศน์ทางเลือกประการหนึ่งที่สังคมไทยให้ความสนใจ ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีจุดเน้นที่สำคัญคือการนำความองค์ความรู้จากวิถีการปฏิบัติของชุมชนที่สอดคล้องกับชุมชน เอื้ออาทรต่อสิ่งแวดล้อมมาประยุกต์กับกระบวนการพัฒนาแบบใหม่ให้กลมกลืนไม่ขัดแย้งกัน เช่น การจัดการตนเองภายใต้องค์ความรู้ของชุมชน การใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม การส่งเสริมเศรษฐกิจของชุมชนบนวิถีแห่งความพอเพียงตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เป็นต้น การนำแนวคิดภูมิปัญญาท้องถิ่นมาเป็นกรอบคิดในการศึกษาจะสะท้อนให้เห็นกระบวนการการพัฒนาหน่วยย่อยระดับฐานราก (area -based approach) ซึ่งถือเป็นทุนพื้นฐานและเป็นปรากฏการณ์สำคัญของสังคมไทยกับพลวัตการพัฒนาจากภายนอก

3. ปัจจัยด้านการเปลี่ยนกระบวนการทัศน์พื้นฐานเพื่อการเปลี่ยนแปลงสังคมไทย ตลอด 4 ทศวรรษของการพัฒนาที่อาศัยแผนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเป็นเครื่องมือในการขับเคลื่อนประเทศสู่ความทันสมัยโดยมุ่งเน้นโครงสร้างพื้นฐาน (Infrastructure) ละเลยมิติการพัฒนาอื่น ๆ เช่น ระบบความสัมพันธ์ของครอบครัว ระบบการศึกษาที่เอื้อต่อการดำรงอยู่ของชุมชน การพัฒนาคนที่ยังพัฒนาประเทศสู่ความเป็นนิค อันเป็นปัจจัยนำพาแรงงานชนบทสู่สังคมเมือง ส่งผลให้ระบบชุมชนที่เป็นฐานรากเริ่มอ่อนแอ เป็นต้น นอกจากนี้นโยบายการนำพาประเทศที่ไม่สมดุลระหว่างภาคประชาชนพื้นฐานกับชุมชนเมืองก่อให้เกิดช่องว่างระหว่างรายได้ ส่งผลให้เกิดความแตกแยกและไม่สมดุลต่อการพัฒนา การศึกษากระบวนการทัศน์พื้นฐานกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมไทยจะช่วยเสริมให้การศึกษาได้มองเห็นความเชื่อมโยงของการพัฒนาในแต่ละช่วงทศวรรษที่ผ่านมา และจะเสริมสร้างความตระหนักให้เห็นถึงคุณภาพของภูมิปัญญาท้องถิ่นในฐานะเป็นวิถีชีวิตฐานรากของสังคมไทย

4. ปัจจัยด้านกระบวนการทัศน์และความหมายเกี่ยวกับการพัฒนา การทำความเข้าใจที่มาและกระบวนการทัศน์ของการพัฒนา เริ่มตั้งแต่แนวคิดการพัฒนากระแสหลักที่มุ่งเน้นเศรษฐกิจเป็นเครื่องชี้วัดความเจริญของประเทศ ตลอดถึงการนำเอาระบบทุนนิยมเป็นตัวนำ ส่งผลให้เกิดการไหลบ่าทางวัฒนธรรมตะวันตกสู่ประเทศกำลังพัฒนาต่างๆ อย่างต่อเนื่อง ผลของแนวคิดการพัฒนาดังกล่าวได้คุกคามและมองข้าม “คุณค่า” ของสังคมและวัฒนธรรมอันเป็นพื้นฐานของประเทศต่างๆ มีการนำกระบวนการทัศน์ตามความหมายตะวันตกสู่ระบบต่างๆ ของประเทศกำลังพัฒนา เช่น การศึกษาแบบแยกส่วน การให้ความสำคัญกับการผลิตมากกว่าคุณค่าทางจิตวิญญาณและการอยู่ร่วมกัน การมุ่งความสุขส่วนบุคคลมากกว่าความสุขของผู้คนและชาติความใส่ใจต่อสิ่งแวดล้อม เป็นต้น ผลกระทบต่างๆ ได้ส่งผลให้ประเทศกำลังพัฒนาต่างๆ ได้ย้อนกลับมาทบทวนทิศทางการพัฒนามาบนฐานวิถีชีวิตประเทศเป็นสำคัญ เช่น ประเทศภูฏานได้กำหนดนโยบาย “ความสุข” เป็นการขับเคลื่อนทิศทางการพัฒนา ประเทศไทยได้ประยุกต์ใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสู่การปฏิบัติทุกระดับและทุกมิติในสังคมไทย แนวคิดและความหมายเกี่ยวกับการพัฒนาจะเป็นพื้นฐานสำคัญในการสะท้อนจุดเชื่อม

ระหว่างการพัฒนาตามกระบวนทัศน์เดิมกับแนวคิดการพัฒนาทางเลือกในปัจจุบัน นอกจากนี้ยังสะท้อนให้เห็นถึงการเชื่อมโยงระหว่างภูมิปัญญากับการพัฒนาประเทศ

5. ปัจจัยด้านทุนทางสังคม และวัฒนธรรม สังคมและวัฒนธรรมเป็นเอกลักษณ์และภูมิคุ้มกันสำคัญของสังคมไทย สังคมและวัฒนธรรมเป็นเครื่องบ่งบอกถึงอัตลักษณ์และวิถีชีวิตของผู้คนในแต่ละบริบท และเป็นกลไกสำคัญต่อการเชื่อมโยงผู้คนในฐานะสมาชิกในชุมชนนั้นๆ ได้ตระหนัก ห่วงแหน อนุรักษ์และพัฒนาท้องถิ่นตนเองให้มีการพัฒนา การเข้าใจถึงวิถีสังคมและวัฒนธรรมได้อย่างถ่องแท้แล้วจะสามารถนำสู่การออกแบบการพัฒนาท้องถิ่นนั้นๆ ให้บรรลุเป้าหมายได้ตามแนวคิดการพัฒนา “เข้าใจ เข้าถึง และพัฒนา” การศึกษาครั้งนี้นำเอาแนวคิดทุนทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นฐานในการศึกษาและสังเคราะห์ให้เห็นถึงบริบทที่เป็น “อัตลักษณ์” ของพื้นที่ และวิเคราะห์ให้เห็นถึงจุดอ่อน จุดแข็ง และโอกาสของการพัฒนา

6. ปัจจัยด้านวัฒนธรรมกับการพัฒนา วัฒนธรรมในฐานะที่เป็นวิถีชีวิตและเครื่องบ่งบอกเอกลักษณ์ของชุมชนได้ถูกนำมากำหนดให้เป็นทั้งนโยบายและแนวทางการพัฒนาประเทศ บนสมมติฐานที่ว่า การพัฒนาประเทศบนฐานวัฒนธรรมจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) การศึกษาครั้งนี้ได้ให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมทั้งในด้านองค์คติ (concepts) อันเป็นพื้นฐานของการอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมที่วัฒนธรรม ศึกษาถึงภูมิปัญญาที่มากกว่ารูปธรรมที่ปรากฏให้เห็นจากภายนอก ในด้านองค์พิธีการ (usages) เป็นการมองถึงองค์ประกอบต่างๆ ที่เกิดขึ้นและนำพาภูมิปัญญานั้นๆ ให้ให้มีพลวัตและหล่อหลอมให้เกิดเป็นสังคมและวัฒนธรรมในบริบทนั้นผ่านขนบธรรมเนียมและวิถีชีวิต องค์กร (Organization) ได้แก่ องค์กร สถาบัน สมาคมหรือสโมสร ซึ่งได้ตั้งขึ้นอย่างมีระเบียบและระบบ กล่าวคือมีกฎเกณฑ์หรือระเบียบข้อบังคับ และองค์วัตถุ (Instrumental and symbolic objects) ซึ่งมีความหมายถึงรูปร่างสามารถจับต้องได้ เรียกว่า วัฒนธรรมทางวัตถุ ได้แก่ เครื่องมือเครื่องใช้ในระบบการเกษตร ระบบการอุตสาหกรรมและเครื่องมือเครื่องใช้ในทางวัฒนธรรม เป็นต้น แนวคิดนี้จะเป็นฐานสำคัญมองวัฒนธรรมในฐานะเครื่องมือการพัฒนาและดับฐานราก (Community based approach)

7. ปัจจัยด้านการจัดการความรู้และกระบวนการเรียนรู้ กระบวนการถ่ายทอดองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นจากรุ่นสู่รุ่น ตลอดถึงกระบวนการปรับตัวให้เท่าทันกับการเปลี่ยนแปลงตามกระแสโลกาภิวัตน์นับว่าเป็นความรู้แบบ “เฉพาะ” ที่แฝงอยู่กับวิถีชีวิตและวิถีการปฏิบัติของผู้คนในสังคมไทย เป็นความรู้แฝง (Tacit Knowledge) ที่จับต้องไม่ได้ แต่เต็มไปด้วยคุณค่า หากมีการถ่ายทอดและเป็นบทเรียนถ่ายทอดสู่สังคม (Explicit Knowledge) ก็จะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาทั้งต่อท้องถิ่นและสังคมโดยการนำแนวคิดการจัดการความรู้เป็นฐาน การศึกษาครั้งนี้จะสะท้อนภาพให้เห็นถึงกลไกการถ่ายทอดความรู้ที่เป็นพลวัตอยู่ในชุมชนอย่างต่อเนื่องและเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี และนอกจากนี้ยังเป็นกรอบในการอธิบายถึง

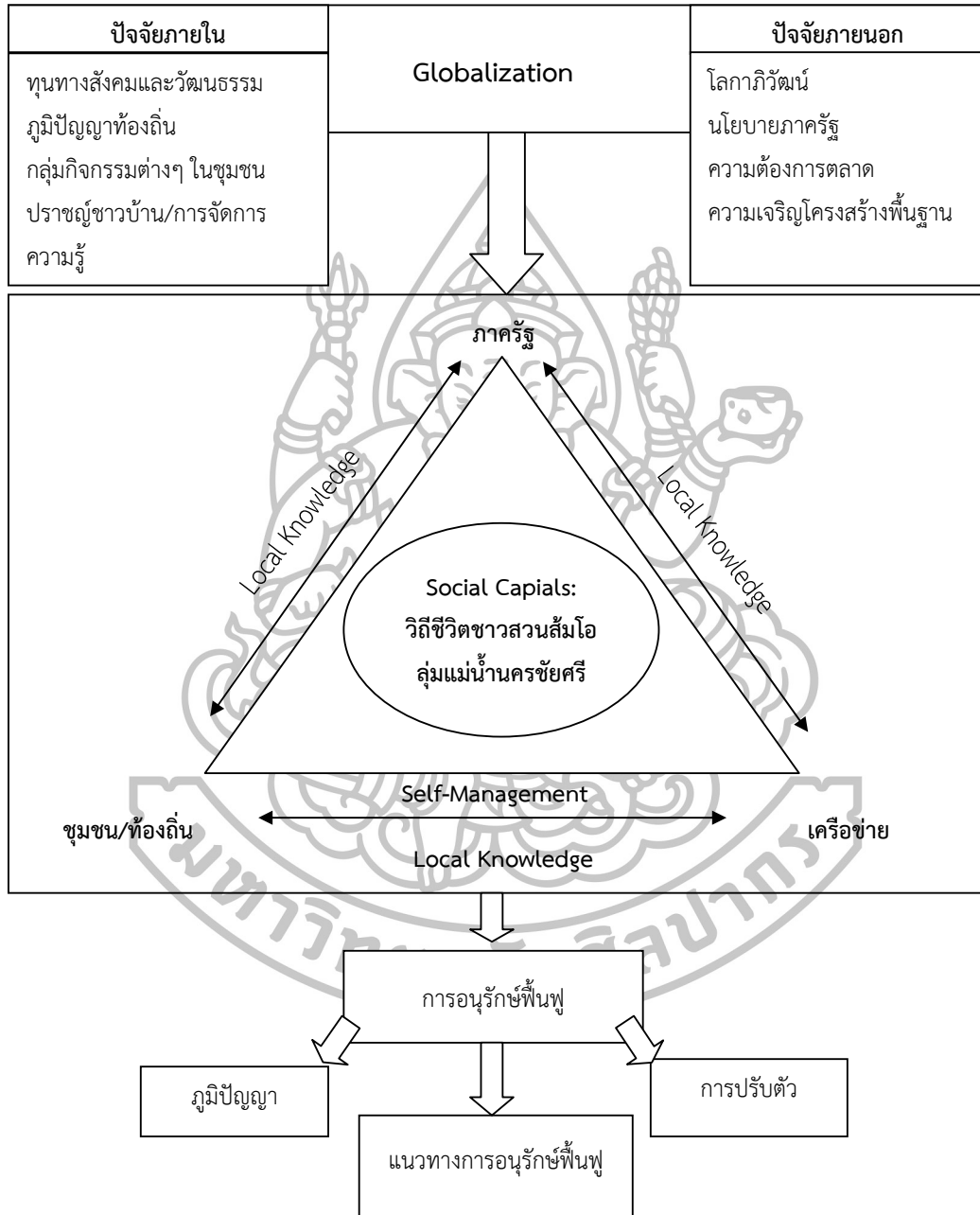
กระบวนการถ่ายทอดทั้งระดับครอบครัว ชุมชน องค์กรที่เกี่ยวข้อง และหน่วยงานภายนอกชุมชนที่เข้าไปมีบทบาทเกี่ยวข้อง

องค์ประกอบต่างๆ ล้วนเป็นปัจจัยนำมาสู่กระบวนการอนุรักษ์และฟื้นฟูวิถีชีวิตชาวสวนส้มโอกลุ่มแม่บ้านนครชัยศรีซึ่งดำรงอยู่ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของพลวัตโลก บนฐานการอนุรักษ์และฟื้นฟูที่สอดคล้องกับบริบทของพื้นที่ การให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งเป็นทุนทางสังคมและวัฒนธรรมของท้องถิ่นนอกจากจะนำไปสู่กระบวนการพัฒนาที่นำไปสู่ความยั่งยืนแล้ว การพัฒนาบนฐานทุนประสบการณ์เหล่านี้จะเป็นการสร้างกระบวนการเรียนรู้ย้อนกลับคืนสู่ชุมชนอีกทางหนึ่งด้วย อย่างไรก็ตามบนฐานกระบวนการอนุรักษ์และฟื้นฟู เกษตรกรชาวสวนส้มโอต้องมีการเรียนรู้และปรับตัวอยู่ตลอดเวลาเพื่อให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงของสถานการณ์โลกที่เกี่ยวข้อง เช่น การตลาด ความต้องการของผู้บริโภค นโยบายของหน่วยงานภาครัฐที่มีบทบาทต่อการประกอบอาชีพของชาวสวน ความเจริญก้าวหน้าทางโครงสร้างพื้นฐานที่มีมาอย่างต่อเนื่อง เป็นต้น ปัจจัยเหล่านี้ล้วนแล้วนำไปสู่แนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูที่เหมาะสม

กรอบแนวคิดนี้ผู้วิจัยได้พัฒนาขึ้นเบื้องต้นเพื่อประกอบการศึกษา แต่ทั้งนี้ไม่ได้เป็นข้อจำกัดในการศึกษาหรือในการพัฒนาประเด็นใหม่ๆ ที่เกิดขึ้นระหว่างกระบวนการศึกษา เนื่องจากธรรมชาติของการศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจะให้ความสำคัญกับองค์ความรู้ที่เกิดขึ้นระหว่างกระบวนการศึกษา

กรอบแนวคิดในการวิจัย

บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง การศึกษาภูมิปัญญาและการอนุรักษ์พื้นที่วิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี ผู้วิจัยได้ออกแบบการวิจัยโดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) โดยผู้วิจัยได้ดำเนินการวิจัยตามลำดับ ดังนี้

ขอบเขตของการวิจัย

ขอบเขตด้านเนื้อหา

1. ศึกษาภูมิปัญญาสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี ปัญหาและอุปสรรคการสืบทอดภูมิปัญญา และแนวทางการอนุรักษ์ พื้นที่ ภูมิปัญญาของเกษตรกรสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ประวัติศาสตร์สวนส้มโอ นครชัยศรี ศึกษาสภาพสังคมปัจจุบันเพื่อศึกษาวิถีชีวิตของความเป็นเมืองกับความเป็นสังคมเกษตร ศึกษากระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาจากรุ่นสู่รุ่น แนวทางการอนุรักษ์ พื้นที่วิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี
2. ศึกษากระบวนการฟื้นฟู สวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีจากภัยพิบัติอุทกภัย เนื่องจากแม่น้ำนครชัยศรีเป็นแหล่งรับน้ำท่วมเพื่อระบายน้ำออกสู่ทะเล สวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีในเขตตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม จำนวนกว่า 5,000 ไร่ ถูกน้ำท่วมตั้งแต่ปลายเดือนตุลาคมจนถึงต้นเดือนธันวาคม พ.ศ. 2554 ส่งผลให้ต้นส้มโอตายเป็นจำนวนมาก ความเสียหายที่เกิดขึ้นรุนแรงและกว้างขวางมาก เช่น ในอำเภอสามพรานซึ่งเป็นพื้นที่ปลูกส้มโอกว่า 80% ของจังหวัดนครปฐมนั้นน้ำได้ท่วมสวนส้มโอไปทั้งหมด (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2554 : 3) การวิจัยครั้งนี้ใช้วิธีการดำเนินการวิจัยแบบปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) กับชุมชน โดยเข้าไปมีส่วนร่วมกับกระบวนการอนุรักษ์และฟื้นฟูภายหลังภัยพิบัติอุทกภัย โดยเริ่มตั้งแต่การเตรียมการป้องกันอุทกภัย จนกระทั่งถึงกระบวนการฟื้นฟูภายหลังน้ำลดเข้าสู่สภาพปกติ

ขอบเขตพื้นที่

พื้นที่ในการศึกษาครั้งนี้ ได้แก่ พื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม เนื่องจากตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำสวนส้มโอ และมีพื้นที่ในการปลูกส้มโอกันมากที่สุดในจังหวัดนครปฐม โดยตำบลบางเตยมีพื้นที่ปลูกส้มโอ

จำนวน 1,100 ไร่ มีผลผลิตเฉลี่ย 1,720 ผล/ไร่ ตำบลทรงคนองมีพื้นที่ปลูกส้มโอ จำนวน 3,743 ไร่ มีผลผลิตเฉลี่ย 1,500 ผล/ไร่ (สำนักงานเกษตรอำเภอสสามพราน, 2551- 2553 : 1-23) และเป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์ริมแม่น้ำนครชัยศรี ซึ่งความเจริญอันเนื่องมาจากความทันสมัยเข้ามาอยู่ร่วมกับ วิถีเกษตร และเป็นพื้นที่ที่สวนส้มโอได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์ภัยพิบัติอุทกภัยครั้งใหญ่ในปี พ.ศ.2554

ขั้นตอนการศึกษาวิจัย

เพื่อให้การศึกษาวิจัยเป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ ผู้วิจัยได้แบ่งการวิจัยออกเป็น 2 ระยะ ดังนี้

ระยะที่ 1 การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เพื่อศึกษาภูมิปัญญา และการดำรงอยู่ของภูมิปัญญาเกษตรกรรมสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี

ระยะที่ 2 การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) โดยศึกษาแนวทางการอนุรักษ์ พันธุ์ ภูมิปัญญาของเกษตรกรรมสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีจาก ภัยพิบัติอุทกภัย

ระยะที่ 1

การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เพื่อศึกษาภูมิปัญญา และการดำรงอยู่ของภูมิปัญญาเกษตรกรรมสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี

การศึกษภูมิปัญญาและการดำรงอยู่ของภูมิปัญญาเกษตรกรรมสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี ในระยะที่ 1 ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมีวัตถุประสงค์คือ

- 1) เพื่อศึกษาแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- 2) เพื่อศึกษาบริบทของพื้นที่ตามสภาพจริงเพื่อให้ได้ข้อมูลให้ครบถ้วนที่สุดตามขอบเขตการศึกษาและข้อมูลต้องสอดคล้องกับสภาพการณ์ปัจจุบัน
- 3) เพื่อให้เป็นพื้นฐานของการวิจัยซึ่งจะเป็นพื้นฐานสำคัญในการพัฒนาแนวคิด และการออกแบบขั้นตอนการวิจัยในระยะต่อไป ผู้วิจัยได้คัดเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) ซึ่งเป็นผู้มีบทบาทสำคัญทั้งการถ่ายทอดภูมิปัญญาการปฏิบัติและวิธีการฟื้นฟูสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี

ในขั้นตอนนี้ผู้วิจัยได้ให้ความสำคัญกับแนวทางการวิจัยเชิงคุณภาพทั้งวิธีการอุปทาน (Inductive Approach) ซึ่งเป็นการเริ่มต้นจากข้อมูลดิบหรือข้อมูลเชิงประจักษ์ จากนั้นพัฒนามาเป็นแนวคิดและความสัมพันธ์เพื่อการประมวลเป็นข้อสรุปในตอนท้าย รูปแบบการศึกษาจะมีลักษณะองค์รวม (Holistic Approach) กล่าวคือจะพยายามไม่แยกส่วนข้อมูลต่างๆ จนสูญเสียการเชื่อมโยงถึงฐานรากที่มาของข้อมูล ทั้งนี้เพื่อให้การศึกษาเป็นการมองปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในลักษณะการนำเอาข้อมูลมา เชื่อมโยงกันและกัน (เบญจา ยอดดำเนิน-แอตติจ และกาญจนา ตั้งชลทิพย์, 2552 : 2)

การศึกษาระยะที่ 1 แบ่งเป็น 3 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1

ศึกษาค้นคว้าเอกสาร แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาสวนส้มโอ ลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี ขั้นตอนนี้เป็นการศึกษาข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับคุณค่าและความสำคัญของ ภูมิปัญญาสวนส้มโอ ลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี มีการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และการ รวบรวมเอกสาร (Documentary Research) โดยผู้วิจัยได้ทำการทบทวนทฤษฎี เอกสารและงานวิจัย ที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่นสวนส้มโอ ลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี และบริบทของลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี และ เอกสารอื่นที่เกี่ยวข้อง

วิธีการดำเนินการศึกษา

1. เก็บข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง (Documentary Research) ผู้วิจัยได้เก็บรวบรวม ข้อมูลจากแหล่งข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Source) ซึ่งศึกษาข้อมูลจากเอกสารก่อนที่จะเข้าไป เก็บข้อมูลภาคสนาม รวมทั้งค้นคว้าเพิ่มเติมในขณะที่เก็บข้อมูลในภาคสนามและหลังจากเสร็จสิ้น การศึกษาภาคสนามโดยศึกษาค้นคว้าเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องจากแหล่งข้อมูลต่างๆ ดังนี้

- 1) หอสมุดแห่งชาติ
- 2) สำนักหอสมุดมหาวิทยาลัยมหิดล
- 3) หอสมุดสถาบันวิจัยภาษาและ วัฒนธรรมเอเชีย มหาวิทยาลัยมหิดล
- 4) หอสมุดศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร
- 5) หอสมุดปริทัศน์ มหวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- 6) สำนักหอสมุดมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ทั้งวิทยาเขตบางเขน และวิทยาเขตกำแพงแสน
- 7) สำนักหอสมุดมหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์
- 8) หอสมุดจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และ
- 9) การสืบค้นข้อมูลจาก Internet

2. การทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยได้มีขั้นตอนการศึกษาและเก็บข้อมูล เริ่มจากการวิเคราะห์และระบุปัญหาการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับส้มโอในภาพกว้างๆ ข้อมูลส่วนนี้จะเป็น ข้อมูลเบื้องต้นเพื่อการสืบค้นข้อมูลเอกสารที่เกี่ยวข้องกับส้มโอ นครชัยศรี วิถีภูมิปัญญาต่างๆ กระบวนการสร้างชุมชนเข้มแข็ง บริบทของชุมชนลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีในมิติต่างๆ

3. จากการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้อง นำไปสู่การกำหนดแนวคิดการวิจัยเพื่อให้มี แนวทางที่ชัดเจน และกรอบของการศึกษาที่มีทิศทางมากยิ่งขึ้น หลีกเลียงประเด็นการศึกษาที่มีความ ซ้ำซ้อนกันซึ่งจากการศึกษาและทบทวนวรรณกรรมต่างๆ พบว่ามีผู้สนใจศึกษาวิจัยเกี่ยวกับส้มโอเป็น จำนวนมาก เพื่อให้เห็นความแตกต่างจากงานวิจัยอื่นๆ ผู้วิจัยได้เลือกประเด็นการศึกษาที่เชื่อมโยงกับ วิธีการดำเนินชีวิต ภูมิปัญญาท้องถิ่น การจัดการตนเอง โดยเฉพาะได้กำหนดช่วงระยะเวลาการศึกษา หลังภัยพิบัติอุทกภัยปีพ.ศ. 2554 ซึ่งเป็นช่วงวิกฤติที่มีผลกระทบต่อชาวสวนส้มโอ ลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี

ขั้นตอนที่ 2

ศึกษาภาคสนาม โดยศึกษาตั้งแต่บริบทของชุมชน สภาพทางเศรษฐกิจ สภาพสังคม และวัฒนธรรม สภาพแวดล้อม วิถีชีวิต ความเป็นอยู่ ขนบธรรมเนียม ประเพณี ศาสนา การศึกษา การปกครอง สาธารณสุข ความผูกพันต่อชุมชน ศึกษาภูมิปัญญาของเกษตรกรสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีในด้านต่างๆ ได้แก่ ด้านสังคม ด้านวัฒนธรรม ด้านสิ่งแวดล้อม ด้านเศรษฐกิจ ด้านการศึกษา เพื่อให้ทราบถึงวิถีภูมิปัญญาของเกษตรกรสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีอย่างรอบด้าน โดยการลงพื้นที่สำรวจจากพื้นที่จริง

วิธีการดำเนินการศึกษา

1. ศึกษาและวิเคราะห์ชุมชนในด้านต่างๆ ทั้งกายภาพ ชีวภาพ ความเป็นอยู่ การทำงาน ความสัมพันธ์ในด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม ปรัชญาการณต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน ขั้นตอนนี้ผู้วิจัยได้ประยุกต์จากแนวคิดวิถีชุมชน เครื่องมือการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อศึกษาบริบทชุมชน และเป็นเครื่องมือในการสร้างปฏิสัมพันธ์กับคนในชุมชนตั้งแต่ระยะเริ่มต้นของการศึกษา ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความคุ้นเคยและสามารถเก็บข้อมูลให้ได้อย่างครบถ้วนมากที่สุด

2. ข้อมูลที่ได้จากการลงพื้นที่ ผู้วิจัยจะรวบรวมและสังเคราะห์เนื้อหาตามประเด็นการศึกษาที่ได้กำหนดไว้ก่อนการเก็บข้อมูล และเตรียมไว้สำหรับการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ในภาพรวมอีกครั้ง

ขั้นตอนที่ 3

ในขั้นตอนที่ 3 เป็นการเก็บข้อมูลต่อเนื่องจากขั้นตอนที่ 2 (การศึกษาภาคสนาม) โดยลงรายละเอียดคำถามเพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงลึกและสะท้อนปรากฏการณ์สังคมที่ศึกษาอย่างรอบด้าน และเพื่อให้เห็นภาพของกลุ่มเป้าหมายชัดเจนมากขึ้น ผู้วิจัยได้แบ่งเป็น 3 ระดับ เริ่มจากระดับที่หนึ่งระดับปัจเจกบุคคล ระดับที่สองกลุ่มชาวสวนหรือองค์กรหน่วยงานในท้องถิ่นที่มีบทบาทสำคัญในพื้นที่ และระดับที่สามเครือข่ายที่มีบทบาทสำคัญในการอนุรักษ์และฟื้นฟูสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีซึ่งเข้ามามีบทบาทตั้งแต่ก่อนน้ำท่วม ระหว่างน้ำท่วม และระยะการฟื้นฟูภายหลังน้ำลดสู่ภาวะปกติ แนวคิดนี้ผู้วิจัยได้ประยุกต์กรอบการวิเคราะห์การศึกษาชุมชนและองค์กรเครือข่ายในรูปแบบ INN ของศาสตราจารย์ นายแพทย์ประเวศ วะสี (2552 : 38) ประกอบด้วย ระดับ I = Individual หมายถึงกลุ่มเป้าหมายระดับปัจเจกชน บนฐานคิดว่าปัจเจกแต่ละคนมีศักดิ์ศรีมีคุณค่า สามารถลงมือทำอะไรๆ ที่ชอบที่ถนัด มีบทเรียนการปฏิบัติที่สะท้อนออกเป็นวิถีภูมิปัญญาให้แก่ชุมชนได้ N= Node หมายถึงมีการรวมตัวกันเป็นกลุ่ม เช่น การรวมคนกลุ่มละ 5-6 คน ที่มีความสนใจร่วมกัน ทำอะไรดีๆ ที่กลุ่มชอบ และ N = Network หมายถึงเครือข่ายการทำงานที่มีการเชื่อมโยงกันทั้งระหว่างบุคคลและระหว่างกลุ่มแต่ละคนแต่ละกลุ่มเป็นสมาชิกได้หลายเครือข่าย และเพื่อให้อาจารย์ครั้งนี้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการศึกษา ผู้วิจัยได้ประยุกต์ใช้แนวคิด INN นี้เพื่อเป็นการระบุผู้ให้ข้อมูล เพื่อให้ข้อมูลครบถ้วนที่สุด

นอกจากนี้ ข้อมูลต่างๆ จะเป็นการวิเคราะห์ผลกระทบที่เกิดขึ้นตลอดกระบวนการศึกษาที่จะส่งผลกระทบต่อกลุ่มต่างๆ โดยผู้วิจัยได้จำแนกกลุ่มเป้าหมาย ดังนี้

ระดับปัจเจกบุคคล

1. เกษตรกรสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี ที่อาศัยอยู่ในเขตตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม

2. ผู้อาวุโส ผู้เชี่ยวชาญ ปราชญ์ชาวบ้าน คนท้องถิ่น ที่อาศัยอยู่ในเขตตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม เพื่อสัมภาษณ์เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ประวัติศาสตร์การเกษตรสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีจากอดีตจนถึงปัจจุบัน

3. ลูกหลานของเกษตรกรสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี ที่อาศัยอยู่ในเขตตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม

4. ประชาชนทั่วไปที่อาศัยในเขตตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม ที่ไม่ได้ประกอบอาชีพเป็นเกษตรกรสวนส้มโอแต่อาศัยอยู่ในพื้นที่วิจัย เพื่อให้ทราบบริบทในมุมที่กว้างขึ้น

ระดับกลุ่มองค์กร

1. องค์กรภาครัฐที่มีบทบาทสำคัญ ประกอบด้วย

- 1.1 ตัวแทนอำเภอสามพราน
- 1.2 เกษตรอำเภอสามพราน
- 1.3 พัฒนาการตำบล/เกษตรตำบล
- 1.4 นายกองจัดการบริหารส่วนตำบล
- 1.5 สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล
- 1.6 กลุ่มกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน
- 1.7 กลุ่มตัวแทนครู อาจารย์ และตัวแทนเด็กและเยาวชน

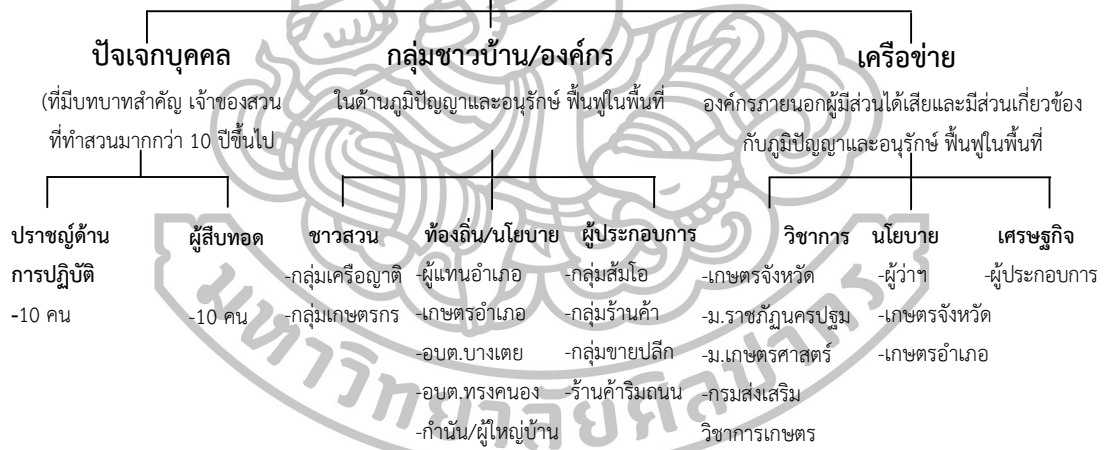
2. กลุ่มเครือข่ายของเกษตรกรสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี ที่อาศัยอยู่ในเขตตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม เป็นตัวแทนของกลุ่มเกษตรกรที่เกาะกลุ่มตามธรรมชาติเพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

3. กลุ่มเกษตรกรสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีที่มีสวนส้มโออยู่ในเขตติดกัน กลุ่มนี้จะได้รับผลกระทบร่วมกันหากสวนใดสวนหนึ่งได้รับภัยพิบัติ ที่อาศัยอยู่ในเขตตำบลบางเตย และตำบลทรงคนอง อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม

ระดับเครือข่าย

1. ผู้ว่าราชการจังหวัดนครปฐม นโยบายภาพรวมการส่งเสริม และอนุรักษ์ พื้นที่สวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี ระดับจังหวัดเชื่อมโยงกับนโยบายชาติ
2. เกษตรจังหวัด นโยบายภาพรวม การส่งเสริม และอนุรักษ์ พื้นที่สวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี แนวทางการสนับสนุนงบประมาณ และด้านวิชาการเกษตร
3. ผู้ค้าและผู้ซื้อส้มโอ ที่เป็นพ่อค้าคนกลางเข้ามารับซื้อส้มโอนครชัยศรีจากสวนไปจำหน่ายทั้งในตลาดภายในประเทศและตลาดต่างประเทศ พ่อค้าริมถนนนครชัยศรี และผู้ค้ารายย่อยที่นำส้มโอนครชัยศรีจำหน่ายในตลาดดอนหวายและวัดไร่ขิง หรือตามสถานที่ต่างๆ
4. เครือข่ายมหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ กรมส่งเสริมวิชาการเกษตร กรมชลประทาน ที่เข้ามาเฝ้าบทบาทสำคัญต่อการอนุรักษ์และพื้นที่สวนส้มโอในช่วงที่เกิดเหตุการณ์ภัยพิบัติอุทกภัยปีพ.ศ.2554

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants)

ภาพที่ 3 แสดงผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants)

ตารางที่ 6 แสดงความเชื่อมโยงผู้ให้ข้อมูลและวิธีการศึกษา

ระดับ	ผู้ให้ข้อมูล	เครื่องมือ	ข้อมูลที่ต้องการศึกษา
ระดับปัจเจกบุคคล	-เกษตรกรสวนส้มโอ -ผู้อาวุโสในชุมชน -ผู้เชี่ยวชาญหรือปราชญ์ชุมชน -เจ้าของสวน -ตัวแทนข้าราชการครู -เจ้าของล้งส้มโอ	สัมภาษณ์เชิงลึก	-ข้อมูลพื้นฐาน สภาพของการอนุรักษ์และการดำรงอยู่ -การอนุรักษ์และฟื้นฟูภูมิปัญญาสวนส้มโอ -กลุ่มแม่บ้านนครชัยศรี
	ลูกหลานของเกษตรกร	สัมภาษณ์เชิงลึก	กระบวนการสืบทอด
	ประชาชนทั่วไป (ตำบลบางเตย ตำบลทรงคนอง ที่ไม่ได้ประกอบอาชีพเกษตรกรสวนส้มโอ)	สัมภาษณ์เชิงลึก	-ความตระหนัก ความสำนึกของการเป็นคนในพื้นที่ -สำนึกของความเป็นเจ้าของ อนาคตสวนส้มโอ -กลุ่มแม่บ้านนครชัยศรี -มุมมอง และความคาดหวังต่ออาชีพชาวสวนส้มโอ นครชัยศรี
หน่วยงานเกี่ยวข้อง	-ผู้แทนอำเภอสามพราน -เกษตรอำเภอสามพราน -พัฒนากรตำบล -เกษตรตำบล	สัมภาษณ์เชิงลึก	-นโยบายการส่งเสริม และอนุรักษ์ ฟื้นฟูสวนส้มโอ -การถ่ายทอดความรู้ และส่งเสริมรายได้
	-นายก อบต./สมาชิก -กลุ่มค่าน้ำ/ผู้ใหญ่บ้าน	สัมภาษณ์เชิงลึก	นโยบายระดับท้องถิ่น การส่งเสริม และอนุรักษ์ ฟื้นฟูสวนส้มโอกลุ่มแม่บ้านนครชัยศรี
	-กลุ่มตัวแทนโรงเรียน -ตัวแทนเด็กและเยาวชน	สัมภาษณ์เชิงลึก	แนวทางการจัดการความรู้ การถ่ายทอดเป็นหลักสูตรท้องถิ่น และการสืบทอด
	-กลุ่มผู้ปลูกส้มโอ -กลุ่มเครือข่าย -กลุ่มเกษตรกรสวนส้มโอที่อยู่ติดกัน	การสนทนากลุ่ม	-การจัดการตนเอง -การร่วมมือระหว่างกลุ่มเพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟู -ความสัมพันธ์ของกลุ่มเครือข่าย -การดูแลตนเอง และการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

ตารางที่ 6 แสดงความเชื่อมโยงผู้ให้ข้อมูลและวิธีการศึกษา (ต่อ)

ระดับ	ผู้ให้ข้อมูล	เครื่องมือ	ข้อมูลที่ต้องการศึกษา
เครือข่ายภายนอก	-ผู้ว่าราชการจังหวัด นครปฐม -เกษตรจังหวัด	สัมภาษณ์เชิงลึก	-นโยบายภาพรวมการส่งเสริม และอนุรักษ์ พื้นที่สวนส้มโอ ลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี -แนวทางการสนับสนุน งบประมาณ และด้าน วิชาการเกษตร
	-มหาวิทยาลัยราชภัฏ นครปฐม -มหาวิทยาลัยเกษตร ศาสตร์ -กรมส่งเสริมวิชาการเกษตร -กรมชลประทาน	สนทนากลุ่ม	-แนวทางการส่งเสริมทาง วิชาการด้านต่างๆ -การป้องกันภัยพิบัติ -แนวทางการอนุรักษ์และ สืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น
	ผู้ค้าและผู้ซื้อส้มโอ	สัมภาษณ์เชิงลึก	-การพัฒนาระบบตลาด -การเชื่อมโยงระหว่าง พ่อค้าและชาวสวน -แนวทางการจัดตั้ง สมาคม/การรวมกลุ่มต่างๆ

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยมีดังต่อไปนี้

ผู้วิจัยได้ใช้เครื่องมือการวิจัยเชิงคุณภาพในการเก็บข้อมูลซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

1. การสังเกต (Observation) การวิจัยครั้งนี้ใช้รูปแบบในการสังเกต 2 รูปแบบ ได้แก่ การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) เป็นการออกแบบตัวผู้วิจัยเองให้เข้าไปมีส่วนร่วมและปฏิบัติตนให้เป็นส่วนหนึ่งของชุมชนที่ศึกษา ระหว่างกระบวนการเก็บข้อมูลได้กำหนดบทบาทตนเองเป็นทั้งผู้สังเกต ซักถามข้อมูลที่ยังสงสัยและจดบันทึก และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-Participant) สังเกตสภาพเหตุการณ์โดยทั่วไป และสังเกตการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในการอนุรักษ์ พื้นที่ ภูมิปัญญาสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี ตั้งแต่หน้าท่วมจนถึงหลังน้ำท่วม

2. การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) การสัมภาษณ์เชิงลึกกลุ่มเป้าหมายสำคัญ (Key Informants) เช่น ผู้อาวุโส ผู้เชี่ยวชาญ ปราชญ์ชาวบ้าน คนท้องถิ่น ที่อาศัยอยู่ในเขตตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง อำเภอสสามพราน จังหวัดนครปฐม

ประเด็นการสัมภาษณ์เชิงลึก ได้แบ่งออกเป็น 2 ส่วน ประกอบด้วย

ตอนที่ 1 สัมภาษณ์เกี่ยวกับสถานภาพและข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์ ได้แก่ ชื่อ เพศ อายุ ระดับการศึกษาสูงสุด จำนวนไร้ทำสวน ความรู้และประสบการณ์ในการทำสวนส้มโอ การสืบทอดสู่ลูกหลาน เยาวชน

ตอนที่ 2 สัมภาษณ์เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ประวัติศาสตร์การเกษตรสวน ส้มโอกลุ่มแม่บ้านนครชัยศรีจากอดีตจนถึงปัจจุบัน พลวัตความเปลี่ยนแปลงจากอดีต กระบวนการ สืบทอดภูมิปัญญาจากรุ่นสู่รุ่น ภูมิปัญญาวิถีชีวิตชาวสวนส้มโอกลุ่มแม่บ้านนครชัยศรี

ขั้นตอนการสร้างแบบสัมภาษณ์ ผู้วิจัยดำเนินการดังต่อไปนี้

1. ศึกษาแนวคิด หลักการ ทฤษฎีจากหนังสือและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
2. นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษามาประมวล เพื่อกำหนดเป็นโครงสร้างของเครื่องมือและ ขอบเขตของเนื้อหา โดยขอคำแนะนำจากอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

3. สร้างแบบสัมภาษณ์ จากนั้นนำแบบสัมภาษณ์ที่สร้างขึ้นเสนออาจารย์ที่ปรึกษา วิทยานิพนธ์ตรวจสอบเพื่อให้ข้อเสนอแนะแล้วนำมาปรับปรุงแก้ไข

4. นำแบบสัมภาษณ์ที่ปรับปรุงแก้ไขแล้วเสนอผู้เชี่ยวชาญ จำนวน 3 ท่าน เพื่อตรวจสอบ ความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหา (Content Validity) ของแบบสัมภาษณ์ ดังนี้

4.1 ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วิรัตน์ คำศรีจันทร์ อาจารย์ประจำคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้ เป็นผู้เชี่ยวชาญด้านการสื่อสารชุมชน

4.2 ผู้ช่วยศาสตราจารย์เอี่ยม ทองดี อติตรองผู้อำนวยการสถาบันวิจัยภาษาและ วัฒนธรรมเอเชีย มหาวิทยาลัยมหิดล เป็นผู้เชี่ยวชาญด้านวัฒนธรรมภูมิปัญญาไทย

4.3 อาจารย์ ดร.ชิตชยางค์ ยมาภัย ประธานหลักสูตรวัฒนธรรมและการพัฒนา สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเอเชีย มหาวิทยาลัยมหิดล เป็นผู้เชี่ยวชาญด้านวัฒนธรรมและ การพัฒนา

3. แบบประเมิน (Evaluation Form) เอกสารความรู้เพื่อเผยแพร่ภูมิปัญญาและการดูแล รักษาส้มโอกลุ่มแม่บ้านนครชัยศรี

ผู้วิจัยได้สร้างแบบประเมิน เอกสารความรู้เพื่อเผยแพร่ภูมิปัญญาและการดูแลรักษา ส้มโอกลุ่มแม่บ้านนครชัยศรี เพื่อประเมินเนื้อหาและสื่อสำหรับเผยแพร่ความรู้ให้กับชาวสวนส้มโอ โดยมี ขั้นตอนการสร้าง ดังนี้

1. ศึกษารายละเอียดเกี่ยวกับการสร้างแบบประเมิน
2. พิจารณาหัวข้อปัญหาและจุดมุ่งหมายเพื่อทราบว่าการต้องการข้อมูลอะไรบ้าง

3. สร้างแบบประเมิน 1 ชุด เป็นแบบประเมินที่มีลักษณะเป็นมาตราส่วนประมาณค่า (Rating Scale) 5 ระดับ คือ 5, 4, 3, 2 และ 1 โดยการกำหนดความหมายของคะแนนตัวเลือกในแบบประเมินแต่ละข้อ โดยผู้วิจัยได้กำหนด ดังนี้

คะแนน 5 หมายถึง ดีมาก

คะแนน 4 หมายถึง ดี

คะแนน 3 หมายถึง ปานกลาง

คะแนน 2 หมายถึง พอใช้

คะแนน 1 หมายถึง ต้องปรับปรุง

4. นำแบบประเมินไปให้ผู้เชี่ยวชาญที่เป็นนักวิชาการในมหาวิทยาลัยที่มีประสบการณ์และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับภาษาและวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น จากสถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเอเชีย มหาวิทยาลัยมหิดล จำนวน 2 ท่าน และปราชญ์ชาวสวนส้มโอที่มีประสบการณ์ในการทำสวนส้มโอกากว่า 10 ปีขึ้นไป จำนวน 5 ท่าน ประเมินเอกสารความรู้เพื่อเผยแพร่ ภูมิปัญญาและการดูแลรักษาส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี ดังนี้

4.1 รองศาสตราจารย์ ดร.โสภณา ศรีจำปา ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเอเชีย มหาวิทยาลัยมหิดล

4.2 อาจารย์ ดร.ธีระพงษ์ บุญรักษา รองผู้อำนวยการฝ่ายทรัพยากรบุคคล สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเอเชีย มหาวิทยาลัยมหิดล

4.3 นายทิม ไทยทวี ปราชญ์ชาวสวนส้มโอ เป็นผู้ที่มีประสบการณ์ด้านการทำสวนและการตลาดส้มโอทั้งในประเทศและต่างประเทศ นอกจากนี้แล้วยังเป็นวิทยากรให้ความรู้เกี่ยวกับการทำสวนส้มโอให้กับสถาบันวิชาการ ภาคเอกชน รวมถึงการเป็นผู้เชี่ยวชาญด้านนโยบายการส่งเสริมการเกษตรของภาครัฐหลายแห่ง

4.4 นายมนตรี การะเวก ปราชญ์ชาวสวนส้มโอ เป็นผู้ที่มีประสบการณ์ด้านการส่งออกส้มโอ และเป็นวิทยากรชุมชนที่มีความรู้การทำสวนแบบผสมผสาน

4.5 นายอุทัย แยมประชา ปราชญ์ชาวสวนส้มโอ มีความเชี่ยวชาญด้านการทำสวนส้มโอ และเป็นผู้ที่มีประสบการณ์ด้านการส่งออกส้มโอ การบริหารจัดการตลาดส้มโอทั้งภายในและภายนอกพื้นที่

4.6 นายผูนผล แซ่ซี ปราชญ์ชาวสวนส้มโอ และเป็นแกนนำที่สำคัญของชาวสวนส้มโอ มีความรู้ทั้งด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และการบริหารจัดการท้องถิ่น

4.7 นายสมศักดิ์ สร้อยทอง ปราชญ์ชาวสวนส้มโอ เป็นผู้ที่มีประสบการณ์ด้านการบริหารจัดการสวนและการเกษตรแบบผสมผสานในพื้นที่

5. นำผลจากการประเมินมาพิจารณาค่าเฉลี่ย เพื่อใช้เป็นเกณฑ์ในการยอมรับคุณภาพของสื่อเอกสารความรู้ โดยกำหนดเกณฑ์ ดังนี้

ค่าเฉลี่ยตั้งแต่ 4.51 - 5.00 หมายถึง มีคุณภาพดีมาก

ค่าเฉลี่ยตั้งแต่ 3.51 - 4.50 หมายถึง มีคุณภาพดี

ค่าเฉลี่ยตั้งแต่ 2.51 - 3.50 หมายถึง มีคุณภาพปานกลาง

ค่าเฉลี่ยตั้งแต่ 1.51 - 2.50 หมายถึง มีคุณภาพพอใช้

ค่าเฉลี่ยตั้งแต่ 1.00 - 1.50 หมายถึง มีคุณภาพต้องปรับปรุง

โดยค่าเฉลี่ยที่ยอมรับว่าเอกสารความรู้เพื่อเผยแพร่ภูมิปัญญาและการดูแลรักษาส้มโอ
ลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีมีคุณภาพใช้ได้ต้องมีค่าตั้งแต่ 3.51 ขึ้นไป

ผลจากการประเมิน พบว่าคะแนนจากการประเมินอยู่ในระดับคุณภาพดีมาก แต่มีการ
ปรับแก้คำศัพท์ และสีของตัวอักษรและสีของเอกสารสื่อเพื่อให้ดึงดูดความสนใจ และตัวอักษรต่างๆ
ให้มีขนาดใหญ่ขึ้นเพื่อความสะดวกแก่ชุมชนที่มีวัยที่หลากหลาย

4. การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) เกษตรกรสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำ
นครชัยศรี ผู้อาวุโส ผู้เชี่ยวชาญ ปรชาญชาวบ้าน คนท้องถิ่น (Key Informants) ที่อาศัยอยู่ในเขต
ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม เพื่อถอดบทเรียนองค์ความรู้
ภูมิปัญญาเกษตรกรชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี การอนุรักษ์ และการดำรงอยู่ของภูมิปัญญาของ
เกษตรกรสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี

ประเด็นการสนทนากลุ่ม มีดังนี้

ตอนที่ 1 สถานภาพและข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์ ได้แก่ ชื่อ เพศ อายุ ระดับ
การศึกษาสูงสุด อาชีพเสริม จำนวนไร่ที่ครอบครอง ความรู้และประสบการณ์ในการทำสวนส้มโอ
การสืบทอดสู่ลูกหลาน เยาวชน

ตอนที่ 2 สถานการณ์น้ำท่วม ผลกระทบที่เกิดขึ้นช่วงน้ำท่วม การจัดการตนเอง
การได้รับความช่วยเหลือจากหน่วยงานหรือเครือข่ายที่เกี่ยวข้อง การวางแผนเพื่อการฟื้นฟู

5. การถอดบทเรียน (Lessons Learned) ทำให้เกิดการเรียนรู้ หาทบทเรียนปฏิบัติจาก
การศึกษาภูมิปัญญาและการอนุรักษ์ ฟื้นฟูวิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี โดยใช้เครื่องมือ
แผนที่ทางความคิด (Mind Mapping) เพื่อจำแนกข้อมูลในการวิเคราะห์ และเชื่อมโยงระบบความคิด
ที่สัมพันธ์กัน และถอดบทเรียนอย่างมีส่วนร่วม

ประเด็นการถอดบทเรียนสังเคราะห์ตามประเด็นสำคัญ ดังนี้

ระดับที่ 1 ปัจเจกบุคคล กลุ่มองค์กร และเครือข่าย มีประเด็น ดังนี้

ประเด็นที่ 1 ข้อมูลพื้นฐาน

ประเด็นที่ 2 บทเรียนภูมิปัญญาสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีของปัจเจกบุคคล กลุ่มองค์กร และเครือข่ายที่เกี่ยวข้องตั้งแต่ก่อนน้ำท่วม ระหว่างน้ำท่วม และหลังน้ำท่วม

ประเด็นที่ 3 ปัจจัยและความสำคัญของหน่วยงานต่างๆ ต่อการอนุรักษ์และฟื้นฟู

ประเด็นที่ 4 แนวทางและความเป็นไปได้ของการอนุรักษ์และฟื้นฟู

ระดับที่ 2 การสังเคราะห์ภาพรวมของการศึกษา มีประเด็น ดังนี้

ประเด็นที่ 1 ข้อมูลพื้นฐาน

ประเด็นที่ 2 บทเรียนภูมิปัญญาสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีของปัจเจกบุคคล กลุ่มองค์กร และเครือข่ายที่เกี่ยวข้องตั้งแต่ก่อนน้ำท่วม ระหว่างน้ำท่วม และหลังน้ำท่วม

ประเด็นที่ 3 ปัจจัยและความสำคัญของหน่วยงานต่างๆ ต่อการอนุรักษ์และฟื้นฟู

ประเด็นที่ 4 แนวทางและความเป็นไปได้ของการอนุรักษ์และฟื้นฟู

6. การสังเคราะห์ความรู้ผ่านการจัดการความรู้ภูมิปัญญาสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี จากชุมชนแนวปฏิบัติ (CoP-Community of Practice) ของชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี โดยมุ่งเน้นการนำความรู้ที่ใช้ในงานมาแลกเปลี่ยนกันเพื่อต่อยอดความรู้และพัฒนาคุณภาพงานที่ตนเองปฏิบัติอยู่ โดยทั่วไปการที่จะรวมกลุ่มกันเป็นชุมชนแนวปฏิบัติจะมียอดประกอบ (รวิน ระวิวงศ์, 2550 : 15-18) ดังนี้

6.1 โดเมน (Domain) หรือหัวข้อความรู้ เป็นหัวข้อที่กลุ่มหรือชุมชนจะมาร่วมอนุรักษ์และฟื้นฟู มีประเด็นศึกษาสำคัญ ประการแรกเป็นหัวข้อที่เกิดจากความต้องการ หรือแรงปรารถนาจริง (Real Passion) ของผู้ปฏิบัติงาน ซึ่งส่วนใหญ่หัวข้อจะมาจากงานในหน้าที่รับผิดชอบที่ตนเองปฏิบัติอยู่แล้ว ประการที่สอง เป็นหัวข้อความรู้ที่ตอบสนองต่อ Core Business/Core Value ของชุมชน ความเข้มแข็งของชุมชนแนวปฏิบัติส่วนหนึ่งมาจากการสนับสนุนของสมาชิกในชุมชน ดังนั้นการกำหนดหัวข้อความรู้ของชุมชนจะต้องตอบสนองต่อ Core Business/Core Value ของชุมชน และสมาชิกสามารถใช้ความรู้จากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในชุมชนมาพัฒนาชุมชนตนเองได้

6.2 ชุมชน (Community) ในที่นี้ชุมชน มีความหมายครอบคลุมถึง พันธะทางสังคม ที่จะรวบรวมและยึดเหนี่ยวสมาชิกผู้ร่วมปฏิบัติงานเข้าไว้ด้วยกันภายใต้โดเมนและแรงปรารถนาเดียวกัน ในการรวมกลุ่มกันเป็นชุมชนแนวปฏิบัติ

6.3 แนวปฏิบัติ (Practice) คือผลที่ได้จากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของชุมชนที่สมาชิกสามารถนำไปปฏิบัติในงานของตนได้จริง เป็นคลังความรู้ขององค์กรที่ได้จากการสังเคราะห์โดยชุมชน และจัดเก็บ/ปรับปรุง/ถ่ายทอด โดยชุมชนเอง

สำหรับกรอบการวิเคราะห์ค้นหาชุมชนแนวปฏิบัติประกอบด้วย 1) พัฒนาการหรือการก่อเกิดของกลุ่ม 2) Core Business, Core Value และ Key Success 3) ระบบความสัมพันธ์ของสมาชิก 4) ความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับภายนอก 5) ความยั่งยืนของกลุ่ม 6) ระบบการจัดการความรู้ และ 7) ประเด็นอื่นๆ

7. การวิเคราะห์สถานการณ์ (SWOT Analysis) เป็นการวิเคราะห์โดยสำรวจสภาพการณ์เพื่อค้นหา จุดแข็ง (Strength) จุดอ่อน (Weakness) โอกาส (Opportunity) และ ข้อจำกัด (Threat) หรือสิ่งที่อาจเป็นปัญหาสำคัญในการดำเนินงานสู่สภาพที่ต้องการในอนาคต

วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ

การวิเคราะห์ข้อมูลใช้การวิเคราะห์เนื้อหาเป็นหลัก (ศิริพร จิรวินกุล, 2552 : 156-157) คือ ความเป็นวัตถุวิสัย (Objectivity) ความเป็นระบบ (Systematic) และสอดคล้องกับทฤษฎี (Theoretical Relevance) และการวิเคราะห์เนื้อหาจะเริ่มตั้งแต่ การนำเอาข้อมูล (Concepts) มาแยกแยะ ผสมผสาน เพื่อให้เกิดเป็นแนวคิด (Relationships) และนำแนวคิดมาแยกแยะ ผสมผสาน และประกอบกัน เพื่อให้ได้มาซึ่งความสัมพันธ์ (Content analysis) หรือรูปภาพที่สมบูรณ์ ซึ่งสามารถอธิบายและตอบคำถามการศึกษาวิจัยได้ (เบญญา ยอดดำเนิน-แอตติง และกาญจนา ตั้งชลทิพย์, 2552 : 50) หลังจากสังเคราะห์ข้อมูลในเบื้องต้นแล้วผู้วิจัยจะทำการตรวจทานอีกครั้งเพื่อให้ข้อมูลครบถ้วนที่สุด

วิธีการตรวจสอบข้อมูล

เพื่อให้ข้อมูลถูกต้อง และแม่นยำ (Validity) ที่สุดจากกระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพทั้ง 3 ขั้นตอน ผู้วิจัยได้ออกแบบวิธีการตรวจสอบข้อมูล โดยใช้วิธีการตรวจสอบแบบสามเส้า (Triangulations) (พันธ์ทิพย์ งามสุด, 2545 : 56) ประกอบด้วย 1) ข้อมูล (Data triangulation) 2) ผู้วิจัย (Investigator triangulation) 3) ทฤษฎี (Theory triangulation) และ 4) วิธีการศึกษา (Methodology triangulation) การตรวจสอบสามเส้านี้ เป็นการใช้เทคนิคของการเปรียบเทียบ คือ การเปรียบเทียบภายใน และการเปรียบเทียบภายนอก ซึ่งทั้งหมดสะท้อนให้เห็นมิติของการตรวจสอบเชิงคุณภาพ คือ

ด้านข้อมูล เพื่อดูความถูกต้องของข้อมูล จากแหล่งที่ได้ข้อมูลมา ทั้งแหล่งเวลา สถานที่ บุคคล ว่าถ้าต่างเวลาต่างสถานที่ และต่างบุคคลที่ให้ข้อมูล ข้อมูลจะแตกต่างกันหรือไม่

ด้านการตรวจสอบสามเส้าด้านผู้วิจัย เป็นการตรวจว่าระหว่างผู้วิจัยแต่ละคนหรือผู้ทำการเก็บข้อมูลแต่ละคนจะมีความแตกต่างในข้อมูลที่ได้มาอย่างไร

ด้านการตรวจสอบสามเส้าด้านทฤษฎี เป็นการตรวจสอบว่า ถ้าผู้วิจัยเปลี่ยนแนวคิด ทฤษฎีที่ใช้เป็นกรอบจะทำให้ข้อสรุปจากเหตุการณ์มีความแตกต่างไปอย่างไร

ด้านการรวบรวมข้อมูล ถ้าใช้วิธีการสนทนากลุ่มหรือสังเกตการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง จะแตกต่างจากการใช้หลายๆ วิธีร่วมกันหรือไม่

ตารางที่ 7 สรุปขั้นตอนการศึกษาระยะที่ 1

วัตถุประสงค์	วิธีการ	กลุ่มเป้าหมาย	เครื่องมือ/ การวิเคราะห์
เพื่อพัฒนาประเด็นการศึกษา	ศึกษาวิเคราะห์สถานการณ์ สัมภาษณ์แม่บ้านนครชัยศรี ผ่านงานวิจัยและเอกสารที่เกี่ยวข้อง	งานวิจัย บทความ และ ข้อมูลจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง	การวิเคราะห์เนื้อหา
เพื่อการวิเคราะห์ทุนศักยภาพชุมชน	ศึกษาจากข้อมูลเอกสาร ชี้แจงต้นตอจากหน่วยงานในท้องถิ่น และศึกษาจากคำบอกเล่าของชุมชนในท้องถิ่น	หน่วยงานราชการ และ หน่วยงานปกครองท้องถิ่น	-การวิเคราะห์เนื้อหา -การสัมภาษณ์เชิงลึก
เพื่อศึกษาภูมิปัญญา และการจัดการตนเอง	ศึกษาจากปราชญ์ชาวบ้าน และเอกสารชี้แจง	ปราชญ์ชาวบ้าน/กลุ่มเกษตรกร สวนสัมโกล่มแม่บ้านนครชัยศรี	-การสนทนากลุ่ม -การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ใน “ชุมชนนักปฏิบัติ” -การถอดบทเรียน -การสัมภาษณ์

ระยะที่ 2

การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) โดยศึกษาแนวทางการอนุรักษ์ พันธุ์ ภูมิปัญญาของเกษตรกรสวนส้มโกล่มแม่บ้านนครชัยศรีจากภัยพิบัติอุทกภัย

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ผู้วิจัยใช้ระเบียบวิธีวิจัยแบบปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) ซึ่งเน้นการมีส่วนร่วมในทุกกระบวนการทั้งการวางแผนการลงมือปฏิบัติและเรียนรู้ การประเมินผลทั้งภายในและภายนอก ผู้วิจัยได้ดำเนินการตามขั้นตอนต่างๆ ดังนี้

1. ระยะเตรียมการวิจัย (Pre-research Phase)

แม้ว่าพื้นที่ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้จะเป็นพื้นที่ที่ผู้วิจัยคุ้นเคยอยู่แล้ว แต่เพื่อให้ได้ข้อมูลละเอียดมากยิ่งขึ้น และเป็นการเปลี่ยนบทบาทจากการเข้าชุมชนในฐานะสมาชิกคนหนึ่งมาเป็นนักวิจัย ผู้วิจัยจึงต้องมีการเตรียมพื้นที่อีกครั้งเพื่อสร้างความคุ้นเคย และที่สำคัญคือการแนะนำตนเองในฐานะนักวิจัยที่จะต้องเก็บข้อมูลการวิจัย ในครั้งนี้เป็นการเตรียมชุมชนซึ่งเป็นเรื่องสำคัญและเป็น

แกนหลักของการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมและมีจุดมุ่งเน้นสำคัญที่จะให้เกิดสัมพันธภาพที่ดีระหว่างผู้วิจัย ผู้นำชุมชน ชาวบ้าน รวมถึงเจ้าหน้าที่หน่วยงานต่างๆ ที่จำเป็นต้องเกี่ยวข้อง

ขั้นเตรียมการวิจัยนี้ ประกอบด้วยขั้นตอนย่อยตามลำดับ ดังนี้

1.1 การสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน (Build-up Rapport) บนฐานคิดว่าวิธีการสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนที่ดีที่สุดคือการปฏิบัติตัวของนักวิจัยที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนในชุมชน โดยอาศัยประสบการณ์เดิมที่เป็นทุนเดิมทั้งด้านความคุ้นเคยพื้นที่ที่กายภาพของพื้นที่เป้าหมาย การรู้จักกับชุมชนหลากหลายระดับ การสัมผัสวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชน ต่อเมื่อได้ทบทวนแนวคิดและกระบวนการวิจัย ผู้วิจัยได้เข้าไปแนะนำตนเองกับผู้นำชุมชนและกลุ่มเป้าหมายที่จะเข้าไปศึกษาและเก็บข้อมูลด้วย ซึ่งกลุ่มเป้าหมายบางส่วนได้ทำความคุ้นเคยและทำความรู้จักจากช่วงการศึกษาพื้นที่ในระยะแรกมาก่อนแล้ว การสร้างความสัมพันธ์ในชุมชนในช่วงนี้ ผู้วิจัยได้ดำเนินการเริ่มตั้งแต่

1.1.1 การเตรียมความพร้อมของนักวิจัย อาศัยข้อมูลจากการลงพื้นที่จากการศึกษาในช่วงต้นทั้งด้านตัวบุคคลเป้าหมาย เครือข่ายในระดับพื้นที่ และหน่วยงานองค์กรต่างๆ ที่จะเป็นผู้ให้ข้อมูล ผู้วิจัยทำการทบทวนอีกครั้งเพื่อให้เกิดความชัดเจนทั้งด้านข้อมูลบุคคล และข้อมูลด้านกายภาพอื่นๆ เพื่อประกอบการพูดคุยและสร้างความคุ้นเคยในพื้นที่ให้ได้มากที่สุด

1.1.2 ตรวจสอบกิจกรรมต่างๆ และเข้าร่วมเพื่อแนะนำตัวเอง กิจกรรมสำคัญของชุมชน เช่น การประชุมประชาคมตามหมู่บ้านต่างๆ การประชุมประจำเดือนของกลุ่ม ชมรมต่างๆ ซึ่งเป็นเวทีการระดมสมองและชี้แจงนโยบายต่างๆ ที่องค์กรส่วนปกครองท้องถิ่นและหน่วยงานราชการได้เข้าไปจัดเวทีพบปะประชาชนในพื้นที่ ผู้วิจัยได้แจ้งความประสงค์เพื่อขอเข้าร่วมด้วยและถือโอกาสในการแนะนำตนเองกับสมาชิกชุมชนแต่ละพื้นที่

1.1.3 ขอความอนุเคราะห์ข้อมูลพื้นที่เพิ่มเติม โดยเป็นการทบทวนข้อมูลเพิ่มเติมอีกครั้ง ระหว่างนี้ผู้วิจัยจะแนะนำตัวเองพร้อมทั้งขออนุญาตขอข้อมูลเพิ่มเติมหากมีประเด็นเพิ่มเติม

1.2 การคัดเลือกชุมชนที่จะเป็นพื้นที่กรณีศึกษา (Selecting Community) การวิจัยครั้งนี้คัดเลือกกลุ่มชาวสวนที่เป็นกรณีศึกษา โดยศึกษาสวนส้มโอที่สามารถรักษาสวนไว้ได้จากภัยพิบัติอุทกภัย และศึกษาสวนส้มโอที่เสียหายเป็นจำนวนมากจากภัยพิบัติอุทกภัยปีพ.ศ.2554 โดยเบื้องต้นได้กำหนดคุณสมบัติไว้ดังนี้

- 1.2.1 มีพื้นที่ในการปลูกส้มโอมากกว่า 10 ไร่
- 1.2.2 ประสบการณ์ประกอบอาชีพทำสวนมากกว่า 10 ปีขึ้นไป
- 1.2.3 เป็นคนพื้นถิ่น
- 1.2.4 มีความเชี่ยวชาญในการประกอบอาชีพสวนส้มโอจนเป็นที่ยอมรับ
- 1.2.5 มีความยินดีให้ความร่วมมือเป็นพื้นที่กรณีศึกษา

นอกจากนี้ ผู้วิจัยได้ขอคำแนะนำและการระบุงุ่มเป้าหมายจากตัวแทนชุมชนกลุ่มต่างๆ และได้ตัวแทนชุมชนที่ได้ร่วมเป็นกรณีศึกษาจำนวน 4 พื้นที่ ได้แก่ 1) นายมนตรี การะเวก หมู่ 5 ตำบลบางเตย 2) นายสมพงษ์ โฉก้า หมู่ 7 ตำบลบางเตย 3) นายไพโรจน์ สุดประเสริฐ หมู่ 5 ตำบลทรงคนอง 4) นายสมศักดิ์ เลิศสำราญ หมู่ 4 ตำบลทรงคนอง

ตารางที่ 8 แสดงคุณสมบัติของพื้นที่กรณีศึกษา

กรณีศึกษา	คุณสมบัติพื้นที่กรณีศึกษา			
	พื้นที่สวน	ประสบการณ์	การเป็นคนชุมชน	ความเชี่ยวชาญ
นายมนตรี การะเวก	พื้นที่สวนจำนวน 31 ไร่	ทำสวนตั้งแต่วัยเด็ก สืบทอดจากบรรพบุรุษ	เกิดในพื้นที่ตำบลบางเตยและอาศัยอยู่ในชุมชนจนถึงปัจจุบัน	วิทยากรชุมชนและได้รับรางวัลการประกวดส้มโอ
นายสมพงษ์ โฉก้า	พื้นที่สวนจำนวน 30 ไร่	รับมรดกสืบทอดจากบรรพบุรุษ	เป็นคนพื้นที่โดยกำเนิด	เป็นสวนต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียงและได้รับรางวัลการประกวดส้มโอ
นายไพโรจน์ สุดประเสริฐ	พื้นที่สวนจำนวน 21 ไร่ (ปัจจุบันยกให้ลูกเหลือสวนตนเอง 11 ไร่)	รับมรดกสืบทอดจากบรรพบุรุษ	เป็นคนพื้นที่โดยกำเนิด	การพัฒนาสวนแบบผสมผสาน
นายสมศักดิ์ เลิศสำราญ	พื้นที่สวนจำนวน 30 ไร่	รับมรดกสืบทอดจากบรรพบุรุษ	เป็นคนพื้นที่โดยกำเนิด	วิทยากรชุมชน

1.3 การเตรียมผู้วิจัยร่วมและเครือข่าย โดยมุ่งหมายให้เกิดความร่วมมือในการดำเนินการวิจัยซึ่งเป็นระยะต่อไปและให้เกิดการประสานงานที่ดีเพื่อความสะดวกต่อการดำเนินงานวิจัย ในส่วนของการเตรียมคนนั้น เป็นการเตรียมความพร้อมให้กับชาวบ้านเพื่อเป็นแกนนำในการปฏิบัติงานวิจัยร่วมกับนักพัฒนาและผู้วิจัย อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยได้ยึดหยุ่นต่อกระบวนการวิจัยทั้งหมด โดยกระบวนการศึกษาวิจัยครั้งนี้ให้ความสำคัญกับวิถีการดำเนินชีวิตที่เป็นกิจวัตรประจำวันเป็นหลัก ให้ดำเนินไปอย่างเป็นธรรมชาติและเป็นวิถีชีวิตของชุมชนให้มากที่สุด แต่ยังคงยึดแนวทางหลักของวิธีการศึกษาไว้ การเตรียมผู้วิจัยและเครือข่ายแบ่งออกเป็น 3 กลุ่มสำคัญ คือ

1.3.1 เตรียมคนในชุมชน นอกจากแนะนำตัวและสร้างความคุ้นเคยกับพื้นที่ผู้วิจัยลงพื้นที่เพื่อจัดประชุมในชุมชนตามวาระต่างๆ เป็นการเตรียมกระบวนการและชี้แจงขั้นตอนการดำเนินงานวิจัยแบบมีส่วนร่วม สมาชิกในชุมชนได้รับทราบข้อมูลและทำความเข้าใจเบื้องต้นกับ

กระบวนการต่างๆ ในช่วงนี้ผู้วิจัยมีเอกสารแนะนำโครงการ (แผ่นพับความรู้) สำหรับเป็นข้อมูลทำความเข้าใจเบื้องต้น

1.3.2 เตรียมนักพัฒนา ด้วยการประชุมร่วมกับนักพัฒนาซึ่งโดยทั่วไปแล้วคนกลุ่มนี้หมายถึง ผู้นำชุมชน พัฒนาการอำเภอหรือพัฒนากรประจำตำบล และเจ้าหน้าที่หน่วยงานอื่น เช่น ปลัดองค์การบริหารส่วนตำบล และองค์กรพัฒนาภายนอกที่มีความสนใจศึกษาร่วมกัน กิจกรรมสำคัญของการดำเนินงานในขั้นตอนนี้คือการประสานความร่วมมือ การสร้างความเข้าใจในกรอบของการทำงานวิจัย และการหาหรือแนวทางพัฒนาชุมชน ซึ่งมักจะรวมถึงการประสานงานเรื่องการใช้สถานที่ดำเนินการประชุมด้วย

1.3.3 เตรียมนักวิจัย ด้วยการประชุมปรึกษากันเพื่อให้เกิดความรู้และความเข้าใจตรงกันในบทบาทหน้าที่ของแต่ละฝ่ายในการทำงานวิจัย

การรวบรวมข้อมูล

จุดมุ่งหมายในขั้นตอนนี้คือการทำความเข้าใจกับชุมชน การระบุเป้าหมายพื้นที่ การเข้าไปศึกษา และการเตรียมคน เตรียมเครือข่าย รวมถึงการเตรียมตัวนักวิจัยเอง ดังนั้นการเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชนเป็นสิ่งที่จำเป็นอย่างยิ่ง จากข้อมูลและปฏิทินชุมชน ผู้วิจัยจะลงพื้นที่ทุกกิจกรรมที่มีอยู่ในชุมชน ในขั้นตอนนี้การดำเนินการวิจัยในช่วงนี้ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ คือ การสังเกต (Observation) อย่างมีส่วนร่วม โดยใช้ทั้งรูปแบบการสังเกตอย่างมีโครงสร้าง (Structured Observation) เพื่อเก็บข้อมูลตามวัตถุประสงค์ และสังเกตแบบทั่วไป ไม่มีโครงสร้าง (Unstructured Observation) เพื่อเก็บข้อมูลบรรยากาศของวิถีการดำเนินชีวิตโดยปกติของชุมชน หรือแม้แต่กิจกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน

การสังเคราะห์ข้อมูล

เพื่อให้เกิดการเชื่อมโยงของข้อมูล ผู้วิจัยได้ใช้การสังเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพเริ่มตั้งแต่การการสังเคราะห์ประเด็นต่างๆ (Concept) เพื่อให้เป็นหมวดหมู่ (Category) สำหรับการวิเคราะห์ตามมิติต่างๆ ที่เกิดขึ้นจริง

2. ระยะที่ 2 การพัฒนาเครื่องมือ และออกแบบกระบวนการเสริมศักยภาพ

2.1 การศึกษาและวิเคราะห์ปัญหาชุมชน (Problem Identification and Diagnosis) ในขั้นนี้เน้นการศึกษาวิเคราะห์ชุมชนและการให้การศึกษากับชุมชน (Community Education Participation-CEP) โดยเน้นไปที่กระบวนการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ โดยวิธีการจะใช้อภิปรายถกปัญหา (Dialogue) เพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับชาวบ้าน ทั้งที่เป็นการสนทนาแลกเปลี่ยนระดับบุคคลและระดับกลุ่มบุคคล เพื่อเป็นการประเมินปัญหาและความต้องการของชุมชน (Needs Assessment) พร้อมไปกับการประเมินความเป็นไปได้ในด้านทรัพยากร (Resource

Assessment) ที่มีอยู่ในชุมชน ทั้งที่เป็นทรัพยากรมนุษย์ โดยเฉพาะภูมิปัญญาท้องถิ่น และ ทรัพยากรธรรมชาติเพื่อที่จะนำทรัพยากรมาใช้ในการกำหนดแผนเพื่อการจัดกิจกรรมต่อไป

2.2 การพัฒนาเครื่องมือเสริมการเรียนรู้ ข้อมูลจากการศึกษาและวิเคราะห์ปัญหา ชุมชน พร้อมๆ กับการประเมินความต้องการของชุมชน ผู้วิจัยได้นำข้อมูลมาวิเคราะห์และพัฒนาเป็น เครื่องมือเสริมการเรียนรู้ชุมชนเป็นเอกสารเรียนรู้จำนวน 10 เรื่อง ซึ่งเป็นประเด็นและความต้องการ ของชุมชน ประกอบด้วย 1) ประวัติศาสตร์ส้มโอ 2) วิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี 3) ภาษาน่ารู้ คำศัพท์ในสวนส้มโอ 4) วงจรการทำสวนส้มโอ นครชัยศรี 5) การผลิตปุ๋ยน้ำชีวภาพ 6) เทคนิคชีวภาพสำหรับการปลูกส้มโอ 7) เทคนิคการช่วยส้มโอน้ำขัง (น้ำท่วม) 8) การตอนกิ่ง ส้มโอ 9) การป้องกันกำจัดศัตรูส้มโอ และ 10) โรคที่สำคัญของส้มโอ

2.3 การกำหนดแผนงานกิจกรรมและการจัดการ (Planning Phase) กิจกรรมใน ช่วงนี้จะเป็นกระบวนการตัดสินใจร่วมกันเพื่อคัดเลือกกิจกรรมที่จะต้องดำเนินการ ดังนั้น เพื่อความมั่นใจว่ากิจกรรมที่ได้รับการคัดเลือก เป็นกิจกรรมที่ต้องดำเนินการ หลังจากที่ผ่านมาขั้นตอน 1.1 (Pre-research Phase) มาแล้ว ผู้วิจัยจะต้องใช้การเสริมการเรียนรู้ให้ชาวบ้านมีบทบาทหลักใน การแก้ไขปัญหา การกำหนดกิจกรรมที่จะดำเนินการ

ในขั้นตอนที่ 2.1 ถึงขั้นตอน 2.3 ผู้วิจัยใช้วิธีการดำเนินการศึกษา ดังนี้

1. ผู้วิจัยได้เข้าไปมีส่วนร่วมในกลไกต่างๆ ที่มีอยู่แล้วในชุมชน เช่น การประชุม ประจำเดือนขององค์การบริหารส่วนตำบลทั้ง 2 แห่ง การประชุมกำนันผู้ใหญ่บ้าน เวทีประชาคมหมู่บ้าน โดยได้ขอเสริมวาระการวิเคราะห์และศึกษาปัญหาชุมชน ให้เป็นวาระหนึ่งของการประชุมต่างๆ
2. ผู้วิจัยใช้กระบวนการศึกษาแบบสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม (Participant Observation) การศึกษาเอกสารหลังการประชุม และขออนุญาตชุมชนกลุ่มตัวอย่างที่จะศึกษาเพื่อ ขอจัดการสนทนากลุ่ม เพื่อวิเคราะห์ปัญหาชุมชนภายหลังการจัดเวทีแต่ละครั้ง
3. ร่วมกำหนดแผนงานและกิจกรรมร่วมกับชุมชนในเวทีการประชุมดังกล่าวของ ชุมชน และพร้อมกันนี้ผู้วิจัยได้ชี้แจงถึงขั้นตอนการขอเข้าร่วมเรียนรู้กับกลุ่มต่างๆ ระหว่างการ ดำเนินการตามแผนกิจกรรมต่างๆ ในหัวข้อ 2.4 ต่อไป

2.4 การปฏิบัติตามกิจกรรม (Implementation Phase) เป็นขั้นตอนที่สำคัญอีก ขั้นตอนหนึ่ง โดยคำถามที่ผู้วิจัยจะต้องใช้ถามกันในกลุ่มหรือในคณะทำงานเพื่อการดำเนินการในขั้นนี้ คือ ใคร ทำอะไร ที่ไหน เมื่อไร และอย่างไร โดยมีเครื่องมือและเทคนิคที่ใช้ในการวิจัย ดังต่อไปนี้

2.4.1 ร่วมกำหนดแผนกิจกรรมการดำเนินงานโดยบูรณาการเข้ากับแผนของ ชุมชนและท้องถิ่นที่มีอยู่แล้ว กำหนดกิจกรรม การระบุวัตถุประสงค์ เป้าหมาย ระยะเวลาการ ดำเนินงาน ผลลัพธ์ที่ต้องการ และรวมถึงการกำหนดตัวบุคคล และกลุ่มที่เข้าร่วมแต่ละกิจกรรม

2.4.2 เข้าร่วมสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม (Participant Observation) ในทุกกิจกรรม และการเก็บรวบรวมเอกสารหลังการประชุมในแต่ละครั้ง และการสนทนากลุ่มกับกลุ่มผู้นำชุมชน

2.4.3 ถอดบทเรียนในแต่ละครั้งได้ประยุกต์ใช้แนวคิดการวิเคราะห์แบบชุมชนนักปฏิบัติ (Community of Practice) เพื่อวิเคราะห์บทเรียนของกิจกรรมแต่ละครั้ง ทั้งนี้เพื่อให้วงจรนี้เกิดการสะท้อนกลับขององค์ความรู้ที่เกิดขึ้นระหว่างกระบวนการวิจัย เป็นการคืนข้อมูล และนอกจากนี้แล้วกระบวนการดังกล่าวจะเป็นกระบวนการจัดการความรู้ (Knowledge Management) ที่ผู้วิจัยมุ่งให้เกิดการเรียนรู้ระหว่างชุมชนและผู้วิจัยที่ลงพื้นที่เก็บข้อมูล นอกจากนี้แล้วกระบวนการดังกล่าวยังนับว่าเป็นรูปแบบหนึ่งของการติดตามประเมินผลแบบเสริมพลัง (Empowerment Evaluation) ระหว่างการปฏิบัติตามกิจกรรมไปด้วย

ตารางที่ 9 แสดงการศึกษากระบวนการฟื้นฟู ส่วนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีจากภัยพิบัติอุทกภัย

วัตถุประสงค์	วิธีการ	กลุ่มเป้าหมาย	เครื่องมือ/ การวิเคราะห์
เพื่อเตรียมชุมชนให้มีความพร้อมเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัย	สร้างความสัมพันธ์กับชุมชน สํารวจศึกษาชุมชน คัดเลือก การเตรียมคนและเครือข่าย ความร่วมมือ	ชาวสวน/เกษตรกรอำเภอ/พัฒนาการอำเภอสามพราน/พัฒนาการตำบล/นักวิชาการส่งเสริมการเกษตร/นายก อบต./สมาชิก อบต./กลุ่มกำนัน/ผู้ใหญ่บ้าน/ครู /เยาวชน/กลุ่มเครือข่าย	-การสังเกต -การสนทนากลุ่ม -ถอดบทเรียน -วิเคราะห์ด้วยแผนที่ทางความคิด
เพื่อดำเนินการวิจัย	การศึกษาวิเคราะห์ปัญหาชุมชน กำหนดแผนงานกิจกรรมและการจัดการ การปฏิบัติตามกิจกรรม	ชาวสวนกลุ่มตัวอย่าง	

3. ระยะที่ 3 สะท้อนบทเรียนหลังการดำเนินการตามโครงการวิจัย

การศึกษาในระยะที่ 3 นี้ มีจุดประสงค์สำคัญเพื่อสะท้อนบทเรียนหลังการดำเนินการตามโครงการวิจัยซึ่งผลของการวิจัยจะสะท้อนให้เห็นทั้งด้านกระบวนการศึกษาภูมิปัญญาและการอนุรักษ์ ฟื้นฟู และด้านผลลัพธ์ ในระยะนี้ ผู้วิจัยได้เพิ่มการศึกษาด้านการจัดการตนเองเพื่อให้กระบวนการวิจัยครั้งนี้สมบูรณ์ตามข้อเสนอแนะของอาจารย์ที่ปรึกษา แบ่งเป็น 2 ประเด็นดังนี้

3.1 การติดตามและประเมินผลกิจกรรม (Monitoring and Evaluation Phase)

ในขั้นตอนนี้ ผู้วิจัยจะร่วมกับชาวบ้านที่เป็นผู้ร่วมงานวิจัย ทำการตรวจสอบข้อมูลที่เป็นผลของการวิจัยว่าครบถ้วนถูกต้องหรือไม่ จากนั้นจะมีการจัดทำบทเรียนและจัดเวทีชาวบ้านเพื่อนำเสนอผลการวิจัยเพื่อเรียนรู้ร่วมกันระหว่างคณะผู้วิจัยกับชุมชน รวมถึงการสานต่อให้ชาวบ้านนำบทเรียนจากการดำเนินการวิจัยไปดำเนินการแก้ไขปัญหาหรือพัฒนาชุมชนให้มีการดำเนินการต่อเนื่อง ในขั้นตอนนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดเครื่องมือเพื่อการศึกษา ดังนี้

1. การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) เป็นการอภิปรายแลกเปลี่ยนความคิดเห็นของข้อมูลเพื่อหาข้อสรุปนำไปสู่การวางแผนที่ดี เป็นการพูดคุยแบบธรรมชาติ

2. ประยุกต์รูปแบบการถอดบทเรียน (Lessons Learned) ผ่านการจัดการความรู้ภูมิปัญญาสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี โดยให้ความสำคัญกับกลุ่มต่างๆ โดยใช้แนวคิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในชุมชนนักปฏิบัติ โดยให้ความสำคัญกับ 3 องค์ประกอบ ได้แก่ โดเมน (Domain) ชุมชน (Community) บทเรียนของการปฏิบัติที่เป็นภูมิปัญญาการปฏิบัติจริง (Practice)

3.2 การติดตามและประเมินผลด้านการจัดการตนเอง

การศึกษาขั้นตอนนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดประเด็นการศึกษา การจัดการตนเองของชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี ตั้งแต่การจัดการระดับสวน/ครอบครัว ด้านทุน ด้านกายภาพ ด้านความร่วมมือ และด้านเศรษฐกิจ โดยเปรียบเทียบตั้งแต่ก่อนและหลังการดำเนินการวิจัย ขั้นตอนนี้ ผู้วิจัยใช้รูปแบบการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) และใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึกกับกลุ่มเป้าหมายที่ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่ร่วมศึกษาตั้งแต่เริ่มต้น

ตารางที่ 10 ระยะที่ 3 การติดตามและประเมินผล และการจัดการตนเองหลังการดำเนินการวิจัย

วัตถุประสงค์	วิธีการ	กลุ่มเป้าหมาย	เครื่องมือ/การวิเคราะห์
-การติดตามและประเมินผลกิจกรรม -การติดตามและประเมินผลด้านการจัดการตนเอง	ลงพื้นที่ติดตามผลทั้งอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ โดยมีกรอบคำถามเพื่อการติดตามประเมิน	-เจ้าของสวน แกนนำชุมชน/แกนนำเกษตรกรชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี -เจ้าของสวน/ครอบครัว/ชุมชน	-สังเกต -การสนทนากลุ่ม -ถอดบทเรียน -กระบวนการกลุ่มและเก็บข้อมูลด้วยแผนที่ทางความคิด

4. การสะท้อนกลับ (Reflection Phase)

เป็นขั้นสุดท้ายของวงจรการทำงานวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม คือ การสะท้อนบทเรียนหลังการดำเนินการวิจัย เป็นการประเมินหรือตรวจสอบกระบวนการแก้ปัญหา หรือสิ่งที่เป็นข้อจำกัดที่เป็นอุปสรรคต่อการปฏิบัติการ ผู้วิจัยร่วมกับกลุ่มผู้เกี่ยวข้องจะต้องตรวจสอบปัญหาที่เกิดขึ้นในแง่มุมต่างๆ โดยผ่านการอภิปรายปัญหา การประเมินโดยกลุ่มจะทำให้ได้แนวทางของการพัฒนาขั้นตอนการดำเนินกิจกรรม และเป็นพื้นฐานข้อมูลที่น่าไปสู่การปรับปรุงและการวางแผนการปฏิบัติต่อไป

ในขั้นตอนนี้ ผู้วิจัยใช้เครื่องมือการศึกษาดังนี้

1. การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) เป็นการอภิปรายแลกเปลี่ยนความคิดเห็น เพื่อสะท้อนบทเรียนหลังการดำเนินการวิจัย เป็นการประเมินหรือตรวจสอบกระบวนการแก้ปัญหา และข้อจำกัดของการปฏิบัติการ โดยการสนทนากลุ่มปัญหาเพื่อนำไปสู่การปรับปรุงและการวางแผนการปฏิบัติต่อไป
2. การนำเสนอต่อเวทีนโยบายสาธารณะ การจัดเวทีร่วมตรวจสอบและประเมินข้อมูล เพื่อประเมินผลดำเนินการวิจัยและคืนข้อมูลแก่ชุมชน เพื่อให้ชุมชนร่วมกันตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล

ตารางที่ 11 แสดงขั้นตอนการสะท้อนบทเรียนหลังการดำเนินการวิจัย

วัตถุประสงค์	วิธีการ	กลุ่มเป้าหมาย	เครื่องมือ/ การวิเคราะห์
เพื่อประเมินผลดำเนินการวิจัยและคืนข้อมูลแก่ชุมชน	นำเสนอต่อเวทีสาธารณะของท้องถิ่น	เจ้าของสวน ผู้นำชุมชน ผู้นำเกษตรกรชาวสวน ส้มโอกลุ่มแม่บ้านนครชัยศรี เครือข่ายที่เกี่ยวข้อง	-สนทนากลุ่ม -นำเสนอต่อเวที นโยบายสาธารณะ

การควบคุมคุณภาพการวิจัย

ตรวจสอบความน่าเชื่อถือด้วยวิธีสามเส้า (Investigator Triangulation) โดยมีวิธีการตรวจสอบ ดังนี้

1. การตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล (Data Triangulation) คือ การพิสูจน์ว่าข้อมูลที่ผู้วิจัยได้มานั้นถูกต้องหรือไม่ วิธีการตรวจสอบของข้อมูลนั้น จะต้องตรวจสอบแหล่งที่มา 3 แหล่ง ได้แก่ เวลา สถานที่ และบุคคล

1.1 การตรวจสอบแหล่งเวลา หมายถึง ตรวจสอบข้อมูลในช่วงเวลาที่ต่างกัน เพื่อให้ทราบว่าข้อมูลที่ได้จากต่างเวลาจะเหมือนกันหรือไม่

1.2 การตรวจสอบสถานที่ โดยการตรวจสอบว่าข้อมูลที่ได้ในเรื่องเดียวกัน แต่ต่างสถานที่เหมือนกันหรือไม่

1.3 การตรวจสอบบุคคล โดยการตรวจสอบว่าถ้าบุคคลที่ให้ข้อมูลเปลี่ยนไปข้อมูลจะเหมือนเดิมหรือไม่

2. การตรวจสอบสามเส้าด้านผู้วิจัย (Investigator Triangulation) ถ้าข้อมูลที่ได้รับไม่มีความมั่นใจ ผู้วิจัยจะทำการตรวจสอบข้อมูลโดยเปลี่ยนผู้สังเกต และตรวจสอบว่าข้อมูลที่ได้เหมือนกันหรือไม่

3. การตรวจสอบสามเส้าด้านวิธีการรวบรวมข้อมูล (Methodological) เป็นการตรวจสอบข้อมูลที่ได้รับด้วยวิธีการเก็บข้อมูลด้วยวิธีที่แตกต่างกัน เพื่อรวบรวมข้อมูลเรื่องเดียวกัน ได้แก่ การเก็บข้อมูลจากการสังเกต การสัมภาษณ์ และการวิเคราะห์เอกสาร

การสังเคราะห์ข้อมูล

ใช้การวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (Content Analysis) ตามปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น (Phenomena Theory) โดยการประมวลผลข้อมูลจากการดำเนินการศึกษาวิจัยที่เป็นข้อมูลในพื้นที่จริง (Grounded Theory) โดยผู้วิจัยอาศัยองค์ความรู้ที่มีอยู่ และแนวคิดเชิงอุดมการณ์ของภูมิปัญญาชาวสวนส้มโอ ลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีเป็นพื้นฐานในการวางแผนการศึกษาภูมิปัญญาและการอนุรักษ์ฟื้นฟูจากปรากฏการณ์จริง คือจากชาวสวนที่มีภูมิปัญญาอันทรงคุณค่าในมิติต่างๆ วิธีวิทยาของการสร้างทฤษฎีจากฐานรากจะช่วยให้สามารถสร้างข้อสรุปเชิงทฤษฎีเพื่ออธิบายภูมิปัญญาและการอนุรักษ์ฟื้นฟูชาวสวนส้มโอ ลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีได้สอดคล้องและเหมาะสมกับบริบทของสังคมไทย (นภาพรณ์ หะวานนท์ และคณะ, 2550 : 17) นอกจากนี้แล้ว ผู้วิจัยได้ใช้กรอบการวิเคราะห์การวิจัยเชิงคุณภาพตามลำดับ ดังนี้

1. การวิเคราะห์แบบอุปนัย (Analytic Induction) โดยการตีความสร้างข้อสรุปจากข้อมูลต่างๆ ที่รวบรวมมาได้ และการวิเคราะห์โดยการจำแนกประเภทข้อมูล (Typological Analysis) คือ การแบ่งสิ่งต่างๆ ออกเป็นชนิด จำพวก ประเภท ทั้งการจำแนกชนิดในเหตุการณ์โดยใช้ทฤษฎี เช่น จำแนกเป็นฉากและบุคคล พฤติกรรม แบบแผนพฤติกรรม ความสัมพันธ์ การมีส่วนร่วม ความหมาย มุมมอง วิธีการ และการจำแนกเหตุการณ์โดยไม่ใช้ทฤษฎี ซึ่งผู้วิจัยจะวิเคราะห์ตามความเหมาะสม ใช้ประสบการณ์ แนวคิด หรือจากข้อสังเกตที่พบเห็น โดยเฉพาะประเด็นการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่น และการอนุรักษ์จากปรากฏการณ์ที่ได้ศึกษา

2. การสังเคราะห์โครงสร้าง การสังเคราะห์เชิงโครงสร้าง (Structural Synthesis) เป็นการสังเคราะห์ความหมายจากประสบการณ์ของปราชญ์ชาวบ้าน เจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้อง ซึ่งเป็นกลุ่มเป้าหมายที่ศึกษานั้น เพื่อเชื่อมโยงให้เห็นถึงสิ่งที่ปรากฏ เพื่อค้นหาแก่นหลักของบทเรียนผ่านการปฏิบัติในบริบทชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี

3. การสรุปและเขียนรายงาน การเรียบเรียงประมวลองค์ความรู้ทั้งหมดในรูปแบบของความรู้ชัดแจ้ง (Explicit Knowledge) เพื่อเป็นบทเรียนสะท้อนกลับสู่พื้น และเพื่อเป็นองค์ความรู้เผยแพร่สู่สาธารณะ

แผนผังการเชื่อมโยงการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research)

แผนผังการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) เชื่อมโยงการวิจัยเชิงคุณภาพ

บทที่ 4

สภาพการอนุรักษ์และการดำรงอยู่ของภูมิปัญญาเกษตรกรรมสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี

การศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยได้เลือกพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง อำเภอสสามพราน จังหวัดนครปฐม เป็นพื้นที่ศึกษา เป็นการเจาะจงเลือก (Purposive Sampling) เนื่องจากพื้นที่ทั้งสองตำบลซึ่งมีพื้นที่ทำสวนส้มโอกว่า 5,000 ไร่ มีการธำรงรักษาวิถีชีวิตชาวสวนส้มโอภายใต้ชื่อ “ส้มโอนครชัยศรี” ปัจจุบันยังมีการอนุรักษ์และสืบทอดวิถีการทำสวนส้มโอต่อเนื่องจากรุ่นสู่รุ่น และหน่วยงานภาครัฐได้ให้ความสำคัญกับส้มโอในฐานะเป็น “ผลไม้บ่งชี้ทางภูมิศาสตร์” (Geographical Indications) ของจังหวัดนครปฐม แม้ว่าในปัจจุบันพื้นที่อำเภอสสามพราน จังหวัดนครปฐม จะเป็นที่ตั้งของพื้นที่เศรษฐกิจอุตสาหกรรมที่สำคัญอันดับต้นๆ ของประเทศ พื้นที่โดยรอบตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองมีโรงงานอุตสาหกรรมเข้ามาตั้งอยู่ และมีการอพยพของผู้คนต่างถิ่นและมีแรงงานต่างชาติเข้ามาทำงานตามโรงงานอุตสาหกรรมต่างๆ เป็นจำนวนมาก พื้นที่หลายแห่งเปลี่ยนเป็นโรงงาน บ้านพัก ห้องเช่า หมู่บ้านจัดสรร และห้างสรรพสินค้าต่างๆ ตามความเจริญที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง แต่อีกด้านหนึ่งนั้นโดยสภาพบริบทของพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองที่มีสภาพเป็นเกาะที่ล้อมรอบด้วยแม่น้ำนครชัยศรี ส่งผลให้ประชาชนในเขตพื้นที่ทั้ง 2 ตำบลยังสามารถประกอบอาชีพเกษตรกรรมโดยเฉพาะการทำสวนส้มโอที่สืบทอดกันมาจากรุ่นสู่รุ่น ส้มโอเป็นพืชเศรษฐกิจที่ส่งขายทั้งในและต่างประเทศ และสร้างรายได้ให้แก่ประชาชนในพื้นที่มาจนถึงปัจจุบัน

ผู้วิจัยได้ศึกษาบริบทของพื้นที่ทั้งในมิติด้านพัฒนาการและประวัติศาสตร์เพื่อประมวลสถานการณ์ปัจจุบันของพื้นที่ศึกษาซึ่งจะเป็นข้อมูลพื้นฐานการศึกษาในลำดับต่อไป ในส่วนนี้ผู้วิจัยได้ใช้ระเบียบวิธีดังที่ได้กล่าวไว้แล้วในบทที่ 3 ตั้งแต่การศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง (Documentary Research) ใช้ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Data) ที่มีการศึกษาไว้แล้วเพื่อนำมาเป็นข้อมูลพื้นฐานและสังเคราะห์ให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัยครั้งนี้ รวมทั้งเอกสารทางราชการ ทั้งระดับท้องถิ่น เช่น องค์การบริหารส่วนตำบลทั้ง 2 แห่ง (องค์การบริหารส่วนตำบลบางเตย และ องค์การบริหารส่วนตำบลทรงคนอง) โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล (รพ.สต.) หนังสือพิมพ์ วารสาร สารคดีข่าว เอกสารสรุปการประชุมสัมมนา เป็นต้น และศึกษาข้อมูลขั้นต้น (Primary Data) เช่น ประวัติส่วนบุคคล (Life story) ของผู้ที่เป็นปราชญ์ชาวบ้านที่มีประสบการณ์ในพื้นที่ ผู้นำชุมชน ตัวแทนชาวสวนส้มโอ ตัวแทนของหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง ใช้วิธีการเก็บข้อมูลทั้งการสัมภาษณ์เชิงลึก และการสนทนากลุ่ม ข้อมูลทั้งสองส่วนผู้วิจัยจะเป็นผู้จัดเก็บรวบรวม เพื่อมาวิเคราะห์องค์ความรู้แต่ละเรื่อง โดยคำนึงถึงประเด็นการศึกษาที่สอดคล้องกับสถานการณ์จริงให้มากที่สุด

จากการศึกษาข้อมูลด้านบริบทของพื้นที่ พัฒนาการ และประวัติศาสตร์ของชาวสวนส้มโอ
ลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีมีประเด็นสำคัญตามลำดับ ดังนี้

บริบทพื้นที่ พัฒนาการ และประวัติศาสตร์

สภาพบริบทของกลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี

ตามภูมิศาสตร์ของประเทศไทยลุ่มน้ำท่าจีนหรือลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีตั้งอยู่ทางตอนกลาง
ของประเทศไทย และอยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำเจ้าพระยามีพื้นที่ลุ่มน้ำรวมทั้งสิ้น 13,477.16 ตาราง
กิโลเมตร พื้นที่ส่วนใหญ่ครอบคลุม 13 จังหวัด ได้แก่ กรุงเทพมหานคร กาญจนบุรี ชัยนาท นครปฐม
นนทบุรี พระนครศรีอยุธยา ราชบุรี สมุทรสงคราม สมุทรสาคร สิงห์บุรี สุพรรณบุรี อ่างทอง และ
อุทัยธานี ลักษณะลุ่มน้ำทอดยาวตามแนวทิศเหนือ-ใต้ อยู่ระหว่างเส้นรุ้งที่ $13^{\circ} 10'$ เหนือถึงเส้นรุ้งที่
 $15^{\circ} 30'$ เหนือ และเส้นแวงที่ $98^{\circ} 15'$ ตะวันออกถึงเส้นแวงที่ $100^{\circ} 10'$ ตะวันออก

สภาพทั่วไปของลุ่มน้ำท่าจีนหรือลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี เป็นที่ราบลุ่มริมแม่น้ำซึ่งเป็นที่ราบ
เดียวกันกับที่ราบลุ่มน้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก ตอนบนของลุ่มน้ำเป็นที่เชิงเขาแต่มีระดับไม่สูงมากนัก
ส่วนตอนกลางและตอนล่างเป็นที่ราบลุ่มติดต่อกับที่ราบลุ่มของลุ่มน้ำแม่กลอง ลุ่มน้ำท่าจีนมี
อาณาเขตครอบคลุมจังหวัดต่างๆ ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดกับลุ่มน้ำสะแกกรัง
ทิศใต้	ติดกับอ่าวไทย
ทิศตะวันออก	ติดกับลุ่มน้ำเจ้าพระยา
ทิศตะวันตก	ติดกับลุ่มน้ำแม่กลอง

ลุ่มน้ำท่าจีนเป็นแม่น้ำที่มีความสำคัญอันดับสองของประเทศรองจากแม่น้ำเจ้าพระยา
ต้นกำเนิดของแม่น้ำท่าจีนเริ่มจากต้นน้ำที่แยกออกมาทางฝั่งขวาของแม่น้ำเจ้าพระยาที่ตำบล
มะขามเต่า อำเภอดงสิงห์ จังหวัดชัยนาท ไหลผ่านจังหวัดสุพรรณบุรี นครปฐม และออกสู่อ่าวไทย
ที่จังหวัดสมุทรสาคร ด้วยเหตุที่ไหลผ่านจังหวัดต่างๆ ดังนั้นแม่น้ำท่าจีนจึงมีชื่อเรียกต่างๆ กัน
กล่าวคือ จังหวัดชัยนาท ต้นกำเนิดของแม่น้ำแยกจากแม่น้ำเจ้าพระยาที่อำเภอดงสิงห์ มีความยาว
ประมาณ 45 กิโลเมตร เรียกว่า “แม่น้ำมะขามเต่า” จังหวัดสุพรรณบุรี มีความยาวประมาณ 133
กิโลเมตร เรียกว่า “แม่น้ำสุพรรณ” จังหวัดนครปฐม มีความยาวประมาณ 98 กิโลเมตร เรียกว่า
“แม่น้ำนครชัยศรี” ช่วงที่อยู่ในจังหวัดนครปฐม ผ่านอำเภอบางเลน อำเภอนครชัยศรี และอำเภอส
สามพราน จังหวัดสมุทรสาคร มีความยาวประมาณ 41 กิโลเมตร เรียกว่า “แม่น้ำท่าจีน”
ตามภูมิศาสตร์ของประเทศแล้วแม่น้ำท่าจีนนับเป็นแม่น้ำที่มีหลายชื่อสายหนึ่งของประเทศไทย
(สถาพร ถาวรธิวาสัน, 2555 : 12)

ตารางที่ 12 รายละเอียดของจังหวัดในกลุ่มน้ำท่าจีน

จังหวัด	พื้นที่จังหวัด (ตร.กม.)	พื้นที่ในเขตลุ่มน้ำท่าจีน		ร้อยละของ พื้นที่จังหวัด	ร้อยละของ พื้นที่ในลุ่ม น้ำท่าจีน
		(ตร.กม.)	(ตร.กม.)		
กรุงเทพมหานคร	1,537.52	11.71	7,318	0.74	0.09
กาญจนบุรี	19,376.39	2,088.57	1,305,358	10.78	15.50
ชัยนาท	2,500.40	1,646.72	1,029,202	65.86	12.22
นครปฐม	2,124.82	1,844.57	1,152,855	86.81	13.69
นนทบุรี	637.06	3.25	2,031	0.51	0.02
พระนครศรีอยุธยา	2,557.82	57.60	36,003	2.25	0.43
ราชบุรี	5,195.27	23.07	14,417	0.44	0.17
สมุทรสงคราม	409.33	32.45	20,280	7.93	0.24
สมุทรสาคร	858.00	663.53	414,704	77.33	4.92
สิงห์บุรี	830.68	9.26	5,788	1.11	0.07
สุพรรณบุรี	5,426.34	4,819.38	3,012,115	88.81	35.76
อ่างทอง	952.70	220.01	137,507	23.09	1.63
อุทัยธานี	6,621.64	2,057.03	1,285,646	31.07	15.26
รวม		13,477.16	8,423,225		100.00

จากตารางที่ 12 เห็นได้ว่าพื้นที่ลุ่มน้ำท่าจีนครอบคลุมพื้นที่ทั้งหมด 13 จังหวัดในพื้นที่ภาคกลาง พื้นที่สำคัญๆ มีดังนี้

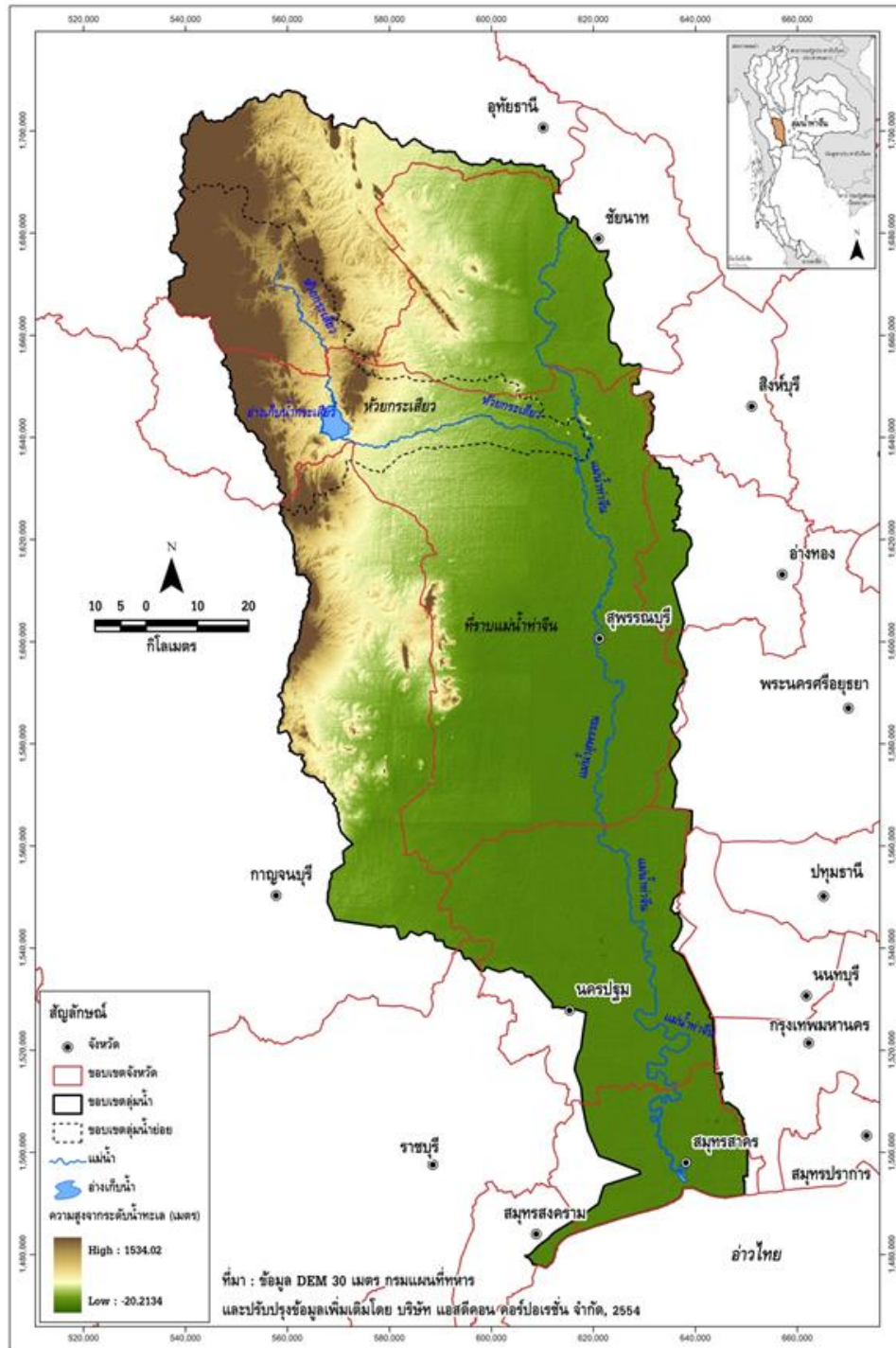
จังหวัดชัยนาท คิดเป็นร้อยละ 12.22 ของพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำท่าจีน มีพื้นที่ประมาณ 2,500.40 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 1,543,591 ไร่ ลักษณะภูมิประเทศโดยทั่วไปเป็นที่ราบลุ่ม ร้อยละ 99.06 ของพื้นที่ทั้งหมด ได้แก่ พื้นที่ตอนกลาง ตอนใต้ และตะวันออกของจังหวัด มีลักษณะเป็นที่ราบจนถึงพื้นที่ลูกคลื่นลอนลาด มีแม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำท่าจีน แม่น้ำน้อยไหลผ่านพื้นที่ต่างๆ ทั่วทุกอำเภอ นอกจากนี้ยังมีเนินเขาเล็กๆ ขนาดประมาณ 1-3 กิโลเมตรกระจายอยู่ทั่วไป ที่สำคัญ ได้แก่ เขารธรรมามูล ซึ่งถือว่าเป็นสัญลักษณ์สำคัญของจังหวัด จังหวัดชัยนาทมีพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ 2 แห่ง คือ 1. เขตพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติเขาช่องลม มีเนื้อที่ประมาณ 34,369 ไร่ ตั้งอยู่ที่กิ่งอำเภอนองมะโมง และ 2. ป่าสงวนแห่งชาติป่าเขาราวเทียน มีเนื้อที่ประมาณ 43,962 ไร่ ตั้งอยู่ที่กิ่งอำเภอนีนขาม นอกจากนี้แล้วพื้นที่จังหวัดชัยนาทยังเป็นที่ตั้งเขื่อนเจ้าพระยา ซึ่งเป็นเขื่อนที่สำคัญแห่งหนึ่ง ก่อนที่น้ำจากภาคเหนือจะไหลเข้าสู่ภาคกลางของประเทศ ในพื้นที่มีการจัดรูปที่ดิน และระบบ

ชลประทานอย่างเป็นระบบ ส่งผลให้จังหวัดชัยนาทเป็นพื้นที่ทำการเกษตรที่สำคัญแห่งหนึ่งของประเทศ นอกจากนี้ยังเป็นพื้นที่ปลูกส้มโอรสชาติดีที่มีชื่อเสียงอีกจังหวัดหนึ่งของภาคกลาง

จังหวัดสุพรรณบุรี มีพื้นที่ประมาณ 5,358.008 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 3,348,755 ไร่ ลักษณะภูมิประเทศโดยทั่วไปส่วนใหญ่เป็นที่ราบ ร้อยละ 65 เป็นแนวยาวจากเหนือจรดใต้ พื้นที่เป็นที่ราบลุ่มน้ำท่วมขังในฤดูน้ำหลาก มีแม่น้ำท่าจีน (แม่น้ำสุพรรณบุรี) ไหลผ่านยาวประมาณ 115 กิโลเมตร ในพื้นที่อำเภอเดิมบางนางบวช สามชุก ศรีประจันต์ เมืองสุพรรณบุรี บางปลาม้า และอำเภอสองพี่น้อง พื้นที่ลูกคลื่นลอนลาด ร้อยละ 20 ซึ่งอยู่ด้านตะวันออกของจังหวัด ได้แก่ พื้นที่บางส่วนของอำเภอเดิมบางนางบวช สามชุก ศรีประจันต์ ดอนเจดีย์ และอำเภอเมือง และพื้นที่ที่เป็นภูเขาและที่สูงร้อยละ 15 ซึ่งอยู่ทางด้านเหนือ และตะวันตกของจังหวัด ประกอบด้วยพื้นที่บางส่วนของอำเภอหนองหญ้าไซ อู่ทอง สองพี่น้อง และอำเภอดอนเจดีย์ มียอดเขาพุเตยเป็นยอดเขาสูงสุด (มีความสูง 1,002 เมตร จากระดับน้ำทะเล) และมีพื้นที่ป่าไม้ประมาณ 825,102 ไร่ มีป่าสงวนแห่งชาติ 7 แห่ง ป่าสงวนแห่งชาติป่าโป่งลาน-ทุ่งคอก เขตทุ่งดินดำ-เขาตาเถา ป่าเขาตะโก ปิตทอง-เขาเพชรน้อย ป่าสักสร้อยโยสม ป่าบ้านไช้ ป่าห้วยขมิ้น พุน้ำร้อน หนองหญ้าไซร ป่าองค์พระพระรูก้า เขาห้วยพลู อุทยานแห่งชาติพุเตย อำเภอด่านช้าง วนอุทยานพุม่วง อำเภออุทุมพร เขตห้ามล่าสัตว์ป่าบึงฉวาก อำเภอเดิมบางนางบวช สวนรุกขชาติ ดอนเจดีย์ อำเภอดอนเจดีย์ และสวนรุกขชาติด่านช้าง อำเภอด่านช้าง

จังหวัดนครปฐมตั้งอยู่บริเวณที่ราบลุ่มภาคกลาง ลักษณะภูมิประเทศพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบ ไม่มีภูเขา และป่าไม้ ทำนาได้เพียงบางส่วน และมีแหล่งน้ำกระจายเป็นแห่งๆ สำหรับพื้นที่ด้านตะวันออก และด้านใต้เป็นที่ราบลุ่มฝั่งแม่น้ำท่าจีน มีคลองธรรมชาติและคลองข่อยขุดขึ้นจำนวนมาก จังหวัดนครปฐมเป็นพื้นที่การเกษตรที่สำคัญจึงมีการทำการเกษตรที่หลากหลาย เช่น สวนผลไม้ การปลูกข้าว พาร์มสุกร การเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ ส่งผลให้เกิดการระบายของเสียจากการเกษตรลงสู่แหล่งน้ำ เป็นสาเหตุทำให้สูญเสียระบบนิเวศและการเปลี่ยนแปลงคุณภาพน้ำ

จังหวัดสมุทรสาคร ตั้งอยู่ในเขตภาคกลางตอนล่าง มีพื้นที่ 872.347 ตารางกิโลเมตร หรือ 545,217 ไร่ ลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึง มีชายฝั่งทะเลยาวประมาณ 41 กิโลเมตร มีแม่น้ำท่าจีนไหลผ่านตอนกลางของพื้นที่ สภาพพื้นที่ตอนล่างของจังหวัดเป็นดินเหนียว มีความเค็มจัด เหมาะสำหรับเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่งและการทำนาเกลือ พื้นที่ตอนบนมีสภาพเป็นดินเหนียว มีดินร่วนปนเหมาะสำหรับเป็นพื้นที่ทำการเกษตรปลูกพืชผัก ผลไม้ และไม้ดอก โดยสภาพพื้นที่ที่มีพื้นที่ติดชายทะเล ส่งผลให้เกิดระบบนิเวศน้ำกร่อย รวมทั้งได้รับตะกอนที่พัดตามลำนน้ำ ทำให้พื้นที่บริเวณปากแม่น้ำมีความอุดมสมบูรณ์ของสารอาหาร มีความหลากหลายทางชีวภาพ

ภาพที่ 5 สภาพภูมิประเทศและลำน้ำสาขาในลุ่มน้ำท่าจีน

ที่มา : สถาบันสารสนเทศและทรัพยากรน้ำ (<http://www.haii.or.th/wiki/index.php/>)

การใช้ประโยชน์จากที่ดิน จากข้อมูลของกรมพัฒนาที่ดิน ปี พ.ศ.2545 และปี พ.ศ.2556 ของลุ่มน้ำท่าจีนตามตารางที่ 13 พบว่า พื้นที่ส่วนใหญ่ของลุ่มน้ำท่าจีนเป็นเกษตรกรรม มีอัตราการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินจากปี พ.ศ.2545 ไม่มากนัก มีเพียงพื้นที่อื่นๆ (พื้นที่ชุมชนและสิ่งปลูกสร้าง) จะเห็นได้ว่า มีสัดส่วนเพิ่มจากปี พ.ศ.2545 ค่อนข้างมาก เป็นผลสืบเนื่องจากพื้นที่เกษตรกรรมเปลี่ยนสภาพเป็นพื้นที่เมืองมากขึ้น

ตารางที่ 13 แสดงการใช้ประโยชน์ที่ดินในลุ่มน้ำท่าจีน

ประเภทการใช้ที่ดิน ลุ่มแม่น้ำท่าจีน	ปี พ.ศ. 2545		ปี พ.ศ.2556		การเปลี่ยนแปลง
	พื้นที่ (ไร่)	สัดส่วน%	พื้นที่ (ไร่)	สัดส่วน%	
นาข้าว	3,375,145	40.07	2,902,432	34.46	ลดลง
พืชผัก	9,498	0.11	109,401	1.30	เพิ่มขึ้น
พืชไร่	2,943,493	34.94	2,385,148	28.32	ลดลง
ไม้ผล-ไม้ยืนต้น	416,676	4.95	626,525	7.44	เพิ่มขึ้น
เกษตรกรรมอื่นๆ	294,389	3.49	410,202	4.87	เพิ่มขึ้น
ป่าไม้	709,258	8.42	758,812	9.01	เพิ่มขึ้น
พื้นที่อื่นๆ	674,766	8.01	1,230,706	14.61	-
รวมพื้นที่	8,423,225	100.00	8,423,225	100.00	

ส้มโอในฐานะพืชเศรษฐกิจ

การปลูกส้มโอเป็นที่นิยม และมีการขยายตัวเป็นอย่างมาก ในช่วงปี 2535-2547 มีการขยายตัวของพื้นที่จาก 59,015 ไร่ ในปี 2535 เป็น 187,180 ไร่ ในปี 2554 มีอัตราการขยายตัวเฉลี่ยร้อยละ 11.21 ในปี 2535-2554 ผลผลิตรวมเพิ่มขึ้นเป็น 272,160 ตัน ในปี 2554 มีอัตราการขยายตัวเฉลี่ยร้อยละ 14.433 และผลผลิตเฉลี่ยต่อไร่เพิ่มขึ้นเป็น 1,454 กิโลกรัม/ไร่/ปี ในปี 2554 มีอัตราการขยายตัวเฉลี่ยร้อยละ 0.03 (นนุช อังยุริกุล และสุวรรณา สายรวมญาติ, 2554 : 1) นอกจากนี้แล้ว ภาครัฐยังได้ให้ความสำคัญกับส้มโอมีการกำหนดนโยบายเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตส้มโอคุณภาพโดยถ่ายทอดเทคโนโลยีที่เหมาะสม (GAP) มีการพัฒนารูปแบบการส่งออกในลักษณะแช่เย็น (Fresh Chiled) และพร้อมบริโภค มีการสนับสนุนจัดการแสดงสินค้าเพื่อประชาสัมพันธ์ส้มโอไทยในต่างประเทศ เพื่อการขยายและส่งออก ในปัจจุบันประเทศไทยยังเป็นผู้ผลิตรายใหญ่ที่มีส้มโอพันธุ์ดีตรงตามความต้องการทั้งในประเทศและต่างประเทศ ซึ่งจากการผลิตผลผลิตร้อยละ 96 สำหรับการบริโภคภายในประเทศ และส่งออกร้อยละ 4 (สำนักเศรษฐกิจ

การเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2556 : 55) ข้อมูลจากพื้นที่พบว่าส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี โดยเฉพาะจากตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองเป็นสินค้าที่ต้องการของประเทศจีน ได้วัน ญีปุ่น

ปี 2556 สำนักเศรษฐกิจการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ (2556 : 55) ได้สรุป ข้อมูลส้มโอภายในประเทศ ดังนี้

ตารางที่ 14 แสดงข้อมูลการผลิตและการค้าส้มโอภายในประเทศ

การผลิต				การค้า			
รายการ	2554	2555	2556	รายการ	2554	2555	2556
1.จำนวนคร้วเรือน	-	-	-	1.ในประเทศ (ตัน)	258,857	232,132	232,742
2.เนื้อที่ให้ผล (ไร่)	187,180	179,070	170,400	2.ส่งออก (ตัน)	13,303	13,368	14,338
3. ผลผลิต (ตัน)	272,160	245,500	247,080	ส้มโอสด			
4.ผลผลิตต่อไร่ (กก.)	1,454	1,371	1,450	-ปริมาณ (ตัน)	13,303	13,368	14,338
5.ต้นทุนผลิต (บ/ต)	6,956	8,731	8,647	-มูลค่า (ล้านบาท)	136.93	137.01	226.53
6.ราคาที่เกษตรกรขายได้ (บาท/ตัน)	20,440	29,010	31,460	3.ราคาส่งออก (บ/ต)	10,293	10,250	15,800
7.ผลตอบแทนสุทธิ (บ/ต)	13,484	20,279	22,813	4.คู่ค้าที่สำคัญ	จีน ฮองกง แคนาดา		
8.มาตรฐาน	มาตรฐานส้มโอของประเทศไทย ประกาศในราชกิจจานุเบกษา ฉบับประกาศทั่วไป เล่ม 118 ตอนพิเศษ 82 ง ประกาศคณะกรรมการมาตรฐานสินค้าเกษตร			5.คู่แข่งที่สำคัญ	อิสลาเอล เวียดนาม		
มาตรฐานส้มโอของประเทศไทย ประกาศในราชกิจจานุเบกษา ฉบับประกาศทั่วไป เล่ม 118 ตอนพิเศษ 82 ง							
ประกาศคณะกรรมการมาตรฐานสินค้าเกษตร							

จากตารางที่ 14 แสดงให้เห็นถึงการยกระดับทางการตลาด (Market Positioning) ของการผลิตส้มโอในประเทศไทย ได้มีการกำหนดมาตรฐานส้มโอของประเทศไทยตามประกาศในราชกิจจานุเบกษา ฉบับประกาศทั่วไป เล่ม 118 ตอนพิเศษ 82 ลงวันที่ 22 สิงหาคม 2544 และตามประกาศคณะกรรมการมาตรฐานสินค้าเกษตรและอาหารแห่งชาติ มกอช. 0013-2550 และการผลิตที่ใช้การปฏิบัติที่ดีที่เรียกว่า แนวทางการปฏิบัติทางการเกษตรที่ดี (GAP: Good Agricultural Practices) สำหรับพื้นที่จังหวัดนครปฐม ได้มีการกำหนดให้เป็นสินค้าที่ผ่านการรับรองเป็นสินค้าคุ้มครองสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ หรือเรียก GI ซึ่งดำเนินการโดยกรมทรัพย์สินทางปัญญา กระทรวงพาณิชย์

ลักษณะภูมิประเทศลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี

ลักษณะภูมิประเทศบริเวณที่ปลูกส้มโอบริเวณตำบลบางเตย ตำบลทรงคนอง จังหวัดนครปฐม เป็นที่ราบลุ่มของลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี ในมณฑลนครชัยศรีเดิม เมื่อถึงปีน้ำหลากจะมีตะกอนดินมาทับถมขึ้นเรื่อยๆ นำพาธาตุอาหารต่างๆ มาไว้ครบถ้วน ที่ชาวบ้านเรียกว่า “น้ำไหลทรายมูล”

“...คำว่าน้ำไหลทรายมูลหมายความว่า มันไหลๆ ทับถมมา เหมือนดินเลนบ้านเรา นี่แหละ ใครเค้าว่าดินเลนมายังไง มันน้ำไหลทรายมูลมาทับถมขึ้นมาแล้วก็ทับถมมาเป็นที่ดินแข็ง แล้วทำกินได้ เหมือนฝั่งนู้นไซ้ใหม่ นั่นแหละมันจะงอกมาเรื่อยๆ แล้วมันก็มาบุกฝั่งนี้ แต่เดี๋ยวนี้ห้ามบุกได้แล้ว ยังไม่รู้ใหม่เอาหินทิ้งมากๆ พอชนหินก็ข้ามฝาก...” (นายทิม ไทยทวี, 22 กุมภาพันธ์ 2556)

บริเวณนี้หากขุดลึกลงไปประมาณ 2 เมตร จะพบทรายและเปลือกหอย ซึ่งเป็นสิ่งบ่งชี้ว่า ในสมัยก่อนน้ำทะเลหนุนขึ้นมาสูงในบริเวณพื้นที่

“...พื้นที่ทางเราห่างจากทะเลประมาณ 30-40 กิโลเมตร แล้วเรามีน้ำไหลขึ้นไหลลงเดิมเราไม่มีเขื่อนน้ำทะเลก็จะหนุนขึ้นมาถึง พอหน้าแล้งขาดน้ำ น้ำเค็มจะขึ้นมาถึงเรา น้ำกร่อยจะขึ้นมาหนุนถึงทางบ้านเรานี้ละ ทำให้ส้มโอมันหวาน มันจะเป็นเกลือโปแตสเซียมนั่นแหละที่เราใส่ตัวหลัง NPK, N คือ บำรุงต้น โพสฟอรัสก็บำรุงดอก และโปแตสเซียมตัวนี้มันจะทำให้รสชาติดีขึ้น รสชาติหวาน เกลือจะเป็นตัวโปแตสเซียมนี้แหละ ทำเลที่เรารู้ห่างจากทะเลประมาณ 30-40 กิโล...” (ปราชญ์ชาวบ้าน, 22 กุมภาพันธ์ 2556)

พื้นดินในบริเวณนี้เป็นเนื้อเหนียว สีน้ำตาล ดินชั้นบนมีลักษณะการทับถมเป็นชั้นๆ ดินชั้นล่างจะมีสีน้ำตาลปนเหลือง ด้วยพื้นที่นี้เป็นที่ราบลุ่ม มีการสะสมของตะกอน มีน้ำกร่อยที่เหมาะสมกับการปลูกส้มโอซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจของจังหวัดนครปฐม รสชาติส้มโอจึงอร่อย

“...ดินที่นี้เป็นดินเหนียวเพราะที่อื่นมันเป็นดินร่วนไฉ่ ดินปนทรายมันจะทำให้กักเก็บน้ำไม่ค่อยได้ แต่เราเป็นดินเหนียว แต่ดินเหนียวข้อเสียก็คือจะมีการระบายน้ำไม่ค่อยได้ จะแฉะหน่อยและอาจเป็นพวกโรครากเน่าได้ง่าย ส้มโอบริเวณนี้รสชาติถึงดี เพราะว่าเมื่อก่อนสมุทรสาครจะไม่มีปิดกัน น้ำหลากโดยธรรมชาติ ซึ่งที่ราบลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีเป็นที่ราบลุ่มน้ำ ก็จะพาตะกอนมาพาตะกอนดินมาทับถมจนเป็นที่ดินแข็งจนทำกินได้ แล้วก็อากาศร้อนขึ้นในเขตเรา ตะกอนดินนั้นจะพาธาตุอาหารมาสะสมเอาไว้ครบถ้วนซึ่งกลายเป็นดินเหนียว พิสูจน์ได้คือแถวฝั่งโน้นลึกไปประมาณสัก 2 เมตรยังมีทรายกับเปลือกหอย นั่นคือพิสูจน์ได้ว่าพื้นทะเลเก่า หรือราบลุ่มเก่าๆ ซึ่งที่อื่นจะสภาพไม่เหมือนของเรา ส้มโอบริเวณนี้ถึงโตดเด่นกว่าที่อื่น...” (นายทิม ไทยทวี, 22 กุมภาพันธ์ 2556)

ซึ่งสอดคล้องจากการที่ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่สัมภาษณ์นายสนั่น พลศรี ซึ่งเป็นเกษตรกรตำบลบางเตย อำเภอบางบาล ราชอาณาจักรเป็นเวลา 29 ปี ตั้งแต่ปีพ.ศ. 2526 และนางอัมราพรรณ ไทยทวี เกษตรตำบลทรงคนอง เป็นบุตรสาวของผู้ใหญ่บ้านหมู่ 5 ตำบลบางเตย ซึ่งเป็นเกษตรกรชาวสวนส้มโอ จึงนับได้ว่าเป็นบุคลากรในพื้นที่ที่ได้ทำงานช่วยเหลือเกษตรกรชาวสวนในพื้นที่ของตนเอง ได้กล่าวถึงลักษณะของดินและความอุดมสมบูรณ์ของดินในพื้นที่นี้ว่า

“...ดินที่นี่เป็นดินเหนียวทับถมตะกอน น้ำที่นี่เป็นน้ำกร่อยขึ้นถึง ดินเหนียวมีธาตุโปแตสเซียมสูง...” (นายสนั่น พลศรี, 5 กุมภาพันธ์ 2556)

“...ดินเป็นดินอุดมสมบูรณ์ แล้วชาวบ้านจะมีการควักดินขึ้นมาทุกปี ชาวบ้านจะควักดินจากในท้องร่องขึ้นมา มันเป็นภูมิปัญญาชาวบ้านนะ ถ้าตามชาวบ้านคิดเค้าจะคิดว่าดินในท้องร่องมันเยอะ เพราะว่าดินในร่องจะทะเลาะลงไปๆ เค้าจะควักดินขึ้นมา เวลาเอาเรือเข้าไปในร่องก็จะง่ายขึ้น แต่จริงๆ แล้วก็คือมันเอาธาตุอาหารกลับมาโปะที่โคนต้น แล้วช่วงนี้ที่เห็นทำกันเยอะๆ คือเค้าจะพรวนโคน พรวนรอบโคนต้น คือเหมือนว่าบางสวนที่น้ำท่วม พอน้ำท่วมแห้งแล้วเนี่ย ดินมันจะแน่น หน้าดินมันจะเสีย ที่สังเกตนะเค้าจะพรวนโคน พรวนรอบโคนต้น ไม่ได้พรวนลึกมาก สัมมันต์เล็ก ถ้าพรวนลึกมากเดี๋ยวมันโค่นรากขาด เค้าจะพรวนโคนแล้วก็ใส่ปุ๋ย เพื่อที่จะให้ปุ๋ยละลายเร็วต้นส้มดูดซับปุ๋ยดีขึ้น คือเป็นการทำโครงสร้างดินให้ดีขึ้น เพราะว่าการพรวนโคนจะทำให้จากเดิมที่ดินที่เคยแน่นก็จะหลวม การรับอะไรก็จะดีขึ้น...” (นางอัมราพรรณ ไทยทวี, 8 กุมภาพันธ์ 2556)

ปฏิกิริยาของดินมีสภาพเป็นกรดเล็กน้อยถึงด่าง มีค่า pH 6.5-8.0 มีความอุดมสมบูรณ์เป็นดินที่มีแร่ธาตุอาหารมากเหมาะแก่การปลูกส้มโอและพืชชนิดอื่นๆ ด้วย นายพูลผล แซ่ซี ได้กล่าวไว้ว่า

“...ดินของเราดีปลูกอะไรก็ดีไปหมด...” (พูลผล แซ่ซี, 8 พฤศจิกายน 2555)

ส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีในพื้นที่ศึกษาครั้งนี้ ได้แก่ พื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง อำเภอบางบาล จังหวัดนครปฐม ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำสวนส้มโอ และมีพื้นที่ในการปลูกส้มโอมากที่สุดในจังหวัดนครปฐม โดยตำบลบางเตยมีพื้นที่ปลูกส้มโอ จำนวน 1,100 ไร่ มีผลผลิตเฉลี่ย 1,720 ผล/ไร่ ตำบลทรงคนองมีพื้นที่ปลูกส้มโอ จำนวน 3,743 ไร่ มีผลผลิตเฉลี่ย 1,500 ผล/ไร่ (สำนักงานเกษตรอำเภอบางบาล, 2551- 2553 : 1-23) เป็นพื้นที่ดินดำน้ำท่วม มีดินมีความอุดมสมบูรณ์เหมาะสมสำหรับทำเกษตรกรรม

บริบทพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง

สภาพพื้นที่ตำบลบางเตย

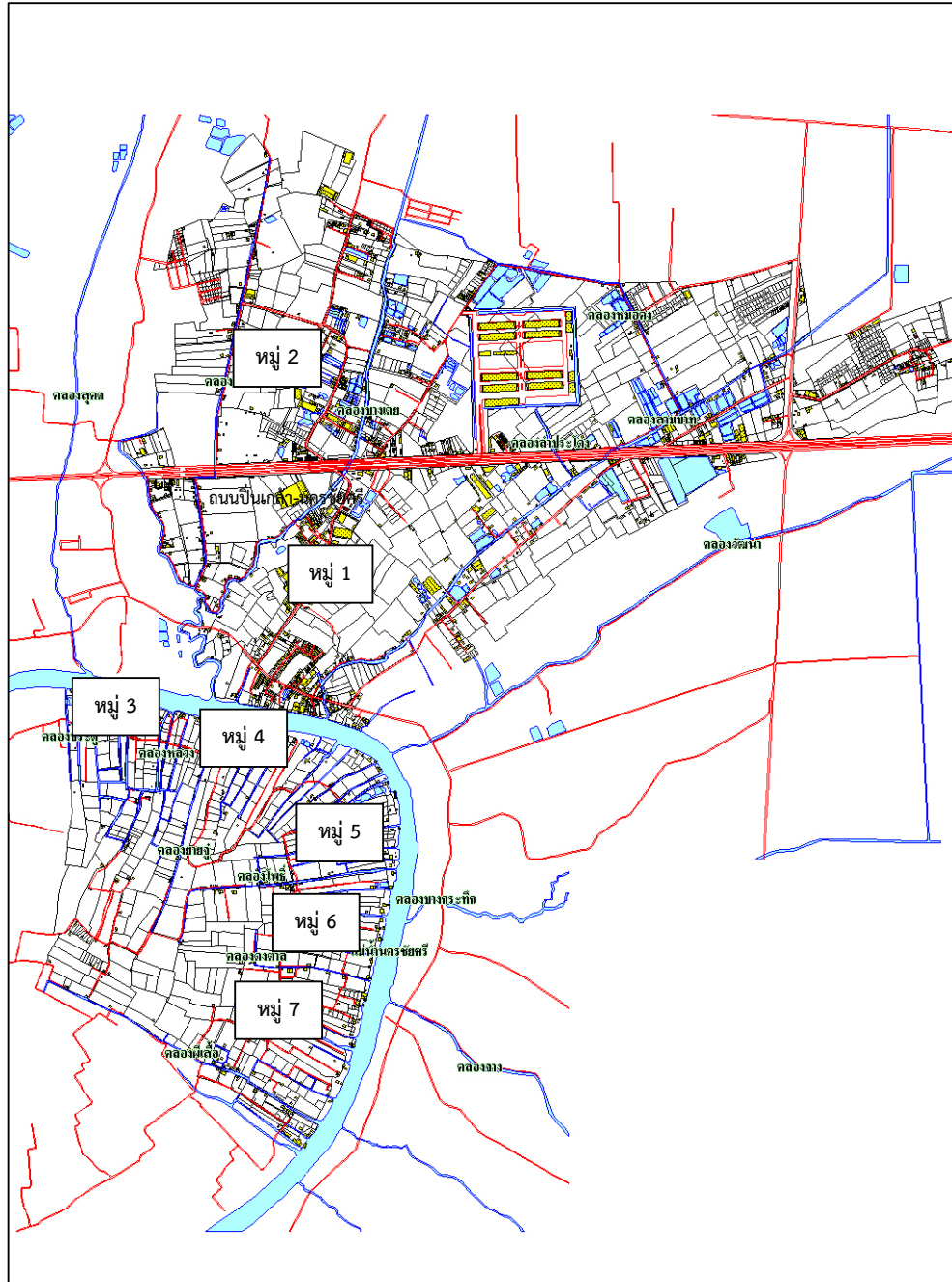
ตำบลบางเตยเป็นพื้นที่ราบลุ่มตั้งอยู่ริมแม่น้ำนครชัยศรี ซึ่งเดิมบริเวณริมแม่น้ำนครชัยศรี บริเวณนี้มีต้นเตยหนามเป็นต้นเตยขนาดใหญ่ขึ้นอยู่เป็นจำนวนมาก ชาวบ้านซึ่งอาศัยอยู่ในบริเวณนี้นิยม นำใบของต้นเตยมาสานเป็นเสื่อ หมอน และเครื่องใช้ต่างๆ และเป็นแหล่งซื้อขายเตยแหล่งใหญ่ในย่านนี้ จึงเป็นที่มาของตำบลบางเตย ตำบลบางเตยอยู่ในเขตอำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 7 หมู่บ้าน ดังนี้

- หมู่ที่ 1 บ้านคลองสามบาท มีพื้นที่ประมาณ 1,496.38 ไร่
- หมู่ที่ 2 บ้านคอร่าง มีพื้นที่ประมาณ 1,457.45 ไร่
- หมู่ที่ 3 บ้านคลองหลวง มีพื้นที่ประมาณ 702.04 ไร่
- หมู่ที่ 4 บ้านบางเตย มีพื้นที่ประมาณ 762.15 ไร่
- หมู่ที่ 5 บ้านคลองโพธิ์ มีพื้นที่ประมาณ 796.35 ไร่
- หมู่ที่ 6 บ้านคลองดงตาล (บ้านบางเตย) มีพื้นที่ประมาณ 826.24 ไร่
- หมู่ที่ 7 บ้านคลองผีเสื้อ มีพื้นที่ประมาณ 663.21 ไร่

ข้อมูลจากแผนพัฒนาสามปี (พ.ศ. 2556-2558) ขององค์การบริหารส่วนตำบลบางเตย พบว่าตำบลบางเตยมีประชากรทั้งสิ้น 4,590 คน แยกเป็น ชาย 2,208 คน หญิง 2,382 คน มีความหนาแน่นเฉลี่ย 427.97 คน/ตารางกิโลเมตร จำนวนครัวเรือน 2,692 ครัวเรือน ตำบลบางเตย มีแม่น้ำนครชัยศรีกั้นระหว่างหมู่ที่ 1 หมู่ที่ 2 กับหมู่ที่ 3 หมู่ที่ 4 หมู่ที่ 5 หมู่ที่ 6 และหมู่ที่ 7 พื้นที่หมู่ที่ 1 และหมู่ที่ 2 อาณาเขตติดต่อกับตำบลศาลายา อำเภอพุทธมณฑล ติดกับถนนปิ่นเกล้า-นครชัยศรี ซึ่งมีโรงงานอุตสาหกรรม บ้านจัดสรร และห้างสรรพสินค้ามาตั้งในพื้นที่เป็นจำนวนมาก ถือได้ว่าเป็นพื้นที่ที่ความเจริญแผ่ขยายเข้ามามาก ส่วนพื้นที่หมู่ที่ 3 หมู่ที่ 4 หมู่ที่ 5 หมู่ที่ 6 และหมู่ที่ 7 ตั้งอยู่ฝั่งตรงข้ามของแม่น้ำนครชัยศรี มีลักษณะเป็นเกาะที่เป็นพื้นที่เกษตรเป็นแหล่งปลูกส้มโอนครชัยศรี ฝั่งตรงข้ามแม่น้ำนครชัยศรีบริเวณหมู่ที่ 4 หมู่ที่ 5 และหมู่ที่ 6 ตำบลบางเตย เป็นที่ตั้งของตลาดน้ำดอนหวาย (ตั้งอยู่ตำบลบางกระพิก) แหล่งท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงแห่งหนึ่งของจังหวัดนครปฐม

ตำบลบางเตยมีโรงเรียน 1 แห่ง คือ โรงเรียนบ้านบางเตย ตั้งอยู่ในพื้นที่หมู่ที่ 2 ศูนย์การศึกษาอนุบาลโรงเรียนและตามอัยาศัยประจำตำบลบางเตย 1 แห่ง ตั้งอยู่ในพื้นที่หมู่ที่ 7 ที่ทำการองค์การบริหารส่วนตำบลบางเตย ตั้งอยู่ในพื้นที่หมู่ที่ 1 ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กบ้านคอร่าง 1 แห่ง ตั้งอยู่ในพื้นที่หมู่ที่ 2 โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล (รพ.สต.บางเตย) 1 แห่ง ตั้งอยู่ในพื้นที่หมู่ที่ 1 ตำบลบางเตยไม่มีวัด ประชาชนในพื้นที่ต้องไปประกอบพิธีทางศาสนาที่ตำบลอื่น ประชาชนในหมู่บ้านนับถือศาสนาพุทธ และยึดขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมแต่โบราณมีการช่วยเหลือ

ซึ่งกันและกัน และมีความสัมพันธ์แบบเครือข่ายที่พื้นที่บริเวณหมู่ที่ 4 หมู่ที่ 5 และหมู่ที่ 6 ของตำบล บางเตยตั้งอยู่ฝั่งตรงกันข้ามกับตลาดน้ำดอนหวายทำให้ชาวบ้านยังใช้เรือเดินทางไปจับจ่ายซื้อของที่ ตลาด และชาวสวนสามารถนำผลไม้จากสวนไปขายที่ตลาดน้ำดอนหวาย

ภาพที่ 6 แผนที่ตำบลบางเตย

พื้นที่ตำบลบางเตยมีลักษณะพื้นที่แบ่งเป็น 2 ส่วน มีแม่น้ำนครชัยศรีกั้นระหว่างหมู่ที่ 1 และหมู่ที่ 2 ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ติดกับความเจริญของความเป็นเมือง และพื้นที่หมู่ที่ 3 หมู่ที่ 4 หมู่ที่ 5 หมู่ที่ 6 และหมู่ที่ 7 ซึ่งเป็นพื้นที่เกษตรกรรม เป็นแหล่งปลูกส้มโอที่มีชื่อเสียงของจังหวัดนครปฐม ส่งผลให้บริบทและวิถีชุมชนมีความแตกต่างกันในด้านชีวิตความเป็นอยู่ การประกอบอาชีพ รวมถึงความต้องการในการพัฒนาที่มีความแตกต่างกัน การกระจุกตัวของสถานที่ราชการ โรงเรียน โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลไปรวมอยู่ฝั่งหมู่ที่ 1 และ 2 ทำให้ประชาชนที่อยู่ในพื้นที่หมู่ที่ 3 หมู่ที่ 4 หมู่ที่ 5 หมู่ที่ 6 และหมู่ที่ 7 เดินทางไปใช้บริการค่อนข้างลำบาก ด้านการศึกษาขั้นพื้นฐานในพื้นที่ปัจจุบันตำบลบางเตยมีโรงเรียนบ้านบางเตยที่เป็นโรงเรียนเพียงแห่งเดียวในพื้นที่ จัดการเรียนการสอนตั้งแต่ระดับปฐมวัย ชั้นอนุบาลปีที่ 1 ถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 นักเรียนที่เรียนโรงเรียนบ้านบางเตยส่วนใหญ่เป็นเด็กที่อพยพมาจากนอกพื้นที่ตามผู้ปกครองที่มาประกอบอาชีพ ชาวบ้านในพื้นที่ส่วนใหญ่ส่งลูกหลานเข้าเรียนโรงเรียนในเมือง เนื่องจากชาวบ้านค่อนข้างมีฐานะ และต้องการให้ลูกหลานได้เข้าเรียนโรงเรียนที่มีชื่อเสียง

สภาพพื้นที่ตำบลทรงคนอง

ตำบลทรงคนองอยู่ในเขตอำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม อยู่ห่างจากจังหวัดนครปฐม 40 กิโลเมตร มีพื้นที่อาณาเขตติดต่อด้านข้างเคียง ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดกับตำบลมหาสวัสดิ์	อำเภอพุทธมณฑล	จังหวัดนครปฐม
ทิศใต้	ติดกับตำบลท่าตลาด	อำเภอสามพราน	จังหวัดนครปฐม
ทิศตะวันออก	ติดกับตำบลบางเตย	อำเภอสามพราน	จังหวัดนครปฐม
ทิศตะวันตก	ติดกับตำบลหอมเกร็ด	อำเภอสามพราน	จังหวัดนครปฐม

แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 6 หมู่บ้าน ดังนี้

หมู่ที่ 1	หมู่บ้านศาลเจ้า	จำนวน 3,705 ครัวเรือน	ประชากร 2,672 คน
หมู่ที่ 2	หมู่บ้านทรงคนอง	จำนวน 230 ครัวเรือน	ประชากร 736 คน
หมู่ที่ 3	หมู่บ้านคลองยาว	จำนวน 138 ครัวเรือน	ประชากร 425 คน
หมู่ที่ 4	หมู่บ้านเหนือ	จำนวน 85 ครัวเรือน	ประชากร 307 คน
หมู่ที่ 5	หมู่บ้านคลองประดู่	จำนวน 160 ครัวเรือน	ประชากร 604 คน
หมู่ที่ 6	หมู่บ้านคลองคราม	จำนวน 127 ครัวเรือน	ประชากร 447 คน

ข้อมูลจากแผนพัฒนาสามปีองค์การบริหารส่วนตำบลทรงคนอง พ.ศ. 2554-2556 พบว่าตำบลทรงคนองมีจำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น 4,445 หลัง แยกเป็นชาย 2,424 คน หญิง 2,767 คน รวมทั้งสิ้น 5,191 คน ตำบลทรงคนองแบ่งเขตการปกครองออกเป็น 6 หมู่บ้าน มีแม่น้ำท่าจีนกั้นเป็น 2 ส่วน ระหว่างหมู่ที่ 1 หมู่ที่ 2 หมู่ที่ 3 หมู่ที่ 6 กับหมู่ที่ 4 หมู่ที่ 5 พื้นที่หมู่ที่ 4 หมู่ที่ 5 อยู่ในบริเวณ

ที่เรียกว่าเป็นเกาะติดกับตำบลบางเตย หมู่ที่ 1 หมู่ที่ 2 หมู่ที่ 3 อยู่อีกฝั่งหนึ่งของแม่น้ำนครชัยศรี ติดกับถนนปิ่นเกล้า-นครชัยศรี ข้ามฝั่งถนนปิ่นเกล้า-นครชัยศรีจะเป็นหมู่ที่ 6 ซึ่งเป็นพื้นที่ติดกับตำบลมหาสวัสดิ์ อำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดนครปฐม อาชีพหลักของประชากรในพื้นที่ คือ อาชีพเกษตรกรรม เช่น ปลูกส้มโอ ผลไม้อื่นๆ ทำนา ทำสวนดอกไม้ และปลูกพืชผัก ประมาณ 60% ตำบลทรงคนองเป็นตำบลติดกับชานเมือง ใกล้ทั้งตัวอำเภอสามพรานและใกล้กรุงเทพฯ ซึ่งสภาพดังกล่าวส่งผลให้เกษตรกรมีความเป็นอยู่อย่างสังคมเมือง ได้รับการศึกษาค่อนข้างดี ได้รับข่าวสารทางด้านการเกษตรทั้งหนังสือพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ จึงทำให้เกษตรกรในตำบลทรงคนองมีการพบปะรวมกลุ่มเพื่อแก้ไขปัญหา และสามารถติดต่อหน่วยงานราชการได้สะดวก ทำให้ทราบสถานะการผลิต การตลาดได้อย่างรวดเร็ว ตำบลทรงคนองมีศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก 1 แห่ง ตั้งอยู่ในพื้นที่หมู่ที่ 5 โรงเรียนวัดทรงคนอง ตั้งอยู่ในพื้นที่หมู่ที่ 5 วัดทรงคนองตั้งอยู่ในพื้นที่หมู่ที่ 5 สถานีอนามัยประจำตำบล 1 แห่ง ตั้งอยู่ในพื้นที่หมู่ที่ 5 สถานพยาบาลเอกชน (คลินิก) 1 แห่ง ตั้งอยู่ในพื้นที่หมู่ที่ 3 สถานที่ราชการสำคัญของตำบลทรงคนองตั้งอยู่ในบริเวณเกาะที่เป็นพื้นที่เกษตรสวนส้มโอ ส่งผลให้ชาวสวนเดินทางไปติดต่อราชการได้สะดวก การเดินทางสัญจรของชาวบ้านตำบลทรงคนองหมู่ที่ 4 หมู่ที่ 5 ที่อยู่ในบริเวณเกาะส่วนใหญ่เดินทางโดยใช้รถ ปัจจุบันชาวบ้านไม่นิยมใช้เรือในการเดินทางเนื่องจากลำคลองส่วนมากในตำบลทรงคนองจะเต็มไปด้วยวัชพืช เช่น จอก แหน ผักตบชวา กิ่งไม้ อีกทั้งมีถนนตัดผ่านเข้ามาในพื้นที่แล้ว ส่วนบ้านเรือนที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำนครชัยศรียังคงมีการใช้เรือเดินทางสัญจร

จากการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญได้ให้ทัศนะว่า ด้วยสภาพบริบทของพื้นที่ที่เป็นเกาะส่งผลให้พื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์และเห็นว่าคุณภาพดินของตำบลบางเตยมีคุณภาพดินดีกว่าตำบลทรงคนอง เพื่อให้มีการปรับปรุงคุณภาพดินและส้มโอให้สามารถปลูกได้อย่างมีคุณภาพ ชาวสวนในตำบลทรงคนองส่วนใหญ่จึงต้องนำเทคนิควิธีการหลายๆ อย่างในการปลูกส้มโอมาประยุกต์ใช้ ได้แก่ การเสริมราก การบำรุงดิน

“...ผมว่าที่บางเตยดินดีกว่าทรงคนองนะ เพราะเป็นดินตะกอนแม่น้ำ ดินแถวทรงคนองไม่ค่อยดี ตอนขับรถเข้ามาเห็นไหมดินมันจะเป็นสีแดง เวลาปลูกส้มโอต้องบำรุงเยอะ...” (สมศักดิ์ เลิศสำราญ, 30 พฤศจิกายน 2556)

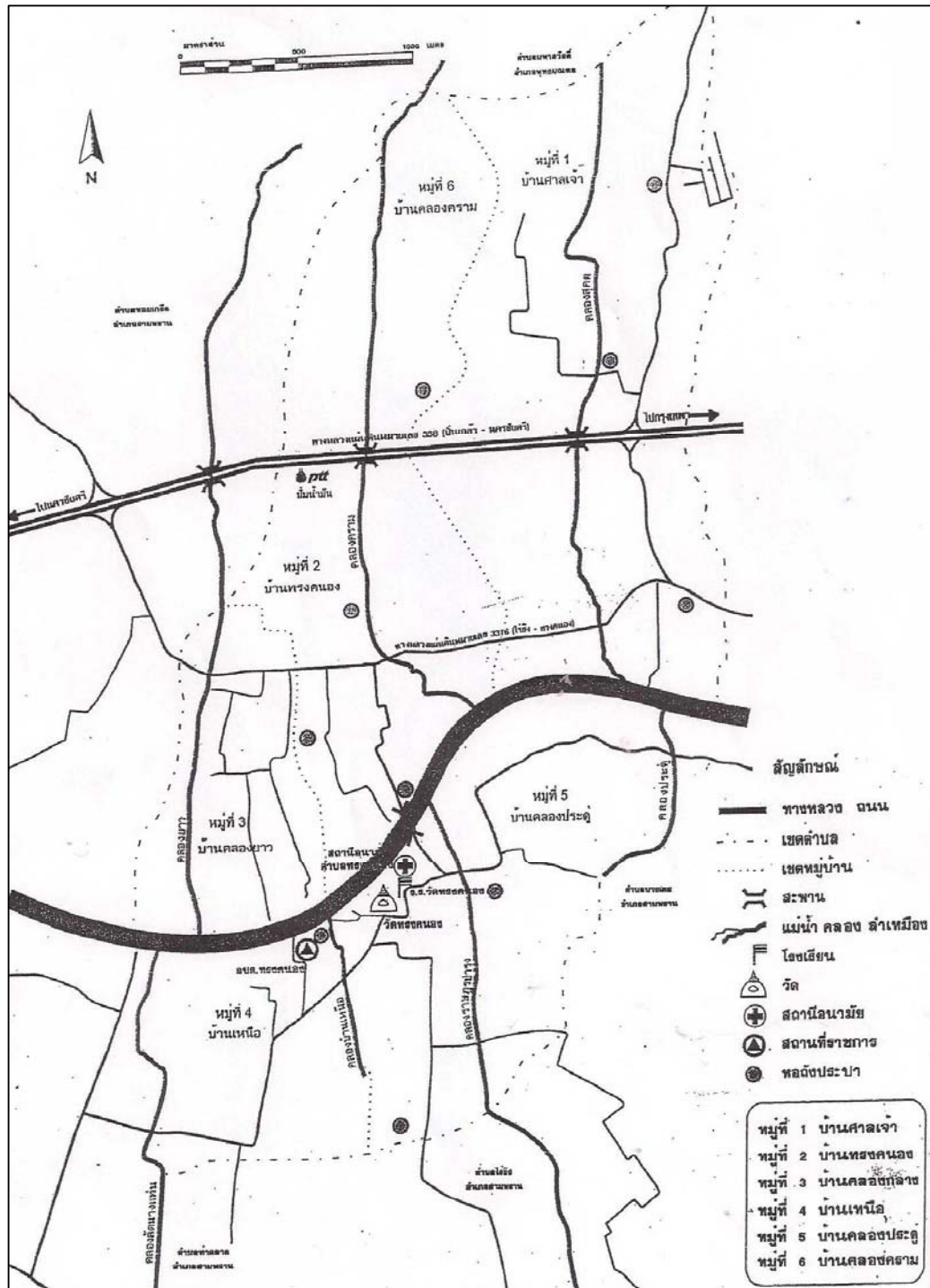
สอดคล้องกับการสัมภาษณ์นางนิตยา จันทร์ฉาย เกษตรกรสวนส้มโอที่มีสวนส้มโอทั้งในพื้นที่ตำบลทรงคนองและตำบลบางเตย ได้กล่าวถึงคุณภาพดินของตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง ดังนี้

“...ดินที่บางเตยดีกว่าดินที่ทรงคนอง สวนของอาที่ทรงคนองอยู่ติดริมแม่น้ำเลยนะ ดินยังเป็นสีแดงเลย ปลูกส้ม ปลูกอะไรไม่ค่อยงามเท่าบางเตย...” (นิตยา จันทรฉาย, 3 ธันวาคม 2556)

ข้อสังเกตจากการลงพื้นที่เก็บข้อมูลในพื้นที่ตำบลทรงคนองพบว่า จุดเด่นของพื้นที่ตำบลทรงคนองมีดังนี้

1. อุดมไปด้วยพืชพันธุ์และผลไม้อุดมสมบูรณ์
2. ประชากรส่วนใหญ่มีฐานะปานกลางสามารถส่งลูกหลานศึกษาต่อในระดับมัธยมศึกษาและระดับสูง และประชากรบางส่วนทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมเพราะเห็นว่ามีรายได้ที่ค่อนข้างแน่นอน
3. ด้านโครงสร้างพื้นฐาน (Infrastructure) มีระบบสาธารณูปโภคไฟฟ้า น้ำประปาเพียงพอ และสามารถรองรับการขยายตัวทางเศรษฐกิจ สังคมและอื่นๆ ได้พอสมควร
4. พื้นที่ตำบลทรงคนองมีตัวแบบ “บ ว ร” บ้าน วัด โรงเรียนที่ถือเป็นกลไกที่ทำงานภายใต้ระบบคิดที่อาศัยผู้นำทางความคิดหลักของชุมชน 3 ส่วนประสานกัน จึงทำให้พื้นที่ตำบลทรงคนองมีความเข้มแข็งของชุมชน คือ มีบ้านหรือชุมชนที่ร่วมมือร่วมใจกัน มีโรงเรียนวัดทรงคนองที่มีครู อาจารย์เชื่อมกับชุมชน มีนักเรียนซึ่งนักเรียนส่วนใหญ่เป็นเด็กที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ และมีวัดทรงคนองที่มีพระที่เป็นศูนย์รวมจิตใจ สามารถประกอบพิธีกรรมทางศาสนา และที่สำคัญชุมชนมักจะใช้สถานที่ในวัดทรงคนองในการประชุมชาวบ้าน การระดมความคิด แลกเปลี่ยนเรียนรู้กัน เช่น ใช้วัดทรงคนองเป็นสถานที่ในการประชุมชาวบ้านและผู้นำชุมชนในการออกอากาศช่อง ThaiPBS ในการช่วยเหลือฟื้นฟูน้ำท่วมสวนส้มโอในปีพ.ศ.2554 การอบรมแนะนำชาวสวนส้มโอ จังหวัดนครปฐม “โครงการกวีกฤตสวนไม้ผลพันธุ์ดีเฉพาะถิ่นที่ประสอทุกภัย ปีงบประมาณ 2555” กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เป็นต้น

ภาพที่ 7 แผนที่ตำบลทรงคนอง
 ที่มา : องค์การบริหารส่วนตำบลทรงคนอง

ประวัติศาสตร์พื้นที่ตำบลบางเตย ตำบลทรงคนอง จากอดีตสู่ปัจจุบัน

สภาพบริบททางภูมิศาสตร์ของพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองเป็นตำบลที่ตั้งอยู่ติดกันมีลักษณะเป็นเกาะคล้าย “กระเพาะหมู” มีแม่น้ำนครชัยศรีหรือแม่น้ำท่าจีนไหลผ่าน บริเวณตอนกลางของพื้นที่ มีลักษณะเป็นที่ดอนแล้วลาดลงไปหาริมแม่น้ำ ด้วยสภาพพื้นที่ดังกล่าว ส่งผลให้พื้นดินบริเวณริมแม่น้ำเป็นดินตะกอนที่แม่น้ำพัดพามา และเป็นจุดเชื่อมต่อระหว่างน้ำจืดและน้ำเค็มจากทะเล พื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองจึงมีสภาพพื้นที่ที่เป็นเอกลักษณ์ มีความอุดมสมบูรณ์ ประกอบกับชุมชนในพื้นที่มีความคุ้นเคยกับการปลูกส้มโอมาเป็นเวลายาวนาน ส่งผลให้ส้มโอนครชัยศรีมีชื่อเสียงเป็นที่รับรู้ทั้งในประเทศและต่างประเทศ ชื่อเสียงของส้มโอนครชัยศรีเป็นเอกลักษณ์หนึ่งของจังหวัดนครปฐม ดังคำขวัญประจำจังหวัดว่า “ส้มโอหวาน ข้าวสารขาว ลูกสาวงาม ข้าวหลามหวานมัน สนามจันทร์งามล้น พุทธมณฑลคู่ธานี พระปฐมเจดีย์เสียดฟ้า สวยงามตาแม่น้ำท่าจีน”

จากการศึกษาวิจัยในพื้นที่ ผู้วิจัยพบว่า ชาวสวนส้มโอในพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองในปัจจุบันต่างตระหนัก รับรู้ และภาคภูมิใจถึงความเป็นเอกลักษณ์ของพื้นที่เป็นอย่างดีว่า นอกจากพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองจะปลูกส้มโอกันมากที่สุดในพื้นที่จังหวัดนครปฐมแล้ว ด้านประวัติศาสตร์และพัฒนาการของการปลูกส้มโอนั้นเป็นที่รับรู้ถึงรสชาติที่มีความอร่อย โดยมีเอกสารและการบันทึกไว้เป็นหลักฐานทั้งในประเทศและต่างประเทศ การรับรู้และความภาคภูมิใจได้ถ่ายทอดมาถึงปัจจุบัน ดังคำสัมภาษณ์ของนายนิมิต จันทน์วิมล ผู้ว่าราชการจังหวัดนครปฐม (ระยะเวลาการดำรงตำแหน่งตั้งแต่วันที่ 13 มกราคม 2555 - 30 กันยายน 2555) ซึ่งมีความคุ้นเคยในพื้นที่ และเป็นผู้ที่มิบทบาทสำคัญในการให้ความช่วยเหลือเกษตรกรชาวสวนส้มโอในพื้นที่ตำบลบางเตย ตำบลทรงคนอง ในช่วงที่ประสบภัยพิบัติอุทกภัยปีพ.ศ. 2554 ท่านได้กล่าวถึงเอกลักษณ์ส้มโอ นครชัยศรีไว้ว่า

“สวนส้มโอ นครชัยศรีเป็นสวนส้มโอที่เก่าแก่ รสชาติดี เก่าแก่ ในยุคต้นๆ ของการปลูกส้มโอ” (สัมภาษณ์, นิมิต จันทน์วิมล, 20 กันยายน 2555)

ปัจจุบันส้มโอ นครชัยศรีได้รับการขึ้นทะเบียน “ผลไม้บ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ (GI)” ของกระทรวงพาณิชย์ ซึ่งเป็นเครื่องหมายยืนยันถึงชื่อเสียงและรสชาติที่อร่อยของส้มโอ นครชัยศรีได้เป็นอย่างดี

จากการศึกษาค้นคว้าพัฒนาการและการสังสมวิถีภูมิปัญญาชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี เริ่มจากการปลูกส้มโอไร่ประหลาดต่างๆ ไป ยังไม่นิยมทำสวนเพื่อการค้าขายเหมือนในปัจจุบัน มีการปลูกส้มโอ ปลูกพืชล้มลุกเพื่อเป็นรายได้เสริมจากการทำอาชีพหลัก คือการทำนาจากการศึกษาและสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญในพื้นที่ พบว่า เดิมนั้นพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง ชาวบ้านนิยมทำนาปลูกข้าวเป็นอาชีพหลักเนื่องจากสภาพพื้นที่แห่งนี้เป็นที่ทุ่งนาเกษตรกรจึงทำนาปลูกข้าวเป็นจำนวนมาก ในเวลาต่อมาเมื่อมีชาวบ้านบางส่วนได้นำส้มโอเข้ามาปลูกในพื้นที่และเก็บส้มโอไปขายเพื่อเป็นรายได้เสริม ส้มโอจึงเป็นที่รู้จักของประชาชนทั่วไป และเป็นที่ต้องการของตลาด จากนั้นประชาชนในพื้นที่ได้เริ่มมาปลูกส้มโอเพื่อเป็นรายได้เสริม และได้ทำเป็นอาชีพหลักจนถึงปัจจุบัน ดังการสัมภาษณ์เชิงลึก ดังนี้

“...ก่อนนั้นก็ทำไร่ทำนาตามเตี้ยๆ ทำๆ กันมา ปลูกไว้ก็ไม่เท่าไร ปลูกไว้ตามสวน ไร่กินธรรมดา มีอยู่ครั้งหนึ่งเห็นแป๊ะหุยเขาไปขายที่ตลาดหน้าโรงเรียน ภปร.นี้แหละ สมัยนั้นขายได้ลูกละ 3.5 บาท ก็มาคุยกับเตี้ยว่า เออ ก็ขายได้นี่ ก็มาคุยกัน จำได้ว่าได้ไปหาแป๊ะหุยเพื่อขอกิ่งส้มโอมาปลูกไว้ ตอนนั้นปลูกไว้ไม่กี่ต้น จากนั้นก็ค่อยๆ ทำเป็นแปลงใหญ่ ขยายมาเรื่อยๆ...” (นายมนตรี การะเวก, 8 กันยายน 2556)

“...สมัยก่อนทำนา ส้มโอนี้มาปลูกเอาเอง มาเรียนรู้เอาเอง ปลูกไปเรียนรู้ไป ไม่เคยประชุมกับเค้าด้วย ทำเอง ปลูกเอง แต่ก่อนทำนาแล้วเปลี่ยนมาทำสวน พ่อแม่เค้าทำนา ก็ทำนามันไม่รวยไง ไม่ได้เยอะ มาทำสวนมันจะดีกว่า ป้าซื้อนาแล้วก็ยกปลูกล้มลุก...” (นางวนิดา สุขสงวน, 16 กุมภาพันธ์ 2556)

“...พื้นที่นี้เมื่อสมัยก่อนเป็นพื้นที่ที่น้ำทะเลขึ้นสูง สมัยก่อนทำนากัน เดิมทีมันเป็นทุ่งนาธรรมดานี้แหละ แล้วก็คิดจะทำส้มโอ ไม่ก็คนหροกที่นาร่อง ปลูกส้มโอนครชัยศรีนี้แหละ สมัยก่อนถนนเพชรเกษมยังไม่มี ถ้ามีก็ยังไม่ใช้การไม่ได้เพราะมีทางรถไฟสายหลักตอนนั้นส้มโอเริ่มมีแล้วมีคนเอาส้มโอพื้นที่ของสามพรานไปขายที่สถานีรถไฟจึงรวยก็อยู่ในเขตพื้นที่นครชัยศรี พอคนผ่านมาขึ้นสถานีรถไฟตรงนั้น อ้อ มีส้มโอขายด้วยเหอ ชื่อที่ไหนก็ของนครชัยศรี ความจริงตอนที่ส้มโอนครชัยศรีตรงนั้นดัง สมัยก่อนตรงอำเภอนครชัยศรีเป็นทุ่งนาไม่มีส้มโอสักต้น แต่ว่าชื่อเสียงส้มโอนครชัยศรีดังไปแล้ว ก็ไปจากสามพรานนี้แหละ ไปจากย่านนี้ทุ่งสามพรานแล้วกันนครชัยศรีบางสวนทรงคนอง หอมเกร็ดเป็นหลัก พุดง่าย ๆ พื้นที่สามพรานมีมากกว่า ก็ไปขายที่อำเภอนครชัยศรี...” (นายยุทธ ปลื้มถนอม, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 18 กุมภาพันธ์ 2556)

บริบททางสังคม และวิถีชีวิต

พื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองยังคงความเป็นชุมชนที่มีวิถีชีวิตแบบดั้งเดิม ประชาชนในหมู่บ้านรู้จัก คั่นเคยกัน ส่วนใหญ่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงเป็นพี่น้อง เครือญาติกัน ทั้งหมู่บ้าน บ้านเรือนส่วนใหญ่เป็นบ้านไม้ ทรงไทย ยกสูง มีใต้ถุนบ้าน ลักษณะการตั้งของบ้านเรือน จะตั้งอยู่บริเวณริมแม่น้ำหรือริมคลอง ด้วยความที่พื้นที่แห่งนี้ที่มีลักษณะเป็นเกาะมีคลองมากกว่า 20 คลองทำให้สมัยก่อนการเดินทางที่สะดวกที่สุดคือการเดินทางทางเรือ เรือที่ชาวบ้านนิยมใช้ ได้แก่ เรือพาย เรือหางยาว เรือเอี่ยมจุ่น บ้านเรือนส่วนใหญ่จึงมีอยู่ริ้วหรือทำสำหรับจอดเรือ เนื่องจากพื้นที่ ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองมีลักษณะเป็นเกาะ ประกอบกับเมื่อก่อนยังไม่มีถนนตัดผ่านในพื้นที่ ดังนั้นเพื่อให้การเดินทางสะดวกรวดเร็วขึ้นจึงมีการขุดคลองสายหลักที่เป็นคลองลัด เพื่อให้ชาวบ้านเดินทางด้วยเรือจากตำบลไร่ชิ่งไปตำบลทรงคนอง ตำบลท่าตลาด ตำบลหอมเกร็ดได้สะดวก รวดเร็วกว่าการใช้เรือไปตามเส้นทางริมแม่น้ำ คลองลัดนี้มีชื่อว่า “คลองลัดอีแท่น” หรือ “คลองลัดนางแท่น”

หลังจากนั้นนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540 ได้มีการตัดถนนเทิดพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณลิขิตเมธีวชิราลงกรณ โดยใช้งบประมาณจากองค์การบริหารส่วนจังหวัดตัดผ่านพื้นที่บริเวณที่เป็นเกาะเชื่อมตำบลบางเตย ตำบลทรงคนอง ตำบลท่าตลาด และตำบลไร่ชิ่ง โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อทำทางสาธารณะประโยชน์ สำหรับใช้ในการคมนาคมขนส่งสินค้าทางการเกษตรมีความสะดวกมากขึ้น โดยมีหน่วยงานราชการท้องถิ่นเข้ามาช่วยเหลือในการประสานงานกับคณะกรรมการหมู่บ้าน นอกจากนั้น ยังมีการสร้างสะพานข้ามแม่น้ำนครชัยศรีเพื่อเชื่อมเส้นทางคมนาคมระหว่างถนนเส้นวัดไร่ชิ่งกับถนนเทิดพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณลิขิตเมธีวชิราลงกรณ โดยมีสะพานข้ามแม่น้ำ 2 แห่ง คือ สะพานมงคลรัฐประชานุกุล (วัดไร่ชิ่ง) สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2545 โดยกรมโยธาธิการ กระทรวงมหาดไทย และสะพานทรงคนอง สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2551 โดยกรมทางหลวงชนบท กระทรวงคมนาคม ทำให้ชาวบ้านเดินทางคมนาคมสะดวกขึ้น เกษตรกรขนส่งผลผลิตทางการเกษตรได้รวดเร็วขึ้น

ความเจริญจากการพัฒนาของภาครัฐที่ตัดถนนผ่านในพื้นที่ส่งผลให้วิถีชีวิตของชาวบ้านเริ่มค่อยๆ เปลี่ยนไปจากวิถีชีวิตแบบเดิมที่ลักษณะการสร้างบ้านเรือนอยู่ริมคลองหรือริมแม่น้ำ รุ่งลูกหลานเริ่มปลูกบ้านเรือนริมถนนมากขึ้น บางบ้านเปิดเป็นร้านค้า ร้านขายอาหาร จากการสำรวจพื้นที่รอบเกาะมีร้านค้าซึ่งเป็นร้านขายอาหาร ร้านขายของชำ ประมาณ 4-5 ร้าน ลักษณะการตั้งของบ้านเรือนของชาวบ้านในพื้นที่จะสร้างบ้านอยู่ภายในบริเวณสวนส้มโอในที่ดินของตนเอง แต่ละบ้านจะตั้งอยู่ห่างกันเนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่มีที่ดินหลายไร่ บางหมู่บ้านลักษณะการตั้งของบ้านเรือนจะตั้งอยู่ใกล้กันเนื่องจากมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องต้องเป็นเครือญาติกัน สมัยก่อนในพื้นที่ค่อนข้างมีความปลอดภัย บริเวณบ้านเรือนส่วนใหญ่จึงไม่มีรั้วบ้าน ภายหลังจากที่มีถนนตัดผ่านเริ่มมีคนเข้ามาขโมย

ผลไม้ในสวน ขโมยปลา และของมีค่าในบ้านมากขึ้น การปลูกบ้านในระยะหลังจึงเริ่มมีการสร้างรั้วรอบขอบชิดมากยิ่งขึ้น

ด้านการคมนาคมและการขนส่งสินค้าเกษตรจากเดิมชาวสวนใช้เรือเป็นหลัก ปัจจุบันชาวสวนมีการขนส่งสินค้าทางรถมากขึ้นเนื่องจากมีความสะดวกรวดเร็ว พื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมโดยนิยมปลูกส้มโอเป็นหลัก ระบบการทำสวนใช้วิธีการทำสวนแบบยกร่อง เพื่อนำน้ำจากในท้องร่องมารดต้นไม้ มีการฝังท่อที่ขุดจากภายในร่องสวนเชื่อมกับลำคลองภายนอก ดังนั้นจึงต้องอาศัยระบบน้ำขึ้น-น้ำลงในการนำน้ำเข้า-ออกจากสวนสมัยที่ยังไม่มีการสร้างเขื่อน น้ำเค็มขึ้นมาถึงในบริเวณพื้นที่แห่งนี้ ทำให้น้ำในแม่น้ำนครชัยศรีมีรสชาติเค็ม ชาวบ้านจะขุดบ่อน้ำไว้สำหรับกักเก็บน้ำจืด เพื่อนำมาใช้สำหรับอุปโภค บริโภค และสำหรับรดน้ำต้นส้มโอหรือพืชชนิดอื่นๆ ดังการสัมภาษณ์เชิงลึกปราชญ์ชาวบ้าน ดังนี้

“...เมื่อก่อนนี้น้ำบางทีเค็มตลอดเลย น้ำทะเลหนุนหรือลงมันก็ยังเค็มอยู่นั้นแหละ สมัยก่อนเค้าต้องมีบ่อไว้ ทุกบ้านต้องมีบ่อเอาไว้ใช้ร่อนน้ำจืด กักน้ำจืดไว้ใช้ สมัยก่อนน้ำมันเค็ม แล้วสวนแห่งนี้ เมื่อก่อนนี้เลี้ยงควายต้องขุดให้ลึก ขุดไว้รดพลู รดส้ม ตักให้ลึก น้ำซึมมาแล้วมันจะเพื่อนกินไม่ได้หรอก ควายกินแยกเขี้ยวเลย ก่อนนี้ตักให้ควายกิน มันไม่มีน้ำ....” (สำเนียง สุขสงวน, 17 กุมภาพันธ์ 2556)

นอกจากชาวบ้านจะขุดบ่อน้ำเพื่อกักเก็บน้ำแล้ว ในแต่ละบ้านจะมีแท่งน้ำสำหรับกักเก็บน้ำเอาไว้ใช้สำหรับอุปโภคโดยการใช้น้ำเครื่องดูดน้ำจากในลำคลองหรือแม่น้ำขึ้นมาเก็บไว้ในแท่งน้ำที่บ้านที่ไม่มีแท่งน้ำชาวบ้านจะตักน้ำจากคลองมาใส่ตุ่มเพื่อกักเก็บน้ำไว้ใช้ ชาวบ้านอาบน้ำ ล้างจาน ซักผ้า ในคลองหรือในแม่น้ำตามวิถีชีวิตริมน้ำ ชาวบ้านร่อนน้ำฝนไว้สำหรับดื่ม แต่เนื่องจากสภาพอากาศและมลภาวะที่เปลี่ยนแปลงในปัจจุบันการร่อนน้ำฝนไว้สำหรับดื่มไม่ส่งผลดีต่อสุขภาพของชาวบ้าน จากการศึกษาในพื้นที่ผู้วิจัยพบว่า ยังคงมีชาวบ้าน หรือผู้สูงอายุที่ร่อนน้ำฝนไว้ดื่มเนื่องจากความเคยชินและไม่ชินกับรสชาติของน้ำดื่มในปัจจุบันที่ขายตามร้านค้า ชาวบ้านจึงใช้วิธีการติดตั้งเครื่องกรองน้ำไว้สำหรับกรองน้ำฝนเพื่อเพิ่มความปลอดภัยในการบริโภคมากขึ้น

สภาพการณ์ปัจจุบันมีน้ำบาดาลเข้าถึงทุกบ้าน ชาวบ้านจึงนิยมใช้น้ำบาดาลสำหรับอาบน้ำ ล้างจาน ซักผ้า เนื่องจากน้ำในแม่น้ำลำคลองไม่สะอาดเหมือนก่อนและในช่วงหน้าแล้งน้ำในคลองจะแห้ง บริเวณบ้านหรือสวนส้มโอชาวสวนจะสร้างโรงเก็บของสำหรับเก็บเครื่องสูบน้ำ น้ำมัน ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง และอุปกรณ์สำหรับทำสวน นอกจากนั้นยังสร้างที่ไว้สำหรับขึ้นส้มและพักส้มโดยชาวสวนจะเก็บส้มจากในท้องร่องสวนขึ้นมาพักไว้ในที่สำหรับพักส้มไว้ก่อนเพื่อเตรียมคัดส้ม นับจำนวนส้ม และวัดขนาดส้มสำหรับส่งไปขายพ่อค้าคนกลางหรือส่งไปขายต่างประเทศ การปลูกส้มโอในร่องสวน

ของชาวสวนส่วนใหญ่ปลูกต้นทองหลาง หรือต้นหมากแฉมข้างท้องร่องด้วยเนื่องจากช่วยบังแดดให้ต้นส้มโอ และชาวสวนสามารถเก็บผลหมากไปขายหรือนำมารับประทานได้ด้วย ในสมัยก่อนประชาชนในพื้นที่นิยมรับประทานหมากโดยเฉพาะผู้สูงอายุ และชาวสวนสามารถมีรายได้เสริมจากการขายหมากด้วย

ด้านสาธารณสุขและการดูแลตัวเอง

ในอดีตประชาชนใช้ส้วมหลุมในการขับถ่าย โดยส้วมหลุมจะอยู่นอกบ้านบริเวณภายในสวนมีต้นไม้ช่วยบังให้พ้นจากสายตาผู้คน แต่ในปัจจุบันทุกบ้านมีห้องส้วม สุขภาวะอนามัยของประชาชนมีความปลอดภัยมากขึ้น การอาบน้ำผู้หญิงจะนุ่งผ้าถุง ส่วนผู้ชายจะสวมผ้าขาวม้าลงอาบน้ำในคลอง เมื่อก่อนคลองมีความอุดมสมบูรณ์ในน้ำมีปลาในนามีข้าว มีกุ้ง ทรัพยากรอุดมสมบูรณ์ ชาวบ้านแทบจะไม่ต้องซื้อหาอะไร ส่วนใหญ่จะทำกับข้าวและทำขนมรับประทานเองและแบ่งปันให้เพื่อนบ้านด้วย ดังการสัมภาษณ์เชิงลึก ดังนี้

“...แต่ก่อนของอะไรเนี่ยนะชาวบ้านทำกินเอง ขนมหมาบ้านก็ทำกินเอง จะเป็นขนมข้าวต้ม หรือจะทำอะไรก็แล้วแต่ต้องทำเอง กระจายสารท ไม่มีขาย แล้วก็กุ้งปลาหากินเอง ไม่ต้องไปซื้อกับข้าวที่อื่น ตกกันใหญ่เลย กินแต่หัวต้มกินหัว เนื้อเอาตาก เอ็นหนาๆ ตากไว้กิน สมัยก่อนกุ้งปลาเยอะ สมัยก่อนเจ้าของสวนทำน่านี้นแหละ ทำสวนด้วย ยกนาด้วยอยู่ในนั้น...” (สำเนียง สุขสงวน, 17 กุมภาพันธ์ 2556)

ด้านลักษณะนิสัยของเกษตรกรชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีส่วนใหญ่มีความมุ่งมั่นอดทน ประหยัด มัธยัสถ์ ขยันทำงาน พุคน้อย ไม่ค่อยพบปะสูงส่งกับใครมากนัก ชาวสวนตื่นแต่เช้าเพื่อเข้าไปทำสวน กลางวันกลับมารับประทานอาหารที่บ้านหรือเตรียมข้าวไปรับประทานในสวน ช่วงบ่ายทำงานอยู่ในสวนจนถึงเย็นถึงจะกลับบ้านพักผ่อน ด้านการแต่งกายเกษตรกรชาวสวนจะแต่งกายตามสมัยนิยมปกติทั่วไป แต่เวลาทำงานผู้ชายนิยมนุ่งกางเกงขาก๊วยสีน้ำเงิน สวมเสื้อแขนยาว บางคนจะไม่สวมเสื้อ สำหรับผู้หญิงนิยมนุ่งผ้าถุง หรือกางเกงขายาว สวมเสื้อแขนยาว และใช้ผ้าคลุมศีรษะ ใบหน้าและสวมหมวก ผู้สูงอายุจะนุ่งผ้าถุงและสวมเสื้อคอกระเช้า ชาวบ้านในพื้นที่ส่วนใหญ่มีความเกี่ยวดองเป็นเครือญาติ และสืบเชื้อสายมาจากประเทศจีน มีขนบธรรมเนียมประเพณีของจีน ได้แก่ พิธีการเซ่นไหว้เครื่องบูชาที่มาจากเมืองจีน (เซ่งเม้ง) ประเพณีตรุษจีน บางครอบครัวที่มีฐานะจะมีการตั้งฮวงซุ้ยของบรรพบุรุษอยู่ในบริเวณบ้านด้วย ร่องรอยที่แสดงว่าประชาชนในพื้นที่สืบเชื้อสายมาจากประเทศจีนอีกประการหนึ่งคือ ลักษณะการทำสวนแบบยกร่องและการใช้แครงรดน้ำที่เป็นเทคโนโลยีทางการเกษตรของชาวจีน

อาชีพเกษตรกรเป็นงานที่เหนื่อย มีความลำบาก แต่เกษตรกรส่วนใหญ่ค่อนข้างมีฐานะ ดังนั้นจึงนิยมส่งลูกหลานให้ไปเรียนหนังสือในโรงเรียนที่มีชื่อเสียง เนื่องจากไม่ต้องการให้ลูกหลานลำบากเหมือนตนเอง

การขยายตัวของความเจริญเข้ามาในพื้นที่

ในช่วงทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา มีความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นต่อพลังภายนอกกระจายสู่ท้องถิ่น แนวคิดและนโยบายการพัฒนาและการกระจายความเจริญเพื่อสนองตอบต่อปัญหาการกระจุกตัวของความเจริญ และปัญหาความแออัดของกรุงเทพมหานคร ทำให้เกิดการตัดถนนปิ่นเกล้า-นครชัยศรี เพื่อเชื่อมกรุงเทพมหานครกับภาคใต้ การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน และการกระจายหน่วยงานจากส่วนกลางมาสู่พื้นที่มากขึ้น (วิรัตน์ คำศรีจันทร์, 2542 : ก - ข) สภาพพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองได้รับผลกระทบจากความเปลี่ยนแปลงไปสู่ความเจริญเช่นกัน เนื่องจากตั้งอยู่ไม่ไกลจากกรุงเทพ มีตลาดน้ำดอนหวาย และวัดไร่ขิงซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียง มีถนนตัดผ่านในพื้นที่ มีโรงงานอุตสาหกรรม บ้านจัดสรร ห้างสรรพสินค้า เข้ามาตั้งอยู่ในเขตพื้นที่เป็นจำนวนมาก เรียกได้ว่าเป็น “เมืองล้อมเกาะ” ที่ยังคงความเป็นพื้นที่เกษตรอยู่ได้ แต่หากมีความเจริญมากขึ้นจะส่งผลกระทบต่อพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองที่เป็นพื้นที่เกษตรกรรม เช่น น้ำเน่าเสีย มลภาวะต่างๆ การขายที่ดินให้กับคนนอกพื้นที่เพื่อมาปลูกบ้านพักโดยเฉพาะพื้นที่ริมแม่น้ำเนื่องจากขายได้ในราคาที่สูงมาก ปัจจัยเหล่านี้ส่งผลกระทบต่อสภาพดินทำให้ดินเสื่อมลง น้ำเน่าเสียจากโรงงานอุตสาหกรรม ห้างสรรพสินค้า บ้านจัดสรร อากาศร้อนขึ้นทำให้ส่งผลกระทบต่อการปลูกส้มโอของเกษตรกรชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี ดังการสัมภาษณ์สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลบางเตยหมู่ 4 และเป็นชาวสวนส้มโอรุ่นที่ 3 ที่สืบทอดการทำสวนส้มโอต่อจากพ่อแม่ ดังนี้

“....พื้นที่ตรงนี้ถ้ามันถูกพัฒนาเป็นพื้นที่เศรษฐกิจมีหมู่บ้านเข้ามา มีซูเปอร์มาร์เก็ต มีห้างเข้ามาเกี่ยวข้องมันก็จบ ตอนนี่เจ้าของพื้นที่จริงมีไม่กี่รายแล้วถูกกว้านซื้อไปเพราะมูลค่าของพื้นที่มันสูงขึ้นมาเรื่อยๆ ถ้าเป็นพื้นที่ที่ถูกไฟก๊สให้เป็นพื้นที่เศรษฐกิจทุกอย่างมันก็จะถูกเปลี่ยนจากหน้ามือเป็นหลังมือ ถ้าจะคิดให้พวกนี้หยุดอย่าคิดเลยมันไม่หยุดหรอก หลังจากเซ็นทรัลเปิดเสร็จหมู่บ้านเป็นร้อย โรงงานอุตสาหกรรมอาจจะไม่มากแต่หมู่บ้านก็จะเกิดแหล่งชุมชน พื้นที่เศรษฐกิจด้านโน้นเขาปล่อยน้ำเสียมาให้เราเนี่ย ของเราอยู่ได้ไหมถ้าบอกว่าต้นไม้คุณกินน้ำเน่าเนี่ยคุณจะซื้อไหม ก็เกิดคำถามว่าน้ำเสีย น้ำเน่าจะไปไหนมันก็มาเบียดบังเกษตรกร เกษตรกรหมด ในเมื่อมันอยู่ใกล้แค่นี้เอง....” (นายอรรถพล พลชัย, 23 กันยายน 2556)

สภาพบริบทของพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองมีลักษณะกึ่งเมืองกึ่งชนบทที่มีความเจริญรายล้อมพื้นที่ซึ่งในขณะนี้ความเจริญยังส่งผลกระทบต่อพื้นที่เกษตรไม่มาก ชาวสวนยังคงทำสวนส้มโอและมีวิถีชีวิตแบบเรียบง่าย แต่ในอนาคตผลที่เกิดขึ้นจากความเจริญต่างๆ ดังที่ได้กล่าวไปแล้วนั้น อาจเข้ามาส่งผลกระทบต่อพื้นที่เกษตรทั้งทางตรงและทางอ้อม ดังนั้นเกษตรกรในพื้นที่จึงต้องมีการปรับตัวรับมือกับผลกระทบที่จะเกิดขึ้น และร่วมกันหาแนวทางอนุรักษ์พื้นที่เกษตรสวนส้มโอศรีชัยศรีให้อยู่ได้อย่างยั่งยืนต่อไป

ตารางที่ 15 เปรียบเทียบพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองสมัยก่อนและปัจจุบัน

สมัยก่อน	ปัจจุบัน	การเปลี่ยนแปลง
การคมนาคม ไม่มีถนนตัดผ่าน ชาวบ้านสัญจรโดยใช้เรือผ่านแม่น้ำนครชัยศรี และคลองต่างๆ	ถนนเทิดพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชตัดผ่านในพื้นที่	-การคมนาคมขนส่งผลผลิตทางการเกษตรสะดวกรวดเร็วขึ้น -วิธีการเดินทางสัญจรของชาวบ้านจากเรือเปลี่ยนมาใช้รถยนต์มากขึ้น -การตัดถนนทำให้ผลผลิตทางการเกษตรและของมีค่าถูกขโมยมากขึ้น
สภาพการตั้งบ้านเรือน ลักษณะการตั้งบ้านเรือนในพื้นที่นิยมปลูกบ้านริมคลองหรือริมแม่น้ำ	หลังจากมีถนนตัดผ่านเริ่มมีการสร้างบ้านเรือนริมถนนและมีรั้วรอบขอบชิด	หลังจากมีถนนตัดผ่านวิถีชีวิตชาวบ้านเริ่มเปลี่ยนไป ส่งผลต่อลักษณะของการตั้งบ้านเรือนและความปลอดภัยเป็นหลัก
อาชีพ ชาวบ้านประกอบอาชีพทำนา	ชาวบ้านประกอบอาชีพทำสวนส้มโอ	-สมัยก่อนพื้นที่แห่งนี้ชาวบ้านนิยมทำนาปลูกข้าว ต่อมาจึงเริ่มปลูกส้มโอมากขึ้นและในปัจจุบันเป็นพื้นที่ที่ปลูกส้มโอกันมากที่สุด ในจังหวัดนครปฐม

ตารางที่ 15 เปรียบเทียบพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองสมัยก่อนและปัจจุบัน (ต่อ)

สมัยก่อน	ปัจจุบัน	การเปลี่ยนแปลง
การใช้น้ำอุปโภคบริโภค - ใช้น้ำในแม่น้ำ ลำคลอง และ น้ำฝนในการอุปโภคบริโภค - บ่อน้ำ แท่งน้ำ ไร่สำหรับ กักเก็บน้ำจืด	- ชาวบ้านซื้อน้ำสำหรับดื่ม ชาวบ้านส่วนน้อยรองน้ำฝนไว้ ดื่มเนื่องจากมีมลภาวะมากขึ้น ส่งผลให้น้ำฝนไม่ปลอดภัยใน การบริโภค - ชาวบ้านใช้น้ำบาดาลเป็นหลัก และใช้น้ำจากแม่น้ำลำคลอง	สะท้อนถึงมลภาวะทางอากาศ และทางน้ำที่เปลี่ยนแปลงไป ส่งผลต่อการปลูกส้มโอที่เป็น ต้นไม้ที่ไม่ชอบอากาศร้อนจัด

อย่างไรก็ตามพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองมีปัญหาที่เกิดขึ้นในพื้นที่หลายด้านด้วยกัน ดังนี้ ปัญหาเศรษฐกิจ ปัญหาการเกษตร ปัญหาสังคม ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ปัญหาการมีส่วนร่วมของประชาชน ปัญหาสุขภาพ ปัญหาการเรียนรู้และการพัฒนาศักยภาพชุมชน ปัญหาต้นทุนในชุมชน ปัญหาระบบสาธารณสุขและโครงสร้างพื้นฐาน และปัญหาอื่นๆ ปัญหาต่างๆ ในพื้นที่ได้มาจากการผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน การประชาคมหมู่บ้าน จนกระทั่งออกมาเป็นแผนชุมชนและแผนพัฒนาสามปี (พ.ศ. 2556-2558) โดยมีสภาพปัญหาแยกเป็นแต่ละด้าน ดังต่อไปนี้

สภาพปัญหาของพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง

จากการลงพื้นที่ศึกษาพบว่ากระบวนการได้มาซึ่งสภาพปัญหาของพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองในแต่ละปีจะมาจากองค์การบริหารส่วนตำบลซึ่งได้ให้ความสำคัญกับการจัดทำประชาคมระดับพื้นที่ ซึ่งนอกจากจะเป็นการดำเนินงานตามแผนงานขององค์กรการปกครองท้องถิ่นพื้นที่ได้เล็งเห็นถึงความสำคัญกับประเด็นดังกล่าว ซึ่งจะเป็นการส่งผลให้เกิดกระบวนการมีส่วนร่วมของคนในพื้นที่ การหมุนเวียนเพื่อจัดทำประชาคมยังเป็นการรับรู้และรับทราบถึงปัญหาต่างๆ ที่ชุมชนได้รับในแต่ละรอบปีอีกด้วย ในการจัดทำประชาคมในเขตพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองจะมีคณะทำงานหลักจากองค์การบริหารส่วนตำบลเป็นเจ้าภาพหลัก มีหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องเข้าร่วมเพื่อชี้แจงแผนงานการดำเนินงานในส่วนที่เกี่ยวข้อง เช่น โรงเรียน เกษตรตำบล เกษตรอำเภอ เจ้าหน้าที่สาธารณสุข เป็นต้น ในส่วนของชุมชนประกอบด้วยกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้าน และแกนนำชุมชนได้เข้าร่วมประชาคม โดยมีการหมุนเวียนไปตามวาระและความสะดวกของพื้นที่ เช่น จัดในศาลาประชาคมหมู่บ้าน บริเวณวัด บ้านของผู้ใหญ่บ้าน เป็นต้น ซึ่งขึ้นอยู่กับภาระงานของพื้นที่ และความสะดวกในแต่ละช่วงเวลา

ประเด็นการระดมสมองและขอความคิดเห็นจากชุมชนในพื้นที่ประกอบด้วย 10 ประเด็นที่สำคัญ ได้แก่ ปัญหาด้านเศรษฐกิจ ด้านการเกษตร ด้านสังคม ด้านทรัพยากรสิ่งแวดล้อม ด้านการมีส่วนร่วมของประชาชน ด้านสุขภาพ ด้านการเรียนรู้ และการพัฒนาศักยภาพชุมชน ด้านต้นทุนในชุมชน ด้านระบบสาธารณสุข และโครงสร้างพื้นฐาน และปัญหาด้านอื่นๆ เพื่อการระดมและเสนอแนะเพิ่มเติม ซึ่งในแต่ละหมู่บ้านจะมีการจัดทำประชาคมหมู่บ้านประมาณ 3-4 ชั่วโมง กระบวนการเริ่มตั้งแต่การชี้แจงจากทางองค์การบริหารส่วนตำบล ซึ่งเป็นเจ้าภาพหลักในการจัดงาน จากนั้นเป็นการชี้แจงแผนการดำเนินงานต่างๆ ของระดับงานภายในองค์การบริหารส่วนตำบล ระหว่างการนำเสนอจะมีการอภิปราย และเปิดเวทีให้ชุมชนได้อภิปรายและเสนอแนะเพิ่มเติม โดยจะมีเจ้าหน้าที่จากองค์การบริหารส่วนตำบลเป็นผู้คอยบันทึกประเด็นต่างๆ ที่เกิดขึ้นจากเวทีจากการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม มีประเด็นที่สำคัญ ดังตารางที่ 18

ตารางที่ 16 สรุปประเด็นปัญหาในพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง

ประเด็นปัญหาด้านต่างๆ	รูปแบบ/กระบวนการ	ประเด็นปัญหา
ด้านเศรษฐกิจ	นำเสนอแผน และ อภิปรายรายประเด็น	-เศรษฐกิจตกต่ำ -การว่างงาน -รายได้ไม่พอกับรายจ่าย
ด้านการเกษตร	นำเสนอแผน และ อภิปรายรายประเด็น	-ราคาผลผลิตทางการเกษตรตกต่ำ -ดินประกอบอาชีพเกษตรกรรมเสื่อมโทรม -โรคและแมลงศัตรูพืชระบาด -ลงทุนด้านการผลิตสูง แต่ผลผลิตได้ไม่คุ้มทุน -การซื้อขายผลผลิตต้องผ่านพ่อค้าคนกลาง
ด้านสังคม	-นำเสนอแผน และ อภิปรายรายประเด็น	-ด้านความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน -ผู้สูงอายุ ผู้พิการ ผู้ด้อยโอกาส ไม่สามารถพึ่งตนเองและดำรงชีวิตได้อย่างเหมาะสม
ด้านทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม	นำเสนอแผน และ อภิปรายรายประเด็น	-การปล่อยน้ำเสียลงในแม่น้ำ คูคลอง -การทิ้งขยะตามถนนและแหล่งน้ำสาธารณะ -แหล่งน้ำธรรมชาติมีวัชพืช ปกคลุมทางระบายน้ำ

ตารางที่ 16 สรุปประเด็นปัญหาในพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง (ต่อ)

ประเด็นปัญหาด้านต่างๆ	รูปแบบ/กระบวนการ	ประเด็นปัญหา
ด้านการมีส่วนร่วมของประชาชน	นำเสนอแผน และ อภิปรายรายประเด็น	-การมีส่วนร่วมของประชาชนยังไม่มีเวลา มากนัก ขาดความเสียสละ
ด้านสุขภาพ	นำเสนอแผน และ อภิปรายรายประเด็น	-การแพร่ระบาดของยุง -สุขภาพเสื่อมโทรม -ไม่สนใจดูแลสุขภาพ
ด้านการเรียนรู้และการพัฒนาศักยภาพชุมชน	นำเสนอแผน และ อภิปรายรายประเด็น	-คนในชุมชนขาดการเรียนรู้ร่วมกัน/แก้ไข ปัญหาร่วมกัน -ผู้นำชุมชนขาดทักษะในการทำงาน
ด้านต้นทุนในชุมชน	นำเสนอแผน และ อภิปรายรายประเด็น	-การกู้ยืมเพื่อที่จะลงทุนไม่ได้ -ประชาชนขาดการออมทรัพย์
ด้านระบบสาธารณสุขปโภค และโครงสร้างพื้นฐาน	นำเสนอแผน และ อภิปรายรายประเด็น	-ไฟฟ้าส่องสว่างตามถนนสาธารณะยังไม่ ทั่วถึง -โทรศัพท์สาธารณะมีน้อย และชำรุด -เสียงตามสายยังไม่ครอบคลุม -สภาพถนนในช่วงน้ำท่วมและฤดูฝน ได้รับความ เสียหาย มีสภาพเป็นหลุมเป็นบ่อ และ ถนนยังไม่เพียงพอสำหรับการขนส่งผลผลิต ทางการเกษตร -น้ำที่ใช้เป็นน้ำบาดาลทำให้มีสีสนิม -ระบบประปาหมู่บ้านเก่าและชำรุด -น้ำท่วมหมู่บ้านเป็นเวลานาน
ปัญหาอื่นๆ	นำเสนอแผน และ อภิปรายรายประเด็น	-น้ำท่วมเข้าพื้นที่การเกษตร และที่อยู่อาศัย -ประชาชนรุ่นใหม่ ไม่ใส่ใจวัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่นและกิจกรรมทางศาสนา -ปัญหายาเสพติด -เกษตรกรยังนิยมใช้ปุ๋ยเคมีแทนการใช้ปุ๋ย ชีวภาพ

ที่มา : แผนชุมชนตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง

จากตารางที่ 16 จะเห็นได้ว่าสภาพปัญหาของพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง มีความเกี่ยวพันกันกับวิถีความเจริญที่เกิดขึ้น เช่น โครงสร้างพื้นฐานที่ต้องเชื่อมโยงกับภายนอก รองรับความเจริญในพื้นที่รอบๆ ชุมชน ด้านคุณภาพชีวิตจากวิถีการทำกินที่สืบเนื่องมาจากบริบทของพื้นที่ที่เป็นพื้นที่เกษตร เช่น การใช้สารเคมี ดินเสื่อมคุณภาพ สุขภาพที่ไม่ดีอันเป็นผลสืบเนื่องจากการทำการเกษตร (สารเคมี) เป็นต้น นอกจากนี้แล้ว จากการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมพบว่าปัญหาที่เป็นผลสืบเนื่องจากอุทกภัยปี 2554 ได้ส่งผลกระทบยาวกับพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง มาถึงปัจจุบัน

ศักยภาพและโอกาสการพัฒนาจากพื้นที่

บริบทของพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองมีจุดแข็งที่เป็นพื้นที่ชานเมืองไม่ไกลจากกรุงเทพมหานคร อีกทั้งยังเป็นพื้นที่ที่มีแหล่งท่องเที่ยวและผู้คนเข้ามาในพื้นที่เป็นจำนวนมาก เช่น วัดไร่ขิง พระอารามหลวง เป็นศูนย์กลางราชการ และที่ตั้งหลายหน่วยงานในพื้นที่ และบริเวณวัดไร่ขิงยังเป็นพื้นที่สาธารณะในการประกอบประเพณี และกิจกรรมในพื้นที่บ่อยครั้ง เช่น เทศกาลไหว้พระประจำปีมีการออกร้านและหมุนเวียนกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง พื้นที่วัดไร่ขิงเป็นศูนย์กลางการค้าสินค้าเกษตรจากพื้นที่ นอกจากนี้ยังมีตลาดน้ำดอนหวายซึ่งตั้งอยู่ฝั่งตรงข้ามตำบลบางเตยเป็นแหล่งชุมชนและแหล่งการค้าระดับชุมชนที่สำคัญของพื้นที่ และเป็นสถานที่ดึงดูดให้ประชาชนได้เข้ามาในพื้นที่เป็นจำนวนมากในแต่ละสัปดาห์ ด้านพื้นที่รอบๆ ชุมชนยังเป็นที่ตั้งของศูนย์การค้าใหญ่ๆ เช่น ห้างโลตัส ห้างเซ็นทรัล โฮมโปร เป็นต้น ส่งผลให้ประชาชนในพื้นที่มีงานทำ และสามารถเดินทางไปกลับได้อย่างสะดวก ด้านการเกษตรประชาชนในพื้นที่มีรายได้จากการค้าขายและการกระจายสินค้าในพื้นที่

จากการลงพื้นที่ศึกษาอย่างมีส่วนร่วมในพื้นที่ทั้งการสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่มซึ่งผู้วิจัยได้เข้าร่วมสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมกับหน่วยงานพื้นที่ โดยเฉพาะองค์การบริหารส่วนตำบลซึ่งเป็นหน่วยงานหลักของการพัฒนาในพื้นที่พบว่า ศักยภาพและโอกาสพัฒนามีประเด็นต่างๆ ที่สำคัญ ดังตารางที่ 19 ดังนี้

ตารางที่ 17 จุดแข็ง S (Strength) และจุดอ่อน W (Weakness) ของพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง

“จุดแข็ง” S (Strength)	“จุดอ่อน” W (Weakness)
ความเจริญล้อมรอบพื้นที่อยู่ใกล้แหล่งท่องเที่ยว (เช่น ตลาดน้ำวัดดอนหวาย วัดไร่ขิง) ห้างสรรพสินค้า (เช่น ห้างโลตัส ห้างเซ็นทรัล) ใกล้โรงงานอุตสาหกรรม ทำให้ประชาชนพื้นที่มีรายได้จากการค้าขาย มีงานทำเพิ่มมากขึ้น ปัญหาคนว่างงานน้อยลง เกษตรกรสามารถกระจายสินค้าค้าการเกษตรที่ปลูกไว้ออกมาขายในตลาดได้	ผู้นำกลุ่มบางกลุ่มยังขาดความชำนาญในการบริหารจัดการกลุ่ม

ตารางที่ 17 จุดแข็ง S (Strength) และจุดอ่อน W (Weakness) ของพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง (ต่อ)

“จุดแข็ง” S (Strength)	“จุดอ่อน” W (Weakness)
ลักษณะดินในพื้นที่เป็นดินเหนียวมีความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูก	ประชาชนส่วนใหญ่ไม่ค่อยให้ความร่วมมือในการพัฒนาชุมชน และการเข้าร่วมการประชุมประชาคมต่างๆ เนื่องจากเป็นชุมชนเกษตร จึงทำให้มีเวลาให้ส่วนรมน้อย
พื้นที่มีส่วนร่วมในองค์กรมากขึ้น เช่น กลุ่มสตรี กลุ่มออม. กลุ่มอปพร. กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มส้มโอ	มีโรงงานอุตสาหกรรม บ้านจัดสรร และห้างสรรพสินค้ามากขึ้นทำให้เกิดปัญหาด้านมลพิษ เช่น อากาศเป็นพิษ น้ำเน่าเสียจากการปล่อยน้ำเสียลงในลำคลอง
มีการดำรงชีวิตแบบพอเพียง ชยัน ประหยัด อดทนทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง	การดำเนินงานกลุ่ม ยังไม่เข้มแข็งเท่าที่ควร เช่น ขาดงบประมาณในการลงทุน ขาดผู้นำกลุ่มที่เสียสละและเข้มแข็ง ประชาชนส่วนใหญ่มุ่งประกอบอาชีพของตนเองอย่างเดียว
มีผู้นำที่เข้มแข็ง เสียสละ และมีประสิทธิภาพ	ปัญหาเยาวชนไม่ยอมไปเรียนหนังสือเนื่องจากติดเกมส์ และนำมาซึ่งปัญหายาเสพติด
มีโฉนดที่ดินที่ทำกินเป็นของตนเอง ส่วนใหญ่เป็นเจ้าของที่ดินในการทำการเกษตรของตนเอง	สภาพทางเศรษฐกิจที่ขยายตัวสูงขึ้น ทำให้ต้นทุนการเกษตรสูงขึ้นเช่น ค่าปุ๋ย ค่ายา ค่าน้ำมันเชื้อเพลิง
ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกร มีปราชญ์ชาวบ้านที่มีประสบการณ์สูง มีความรู้ความสามารถในการปลูกและดูแลรักษาส้มโอจำนวนมาก	ชุมชนไม่ได้รวมกลุ่มผลิตสินค้าทางการเกษตร ต่างคนต่างทำสวนของตนเอง ทำให้ไม่มีอำนาจต่อรองและกำหนดราคาสินค้าเองได้ โดยเฉพาะสินค้าทางการเกษตร ทำให้เสียเปรียบพ่อค้าคนกลาง
ประชาชนในหมู่บ้านส่วนใหญ่เกี่ยวดองเป็นญาติพี่น้องกันจึงทำให้มีความรักความสามัคคีกันเป็นอย่างดี	ประชาชนนิยมใช้ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลง ทำให้ต้นทุนการผลิตมีราคาสูงและมีสารพิษตกค้างในผลผลิตทางการเกษตร
ประชาชนส่วนใหญ่สืบเชื้อสายมาจากประเทศจีน จึงมีความขยัน อดทน มีเทคนิควิธีการทางการเกษตรตามแบบชาวจีน และมีประเพณีการเช่นไหว้บรรพบุรุษตามธรรมเนียมจีน	

นอกจากนี้แล้ว จากข้อมูลและการวิเคราะห์ด้านโอกาสและข้อจำกัด มีประเด็นที่สำคัญที่สะท้อนถึงบริบทของพื้นที่ ดังตารางที่ 20

ตารางที่ 18 การวิเคราะห์โอกาส O (Opportunity) และข้อจำกัด T (Threat)

“โอกาส” O (Opportunity)	“ข้อจำกัด” T (Threat)
ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากภาครัฐ เช่น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อบต.) องค์กรบริหารส่วนจังหวัดนครปฐม (อบจ.) จังหวัดนครปฐม ในการแก้ไขปัญหาด้านต่างๆ ของพื้นที่	งบประมาณของส่วนราชการ หรือองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีขนาดเล็กในการสนับสนุนกิจกรรม หรือโครงการต่างๆ มีจำนวนค่อนข้างจำกัดไม่สามารถอุดหนุนได้ทั่วถึง
อำเภอสามพราน ได้แต่งตั้งทีมตำบล ซึ่งประกอบด้วย เจ้าหน้าที่ของส่วนราชการทำงานในพื้นที่ เจ้าหน้าที่ส่วนท้องถิ่น และผู้ทรงคุณวุฒิภายในตำบล ซึ่งมีหน้าที่ให้คำแนะนำสนับสนุนการดำเนินงานของชุมชนและท้องถิ่น เพื่อให้สอดคล้องและตอบสนองนโยบาย รัฐบาล นโยบาย จังหวัด นโยบาย และงานส่วนท้องถิ่น	ส่วนราชการในพื้นที่ และส่วนท้องถิ่น ยังขาดการบูรณาการในการดำเนินงานในพื้นที่ เป็นรูปธรรม ทั้งนี้ เพราะยังยึดติดอยู่กับการปฏิบัติงานเพื่อมุ่งผลสัมฤทธิ์ตามคำรับรองการปฏิบัติราชการ ในส่วนที่หน่วยงานตนเองรับผิดชอบ
การพัฒนาเส้นทางคมนาคมทางบกของจังหวัดนครปฐม ที่สามารถเชื่อมต่อกับจังหวัดอื่นๆ ได้อย่างสะดวก รวดเร็ว เอื้ออำนวยต่อการจำหน่ายผลผลิตทางการเกษตร และการติดต่อค้าขาย	บุคลากรที่ให้การสนับสนุน ทั้งภาครัฐและส่วนท้องถิ่น มีศักยภาพในด้านทักษะ ความรู้ความสามารถ ในการให้คำแนะนำแก่ชุมชนแตกต่างกัน
	ภารกิจของภาคราชการ ส่วนท้องถิ่นมีค่อนข้างมาก ทั้งงานนโยบาย และงานเร่งด่วน การให้เวลากับพื้นที่ค่อนข้างน้อย และเวลาวางไม่ตรงกัน

กล่าวได้ว่าพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองมีประวัติศาสตร์และพัฒนาการที่ยาวนาน มีการเปลี่ยนแปลงตามกระแสสังคมตลอดเวลาซึ่งเกษตรกรชาวสวนส้มโอต้องมีการปรับตัวให้เหมาะสมกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น มีการนำเทคโนโลยีที่ทันสมัยเข้ามาใช้กับการเกษตร

มากขึ้น มีการส่งสมมุติปัญหา สืบทอดกันมาจากรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่ง ด้วยความที่เกษตรกรในพื้นที่ส่วนใหญ่สืบเชื้อสายมาจากประเทศจีนจึงทำให้เกษตรกรในพื้นที่ที่มีความขยัน อดทนประหยัดมัธยัสถ์ ตามลักษณะนิสัยของชาวจีน สิ่งที่เป็น “ทุน” สำหรับเกษตรกรในพื้นที่ คือ มีทรัพยากรธรรมชาติอันอุดมสมบูรณ์ โดยเฉพาะพื้นดินเป็นดินเหนียวที่เป็นดินตะกอน มีความอุดมสมบูรณ์เหมาะสมกับการเกษตร และเป็นพื้นที่ใกล้แม่น้ำทำให้มีน้ำสำหรับทำเกษตรอุดมสมบูรณ์ ข้อจำกัดที่เป็นปัญหาสำคัญของพื้นที่ ได้แก่ ปัญหาน้ำเน่าเสียและปัญหาท่วมเนื่องจากพื้นที่นี้เป็นที่ราบลุ่มใกล้แม่น้ำ ในช่วงหน้าฝนประมาณเดือนกันยายนจนถึงเดือนพฤศจิกายนน้ำในแม่น้ำจะขึ้นสูงมากทำให้เกษตรกรต้องดูแลสวนอย่างใกล้ชิด ต้องสูบน้ำออกจากสวนส้มโอ กันกระสอบทราย และถมดินทำคันล้อมรอบสวนเพื่อป้องกันน้ำท่วมเข้าสวน ซึ่งเป็นปัญหาที่เกษตรกรต้องเผชิญเกือบทุกปี หน่วยงานที่เกี่ยวข้องจึงควรวางวิธีการที่จะแก้ปัญหาน้ำท่วมอย่างยั่งยืนต่อไป

ประวัติศาสตร์และที่มาของส้มโอ

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง (literature review) ถึงที่มา และประวัติศาสตร์และพัฒนาการของส้มโอในประเทศไทย ประกอบกับการสัมภาษณ์เชิงลึก (in-dept interview) ปราชญ์ชาวบ้าน และผู้รู้ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และพัฒนาการของส้มโอ มีประเด็นการศึกษาที่สำคัญ ดังนี้

ในทางพฤกษศาสตร์ส้มโอมีชื่อสามัญหลายชื่อ เช่น Pomelo, Pampelmoes, Forbidden fruit (ผลไม้ต้องห้าม) และ Shaddock สำหรับ 3 ชื่อแรกมาจากภาษา Dutch ซึ่งเรียกส้มโอว่า Pampelmoes หรือ Pampelmoose ส่วนชื่อหลังเรียกตามชื่อกัปตันเรือชาวอังกฤษชื่อ Shaddock ซึ่งเป็นคนแรกที่ได้นำพันธุ์ส้มโอจากหมู่เกาะมลายูไปปลูกในหมู่เกาะ West Indies ส้มโอเป็นพืชในสกุลเดียวกับส้มเขียวหวาน เลมอน มะกรูด และมะนาว มีถิ่นกำเนิดในบริเวณเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ นักเดินเรือชาวยุโรปนำส้มโอไปปลูกในหมู่เกาะบาเบตอส และเป็นต้นกำเนิดของส้มเกรปฟรุท (grapefruit) เชื่อกันว่าส้มโอมีถิ่นกำเนิดอยู่บริเวณแถบเอเชียอาคเนย์ ได้แก่ ประเทศไทย และมาเลเซีย ต่อมาได้แพร่กระจายไปยังประเทศอินเดีย อิหร่าน จีน ปาเลสไตน์ ยุโรป และสหรัฐอเมริกา แหล่งผลิตส้มโอรสชาติดี อร่อย มากมายหลายพันธุ์อยู่บริเวณพื้นที่ปากน้ำจุกังในประเทศจีนตอนใต้ อินโดนีเซีย มาเลเซีย อินโดจีน และพื้นที่บริเวณปากน้ำของแม่น้ำเจ้าพระยาในภาคกลางของประเทศสยาม และประเทศสยามเองได้พัฒนาพันธุ์ส้มโอขึ้นจนเป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวางของชาวยุโรปที่อาศัยอยู่ในเอเชียว่าเป็นส้มโอที่มีคุณภาพดีกว่าส้มโออื่นๆ ในนามส้มโอสยามหรือส้มโอบางกอกซึ่งมีจำหน่ายตามเมืองใหญ่ๆ และบริเวณชายฝั่งของประเทศจีน (สมคิด

เทียมรัศมี, 2548 : 8) ปัจจุบันประเทศไทยได้ชื่อว่ามีส้มโอที่สายพันธุ์ดี และมีรสชาติที่อร่อยเป็นเอกลักษณ์เฉพาะพื้นที่ และเป็นสินค้าขึ้นชื่อของประเทศ

เส้นทางการแพร่ขยายของส้มโอในประเทศไทย

มีข้อสันนิษฐานแหล่งที่มาของส้มโอในประเทศไทย จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องพบว่า มีข้อสันนิษฐานที่หลากหลาย ตั้งแต่สันนิษฐานว่าส้มโอเป็นผลไม้ที่มีความใกล้ชิดกับประเพณีพิธีกรรมของชาวจีน ส้มโอจึงเป็นผลไม้ที่ชาวจีนมีความเชี่ยวชาญในการเพาะปลูก เมื่อมีการอพยพของชาวจีนเข้าสู่ประเทศไทยได้มีการนำพันธุ์ส้มโอมาปลูกด้วย นักวิชาการบางท่านมีความเห็นว่าส้มโอมีการแพร่ขยายมาจากมลายูและมีการปลูกแพร่หลายในภาคใต้ของประเทศไทย ซึ่งมีพัฒนาการความเป็นชุมชนที่ยาวนาน จากนั้นได้แพร่ขยายไปทั้งประเทศ อีกข้อสันนิษฐานเชื่อว่าโดยสภาพภูมิประเทศแล้วประเทศไทยเป็นพื้นที่ที่สามารถปลูกส้มโอได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะพื้นที่ลุ่มน้ำต่างๆ ดังนั้นส้มโอน่าจะเป็นพืชที่มีอยู่แล้วในประเทศไทย ต่อเมื่อความเจริญก้าวหน้าทางการเกษตรจึงได้มีการปลูกกันอย่างแพร่หลาย ดังปรากฏในปัจจุบัน สามารถสรุปเส้นทางและข้อสันนิษฐานเส้นทางของส้มโอในประเทศไทยโดยสังเขปได้ ดังนี้

1. ข้อสันนิษฐานที่หนึ่งเห็นว่าส้มโอมีจุดกำเนิดมาจากประเทศจีนตอนใต้ และเข้าสู่ประเทศไทยทางบก โดยพวกไทยน้อยซึ่งเป็นบรรพบุรุษของชนชาติไทย ส้มโอมีความสัมพันธ์กับความเชื่อและวิถีการดำเนินชีวิตเป็นผลไม้เช่นเดียวกับบรรพบุรุษ ต่อเมื่อได้อพยพลงมาทางใต้จนเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในอาณาจักรไทยปัจจุบันนี้ (พ.ศ. 1650-1850) คงจะได้นำเอาพืชผลและสัตว์เลี้ยงต่างๆ รวมทั้งส้มชนิดต่างๆ ติดขบวนมาด้วย เพราะมีหลักฐานว่าขณะที่ชนชาติไทยยังมีถิ่นฐานอยู่ในประเทศจีนนั้น การปลูกส้มในประเทศจีนได้เจริญมากแล้ว

2. ข้อสันนิษฐานที่สองสันนิษฐานว่าส้มโอเข้าสู่ประเทศไทยทางทะเลจากประเทศจีนหรือแคว้นตังเกี๋ย ในต้นสมัยกรุงธนบุรีหรือต้นกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2310-พ.ศ. 2438) เพราะในสมัยนั้นมีชาวจีนเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารของพระมหากษัตริย์ไทยเป็นจำนวนมาก และได้ตั้งรกรากอยู่บริเวณกรุงเทพและธนบุรี ชาวจีนเหล่านี้มีทั้งพ่อค้าและชาวไร่ชาวนา เพราะส่วนมากมาจากจีนได้จึงอาจนำส้มมาปลูกในประเทศไทยด้วย ต่อมาเมื่อส้มเหล่านี้ถูกปลูกนานๆ เข้าคงจะได้พันธุ์ที่เหมาะสมกับดินฟ้าอากาศของประเทศไทย มีวิธีการที่คล้ายคลึงกับชาวสวนในเมืองจีนมากและเป็นที่น่าสังเกตว่าชาวสวนเก่าๆ ที่มีชื่อหลายรายมีเชื้อสายสืบมาจากจีน

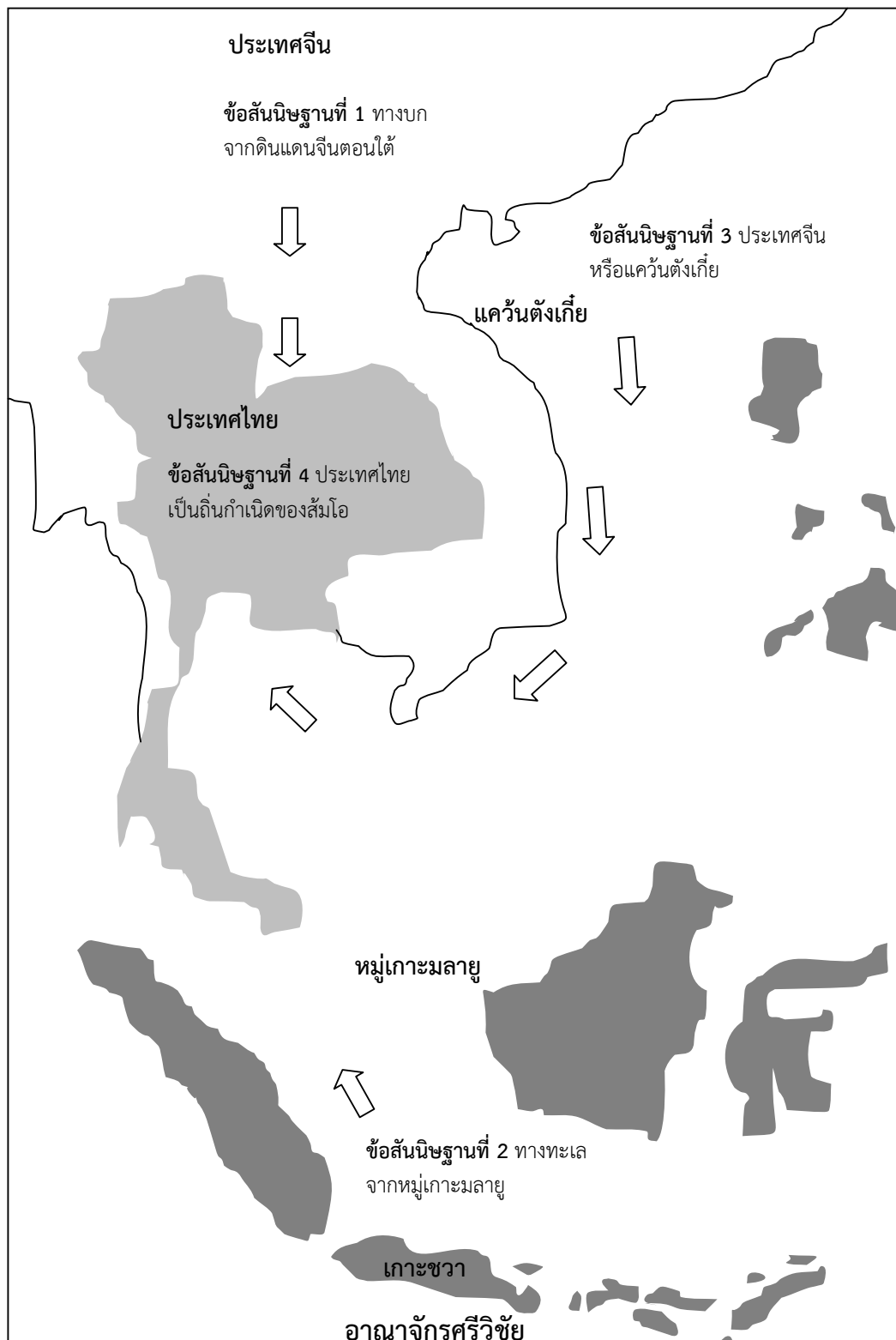
3. ข้อสันนิษฐานที่สามเห็นว่าส้มโอเข้ามาทางทะเลจากหมู่เกาะมลายู ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นถิ่นฐานของส้มโอ และจากประวัติศาสตร์เราทราบว่าดินแดนทางปักษ์ใต้ของประเทศไทยเคยเป็นเมืองขึ้นของประเทศชวา (อาณาจักรศรีวิชัย พ.ศ. 1214-1920) มาก่อน จึงอาจกล่าวได้ว่าส้มโอกูกนำมาปลูกในประเทศไทยในยุคนี้ ปัจจุบัน เราพบว่ามีส้มโอปลูกอยู่ทางจังหวัดชายทะเลภาคใต้

ไม่น้อย เช่น นครศรีธรรมราช สุราษฎร์ธานี และชุมพร ส้มโอบางพันธุ์นำมาจากประเทศชวา เช่น ส้มโอฟันธุ์ปัตตาเวีย

4. ข้อสันนิษฐานที่สืบจากการสำรวจพบว่าประเทศไทยมีเชื้อพันธุ์ส้มโอมากที่สุดในโลก (คำว่า “เชื้อพันธุ์” หมายถึงปริมาณความผันแปรที่มีอยู่ในพืชชนิดใดชนิดหนึ่ง) และปัจจุบันนี้เป็นที่ยอมรับกันในวงการวิทยาศาสตร์แล้วว่า ประเทศไทยเป็นถิ่นกำเนิดของส้มโอ (กรมวิชาการเกษตร, 2544)

อย่างไรก็ตาม จากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องยังไม่ปรากฏว่ามีการระบุถึงที่มาและต้นกำเนิดของส้มโออย่างชัดเจน เช่นเดียวกับการรับรู้ของชาวสวนส้มโอ (พื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง) ในปัจจุบันส่วนใหญ่เมื่อสอบถามถึงที่มาของส้มโอก็ยังไม่สามารถตอบได้อย่างชัดเจนว่ามีที่มาอย่างไร แต่สามารถจะเล่าถึงที่มาและการปลูก การขยายพันธุ์ และวิถีชีวิตชาวสวนจากรุ่นปู่ย่า รุ่นพ่อแม่ซึ่งเป็นรอยต่อประสบการณ์ถึงปัจจุบันได้เป็นอย่างดี

ภาพที่ 9 แผนที่แสดงเส้นทางไหมโอตามข้อสันนิษฐาน

ประวัติและที่มาของส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี

โดยสภาพพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง เป็นพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูกพืช จากการสัมภาษณ์ปราชญ์ชาวบ้านในพื้นที่ได้กล่าวถึงการประกอบอาชีพก่อนที่จะมีการปลูกส้มโออย่างแพร่หลายเต็มพื้นที่ในปัจจุบันว่าก่อนนั้นชุมชนตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองจะปลูกข้าวเป็นอาชีพหลัก มีการปลูกพืชอื่นๆ เสริม เช่น กล้าย มะม่วง ขนุน และส้มโอ เมื่อประมาณปี 2500 มีชาวบ้านนำส้มโอไปขายในตลาดหน้าโรงเรียน ภปร.ราชวิทยาลัยในปัจจุบัน ปรากฏว่าขายได้และรายได้ดี จากนั้นได้มีการขยายพันธุ์และปรับพื้นที่นามาเป็นร่องสวนส้มโอ และแพร่หลายเป็นอาชีพหลักของชาวสวนในพื้นที่ดังกล่าวเป็นที่รับรู้ในปัจจุบัน

จากการศึกษาและเก็บข้อมูลในพื้นที่พบว่า มีข้อมูลสืบย้อนไปถึงแหล่งที่มาของส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี อำเภอสสามพราน จังหวัดนครปฐม ซึ่งเป็นแหล่งที่ปลูกส้มโอที่มีชื่อเสียงมากที่สุดมานานกว่า 60 ปีแล้ว มีข้อมูลสืบย้อน ดังนี้

1. ข้อมูลสืบย้อนแรก สืบย้อนฐานว่ามีการปลูกอยู่ในบริเวณริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาในเขตจังหวัดพระนครและธนบุรีก่อน ต่อมาจึงได้แพร่หลายไปยังจังหวัดอื่นๆ ในภาคกลางทั่วไป จากการสืบประวัติของต้นส้มโอที่มีปลูกอยู่ในบริเวณสวนส้มโอที่อำเภอสสามพราน จังหวัดนครปฐม และอำเภอกะทู้แม่แบน จังหวัดสมุทรสาคร ซึ่งเป็นแหล่งส้มโอที่มีชื่อเสียงของไทยพบว่า สายพันธุ์ได้ขยายมาจากสวนบริเวณกรุงเทพและธนบุรี

2. ข้อมูลสืบย้อนที่สอง ที่มาของส้มโอนครชัยศรีเข้าใจว่ามีผู้นำพันธุ์ส้มโอมาจากตำบลราชบุรีบูรณะกับตำบลบางขุนนนท์ จังหวัดธนบุรี (สมัยก่อน) ซึ่งมีปลูกส้มโอนับ 100 ปีมาแล้ว ผู้นำพันธุ์ส้มโอนามครั้งนั้นคาดว่านำมาปลูกที่บ้านอ้อม ตำบลบ้านใหม่ อำเภอสสามพราน จังหวัดนครปฐม จากนั้นกระจายต่อๆ กันไป ลักษณะของพันธุ์ส้มโอครั้งนั้นเหมือนกับพันธุ์ขุนนนท์ (ผู้ให้ข้อมูลบางท่านเห็นว่าเป็นพันธุ์ขุนนนท์) แต่เพราะสภาพดินฟ้าอากาศ และน้ำที่เหมาะสมกับความต้องการของส้มโอ จึงทำให้กลับกลายเป็นส้มโอที่มีลักษณะดีกว่าพันธุ์เดิม

3. ข้อมูลสืบย้อนที่สาม เห็นว่าการปลูกส้มโอในจังหวัดนครปฐม มีจุดกำเนิดที่ตำบลอ้อมใหญ่ อำเภอสสามพราน ในปีใดไม่แน่ชัด แต่ในปี พ.ศ. 2485 เกิดน้ำท่วมใหญ่ หลังจากน้ำท่วมลดลง ได้มีการนำกิ่งพันธุ์ ส้มเขียวหวานมาปลูก และในกิ่งพันธุ์ส้มเขียวหวานดังกล่าว มีส้มโอทองดีติดมาด้วย 1 กิ่ง จากนั้นจึงค่อยๆ ปลูกขยายในอำเภอสสามพราน อำเภอนครชัยศรี ตามลำดับ และมีการเรียกขานกันในนามส้มโอนครชัยศรี

อย่างไรก็ตาม จากการสัมภาษณ์ปราชญ์ชาวบ้านเห็นว่าแม้ว่าส้มโอจะมีชื่อสายพันธุ์และแหล่งที่มาแตกต่างกันแต่ในความเป็นจริงแล้วแต่ละสายพันธุ์มีต้นกำเนิดอันเดียวกัน เป็นแต่เพียงการดูแล และสภาพภูมิประเทศเท่านั้นที่ทำให้รสชาติดี และมีชื่อเสียงเป็นที่นิยมของลูกค้า

เหตุการณ์สำคัญที่ส่งผลต่อส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี

จากการศึกษาบริบทของพื้นที่ลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีในมิติพัฒนาการและประวัติศาสตร์ มีเหตุการณ์สำคัญๆ ที่ส่งผลต่อส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีในด้านต่างๆ เช่น ด้านคุณค่า และด้านเศรษฐกิจ ดังลำดับเหตุการณ์สำคัญ โดยบริบทของพื้นที่ที่เป็นเส้นทางการค้าและยุทธศาสตร์ที่สำคัญของประเทศ การประกอบอาชีพและวิถีการเกษตรของประชาชนลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีจึงมีความเชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์การพัฒนาประเทศในยุคการสร้างบ้านแปลงเมืองมาโดยตลอด (จันทร์ฉวี, 2551 : 101) จากการศึกษางานวิจัยและเอกสารที่เกี่ยวข้องพบว่าวิถีชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีได้ปรากฏร่องรอยว่าเป็นแหล่งการค้าทางการเกษตรที่สำคัญของประเทศในช่วงที่รัฐบาลได้มีการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง เป็นที่รับรู้และต้องการของประชาชนในพื้นที่ และพ่อค้าที่เข้ามาค้าขาย ดังปรากฏเหตุการณ์ที่สำคัญ ดังนี้ส้มโอ

สนธิสัญญาเบาว์ริงกับการส่งเสริมการเกษตรลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี

สนธิสัญญาเบาว์ริงนับว่าเป็นกฎหมายด้านการค้าระหว่างประเทศฉบับแรกที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี เนื่องจากเป็นผลไม้ที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะพื้นที่ มีรสชาติดี และเป็นที่ยอมรับทั้งกับชุมชน พ่อค้า และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ก่อนการลงนามในสนธิสัญญาเบาว์ริงระบบการค้าขายของชาวสวนลุ่มแม่น้ำนครชัยศรียังเป็นแบบเศรษฐกิจชุมชนที่มีการค้าขายกันธรรมดา ซื่อมาแลกไป หมุนเวียนกันภายในชุมชน และโดยทั่วไป แล้วชุมชนลุ่มน้ำยังมีระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพที่มีการผลิตด้านการเกษตรกรรมเป็นสำคัญและปลูกข้าวเป็นพืชหลัก ผลิตพอเลี้ยงชีพตนเอง บริโภคในครอบครัวและจ่ายเป็นค่าอากรให้แก่รัฐที่เหลือจากการบริโภคและเสียภาษีแล้วจึงนำไปขายหรือแลกเปลี่ยนกับสินค้าอื่นๆ

จุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในภาคกลาง และครอบคลุมถึงชุมชนริมแม่น้ำ ซึ่งถือเป็นเส้นทางการสัญจรที่สำคัญในยุคนั้น คือ การลงนามในสนธิสัญญาเบาว์ริง (Bowring treaty) เมื่อวันที่ 18 เมษายน พ.ศ. 2398 เป็นสนธิสัญญาทางการค้าระหว่างประเทศสยามกับอังกฤษ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 โดยเซอร์ จอห์นเบาว์ริง (Sir. John Bowring) ได้เชิญพระราชสาสน์ของสมเด็จพระนางเจ้าวิกตอเรียพร้อมด้วยเครื่องราชบรรณาการเข้ามาทำสนธิสัญญาซึ่งมีสาระสำคัญในการเปิดการค้าเสรีกับต่างประเทศในสยาม มีการปรับเปลี่ยนกฎระเบียบการค้าระหว่างประเทศโดยการสร้างระบบการนำเข้าและส่งออกใหม่ นับเป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมภาคกลาง ผลที่เกิดขึ้นจากการเปิดประเทศสู่การค้าเสรี คือ การเปลี่ยนแปลงระบบการแลกเปลี่ยนสินค้ามาเป็นระบบการค้าขายในระบบเงินตรา

มณฑลนครชัยศรีศูนย์การค้าขานเมืองภาคตะวันตก

จากประวัติศาสตร์และการค้าลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี ซึ่งเป็นเส้นทางการค้าที่สำคัญในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น สืบเนื่องจากนโยบายต่างประเทศของรัฐบาลที่เปิดการค้าขายกับต่างประเทศ และมีการใช้เงินตราหมุนเวียนในระบบเศรษฐกิจภาพรวมได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตชาวสวนที่ได้เพิ่มผลผลิตสินค้าเพื่อค้าขายมากขึ้น สัมโเป็นสินค้าที่เป็นที่ต้องการของตลาดได้มีการขยายพื้นที่การเพาะปลูกเพื่อมุ่งเป็นการค้ามากขึ้น ปีพ.ศ. 2441 เมืองนครชัยศรีเป็นทางเชื่อมเข้าสู่หัวเมืองทางการค้า มีการค้าขายพืชผลการเกษตรและพืชสวนที่สำคัญ รวมไปถึงการค้าและการขนส่งสินค้าต่างๆ ระหว่างเมืองหลวงและเมืองในเขตปกครองของมณฑลนครชัยศรี ทำให้มีสินค้าส่งออกและสินค้านำเข้า มีรายได้ที่สูงต่อเนื่องมาโดยตลอด สินค้าส่งออกที่สำคัญ คือ ข้าวเปลือก ข้าวสาร ข้าวโพด น้ำตาลทราย น้ำอ้อย ยาสูบ และมีพืชผักผลไม้ต่างๆ ได้แก่ คราม มะเกลือ หน่อไม้ หน้อยหน้า สับปะรด เผือก มัน กล้วย ฯลฯ

นอกจากนี้แล้ว พื้นที่ลุ่มแม่น้ำนครชัยศรียังมีสินค้าที่ส่งเข้ามาจากกรุงเทพ เช่น เครื่องทองเหลือง ทองขาว ผ้าพรรณนุ่งห่ม และผักผลไม้ คือ หนากพลู สัมโ ทูเรียน มังคุด มะพร้าว เป็นต้น สินค้าต่างๆ เหล่านี้จะทำการค้าโดยการบรรทุกใส่เรือแจว เรือเอี่ยมจุ่นกว่าร้อยลำ บริเวณตลาดลานพระปฐมเจดีย์ซึ่งเป็นตลาดที่คึกคักที่สุดของเมืองนครชัยศรี ในช่วงเวลาดังกล่าวยังเป็นส่วนหนึ่งของการปกครองของเมืองนครชัยศรีในระบบมณฑลเทศาภิบาล ในตอนเช้าจะมีประชาชนมาจับจ่ายซื้อของนับพันคนทุกวัน ชาวบ้านจะหาสินค้าเกษตรมาขายที่ลานหน้าพระปฐมเจดีย์ จากนั้นจะมีชาวเรือไปซื้อและนำมาขายตลอดลำน้ำผ่านปากคลองเจดีย์บูชาเข้ามาทางทิศเหนือของเมืองนครชัยศรี สัมโเป็นสินค้าขาเข้าและสินค้าขาออกของนครชัยศรีกับกรุงเทพ ตลอดทั้งวันมีสัมโกว่า 400 ผล ในราคาผลละ 12 บาท 23 อัฐ สัมโเริ่มเป็นสินค้าชนิดหนึ่งที่ประชาชนนิยมหาซื้อ จากนั้นจะทำการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าเกษตรต่างๆ ไปตลอดในบริเวณชุมชนตลาดน้ำ และริมคลองต่างๆ ตั้งแต่ปากคลองเจดีย์บูชา ตลาดวัดบางพระ ตำบลท่านา ตลาดวัดจิวราย ตลาดน้ำวัดสุวรรณ ตลาดชุมชนศาลายา ตลาดบ้านศาลาธรรมสพน์ เรื่อยไปจนถึงแม่น้ำเจ้าพระยาจึงเข้าสู่กรุงเทพฯ จากนั้นหากกลับจะรับซื้อสินค้าจากกรุงเทพฯ เข้ามาขายอีกในเที่ยวกลับเข้าสู่เมืองนครชัยศรี

สัมโผลไม้สินค้าทางเรือ

สินค้าส่งออกของเมืองนครชัยศรีส่วนมากเป็นการค้าข้าว รองลงมาเป็นพืชผลการเกษตร ได้แก่ ผลไม้ชนิดต่างๆ มีทั้งหน้อยหน้า สับปะรด กล้วย ขนุน ข้าวโพด พักทอง พักเขียว ลำไย มังคุด หนาก พลู มะนาว กระท้อน มะพร้าว เงาะ แดงโม ทูเรียน รวมทั้งสัมโด้วย การค้าสัมโในสมัยนั้นแม้ว่าสัมโจะเริ่มเป็นที่ต้องการในกลุ่มผู้บริโภคแล้วแต่ต้องอาศัยการค้าขายที่ควบคู่ไปกับพืชสวนชนิดอื่นด้วย เมื่อครั้งที่กรมหลวงดำรงราชานุภาพได้เดินทางตรวจราชการหัวเมืองในท้องที่เมืองนครชัยศรีเป็นที่

ทราบว่าการค้าส้มโอได้เริ่มเกิดเป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้นแล้ว จำนวนส้มโอที่ชาวสวนนำไปขายทางเรือ เป็นเพียงผลผลิตส่วนหนึ่งเท่านั้น และอาจมีมูลค่าการค้าที่มากเกินกว่าตัวเลขที่ระบุเพียง 400 ผล เพราะแหล่งเพาะปลูกสำคัญของส้มโออยู่ระหว่างคลองสาขาที่ทอดยาวระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยา และแม่น้ำท่าจีน ซึ่งเป็นการนับจำนวนตัวเลขปริมาณส้มโอที่ขนถ่ายเข้าสู่เมืองนครชัยศรีเท่านั้น ซึ่งในจำนวนนี้ ยังไม่ได้รวมกับปริมาณที่ส้มโอที่มีการขายเข้าสู่ตลาดในกรุงเทพฯ ซึ่งอาจมีปริมาณมากกว่าตลาดที่ลานพระปฐม ดังนั้นการค้าส้มโอของเมืองนครชัยศรีจึงไม่ได้มีปริมาณน้อยเลย

ส้มโอ นครชัยศรีเป็นผลไม้ที่มีผู้นิยมรับประทานเป็นจำนวนมากตั้งแต่เกษตรกรไปจนถึงชนชั้นสูง และชาวต่างชาติอีกจำนวนมากที่เริ่มให้ความสนใจในการบริโภคส้มโอ นครชัยศรี และส้มโอเป็นที่ต้องการมากยิ่งขึ้น ซึ่งชนชั้นสูงและชาวต่างชาติเป็นผู้มีส่วนสำคัญในการผลักดันให้ส้มโอ นครชัยศรีเป็นที่รู้จักแก่สาธารณชนในวงกว้างทั้งในประเทศและต่างประเทศ ดังนั้นการทำสวนส้มโอของชาวนครชัยศรี จะมีการปลูกในเชิงพาณิชย์ควบคู่ไปกับการพัฒนาปลูกพืชสวนชนิดอื่นๆ อย่างเป็นรูปธรรมมากขึ้น ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพบว่า มีเอกสารบันทึกถึงการจับเก็บภาษีสินค้าทางเรือ จากเส้นทางเมืองนครชัยศรีสู่พระปฐมเจดีย์ ปรากฏว่าการค้าส้มโอได้เริ่มมีการส่งออกขายในหัวเมืองอื่นๆ ใกล้เคียงบ้างแล้ว โดยในขณะนั้นส้มโอเมืองนครชัยศรีเป็นผลไม้ที่ขึ้นชื่อมาก

การบูรณาการระหว่างส้มโอและพืชเกษตรอื่นๆ

ต่อมาในปีพ.ศ. 2445 มีสเตอร์คาโตยามาผู้เชี่ยวชาญด้านการเกษตรของรัฐบาลไทยได้ให้คำแนะนำแก่รัฐบาลในการทำงานของชาวนาที่ไม่ควรปลูกข้าวอย่างเดียว แต่ควรให้ชาวนาปลูกผัก ทำสวนผลไม้ต่างๆ เอาไว้กินแทนการซื้อ การเพาะปลูกพืชสวนเป็นอีกทางเลือกหนึ่งของเกษตรกร โดยเฉพาะในชนชั้นชาวนาและชาวจีนอพยพที่นำวิธีการเพาะปลูกที่คุ้นเคยมาปรับใช้ในหัวเมือง นครชัยศรี ดังนั้นในการปรับเปลี่ยนวิถีทางการผลิตของตนในสังคมเกษตรกรรม ส้มโอเป็นผลผลิตหนึ่งที่เกษตรกรและภาครัฐเองรับรู้ถึงคุณภาพในผลผลิตของตนและเริ่มให้ความสำคัญมากขึ้นเรื่อยๆ ในภายหลัง

ในปีพ.ศ. 2450 การปลูกส้มโอของเมืองนครชัยศรีมีวิธีการปลูกสองวิธี วิธีแรกปลูกด้วยเมล็ด แต่การปลูกด้วยเมล็ดมักจะใช้ปลูกเป็นต้นแม่พันธุ์มากกว่าเพราะจะได้ก้านและใบสำหรับนำมาตอนกิ่ง จะเป็นต้นแข็งแรงแต่จะมีลูกออกมาน้อย วิธีที่สองคือการปลูกด้วยการตอนกิ่งส้มโอใช้ระยะเวลา 3 ปี จึงจะมีผลผลิต ส้มโอชอบดินที่มีลักษณะโปร่ง ร่วนซุย (โลมิซอย) ส้มโอไม่ชอบดินเหนียว เวลาปลูก ขุดหลุมลึก และกว้าง 75 เซนติเมตร โดยจะต้องเว้นระยะห่างกัน 3-4 เมตร การปลูกส้มโอดูแลง่าย เหมือนผลไม้อื่นๆ ทั่วไป เป็นต้นไม้ผลที่มีความแข็งแรงสูง และมีผลส้มลูกใหญ่กว่าส้มอื่น เกษตรกร ในเมืองนครชัยศรีนิยมทำสวนส้มผลเล็ก บริเวณท่าตลาดเกษตรกรจะปลูกเป็นสวนเป็นไร่ส้ม ปัญหาจากสภาพดินเค็มอาจทำให้ผลส้มไม่โตมากนัก คุณภาพส้มที่ได้ในช่วงเวลาดังกล่าวยังไม่สามารถจะขายส่งออก

ไปต่างประเทศได้เพราะคุณภาพส้มของประเทศอเมริกาและญี่ปุ่นมีคุณภาพดีกว่า มิสเตอร์คาโตยามา (Katoyama) ชาวญี่ปุ่น ผู้เชี่ยวชาญด้านการเกษตรของรัฐบาล ได้ให้ข้อเสนอว่ารัฐบาลควรที่จะส่งเสริมให้เกษตรกรที่ปลูกส้มในเมืองนครชัยศรี เอาพันธุ์ส้มโออย่างดีจากต่างประเทศมาทดลองปลูกบ้าง รัฐบาลในสมัยนั้นจึงมีความพยายามที่จะนำส้มโอพันธุ์ดีมาทดลองปลูก เห็นได้จากการที่รัฐบาลส่งส้มโอทุเรียน และมังคุดให้แก่กงสุลอเมริกัน เพื่อนำไปทดลองปลูกในอเมริกาเพื่อเป็นแนวทางแลกเปลี่ยน ส้มจากอเมริกาไปปลูกในเมืองไทย แต่รัฐบาลก็ไม่ได้ดำเนินการขอแลกเปลี่ยนใดๆ นอกจากนั้น ส้มโอเมืองนครชัยศรียังคงถูกใช้เป็นเครื่องเจริญสัมพันธไมตรีทางการทูตระหว่างประเทศไทยกับ ประเทศสหรัฐอเมริกามาก่อน เมื่อมิสเตอร์ยอนแวน แมกเมอร์เร (Mr. Gonvan Magmeray) กงสุลอเมริกันส่งหนังสือถึงรัฐบาลไทยมีใจความสำคัญว่า “มีผู้เขียนหนังสือมาจากแคลิฟอร์เนีย ถึงกงสุลอเมริกัน อยากทราบว่าเอาต้นไม้อย่างส้มโอ มังคุด ทุเรียน ต้นยอมาๆ ไปปลูกในอเมริกาจะสำเร็จหรือไม่”

การเปิดตลาดต่างประเทศ

วันที่ 14 มีนาคม พ.ศ. 2450 รัฐบาลไทยได้ส่งผลไม้ทั้งสามชนิดให้แก่สหรัฐอเมริการวมทั้ง หนังสือวิธีการปลูก ซึ่งส้มโอน่าจะปลูกได้ผลดีมากกว่าอย่างอื่น รองลงมาจะเป็นมังคุด ส่วนทุเรียน ไม่น่าปลูกได้เพราะเป็นต้นไม้ที่อ่อนแอ ในสมัยนั้นส้มโอนครชัยศรีมีชื่อเสียงในเรื่องรสชาติดี มีอยู่ 2 สายพันธุ์ คือ พันธุ์ขาวแป้น และพันธุ์ขาวพวง ชาวต่างชาติชอบรสชาติของส้มโอเนื่องจาก มีรสชาติหวานอมเปรี้ยว ส้มโอทั้งสองชนิดมีรสชาติต่างกันและหวานหอมต่างกันจึงเป็นที่นิยมปลูก ชื่อเสียงของส้มโอพันธุ์นครชัยศรีเป็นที่ต้องการของตลาดต่างประเทศมาตั้งแต่ปลายสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ต่อมาปีพ.ศ. 2453 ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ความต้องการส้มโอนครชัยศรีจากชาวต่างชาติมีมากขึ้น ชาวต่างชาติชาติแรกที่ให้ความสนใจ คือ ชาวอเมริกัน ในสมัยนั้น มิสเตอร์ตาเลอร์ กงสุลอเมริกันประจำประเทศไทย (Mr. G. Cornell Tarter, American Consul General) ซึ่งเป็นตัวแทนรัฐบาลอเมริกาและกรมเพาะปลูกประเทศอเมริกา ได้ขอกิ่งส้มโอพันธุ์นครชัยศรี กับกระทรวงเกษตรราธิการ จำนวน 4 ทีบไปปลูกในประเทศอเมริกา ส้มโอนครชัยศรีจึงมีชื่อเสียงเป็นที่ รู้ทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติถึงคุณภาพส้มโอนครชัยศรีว่ามีรสชาติดีที่สุดอีกสายพันธุ์หนึ่ง ด้านการ ส่งออกของส้มโอนครชัยศรีรวมทั้งส้มในประเทศไทยเริ่มจากในหมู่เกาะในแถบทะเลแปซิฟิกไปจนถึง อเมริกา ในมลรัฐแคลิฟอร์เนียเป็นเมืองที่มีชาวจีนเดินทางไปแสวงหาโอกาสทางเศรษฐกิจเป็นทั้งแรงงาน สร้างทางรถไฟ ทำเหมืองแร่ ฯลฯ ดังนั้นส้มโอนครชัยศรีจึงมีฐานตลาดสำคัญออกไปไกลถึงอเมริกา เพราะวัฒนธรรมการใช้ส้มเพื่อบูชาบรรพบุรุษของชาวจีนในย่านชาวจีนในแถบอเมริกาตะวันตก เป็นสิ่งที่ ชาวจีนนิยมปฏิบัติกันอย่างแพร่หลาย ขณะเดียวกันกลุ่มผู้รับซื้ออีกกลุ่มหนึ่งอาจเป็นชาวอเมริกันเองที่

พยายามหาผลไม้ที่สามารถทดลองเพาะปลูกในเขตเพาะปลูกต่างๆ ของอเมริกา ในสมัยนั้นผู้แทนของรัฐบาลไทยได้ส่งมิสเตอร์บาร์เน็ต (Mr. Barnet) ที่ปรึกษาการเพาะปลูกกระทรวงเกษตรไปตัดกิ่งส้มโอพันธุ์นครชัยศรีใส่หีบ 4 ใบ ส่งไปทดลองปลูกในอเมริกาในวันที่ 2 มกราคม พ.ศ. 2453 การที่รัฐบาลไทยสามารถส่งพันธุ์ส้มโอ นครชัยศรีให้แก่รัฐบาลสหรัฐอเมริกาได้สำเร็จเป็นการสร้างสัมพันธ์ไมตรีของทั้งสองประเทศให้มีความแนบแน่นมากยิ่งขึ้น ซึ่งในสมัยนั้นการที่ไทยเอื้อเพื่อต่อการร้องขอของสหรัฐในกรณีต่างๆ ย่อมได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐของประเทศไทยเพราะความกดดันทางการเมืองจากทั้งฝรั่งเศสและอังกฤษยังเป็นปัญหาซึ่งบีบบังคับให้ไทยจำเป็นต้องเอื้อเพื่อต่อความสัมพันธ์ทางการเมืองระดับประเทศที่มีความสำคัญมาก ก่อนหน้านั้นรัฐบาลอเมริกันเคยพยายามนำกิ่งส้มโอพันธุ์นครชัยศรีไปปลูกแล้ว แต่ไม่ใช้การร้องขอในนามรัฐบาล แต่เป็นในนามผู้ว่าการมลรัฐแคลิฟอร์เนีย การจัดส่งในครั้งนี้จึงขาดการดูแลที่ถูกต้องจึงประสบความล้มเหลว ดังนั้นการส่งกิ่งส้มโอในครั้งต่อมาจึงมีความหมายกับรัฐบาลอเมริกาและประเทศไทยมาก เพราะรัฐบาลอเมริกามีความตั้งใจที่จะนำกิ่งส้มโอ นครชัยศรีไปขยายการเพาะปลูกในมลรัฐแคลิฟอร์เนีย ประเทศอเมริกาเป็นอย่างมาก ดังนั้นการที่ไทยสามารถส่งพันธุ์ส้มโอ นครชัยศรีไปจนสำเร็จลุล่วงด้วยดีจึงเป็นการสร้างสัมพันธ์ไมตรีของทั้งสองประเทศให้แน่นแฟ้นมากยิ่งขึ้นตามมาภายหลัง

การขยายพื้นที่ส้มโอในภาคกลาง

ในปีพ.ศ. 2454 รัฐบาลได้เรียกเก็บภาษีอากรเพิ่มขึ้นมีรายได้ทั้งหมด 1,155 บาท และในปีพ.ศ. 2455 เมื่อมีการเพิ่มประเภทอากรสวนสามารถจัดเก็บเพิ่มขึ้นถึง 20,896 บาท รัฐบาลได้มีการประกาศเรียกเก็บภาษีต้นผลไม้ของเมืองนครชัยศรีเพิ่มขึ้นอีกหลายรายการ เกษตรกรบางส่วนกลัวจะต้องเสียภาษีต้นผลไม้เพิ่ม เกษตรกรบางรายจึงตัดต้นผลไม้ของตนลง ต่อมาเมื่อความต้องการผลไม้จากสวนของชาวนครชัยศรีมีมากขึ้น เกษตรกรจึงเริ่มหันมาขยายพื้นที่เพาะปลูกพืชสวนกันมากยิ่งขึ้น ตลาดรับซื้อผลไม้จากนครชัยศรีจะถูกส่งไปทางเรือและทางรถไฟไปในตลาดรับซื้อสำคัญสองแห่งแห่งแรก คือ ที่สถานีรถไฟพระปฐมเจดีย์มีปริมาณผลไม้มารวมกันมากถึง 3,327 ตัน แห่งที่สอง คือ สถานีรถไฟบางกอกน้อย 4,028 ตัน การค้าผลไม้ของชาวสวนผลไม้จากพื้นที่เพาะปลูกของเกษตรกรสามารถสร้างรายได้ให้แก่เกษตรกรเพิ่มมากขึ้นซึ่งแต่ก่อนจะทำอย่างเดียว การทำสวนผลไม้สามารถทำให้เกษตรกรของนครชัยศรีมีฐานะทางเศรษฐกิจที่มั่นคงมากยิ่งขึ้น หากเปรียบระยะเวลาลงทุนแล้วการทำสวนอาจมีเวลานานกว่าแต่ให้ผลตอบแทนที่คุ้มค่ามากกว่าการทำนา

การขยายพันธุ์สู่ต่างประเทศ

ต่อมาในปีพ.ศ. 2456 อังกฤษเป็นชาติที่สองที่ขอกิ่งส้มโอนครชัยศรีของไทยไปปลูกในประเทศอาณานิคมของตนเมื่อวันที่ 11 กรกฎาคม พ.ศ. 2456 กระทรวงเกษตรของไทยได้รับหนังสือจากกรมเพาะปลูกจากกรมป่าไม้ในโรปี (FOREST DEPARTMENT NAIROBI) ประเทศแอฟริกาตะวันออกอาณานิคมอังกฤษ (BRITISH EAST AFRICA) ขอกิ่งพันธุ์ส้มโอนครชัยศรีชนิดที่ไม่มีเมล็ด เพื่อไปทดลองปลูกจำนวน 12 กิ่ง ในสมัยนั้นรัฐบาลได้เลือกนำกิ่งส้มโอนครชัยศรีจากอำเภอตลาดใหม่สวนของชาวจีนชื่อ กิมยี่น จนสามารถตอนกิ่งลงเพาะชำในถังปีบส่งให้แอฟริกาตะวันออกในปีถัดมาได้สำเร็จ ในขณะนั้นอังกฤษมีความต้องการส้มโอนครชัยศรีไปปลูกในอาณานิคมของตนเนื่องจากในพื้นที่อาณานิคมที่อังกฤษครอบครองนั้นมีทั้งชาวพื้นเมืองเดิมและแรงงานชาวจีนในการสร้างสาธารณูปโภคต่างๆ ในอาณานิคมของตนประสบปัญหาสำคัญในการไม่มีผลผลิตอื่นที่สามารถทดแทนผลผลิตที่เป็นอาหารหลัก ซึ่งในมลรัฐแคลิฟอร์เนียของสหรัฐอเมริกาประสบปัญหาเดียวกัน อย่างไรก็ตามนอกจากผลไม้อย่างส้มโอแล้ว ต่างชาติยังให้ความสนใจเข้ามาแย่งชิงพืชพันธุ์ธัญญาหาร ผลไม้อื่นๆ ต่างชาติก็มีความสนใจด้วยเช่นกัน จะเห็นได้ว่าส้มโอของนครชัยศรีเป็นสายพันธุ์ที่มีชาวต่างชาติพยายามนำไปปลูกทั้งในอเมริกาและแอฟริกาอยู่เสมอ สาเหตุสำคัญที่ส้มโอเป็นผลไม้ที่มีผู้นิยมนำไปปลูกนั้นเนื่องจากเป็นผลไม้ที่ให้ผลขนาดใหญ่และมีรสชาติถูกปากชาวต่างชาติ อีกทั้งส้มโอนครชัยศรีเป็นสายพันธุ์ที่สามารถทนต่อปริมาณน้ำเค็มในระดับต่ำได้ดี จากบันทึกเอกสารจากกรมป่าไม้ในโรปี ประเทศแอฟริกาตะวันออกอาณานิคมอังกฤษในวันที่ 11 กรกฎาคม พ.ศ. 2456 สถานที่ที่จะนำ กิ่งส้มโอนครชัยศรีไปทดลองปลูกนั้นทางเจ้าหน้าที่ต้องการนำไปปลูกที่ตำบลกิสเมยู (Kismayu) ริมแม่น้ำยูบา (Juba) ซึ่งแม่น้ำสายดังกล่าวมีลักษณะคล้ายกับแม่น้ำท่าจีน คือ บางเวลามีน้ำเค็มหนุนสูงเช่นกัน จึงน่าจะเหมาะสมที่จะนำส้มโอพันธุ์ดังกล่าวที่มีลักษณะทนต่อสภาพน้ำเค็มได้ดีไปทดลองปลูกในพื้นที่ดังกล่าวได้ จึงทำให้ทราบได้ว่าส้มโอพันธุ์นครชัยศรีสามารถทนน้ำเค็มได้

ผลไม้เชิงสัญลักษณ์ของพื้นที่

หลัง พ.ศ 2456 เป็นต้นมาความสำคัญของส้มโอ เริ่มกลายเป็นผลไม้ในเชิงสัญลักษณ์ของชาวนครชัยศรีชัดเจนมากยิ่งขึ้น และกระบวนการพัฒนาพืชสวนให้กลายเป็นพืชเศรษฐกิจเริ่มประสบความสำเร็จ จึงอาจกล่าวได้ว่าความสำเร็จในการส่งเสริมให้ส้มโอกลายเป็นพืชเศรษฐกิจมีความสำเร็จมาจากพื้นฐานสำคัญ คือ การริเริ่มจากชาวนครชัยศรีทำการทดลองเพาะปลูกให้เหมาะสมกับสภาพดินฟ้าอากาศ ทดลองผิดลองถูกเกิดกระบวนการสั่งสมประสบการณ์จากการเรียนรู้จนได้พันธุ์ส้มโอที่เหมาะสมกับสภาพดินฟ้าอากาศของนครชัยศรีเอง อีกประการหนึ่ง คือ การพัฒนาของเกษตรกรจากการทำนาเป็นพื้นเพเดิมเริ่มหันมาให้ความสนใจพืชสวน เป็นกระบวนการที่แสดงให้เห็นว่าเกษตรกรของนครชัยศรีมีความสามารถที่จะพัฒนาเศรษฐกิจจากรากฐานสำคัญที่คุ้นเคยจากสังคมเกษตรกรรมได้เป็น

อย่างดี สัมโอนครชัยศรีนั้นได้พิสูจน์ความเป็นสัญลักษณ์ด้านพืชสวนที่ประสบความสำเร็จสามารถสร้างรายได้และชื่อเสียงให้แก่ท้องถิ่นมาอย่างยาวนาน โดยระยะเวลาที่ผ่านมาความสำคัญของสัมโอนครชัยศรีสามารถสร้างชื่อเสียงโดยที่ไม่ต้องพึ่งพิงการพัฒนาอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ เพียงแต่เกษตรกรชาวสวนเลือกเป็นพืชทางเลือกในการประกอบอาชีพก็สามารถใช้เป็นผลไม้ที่สร้างงานสร้างรายได้เข้าสู่เกษตรกรชาวสวนของนครชัยศรีโดยตรง (รัฐพล กรธีระธาดา, 2550 : 184-194)

วิกฤตการณ์น้ำเน่าเสียลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี

ในปีพ.ศ. 2543 เกิดวิกฤตการณ์น้ำเน่าเสียของลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีซึ่งไม่เคยปรากฏมาก่อนในประวัติศาสตร์ของลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี น้ำเสียเริ่มตั้งแต่อำเภอบางปลาม้าและอำเภอสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรี น้ำในแม่น้ำเป็นสีดำ ส่งกลิ่นเหม็นตลอดลำน้ำ ปลาในกระชังและในแม่น้ำตายหมด ผักบุง ผักกระเฉดเสียหาย น้ำในแม่น้ำไม่สามารถอุปโภคได้ สภาพน้ำเน่าเสียดำรงอยู่ประมาณ 2 อาทิตย์จึงคลี่คลาย (สาวภา พรสิริพงษ์, 2548 : 13) วิกฤตการณ์ครั้งนี้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตประจำวันของคนในพื้นที่เป็นอย่างมาก ส่วนการป้องกันสวนส้มโอของชาวสวนในวิกฤตการณ์น้ำเน่าเสียยังส่งผลกระทบต่อสวนส้มโอไม่มากนักเนื่องจากชาวสวนสามารถกั้นน้ำไม่ให้น้ำเสียเข้ามาภายในร่องสวนได้ ดังคำสัมภาษณ์ของปราชญ์ชาวบ้าน ดังนี้

“...น้ำดำทั้งแม่น้ำเลย อำเภอสองพี่น้อง สุพรรณบุรี ข้าวตั้งรวง นาเน่าหมดเลย เคঁปปล่อยน้ำลงมาแม่น้ำเน่าหมด แต่กระทบกระเทือนส้มโอเล็กน้อย เราไม่เปิดน้ำเข้าสวน ชลอกการรดน้ำไว้ก่อน...” (ปราชญ์ชาวบ้าน, 20 สิงหาคม 2556)

ภัยพิบัติอุทกภัยวิกฤตการณ์ครั้งใหญ่ของชาวสวนส้มโอนครชัยศรี

แม้ว่าจะเกิดเหตุการณ์ภัยพิบัติอุทกภัยมาหลายครั้งแต่เหตุการณ์ภัยน้ำท่วมที่รุนแรงและส่งผลกระทบต่อชาวสวนส้มโอมากที่สุดคือเหตุการณ์เมื่อปีพ.ศ. 2554 ได้เกิดวิกฤตการณ์ภัยพิบัติอุทกภัยครั้งใหญ่ที่สวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีได้รับผลกระทบอย่างมาก สวนส้มโอในจังหวัดนครปฐมมีประมาณ 5,000 ไร่ ถูกน้ำท่วมตั้งแต่ปลายเดือนตุลาคมจนถึงต้นเดือนธันวาคม พ.ศ. 2554 ส่งผลให้ต้นส้มโอตายเป็นจำนวนมาก ความเสียหายที่เกิดขึ้นรุนแรงและกว้างขวางมาก เช่น ในอำเภอสามพราน ซึ่งเป็นพื้นที่ปลูกส้มโอกว่า 80% ของจังหวัดนครปฐมนั้นน้ำได้ท่วมสวนส้มโอไปทั้งหมด (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2554 : 3) ดังคำสัมภาษณ์ผู้ใหญ่บ้านตำบลบางเตยที่สวนส้มโอได้รับความเสียหายจากวิกฤตการณ์ในครั้งนี้ ดังนี้

“...รอบแรกอยู่ได้นะ แล้วพอมันเริ่มมามาก ฝั่งนู้นท่วมเรื่อยมาก็ไม่อยู่แล้ว จนจะท่วมไล่ๆ ขึ้น พอไม่อยู่ปั๊บ เราก็รีบเข้าบ้านก่อน กั้นในบ้านๆ ก็ไม่อยู่ปิดประตูเอากระสอบทรายกั้นก็ไม่อยู่ตามพื้นเนี่ย ก็เลยเก็บของในบ้าน ก็ต้องปล่อย ส่วนสวนส้มก็ใช้รถตัดดินมากั้นสวนก็เอาไม่อยู่ ส้มโอตายหมด....” (นายธวัช ไทยทวี, 7 มีนาคม 2556)

ชาวสวนได้พยายามป้องกันสวนส้มโอของตนเองให้รอดจากวิกฤตการณ์น้ำท่วมในครั้งนี้ แต่ส่วนใหญ่ความพยายามดังกล่าวจะไม่เป็นผล สวนส้มโอส่วนใหญ่ถูกน้ำท่วมจนต้นส้มโอตายเกือบหมดทั้งสวน ดังคำสัมภาษณ์ของนายสมหมาย จันทรฉาย และนางวนิดา สุขสงวน ที่ได้บอกเล่าถึงความพยายามในการป้องกันสวนส้มโอของตนเอง ดังนี้

“...ตอนน้ำท่วมใช้ตั้งคัน ใช้กระสอบทรายป้องกันสวน แต่ก็เอาไม่อยู่ท่วมกันหมดเลย ก็เริ่มปลูกใหม่ แบ่งเป็นสามส่วน ที่ปลูกไปร้อยละห้า และจะปลูกตามไปอีก สองร้อยละ....” (สมหมาย จันทรฉาย, 12 มีนาคม 2556)

“....เอาดินกั้น กระสอบทรายกั้น ใช้คนขนเรือป้อง ค่าคนงานวันละ 500 แต่เอาไม่อยู่วันที่จะจมนะ สั่งหินคลุกสิบล้อมาถมไม่ทัน จมหมด....” (นางวนิดา สุขสงวน, 16 กุมภาพันธ์ 2556)

อาจกล่าวได้ว่า ส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีมีข้อสันนิษฐานถึงที่มาหลายแหล่งและมีประวัติความเป็นมาที่ยาวนานตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ทั้งด้านการค้าขายส้มโอ ด้านการถ่ายทอดวิธีการเพาะปลูก การนำกิ่งพันธุ์เข้ามาจากชาวจีนที่อพยพเข้ามาอาศัยอยู่ลุ่มน้ำแห่งนี้ เพื่อใช้ในการประกอบพิธีกรรมการไหว้บูชาบรรพบุรุษตามธรรมเนียมเดิม ด้านต่างประเทศ ส้มโอเป็นผลไม้สำหรับการเจริญสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศ และประการสำคัญส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีสะท้อนวิถีชีวิตวัฒนธรรม ความหลากหลายทางเชื้อชาติที่อยู่ร่วมกับวิถีไทยได้อย่างผสมกลมกลืน จนเกิดเป็นอัตลักษณ์ คุณค่า ภูมิปัญญาของเกษตรกรสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีในปัจจุบัน

สถานการณ์

การเข้ามาของส้มโอ

-พ.ศ. 2310-พ.ศ. 2438

จากแคว้นตั้งเกี้ยวของประเทศจีน

-พ.ศ. 1214-พ.ศ. 1920

จากหมู่เกาะมลายู

-พ.ศ. 1650-พ.ศ. 1850

จากจีนตอนใต้

-ประเทศไทยเป็นถิ่นกำเนิดของ
ส้มโอ

-ลงนามในสนธิสัญญา
เบาว์ริง

-ส้มโอเป็นสินค้าขาเข้าและ
สินค้าขาออกของนครชัยศรี
กับกรุงเทพ

-การค้าส้มโอควบคู่กับพืชสวน
ชนิดอื่น

-ส้มโอเริ่มมีการส่งออกไปขาย
ในหัวเมืองอื่นๆ

-ผู้เชี่ยวชาญชาวญี่ปุ่นด้าน
การเกษตรของรัฐบาลไทยได้ให้
ข้อคิดแก่รัฐบาลโดยแนะนำให้
ชาวนาปลูกผัก ทำสวนผลไม้
ต่างๆ

-นิยมทำสวนส้มผลเล็ก

-นำพันธุ์ส้มโออย่างดีมาทดลองปลูก

-ส้มโอเมื่อนครชัยศรีเป็นเครื่อง
เจริญสัมพันธไมตรีทางการทูต
ระหว่างประเทศไทยกับประเทศ
สหรัฐอเมริกา

พ.ศ.

1214-2438

2398

2441

2445

2450

-มีการเพาะปลูกส้มโอของชาว
นครชัยศรี

-การเปลี่ยนแปลงระบบ
การแลกเปลี่ยนสินค้า
มาเป็นระบบการค้าขาย
ในระบบเงินตรา

-ส้มโอนครชัยศรีเป็นที่รับรู้แก่
สาธารณชนในวงกว้างทั้งใน
ประเทศและต่างประเทศ

-การปรับเปลี่ยนวิถีทางการผลิต
ของตนในสังคมเกษตรกรรม
-เกษตรกรและภาครัฐรับรู้ถึง
คุณภาพในผลิตผลของตนและ
เริ่มให้ความสำคัญกับส้มโอ
มากขึ้น

-ชื่อเสียงของส้มโอพันธุ์นครชัยศรี
เป็นที่ต้องการในตลาดรับซื้อ
ต่างประเทศ

ภาพที่ 10 แสดงประวัติศาสตร์และลำดับเหตุการณ์สำคัญที่ส่งผลต่อส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี

สถานการณ์

-กงสุลอเมริกันประจำประเทศไทย ได้ร้องขอกิ่งส้มโอพันธุ์นครชัยศรีกับกระทรวงเกษตรธิการไปปลูกในประเทศอเมริกา
-กระทรวงเกษตรตัดกิ่งส้มโอพันธุ์นครชัยศรีใส่หีบ 4 ใบ ส่งไปทดลองปลูกในอเมริกา

-รัฐบาลได้เรียกเก็บภาษีอากรเพิ่มขึ้น
-มีการเพิ่มประเภทภาษีอากรสวน
-เกษตรกรเริ่มหันมาขายยพื้นที่เพาะปลูกพืชสวนกันมากยิ่งขึ้น

-กรมเพาะปลูกจากกรมป่าไม้ในโรปี ประเทศแอฟริกาตะวันออกขอพันธุ์ส้มโอนครชัยศรีชนิดที่ไม่มีเมล็ดเพื่อไปทดลองปลูก
-ส้มโอเริ่มกลายเป็นผลไม้ในเชิงสัญลักษณ์ของชาวนครชัยศรีชัดเจนมากขึ้น

-วิกฤตการณ์น้ำเสียของกลุ่มแม่บ้านนครชัยศรี เริ่มตั้งแต่อำเภอบางปلام้าและอำเภอสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรี

-วิกฤตการณ์ภัยพิบัติอุทกภัยครั้งใหญ่

พ.ศ.

-ชื่อเสียงของส้มโอนครชัยศรีจึงเป็นที่ปรากฏถึงความสำคัญทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติถึงคุณภาพและรสชาติที่ดีที่สุดอีกสายพันธุ์หนึ่ง

-การทำสวนผลไม้ไม่สามารถทำให้เกษตรกรของนครชัยศรีมีฐานะทางเศรษฐกิจที่มั่นคงมากยิ่งขึ้น

-ส้มโอนครชัยศรีเป็นที่นิยมนำไปปลูกทั้งในอเมริกาและแอฟริกา
-ส้มโอนครชัยศรีนั้นได้พิสูจน์ความเป็นสัญลักษณ์ด้านพืชสวนที่ประสบความสำเร็จสามารถสร้างรายได้และชื่อเสียงให้แก่ท้องถิ่น

-น้ำในแม่น้ำเป็นสีดำ ส่งกลิ่นเหม็นตลอดลำน้ำ ปลาในกระชังและในแม่น้ำตายหมด ผักบุงผักกระเฉดเสียหาย น้ำในแม่น้ำไม่สามารถอุปโภคได้

-สวนส้มโอในจังหวัดนครปฐมมีประมาณ 6,000 ไร่ โดยในพื้นที่อำเภอสามพรานเป็นพื้นที่ที่ปลูกส้มโอมากที่สุด ส้มโอจำนวนกว่า 5,000 ไร่ ถูกน้ำท่วม 100 เปอร์เซ็นต์

ภาพที่ 10 แสดงประวัติศาสตร์และลำดับเหตุการณ์สำคัญที่ส่งผลต่อส้มโolumแม่บ้านนครชัยศรี (ต่อ)

ข้อมูลทั่วไปของส้มโอ

ข้อมูลส้มโอทั่วไปมีดังนี้ (สมคิด เทียมรัศมี, 2548 : 10-14)

1. ลำต้น ส้มโอเป็นไม้ยืนต้นขนาดกลาง มีความสูงประมาณ 6-8 เมตร แต่ถ้าปลูกในที่เหมาะสมและมีอายุมากๆ อาจสูงถึง 15 เมตร ทรงต้นโปร่ง ลำต้นใหญ่ กิ่งใหญ่ บางครั้งมีหนามตามลำต้น ยิ่งถ้าปลูกด้วยเมล็ดจะมีหนามแข็งยาวถึง 1 นิ้ว

2. ใบ ส้มโอมีใบใหญ่รูปไข่ (ovate-oblong) หรือคล้ายผลสมอ (elliptic) ยาว 4-6 นิ้ว แบ่งออกเป็น 2 ตอนๆ แรกเรียกตัวใบ ตอนก้านใบเรียกหูใบ ปลายใบมนและซ้อนขึ้นเล็กน้อย สีของใบด้านบนเขียวเข้ม เป็นมัน ด้านล่างเป็นสีเขียวอ่อนมีขนอ่อนนุ่มอยู่ด้วย ริมใบเรียบหรือหยักเล็กน้อย เส้นใบนูนเด่นชัด

3. ดอก ดอกของส้มโอออกตอนปลายกิ่ง ออกเป็นช่อแบบ axillary raceme จำนวน 10-20 ดอก หรือบางทีออกดอกเดี่ยวๆ ดอกเป็นดอกสมบูรณ์เพศ (perfect flower) ดอกค่อนข้างใหญ่ ก้านดอกยาว กลีบดอกสีขาวมี 4-5 กลีบ มีต่อมน้ำมันที่กลีบดอก กลีบรองมีสีเขียวอ่อน สั้นๆ 4-5 นิ้ว ถัดจากกลีบดอกเป็นเกสรตัวผู้มี 16-24 อัน ล้อมรอบรังไข่ รูปกลม สีเขียวอ่อน ก้านเกสรตัวเมียยาวใหญ่ ปลายกลม เมื่อดอกบานมีกลิ่นหอม ในฤดูที่ออกดอกมากที่สุดอยู่ระหว่างกลางเดือนธันวาคม ถึงกลางเดือนกุมภาพันธ์ และอีกครั้งหนึ่งระหว่างเดือนสิงหาคม ถึงเดือนกันยายน ระยะจากผลิดอกถึงดอกบานใช้เวลา 25-30 วัน และจากดอกบานถึงผลแก่ราว 180-210 วัน

4. ผล ผลมีขนาดใหญ่ เส้นผ่าศูนย์กลาง 12-18 เซนติเมตร สูง 14-16 เซนติเมตร จัดอยู่ในประเภท berry จำพวก hesperidium ทรงผลมีหลายแบบ เช่น กลมมน กลมแป้น กลมสูง มีจุดคล้ายผลสาลี ผิวของผลสีเขียวอ่อนถึงเหลืองอ่อน มีต่อมน้ำมันตามผิว เปลือกหนา 2-2.5 เซนติเมตร มีลักษณะนุ่ม จัดเป็น pericarp ของผล เนื้อที่ใช้บริโภคเกิดจากส่วนเจริญของ endocarp มีลักษณะเป็นเส้นยาวอัดรวมตัวกันอยู่ เรียกว่า กุ้ง (juice sac) ซึ่งภายในประกอบด้วยน้ำ (juice) มีรสหวานอมเปรี้ยวถึงเปรี้ยว ภายในผลแบ่งออกเป็นช่องหรือกลีบ 12-14 กลีบ ตรงกลางมีแกน (core) แข็ง แต่บางผลไม่มี เป็นโพรงกลวงกลางผล ปริมาณผลในต้นหนึ่งมีตั้งแต่ 40-100 ผลเฉลี่ยประมาณ 40-50 ผล/ต้น สีของเปลือกมีทั้งสีขาวและสีชมพู

5. เมล็ด ส้มโอมีเมล็ดค่อนข้างใหญ่ แบน เปลือกย่น อยู่รวมกันตรงกลางผลรอบๆ แกน บางผลไม่มีเมล็ดหรือเมล็ดลีบ ซึ่งสาเหตุอาจเนื่องมาจาก ไม่ได้รับการผสมเกสร (Parthenocarpic set) เป็นหมันเมื่อผสมตัวเอง บางฤดูเกสรตัวผู้มีสมรรถภาพต่ำ ส่วนส้มโอที่มีเมล็ดนั้นอาจเนื่องจากผสมข้ามพันธุ์ (varietal cross) ผสมข้ามต้นในพันธุ์เดียวกัน (clonal cross)

จากการสัมภาษณ์ชาวสวนส้มโอมีการสังเกตลักษณะของต้นส้มโอที่สั่งสมมานานจากประสบการณ์ของตนเอง ดังนี้

“...ใบส้มที่ออกมาใหม่ๆ จะเป็นสีเหลืองอมเขียว พอเพสลาด (กลางอ่อนกลางแก่) ก็จะเขียวเข้มขึ้นมา พอแก่ใบก็จะสีเขียว ดอกส้มเป็นดอกตูมมีสีขาว ส่วนต้นอ่อนเปลือกต้นส้มจะเป็นสีเขียว กลางๆ เป็นสีน้ำตาล พอแก่เป็นสีน้ำตาลเข้ม...” (ปราชญ์ชาวบ้าน, 20 สิงหาคม 2556)

จากการสัมภาษณ์นายวีระยุทธ เกติพันธุ์ ซึ่งเป็นชาวสวนส้มโอนครชัยศรี ได้อธิบายการสังเกตลักษณะใบและวิธีการบำรุงรักษา การดูแลส้มโอที่มีปัญหา ดังนี้

“...ส้มโอจะฟองทันทีทางใบ ขาดสังกะสีใบก็ลายทั้งใบ ขาดแมงกานีสกลางใบจะทะลุ ขาดแมงกานีสใบจะเหลืองปลายใบเราไม่ต้องเอาดินไปตรวจ ส้มเราโรตมาก่อนแล้ว ต้นไม้ช่วงมันแตก ต้นมันขยายแสดงว่ามีปัญหาทางต้นแล้วก็ต้องให้ยา ราดยาสองสามวันรวดที่หนึ่ง ถ้าเริ่มเป็นก็ให้ยา แต่ถ้าเป็นเยอะแล้วก็ไม่จำเป็นต้องให้แล้วเพราะกูกลับมาไม่ได้ ต้นก็ไม่ให้ผลปล่อยให้มันตายไป การให้ยาเราต้องรู้ว่ายาตัวไหนฉีดตอนไหน รู้จักหะความต้องการของส้ม ถ้าส้มไม่ต้องการฉีดไปก็ไม่กิน...” (นายวีระยุทธ เกติพันธุ์, 20 เมษายน 2556)

พันธุ์ส้มโอ

พันธุ์ส้มโอที่ปลูกในประเทศไทย (Thailand group) มีอยู่หลายพันธุ์ (สมคิด เทียมรัมย์, 2548 : 15-24) ซึ่งอาจเรียกชื่อต่างกันไปตามภาษาของท้องถิ่นที่ปลูก ดังนี้ จังหวัดนครปฐม สมุทรสาคร ราชบุรี ปลูกพันธุ์ขาวพวงขาวทองดี ขาวน้ำผึ้ง ขาวแป้น ขาวหอม ขุนนทน์ จังหวัดสมุทรสงคราม ปลูกพันธุ์ขาวใหญ่ จังหวัดชัยนาท ปลูกพันธุ์ขาวแตงกวา ขาวแก้ว กรุง จังหวัดพิจิตร ปลูกพันธุ์ท่าฮอย จังหวัดสงขลา สุราษฎร์ธานี นครศรีธรรมราช ปลูกพันธุ์ปัตตาเวีย แหล่งปลูกส้มโอพันธุ์ขาวพวง ขาวทองดี ขาวน้ำผึ้ง และขาวแป้น ปัจจุบันขยายไปยังจังหวัดต่างๆ เช่น นนทบุรี นครปฐม กรุงเทพฯ ปราชินบุรี ระยอง เป็นต้น แต่แหล่งที่ปลูกได้ผลดีมีชื่อเสียงอยู่ในท้องที่อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม ซึ่งเป็นแหล่งที่ปลูกส้มโอที่มีชื่อเสียงมากที่สุดมานานกว่า 60 ปีแล้ว จนเป็นที่เรียกติดปากกันว่า “ส้มโอนครชัยศรี” เนื่องจากสวนส้มโอส่วนใหญ่อยู่ริมฝั่งแม่น้ำนครชัยศรี ปัจจุบันพันธุ์ที่เป็นที่ต้องการของตลาดมีอยู่ 2 พันธุ์ คือ ขาวทองดี และขาวน้ำผึ้ง โดยเฉพาะพันธุ์ ขาวทองดีเป็นที่ต้องการของตลาดต่างประเทศมากกว่าพันธุ์อื่นๆ จากข้อมูลของกรมส่งเสริมการเกษตร พบว่า จากพื้นที่เพาะปลูกในช่วงปี 2543-2547 พบว่า พันธุ์ที่นิยมปลูกกันมากที่สุด คือ พันธุ์ทองดี โดยในปี 2547 มีพื้นที่เพาะปลูก 111,734 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 53.86 ของพื้นที่ปลูกส้มโอทั้งหมดและให้ผลผลิตร้อยละ 49.33 ของผลผลิตทั้งหมด รองลงมา คือ พันธุ์ขาวน้ำผึ้งและขาวพวง มีพื้นที่ปลูก 14,403 และ 14,362 ไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ 6.94 และ 6.92 ตามลำดับ จะเห็นได้ว่า ทั้งสามพันธุ์ที่กล่าวมาล้วนเป็นพันธุ์เพื่อการค้าหลักทั้งสิ้น (กรมส่งเสริมการเกษตร, 2550) ปัจจุบันพันธุ์ขาวพวงไม่ค่อยนิยมปลูกกันแล้วเนื่องจากไม่เป็นที่นิยมและ

ขายไม่ได้ราคา ตั้งแต่ชาวสวนประสบปัญหาภัยพิบัติอุทกภัยเมื่อปีพ.ศ. 2554 เกษตรกรในพื้นที่อำเภอสามพรานหันมานิยมปลูกส้มโอพันธุ์ขาวทองดี และขาน้ำผึ้งทดแทนส้มโอที่ตายไป เนื่องจากส้มโอพันธุ์ขาวทองดีเป็นที่นิยมของตลาดต่างประเทศ ส่วนส้มโอขาน้ำผึ้งเป็นที่นิยมของตลาดในประเทศและขายได้ราคาค่อนข้างสูง

พันธุ์ขาน้ำผึ้ง

ผลมีขนาดค่อนข้างใหญ่ ทรงผลกลมสูง แต่ไม่มีจุดเด่นชัดเหมือนพันธุ์ขาวพวง ด้านกันผลเรียบ ต่อมน้ำมันที่ผิวเปลือกมีขนาดใหญ่อยู่กันห่างๆ ผิวเปลือกมีสีเขียวเข้ม เปลือกค่อนข้างหนา ผลหนึ่งมีกิโลกรัมประมาณ 11-12 กิโลกรัม แยกออกจากกันง่าย กุ้งมีสีขาวอมเหลือง ขนาดกุ้งค่อนข้างใหญ่ เบียดกันแน่น มีน้ำมากแต่ไม่แฉะ รสหวานอมเปรี้ยว สามารถแกะเนื้อออกมาได้ง่าย เมล็ดมีขนาดใหญ่ แต่มีเมล็ดไม่มากนัก เป็นที่นิยมบริโภคโดยทั่วไป จากการสัมภาษณ์ชาวสวนส้มโอได้กล่าวถึงส้มโอพันธุ์ขาน้ำผึ้ง ดังนี้

“...ขาน้ำผึ้งเติบโตได้ง่ายรากก็แข็งแรง ดอกออกบ่อยจะตัดก็ตัดไม่ลงสวยไปหมด...”
(นายเสียง เสียบทวีม, 10 มีนาคม 2556)

ความนิยมในการปลูกส้มโอสายพันธุ์ต่างๆ ในพื้นที่คำนี้ถึงสถานการณ์ด้านการตลาดราคาส้มโอ ทั้งในประเทศและต่างประเทศ ส้มโอพันธุ์ที่ขายได้ราคาดีชาวสวนจะนิยมปลูกกันมาก ดังเช่นในพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองในปัจจุบันชาวสวนส้มโอนิยมปลูกส้มโอพันธุ์ขาน้ำผึ้งมากที่สุด เนื่องจากขายได้ราคาสูง มีรสชาติดี และนิยมนำไปเป็นของฝาก ดังคำสัมภาษณ์ปราชญ์ชาวบ้านได้กล่าวถึงข้อดี ข้อเสียของส้มโอพันธุ์ขาน้ำผึ้ง ดังนี้

“...ส้มโอขาน้ำผึ้งข้อดี คือ เนื้อกุ้งใหญ่ กีบส้มใหญ่ ทำให้มีเนื้อมาก รสชาติหวานอมเปรี้ยวเล็กน้อย กลมกล่อม ผลใหญ่นิยมเอาไปเป็นของขวัญ ของฝากบ้านเรานิยมปลูกขาน้ำผึ้งอันดับหนึ่ง เพราะราคาสูงกว่าเพื่อน ขายออกจากสวนได้ราคาถูกละ 100-120 บาท แม่ค้าเอาไปขาย 150-180 บาท ส่วนข้อเสียนะ ถ้าเป็นต้นสาวกุ้งจะแข็งกระด้าง เป็นหัวข้าวสารง่าย สีไม่เป็นสีน้ำผึ้งเป็นสีขากระด้างๆ ต้นสาวเปลือกจะหนา ต้นส้มอายุไม่ยืนเท่าทองดี เป็นส้มที่ออกลูกง่าย ออกลูกตลอดปีทำให้ต้นโทรมอายุสั้น อายุสั้นกว่าทองดี 15-16 ปี ก็ไม่ไหวแล้ว...” (ปราชญ์ชาวบ้าน, 25 กันยายน 2556)

พันธุ์ขาวทองดีหรือทองดี

ผลมีลักษณะกลมแป้น ขนาดโตปานกลาง เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 14-16 เซนติเมตร สูงประมาณ 12-14 เซนติเมตร ไม่มีจุด ที่หัวมีจิบเล็กน้อย กันเรียบถึงเว้าเล็กน้อย ผิวเรียบมีสี

เขียวเข้ม ต่อม น้ำมันละเอียดและอยู่ชิดกัน กตดูจะรู้สึกนิ่ม เปลือกค่อนข้างบาง เป็นสีขาวอมชมพู เรื่อยๆ ผลหนึ่งจะมีกลีบประมาณ 14-16 กลีบ สีของผนังกลีบมีสีชมพูอ่อน กุ้งมีสีชมพูเรื่อยๆ เปียกกัน แน่น แต่นิ่ม ฉ่ำน้ำ รสหวานฉ่ำ ไม่อมเปรี้ยว มีความหวานประมาณ 11-12 องศาบริกซ์ เมล็ดมีขนาดเล็ก เมล็ดมาก เนื่องจากพันธุ์ชาวทองดีมีรสชาติหวานฉ่ำซึ่งถูกคนไทย จึงเป็นที่นิยมบริโภคกันมาก ภายในประเทศ โดยเฉพาะในพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองนิยมปลูกส้มโอพันธุ์ทองดีสำหรับ ส่งไปขายตลาดต่างประเทศโดยเฉพาะในแถบเอเชียเนื่องจากส้มโอพันธุ์ทองดีเนื้อเป็นสีชมพูซึ่งเป็น สีที่แสดงถึงความเป็นสิริมงคลจึงมักนิยมนำไปไหว้บรรพบุรุษ ดังข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึก ดังนี้

“...ส้มโอทองดีเปลือกบาง รสชาติดีหวานอมเปรี้ยว เนื้อกุ้งเป็นสีชมพูทำให้น่ารักประทาน เนื้อกุ้งเป็นหัวข้าวสารยากกว่าขาน้ำผึ้ง ขนาดผลส้มกำลังดีเหมาะกับการส่งออก ลำต้นแข็งแรง ทนทานกว่าขาน้ำผึ้ง เป็นส้มที่มีอายุยืนอยู่ได้ 15-20 ปี บ้านเรานิยมส่งส้มทองดีไปนอก ไปฮ่องกง ไต้หวัน จีน นิยมส่งทองดีมากกว่าขาน้ำผึ้ง เพราะขนาดกำลังดี รสชาติเป็นที่นิยมของนอก คนจีน นิยมรสชาติและชอบสีชมพูของเนื้อส้ม ขาน้ำผึ้งก็ส่งออกเหมือนกันแต่น้อยกว่าทองดีเพราะลูกใหญ่ เปลือกหนาส่งได้ไม่ถี่ ส่วนข้อเสียของส้มทองดี คือ ต้นสาวเนื้อกุ้งเป็นสีชมพูเข้ม ถ้าแก่ 15 ปีขึ้นไป สีชมพูของเนื้อกุ้งจะจางลง ลูกส้มตรงกันจะแตกง่าย ถ้าเจอน้ำฝนมากๆ หรือใส่ปุ๋ยแรงลูกเพราะ เปลือกมันบาง ขาน้ำผึ้งไม่ค่อยแตก...” (ปราชญ์ชาวบ้าน, 25 กันยายน 2556)

สอดคล้องกับข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกของนายกัมพล สุขสมัย ซึ่งมีประสบการณ์ การทำสวนส้มโอมากกว่า 30 ปี และเป็นพนักงานควบคุมคุณภาพของบริษัทไทยสูง ผลไม้ จำกัดเป็นผู้ที่ คัดเลือกส้มโอที่มีคุณภาพจากสวนเพื่อที่จะส่งออกไปขายยังตลาดต่างประเทศ ดังนี้

“...แถวบ้านเราเนี่ยเขานิยมกินขาน้ำผึ้งกันนะ บ้านเรานิยมขาน้ำผึ้ง แต่ถ้าเป็นพีช เศรษฐกิจส่งออกจริงๆ ต้องเป็นทองดี...” (กัมพล สุขสมัย, 7 มีนาคม 2556)

พันธุ์ขาวแตงกวา

ผลมีลักษณะกลมแป้น ขนาดผลกลมปานกลาง เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 14-18 เซนติเมตร ก้นผลปานจนถึงเว้าเล็กน้อย ที่หัวไม่มีจุก ผิวเรียบ มีต่อมน้ำมันละเอียด ผิวมีสีเขียว เปลือกหนาปานกลาง ถ้ากดจะนิ่มมือ กุ้งมีสีขาว (สีขาวอมเหลือง) นิ่ม เปียกกันค่อนข้างแน่น รสหวานอมเปรี้ยวนิดๆ ไม่แฉะน้ำ มีเมล็ดน้อย แกะเนื้อออกได้ง่าย ลักษณะทั่วไปคล้ายกับพันธุ์ ขาวหอมที่มีปลูกอยู่ที่อำเภอสามพราน แต่เปลือกหนากว่า

พันธุ์ชาวพวง

เป็นพันธุ์ที่ให้ผลดก ขนาดผลโตปานกลาง ทรงผลกลมสูงเล็กน้อย มีจุดสูงมีจีบที่จุดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 13 เซนติเมตร สูงประมาณ 15-18 เซนติเมตร เฉพาะจุดสูงประมาณ 1.5-2 เซนติเมตร ด้านกันเว้าเล็กน้อย ผิวเรียบมีสีเขียวอมเหลือง ต่อม้ำมันค่อนข้างใหญ่อยู่ห่างกันพอสมควร กัดดูรู้สึกแข็ง เปลือกค่อนข้างบาง เป็นสีขาว ผลหนึ่งมีก๊ีบผลประมาณ 12-14 ก๊ีบแยกออกจากกันได้ง่าย กิ่งมีสีขาวยอมเหลือง (สีครีมอ่อน) ขนาดกิ่งค่อนข้างใหญ่เปียดกันอย่างหลวมๆ มีน้ำมากแต่ไม่แฉะน้ำ กิ่งค่อนข้างแข็ง รสหวานอมเปรี้ยว มีความหวานประมาณ 10 องศาบริกซ์ เมล็ดมีน้อยจนไม่มีเม็ดเลย ซึ่งชาวต่างประเทศรู้จักกันในนาม “Siamese Seedless Pomelo” สามารถเก็บผลได้ก่อนกำหนด แก่จัด คือมีความแก่ราว 60% สามารถส่งไปจำหน่ายต่างประเทศได้ไกลๆ โดยคุณภาพยังคงเดิม โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวจีนในฮ่องกงและสิงคโปร์ สั่งซื้อในพิธีไหว้พระจันทร์กันมาก โดยอ้างว่าเป็นส้มที่มีทรงผลสวย “ทรงผลมีสกุล” นอกนั้นฝรั่งให้ความนิยมมากเนื่องจากรสหวานหอมเปรี้ยวเล็กน้อย ถูกคอฝรั่ง รวมทั้งลักษณะของเนื้อที่แห้งไม่แฉะน้ำทำให้กะกินได้ง่ายไม่เปรอะเปื้อนมือด้วย ดังนั้นส้มโอพันธุ์ชาวพวงจึงสามารถส่งออกไปจำหน่ายต่างประเทศได้มากที่สุด แต่ในสายตาของคนไทยแล้วยังถือว่าเป็นรองส้มโอพันธุ์ทองดีเนื่องจากรสชาติหวานกว่า ปัจจุบันส้มโอพันธุ์ชาวพวงไม่ค่อยนิยมปลูกกันแล้วเนื่องจากขายไม่ได้ราคาเกษตรกรจึงนิยมปลูกส้มโอพันธุ์ทองดีส่งไปจำหน่ายต่างประเทศ

“...ส้มโอพันธุ์ชาวพวงเปลือกบาง ผิวบาง ลักษณะผลมีลูกโบราณนิยมเอาไปไหว้เจ้า แต่แถวนี้ไม่นิยมปลูกกันแล้วเพราะราคามันถูก รสชาติอมเปรี้ยวมาก แดงง่าย ต้องเอาไปขายแต่ก่อนส่งนอก ฮ่องกง ได้หัววัน จีนเอาไปไหว้เพราะลูกมันมีจุด เดียวนี้เค้าไม่เอาแล้ว เอาทองดีแทนแล้ว...” (ปราชญ์ชาวบ้าน, 25 กันยายน 2556)

สอดคล้องกับคำบอกเล่าของนายสมศักดิ์ เลิศสำราญ และนายเสียง เลียบทวี ปราชญ์ชาวบ้านที่ปลูกส้มโอมาเป็นเวลายาวนานตั้งแต่ปี.ศ.2513 ได้กล่าวถึงการปลูกส้มโอพันธุ์ชาวพวงในพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง ดังนี้

“...ส้มโอพันธุ์ชาวพวงเมื่อก่อนลูกละ 3.50 บาทเอง พ่อค้ามาตัดเองที่สวนเลยเลือกเอาตามใจชอบ หลังจากนั้นตกเกรดไปก็ขายอีกราคาหนึ่ง แล้วทองดีสมัยก่อนนะขายไม่ได้ คือแต่ก่อนนะส่งให้ตลาดเขาเอาแต่เขาพวง สมัยก่อนนะถ้าใครไม่มีเขาพวงเขาจะไม่เอาด้วยซ้ำ ส้มโอพันธุ์ทองดีที่แรกตลาดไม่ต้องการ คือสมัยก่อนตลาดต้องการชาวพวงมาก แล้วมาตอนหลังเนี่ย ชาวพวงมีน้อยเขาเลยทำทองดีส่งไปบ้าง ปรากฏว่าคนเขาชอบ ตลาดเมืองนอกก็เลยนิยมทองดี ชาวพวงเลยขาย

ไม่ได้เลย ชาวพวงขายไม่ได้มาเกือบสิบปีแล้วละ ที่ว่าชาวพวงขายไม่ค่อยได้ ตลาดนอกไม่ค่อยต้องการ คำว่ารสชาติไม่อร่อย เพราะมันติดเปรี้ยว แต่ทองดีเนี่ยจะอร่อย....” (นายสมศักดิ์ เลิศสำราญ, 7 กันยายน 2556)

“...แถวนี้เพิ่งมาปลูกส้มเยอะตอนยี่สิบปีมานี้ เมื่อสมัยก่อนทำสวน ทำนามาก่อน ที่มาปลูกกันเยอะขึ้นเพราะส้มโอมันได้รายได้ดีและเป็นต้นไม้ทนยืนต้นนาน และใช้แรงงานทำน้อย เริ่มแรกแต่ละบ้านมีคนละต้นสองต้นปลูกกันเรื่อยๆ ลูกจะไม่ก็บาท สมัยก่อนปลูกพันธุ์ชาวแป้น ชาวพวง ชาวทับทิม ทองดีก็ไม่ค่อยมี แต่ก็มีบ้าง แต่เมื่อก่อนไม่มีขาน้ำผึ้ง เมื่อก่อนชาวพวงเนี่ยเป็น ส้มให้เจ้าเพราะหัวมันปูดๆ จะได้ร่ำรวย แต่ขายไม่ค่อยดีเลยปลูกทองดีแทน ทุกวันนี้ที่ขายดีและปลูก กันมีขาน้ำผึ้งแล้วก็ทองดี คนนิยมกินกันและขายดีราคาดี เพราะพื้นดินแถวนี้มีคุณภาพที่ส้มโอชอบ จึงเป็นจุดเด่นของบ้านเรา และเพราะความสามารถของชาวสวนด้วย....” (นายเสียง เลียบทวี, 10 มีนาคม 2556)

พันธุ์ชาวยักษ์

เป็นพันธุ์ที่ให้ผลไม่ค่อยดก ขนาดผลโตปานกลางถึงค่อนข้างใหญ่ เส้นผ่าศูนย์กลาง ประมาณ 15-18 เซนติเมตร สูงประมาณ 18-20 เซนติเมตร ทรงผลกลมสูง แต่ไม่เป็นจุดเด่นชัด เหมือนพันธุ์ชาวพวง ด้านกันเรียบ ผิวเรียบ สีเขียวเข้มอมเหลือง ต่อม้ำมันค่อนข้างใหญ่ แต่เรียบ เปลือกหนาปานกลางเป็นสีขาว ผลหนึ่งมีกลีบประมาณ 11-12 กลีบ แยกออกจากกันง่าย กุ้งมีสีขาว อมเหลือง (สีครีมอ่อน) ขนาดของกุ้งค่อนข้างใหญ่ เบียดกันแน่นมีน้ำมากแต่ไม่ฉ่ำ กุ้งค่อนข้างแข็ง รสชาติหวานกรอบ อมเปรี้ยวนิดๆ มีความหวานประมาณ 9-10 องศาบริกซ์ สามารถแกะเนื้อออกมา ได้ง่าย ไม่เปรอะเปื้อนมือ มีเมล็ดใหญ่ แต่มีเมล็ดไม่มากนัก ส้มโอพันธุ์ชาวยักษ์มีปลูกกันมากแถว อัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม และอำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี เข้าใจว่าพันธุ์ชาวยักษ์ ตั้งเดิม แพร่กระจายมาจากทางจังหวัดธนบุรี เข้ามาปลูกในเขตอำเภออัมพวา พร้อมกับทางด้านอำเภอสามปราน แต่ไม่ได้แพร่กระจายไปยังถิ่นอื่นๆ ซึ่งอาจเนื่องจากการให้ผลไม่สู้จะดกนัก เนื่องจาก ปริมาณผลผลิตที่ส่งออกสู่ตลาดในแต่ละปีมีน้อย จึงทำให้ราคาค่อนข้างสูงและหาซื้อได้เฉพาะในเขต จังหวัดสมุทรสงคราม และใกล้เคียงเท่านั้น

พันธุ์ชาวแป้น

ให้ผลดก รองจากพันธุ์ชาวพวง ลักษณะผลกลมแป้น ขนาดผลโตปานกลาง เส้นผ่าศูนย์กลาง ประมาณ 14-16 เซนติเมตร สูงประมาณ 12-14 เซนติเมตร ไม่มีจุด ที่หัวไม่มีจีบ ด้านกันเรียบ ผิวเรียบ มีสีเขียวอมเหลือง ต่อม้ำมันค่อนข้างใหญ่ อยู่ห่างกันพอควร กตดูจะรู้สึกแข็งและสากมือ เปลือกหนา

ปานกลางถึงค่อนข้างหนา มีสีขาวย เปลือกติดกับเนื้อ ผลแน่น แกะค่อนข้างยาก ผลหนึ่งจะมีกลีบประมาณ 12-13 กลีบ เยื่อหุ้มเนื้อสีขาวและเหนียวแกะออกยาก กุ้งมีสีขาวอมเหลือง (สีครีมแก่) เบียดกันแน่นปานกลาง รสหวานอมเปรี้ยว มีความหวานประมาณ 10-11 องศาบริกซ์ เมื่อเปรียบเทียบกับพันธุ์ขาวพวงแล้ว พันธุ์ขาวแป้นจะให้รสชาติที่หวานกว่ามีเมล็ดน้อย ส่วนมากเมล็ดจะลีบ นิยมบริโภคกันทั่วไปภายในประเทศ

สถานการณ์การปลูกส้มโอพันธุ์ขาวแป้นในพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองลดลงไปมาก เนื่องจากขายไม่ได้ราคา ส่วนใหญ่ชาวสวนจะปลูกเพียงไม่กี่ต้นเพื่ออนุรักษ์สายพันธุ์ไว้จากการสัมภาษณ์ปราชญ์ชาวบ้าน ดังนี้

“...ส้มขาวแป้นเป็นส้มที่ปลูกง่าย ออกผลเร็ว ออกผลดก แต่ที่นี้ปลูกน้อยลง คนไม่ค่อยปลูกกันแล้ว เพราะราคามันต่ำ เนื้อกุ้งเล็ก กลีบเล็ก ลูกก็เล็กกว่าขาวน้ำผึ้ง ขาวน้ำผึ้งลูกละ 100 กว่าบาท ขาวแป้น 20 บาทเอง...” (ปราชญ์ชาวบ้าน, 25 กันยายน 2556)

พันธุ์ขาวหอม

ผลทรงกลม ขนาดใหญ่ปานกลาง เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 14-18 เซนติเมตร สูงประมาณ 14 เซนติเมตร ด้านหัวไม่มีจุกและจีบ กันผลเรียบ ผิวเรียบมีสีเขียวอมเหลืองเล็กน้อย ต่อม้ำมันละเอียด กัดดูจะรู้สึกนิ่ม เปลือกมีสีขาว เปลือกบาง ผนังกลีบฉีกออกจากต้นได้ง่าย มีจำนวนกลีบประมาณ 13 กลีบต่อผล กุ้งเป็นสีครีมเข้ม (สีขาวอมเหลือง) กุ้งมีขนาดเล็กเบียดกันแน่น ไม่ฉ่ำน้ำ สามารถแกะออกจากผนังกลีบได้ง่าย รสหวานอมเปรี้ยวนิดๆ มีความหวานประมาณ 10-11 องศาบริกซ์ มีเมล็ดเล็กจำนวนปานกลาง พันธุ์ขาวหอมมีปลูกอยู่ในอำเภอสามพราณ จังหวัดนครปฐมมานานแต่ไม่มากนัก

“...ส้มโอพันธุ์ขาวหอม เปลือกบาง ผิวสวยลูกใหญ่ ผลใหญ่ ถ้าไว้แก่ไม่จัดจริงๆ จะอมเปรี้ยวมาก ถ้าไว้แก่ถึงจะหวาน แต่ก่อนบ้านเราปลูกกันเยอะ เดี่ยวนี้ไม่ปลูกกันแล้ว...” (ปราชญ์ชาวบ้าน, 25 กันยายน 2556)

พันธุ์ท่าข่อย

เป็นพันธุ์ที่ให้ผลดก ผลมีขนาดใหญ่ เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 15-18 เซนติเมตร สูงประมาณ 14-16 เซนติเมตร ทรงผลกลมสูง แต่ไม่มีจุกเด่นชัด เมล็ดพันธุ์ขาว ด้านหัวเป็นจีบเล็กน้อย ด้านกันเรียบถึงเว้าเล็กน้อย ผิวหยาบ สีค่อนข้างเหลือง ต่อม้ำมันใหญ่ อยู่ห่างกันพอประมาณ กัดดูจะรู้สึกแข็ง เอามือลูบดูจะรู้สึกคาย เปลือกค่อนข้างหนาถึงหนามาก มีลักษณะนุ่มคล้ายสำลี มีสีขาวอมชมพูเรื่อๆ ผลหนึ่งมีประมาณ 12 กลีบ ขนาดใหญ่ ผนังกลีบสีออกชมพูเรื่อๆ

แกะออกง่าย กุ้งสีชมพูเรื่อ และมีขนาดใหญ่เบียดกันแน่นมีน้ำมากจึงดูฉ่ำน้ำแต่แกะเนื้อออกง่าย รสชาติหวานอมเปรี้ยว มีเมล็ดปานกลาง ใสมักจะกลวง สัมผัสอ่อนนุ่มทำหอยมีปลุกกันมากที่อำเภอเมือง และอำเภอโพธิ์ประทับช้าง มีสัมผัสอ่อนนุ่มทำหอยส่งออกจำหน่ายมากที่สุด เชื่อกันว่าสัมผัสอ่อนนุ่มทำหอยปลุกครั้งแรกที่บ้านท่าหอย ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดพิจิตร แต่เดิมบ้านท่าหอยมีแม่น้ำน่านไหลผ่าน แต่ต่อมาแม่น้ำน่านได้เปลี่ยนทิศทางการเดินมาเกือบร้อยปีแล้ว ที่นี้ได้ปลุกสัมผัสอ่อนนุ่มทำหอยและที่บ้านท่าข้าม (ปัจจุบันคือบ้านบึงถ้ำ อำเภอโพธิ์ประทับช้าง) มีการปลุกสัมผัสอ่อนนุ่มทำหอยซึ่งมีรสชาติเดียวกัน ต่อมาได้เกิดโรคระบาดที่หมู่บ้านท่าข้าม ชาวบ้านเลยอพยพออกจากหมู่บ้านปล่อยให้หมู่บ้านร้าง ในเวลาต่อมาสัมผัสอ่อนนุ่มทำหอยสูญพันธุ์ ปัจจุบันจึงเหลือแต่สัมผัสอ่อนนุ่มทำหอย

พันธุ์ปัตตาเวีย

ลักษณะผลกลมแป้น แบนๆ ขนาดผลโตปานกลาง เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 14-16 เซนติเมตร สูงประมาณ 12-14 เซนติเมตร ที่หัวมีจีบเล็กน้อย ด้านก้นแบนเรียบ ผิวเรียบมีสีเขียวแกมเหลือง กตดูรู้สึกลื่น ต่อม้ำมันมีขนาดเล็ก เรียบ ไม่นูนขึ้นมา เปลือกค่อนข้างบางเป็นสีเขียวอมชมพูเรื่อๆ ผลหนึ่งมีประมาณ 12-13 กลีบ กุ้งเป็นสีชมพูเรื่อๆ มีขนาดเล็กและเบียดกันชิด นุ่ม ฉ่ำน้ำ รสชาติหวานเย็นๆ ไม่มีติตรสเปรี้ยวเลย มีเมล็ดมากและเมล็ดใหญ่ สัมผัสพันธุ์ปัตตาเวียมีปลุกมากทางแถบจังหวัดทางภาคใต้ของไทย เช่น จังหวัดชุมพร นครศรีธรรมราช สงขลา สุราษฎร์ธานี เป็นต้น เป็นพันธุ์ที่เชื่อกันว่าได้มาจากประเทศชวา (อินโดนีเซียในปัจจุบัน) เป็นเวลากว่า 100 ปีมาแล้ว แต่เนื่องจากรสชาติไม่เป็นที่นิยมของตลาด จึงทำให้พื้นที่การปลุกสัมผัสอ่อนนุ่มค่อนข้างจำกัด

พันธุ์ขาวแก้ว

ลักษณะผลกลมแป้น ขนาดผลโตปานกลาง เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 12-15 เซนติเมตร สูงประมาณ 12-15 เซนติเมตร ก้นป้านและเว้าเล็กน้อย ไม่มีจุก ผิวเรียบ มีสีเขียวอมเหลือง มีต่อมน้ำมันค่อนข้างโต และอยู่ห่างกันพอประมาณ เปลือกบางปานกลาง กตดูรู้สึกลื่น เนื้อในของเปลือกมีสีขาว นุ่ม กุ้งมีสีครีมเข้ม (ขาวอมเหลือง) เบียดกันค่อนข้างแน่น นุ่ม รสชาติหวานอมเปรี้ยวเล็กน้อย เมล็ดเล็กจำนวนไม่มากนัก ลักษณะภายนอกคล้ายกับพันธุ์ขาวแป้น

พันธุ์กรุ่น

ชาวบ้านเรียกว่า สัมกรุ่น ลักษณะผลกลมสูง แต่ไม่มีจุกเด่นชัดเหมือนพันธุ์ขาวพวง ด้านหัวมีจีบข้างเล็กน้อย ผิวเรียบ ต่อม้ำมันค่อนข้างโต สากมือ ก้นผลบวมเล็กน้อย ผิวสีเขียวอมเหลือง เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 15-18 เซนติเมตร สูงประมาณ 15-20 เซนติเมตร เปลือกบาง

ปานกลาง กตดูจะรู้สึกแข็ง เนื้อในของเปลือกเป็นสีขาวแกมชมพูเรื่อๆ รสหวานอมเปรี้ยว (เปรี้ยวมากกว่าหวาน) ฉ่ำน้ำ แก่จัด แกนกลางจะกลวง มีเมล็ดโตและมีเมล็ดค่อนข้างมาก

ปัจจุบันในพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองเริ่มนำกิ่งพันธุ์ส้มโอพันธุ์ทับทิมสยามจากทางใต้มาทดลองปลูกแต่ยังปลูกกันไม่มาก ส้มโอพันธุ์ทับทิมสยามมีเนื้อสีชมพูเข้มสีเหมือนทับทิมขายได้ราคาสูงประมาณลูกละ 200-250 บาท (การสนทนากลุ่ม, 25 กันยายน 2556)

ตารางที่ 19 แสดงลักษณะส้มโอพันธุ์ต่างๆ

พันธุ์	ลักษณะผล	ลักษณะเปลือก	ลักษณะของกึ่ง	รสชาติ	พื้นที่ปลูก
ขาวน้ำผึ้ง	ผลมีขนาดค่อนข้างใหญ่ ทรงผลกลมสูง ด้านกันผลเรียบ ต่อมน้ำมันที่ผิวเปลือกมีขนาดใหญ่ อยู่กันห่างๆ	-สีเขียวเข้ม เปลือกค่อนข้างหนา มีต่อมน้ำมันใหญ่ -300-780 กรัม -เปลือกหนา 2.3 ซม.	-มีสีขาวคล้ายน้ำผึ้ง เนื้อแน่น น้ำหนักดี เมื่อแก่จัดเนื้อแห้ง -น้ำหนักเนื้อ 700-1,000 กรัม -จำนวนกลีบ 13-15 กลีบ	รสชาติหวานอมเปรี้ยว ไม่มีรสขมและรสซ่า	-นครปฐม -สมุทรสาคร -ราชบุรี
ขาวทองดี	ผลกลมแป้น ไม่มีจุก	-320-400 กรัม -เปลือกหนา 1 ซม.	-สีชมพูอ่อน นิ่มฉ่ำน้ำ -จำนวนกลีบ 14-16 กลีบ	หวานสูง	-นครปฐม -สมุทรสาคร -ราชบุรี
ขาวแดงกวาง	ทรงผลกลมแป้น ไม่มีจุกกับผลป้าน จนถึงเว้าเล็กน้อย	-น้ำหนักเปลือก 420-446 กรัม -เปลือกหนา 1.8-2.7 ซม.	-กึ่งสีขาวอมเหลือง ไม่แฉะ แกะเนื้อออกได้ง่าย -น้ำหนักเนื้อ 516-972 กรัม	รสหวานอมเปรี้ยวเล็กน้อย	-ชัยนาท -นครสวรรค์ -อุทัยธานี
ขาวพวง	ทรงผลกลม สูงเล็กน้อย มีจุกสูง ประมาณ 1.5-2 ซม. มีจิบที่จุก กันผลเว้าเล็กน้อย	-300-360 กรัม -เปลือกหนา 0.7-1 ซม.	-จำนวนกลีบ 13-15 กลีบ -เนื้อกึ่งสีขาวอมเขียว ค่อนข้างแข็ง มีน้ำมากแต่ไม่แฉะ -น้ำหนักเนื้อ 800-700 กรัม	รสหวานอมเปรี้ยว	-นครปฐม -สมุทรสาคร -ราชบุรี -ปราจีนบุรี

ตารางที่ 19 แสดงลักษณะส้มโอพันธุ์ต่างๆ (ต่อ)

พันธุ์	ลักษณะผล	ลักษณะเปลือก	ลักษณะของกุ่ม	รสชาติ	พื้นที่ปลูก
ขาวใหญ่	ทรงผลกลมสูง ท้ายเรียบ ผิวเรียบ	-369-790 กรัม -เปลือกหนา 1.3-2 ซม.	-เนื้อกุ่มสีขาวอมเหลืองถึงสีน้ำตาลอ่อน เกะตัวกันแน่น -จำนวนกลีบ 12-16 กลีบ -น้ำหนักเนื้อ 786-1,090 กรัม	รสหวานอมเปรี้ยวเล็กน้อย มีกลิ่นหอมเฉพาะ	-นครปฐม -สมุทรสงคราม
ขาวแป้น	ผลกลมแป้นแต่ไม่เท่าท้องดี ฐานผลแบนเว้าเล็กน้อย	-เปลือกหนา 2 ซม. ติดแน่นกับเนื้อผล เกะยาก	-กุ่มค่อนข้างใหญ่ สีเหลือง อมขาว มีน้ำมาก -จำนวนกลีบ 13 กลีบ	รสหวานอมเปรี้ยว	นนทบุรี
ขาวหอม	ผลทรงกลมกับผลเรียบ	-250-340 กรัม -เปลือกหนา 1.2-2 ซม.	-กุ่มสีขาวอมเหลืองแกะจากผนังกลีบได้ง่าย -น้ำหนักเนื้อ 720-940 กรัม -จำนวนกลีบ 11-15 กลีบ	รสหวานอมเปรี้ยวเล็กน้อย	-นครปฐม -ราชบุรี -สมุทรสาคร
ท่าช้อย	ทรงผลกลมสูง ไม่มีจุดเด่นชัด ค่อนข้างมีจิบเล็กน้อย ก้นผลเรียบจนถึงเว้าเล็กน้อย	-น้ำหนักเปลือก 545-876 กรัม -เปลือกหนา 1.8-2.5 ซม.	-จำนวนกลีบ 11-15 กลีบ -กุ่มขนาดใหญ่ สีชมพูเรื่อๆ ฉ่ำน้ำ -น้ำหนักเนื้อ 904-1,315 กรัม	รสหวานอมเปรี้ยว เมล็ดน้อย	-พิจิตร -พิษณุโลก -ภาคเหนือตอนล่าง
ปัตตาเวีย	ผลกลมแป้นแบนๆ ขนาดผลโตปานกลาง	-เปลือก ค่อนข้างบาง เป็นสีขาวอมชมพูเรื่อๆ	-จำนวนกลีบ 12-13 กลีบ -กุ่มเป็นสีชมพูเรื่อๆ	รสชาติหวานเย็นๆ ไม่ติดรสเปรี้ยว	-ชุมพร -นครศรีธรรมราช -สงขลา -สุราษฎร์ธานี

ตารางที่ 19 แสดงลักษณะส้มโอพันธุ์ต่างๆ (ต่อ)

พันธุ์	ลักษณะผล	ลักษณะเปลือก	ลักษณะของกุ่ม	รสชาติ	พื้นที่ปลูก
ขาวแก้ว	ผลกลมแป้น ขนาดผลโตปานกลาง	-เปลือกบางปานกลาง	-กุ่มมีสีครีมเข้ม (ขาวอมเหลือง)	รสชาติดหวานอมเปรี้ยวเล็กน้อย	-ชัยนาท
กรุ่น	ผลกลมสูง ไม่มีจุดเด่นชัด ด้านหัวมีจีบเล็กน้อย	-เปลือกบางปานกลาง	-สีขาวแกมชมพูเรื่อๆ	รสหวานอมเปรี้ยว (เปรี้ยวมากกว่าหวาน)	-ชัยนาท

ที่มา : ปรับปรุงจากกรมส่งเสริมการเกษตร (www.doae.go.th)

อาจกล่าวได้ว่า ปัจจุบันพันธุ์ส้มโอภายในประเทศมีหลากหลาย และมีการปลูกเป็นพืชเศรษฐกิจอย่างแพร่หลายครอบคลุมทั้งภูมิภาคของประเทศไทย แต่อย่างไรก็ดี ส้มโอพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองยังได้ชื่อว่าเป็นส้มโอที่มีชื่อเสียงและมีรสชาติที่อร่อยเป็นที่ต้องการของตลาดทั้งภายในประเทศและภายนอกประเทศ จากวิกฤติการณ์หาทุกภัยปีพ.ศ. 2554 ได้ส่งผลกระทบต่อประชาชนในเขตพื้นที่เป็นอย่างมาก ชาวสวนส้มโอในพื้นที่ต้องมีการฟื้นฟูกระบวนการผลิตทั้งหมด ด้านหนึ่งเป็นการอาศัยวิถีมิปัญญาของชาวสวนในการเตรียมดิน คัดเลือกสายพันธุ์ การปลูก การดูแล ด้านหนึ่งเป็นการอาศัยความช่วยเหลือจากภายนอกเช่น หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องต่างๆ วางแผนการดูแลด้านภูมิศาสตร์อย่างเป็นระบบ และด้านองค์ความรู้ที่จะอนุรักษ์ส้มโอในพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองให้สามารถดำรงอยู่ต่อไปได้

บริบทของพื้นที่กรณีศึกษา

กรณีศึกษาตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง

พื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง ตั้งอยู่ในเขตอำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม เป็นตำบลที่ตั้งอยู่ติดกันมีลักษณะเป็นเกาะ มีแม่น้ำนครชัยศรีไหลผ่าน ดินเป็นดินตะกอนที่แม่น้ำพัดพามา และเป็นจุดเชื่อมต่อระหว่างน้ำจืดและน้ำเค็มจากทะเล พื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองจึงมีสภาพพื้นที่ที่เป็นเอกลักษณ์ มีความอุดมสมบูรณ์ พื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองยังคงความเป็นชุมชนที่มีวิถีชีวิตแบบดั้งเดิม ประชาชนในหมู่บ้านรู้จัก คำนึงกัน มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงเป็นพี่น้อง เครือญาติกันทั้งหมู่บ้าน เดิมนั้นพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบล

ทรงคนอง ชาวบ้านนิยมทำนาปลูกข้าวเป็นอาชีพหลักเนื่องจากสภาพพื้นที่แห่งนี้เป็นที่ทุ่งนา ต่อมาเมื่อมีชาวบ้านบางส่วนได้นำส้มโอเข้ามาปลูกในพื้นที่และเก็บส้มโอไปขายเพื่อเป็นรายได้เสริม ส้มโอจึงเป็นที่รู้จักของประชาชนทั่วไป และเป็นที่ต้องการของตลาด จากนั้นประชาชนในพื้นที่ได้เริ่มมาปลูกส้มโอเป็นอาชีพหลักจนถึงปัจจุบัน ส่งผลให้ส้มโอ นครชัยศรีมีชื่อเสียงและนำไปขายทั้งในประเทศและต่างประเทศ และได้รับการขึ้นทะเบียน “ผลไม้บ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ (GI)” ของกระทรวงพาณิชย์

พื้นที่หมู่ 5 ตำบลบางเตย

ประวัติศาสตร์ชุมชน

พื้นที่หมู่ 5 ตำบลบางเตย อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม มีชื่อเรียกว่าหมู่บ้านคลองโพธิ์ หมู่ที่ 5 เป็นหมู่บ้านหนึ่งในจำนวน 7 หมู่บ้านของตำบลบางเตย เหตุที่ได้ชื่อว่าบ้านคลองโพธิ์นั้น เนื่องจากในสมัยก่อนประชาชนในหมู่บ้านจะมีบ้านเรือนอยู่ตามริมน้ำ และส่วนมากการติดต่อซื้อขายพืชผลทางการเกษตร หรือการคมนาคมจะใช้ทางเรือเป็นหลัก และมีแหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์ตลอดปี ในสมัยก่อนบ้านคลองโพธิ์เป็นหมู่บ้านที่มีต้นโพธิ์ขึ้นอยู่ในหมู่บ้านอยู่สองสามต้นซึ่งต้นโพธิ์เป็นต้นไม้ที่ศักดิ์สิทธิ์ ประชาชนจึงเห็นว่าน่าจะนำมาตั้งเป็นชื่อหมู่บ้าน จึงตั้งชื่อหมู่บ้านว่าบ้านคลองโพธิ์ มาจนถึงปัจจุบัน พื้นที่หมู่ 5 ตำบลบางเตยมีอาณาเขตติดต่อ ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ	หมู่ที่ 4 ตำบลบางเตย
ทิศใต้	ติดต่อกับ	หมู่ที่ 6 ตำบลบางเตย
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	ติดกับแม่น้ำนครชัยศรี
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ	หมู่ที่ 4 ตำบลบางเตย

ประชากร/ครัวเรือน

หมู่ 5 ตำบลบางเตยมีจำนวนครัวเรือน 51 ครัวเรือน ประชากร 226 คน แบ่งเป็นชาย 107 คน หญิง 119 คน

ลักษณะภูมิประเทศ

พื้นที่หมู่ 5 ตำบลบางเตยมีพื้นที่ทั้งหมด 708 ไร่ ลักษณะภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ราบลุ่มมีลำคลองล้อมรอบและมีพื้นที่ติดกับแม่น้ำท่าจีนเป็นส่วนใหญ่ ริมแม่น้ำจะปลูกผักบุ้งสำหรับขาย ส่วนพื้นที่ด้านในสามารถทำการเกษตรได้ตลอด เช่น สวนกล้วยไม้ สวนส้มโอ เป็นต้น พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำ โดยมีแม่น้ำนครชัยศรีไหลผ่านหมู่บ้านลักษณะดินเป็นดินเหนียว มีความอุดมสมบูรณ์และมีธาตุอาหารที่จำเป็นสำหรับพืชสูง เหมาะแก่การเพาะปลูกซึ่งพื้นที่ที่อยู่ติดแม่น้ำส่วนใหญ่เป็นที่ต่ำจึงทำให้มีปัญหาน้ำท่วมเกือบทุกปี

ภาพที่ 11 แผนที่แสดงพื้นที่หมู่ 5 ตำบลบางเตย (ที่มา : องค์การบริหารส่วนตำบลบางเตย)

ปี พ.ศ. 2554 พื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองได้รับผลกระทบจากภัยพิบัติอุทกภัยเป็นระยะเวลายาวนานถึง 4 เดือน ชาวสวนส้มโอได้รับผลกระทบจากวิกฤตการณ์ดังกล่าวอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ แม้ว่าชาวสวนจะได้รับข้อมูลข่าวสารจากทางราชการและการประเมินสถานการณ์จากความเป็นจริงและมีการเตรียมรับเพื่อการป้องกันน้ำที่ไหลหลากเข้าสู่สวน เช่น หน่วยงานราชการได้มีการนำถุงบิ๊กแบ็กเป็นจำนวนมากเพื่อเข้ามาเป็นคันล้อมตามริมถนนและริมคลองที่สำคัญ หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง เช่น กรมชลประทานได้นำเครื่องสูบน้ำมาติดตั้งตามคลองต่างๆ เพื่อเร่งระบายน้ำไม่ให้เอ่อล้นท่วมสวนส้มโอ นอกจากนี้แล้วชาวสวนส้มโอนครชัยศรีที่มีศักยภาพและต้นทุนที่จะสร้างแนวคันกันน้ำด้วยตนเองเพื่อเป็นการป้องกัน แต่อย่างไรก็ตามผลปรากฏว่าด้วยปริมาณน้ำที่มีจำนวนมากกว่าปีก่อนๆ ทำให้แนวคันดินและการป้องกันต่างๆ ไม่สามารถจะรับปริมาณน้ำที่ไหลป่าเข้ามาได้ส่งผลให้สวนส้มโอในพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองมากกว่า 80% เสียหายจากน้ำท่วม

จากการสัมภาษณ์และสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมในช่วงวิกฤตดังกล่าวพบว่า พื้นที่ที่สามารถรอดจากน้ำท่วมเนื่องจากสภาพพื้นที่เป็นที่ดอนน้ำท่วมไม่มากนักทำให้เกษตรกรเจ้าของสวนสามารถป้องกันและสูบน้ำออกได้ทันเวลาก่อนที่สวนส้มโอจะตายจนหมด และได้มีการรื้อฟื้นและเริ่มกระบวนการปลูกส้มโอใหม่ทั้งหมด

กรณีศึกษาพื้นที่หมู่ 5 ตำบลบางเตย สวนส้มโอได้รับความเสียหายจากภัยพิบัติอุทกภัยปี 2554

กรณีศึกษาที่ 1 กรณีศึกษานายมนตรี การะเวก

วิกฤตการณ์ภัยพิบัติอุทกภัยเมื่อปีพ.ศ. 2554 ทำให้สวนส้มโอของนายมนตรี การะเวกได้รับความเสียหายจากน้ำท่วม ส้มโอยืนต้นตายทั้งหมด นายมนตรี การะเวก มีความพยายามในการป้องกันสวนส้มโอจากน้ำท่วมในครั้งนี้อย่างดีด้วยคันดินแต่ไม่สามารถป้องกันน้ำท่วมเข้าสวนได้

ผู้วิจัยได้เจาะจงเลือกสวนส้มโอของนายมนตรี การะเวก เป็นกรณีศึกษาเนื่องจากเป็นสวนส้มโอที่ได้รับความเสียหายจากภัยพิบัติอุทกภัยปี 2554 ต้นส้มโอถูกน้ำท่วมตายจนหมด นายมนตรี การะเวก มีพื้นที่ในการปลูกส้มโอ 31 ไร่ มีประสบการณ์การทำสวนส้มโอมาเป็นระยะเวลา 35 ปี เป็นคนในพื้นที่ตำบลบางเตยโดยกำเนิด มีความเชี่ยวชาญในการปลูกส้มโอเป็นที่ยอมรับ และมีประสบการณ์ในการส่งออกส้มโอไปขายยังตลาดต่างประเทศด้วย ส้มโอจากสวนของนายมนตรี การะเวก ได้ส่งเข้าทูลเกล้าถวายสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี และได้รับรางวัลจากการประกวดส้มโอเป็นจำนวนมาก ดังนี้

-รางวัลชนะเลิศการประกวด ส้มโอ พันธุ์ทั่วไป รางวัลที่ 1 ในการประกวดผลผลิตพื้นเมืองจังหวัดนครปฐม วันที่ 14 กันยายน 2528 (นายสุชาติ พัววิไล ผู้ว่าราชการจังหวัดนครปฐม)

-สมาคมครู ผู้ปกครอง และศิษย์เก่าโรงเรียนวัดดอนหวาย-บางกระทีก เป็นศิษย์เก่าดีเด่น ประสบความสำเร็จ สาขาเกษตร วันที่ 18 ธันวาคม 2553 (นายจักรพงษ์ ทิมมณี นายกสมาคม ครู ผู้ปกครอง และศิษย์เก่า โรงเรียนวัดดอนหวาย-บางกระทีก)

-กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และการพลังงาน โส่ส้มโอทั่วไป รางวัลที่ 1 ประกวด ส้มโอสามพราน ครั้งที่ 1 ประเภท พันธุ์ขาวแป้น มอบโดย นายดำรง ลัทธพิพัฒน์ รัฐมนตรี กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และการพลังงาน วันที่ 22 ตุลาคม 2526

-กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และการพลังงาน โส่ส้มโอทั่วไป รางวัลที่ 1 ประกวด ส้มโอสามพราน ครั้งที่ 1 ประเภท พันธุ์ขาวน้ำผึ้ง มอบโดย นายดำรง ลัทธพิพัฒน์ รัฐมนตรี กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และการพลังงาน วันที่ 22 ตุลาคม 2526

-รางวัลชนะเลิศการประกวด ส้มโอ พันธุ์ทั่วไป รางวัลที่ 3 ในการประกวดผลผลิตพื้นเมือง จังหวัดนครปฐม วันที่ 14 กันยายน 2528 (นายสุชาติ พัววิไล ผู้ว่าราชการจังหวัดนครปฐม)

-พระราชทานรางวัล ผลไม้ ชนะเลิศ ณ ศูนย์ศิลปาชีพพิเศษ บางไทร ออยุธยา วันที่ 4 กุมภาพันธ์ 2529 (ฟ้าหญิงจุฬาภรณ์)

-รางวัลที่ 2 ส้มโอพันธุ์ขาวน้ำผึ้ง งานวันส้มโอสามพราน ครั้งที่ 2 ณ วัดไร่ขิง วันที่ 10 ตุลาคม 2527 จาก สมาชิกสภาจังหวัดนครปฐม เขตอำเภอสามพราน

-พระราชทานรางวัล (สมเด็จพระเทพ) รางวัลประกวดส้มโอพันธุ์ทั่วไป รับรางวัลส้มโอ ขาวทองดีที่ 1 ปี 2530

ประวัติชีวิต

นายมนตรี การะเวก ปัจจุบันอายุ 58 ปี อาศัยอยู่บ้านเลขที่ 34/5 หมู่ 5 ต.บางเตย อ.สามพราน จ. นครปฐม ประกอบอาชีพ ทำสวนส้มโอ นายมนตรีมีชื่อเสียงด้านการปลูกพันธุ์ขนุน เหลืองบางเตยด้วย นายมนตรีดำรงตำแหน่งประธานศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตร ตำบล บางเตย มาเป็นเวลา 12-13 ปี นายมนตรีเป็นบุตรของนายกิมฮอง การะเวก อายุ 83 ปี ยังมีชีวิตอยู่ และนางเพ็ญอ้าย การะเวก เสียชีวิตแล้ว นายมนตรีแต่งงานกับนางทองทิพย์ การะเวก มีบุตรสาว 2 คน บุตรสาวคนโตชื่อเยาวลักษณ์ การะเวก อายุ 34 ปี จบการศึกษาระดับปริญญาตรี ประกอบ อาชีพทำสวนส้มโอสืบทอดต่อกันายมนตรี แต่งงานกับนายธีรพงษ์ ชิวคำ อาชีพทำสวนส้มโอ มีบุตรชาย 2 คน อาศัยอยู่บ้านเดียวกันกับนายมนตรี บุตรสาวคนที่สองชื่อถนอมศิลป์ การะเวก อายุ 30 ปี จบการศึกษาระดับปริญญาตรี ทำงานเป็นผู้จัดการเขตที่ห้างโรบินสัน อาศัยอยู่ที่กรุงเทพฯ แต่งงานกับนายอนันต์ธนา ศิวาลัย เปิดปั๊มแก๊สที่กรุงเทพฯ ยังไม่มีบุตร

นายมนตรีเรียนจบระดับประถมศึกษาจากโรงเรียนวัดดอนหวาย เมื่อตอนเป็นเด็กได้ทำสวนกับพ่อกับแม่ ทำสวนพลูสวนหมาก สมัยก่อนรับจ้างขึ้นหมาก โภยดิน มีปลูกล้อมโอบบ้างแต่ปลูกไม่มาก ปลูกไว้ตามสวน สำหรับรับประทานเอง จนกระทั่งเห็นเจ๊กหญูไปขายส้มโอที่ตลาดหน้าโรงเรียน ภปร.ราชวิทยาลัย สมัยนั้นขายได้ลูกละ 3.5 บาท เห็นว่าขายได้ราคาดีจึงได้ไปหาเจ๊กหญูเพื่อขอกิ่งส้มโอมาปลูก หลังจากนั้นพ่อของนายมนตรีเริ่มหันมาปลูกล้อมโอบมากขึ้น ในสมัยนั้นส้มโอพันธุ์ทองดีไม่ค่อยได้รับความนิยม ชาวสวนส่วนใหญ่ปลูกล้อมโอบพันธุ์ขาวแป้น ชาวพวง ต่อมา พ.ศ. 2514-2515 เริ่มยกสวน พ.ศ. 2518-2519 เริ่มปลูกล้อมโอบพันธุ์ขาวแป้น ชาวพวง สมัยนั้นพันธุ์ทองดีเริ่มมีแล้ว ต่อมาพ.ศ. 2521 นายมนตรีแต่งงานมีครอบครัวจึงไปทำสวนใหม่อีกสวนหนึ่ง จึงเริ่มปลูกล้อมโอบพันธุ์ขาวน้ำผึ้ง จากนั้นพันธุ์ขาวน้ำผึ้งเริ่มมีชื่อเสียง นายมนตรีได้นำส้มโอพันธุ์ขาวน้ำผึ้งไปประกวด สมัยนั้นส้มโอพันธุ์ขาวน้ำผึ้งยังไม่เป็นที่รู้จักแต่มีคนเขียนลงหนังสือจนเป็นที่รู้จักมากขึ้น หลังจากนั้นประมาณปีพ.ศ. 2529-2530 เริ่มทดลองปลูกขนุนพันธุ์เหลืองบางเตย ปลูกในร่องสวน ประมาณ 6-7 ร่อง เฉลี่ยต่อต้นราคา 700-800 บาทต่อปี จึงปลูกเพิ่มมากขึ้นจำนวน 1,000 ต้น ขนุนพันธุ์เหลืองบางเตยมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จัก หลังจากนั้นก็มีชาวสวนเริ่มปลูกขนุนพันธุ์เหลืองบางเตยมากขึ้นได้ราคาประมาณกิโลกรัมละ 20-22 บาท ต่อมาทวายเหลือประมาณ 4-5 บาท ขนุนเริ่มชบเซาเนื่องจากชาวสวนปลูกกันเป็นจำนวนมาก ส่งออกน้อย ดังนั้นปีพ.ศ. 2544 จึงหันมาปลูกล้อมโอบอีกครั้ง ปลูกล้อมโอบได้ประมาณ 9 ปีเกิดวิกฤตการณ์น้ำท่วม ส้มโอตายหมด ปัจจุบันเปลี่ยนมาปลูกล้อมโอบส้มเขียวหวาน เนื่องจากปลูกล้อมโอบแล้วถ้าลูกมีลายบ้างก็สามารถขายได้ และต้นทุนไม่สูงมาก และมีปลูกล้อมโอบบ้าง

ภาพที่ 12 แสดงวิถีส้มโอผ่านชีวิตนายมนตรี การะเวก

พื้นที่ศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้คัดเลือกกรณีศึกษาพื้นที่ของนายมนตรี การะเวก อายุ 58 ปี กระบวนการคัดเลือกกรณีศึกษา ผู้วิจัยได้ประยุกต์ใช้การสุ่มโดยการถามจากปราชญ์ชาวบ้าน (Snowball Sampling) เพื่อระบุผู้ให้ข้อมูลสำคัญและสวนที่จะเป็นกรณีศึกษาโดยแกนนำชุมชน เจ้าหน้าที่ และชาวบ้านโดยทั่วไปต่างยอมรับว่านายมนตรี การะเวก เหมาะสมที่จะเป็นกรณีศึกษา จากการสะท้อนจากชุมชนและผู้วิจัยได้สัมภาษณ์เชิงลึก แบบไม่มีโครงสร้าง (Non Structural Interview) โดยตรง มีบทเรียนที่เป็นคุณสมบัติที่สำคัญ ดังนี้

1. **การเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง** บุคลิกส่วนตัวเป็นคนที่ใส่ใจหาความรู้อย่างต่อเนื่อง มีความช่างสังเกต เรียนรู้ถึงความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสวนส้มโอ และเข้ารับการอบรมเทคนิคการดูแลส้มโอที่ทางหน่วยงานราชการจัดอบรมให้ชาวสวนอย่างสม่ำเสมอ โดยคุณสมบัติดังกล่าว นายมนตรี การะเวก เป็นผู้ที่มีลักษณะการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง (Life-long learning)

2. **การประยุกต์ใช้ความรู้** เป็นบุคคลที่ชอบขับรถไปต่างจังหวัดอยู่เป็นประจำเพื่อศึกษาดูงานการทำสวนส้มโอในจังหวัดต่างๆ และนำความรู้ใหม่ที่ได้รับมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาและดูแลสวนส้มโอของตนเอง และยังนำความรู้ในการทำสวนส้มโอมาพัฒนาปลูกขุนพันธุ์เหลืองบางเตยจนมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จัก และทดลองพัฒนาปลูกพืชอื่นๆ อีกด้วย

3. **ประสบการณ์การทำสวนและการรวมกลุ่มพ่อค้าส่งออก** เป็นบุคคลที่มีประสบการณ์การทำสวนมากกว่า 35 ปี โดยเริ่มทำสวนตั้งแต่เด็กเรียนรู้จากพ่อแม่และเรียนรู้จากการปฏิบัติ นอกจากนี้ นายมนตรีมีประสบการณ์ในการเป็นพ่อค้าส้มโอส่งส้มโอออกไปขายตลาดประเทศ ได้แก่ ฮองกง ไต้หวัน ซึ่งนับว่าเป็นผู้ที่มีความรู้และประสบการณ์รอบด้านทั้งด้านระบบการผลิตและการค้า

4. **กระบวนการทำงานที่ต่อเนื่อง** เป็นบุคคลที่ทำสวนอย่างต่อเนื่องมาโดยตลอดตั้งแต่เด็กจนปัจจุบัน ลองผิดลองถูกจนสามารถพัฒนาส้มโอให้เป็นผลผลิตที่ดีที่มีคุณภาพ แม้ว่าน้ำจะท่วมส้มโอตายทั้งหมดเมื่อน้ำลดก็ยังปลูกส้มโอใหม่ อาจมีการพัฒนาปลูกผลไม้ชนิดอื่นๆ บ้าง เช่น ขนุนพันธุ์เหลืองบางเตย แต่ก็ยังไม่ทิ้งการปลูกส้มโออย่างต่อเนื่อง

5. **การเตรียมความพร้อมในการสืบทอด** นายมนตรีฝึกให้บุตรสาวติดตามนายมนตรีเข้าไปทำสวนตั้งแต่ยังเด็ก จนบุตรสาวเติบโตมีศักยภาพในการทำสวนได้จึงแบ่งที่ดิน 8 ไร่ให้บุตรสาวทำสวนส้มโอและช่วยเป็นที่เลี้ยงให้คำปรึกษาในการดูแลสวนส้มโอ

6. **มีความขยัน อดทน มีวินัย** การเป็นชาวสวนที่ดีต้องมีความขยัน อดทน มีวินัย ซึ่งเป็นคุณสมบัติที่มีพร้อมในตัวของนายมนตรี นายมนตรีเป็นบุคคลที่เข้าไปทำงานในสวนส้มโอทุกวัน กิจกรรมที่เข้าไปทำสวนส้มโอ ได้แก่ คายหญ้า ใส่ปุ๋ย ฉีดยา รดน้ำต้นส้มโอ เก็บส้มโอ หากชาวสวนไม่ใส่ใจดูแลสวนของตนเองผลไม้ที่ปลูกในสวนจะไม่งอกงาม อาจถูกนกหรือแมลงกัดกินผลไม้อาจไม่สามารถนำไปขายได้ ดังนั้นชาวสวนจึงต้องเป็นคนที่มีความขยันสูงมาก

7. **ความเป็นปราชญ์ชาวสวนส้มโอ** เป็นบุคคลที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญในการทำสวนส้มโอ มานานจนมีความชำนาญเป็นปราชญ์ชาวสวนส้มโอที่เป็นที่ยอมรับ และได้รับรางวัลในการประกวดส้มโอ เป็นจำนวนมาก และได้รับรางวัลศิษย์เก่าดีเด่น สาขาเกษตร จากสมาคมครู ผู้ปกครอง และศิษย์เก่า โรงเรียนวัดดอนหวาย-บางกระพิก

8. **ความเป็นผู้นำ** เป็นผู้ที่ได้รับความไว้วางใจได้รับการแต่งตั้งเป็นประธานศูนย์ถ่ายทอด เทคโนโลยีทางการเกษตร ตำบลบางเตย มาเป็นเวลากว่า 10 ปี ในการหาเทคโนโลยีใหม่ๆ มาช่วย ในการทำสวนส้มโอ การพาชาวสวนไปศึกษาดูงานเพื่อเพิ่มพูนความรู้

9. **การเป็นศูนย์กลางเครือข่าย** เป็นบุคคลที่สามารถจดจำได้ว่าสายสัมพันธ์เครือข่าย มีเชื้อสายต้นตระกูลมาจากที่ใด และสามารถระบุลำดับญาติพี่น้องได้ อีกทั้งยังเป็นหัวหน้าครอบครัวเป็น ศูนย์กลางของญาติพี่น้องในการรวมญาติเพื่อจัดประเพณีต่างๆ ที่สืบเชื้อสายมาจากประเทศจีน เช่น การไหว้บรรพบุรุษ ตรุษจีน ฯลฯ และยังเป็นศูนย์กลางในการแนะนำให้คำปรึกษาญาติพี่น้อง

10. **การเป็นส่วนที่ได้รับการยอมรับจากสาธารณะ** เป็นบุคคลที่ได้รับการยอมรับในฝีมือ การทำสวนส้มโอจนเป็นที่รับรู้ทั้งในวงเพื่อนชาวสวนด้วยกันและเครือข่ายภายนอก จนได้รับความ ไว้วางใจจากเกษตรกรตำบลนำส้มโอจากสวนของนายมนตรีทูลเกล้าถวายสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

11. **ความสามารถในการจัดการตนเอง** เป็นบุคคลที่มีความสามารถในการจัดการตนเอง สามารถดูแลสวนส้มโอ ได้ด้วยตนเองโดยใช้แรงงานในครอบครัว ไม่จ้างแรงงานข้างนอก

12. **การเกษตรแบบบูรณาการ** นายมนตรีไม่เพียงแต่ปลูกส้มโอเป็นอาชีพหลักเพียง อย่างเดียว ยังมีการปลูกผลไม้ชนิดอื่นๆ ภายในสวนด้วย เช่น ขนุนพันธุ์เหลืองบางเตย กล้าย มะละกอ ฯลฯ สำหรับนำไปขาย นอกจากนี้ยังปลูกผักสวนครัวไว้ทำกินเองในครอบครัวด้วย

ถอดบทเรียนสวนส้มโอ

1. **บ้านเรือนอาศัยอยู่ในบริเวณเดียวกับสวน** บ้านพักอาศัยของนายมนตรี ภาระเวก ตั้งอยู่บริเวณเดียวกับสวนส้มโอ ซึ่งมีทั้งข้อดีและข้อเสีย ได้แก่ ข้อดี คือ ทำให้สามารถเข้าไปดูแลส้มโอ ได้สะดวก รวดเร็ว ข้อเสีย คือ การฉีดสารเคมีในสวนทำให้ฟุ้งกระจายมาบริเวณบ้านพักอาศัย คนในครอบครัวสูดดมสารเคมีเข้าไปทำให้เป็นอันตรายต่อสุขภาพ

2. **คลองเชื่อมเข้าถึงสวน** ที่ตั้งของสวนส้มโอนายมนตรี ภาระเวก ไม่ไกลจากแม่น้ำ นครชัยศรี มีคลองเชื่อมจากแม่น้ำเข้ามาถึงสวนส้มโอ (คลองโพธิ์) ทำให้ระบบน้ำในสวนส้มโอมีความ อุดมสมบูรณ์ สามารถใช้รดน้ำส้มโอได้ตลอดทำให้ส้มโอเจริญเติบโตได้ดี

3. **สร้างกำแพงคอนกรีตกั้นน้ำ** หลังจากที่เกิดวิกฤตการณ์น้ำท่วมที่ผ่านมา น้ำได้เข้าท่วมบริเวณบ้านและสวนส้มโอของนายมนตรี การระเวก จนส้มโอตายทั้งหมด นายมนตรีได้สร้างกำแพงคอนกรีตเพื่อป้องกันปัญหาน้ำเข้ามาท่วมบ้านและสวนส้มโอในระยะยาว

4. **ติดถนน การขนส่งสะดวก** นอกจากบ้านและสวนของนายมนตรีจะติดคลองแล้ว ยังตัดถนนเข้าถึงบ้านเชื่อมกับถนนเทิดพระเกียรติสมเด็จพระเจ้า ทำให้การคมนาคมขนส่งมีความสะดวก รวดเร็ว สามารถเดินทางคมนาคมขนส่งสินค้าได้ทั้งทางบกและทางน้ำ

5. **แรงงานภายในครอบครัว** นายมนตรี การระเวก ดูแลบำรุงรักษาสวนส้มโอด้วยตนเอง โดยมีภรรยา ลูกสาว และลูกเขยช่วยกันทำสวนส้มโอ ไม่ได้จ้างแรงงานจากภายนอกทำให้สามารถประหยัดค่าใช้จ่ายในการจ้างแรงงาน

6. **ที่ดินทำสวนเป็นของตนเอง** ที่ดินของนายมนตรีมีทั้งหมด 31 ไร่ แบ่งให้ลูกสาวทำสวนส้มโอ 8 ไร่ ซึ่งเป็นที่ดินของตนเองทั้งหมดทำให้ไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายในการเช่าที่ดินทำสวนส้มโอซึ่งจากการลงพื้นที่ยังมีเกษตรกรบางส่วนที่เช่าที่ดินสำหรับทำสวนส้มโอทำให้รายได้ที่ได้รับต้องสูญเสียไปกับค่าเช่าที่ดินจำนวนมาก

7. **ปลูกพืชผักผลไม้หลายชนิดในสวน** นอกจากปลูกส้มโอแล้วนายมนตรีได้ปลูกผักและผลไม้หลากหลายชนิดไว้ในสวน ได้แก่ ขนุนพันธุ์เหลืองบางเตย ส้มกา ส้มเชิง กล้วย หนาม มะพร้าว สวนของนายมนตรีมีความโดดเด่นกว่าสวนอื่นเนื่องจากนายมนตรีได้มีการพัฒนาปรับปรุงพันธุ์ผลไม้ให้มีคุณภาพดีและสร้างชื่อเสียงให้กับตนเองและตำบลโดยเฉพาะผลไม้ที่โดดเด่นที่สุดที่นายมนตรีปลูกได้แก่ ขนุนพันธุ์เหลืองบางเตย ก่อให้เกิดรายได้หมุนเวียน

8. **การคัดเลือกพันธุ์** นายมนตรีมีความพิถีพิถันในการคัดเลือกพันธุ์ส้มโอและผลไม้อื่นๆ มาปลูกในสวนซึ่งต้องเป็นพันธุ์ที่มีคุณภาพ นายมนตรีได้เดินทางไปจังหวัดต่างๆ เพื่อคัดเลือกผลไม้สายพันธุ์ดีมาปลูก

9. **สภาพพื้นที่อุดมสมบูรณ์** พื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองเป็นพื้นที่ที่มีความได้เปรียบในเรื่องความอุดมสมบูรณ์ของดินที่เป็นดินที่มีแร่ธาตุอาหารที่น้ำพัดพามาทำให้ปลูกพืชผักผลไม้ได้เจริญเติบโตและมีรสชาติดี

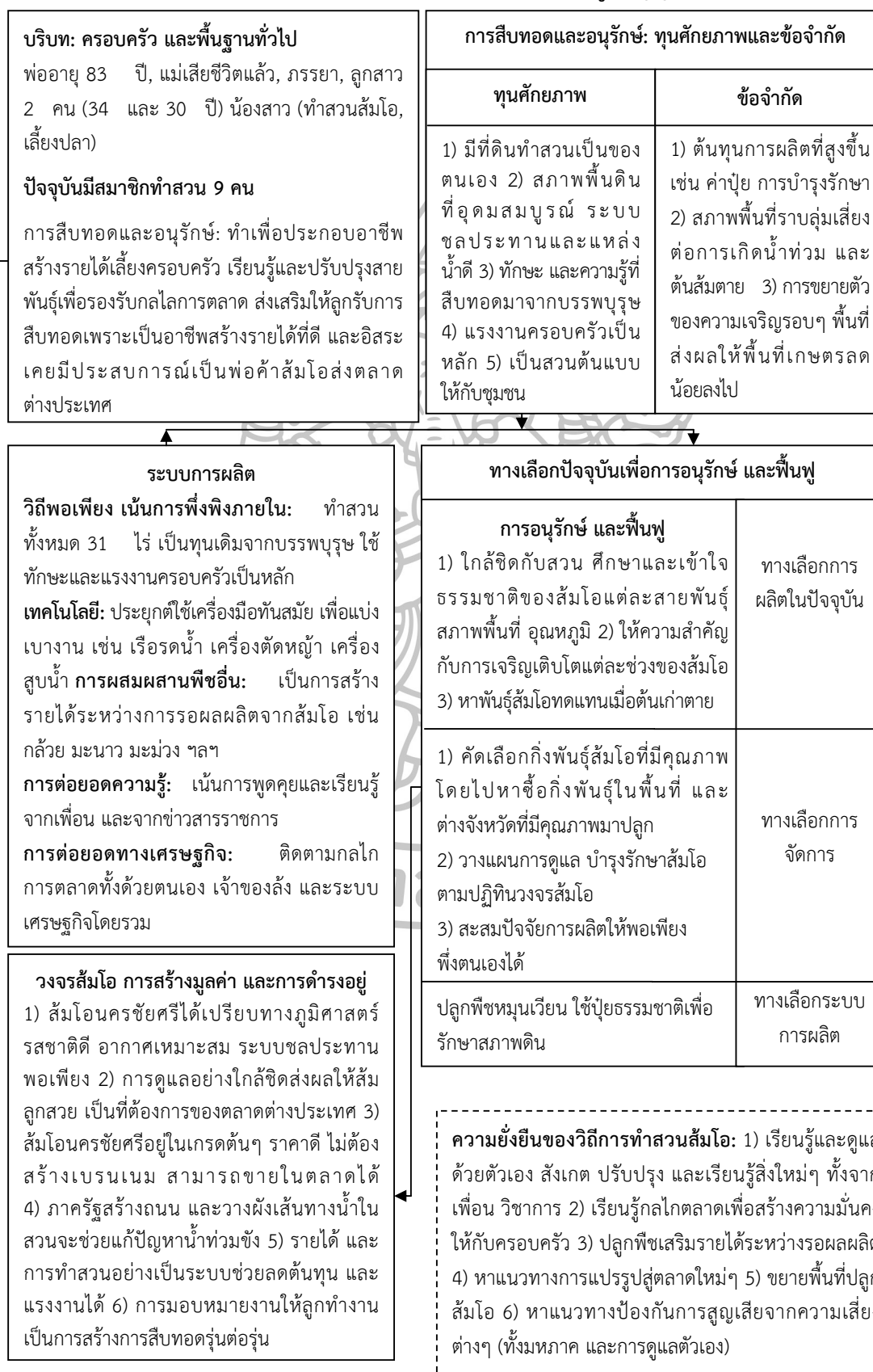
10. **การจัดสภาพพื้นที่** สวนส้มโอในพื้นที่นิยมใช้วิธีการทำสวนแบบยกร่องโค้งเป็นรูปหลังเต่า แต่สวนของนายมนตรีมีลักษณะโค้งแบน กว้าง และมีขานร่องสำหรับเดินได้

11. **ที่ลุ่มน้ำท่วมถึงได้ง่าย** ข้อจำกัดของบริเวณบ้านและสวนส้มโอของนายมนตรีตั้งอยู่ไม่ไกลจากแม่น้ำนครชัยศรีและอยู่ติดริมคลอง ซึ่งเป็นที่ลุ่มทำให้น้ำท่วมได้ง่าย จึงต้องระมัดระวังป้องกันน้ำท่วมสวนในช่วงหน้าฝน

12. มีอุปกรณ์เครื่องมือที่ทันสมัย สวนสัมโของนายมนตรีมีอุปกรณ์เครื่องมือ
การเกษตรที่ทันสมัย เพื่อช่วยทุ่นแรงในการทำสวนส้มโอ ได้แก่ เรือรดน้ำ เครื่องรดน้ำ เครื่องตัดหญ้า
เครื่องสูบน้ำ ฯลฯ

แผนผังแสดงการเชื่อมโยงการทำสวนส้มโอและกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาส้มโอ

พื้นที่หมู่ 7 ตำบลบางเตย

ประวัติศาสตร์ชุมชน

พื้นที่หมู่ 7 ตำบลบางเตย อำเภอสสามพราน จังหวัดนครปฐม มีชื่อหมู่บ้านว่า “หมู่บ้านคลองผีเสื้อ” แต่เดิมเป็นพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์ เป็นแหล่งเกษตรกรรมมีการปลูกพืช อาทิ ส้มโอ หนามก๊วยนาข้าว เป็นต้น ทำให้ในภายในชุมชนมีผีเสื้อมากมาย ซึ่งจากการที่พื้นที่มีความอุดมสมบูรณ์เกิดขึ้นมากมาย จึงทำให้มีการขยายพื้นที่ทางการเกษตรเพิ่มขึ้นโดยมีการขุดลอกคลองขึ้นมาใหม่ เพื่อให้มีน้ำใช้ในการเกษตรกรรมเพิ่มขึ้นให้เพียงพอต่อความต้องการของประชาชนในพื้นที่ จึงเป็นที่มาของการตั้งชื่อคลองนี้ว่า “คลองผีเสื้อ” และได้ตั้งชื่อหมู่บ้านนี้ตามชื่อคลองดังกล่าวว่า “หมู่บ้านคลองผีเสื้อ” พื้นที่หมู่ 7

ตำบลบางเตยมีอาณาเขตติดต่อ ดังนี้

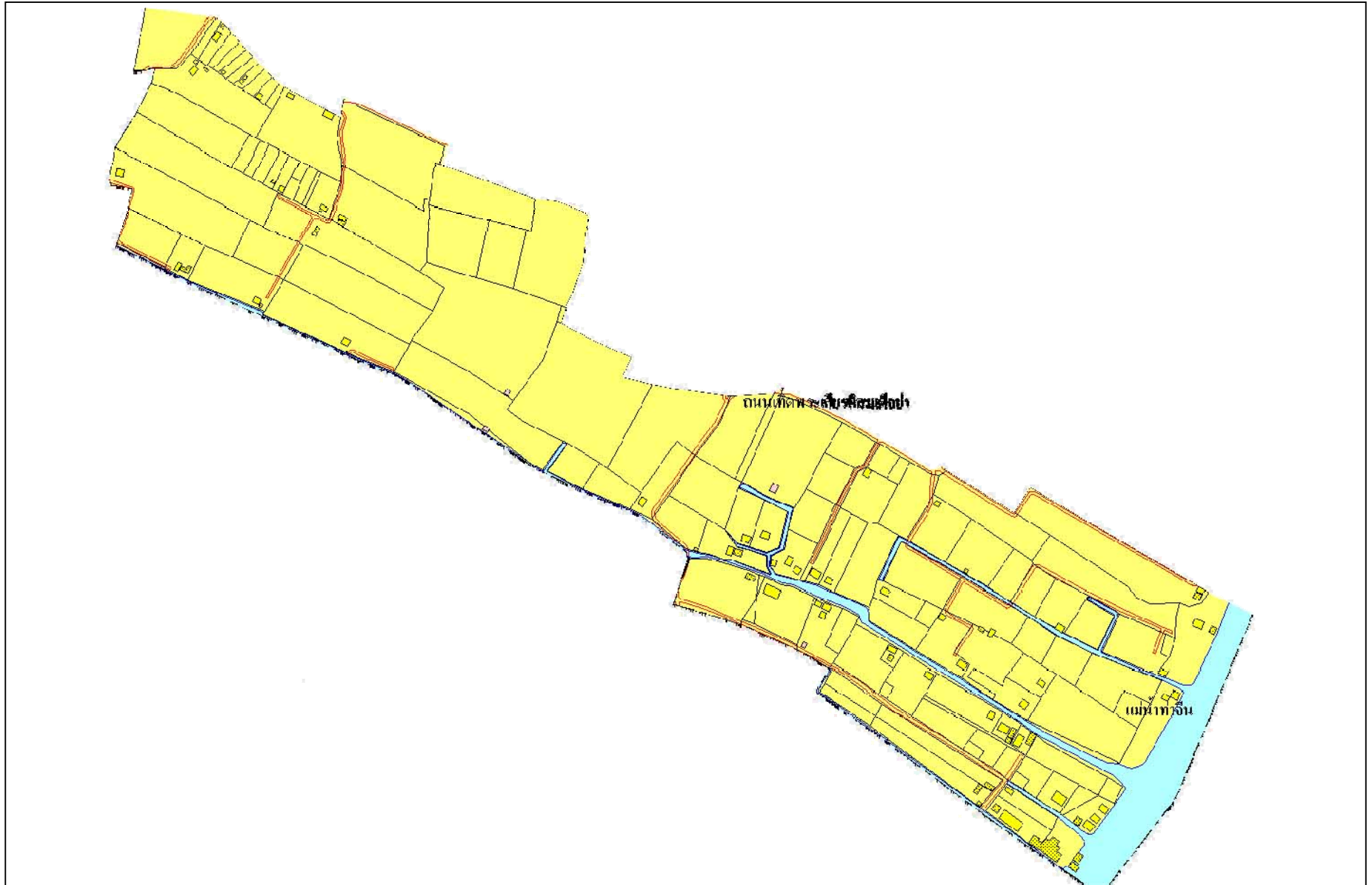
ทิศเหนือ	ติดต่อกับ	หมู่ที่ 6
ทิศใต้	ติดต่อกับ	หมู่ที่ 3, หมู่ที่ 5, หมู่ที่ 6
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	แม่น้ำนครชัยศรี
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ	ตำบลไร่ขิง

ประชากร/ครัวเรือน

หมู่ 7 ตำบลบางเตย มีจำนวนครัวเรือน 51 ครัวเรือน มีประชากร 178 คน แบ่งเป็นชาย 81 คน หญิง 97 คน มีจำนวนผู้สูงอายุ 30 คน

ลักษณะภูมิประเทศ

พื้นที่หมู่ 7 ตำบลบางเตยมีพื้นที่ทั้งหมด 602 ไร่ ลักษณะภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ราบลุ่ม มีลำคลองล้อมรอบและมีพื้นที่ติดกับแม่น้ำท่าจีนเป็นส่วนใหญ่ ริมแม่น้ำจะเป็นป่าจาก ส่วนด้านในสามารถทำการเกษตรได้ตลอด เช่น สวนกล้วยไม้ สวนผลไม้ เป็นต้น

ภาพที่ 13 แผนที่แสดงพื้นที่หมู่ 7 ตำบลบางเตย (ที่มา : องค์การบริหารส่วนตำบลบางเตย)

การศึกษาพื้นที่หมู่ 7 ตำบลบางเตย สวนส้มโอที่สามารถรักษาสวนไว้ได้จากภัยพิบัติอุทกภัยปี 2554

กรณีศึกษาที่ 2 : กรณีศึกษานายสมพงษ์ โถคำ

ผู้วิจัยได้เจาะจงเลือกสวนส้มโอของนายสมพงษ์ โถคำ เป็นกรณีศึกษาเนื่องจากเป็นสวนส้มโอที่สามารถรักษาสวนไว้ได้จากภัยพิบัติอุทกภัยปี 2554 ต้นส้มโออยู่รอดจากภัยพิบัติอุทกภัย นายสมพงษ์ โถคำ มีพื้นที่ในการปลูกส้มโอ 30 ไร่ มีประสบการณ์การทำสวนส้มโอมากกว่า 30 ปี เป็นคนในพื้นที่ มีความเชี่ยวชาญในการปลูกส้มโอเป็นที่ยอมรับ เป็นสวนท่องเที่ยววิถีชีวิตชุมชนเชิงเกษตรที่ให้นักท่องเที่ยวที่นั่งรถรางท่องเที่ยวเกาะลัดอีแพนได้มาเดินชมสวนส้มโอ มีชื่อสวนส้มโอว่า “สวนส้มโอ คุณ รัตนา” และได้รับรางวัลจากการประกวดส้มโอ ดังนี้

-รางวัลที่ 2 การประกวด ส้มโอ พันธุ์ขาน้ำผึ้ง ในการประกวดผลผลิตพื้นเมืองจังหวัดนครปฐม

ประวัติชีวิต

นายสมพงษ์ โถคำ ปัจจุบันอายุ 56 ปี อาศัยอยู่บ้านเลขที่ 16 หมู่ 7 ต.บางเตย อ.สามพราน จ. นครปฐม ประกอบอาชีพ ทำสวนส้มโอ นายสมพงษ์เป็นบุตรของนายบุศ เสียวชีวิตแล้ว และนางสมจิตร อายุ 80 ปี ยังมีชีวิตอยู่ นายสมพงษ์แต่งงานกับนางรัตนา โถคำ มีบุตรชาย 1 คน ชื่อ นายณรงค์ฤทธิ์ อายุ 29 ปี จบการศึกษาระดับปริญญาตรี เป็นผู้ใหญ่บ้านหมู่ 7 และช่วยนายสมพงษ์ทำสวนส้มโอ

นายสมพงษ์เริ่มปลูกส้มโอเมื่อประมาณปี 2524 มีพื้นที่ประมาณ 7 ไร่ ตั้งอยู่ที่ หมู่ 7 ต.บางเตย อ.สามพราน จ. นครปฐม ส้มโอที่ปลูกมีหลากหลายสายพันธุ์ด้วยกัน เช่น พันธุ์ขาน้ำผึ้ง พันธุ์ขาวทองดี พันธุ์ขาวแป้น พันธุ์ขาวพวง และในบริเวณสวน ยังปลูกไม้ผลแซมอีกหลายชนิด เช่น ส้มเขียวแก่ กัลยไชย กัลยเล็บมือ นาง มะปราง มะยงชิด มะนาว รวมถึงมะพร้าว น้ำหอม ด้วยการปลูกส้มโอใช้การปลูกแบบยกร่องสวนเนื่องจากส้มโอเป็นพันธุ์ผลไม้ที่ขาดน้ำเป็นเวลาหลายวันไม่ได้ จึงจำเป็นต้องมีน้ำไว้ใช้รดต้นส้มตลอด ชาวสวนจึงทำการยกร่อง เพื่อเก็บกักน้ำไว้ใช้ การรดน้ำต้นส้มโอ นายสมพงษ์จะรดน้ำส้มโอประมาณสองวันต่อหนึ่งครั้ง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสภาพอากาศ ณ ขณะนั้น การรดน้ำไม่ควรให้โคนต้นส้มโอแฉะเกินไป เพราะอาจทำให้รากต้นส้มโอเน่าจะส่งผลให้ต้นส้มโอตายได้ ปัจจุบันสวนส้มโอของนายสมพงษ์ โถคำ มีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 30 ไร่ มีทั้งต้นส้มโอที่ให้ผลผลิตแล้ว และยังไม่ให้ผลผลิต สวนส้มโอของนายสมพงษ์มีชื่อว่าสวนส้มโอคุณ รัตนา เนื่องจากว่าบริเวณสวนมีต้นราชพฤกษ์ หรือต้นคูณขนาดใหญ่ขึ้นอยู่ จึงใช้คำว่า คุณ ร่วมกับชื่อของคุณรัตนา โถคำ รวมกัน จึงตั้งชื่อสวนส้มโอว่า “สวนส้มโอ คุณ รัตนา”

ประสบการณ์การทำงานของนายสมพงษ์ โสคำ มีดังนี้

1. **การเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง** นายสมพงษ์เป็นบุคคลที่มีการเรียนรู้ตลอดชีวิต (Learning Person) มีการเรียนรู้ การสังเกตพัฒนาการความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสวนส้มโอ เรียนรู้การผลิตปุ๋ยชีวภาพ ปราศจากสารเคมี สำหรับทำปุ๋ยชีวภาพเองที่บ้าน นอกจากนั้นยังมีการศึกษาหาความรู้เรื่องปุ๋ยและยาต่างๆ จากร้านขายปุ๋ยด้วย

2. **มีประสบการณ์สูง** เป็นบุคคลที่เริ่มทำสวนส้มโอตั้งแต่ยังเด็กมีประสบการณ์การทำสวนส้มโอมากกว่า 30 ปี เข้าสวนทุกวันจนสามารถรู้อาการผิดปกติของต้นส้มโอและทราบว่าส้มโอต้นไหนเป็นโรคอะไร

3. **กระบวนการทำงานที่ต่อเนื่อง** เป็นบุคคลที่ทำสวนส้มโออย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่มีสวนส้มโอเพียงไม่กี่ไร่จนกระทั่งสามารถซื้อที่ดินสำหรับปลูกส้มโอเพิ่มขึ้นจนปัจจุบันมีที่ดินทำสวนส้มโอถึง 30 ไร่

4. **การสืบทอด** นายสมพงษ์สืบทอดการทำสวนส้มโอและเรียนรู้การทำสวนมาจากพ่อแม่ญาติพี่น้องทุกคนของนายสมพงษ์ประกอบอาชีพทำสวนส้มโอทั้งหมดและอาศัยอยู่ในพื้นที่ตำบลบางเตย นายสมพงษ์มีบุตรชาย 1 คนที่ได้เรียนรู้การทำสวนส้มโอจากนายสมพงษ์ตั้งแต่เด็ก

5. **มีความขยัน อดทน มีวินัย** เป็นบุคคลที่มีความขยัน อดทน มีวินัยในตนเอง นายสมพงษ์เป็นผู้ที่มีความขยันโดยใช้เวลาส่วนใหญ่เข้าไปทำงานในสวนทุกวันตั้งแต่เช้ามีดจนถึงตอนเย็น ไม่ค่อยได้ออกไปนอกบ้าน

6. **ความเป็นปราชญ์ชาวสวนส้มโอ** เป็นบุคคลที่มีคุณสมบัติที่เหมาะสมในการเป็นปราชญ์ชาวสวนส้มโอที่มีความรู้ความสามารถด้านการทำสวนส้มโอ เนื่องจากนายสมพงษ์ทำสวนส้มโอมานานจนมีความรู้ความเชี่ยวชาญ

7. **เป็นแหล่งการเรียนรู้ การท่องเที่ยวเชิงเกษตร** จากการทำตำบลไร่เชิง ตำบลบางเตย ตำบลทรงคนอง และตำบลท่าตลาด ได้ร่วมมือกันจัดการท่องเที่ยวเชิงเกษตร 4 ตำบล โดยนักรอรางชมรอบ “เกาะลัดอีแทน” เพื่อศึกษาวิถีเกษตรชุมชนชาวสวนส้มโอ สวนส้มโอของนายสมพงษ์เป็นสวนต้นแบบที่เป็นแหล่งเรียนรู้ให้นักท่องเที่ยวเข้ามาศึกษาเชิงเกษตรเพื่อเรียนรู้วิถีชาวสวน และได้ศึกษาภูมิปัญญาในการทำสวนส้มโอของเกษตรกรชาวสวนส้มโอด้วย

8. **เศรษฐกิจเชิงสร้างสรรค์** นอกจากการเป็นสวนต้นแบบที่เป็นแหล่งเรียนรู้ให้นักท่องเที่ยวเข้ามาศึกษาเชิงเกษตรวิถีชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี นายสมพงษ์ยังได้นำผลผลิตส้มโอมาขายในบริเวณสวนส้มโอของตนเองด้วย

9. **ทุนศักยภาพด้านพื้นที่กายภาพ** พื้นที่สวนส้มโอของนายสมพงษ์ตั้งอยู่หมู่ 7 ตำบลบางเตย ซึ่งมีลักษณะเป็นที่ดอนซึ่งมีความสูงจากระดับน้ำในแม่น้ำนครชัยศรีมากกว่าพื้นที่อื่นๆ ประกอบ

กับมีการป้องกันสวนเป็นอย่างดี ทำให้ช่วงที่เกิดวิกฤตการณ์น้ำท่วมครั้งใหญ่เมื่อปีพ.ศ.2554 สวนส้มโอของนายสมพงษ์เป็นสวนที่รอดจากวิกฤตการณ์น้ำท่วมในครั้งนั้น

10. ความเป็นผู้นำภายในชุมชน บุตรชายของนายสมพงษ์ อายุ 29 ปี ดำรงตำแหน่งเป็นผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 7 ตำบลบางเตย ซึ่งถือว่าเป็นผู้นำชุมชนที่ชาวบ้านให้ความไว้วางใจเป็นผู้นำตั้งแต่อายุน้อยนับว่านายสมพงษ์มีผู้สืบทอดที่มีศักยภาพความเป็นผู้นำสูง

11. ความสัมพันธ์เชิงเครือข่าย นายสมพงษ์มีพี่น้องทั้งหมด 6 คน แต่งงานมีครอบครัวทั้งหมด 5 คน แม้ว่าพี่น้องของนายสมพงษ์จะแยกย้ายไปมีครอบครัว แต่ยังคงอาศัยในตำบลบางเตย และประกอบอาชีพทำสวนส้มโอทุกคน ทำให้สามารถพึ่งพาอาศัยช่วยเหลือซึ่งกันและกันในการประกอบอาชีพทำสวนส้มโอได้

12. ความสามารถในการจัดการตนเอง เป็นบุคคลที่มีความสามารถในการจัดการตนเองสามารถดูแลสวนส้มโอ จำนวน 30 ไร่ได้ด้วยตนเองโดยใช้แรงงานในครอบครัว ไม่จ้างแรงงานข้างนอก และสามารถบริหารจัดการเงินทุนของตนเองในการดูแล พันธุ์สวนส้มโอที่ได้รับความเสียหายจากน้ำท่วมโดยไม่กู้ยืมระบบ

13. การเกษตรแบบบูรณาการ นายสมพงษ์ปลูกผลไม้ชนิดอื่นๆ ภายในสวนด้วย เช่น กล้วย มะละกอ และผักสวนครัวด้วย

ถอดบทเรียนสวนส้มโอ

1. บ้านเรือนอาศัยอยู่ในบริเวณเดียวกับสวน บ้านพักอาศัยของนายสมพงษ์ โถ่คำ ตั้งอยู่บริเวณเดียวกับสวนส้มโอ มีที่ดินที่เป็นสวนส้มโอของคนอื่นอยู่ตรงกลางระหว่างที่ดินของตนเอง ทำให้การป้องกันน้ำท่วมต้องช่วยเหลือกันในการป้องกันสวนส้มโอไม่ให้จมน้ำ

2. คลองเชื่อมเข้าถึงสวน สวนส้มโอนายสมพงษ์ มีคลองเชื่อมจากแม่น้ำเข้ามาถึงสวนส้มโอ (คลองผีเสื้อ) ซึ่งเป็นคลองสายหลักของประชาชนหมู่ที่ 7 ต.บางเตย ระบบน้ำในสวนส้มโอจึงมีความอุดมสมบูรณ์เหมาะสมกับต้นส้มโอ

3. ติดถนน การขนส่งสะดวก บริเวณบ้านและสวนส้มโอนายสมพงษ์ ตั้งอยู่ติดกับถนนเทิดพระเกียรติมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ 3 สายทาง ทำให้สามารถนำส้มโอและผลไม้ชนิดอื่นๆ ไปส่งขายที่วัดไร่ขิงได้สะดวก รวดเร็ว และสามารถเดินทางคมนาคมขนส่งสินค้าได้ทั้งทางบกและทางน้ำ

4. แรงงานภายในครอบครัว ในการทำสวนส้มโอนั้นนายสมพงษ์ทำสวนด้วยตนเอง มีภรรยา และลูกชายช่วยทำสวนส้มโอด้วย ซึ่งนายสมพงษ์จะเข้าไปทำสวนทุกวัน ทำสวนตั้งแต่เช้าถึงเย็น ไม่ได้จ้างแรงงานจากภายนอก

5. ที่ดินทำสวนเป็นของตนเอง นายสมพงษ์มีที่ดินทำสวนทั้งหมด 30 ไร่ ซึ่งเป็นที่ดินของตนเองทั้งหมดทำให้ไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายในการเช่าที่ดินทำสวนส้มโอ

6. **ปลูกพืชผักผลไม้หลายชนิดใน** นายสมพงษ์ปลูกผักและผลไม้หลากหลายชนิดไว้ในสวน ได้แก่ ส้มเขียว กัลยไช้ กัลยเล็บมือนาง มะปราง มะยงชิด มะนาว รวมถึงมะพร้าว น้ำหอม ซึ่งก่อให้เกิดรายได้หมุนเวียน

7. **สภาพพื้นที่อุดมสมบูรณ์** สวนของนายสมพงษ์อยู่ในพื้นที่ตำบลบางเตยซึ่งมีที่ดินมีความอุดมสมบูรณ์เหมาะสำหรับการเกษตร

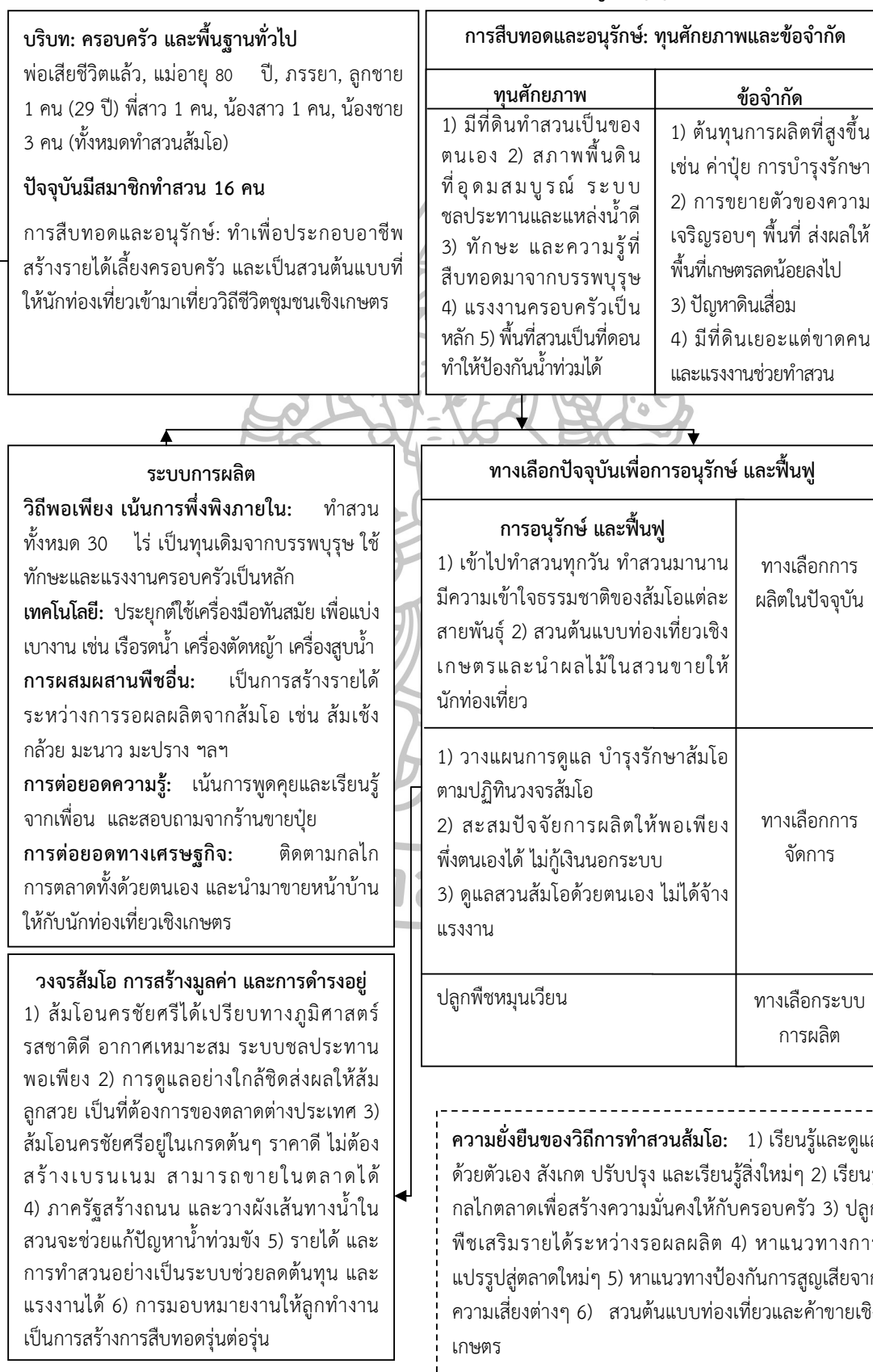
8. **การจัดสภาพพื้นที่** การปลูกส้มโอใช้การปลูกแบบยกร่องเพื่อเก็บกักน้ำไว้ใช้การรดน้ำต้นส้มโอ การปลูกส้มโอจะปลูกริมท้องร่องสวนและปลูกสลับสับหว่าง ปลูกต้นส้มโอข้างร่อง ปลูกต้นส้มโอไม่ซ้ำที่เดิม หากปลูกซ้ำที่เดิมดินจะเสื่อม เช่น เคยปลูกกลางร่องแล้ว พอต้นตายจึงเปลี่ยนมาปลูกข้างร่อง เพื่อไม่ให้ซ้ำตรงที่เดิมที่เคยปลูกเพราะดินเสื่อมแล้ว และตรงที่เคยปลูกรากต้นเก่าจะเน่าและรากจะใหญ่ทำให้อุดสารอาหารจากดินไปมาก และการปลูกสลับสับหว่างทำให้ปลูกต้นส้มโอได้จำนวนมาก

9. **บริเวณสวนเป็นที่ดอน** บริเวณบ้านและสวนส้มโอของนายสมพงษ์ตั้งอยู่หมู่ 7 ซึ่งมีลักษณะเป็นที่ดอนสูงกว่าพื้นที่หมู่อื่นๆ ในตำบลบางเตย ทำให้น้ำท่วมที่หลังพื้นที่อื่น ช่วงที่น้ำท่วมต้นส้มโอแช่น้ำไม่กี่วันและสามารถป้องกันน้ำท่วมได้ทัน ทำให้ต้นส้มโอไม่ตาย

10. **มีอุปกรณ์เครื่องมือที่ทันสมัย** สวนส้มโอของนายสมพงษ์มีอุปกรณ์เครื่องมือการเกษตรที่ทันสมัย เพื่อช่วยทุ่นแรงในการทำสวนส้มโอ ได้แก่ เรือรตน้ำ เครื่องรตน้ำ เครื่องตัดหญ้า เครื่องสูบน้ำ ฯลฯ

11. **ใส่ปุ๋ยอินทรีย์และปุ๋ยเคมี** สวนของนายสมพงษ์จะใส่ปุ๋ยเคมีเป็นหลัก โดยใส่ปุ๋ยเคมีประมาณเดือนละ 1 ครั้งหรือ 2 เดือน ครั้ง และใส่ปุ๋ยอินทรีย์ปีละ 1 ครั้ง เพื่อปรับสภาพพื้นดินให้มีความร่วนซุย และทำให้ดินไม่แข็งมาก

แผนผังแสดงการเชื่อมโยงการทำสวนส้มโอและกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาส้มโอ

พื้นที่หมู่ 5 ตำบลทรงคนอง

ประวัติศาสตร์ชุมชน

ในสมัยก่อนมีต้นประดู่ขึ้นอยู่บริเวณริมคลองมาก ผู้คนที่อาศัยอยู่ในละแวกนี้ และละแวกใกล้เคียงจึงเรียกหมู่บ้านนี้ว่า บ้านคลองประดู่ ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ	แม่น้ำท่าจีน
ทิศใต้	ติดต่อกับ	ตำบลไร่ขิง
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	ตำบลบางเตย
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ	หมู่ 4 ตำบลทรงคนอง

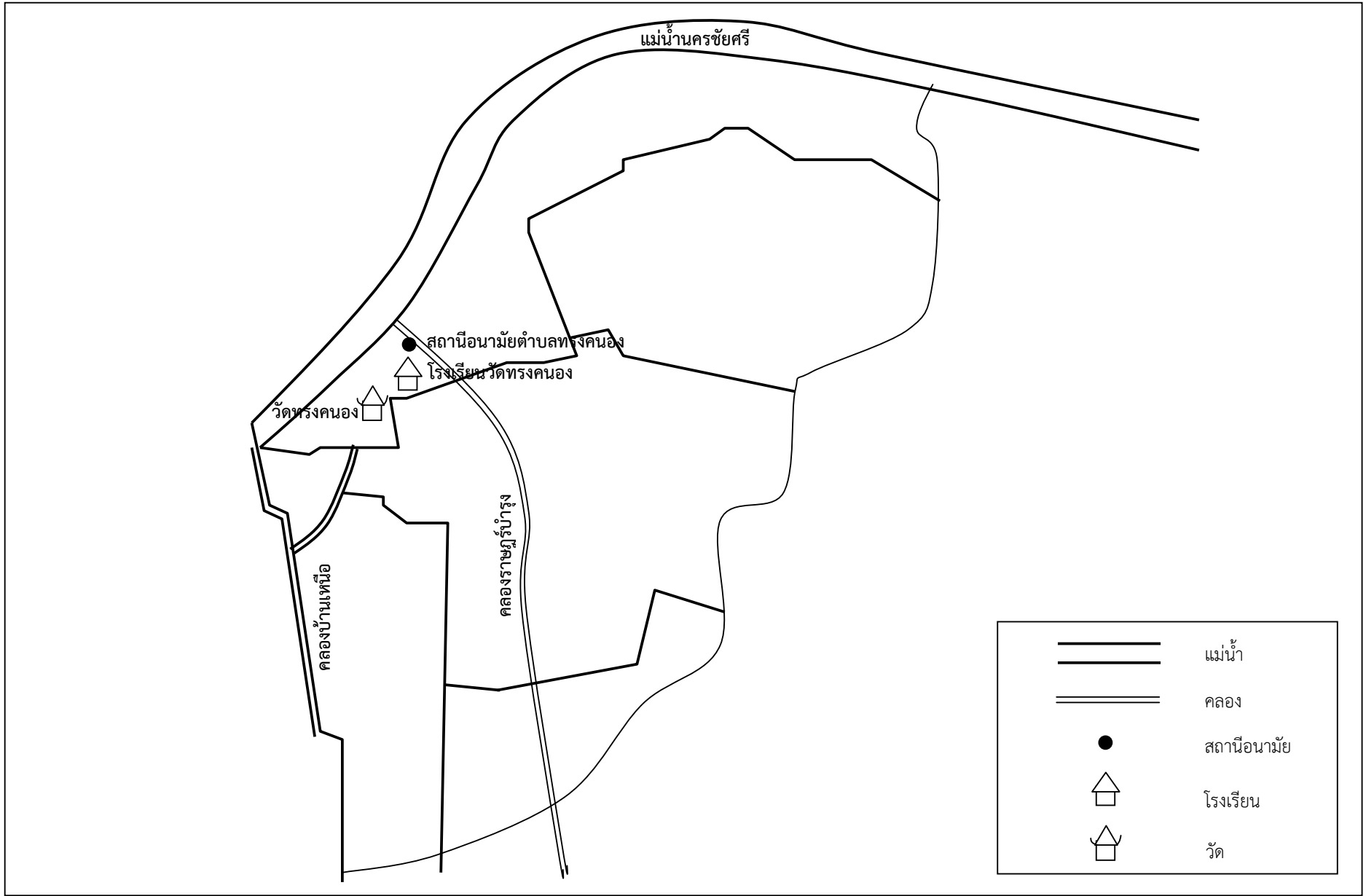
ประชากร/ครัวเรือน

หมู่ 5 ตำบลทรงคนอง จำนวนครัวเรือน 171 ครัวเรือน ประชากร ชาย 313 คน หญิง 303 คน รวม 616 คน จำนวนผู้สูงอายุ 80 คน ผู้พิการ 3 คน

ลักษณะภูมิประเทศ

พื้นที่หมู่ 5 ตำบลทรงคนองมีพื้นที่ประมาณ 900 ไร่ ลักษณะ เป็นที่ราบลุ่มติดแม่น้ำท่าจีน และติดถนนเส้นสายเจ็ด-ทรงคนอง สภาพพื้นที่เหมาะแก่การเกษตรกรรม พืชที่ปลูกมากคือ ส้มโอ มีอาณาเขตติดต่อกันดังนี้

ภาพที่14 แผนที่แสดงพื้นที่หมู่ 5 ตำบลทรงคนอง (ที่มา : องค์การบริหารส่วนตำบลทรงคนอง)

การศึกษาพื้นที่หมู่ 5 ตำบลทรงคนอง สวนส้มโอได้รับความเสียหายจากภัยพิบัติอุทกภัยปี 2554

กรณีศึกษาที่ 3 : นายไพโรจน์ สุดประเสริฐ

ผู้วิจัยได้เจาะจงเลือกสวนส้มโอของนายไพโรจน์ สุดประเสริฐ เป็นกรณีศึกษาเนื่องจากเป็นสวนส้มโอได้รับความเสียหายจากภัยพิบัติอุทกภัยปี 2554 ต้นส้มโอยืนต้นตายจากภัยพิบัติอุทกภัยทั้งหมด นายไพโรจน์ สุดประเสริฐ มีพื้นที่ในการปลูกส้มโอ 23 ไร่ ได้แบ่งที่ดินให้ลูกไปบ้าง เหลือทำสวนส้มโอ 11 ไร่ มีประสบการณ์การทำสวนส้มโอมากกว่า 60 ปี เป็นชาวตำบลบางเตยเมื่อแต่งงานแล้วย้ายมาอาศัยอยู่ที่ตำบลทรงคนอง มีความเชี่ยวชาญในการปลูกส้มโอเป็นที่ยอมรับ

ประวัติชีวิต

นายไพโรจน์ สุดประเสริฐ ปัจจุบันอายุ 70 ปี อาศัยอยู่บ้านเลขที่ 69 หมู่ 5 ต.ทรงคนอง อ.สามพราน จ. นครปฐม ประกอบอาชีพ ทำสวนส้มโอ นายไพโรจน์ดำรงตำแหน่งประธานชมรมผู้สูงอายุตำบลทรงคนอง นายไพโรจน์เป็นบุตรของนายง้วน อายุ 95 ปี และนางทองมาก อายุ 86 ปี ประกอบอาชีพทำนาและทำสวนส้มโอ อาศัยอยู่หมู่ 3 ตำบลบางเตย นายไพโรจน์แต่งงานกับนางประนอม มีบุตร 3 คน บุตรสาวคนโตชื่อดารุณี อายุ 42 ปี จบการศึกษาระดับปริญญาตรี ทำงานยังไม่ได้แต่งงาน บุตรชายคนที่สองชื่อนายนที อายุ 41 ปี แต่งงานกับนางสุณี ประกอบอาชีพทำสวนส้มโอและเป็นสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลทรงคนอง หมู่ 4 มีบุตร 2 คน กำลังศึกษาอยู่ บุตรสาวคนเล็กชื่อวัชรี อายุ 30 ปี แต่งงานกับนายรัชชัย สุขสงวน อายุ 46 ปี ประกอบอาชีพทำสวนส้มโอ มีบุตร 2 คน กำลังศึกษาอยู่ นายไพโรจน์ เรียนจบระดับประถมศึกษาจากโรงเรียนวัดทรงคนอง ปัจจุบันสวนส้มโอของนายไพโรจน์ปลูกส้มโอ 500 ต้น กล้วยหอม 300 ต้น กล้วยเล็บมือนาง 200 ต้น หม่อน 80 ต้น มะละกอ 120 ต้น และตะไคร้ 200 กอ

ประสบการณ์ นายไพโรจน์ สุดประเสริฐ มีดังนี้

1. การเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง นายไพโรจน์เป็นบุคคลที่มีการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง เป็นบุคคลที่ชอบเข้ารับการอบรมเรียนรู้เทคนิคใหม่ๆ ด้านการทำสวนส้มโอที่เกษตรตำบลและหน่วยงานราชการจัดอบรมอยู่เสมอ และนำมาประยุกต์ใช้ในสวนส้มโอของตนเอง

2. มีประสบการณ์สูง เป็นบุคคลที่ทำสวนส้มโอโดยเรียนรู้จากพ่อแม่ตั้งแต่วัยเด็ก มีประสบการณ์การทำสวนส้มโอมากกว่า 60 ปี จนปัจจุบันอายุ 70 ปี จึงนับได้ว่าเป็นผู้มีประสบการณ์ทำสวนส้มโอสูงมากคนหนึ่งในตำบลทรงคนอง

3. กระบวนการทำงานที่ต่อเนื่อง เป็นบุคคลที่ทำสวนส้มโออย่างต่อเนื่อง แม้ว่าสวนส้มโอของนายไพโรจน์จะได้รับความเสียหายจากวิกฤตการณ์น้ำท่วมปีพ.ศ.2554 ต้นส้มโอที่นายไพโรจน์ปลูกไว้ตายทั้งหมด นายไพโรจน์ก็ไม่ย่อท้อ นำรถแมคโครมาตักดินยกร่องเริ่มปลูกต้นส้มโอใหม่อีกครั้ง

4. การสืบทอด เป็นบุคคลที่สืบทอดการทำสวนส้มโอและเรียนรู้การทำสวนมาจากพ่อแม่ พี่น้องทุกคนของนายไพโรจน์ประกอบอาชีพทำสวนส้มโอทั้งหมดและอาศัยอยู่ในพื้นที่ตำบลทรงคนอง นายไพโรจน์มีบุตรชาย บุตรสาว ลูกเขย และลูกสะใภ้ที่ประกอบอาชีพทำสวนส้มโอต่อจากนายไพโรจน์และช่วยนายไพโรจน์ฟื้นฟูสวนส้มโอจากวิกฤตการณ์น้ำท่วม

5. มีความขยัน อดทน มีวินัย เป็นผู้ที่มีความขยัน อดทน มีวินัยในตนเอง เข้าไปดูแลสวนส้มโอเป็นประจำ ทำงานหนักมาตั้งแต่เด็กจนโต

6. ความเป็นปราชญ์ชาวสวนส้มโอ เป็นบุคคลที่มีคุณสมบัติที่เหมาะสมในการเป็นปราชญ์ชาวสวนส้มโอที่มีความรู้ความสามารถด้านการทำสวนส้มโอ เนื่องจากไพโรจน์ทำสวนส้มโอมานานจึงมีความรู้ความเชี่ยวชาญ

7. ความเป็นผู้นำ นายไพโรจน์มีตำแหน่งเป็นประธานชมรมผู้สูงอายุของตำบลทรงคนอง เป็นที่รับรู้ว่าเป็นผู้ที่มีความสามารถ มีความเป็นผู้นำในการดูแลช่วยเหลือผู้สูงอายุของตำบล นอกจากนี้บุตรชายของนายไพโรจน์ดำรงตำแหน่งเป็นสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลทรงคนองด้วย นับว่าเป็นครอบครัวที่มีความเป็นผู้นำได้รับการยอมรับจากชาวบ้านในตำบล

8. ความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ นายไพโรจน์มีพี่น้องทั้งหมด 5 คน พี่น้องเครือญาติทุกคนอาศัยในตำบลทรงคนอง และประกอบอาชีพทำสวนส้มโอทุกคน ทำให้สามารถพึ่งพาอาศัยช่วยเหลือซึ่งกันและกันในการประกอบอาชีพทำสวนส้มโอได้

9. ความสามารถในการจัดการตนเอง เป็นบุคคลที่มีความสามารถในการจัดการตนเอง สามารถดูแลสวนส้มโอได้ด้วยตนเองโดยใช้แรงงานในครอบครัว ไม่จ้างแรงงานข้างนอก

10. การเกษตรแบบบูรณาการ นอกจากนายไพโรจน์จะปลูกส้มโอแล้วยังปลูกผลไม้ชนิดอื่นๆ ภายในสวนด้วย เช่น กัลย มะละกอ ผักสวนครัว ฯลฯ สำหรับนำไปขายและรับประทานเอง

ถอดบทเรียนสวนส้มโอ

1. บ้านเรือนอาศัยอยู่ในบริเวณเดียวกับสวน บ้านพักอาศัยของนายไพโรจน์ ตั้งอยู่บริเวณเดียวกับสวนส้มโอ พื้นที่สวนอยู่ติดกับแม่น้ำนครชัยศรี ซึ่งเป็นพื้นที่ลุ่ม ทำให้น้ำท่วมถึงสวนส้มโอได้ง่าย

2. คลองเชื่อมเข้าถึงสวน สวนส้มโอของนายไพโรจน์ มีคลองเชื่อมจากแม่น้ำเข้ามาถึงสวนส้มโอ จึงมีความอุดมสมบูรณ์เหมาะสมกับต้นส้มโอ

3. ทิศถนน การขนส่งสะดวก บริเวณบ้านและสวนส้มโอของนายไพโรจน์ ตั้งอยู่ติดกับถนน อยู่ใกล้วัดทรงคนอง สามารถเดินทางคมนาคมขนส่งสินค้าได้ทั้งทางบกและทางน้ำ

4. แรงงานภายในครอบครัว ในการทำสวนส้มโอนั้นไพโรจน์ ทำสวนด้วยตนเอง มีลูกชาย ลูกเขย ช่วยทำสวนส้มโอด้วย

5. ที่ดินทำสวนเป็นของตนเอง นายไพโรจน์มีที่ดินทำสวนซึ่งเป็นที่ดินของตนเองทั้งหมด ทำให้ไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายในการเช่าที่ดินทำสวนส้มโอ และแบ่งที่ดินส่วนหนึ่งให้ลูกชายทำสวนด้วย

6. ปลูกพืชผักผลไม้หลายชนิด นายไพโรจน์ปลูกผักและผลไม้หลากหลายชนิดไว้ในสวน ได้แก่ กัลย มะม่วง มะนาว ซึ่งก่อให้เกิดรายได้หมุนเวียน

7. สภาพพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์ สวนของนายไพโรจน์อยู่ในพื้นที่ตำบลทรงคนองซึ่งมีที่ดินมีความอุดมสมบูรณ์เหมาะสำหรับการเกษตร

8. การจัดสภาพพื้นที่ สวนส้มโอของนายไพโรจน์ใช้การปลูกแบบยกร่อง เพื่อเก็บกักน้ำไว้ใช้ มีบ่อน้ำขุดไว้ใกล้สวนส้มโอและบริเวณบ้าน

9. บริเวณสวนเป็นที่ลุ่ม บริเวณบ้านและสวนส้มโอของนายไพโรจน์ตั้งอยู่หมู่ 5 ติดกับวัดทรงคนอง ซึ่งตั้งอยู่ไม่ไกลจากแม่น้ำนครชัยศรี ทำให้น้ำท่วมสวนส้มโอได้ง่าย

10. มีอุปกรณ์เครื่องมือที่ทันสมัย สวนส้มโอของนายไพโรจน์มีอุปกรณ์เครื่องมือการเกษตรที่ทันสมัย เพื่อช่วยทุ่นแรงในการทำสวนส้มโอ ได้แก่ เรือรดน้ำ เครื่องรดน้ำ เครื่องตัดหญ้า เครื่องสูบน้ำ ฯลฯ

11. ใช้ปุ๋ยอินทรีย์และปุ๋ยเคมี สวนของนายไพโรจน์จะใส่ปุ๋ยเคมีเป็นหลัก โดยใส่ปุ๋ยเคมีประมาณ 2 เดือน/ครั้ง

แผนผังแสดงการเชื่อมโยงการทำสวนส้มโอและกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาส้มโอ

การศึกษาพื้นที่หมู่ 4 ตำบลทรงคนอง สวนส้มโอที่สามารถรักษาสวนไว้ได้จากภัยพิบัติอุทกภัยปี 2554

พื้นที่หมู่ 4 ตำบลทรงคนอง

ประวัติศาสตร์ชุมชน

หมู่บ้านนี้มีเรื่องเล่ามาตั้งแต่สมัยโบราณว่ามีชาวจีนอพยพมาจากทางเหนือล่องมาตามแม่น้ำ ผ่านมาเห็นว่าพื้นที่เป็นที่รุ่มรื่น จึงปลูกบ้านเรือนอาศัย มีการใช้พื้นที่นี้ทำนาและใช้เรือสำเภาที่นำมาใช้ในการค้าขายจนร่ำรวย ต่อมาจึงมีการเรียกขานหมู่บ้านนี้ว่า “บ้านเหนือ” ตามพวกที่อพยพมาจนถึงปัจจุบัน

มีอาณาเขตติดต่อกันดังนี้

ทิศเหนือ

ติดต่อกับ แม่น้ำท่าจีน

ทิศใต้

ติดต่อกับ หมู่ 8 ตำบลท่าตลาด

ทิศตะวันออก

ติดต่อกับ หมู่ 5 ตำบลทรงคนอง

ทิศตะวันตก

ติดต่อกับ ตำบลหอมเกร็ด

ประชากร/ครัวเรือน

จำนวนครัวเรือน 91 ครัวเรือน ประชากร ชาย 151 คน หญิง 152 คน รวม 303 คน

จำนวนผู้สูงอายุ 46 คน ผู้พิการ 4 คน

ลักษณะภูมิประเทศ

พื้นที่หมู่ 4 ตำบลทรงคนอง มีพื้นที่ประมาณ 560 ไร่ ลักษณะเป็นที่ราบลุ่มติดแม่น้ำท่าจีน และติดถนนเส้นสายเจ็ด-วัดทรงคนอง สภาพพื้นที่เหมาะแก่การเกษตรกรรม พืชที่ปลูกมากคือ ส้มโอ

การศึกษาพื้นที่หมู่ 4 ตำบลทรงคนอง สวนส้มโอที่สามารถรักษาสวนไว้ได้จากภัยพิบัติอุทกภัยปี 2554

กรณีศึกษาที่ 4 : นายสมศักดิ์ เลิศสำราญ

ผู้วิจัยได้เจาะจงเลือกสวนส้มโอของนายสมศักดิ์ เลิศสำราญ เป็นกรณีศึกษาเนื่องจากเป็นสวนส้มโอที่สามารถรักษาสวนไว้ได้จากภัยพิบัติอุทกภัยปี 2554 ต้นส้มโออยู่รอดจากภัยพิบัติอุทกภัย นายสมศักดิ์ เลิศสำราญ มีพื้นที่ในการปลูกส้มโอ 30 ไร่ มีประสบการณ์การทำสวนส้มโอมากกว่า 43 ปี เป็นคนในพื้นที่ มีความเชี่ยวชาญในการปลูกส้มโอเป็นที่ยอมรับ

ประวัติชีวิต

นายสมศักดิ์ เลิศสำราญ ปัจจุบันอายุ 61 ปี อาศัยอยู่บ้านเลขที่ 23/2 หมู่ 4 ต.ทรงคนอง อ.สามพราน จ. นครปฐม ประกอบอาชีพ ทำสวนส้มโอ นายสมศักดิ์ดำรงตำแหน่งผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน หมู่ 4 ตำบลทรงคนอง นายสมศักดิ์เป็นบุตรของนายกิมชวน เลิศสำราญ และนางสำอางค์ เลิศสำราญ เสียชีวิตแล้วทั้งสองท่าน นายสมศักดิ์แต่งงานกับนางอารินทร์ มีบุตร 3 คน บุตรชายคนโตชื่อวรวิทย์ อายุ 33 ปี ประกอบอาชีพทำสวนส้มโอ แต่งงานกับนางสุมมนา มีบุตร 2 คน กำลังศึกษาอยู่ระดับชั้น ประถมศึกษา บุตรชายคนที่สองชื่อนายมนัส อายุ 32 ปี ทำงานอยู่รังสิตและหากมีเวลาว่างจะมาช่วยทำสวนส้มโอด้วย แต่งงานและมีบุตร 1 คน กำลังศึกษาอยู่ บุตรสาวคนเล็กชื่อหทัยรัตน์ อายุ 31 ปี จบการศึกษาระดับปริญญาเอก

นายสมศักดิ์เรียนจบระดับประถมศึกษาปีที่ 4 จากโรงเรียนวัดพระธาตุ มงคลลาด อำเภอสามพราน นายสมศักดิ์เติบโตและอาศัยอยู่ที่อำเภอสามพรานเป็นเด็กชานา สมัยก่อนพ่อแม่ทำนา ต่อมาย้ายมาอยู่ที่ตำบลทรงคนองซึ่งเป็นที่ดินมรดกของพ่อแม่มีที่ดินทั้งหมด 6 ไร่ และเริ่มซื้อที่ดินขยายมาเรื่อยๆ โดยเริ่มทำนาก่อน จากนั้นนายสมศักดิ์จึงเริ่มปลูกส้มโอตั้งแต่ปีพ.ศ. 2513 เริ่มปลูกส้มโอพันธุ์ขาวพวง เนื่องจากสมัยนั้นนิยมส้มโอพันธุ์ขาวพวง มีส้มโอพันธุ์ทองดีบ้างเป็นบางส่วน ส่วนส้มโอพันธุ์ขาวน้ำผึ้งหาพันธุ์มาปลูกทีหลัง เนื่องจากสมัยนั้นส้มโอพันธุ์ขาวน้ำผึ้งไม่มีคนนิยม เมื่อปีพ.ศ 2520 นายสมศักดิ์แต่งงานกับนางอารินทร์ซึ่งเป็นคนทรงคนองโดยกำเนิด ต่อมาปีพ.ศ 2526 ได้ซื้อที่ดินสำหรับทำสวนส้มโอเพิ่มและปลูกบ้านไว้อยู่อาศัยด้วย นายสมศักดิ์ได้จ้างคนงานประจำสำหรับช่วยทำสวน 2 คน ทำงานมานาน 15 ปี โดยคนงานผู้ชายจ้างวันละ 300 บาท คนงานผู้หญิงจ้างวันละ 240 บาท พักอาศัยในที่ดินของนายสมศักดิ์ มีสวัสดิการให้หยุดงานได้ช่วงสิ้นเดือน และในวันหยุดสำคัญต่างๆ นอกจากนั้นหากทำงานครบ 5 ปีให้ทองคนละ 1 บาท

บทสรุปเบื้องต้นการเรียนรู้จากกรณีศึกษานายสมศักดิ์

1. **การเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง** เป็นบุคคลที่มีการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง โดยเข้ารับการอบรมเรียนรู้เทคนิคใหม่ๆ ด้านการทำสวนส้มโอที่เกษตรตำบลและหน่วยงานราชการจัดอบรม และนำมาประยุกต์ใช้ในสวนส้มโอของตนเอง

2. **มีประสบการณ์สูง** เป็นบุคคลที่ทำสวนส้มโอมานาน มีประสบการณ์การทำสวนส้มโอมากกว่า 43 ปี ลองผิดลองถูกในการดูแลส้มโอจนพัฒนาการปลูกส้มโอแบบทาบกิ่งโดยใช้ส้มซ่า จึงนับได้ว่าเป็นอีกคนหนึ่งที่มีประสบการณ์ทำสวนส้มโอสุงมากคนหนึ่งในตำบลทรงคนอง

3. **กระบวนการทำงานที่ต่อเนื่อง** เป็นบุคคลที่ทำสวนส้มโอมายาวต่อเนื่อง ถึงแม้ว่านายสมศักดิ์จะเริ่มต้นจากการทำนาต่อจากพ่อแม่ที่ประกอบอาชีพทำนาแล้วเปลี่ยนมาทำสวนส้มโอ แต่ปัจจุบันนายสมศักดิ์ยังคงทำสวนส้มโอและเรียนรู้ พัฒนาการทำสวนส้มโอของตนเองมาอย่างต่อเนื่อง

4. **การสืบทอด** นายสมศักดิ์มีบุตรชายคนโตเป็นผู้สืบทอดการทำสวนส้มโอ ส่วนบุตรอีก 2 คน ทำงานแต่ก็ได้เรียนรู้การทำสวนส้มโอจากนายสมศักดิ์ตั้งแต่วัยเด็ก

5. **มีความขยัน อดทน มีวินัย** เป็นผู้ที่มีความขยัน อดทน มีวินัยในตนเอง เข้าไปดูแลสวนส้มโอทุกวัน มีความอดทนในการพัฒนาการปลูกส้มโอให้ได้ผลดี และปลูกพืชอื่นๆ อีกหลายชนิด

6. **ความเป็นปราชญ์ชาวสวนส้มโอ** เป็นบุคคลที่มีคุณสมบัติที่เหมาะสมในการเป็นปราชญ์ชาวสวนส้มโอที่มีความรู้ความสามารถด้านการทำสวนส้มโอ เนื่องจากทำสวนส้มโอมานานจนมีความรู้ความเชี่ยวชาญ

7. **ความเป็นผู้นำ** นายสมศักดิ์มีตำแหน่งเป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่ 4 ตำบลทรงคนอง ทำงานจนเป็นที่ยอมรับของชาวบ้านในชุมชน

8. **ความสามารถในการจัดการตนเอง** เป็นบุคคลที่มีความสามารถในการจัดการตนเอง สามารถดูแลสวนส้มโอ ป้องกันสวนส้มโอของตนเองไม่ให้เกิดความเสียหายจากวิกฤตการณ์น้ำท่วมมากนัก

9. **ความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ** นายสมศักดิ์มีน้องชายทำสวนส้มโอที่รังสิตที่ปลูกส้มโอจนมีความเชี่ยวชาญเป็นที่ยอมรับในวงกว้างซึ่งสามารถช่วยเหลือ ให้คำปรึกษาด้านการพัฒนาการปลูกส้มโอแก่นายสมศักดิ์ได้

10. **การประยุกต์ใช้ความรู้** เป็นบุคคลที่มีการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีใหม่ๆ อยู่เสมอ สวนส้มโอของนายสมศักดิ์มีอุปกรณ์เทคโนโลยีทางการเกษตรที่ทันสมัย เช่น เครื่องบ่ม สำหรับใช้ในการรดน้ำและฉีดยาส้มโออย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น นอกจากนั้นนายสมศักดิ์ยังประยุกต์การปลูกส้มโอให้แข็งแรงมากขึ้นโดยใช้เทคนิคการเสริมรากจากการทาบกิ่งส้มซ่าเพื่อให้ต้นส้มโอแข็งแรงเจริญงอกงามมากขึ้น

11. การแพร่กระจาย นายสมศักดิ์มีน้องชายปลูกส้มโอจำนวนมากกว่าหนึ่งร้อยไร่ที่รังสิต ซึ่งน้องชายเป็นบุคคลที่มีชื่อเสียงทางด้านการปลูกส้มโอ ดังนั้นจึงสามารถนำเทคนิคการปลูกส้มโอ สายพันธุ์ส้มโอพันธุ์ดีมาเผยแพร่ต่อไปได้

12. การเสริมทางเลือก นอกจากการปลูกส้มโอเพื่อเป็นรายได้หลักของครอบครัวแล้ว นายสมศักดิ์ยังทำสวนกล้วยไม้ด้วย เพื่อเป็นอีกทางเลือกหนึ่งในการเพิ่มรายได้ให้กับตนเอง และ นายสมศักดิ์ได้จ้างแรงงานมาช่วยทำสวนทั้งครอบครัวซึ่งมาช่วยนายสมศักดิ์เป็นเวลา 15 ปีแล้ว โดยอาศัย ปลูกบ้านอยู่ในสวนของนายสมศักดิ์ซึ่งช่วยแบ่งเบาภาระของนายสมศักดิ์ได้เป็นอย่างดี

13. ทุกศักยภาพเชิงพื้นที่ พื้นที่สวนส้มโอและบ้านของนายสมศักดิ์เป็นพื้นที่ดอนซึ่งมีความ สูงจากระดับน้ำในแม่น้ำนครชัยศรีมากกว่าพื้นที่อื่นๆ ประกอบกับมีการป้องกันสวนเป็นอย่างดี ทำให้ สวนส้มโอของนายสมศักดิ์เป็นสวนที่รอดจากวิกฤตการณ์น้ำท่วม

14. การเกษตรแบบบูรณาการ นอกจากนายสมศักดิ์จะปลูกส้มโอแล้วยังปลูกผลไม้ ชนิดอื่นๆ ภายในสวนด้วย เช่น กล้วย มะละกอ ใบชะพลู หนาก และผักสวนครัว ฯลฯ สำหรับนำไป ขายเพิ่มรายได้ให้กับครอบครัวและสำหรับรับประทานเอง

ถอดบทเรียนสวนส้มโอ

1. บ้านเรือนอาศัยอยู่ในบริเวณเดียวกับสวน บ้านพักอาศัยของนายสมศักดิ์ เลิศสำราญ ตั้งอยู่บริเวณเดียวกับสวนส้มโอ และมีที่ดินเป็นของตนเอง

2. คลองเชื่อมเข้าถึงสวน สวนส้มโอของนายสมศักดิ์ มีคลองเชื่อมจากแม่น้ำเข้ามาถึง สวนส้มโอ ระบบน้ำในสวนส้มโอจึงมีความอุดมสมบูรณ์เหมาะสมกับต้นส้มโอ

3. ติดถนน การขนส่งสะดวก บริเวณบ้านและสวนส้มโอของนายสมศักดิ์ ตั้งอยู่ติด กับถนน สามารถเดินทางคมนาคมขนส่งสินค้าได้ทั้งทางบกและทางน้ำ แต่ปัจจุบันจะใช้การคมนาคม ขนส่งทางบกมากกว่าเนื่องจากเมื่อถนนตัดมาถึงผู้คนจึงนิยมใช้ถนนมากกว่าคลอง จึงทำให้คลอง มีผักตบชวาจำนวนมาก ทำให้ไม่สามารถใช้การเดินทางทางเรือได้

4. แรงงานภายในครอบครัว ในการทำสวนส้มโอนั้นนายสมศักดิ์ทำสวนด้วยตนเอง มีลูกจ้างที่มาอาศัยอยู่กินเป็นครอบครัวช่วยทำงานมานานกว่า 15 ปี ได้รับค่าจ้างวันละ 300 บาท ส่วนคนงานผู้หญิงได้รับค่าจ้างวันละ 240 บาท และมีสวัสดิการให้ ดังนี้ ในเดือนหนึ่งให้หยุดงานได้ 1 วัน และให้หยุดงานในวันหยุดราชการ เมื่อทำงานครบ 5 ปีให้ทอง 1 บาท

5. ที่ดินทำสวนเป็นของตนเอง นายสมศักดิ์มีที่ดินทำสวนทั้งหมด 30 ไร่ ซึ่งเป็นที่ดิน ของตนเองทั้งหมดทำให้ไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายในการเช่าที่ดินทำสวนส้มโอ

6. ปลูกพืชผักผลไม้หลายชนิด นายสมศักดิ์ปลูกผักและผลไม้หลากหลายชนิด ไว้ในสวน ได้แก่ ปลูกใบชะพลูแทรกในท้องร่องสวน กล้วย มะม่วง หนาก เป็นต้น

7. สภาพพื้นที่อุดมสมบูรณ์ สวนของนายสมศักดิ์อยู่ในพื้นที่ตำบลทรงคนองซึ่งมีที่ดินมีความอุดมสมบูรณ์เหมาะสำหรับการเกษตร
8. การจัดสภาพพื้นที่ สวนส้มโอของนายสมศักดิ์ปลูกส้มโอแบบยกร่อง เพื่อเก็บกักน้ำไว้ใช้ การรดน้ำต้นส้มโอ มีการปลูกใบชะพลูแทรกทุกร่องสวน ปลูกหมากไว้บังแดด
9. บริเวณสวนเป็นที่ดอน บริเวณบ้านและสวนส้มโอของนายสมศักดิ์ตั้งอยู่หมู่ 4 ซึ่งมีลักษณะเป็นที่ดอนสูงกว่าพื้นที่หมู่อื่นๆ ในตำบลทรงคนอง ทำให้น้ำท่วมที่หลังพื้นที่อื่น ช่วงที่น้ำท่วมต้นส้มโอแช่น้ำไม่กี่วันและสามารถป้องกันน้ำท่วมได้ทัน ทำให้ต้นส้มโอไม่ตาย
10. มีอุปกรณ์เครื่องมือที่ทันสมัย สวนส้มโอของนายสมศักดิ์มีอุปกรณ์เครื่องมือการเกษตรที่ทันสมัย เพื่อช่วยทุ่นแรงในการทำสวนส้มโอ ได้แก่ เรือร่อนน้ำ เครื่องร่อนน้ำ เครื่องตัดหญ้า เครื่องสูบน้ำ ฯลฯ
11. ใช้ปุ๋ยอินทรีย์และปุ๋ยเคมี สวนของนายสมศักดิ์จะใส่ปุ๋ยเคมีเป็นหลัก นานๆ ครั้งจึงจะใช้ปุ๋ยอินทรีย์

แผนผังแสดงการเชื่อมโยงการทำสวนส้มโอและกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาส้มโอ

จากการเก็บข้อมูลภาคสนามซึ่งได้ศึกษาเชิงลึก การสนทนากลุ่ม และสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม สามารถสรุปกระบวนการศึกษาในภาพรวมตามวัตถุประสงค์ ดังนี้

ประเด็นร่วม

1. **การเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง** เกษตรกรชาวสวนส้มโอส่วนใหญ่เป็นผู้มีการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องเรียนรู้ตลอดชีวิต เนื่องจากการดูแลส้มโอมีการเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพอากาศและสภาพดิน หากเกษตรกรไม่ปรับตัวในการเรียนรู้อยู่เสมอจะทำให้ไม่สามารถดูแลส้มโอได้ผลผลิตดีเท่าที่ควร หน่วยงานราชการด้านการเกษตรจึงจัดอบรมให้ความรู้แก่เกษตรกรในด้านเทคนิคใหม่ๆ ในการปลูกและการดูแลส้มโอเป็นประจำ

2. **มีประสบการณ์** ความมีประสบการณ์ที่สั่งสมมายาวนานทำให้เกิดความเชี่ยวชาญ เกษตรกรชาวสวนที่มีประสบการณ์มานาน มีการลองผิดลองถูกในการปลูกและการบำรุงรักษาส้มโอ จะทำให้ผลผลิตออกมาดี ส่งไปขายได้ราคาสูง เป็นที่ต้องการของตลาด

3. **กระบวนการทำงานที่ต่อเนื่อง** เกษตรกรชาวสวนส่วนใหญ่ทำสวนส้มโอเป็นอาชีพหลักมาอย่างต่อเนื่องจนสั่งสมเป็นประสบการณ์ ถึงแม้จะเกิดเหตุการณ์ที่ส่งผลกระทบต่อสวนส้มโอมาหลายครั้งตั้งแต่อดีต เช่น เหตุการณ์น้ำในแม่น้ำนครชัยศรีเน่าเสีย เหตุการณ์น้ำท่วมหลายครั้ง จนกระทั่งครั้งที่รุนแรงที่สุดในปีพ.ศ.2554 เกษตรกรชาวสวนส่วนใหญ่ก็ยังประกอบอาชีพทำสวนต่อไป

4. **การสืบทอด** เกษตรกรชาวสวนส้มโอมีการสืบทอดเรียนรู้เกี่ยวกับการทำสวนส้มโอตั้งแต่วัยเด็กโดยเรียนรู้จากพ่อแม่เข้าไปทำสวนจากการลงมือปฏิบัติจริง (Learning by doing) จนเป็นชาวสวนที่มีความชำนาญและส่งต่ออาชีพการทำสวนไปยังลูกหลานสืบทอดต่อไป

5. **ความเป็นปราชญ์ชาวสวนส้มโอ** เกษตรกรชาวสวนส้มโอทำสวนส้มโอมานานและปรับปรุงวิธีการทำสวน ลองผิดลองถูกจนสั่งสมเป็นภูมิปัญญา ส่วนใหญ่ทำสวนจนมีความเชี่ยวชาญ มีประสบการณ์การทำสวนมากกว่า 30 ปี

6. **มีความขยัน อดทน มีวินัย** เกษตรกรชาวสวนส้มโอเป็นผู้ที่มีความขยัน อดทน มีวินัย ซึ่งเป็นคุณสมบัติที่สำคัญเนื่องจากการประกอบอาชีพทำสวนส้มโอเป็นอาชีพที่ลำบาก ทำงานหนัก หากชาวสวนไม่มีวินัยในตนเองจะทำให้ผลผลิตออกมาไม่ดีเท่าที่ควร

7. **การเกษตรแบบบูรณาการ** การปลูกส้มโอเพียงอย่างเดียวที่ผลผลิตออกผลปีละ 2 ครั้ง ทำให้รายได้ไม่เพียงพอ เกษตรกรจึงต้องปลูกพืชผัก ผลไม้ชนิดอื่นหลากหลายชนิดเพื่อเป็นการหารายได้เสริมและนำมารับประทานเองในครอบครัว

8. ความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ เกษตรกรชาวสวนในพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองส่วนใหญ่มีความเกี่ยวข้องเป็นเครือญาติกันและสืบเชื้อสายมาจากประเทศจีน จึงมีความรู้จักคุ้นเคยกัน มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เช่น การแบ่งปันกิ่งพันธุ์ส้มโอ การช่วยกันขนดินถมคันท้องร่องเพื่อป้องกันน้ำท่วม

9. ความเป็นผู้นำ การมีผู้นำที่เข้มแข็งในชุมชนจะทำให้ชุมชนเข้มแข็ง ซึ่งชาวสวนที่มีความสามารถได้รับการยอมรับจากชาวบ้านจะได้รับการยอมรับให้เป็นผู้ดำเนินการช่วยเหลือ บรรเทาความเดือดร้อนของชาวบ้าน

10. ความสามารถในการจัดการตนเอง เกษตรกรส่วนใหญ่มีความสามารถในการจัดการตนเอง มีความสามารถในการจัดการดูแลคน ดูแลสวน จัดการเรื่องเงินทุนเพื่อให้ผลผลิตออกผลตรงเวลา ในช่วงที่ตลาดต้องการ

ประเด็นรอง

1. การประยุกต์ใช้ความรู้ เกษตรกรชาวสวนส้มโอมีการนำความรู้ของตนเองไปประยุกต์ใช้ให้ทันกับความเปลี่ยนแปลงของแมลงที่เป็นศัตรูของส้มโอ โรคใหม่ๆ ที่เกิดกับส้มโอ และประยุกต์เทคนิคใหม่ๆ ในการดูแลส้มโอ

2. ทุกศักยภาพเชิงพื้นที่ การมีพื้นที่ที่มีทำเลที่เหมาะสม ตั้งอยู่บนดินที่ดีมีคุณภาพ อยู่ในที่ดอนนน้ำท่วมไม่ถึงถือว่าเป็นความได้เปรียบในการทำการเกษตร ซึ่งบริเวณตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองมีลักษณะเป็นเกาะที่แม่น้ำได้พัดพาเอาดินตะกอนที่เป็นดินที่มีแร่ธาตุเหมาะสำหรับทำการเกษตร ทำให้เป็นทุนที่เกษตรกรชาวตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองปลูกส้มโอที่มีชื่อเสียงรสชาติอร่อย

3. เศรษฐกิจเชิงสร้างสรรค์ การนำส้มโอมาเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ หรือนำมาแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์หลายอย่างจะทำให้เกษตรกรชาวสวนมีรายได้ที่มากขึ้น ถือเป็นอีกทางเลือกหนึ่งที่เกษตรกรควรให้ความสำคัญ

ประเด็นอื่น ๆ

1. การเป็นสวนที่ได้รับการยอมรับจากสาธารณะ เกษตรกรที่มีการสั่งสมประสบการณ์จนมีความชำนาญจะได้รับการยอมรับการชาวสวนด้วยกันเองและจากบุคคลภายนอก ซึ่งมีรางวัลเป็นการรับประกันคุณภาพ

2. เป็นแหล่งการเรียนรู้ การท่องเที่ยวเชิงการเกษตร ภูมิปัญญาการทำสวนส้มโอ ลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี นับเป็นภูมิปัญญาที่สำคัญของประเทศสามารถเป็นแหล่งเรียนรู้และการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์การเกษตรได้เป็นอย่างดี

3. การแพร่กระจาย การเผยแพร่ส้มโอไปยังจังหวัดต่างๆ และการส่งส้มโอออกไปขายยังตลาดต่างประเทศทำให้ส้มโอนครชัยศรีเป็นที่รู้จักและรับรู้ถึงความอร่อยเป็นการเผยแพร่ชื่อเสียงของส้มโอนครชัยศรีสู่ตลาดโลก

4. การเสริมทางเลือก เกษตรกรชาวสวนส้มโอเก็บเกี่ยวส้มโอได้ปีละ 2 ครั้งทำให้มีรายได้ไม่เพียงพอ หากเกษตรกรชาวสวนส้มโอที่มีแรงงานและมีศักยภาพเพียงพอสามารถสร้างรายได้ให้กับตนเองด้วยการหาอาชีพเสริมหรือปลูกอย่างอื่นเพื่อหารายได้เพิ่มให้กับตนเอง

อุปสรรคและข้อจำกัดจากกรณีศึกษา

1. รายได้ไม่แน่นอน เกษตรกรชาวสวนส้มโอมีรายได้ที่ไม่แน่นอนเนื่องจากชาวสวนส้มโอสามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตออกขายได้ปีละ 2 ครั้ง ซึ่งช่วงที่เก็บเกี่ยวผลผลิตชาวสวนจะมีรายได้ค่อนข้างมาก แต่ช่วงที่ไม่มีผลผลิตเก็บเกี่ยวเป็นช่วงที่ชาวสวนต้องลงทุนค่อนข้างมากเพื่อซื้อปุ๋ย ซื้อยาสำหรับบำรุงรักษาต้นส้มโอ ชาวสวนจึงต้องบริหารจัดการค่าใช้จ่ายในการดูแลสวนส้มโออย่างเหมาะสม

2. ปัญหาสุขภาพเนื่องจากใช้สารเคมี ชาวสวนส่วนใหญ่ใช้สารเคมีในการดูแลรักษาส้มโอ สารเคมีจะสะสมอยู่ในร่างกาย และทำให้เป็นอันตรายต่อชีวิตได้ อย่างไรก็ตามมีชาวสวนส่วนหนึ่งที่เปลี่ยนมาใช้สารชีวภาพที่ปลอดภัยเนื่องจากตระหนักถึงอันตรายที่ส่งผลกระทบต่อสุขภาพของตนเอง จากการสัมภาษณ์เกษตรกรชาวสวนได้วัดค่าของสารเคมีที่สะสมอยู่ในร่างกายที่เกษตรตำบลร่วมกับโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลจัดให้ทุกปี พบว่า เกษตรกรส่วนใหญ่มีปริมาณสารเคมีสะสมอยู่ในร่างกายค่อนข้างมาก

3. ต้นทุนที่ใช้จ่ายในการดูแล บำรุงรักษาส้มโอมีราคาสูง ในแต่ละเดือนเกษตรกรชาวสวนส้มโอมีความจำเป็นต้องซื้อปุ๋ย ซื้อยา และอุปกรณ์การเกษตรต่างๆ ในการบำรุง รักษาส้มโอจำนวนมาก จึงนับเป็นปัญหาที่สำคัญของเกษตรกรชาวสวนส้มโอที่ต้องเสียค่าใช้จ่ายในการซื้อปุ๋ย ซื้อยา และอุปกรณ์การเกษตร ซึ่งมีราคาค่อนข้างสูงกว่าสมัยก่อนมาก

4. ส้มโอถูกกดราคาจากพ่อค้าคนกลาง เกษตรกรชาวสวนส้มโอส่วนใหญ่จะขายส้มโอโดยผ่านพ่อค้าคนกลางที่เข้ามารับส้มโอจากในสวน พ่อค้าคนกลางจะเป็นผู้กำหนดราคาในการซื้อส้มโอจากชาวสวนทำให้ชาวสวนไม่สามารถต่อรองราคาได้โดยเฉพาะการส่งส้มโอไปขายต่างประเทศจะมีคนควบคุมคุณภาพเข้ามาเลือกส้มโอตามคุณภาพที่ต้องการในสวนส้มโอและกำหนดราคาซื้อให้ชาวสวนเอง ทำให้ชาวสวนไม่สามารถต่อรองราคาได้และส้มที่ไม่ถูกคัดไปส่งตลาดต่างประเทศจะต้องนำไปขายในราคาถูก

5. ขาดแคลนแรงงาน สมัยก่อนมีแรงงานในพื้นที่รับจ้างฉะฉิน ตัดหญ้า โกยดิน และทำงานต่างๆ ในสวนส้มโอค่อนข้างมาก แต่เนื่องจากความเจริญเข้ามาในพื้นที่มากขึ้นปัจจุบันคนในพื้นที่นิยมออกไปทำงานข้างนอก ได้แก่ ทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม ออกไปรับจ้างข้างนอก ขายของในตลาดนัด ดอนหวาย ฯลฯ ทำให้ขาดแคลนแรงงานรับจ้างทำสวนส้มโอซึ่งเป็นปัญหาสำคัญของชาวสวนที่ต้องการแรงงาน

6. ค่าแรงแพง ปัจจุบันค่าแรงสำหรับจ้างแรงงานในการทำสวนส้มโอมีราคาสูงมาก เฉลี่ยประมาณวันละ 400 บาท ไม่รวมค่าอาหารกลางวันและเครื่องดื่มสำหรับแรงงานที่ชาวสวนต้องเลี้ยงดูแลอย่างดี ชาวสวนจึงสูญเสียเงินในส่วนนี้ค่อนข้างมาก

7. ที่ลุ่มน้ำท่วมถึง พื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองมีลักษณะเป็นเกาะคล้ายกระเพาะหมูตั้งอยู่ติดกับแม่น้ำนครชัยศรี ทำให้ประสบปัญหาได้รับผลกระทบจากน้ำท่วมในช่วงฤดูฝน เกษตรชาวสวนต้องป้องกันสวนของตนเองเพื่อไม่ให้น้ำท่วมถึงและใช้เครื่องสูบน้ำออกจากสวนระบายน้ำจากท้องร่องสวนออกไปสู่น้ำนครชัยศรี

8. โรคและแมลงทำลายส้มโอ ปัญหาที่สำคัญของต้นส้มโอคือโรคส้มซึ่งอาจจะก่อปัญหาให้เกิดความเสียหายเป็นอย่างมากกับการปลูกส้มโอ และส้มโอเป็นพืชที่มีโรคแมลงรบกวนมาก ชาวสวนจึงต้องให้ความสนใจในการป้องกันกำจัดโรคแมลงให้ดีที่สุด หากเกษตรกรได้มีความรู้หรือความเข้าใจที่ถูกต้อง จัดการได้ในเวลาอันควรก็จะสามารถป้องกันกำจัดและควบคุมได้

9. การสืบทอด เกษตรกรชาวสวนส้มโอส่วนใหญ่สืบทอดการทำสวนส้มโอต่อจากพ่อแม่และอยู่ในวัยที่มีอายุมาก เกษตรกรชาวสวนจะสอนลูกหลานให้เข้ามาช่วยทำงานในสวนตั้งแต่ยังเด็กซึ่งเป็นการฝึกให้เรียนรู้จากการปฏิบัติจริง (learning by doing) ในการส่งต่อการทำสวนไปยังลูกหลาน อย่างไรก็ตามเกษตรกรชาวสวนบางส่วนขาดผู้สืบทอดการทำสวนส้มโอเนื่องจากเกษตรกรชาวสวนเห็นว่าการทำสวนเป็นงานที่ลำบากจึงส่งลูกหลานเรียนหนังสือสูงๆ เมื่อเรียนจบแล้วจึงทำงานตามบริษัทเอกชนหน่วยงานภาครัฐ ฯลฯ ทำให้ไม่มีผู้สืบทอดในการทำสวนส้มโอในรุ่นต่อไป

10. การขายที่ดิน ด้วยลักษณะทำเลที่ตั้งของพื้นที่อยู่ติดริมแม่น้ำนครชัยศรี ไม่ไกลจากกรุงเทพมหานคร ทำให้ที่ดินในพื้นที่นี้มีราคาสูงมาก คนกรุงเทพฯนิยมซื้อที่ดินติดริมแม่น้ำสำหรับปลูกบ้านพักตากอากาศ ชาวสวนบางส่วนจึงแบ่งขายที่ดินที่ทำสวนส้มโอให้กับคนนอกพื้นที่กันมากขึ้น

11. การขยายตัวของเมือง ความเปลี่ยนแปลงไปสู่ความเจริญเข้ามาล้อมรอบพื้นที่มากขึ้น ได้แก่ ความเจริญของตลาดน้ำดอนหวาย มีห้างต่างๆ เข้ามาตั้งไม่ไกลจากพื้นที่จำนวนมาก เช่น ห้างเซ็นทรัล โลตัส ไทยวัสดุ โฮมโปร ฯลฯ ทำให้ลูกหลานชาวสวนบางส่วนออกไปทำงานในห้างต่างๆ ปัญหาการระบายน้ำเสียออกสู่น้ำนครชัยศรี ซึ่งเป็นปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อเกษตรกรชาวสวนส้มโอ

การดำรงอยู่ของภูมิปัญญาชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี

จากการศึกษาบริบทของพื้นที่ได้สะท้อนให้เห็นวิถีภูมิปัญญาชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีในมิติต่างๆ ซึ่งทั้งหมดเป็นทุนทางสังคมและวัฒนธรรมของชาวสวนส้มโอในนครชัยศรีและส่งผลต่อการดำรงอยู่มาจนถึงปัจจุบัน อย่างไรก็ตามท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ซึ่งเป็นปัจจัยที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ แต่ด้วยวิถีภูมิปัญญาของชาวสวนที่สืบทอดมาตั้งแต่บรรพบุรุษประกอบกับทักษะและการเรียนรู้ใหม่ๆ ของชาวสวนส้มโอ ส่งผลให้วิถีภูมิปัญญายังสามารถดำรงอยู่ได้

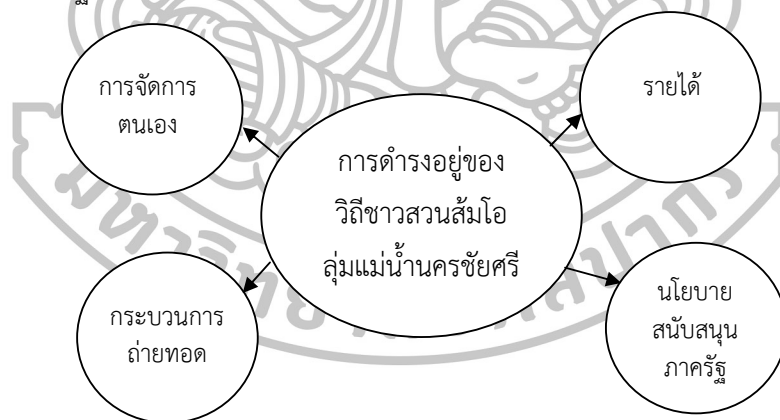
ปัจจัยสำคัญของการดำรงอยู่ของวิถีชาวสวนส้มโอนครชัยศรีมีองค์ประกอบที่สำคัญ คือ

1. การจัดการตนเอง แม้ว่าจะมีเทคโนโลยีที่สะดวกมากยิ่งขึ้น แต่ด้วยสภาพบริบทของพื้นที่และการเปลี่ยนแปลงทางภูมิอากาศ ความต้องการทางการตลาด ความเสี่ยงจากโรคที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา เกษตรกรต้องมีการเรียนรู้และจัดการตนเองได้ในเบื้องต้น ทั้งการเรียนรู้และเงินทุนในการบริหารจัดการ

2. รายได้ ความต้องการทางการตลาดที่มีอยู่ต่อเนื่องเป็นปัจจัยสำคัญให้เกษตรกรชาวสวนส้มโอยังคงรักษาการทำสวนส้มโอให้ดำรงอยู่ได้ นอกจากนี้แล้วการทำสวนส้มโอยังสามารถปลูกพืชหมุนเวียนเพื่อสร้างรายได้เพิ่มเติมอีกด้วย

3. กระบวนการถ่ายทอด ปัจจัยสำคัญของการอนุรักษ์และฟื้นฟูคือกระบวนการถ่ายทอดองค์ความรู้การทำงานให้ลูกหลาน แม้ว่าปัจจุบันความรู้ทางวิชาการจะสามารถศึกษาเพิ่มเติมได้ แต่การเรียนรู้ผ่านการปฏิบัติและทักษะต่างๆ จากประสบการณ์ตรง ยังคงเป็นสิ่งสำคัญในกระบวนการถ่ายทอดให้กับผู้รับช่วงต่อ

4. นโยบายภาครัฐ ด้วยส้มโอเป็นพืชเศรษฐกิจที่สร้างรายได้ให้กับประเทศ การสนับสนุนจากภาครัฐทั้งด้านกลไกการตลาด ภาควิชาการ การสนับสนุนด้านโครงสร้างพื้นฐาน ถนน หนทาง ระบบคลองส่งน้ำที่ยังต้องมีการปรับปรุงต่อเนื่อง สิ่งเหล่านี้ยังเป็นสิ่งจำเป็นที่ชาวสวนยังต้องการการสนับสนุนจากภาครัฐ

ภาพที่ 16 แผนผังการดำรงอยู่ของวิถีชาวสวนส้มโอ ลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี

อาจกล่าวได้ว่าการศึกษาด้านบริบทของพื้นที่ พัฒนาการ และประวัติศาสตร์ของชาวสวนส้มโอ ลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีได้สะท้อนให้เห็นฐานรากและที่มาของวิถีส้มโอ ลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีในมิติต่างๆ ได้อย่างครบถ้วนซึ่งทั้งหมดจะเป็นพื้นฐานสำคัญในการพรรณนาถึงภูมิปัญญาส้มโอ ลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี รายละเอียดในบทต่อไป รวมถึงการออกแบบกระบวนการวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมซึ่งเป็นวัตถุประสงค์ที่สำคัญประการหนึ่งของการศึกษาในครั้งนี้ต่อไป

บทที่ 5

วิถีมุมปัญญาสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี แนวทางการจัดการตนเอง และการอนุรักษ์ฟื้นฟู

การวิจัยเรื่อง การศึกษาภูมิปัญญาและการอนุรักษ์ฟื้นฟูวิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี ผู้วิจัยได้ศึกษาภูมิปัญญาชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี การจัดการตนเอง และการอนุรักษ์ฟื้นฟู บทบาทที่สำคัญของชาวสวนส้มโอที่สืบทอดจากรุ่นสู่รุ่นจนถึงปัจจุบัน การแพร่ขยายของภูมิปัญญาสวนส้มโอ นครชัยศรีพื้นที่อื่นๆ ซึ่งปัจจุบันส้มโอเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญของหลายจังหวัด

สำหรับการศึกษาค้นคว้านี้ ผู้วิจัยได้ให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี ที่เป็นความรู้ของชาวสวนส้มโอที่สร้างขึ้นมาจากประสบการณ์ ทักษะในการดูแลสวน ความรู้ความสามารถเฉพาะตัวของชาวสวน จากการและเฝ้าสังเกต การแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างเพื่อนบ้าน หรือความรู้ที่เป็นวิธีการปฏิบัติที่ได้เรียนรู้มาจากพ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย ญาติพี่น้อง หรือผู้ที่มีความรู้เป็นที่ยอมรับของหมู่บ้าน ชุมชน หรือท้องถิ่นต่างๆ ที่อยู่อาศัยในพื้นที่ ความรู้เหล่านี้เกี่ยวข้องกับวิถีการดำเนินชีวิต เป็นแนวทาง หลักเกณฑ์ วิธีปฏิบัติที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัว ความสัมพันธ์กับคนอื่น ความสัมพันธ์กับผู้ล่วงลับไปแล้วกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ความเชื่อ และความรู้เกี่ยวกับภูมินิเวศวิทยาพื้นที่ซึ่งเป็นบริบทของพื้นที่

การจัดการตนเอง และการอนุรักษ์ฟื้นฟูวิถีภูมิปัญญาชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี ในที่นี้หมายถึง แนวทางการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญามาใช้ในปัจจุบัน คือมีการอนุรักษ์ รักษาความรู้ ประสบการณ์ หรือสิ่งที่เป็นทักษะ และวิถีการดำเนินชีวิต เช่น การคัดเลือกสายพันธุ์ การปรับสภาพดิน การจัดทำคูนน้ำ ร่องสวน การเลือกปุ๋ยที่สอดคล้องกับความต้องการของส้มโอ เป็นต้น ซึ่งองค์ความรู้ต่างๆ ล้วนเป็นคุณค่าและเกิดจากการเรียนรู้ ประสบการณ์ที่มีการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นจนถึงปัจจุบัน การจัดการตนเอง และการอนุรักษ์ฟื้นฟูยังครอบคลุมถึง การรื้อฟื้นความรู้ หรือวิธีการปฏิบัติเมื่อเกิดวิกฤติการณ์ เช่น กรณีชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์ภัยพิบัติอุทกภัยครั้งใหญ่ในปี พ.ศ.2554 มีการใช้องค์ความรู้ในการป้องกันสวน การเก็บรักษาสายพันธุ์ส้มโอ หรือแม้กระทั่งสวนส้ม ได้มีการคัดเลือกสายพันธุ์ที่เป็นสายพันธุ์ดั้งเดิมและเหมาะสมกับสภาพดิน เป็นต้น การประยุกต์ เป็นการผสมผสานวิถีชาวสวนดั้งเดิมกับวิถีเทคโนโลยีสมัยใหม่เพื่อให้สามารถดูแลสวนได้ภายใต้สภาพเงื่อนไขและข้อจำกัดต่างๆ เช่น การใช้ส้มซ่าเสริมรากส้มโอให้แข็งแรงมากขึ้น การปลูกพืชผสมเพื่อรักษาร่องสวน เป็นต้น การสร้างใหม่ เป็นการคิดค้นสิ่งใหม่ๆ เพิ่มเข้ามาเพื่อให้เข้ากับสภาพการณ์ปัจจุบัน

จากการศึกษาสามารถแบ่งวิถีมุมปัญญาชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี และแนวทางการจัดการตนเองและอนุรักษ์ฟื้นฟูวิถีส้มโอ ตามลำดับดังนี้

ภูมิปัญญาด้านระบบนิเวศลุ่มน้ำ

พื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง เป็นชุมชนลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีซึ่งเป็นแม่น้ำสายสำคัญในราบลุ่มภาคกลาง มีจุดเริ่มต้นจากแม่น้ำเจ้าพระยาเขตอำเภอวัดสิงห์ จังหวัดชัยนาท มีเส้นทางความยาวรวม 315 กิโลเมตร ผ่านจังหวัดชัยนาท จังหวัดสุพรรณบุรี จังหวัดนครปฐม และไหลสู่ทะเลที่จังหวัดสมุทรสาคร ในส่วนจังหวัดนครปฐมมีระยะทางยาว 97 กิโลเมตร โดยไหลผ่าน 3 อำเภอ ได้แก่ อำเภอบางเลน อำเภอนครชัยศรี และอำเภอสสามพราน (เสาวภา พรศิริพงษ์ และคณะ, 2548 : 19) ด้วยสภาพพื้นที่เป็นที่ราบลุ่ม มีการทับถมของตะกอนมีอินทรีย์วัตถุทับถมต่อเนื่องมาโดยตลอดทำให้พื้นที่อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูก โดยเฉพาะชาวสวนส้มโอนครชัยศรีจะมีความภูมิใจกับพื้นที่แห่งนี้ว่าเป็นพื้นที่ “น้ำไหลทรายมูล” ซึ่งมีความหมายถึงความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ ชาวสวนสามารถเพาะปลูกพืชพันธุ์ได้หลากหลายชนิด เป็นอาชีพหลักให้กับคนในพื้นที่แห่งนี้ และเป็นมรดกสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น (ทีม ไทยทีวี, 11 ตุลาคม 2556) ความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ประกอบกับบริเวณพื้นที่นอกจากจะเหมาะสำหรับการเกษตรแล้วยังเหมาะสำหรับเป็นที่ตั้งถิ่นฐานที่อยู่อาศัย เนื่องจากสภาพพื้นที่เป็นเกาะที่ล้อมรอบไปด้วยแม่น้ำ สามารถนั่งเรือข้ามฝากขึ้นฝั่งตลาดดอนหวายหรือข้ามรถข้ามฝั่งเข้าสวนโดยมีสะพาน 2 แห่ง (สะพานวัดไร่ขิง) และสะพานทรงคนอง ทำให้ชาวสวนสามารถขนส่งจำหน่ายพืชสวนได้อย่างรวดเร็วเนื่องจากพ่อค้าสามารถเข้าไปรับในสวนได้โดยตรง ส่งผลให้เกิดความสะดวกสบายในการใช้ชีวิตประจำวันและการประกอบอาชีพ

ด้วยความที่ลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีตั้งอยู่ไม่ไกลจากทะเลทำให้ได้รับอิทธิพลจากน้ำทะเลทำให้เกิดปรากฏการณ์ต่างๆ ทางธรรมชาติ ซึ่งประชาชนที่อาศัยในพื้นที่จะสามารถสังเกตปรากฏการณ์ต่างๆ เหล่านี้ และสามารถคาดการณ์ระบบการขึ้น-ลงของน้ำได้ถูกต้องตามช่วงเวลาข้างขึ้นข้างแรม

ระบบสามน้ำ ลักษณะของระบบสามน้ำได้แก่ การที่น้ำทะเลขึ้น น้ำทะเลลงต้นน้ำจืดในตัวลำนน้ำและคลองย่อยต่างๆ ที่ไหลมาจากจังหวัดกาญจนบุรีและราชบุรีกลับขึ้นไปก่อน ในช่วงหัวน้ำขึ้น 1-2 ชั่วโมงแรก จึงเป็นน้ำจืด ชั่วโมงที่ 3-4 น้ำทะเลเข้าคลุกเคล้ากับน้ำจืดมากแล้วก็จะกลายเป็นน้ำกร่อย ชั่วโมงที่ 5-6 จะเป็นน้ำเค็ม คือเป็นสามน้ำในสายเดียวกัน

น้ำขึ้น-น้ำลง ระดับน้ำทะเลขึ้น-ลงวันละเป็นเมตรหรือหลายเมตรขึ้นอยู่กับว่าใกล้หรือไกลทะเล ในหนึ่งวันน้ำจะขึ้น 2 ครั้ง ลง 2 ครั้ง เฉลี่ยครั้งละ 6 ชั่วโมง โดยน้ำจะขึ้น-ลงเลื่อนไปวันละประมาณ 48 นาที เนื่องจากดวงจันทร์จะขึ้นช้าไปวันละประมาณ 48 นาที แต่กระแสน้ำและทิศทางที่ลมพัดมีผลในการเร่งหรือหน่วงทั้งระยะเวลา และปริมาณน้ำที่ขึ้น-ลงด้วย ถ้าเป็นน้ำเกิด น้ำจะไหลแรง ถ้าเป็นน้ำตายน้ำจะนิ่ง ไม่ค่อยมีกระแสไหล เช่น วันขึ้น 1 ค่ำ เดือน 12 น้ำจะเริ่มขึ้นประมาณ 24.00 น.เศษ หรือเวลาที่เดือนขึ้นตรงหัวและขึ้นสุดตัวประมาณ 17.00 น.เศษ (เพราะในฤดูนี้เป็นหน้า น้ำเข้า คือ ปริมาณน้ำที่ขึ้นในตอนเช้าจะมากกว่าน้ำที่ขึ้นในตอนเย็น) และน้ำจะเริ่มไหลลงตั้งแต่ 17.00 น.เศษ หรือเวลาที่เดือนตก ไปลงสุดตัวประมาณ 13.00 น.เศษ แล้วเริ่มอีกครั้งหนึ่ง

โดยขึ้นไปสุดตัวประมาณ 17.00 น. (เพราะน้ำเย็นน้อยกว่าน้ำเช้า) และไปลงสุดตัวประมาณ 24.00 น. เศษ ทั้งนี้ ปริมาณน้ำขึ้น-ลง อย่างละ 2 ครั้งจะมีปริมาณน้ำไม่เท่ากัน ต้องดูขึ้น-แรมของพระจันทร์ ประกอบด้วย

น้ำเกิด น้ำตาย น้ำเทอ น้ำทาม ช่วงน้ำเกิด น้ำจะไหลแรงและปริมาณน้ำจะขึ้น-ลงมาก ในช่วงน้ำเกิด ประมาณขึ้นหรือแรม 12 ค่ำ 13 ค่ำ 14 ค่ำ 1 ค่ำ 2 ค่ำ 3 ค่ำ 4 ค่ำ 5 ค่ำ ในช่วงน้ำเกิดนี้ปริมาณน้ำที่ขึ้นจะสูงมากกว่าช่วงน้ำตาย ในช่วงน้ำตายจะอยู่ในช่วงขึ้นหรือแรม 6 ค่ำ 7 ค่ำ 8 ค่ำ 9 ค่ำ 10 ค่ำ 11 ค่ำ ช่วงน้ำตายนี้ปริมาณน้ำที่ขึ้นหรือลงจะต่ำกว่าช่วงน้ำเกิด กระแสของน้ำจะไหลน้อยและไม่เชี่ยวคล้ายๆ เป็นน้ำเทอ บางครั้งก็มีลักษณะที่ระดับน้ำสูงขึ้นทั้งๆ ที่น้ำกำลังไหลลง แล้วระดับน้ำก็ลดระดับลงแล้วก็ทำท่าเหมือนระดับน้ำจะสูงขึ้นอีก แล้วก็ลงอีก เหมือนกับล้งเลวๆ จะเป็นน้ำขึ้นหรือน้ำลงดีก่อนที่จะไหลขึ้นใหม่จริงๆ หรือไหลลงจริงๆ อาการอย่างนี้เรียกว่า น้ำทาม อาการน้ำเทอ น้ำทาม คืออาการที่เกิดขึ้นในช่วงน้ำตาย คือปริมาณน้ำขึ้นน้อย ลงน้อย เวลาขึ้นก็ไม่สูง เวลาลงก็ไม่แห้งมาก อธิบายตามหลักวิทยาศาสตร์ช่วงน้ำเกิดเป็นช่วงที่พระอาทิตย์ โลก และพระจันทร์โคจรมาเรียงตัวอยู่ในแนวเดียวกัน โดยถ้าเป็นข้างขึ้น 15 ค่ำ โลกจะอยู่ตรงกลางระหว่างพระอาทิตย์กับพระจันทร์ และถ้าเป็นแรม 14-15 ค่ำ ดวงจันทร์จะอยู่ตรงกลางระหว่างโลกกับดวงอาทิตย์ แต่ถ้าเป็นช่วงน้ำตาย พระอาทิตย์ โลก และพระจันทร์ จะโคจรมาอยู่ในแนวตั้งฉากกันโดยมีโลกอยู่ตรงมุมฉาก ทำให้แรงดึงดูดระหว่างพระอาทิตย์กับพระจันทร์หักล้างกันน้ำจะขึ้นลงน้อย

น้ำเช้า น้ำเย็น หากเช้าช่วงรอยต่อระหว่างฤดูกาล เช่น จากฤดูฝนเข้าสู่ฤดูหนาว จากฤดูร้อนเข้าสู่ฤดูฝน ช่วงรอยต่อนี้อุณหภูมิจะเปลี่ยน ลมจะเปลี่ยน น้ำก็จะเพี้ยนไปเพี้ยนมาพอเข้าฤดูกาลนั้นๆ แล้วก็จะเป็นปกติ ดังที่ได้กล่าวแล้วว่าปริมาณน้ำที่ขึ้น-ลง 2 ครั้งในหนึ่งวันก็มีปริมาณน้ำไม่เท่ากันด้วย เช่น ในหน้าหนาวน้ำที่ขึ้นในตอนเช้าเรียกว่า น้ำเช้า จะมีปริมาณสูงกว่าน้ำที่ขึ้นในตอนเย็นที่เรียกว่า น้ำเย็น ประมาณเดือนพฤศจิกายน-เดือนมีนาคม ไม่ว่าจะอยู่ในช่วงน้ำเกิดหรือน้ำตาย เมื่อเข้ารอยต่อระหว่างฤดูกาลในเดือนเมษายนก่อนจะเข้าฤดูฝนในเดือนพฤษภาคม ช่วงนี้ น้ำและลมจะเพี้ยนไปเพี้ยนมา โดยน้ำเช้ากับน้ำเย็นในวันเดียวกันจะมีปริมาณขึ้นสูงเท่าๆ กัน เรียกว่าเป็น สองน้ำ หรือเป็นน้ำสองกระดอง เมื่อเข้าฤดูฝนแท้ๆ ในเดือนพฤษภาคมแล้ว น้ำเย็นจะค่อยๆ เพิ่มปริมาณขึ้นสูงกว่าน้ำเช้าไปจนถึงเดือนตุลาคมน้ำเย็นกับน้ำเช้าก็จะมีปริมาณเท่าๆ กัน เป็นสองน้ำหรือสองกระดองอีกครั้ง เพราะเช้าช่วงรอยต่อระหว่างฤดูฝนกับฤดูหนาวแล้ว พอเข้าเดือนพฤศจิกายนน้ำเช้าก็ค่อยๆ เพิ่มปริมาณขึ้นสูงกว่าน้ำเย็น เรียกว่าหน้าน้ำเช้า หากปีใดตามปฏิทินจันทรคติมีอธิกมาส คือ มีเดือนแปดสองหน หน้าน้ำเช้าหรือหน้าน้ำเย็นก็จะเลื่อนเวลาออกไปอีกประมาณครึ่งเดือน คือจะค่อยๆ เลื่อนออกไป เนื่องจากปีตามจันทรคติจะมีจำนวนวันน้อยกว่าปีทางสุริยคติ 11 วัน จนกว่าจะครบ 2 ปี 8 เดือน ซึ่งจะมีการปรับปฏิทินจันทรคติโดยเพิ่มเดือน 8 เป็น 2 หน (ปีอธิกมาส) ระบบน้ำจะกลับมาเที่ยงตรงตามระบบอีก (สุรจิต ชีรเวทย์, 2547 : 41-49)

ในสมัยก่อนคนในท้องถิ่นส่วนใหญ่จะไม่ได้ดูวันต่างๆ ตามปฏิทินแบบคนรุ่นปัจจุบัน โดยคนสมัยก่อนจะคำนวณวันตามข้างขึ้น ข้างแรม ทำให้สามารถรู้ล่วงหน้าถึงระบบน้ำดังที่ได้กล่าวมาแล้วจากประสบการณ์ของตน และสามารถคาดการณ์ได้ล่วงหน้าว่าจะมีน้ำขึ้น น้ำลง น้ำเยอะ น้ำน้อยในช่วงเวลาใดนับว่าเป็นภูมิปัญญาที่สำคัญที่ทำให้สามารถป้องกันสถานการณ์เกี่ยวกับน้ำที่จะส่งผลกระทบต่อสวนส้มโอของตนได้

ตารางที่ 20 แสดงภูมิปัญญาระบบนิเวศลุ่มน้ำ

ภูมิปัญญาด้านระบบนิเวศลุ่มน้ำ	รายละเอียด	ภูมิปัญญาและการจัดการตัวเอง
ระบบสามน้ำ	การที่น้ำทะเลขึ้น น้ำทะเลจะดันน้ำจืดในตัวลำนน้ำ และคลองย่อยต่างๆ ที่ไหลมาจากจังหวัดกาญจนบุรีและราชบุรีกลับขึ้นไปก่อน ทำให้น้ำเป็นสามน้ำในสายเดียวกัน คือ เป็นน้ำจืด น้ำกร่อย และน้ำเค็ม	เป็นภูมิปัญญาเกษตรกรชาวสวนและคนท้องถิ่นสามารถรู้สถานการณ์น้ำล่วงหน้าจากประสบการณ์ของตน และสามารถคาดการณ์ได้ล่วงหน้าว่าจะมีน้ำขึ้น น้ำลง น้ำเยอะ น้ำน้อยในช่วงเวลาใด ทำให้สามารถป้องกันสถานการณ์เกี่ยวกับน้ำที่จะส่งผลกระทบต่อสวนส้มโอของตนได้
น้ำขึ้น-น้ำลง	ในหนึ่งวันน้ำจะขึ้น 2 ครั้ง ลง 2 ครั้ง เฉลี่ยครั้งละ 6 ชั่วโมง โดยน้ำจะขึ้น-ลงเลื่อนไปวันละประมาณ 48 นาที กระแสลมและทิศทางการพัดมีผลในการเร่งหรือหน่วงทั้งระยะเวลา และปริมาณน้ำที่ขึ้น-ลงด้วย ถ้าเป็นน้ำเกิด น้ำจะไหลแรง ถ้าเป็นน้ำตายน้ำจะนิ่ง ไม่ค่อยมีกระแสไหล	
น้ำเกิด น้ำตาย น้ำเทื่อน้ำทาม	-น้ำเกิด น้ำจะไหลแรงและปริมาณน้ำจะขึ้น-ลงมาก ปริมาณน้ำที่ขึ้นจะสูง -น้ำตาย ปริมาณน้ำที่ขึ้นหรือลงจะต่ำกว่าช่วงน้ำเกิด กระแสของน้ำจะไหลน้อยและไม่เชี่ยว -อาการน้ำเทื่อน้ำทาม คืออาการที่เกิดขึ้นในช่วงน้ำตาย -น้ำเทื่อน้ำที่น้อยและยังไม่ไหลเชี่ยว -น้ำทาม น้ำที่กำลังทำท่าไหลลงก็สูงขึ้น แล้วก็ลดระดับลง และออกอาการจะขึ้นจะลง เหมือนลั้งเล	
น้ำเข้า น้ำเย็น	น้ำที่ขึ้นในตอนเช้าเรียกว่า น้ำเข้า น้ำที่ขึ้นในตอนเย็นที่เรียกว่าน้ำเย็น	

ภูมิปัญญาด้านคุณค่าของวิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี

ภูมิปัญญาด้านคุณค่าท้องถิ่นของวิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี มีคุณค่าและประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่ยาวนานตั้งแต่อดีตจวบจนปัจจุบัน มีทุนศักยภาพชุมชนที่มีคุณค่าที่ควรธำรงรักษาไว้ให้เป็นฐานรากที่สำคัญของการพัฒนาประเทศ คุณค่าของวิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีมีหลายด้าน โดยประยุกต์แนวคิดคุณค่าท้องถิ่นของอุทัย ดุลยเกษม (2552 : 83) ดังนี้

ทุนทางสังคมและวัฒนธรรม ด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีถูกนำเข้ามาโดยชาวจีนตั้งแต่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ชาวจีนนิยมนำส้มโอไปบูชาบรรพบุรุษเนื่องจากชาวจีนเชื่อว่าส้มโอเป็นผลไม้มงคล ในสมัยนั้นส้มโอยังเป็นที่ต้องการของชาวต่างประเทศโดยส้มโอเคยถูกใช้เป็นเครื่องเจริญสัมพันธไมตรีทางการทูตระหว่างไทยกับอเมริกาเมื่อปีพ.ศ.2450 ส้มโอจึงมีคุณค่าทางด้านประวัติศาสตร์ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

ทุนทางด้านมนุษย์ สวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีมีปราชญ์ชาวสวนส้มโอที่มีความรู้ มีความเชี่ยวชาญ มีประสบการณ์สูงที่ถ่ายทอดส่งต่อกันมาตั้งแต่รุ่นสู่รุ่น สามารถส่งต่อความรู้ ประสบการณ์ไปยังคนรุ่นต่อไปได้ สามารถเป็นวิทยากรชุมชนที่ถ่ายทอดความรู้ในการปลูก การดูแลรักษาส้มโอ ซึ่งเป็นทุนทางมนุษย์ที่สำคัญ

ทุนด้านทรัพยากร แม่น้ำนครชัยศรีเกิดจากการทับถมกันของตะกอนปากแม่น้ำหลายสาย ความจืดเค็มกับน้ำจืดและน้ำเค็มมาบรรจบกันพอดี ประกอบกับดินซึ่งเป็นดินเปรี้ยว เป็นดินเลน ท้องนามาก่อนจึงมีธาตุอาหารมาก ทำให้ส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีมีรสชาติหวานอร่อย จนได้รับการยอมรับให้เป็น “ผลไม้บ่งชี้ทางภูมิศาสตร์”

ทุนสติปัญญา เกษตรกรชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีมีการลองผิดลองถูก มีการทดลองปลูกส้มโอจนสิ่งสมเป็นประสบการณ์ มีการประยุกต์พืชสมุนไพรมาใช้เป็นยากำจัดศัตรูพืชแทนการใช้สารเคมีอย่างเดียวเพื่อเป็นการลดต้นทุน และเพื่อสุขภาพของเกษตรกรชาวสวนส้มโอ

ทุนเงินตรา ส้มโอเป็นพืชเศรษฐกิจที่มีชื่อเสียงของจังหวัดนครปฐม มีพ่อค้าแม่ค้าเข้ามารับซื้อในสวนส้มโอ และมีนำไปขายตามสถานที่ต่างๆ ส้มโอเป็นที่ต้องการของตลาดต่างประเทศ โดยเฉพาะส้มโอพันธุ์ทองดีที่มีเป็นที่นิยมส่งออกไปยังตลาดต่างประเทศมากที่สุด ทำให้เกษตรกรชาวสวนส้มโอมีรายได้สำคัญจากการปลูกส้มโอ

วิถีภูมิปัญญาชาวสวนส้มโอ นครชัยศรีจึงนับว่าเป็นภูมิปัญญาที่ทรงคุณค่าของท้องถิ่น เป็นฐานการพัฒนาภูมิปัญญาของประเทศเพื่อให้นักเรียนหลังได้ศึกษาวิถีชาวสวนเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ ภูมิปัญญาชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีต่อไป

ตารางที่ 21 แสดงภูมิปัญญาด้านคุณค่า

ภูมิปัญญาด้านคุณค่า	รายละเอียด	ภูมิปัญญาและ การจัดการตัวเอง
ทุนทางสังคมและวัฒนธรรม	ส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ เรื่องราวของส้มโอจากอดีตสะท้อนถึงวิถีชีวิตวัฒนธรรมของไทยและจีนผ่านวิถีส้มโอมาจนถึงปัจจุบัน	ภูมิปัญญาทางด้านคุณค่าของส้มโอสะท้อนให้ชาวสวนส้มโอตระหนักถึงวิถีชีวิตการทำสวนส้มโอ
ทุนทางด้านมนุษย์	มีปราชญ์ชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีที่มีประสบการณ์ มีความรู้ ความสามารถ ความเชี่ยวชาญในการทำสวนส้มโอมายาวนาน	ของตนเองให้มีสำนึกรักในอาชีพ การเห็นคุณค่า
ทุนด้านทรัพยากร	มีความได้เปรียบเชิงพื้นที่ที่เป็นดินตะกอนแม่น้ำพัดพาธาตุอาหาร ความอุดมสมบูรณ์ของดิน น้ำ ทำให้ปลูกส้มโอที่มีรสชาติดีมีความเป็นเอกลักษณ์จนได้รับการยอมรับให้เป็น “ผลไม้บ่งชี้ทางภูมิศาสตร์”	ความสำคัญของการทำสวนส่งผลให้เกษตรกรชาวสวนส้มโอธำรงรักษา อนุรักษ์พื้นที่สวนส้มโอของตนเองทั้งในยามปกติและเมื่อเกิดเหตุการณ์ภัยพิบัติทุกภัย
ทุนสติปัญญา	เกษตรกรชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีมีประสบการณ์ยาวนาน สามารถประยุกต์ใช้ความรู้เก่ากับความรู้ใหม่ทางการเกษตรมาผสมผสานกัน	เมื่อปีพ.ศ.2554 ชาวสวนส้มโอก็ยังคงปลูกส้มโอตแดนต้นเดิมที่ยืนต้นตาย
ทุนเงินตรา	ส้มโอเป็นพืชเศรษฐกิจที่มีชื่อเสียงของจังหวัดนครปฐม เป็นที่ต้องการของตลาดต่างประเทศทำให้เศรษฐกิจของชาวสวนดีขึ้น	

ภูมิปัญญาด้านความเชื่อของชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี

ส้มโอมีความเกี่ยวข้องกับประเพณีจีน ตามความเชื่อของชาวจีนจะนิยมบริโภคน้ำส้มโอกันมากและมีความเชื่อว่าส้มโอเป็นผลไม้มงคลโดยชาวจีนจะนิยมนำส้มโอมาไหว้บูชาบรรพบุรุษและใช้ไหว้ในเทศกาลไหว้พระจันทร์เนื่องจากมีความเชื่อว่าหลังจากไหว้ ถ้าผ่าผลส้มโอออกแล้วกลางลูกแห้ง ไม่มีน้ำจะเป็นเครื่องหมายของโชคดี ชาวจีนยังถือว่าส้มโอเป็นราชาแห่งผลไม้ในช่วงเทศกาลไหว้พระจันทร์ เนื่องจากคำว่าส้มโอในภาษาจีนอ่านว่า “อิว” ซึ่งพ้องเสียงกับคำภาษาจีนที่แปลว่า “คุ้มครอง” และด้วยรูปทรงกลมจะพ้องกับภาษาจีนที่แปลว่า “อยู่พร้อมหน้า” ด้วยเหตุนี้เองส้มโอจึงกลายเป็นสัญลักษณ์ของ “ความอยู่พร้อมหน้า” และ “ความเป็นสิริมงคล” ในพิธีไหว้พระจันทร์

เมื่อนำส้มโอมาทานคู่กับขนมไหว้พระจันทร์ รสชาติจะเข้ากันได้ดีและคล่องคอมากยิ่งขึ้น (สุชาติ เสียงแสงทอง, 2558 : ออนไลน์) ส่วนความเชื่อของสตรีที่ยังไม่แต่งงานจะนำส่วนของส้มโอมาทานหน้า เชื่อว่าทำให้ผิวพรรณผุดผ่อง และถ้ากินส้มโอบนคินนั้นจะทำให้ตาเป็นประกายสวยงาม นอกจากนี้ ยังใช้ส้มโอเป็นสัญลักษณ์แทนศีรษะของชาวจีนที่เสียชีวิตในการกู้ชาติ (นิคดา หงส์วิวัฒน์ และ ทวีทอง หงส์วิวัฒน์, 2550 : 225-229)

ในปัจจุบันก็ยังมีชาวบ้านในพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองที่สืบเชื้อสายมาจาก ประเทศจีน ยังมีพิธีบูชาบรรพบุรุษตามแบบคนจีน และมีประเพณีต่างๆ เช่น แข็งเม็ง ตรุษจีน สารทจีน ที่จะต้องมีส้มโอเป็นผลไม้สำคัญในการประกอบพิธีเช่นไหว้ ในสมัยก่อนชาวจีนจะนิยมส้มโอ พันธุ์ขาวพวงเนื่องจากผลส้มจะมีจุก ส้มโอพันธุ์ขาวพวงจึงเป็นที่ต้องการของตลาดต่างประเทศ โดยเฉพาะประเทศฮ่องกง ประเทศจีน ประเทศไต้หวัน แต่ปัจจุบันชาวสวนไม่ค่อยนิยมปลูกส้มโอ พันธุ์ขาวพวงแล้วเพราะขายไม่ค่อยได้ราคา ชาวสวนส้มโอจึงนิยมปลูกส้มโอพันธุ์ทองดีเพื่อส่งไปขาย ตลาดต่างประเทศ ส้มโอพันธุ์ทองดีจะมีลักษณะกลมแบน เนื้อส้มโอจะมีสีแดงอมชมพูซึ่งเป็นสีที่ ชาวจีนเชื่อว่าเป็นสีที่มีความเป็นมงคล

ตารางที่ 22 แสดงภูมิปัญญาด้านความเชื่อ

ภูมิปัญญาด้านความเชื่อ	รายละเอียด	ภูมิปัญญาและ การจัดการตัวเอง
ผลไม้สำหรับไหว้บูชา บรรพบุรุษ	-ชาวจีนถือว่าส้มโอเป็นสัญลักษณ์ของความ เป็นสิริมงคล	ความเชื่อของชาวจีนที่เชื่อ ว่าส้มโอเป็นผลไม้มงคล
ผลไม้สำหรับไหว้ในเทศกาล ไหว้พระจันทร์	-ส้มโอเป็นสัญลักษณ์ของความอยู่พร้อม หน้า และความเป็นสิริมงคล -ถ้าผ่าผลส้มโอออกแล้วกลางลูกแห้ง ไม่มี น้ำจะเป็นเครื่องหมายของโชคดี	โดยเฉพาะส้มโอพันธุ์ทองดี ทำให้ชาวสวนส้มโอนิยม ปลูกส้มโอพันธุ์ทองดีเพื่อ จำหน่ายส้มโอออกไปสู่
ผลไม้ที่บำรุงความงาม	-สตรีที่ยังไม่แต่งงานจะนำส่วนของส้มโอมาทานหน้าเชื่อว่าทำให้ผิวพรรณผุดผ่อง -หากกินส้มโอบนคินวันไหว้พระจันทร์จะทำให้ตาเป็นประกายสวยงาม	ตลาดต่างประเทศ โดยเฉพาะในแถบเอเชีย ได้แก่ ประเทศจีน ฮ่องกง ไต้หวัน ทำให้เกษตรกรมี รายได้ ส้มโอจึงเป็นผลไม้ เศรษฐกิจที่มีชื่อเสียงของ พื้นที่
ผลไม้เชิงสัญลักษณ์แห่ง ความกล้าหาญ	ส้มโอเป็นสัญลักษณ์แทนศีรษะของชาวจีนที่เสียชีวิตในการกู้ชาติ	

ภูมิปัญญาด้านทักษะ ความรู้ของชาวสวนส้มโอกลุ่มแม่บ้านนครชัยศรี

ชาวสวนส้มโอกลุ่มแม่บ้านนครชัยศรีส่วนใหญ่เป็นผู้ที่มีความรู้ ความเชี่ยวชาญ มีประสบการณ์สั่งสมสืบทอดส่งต่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่น เรียกได้ว่า มีความเป็นปราชญ์ชาวบ้าน ซึ่งเกษตรกรชาวสวนส้มโอแต่ละคนจะมีเทคนิคเฉพาะตนในการดูแลรักษาส้มโอ และมีการแสวงหาความรู้ในลักษณะต่างๆ สำหรับนำมาปรับใช้ในการดูแลสวนส้มโอของตนเองจำแนกได้ ดังนี้

ทักษะความรู้ที่สืบทอดต่อกันมาจากบรรพบุรุษ ชาวสวนส้มโอในพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองมีการประกอบอาชีพทำสวนส้มโอมาช้านาน มีการสืบทอดส่งต่ออาชีพการทำสวนส้มโอจากรุ่นพ่อแม่สู่รุ่นลูกหลาน ในช่วงเวลาที่พ่อแม่เข้าไปทำสวนส้มโอในสวนพ่อแม่จะฝึกให้ลูกหลานตั้งแต่ยังเด็กเข้าไปทำสวนกับพ่อแม่ทำให้ลูกหลานได้เรียนรู้ ซึมซับ เทคนิควิธีการทำสวนของพ่อแม่เป็นการถ่ายทอดวิชาการทำสวนให้กับลูกหลานได้เติบโตมาเป็นชาวสวนที่มีคุณภาพจากการลงมือปฏิบัติจริง (Learning by doing)

ทักษะความรู้จากประสบการณ์ การลองผิดลองถูก ในการดูแลรักษาส้มโอนั้น เกษตรกรชาวสวนอาศัยทักษะ ความรู้ ประสบการณ์ ความชำนาญเฉพาะตนโดยมีการลองผิดลองถูกจนได้ทักษะความรู้ใหม่ที่เหมาะสมในการดูแลส้มโอ การที่เกษตรกรชาวสวนส้มโอจะมีความชำนาญนั้นจะต้องมีการสั่งสมประสบการณ์การเรียนรู้ที่ต่อเนื่องมานานหลายปีจึงจะเกิดความเชี่ยวชาญเป็นการเรียนรู้ตลอดชีวิตที่ความรู้เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง จากการสังเกต การแก้ไขปัญหาจากการทำสวนที่ได้รับผลกระทบจากสิ่งแวดล้อม สภาพอากาศ โรค และแมลงที่มีการพัฒนาขึ้นตามสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป

ทักษะความรู้จากกลุ่มเพื่อนชาวสวนด้วยกัน ชาวสวนส้มโอจะมีกลุ่มเพื่อนชาวสวนด้วยกัน จะมีสถานที่พบปะกันทุกเช้าในร้านกาแฟที่ตลาดดอนหวายโดยมาชาวสวนจะมานั่งดื่มกาแฟพูดคุย พบปะหารือ แบ่งปันข้อมูลข่าวสาร ปัญหาต่างๆ ในการดูแลส้มโอที่สามารถแบ่งปันประสบการณ์ มีความรู้ใหม่ๆ เทคนิควิธีการเฉพาะตนจะมีการซักถาม แบ่งปันให้ความรู้ระหว่างกัน โดยที่ไม่หวงความรู้

ทักษะความรู้จากการแสวงหาความรู้ด้วยตนเอง จากการสัมภาษณ์เกษตรกรชาวสวนส้มโอกลุ่มแม่บ้านนครชัยศรีในพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง มีชาวสวนที่เป็นเกษตรกรรุ่นใหม่ ที่อาจยังมีประสบการณ์การทำสวนไม่มากนักและหลายท่านเป็นผู้ที่มีความรู้ มีการศึกษาสูงในระดับปริญญาตรี ชาวสวนเหล่านี้จะมีการแสวงหาความรู้ด้วยตนเองจากการอ่านหนังสือต่างๆ ที่เกี่ยวกับการดูแลรักษาส้มโอ มีการซักถามพูดคุยกับร้านค้าที่จำหน่ายปุ๋ยหรือจำหน่ายสารเคมีที่ใช้ดูแลส้มโอ เพื่อให้ได้ปุ๋ยหรือสารเคมีที่ได้ผลดีและราคาไม่แพงแล้วนำความรู้ที่นำมาปรับใช้ในการดูแลรักษาสวนส้มโอของตนเอง

ทักษะความรู้จากการเข้ารับการอบรมที่จัดโดยหน่วยงานภาครัฐ และเอกชนต่างๆ มีหน่วยงานต่างๆ ได้แก่ องค์การบริหารส่วนตำบล เกษตรตำบล เกษตรอำเภอ เกษตรจังหวัด ได้เข้า

มาจัดอบรมให้ความรู้ทางด้านการเกษตร มีการพาไปศึกษาดูงาน และสาธิตเทคนิควิธีการต่างๆ ในการดูแลรักษาสวนส้มโอให้กับเกษตรกรชาวสวนส้มโอในพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองอยู่ตลอดโดยเชิญวิทยากรที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญมาบรรยายให้ความรู้ซึ่งมีเกษตรกรชาวสวนส้มโอหลายท่านสนใจเข้ารับการอบรมและนำความรู้ที่ได้รับจากการอบรมมาปรับใช้กับสวนส้มโอของตนเอง แต่มีเกษตรกรชาวสวนส้มโอบางคนที่ไม่เห็นความสำคัญกับการจัดอบรมต่างๆ ของหน่วยงานภาครัฐเพราะเห็นว่าเป็นความรู้ที่ตนเองรู้อยู่แล้วจึงไม่ค่อยได้เข้าร่วมอบรมจากหน่วยงานเหล่านี้

ชาวสวนส้มโอกลุ่มแม่บ้านนครชัยศรีในพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองส่วนใหญ่เป็นผู้ที่มีทักษะ ความรู้ ประสบการณ์ ความเชี่ยวชาญที่สั่งสม สืบทอดต่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่นนานนับสิบปี เป็นปราชญ์ชาวบ้านที่มีองค์ความรู้ ภูมิปัญญาที่สามารถถ่ายทอดความรู้ให้กับรุ่นลูกหลาน นอกจากนั้นการแสวงหาความรู้ของเกษตรกรชาวสวนส้มโอกลุ่มแม่บ้านนครชัยศรีเป็นการแสวงหาความรู้ที่ไม่มีวันสิ้นสุด มีความรู้ใหม่ๆ เกิดขึ้นตลอดเวลา เป็นการเรียนรู้ตลอดชีวิต (Life long Learning) ของเกษตรกรชาวสวนส้มโอที่ควรค่าแก่การอำนวยการรักษาและสืบสานเป็นแหล่งการเรียนรู้ ภูมิปัญญาวิถีชีวิตเกษตรกรชาวสวนส้มโอกลุ่มแม่บ้านนครชัยศรีต่อไป

ตารางที่ 23 แสดงภูมิปัญญาด้านทักษะความรู้

ภูมิปัญญาด้านทักษะ ความรู้	รายละเอียด	ภูมิปัญญาและ การจัดการตัวเอง
ทักษะความรู้ที่สืบทอดต่อกันมาจากบรรพบุรุษ	-มีการสืบทอดส่งต่ออาชีพการทำสวนส้มโอจากรุ่นพ่อแม่สู่รุ่นลูกหลาน สืบทอดส่งต่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่น -การเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติจริง (Learning by doing) จากการติดตามพ่อแม่ไปช่วยทำสวนทุกวัน	ชาวสวนส้มโอกลุ่มแม่บ้านนครชัยศรีมีองค์ความรู้ ภูมิปัญญา ประสบการณ์ ความเชี่ยวชาญที่สั่งสมมานานเป็นการเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติจริง
ทักษะความรู้จากประสบการณ์ การลองผิดลองถูก	-ทักษะ ความรู้ ประสบการณ์ ความชำนาญเฉพาะตนจากการลองผิดลองถูกจนได้ทักษะความรู้ใหม่ที่เหมาะสมในการดูแลส้มโอ -การสั่งสมประสบการณ์การเรียนรู้ที่ต่อเนื่องมานานหลายปีจึงจะเกิดความเชี่ยวชาญเป็นการเรียนรู้ตลอดชีวิต (Life long Learning)	(Learning by doing) การเรียนรู้ตลอดชีวิต (Life long Learning) ที่สามารถจัดการตนเองในการดูแลรักษาสวนส้มโอให้คงอยู่ต่อไป

ตารางที่ 23 แสดงภูมิปัญญาด้านรู้ (ต่อ)

ภูมิปัญญาด้านทักษะ ความรู้	รายละเอียด	ภูมิปัญญาและ การจัดการตัวเอง
ทักษะความรู้จากกลุ่มเพื่อน ชาวสวนด้วยกัน	ชาวสวนส้มโอจะมีกลุ่มเพื่อนชาวสวน ด้วยกัน ที่สามารถพูดคุย พบปะหรือ แบ่งปันข้อมูลข่าวสาร ปัญหาต่างๆ ในการ ดูแลส้มโอสามารถแบ่งปันประสบการณ์ มีความรู้ใหม่ๆ	
ทักษะความรู้จากการ แสวงหาความรู้ด้วยตนเอง	มีการแสวงหาความรู้ด้วยตนเองจากการ อ่านหนังสือ การซักถามพูดคุยกับร้านค้า ที่จำหน่ายปุ๋ยหรือจำหน่ายสารเคมีที่ใช้ดูแล ส้มโอแล้วนำความรู้ที่นำมาปรับใช้ในการ ดูแลรักษาสวนส้มโอของตนเอง	
ทักษะความรู้จากการเข้ารับ การอบรมที่จัดโดย หน่วยงานภาครัฐ และ เอกชนต่างๆ	- มีหน่วยงานต่างๆ เข้ามาจัดอบรมให้ ความรู้ทางด้านการเกษตร โดยเชิญ วิทยากรที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญมา บรรยายให้ความรู้ - มีการพาไปศึกษาดูงาน และสาธิตเทคนิค วิธีการต่างๆ ในการดูแลรักษาสวนส้มโอ ให้กับเกษตรกรชาวสวนส้มโอ	

ภูมิปัญญา และการจัดการตนเองระยะการเตรียมการเริ่มต้น

การทำสวนส้มโอของชาวสวนส้มโอในนครชัยศรีในปัจจุบันได้มีการประยุกต์ใช้ความรู้เก่า
(ที่เป็นทักษะและภูมิปัญญาเดิม) และความรู้ใหม่ซึ่งเป็นการได้รับการเติมเต็มทางวิชาการและการ
เรียนจากประสบการณ์ชาวสวนส้มโอด้วยกันเอง ภูมิปัญญาที่เป็นวิธีการปฏิบัติที่บ่งบอกถึงความเป็น
เอกลักษณ์และวิถีการดำรงชีพของชาวสวนส้มโอ มีดังนี้

การขยายพันธุ์ โดยบริบทพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองที่ชาวสวนสืบทอด
การทำสวนหลายช่วงอายุคน และมีภูมิปัญญาการปลูกส้มโอส่งต่อให้กับลูกหลานแบบรุ่นต่อรุ่น
การขยายพันธุ์ภายในสวนจะอาศัยประสบการณ์และภูมิปัญญาเฉพาะตน แต่ละครอบครัวจะมีทักษะ
และเทคนิคที่แตกต่างกันไป อย่างไรก็ตาม ขั้นตอนโดยทั่วไปก็จะมีลักษณะคล้ายคลึงกัน เฉพาะการ
ขยายพันธุ์ส้มโอในพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองมีหลากหลายวิธีการ เริ่มตั้งแต่การ
เพาะเมล็ด การทาบกิ่ง และการตอนกิ่ง ส่วนใหญ่ชาวสวนจะนิยมการตอนกิ่งเพราะง่ายต่อดูแล
จะได้ต้นส้มโอที่ไม่กลายพันธุ์ ชาวสวนส้มโอนิยมตอนกิ่งในช่วงฤดูฝนเนื่องจากมีน้ำอุดมสมบูรณ์

ไม่ต้องเสียเวลารดน้ำ กิ่งตอนงอกรากได้ง่ายเนื่องจากอากาศมีความชื้นสูง ส่วนข้อเสียของการตอนกิ่งคือ ต้นที่ได้จะอายุไม่ยืน อ่อนแอต่อโรคได้ง่าย และไม่มีรากแก้ว

“...การตอนกิ่งจะได้พันธุ์แท้ ต้นไม่สูงจนเกินไปจะเก็บเกี่ยวได้มาก ถ้าใช้เมล็ดปลูกต้นจะสูง การเก็บเกี่ยวผลผลิตจะยาก ต้นจะกลายพันธุ์ได้...” (ปราชญ์ชาวบ้าน, 27 กันยายน 2556)

โดยทั่วไปแล้วอุปกรณ์ที่ชาวสวนส้มโอใช้ในการตอนกิ่ง ประกอบด้วย มีด ถุงพลาสติก ขุยมะพร้าวหรือกาบมะพร้าว เชือกฟาง เป็นอุปกรณ์พื้นฐานที่มีอยู่ในชีวิตประจำวัน ดังนี้

1. มีด ต้องใช้มีดที่คมสำหรับนำมาควั่นกิ่งเนื่องจากการควั่นกิ่งจะต้องควั่นกิ่งให้เรียบไม่ให้เปลือกชำรุดทำให้รากออกได้ง่าย
2. ถุงพลาสติก สำหรับใส่ขุยมะพร้าว
3. ขุยมะพร้าวหรือกาบมะพร้าว แช่น้ำไว้บิบพอหมาด ไม่แฉะและแห้งเกินไป
4. เชือกฟาง สำหรับมัดถุงพลาสติกหลังจากใส่ขุยมะพร้าวแล้ว

การคัดเลือกกิ่งตอน โดยธรรมชาติของการคัดเลือกกิ่งชาวสวนจะให้ความสำคัญกับการเลือกกิ่งพันธุ์ที่ดีในการตอนกิ่งมีความสำคัญมาก เกษตรกรชาวสวนส้มโอจะคัดเลือกต้นพันธุ์ที่ดี มีลักษณะเด่น ผลส้มสวย ออกลูกดก ทรงสวย กิ่งตอนจะต้องไม่อ่อนและไม่แก่จนเกินไป สมบูรณ์ แข็งแรง มีคุณภาพ ไม่มีโรคและแมลง ซึ่งทั้งหมดจะส่งผลต่อการปลูกในระยะยาว

“...การตอนกิ่งจะต้องเลือกต้นที่สมบูรณ์ ออกลูกดก เลือกกิ่งที่เพสลาด ไม่แก่ไม่อ่อนจนเกินไป เลือกกิ่งที่สมบูรณ์ ไม่เป็นโรคหรือแมลงกัดกิน ไม่เอากิ่งกระโดง เพราะจะออกลูกช้า...” (ปราชญ์ชาวบ้าน, 4 ตุลาคม 2556)

วิธีการตอน สิ่งที่ชาวสวนต้องใส่ใจคือความละเอียดอ่อนในทุกกิจกรรมที่ทำ ซึ่งนอกจากจะเป็นความรู้ทางวิชาการแล้วต้องระมัดระวังเพื่อไม่ให้กิ่งเสียหาย เช่น การตอนกิ่งนำมีดที่คมควั่นกิ่งจากนั้นลอกเปลือกออก ใช้สันมีดขูดท่อน้ำ ท่ออาหารทิ้ง ทิ้งไว้ประมาณ 3-5 วัน จึงนำกาบมะพร้าวมาหุ้มวัสดุในการหุ้มกิ่งตอนมี 2 ชนิด ได้แก่ ชนิดแรกนำขุยมะพร้าวปนแชน้ำ บิบพอหมาดๆ นำไปใส่ถุง และผูกถุงให้แน่น การตอนต้องผ่าจากข้างบนลงล่างแล้วใส่ขุยมะพร้าวไว้ในกิ่งตอน จากนั้นนำเชือกมาผูกหัวผูกท้าย ส่วนชนิดที่สอง นำกาบมะพร้าวแช่น้ำประมาณ 20 วันถึง 1 เดือนให้นิ่ม แล้วนำมาหุบให้นิ่มให้กาบมะพร้าวขยายใหญ่แล้วนำมีดมาสับตรงส่วนหัวและส่วนท้ายให้มีขนาดใหญ่กว่าผลที่ควั่น จากนั้นนำดินเหนียวมาหุ้มแผลแล้วนำกาบมะพร้าวมาหุ้มอีกครั้ง นำพลาสติกมาหุ้ม แล้วนำเชือกมัดส่วนหัวและส่วนท้ายให้แน่น ในการตัดกิ่งตอนนั้น ส้มโอพันธุ์ชาวน้ำผึ้งทิ้งไว้ประมาณ 1 เดือน ส่วนส้มโอพันธุ์ทองดี

ทิ้งไว้ประมาณ 45 วันถึงออกราก เมื่อรากแก่จนเป็นสีเหลืองจึงจะตัดกิ่งนำมาชำ โดยชำในถุงพลาสติกที่ใส่ขุยมะพร้าวปนที่แฉ่ำหมาดๆ หรือขี้เถ้ากลบทิ้งไว้ประมาณ 20 วันถึง 1 เดือน รากจะงอกออกมาเต็มถุงจึงนำไปปลุกได้

“...ภูมิปัญญาชาวบ้านในการตอนกิ่ง เมื่อตัดกิ่งมาแล้วนำเอากระสอบปุ๋ยมาห่อกิ่งพันธุ์ไว้แล้วนำไปเก็บในที่เย็นๆ เช่น ในห้องน้ำสั๊ก 3-4 วัน แล้วนำออกไปชำหรือปลุกเลยจะทำให้ใบไม่ร่วง เปอร์เซ็นต์การรอดจะเยอะ ถ้าเอาไปชำแล้วปลุกเลย ใบจะร่วงมากทำให้ต้นกิ่งพันธุ์เเฉา...” (ปราชญ์ชาวบ้าน, 7 พฤศจิกายน 2556)

ชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีโดยปกติแล้วแม้ว่าจะปลุกส้มโอเป็นจำนวนมากและเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญ นอกจากนี้ยังปลุกพืชหมุนเวียนอื่นๆ ด้วย เช่น มะนาว กลัวย ชนุน มะม่วง เป็นต้น ดังนั้นจึงมีทักษะในการขยายพันธุ์ด้วยตนเอง เพื่อเป็นการประหยัดต้นทุนในการทำสวน อีกทั้งวิธีการต่างๆ ยังเป็นเทคนิคพื้นฐาน อุปกรณ์ต่างๆ สามารถซื้อในตลาดหรือบางสวนจะปลุกด้วยตนเอง นับว่าเป็นแนวทางการจัดการตนเองอย่างหนึ่งเพื่อลดต้นทุนในการผลิต

ภูมิปัญญาการเลือกพื้นที่ปลุกส้มโอ

จากการสัมภาษณ์และสังเกตจากการที่ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่ตำบลบางเตย และตำบลทรงคนอง เป็นพื้นที่ที่มีลักษณะพิเศษซึ่งอุดมสมบูรณ์ด้วยแร่ธาตุต่างๆ เหมาะแก่การเพาะปลูกพืชนานาชนิดโดยเฉพาะส้มโอ แม้ว่าส้มโอจะสามารถปลุกและเจริญเติบโตได้ทั่วทุกภาคของประเทศไทย แต่ในการปลุกส้มโอหากสามารถเลือกพื้นที่ปลุกและสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมได้แล้วนับว่าเป็นประโยชน์อย่างมาก เนื่องจากพื้นที่ปลุกและสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมจะทำให้ส้มโอเจริญเติบโตดี สามารถดูแลรักษาได้ง่าย ช่วยประหยัดทั้งเวลาและต้นทุนในการผลิตได้มาก ให้ผลผลิตสูง ผลผลิตมีคุณภาพดี และส่งผลไปถึงราคาของผลผลิตอีกด้วย ดังนั้นก่อนปลุกส้มโอจะต้องพิจารณาเลือกพื้นที่และสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมดังนี้

ลักษณะของดิน พื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองมีทุนศักยภาพด้านพื้นที่ที่สมบูรณ์เนื่องจากมีอาณาเขตอยู่ติดกับแม่น้ำนครชัยศรี พัดพาตะกอนดินมาทับถม นำพาธาตุอาหารต่างๆ อุดมสมบูรณ์ ที่ชาวบ้านเรียกว่า “ดินดาน้ำชุ่ม” หรือ “น้ำไหลทรายมูล” พื้นดินในบริเวณนี้เป็นดินเหนียว ดินชั้นบนมีลักษณะการทับถมเป็นชั้นๆ ดินชั้นล่างจะมีสีน้ำตาลปนเหลือง ด้วยพื้นที่นี้เป็นพื้นที่ราบลุ่ม มีการสะสมของตะกอน มีน้ำกร่อยที่เหมาะสมกับการปลุกส้มโอซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจของจังหวัดนครปฐม แต่ข้อเสียของพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองคือเป็นพื้นที่น้ำท่วมถึงได้ง่ายจึงต้องมีการทำสวนแบบยกร่องเพื่อป้องกันน้ำท่วมสวนส้มโอ เนื่องจากต้นส้มโอหากน้ำท่วมแม้จะเป็นระยะเวลาสั้นๆ ส้มโออาจตายได้

“...ดินในพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองเป็นดินตะกอนที่มีสารอาหารมาทับถมอุดมสมบูรณ์ ปลูกอะไรก็งอกงามอยู่แล้ว ภูมิปัญญาการเลือกบริเวณที่จะปลูกส้มโอชาวสวนจะมีวิธีการเลือกดินที่มีหน้าชั้นงาม แสดงว่าดินต้องสมบูรณ์...” (ปราชญ์ชาวบ้าน, 2 กันยายน 2556)

ลักษณะของน้ำ สวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองเป็นพื้นที่ลุ่มติดกับแม่น้ำนครชัยศรี การทำสวนส้มโอเป็นการทำสวนแบบยกร่องซึ่งจะมีร่องน้ำสำหรับรดน้ำต้นส้มโออุดมสมบูรณ์ การรดน้ำต้นส้มโอเกษตรกรชาวสวนในปัจจุบันจะใช้เรือรดน้ำสำหรับรดน้ำต้นส้มโอ เกษตรกรชาวสวนส้มโอจะรดน้ำต้นส้มโออย่างสม่ำเสมอ ต้นส้มโอที่ปลูกใหม่ในเดือนแรกชาวสวนจะรดน้ำวันเว้นวัน ต้นส้มโอที่โตอายุประมาณ 3 เดือนขึ้นไปจะรดน้ำประมาณ 2-3 วันต่อ 1 ครั้ง หากรดน้ำมากเกินไปส้มโอจะแฉะ รากจะเน่า ส้มโอที่ปลูกใหม่ๆหากรดน้ำน้อยเกินไปส้มโอจะเหี่ยว ชาวสวนจะสังเกตจากลักษณะใบส้มโอหากใบส้มเริ่มเหี่ยวจะต้องรีบรดน้ำ ชาวสวนจะเริ่มปลูกส้มโอตั้งแต่เดือนพฤษภาคม-มิถุนายนเนื่องจากเป็นช่วงหน้าฝนส้มโอจะรอดมาก หากปลูกในหน้าแล้งส้มโอจะร้อนมาก ส้มโอเสี่ยงที่จะตายสูง ต้องนำทางมะพร้าวมาบังร่มให้ต้นส้มโอ

“...ถ้าร้อนจัดเกินไปต้องรดน้ำให้ชื้นจากที่รดน้ำ 2-3 วันก็อาจจะวันเว้นวันเดียว ถ้าหน้าหนาวเป็นหน้ากักน้ำประมาณ 20-30 วัน แล้วขึ้นน้ำก็คือรดน้ำเพื่อให้ส้มแตกใบอ่อน และออกดอกสม่ำเสมอ...” (ปราชญ์ชาวบ้าน, 15 ตุลาคม 2556)

พื้นที่สวนส้มโอนครชัยศรี โดยเฉพาะเขตตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง ในช่วงของเดือนธันวาคม ซึ่งเป็นช่วงฤดูหนาว ชาวสวนจะทำการกักน้ำสวนส้มโอประมาณ 20-30 วันเพื่อให้ดินแห้ง หลังจากนั้นประมาณเดือนมกราคมจะต้องขึ้นน้ำทุกวันเพื่อเป็นการเร่งส้มโอให้แตกยอดออกดอก และให้ผลผลิต ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่เกษตรกรเองต้องดูแลเป็นพิเศษด้วย นอกจากนี้แล้วพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองเป็นพื้นที่เขตอุตสาหกรรม จะมีความเสี่ยงน้ำเสียจากโรงงานอุตสาหกรรมซึ่งจะส่งผลให้ดอกที่กำลังออกไม่สามารถติดผลได้ หรือต้นจะสลัดดอกร่วงหมด และเป็นความเสี่ยงอย่างยิ่งต่อการทำสวนในปัจจุบัน

ลักษณะและทิศทางของลม รอบสวนส้มโอต้องปลูกไม้ยืนต้นช่วยกันลม ชาวสวนจะนำไม้มาปักยึดต้นส้มโอให้แน่นเพื่อป้องกันต้นส้มโอโยกจะทำให้รากคลอนต้นส้มโอจะโทรม

การคมนาคม สมัยก่อนเกษตรกรชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีจะใช้การขนส่งส้มโอทางเรือเนื่องจากยังไม่มีถนนตัดผ่าน ชาวสวนจะใช้เส้นทางการขนส่งทางเรือขนส่งส้มโอไปตามแม่น้ำลำคลอง ทำให้การขนส่งส้มโอมีความยากลำบากมากเพราะในช่วงฤดูแล้งน้ำในลำคลองแห้งเรือไม่สามารถแล่นออกจากคลองได้ ต้องรอเวลาที่น้ำขึ้นซึ่งอาจเป็นช่วงเวลาที่เกษตรกรชาวสวนจึงจะสามารถใช้เรือ

ขนส่งส้มโอออกไปได้ แต่ในปัจจุบันถนนตัดเข้ามาถึงสวนส้มโอในพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง แล้วทำให้การขนส่งส้มโอมีความสะดวกรวดเร็วขึ้นทำให้ประหยัดค่าใช้จ่ายมาก

การเตรียมพื้นที่ปลูก สวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีส่วนใหญ่สภาพพื้นที่เป็นที่ราบลุ่มริมฝั่งแม่น้ำ เป็นดินเหนียวและเป็นบริเวณที่น้ำท่วมถึง ชาวสวนส้มโอจึงนิยมทำสวนแบบยกร่องให้เป็นแปลงขึ้นให้ระดับดินสูงกว่าพื้นที่ราบทั่วไป เพื่อให้รากส้มโอกระจายได้ดี ีระหว่างแปลงดินจะมีร่องน้ำที่สามารถเก็บกักน้ำไว้ใช้ในฤดูแล้งและช่วยระบายน้ำออกในช่วงฤดูฝน

“...การยกร่องสวนต้องยกให้สูงไม่ใหญ่และไม่เล็กจนเกินไป ลักษณะนูนหลังเต่า เพื่อไม่ให้น้ำแฉะขัง รากส้มโอจะเน่าได้ การเตรียมดินต้องตากดินให้แห้งประมาณ 1-2 เดือน ตากดินให้สุกจะทำให้ดินโปร่งและร่วนซุยรากส้มโอก็จะไปหาอาหารได้ง่าย ถ้าไม่สุกดินจะทึบแน่น รากส้มโอจะไปหาอาหารลำบาก ทำให้ส้มโอแคระแกรน...” (ปราชญ์ชาวบ้าน, 7 พฤศจิกายน 2556)

การเตรียมพื้นที่ของชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีในการยกร่องสวนสำหรับปลูกส้มโอนั้น ชาวสวนจะมีการเตรียมพื้นที่โดยจ้างรถไถ รถแมคโครหรือรถแทรกเตอร์มาเกลี่ยดิน ปรับดินให้เสมอแล้วปล่อยน้ำเข้าไปแช่ดินให้ท่วมพื้นที่ประมาณ 1-2 เดือน จากนั้นตูดน้ำออกไปจากพื้นที่ให้หมดแล้วตากดินให้แห้ง แล้วนำรถไถมาไถหน้าดินให้ดินฟู เมื่อไถดินแล้วทิ้งไว้ประมาณ 1 เดือนให้ดินสุกหรือร่วนแล้วนำรถแมคโครมายกร่องสวน ให้มีลักษณะนูนหลังเต่าเพื่อให้น้ำระบายได้ดี จากนั้นโรยปูนขาวเพื่อปรับปรุงดินให้ดินมีค่าเป็นกลางประมาณ pH6- pH7 หากไม่ใส่ปูนขาวดินจะเป็นกรด หากใส่ปูนขาวมากเกินไปดินจะเป็นด่าง หลังจากนั้นตากดินให้สุกประมาณ 1 เดือน แล้วขุดหลุมเตรียมพร้อมสำหรับปลูกส้มโอ ตากดินไว้อีก 1 เดือน แล้วใส่ปุ๋ยคอก ใช้จอบคลุกเคล้าและกลบลงไป แล้วนำกิ่งพันธุ์ที่เตรียมไว้มาปลูก เมื่อปลูกแล้วนำไม้มาตามเพื่อกันโยก กิ่งพันธุ์ที่นำมาปลูกควรชำไว้ประมาณ 1 เดือนจึงนำมาปลูก เนื่องจากรากจะได้ออกมาสมบูรณ์เมื่อปลูกแล้วต้นส้มจะไม่เฉา

“...หน้าแล้งต้องเลี้ยงหญ้าไว้ในร่องสวนเวลารดน้ำหรือฝนตกจะได้กั้นการชะล้างหน้าดิน ดินดีและปุ๋ยก็จะหายลงไปให้น้ำหมด ทำให้ 1-2 ปีต้องมีการไถดินเพื่อเอาดินเหลวที่มีความสมบูรณ์ขึ้นไปบนร่อง ยังมีไปไม่หมดด้วยยิ่งดี...” (ปราชญ์ชาวบ้าน, 7 พฤศจิกายน 2556)

ตารางที่ 24 สรุปการอนุรักษ์ภูมิปัญญาและการจัดการตนเองจากการทำสวนส้มโอช่วงการเตรียมการ

ขั้นตอนทำสวนส้มโอ	ภูมิปัญญา และการจัดการตนเอง	รายละเอียด	ตัวอย่างของรายละเอียดภูมิปัญญาและการจัดการตัวเอง
การขยายพันธุ์	การประยุกต์ หรือปรับความรู้เก่าและความรู้ใหม่เข้าด้วยกัน	จัดการตนเองด้วยการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ธรรมชาติเป็นวัตถุดิบในการขยายพันธุ์	-การตอนกิ่ง (การใช้อุปกรณ์ง่ายๆ ที่มีอยู่แล้ว และวัตถุดิบที่มีอยู่ตามธรรมชาติและท้องถิ่น เช่น ขุยมะพร้าว ถุงพลาสติก เชือกฟาง) -การคัดเลือกกิ่ง (กิ่งที่อยู่กลางพุ่ม อายุประมาณ 1 ปี ไม่แก่ไม่อ่อนเกินไป มีใบยอดคลี่เต็มที และเจริญเติบโตจนเป็นใบแก่แล้ว)
การเลือกพื้นที่ปลูกส้มโอ	การอนุรักษ์ และใช้ต้นทุนของพื้นที่เดิม การใช้ความรู้เดิมในการใช้ทรัพยากรให้คุ้มค่า	พื้นที่ต่ำบางเตยและตำบลทรงคนองเป็นพื้นที่เกาะคล้ายกระเพาะหมูรองรับตะกอนที่เป็นแร่ธาตุจากแม่น้ำนครชัยศรี มีความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติ การรับรู้ถึงสภาพของพื้นที่จะทำให้การจัดการสวนได้อย่างมีประสิทธิภาพและลดปัญหาต้นทุนได้เป็นอย่างมาก	-การเลือกลักษณะของดิน เลือกพื้นที่ดินโปร่ง ดินร่วนซุย มีอินทรีย์วัตถุอยู่มาก ระบายน้ำได้ (ยกทรง) -ลักษณะของน้ำ การเลือกช่วงฤดูหนาวในการกั้นน้ำเข้าสวนเพื่อเป็นการเร่งส้มโอให้ออกดอก -ทิศทางลม การปลูกไม้กั้นลมเพื่อปะทะลมไว้รอบแปลง เช่น กว๊วยขนุน กระจายห่างรอบส้มโอเพื่อลดแรงปะทะของลม -การคมนาคม ใช้เรือในการรดน้ำส้มโอและเป็นเส้นทางลำเลียงส้มออกสู่ตลาด

ตารางที่ 24 สรุปการอนุรักษ์ภูมิปัญญาและการจัดการตนเองจากการทำสวนส้มโอช่วงการเตรียมการ (ต่อ)

ขั้นตอนทำสวนส้มโอ	ภูมิปัญญา และการจัดการตนเอง	รายละเอียด	ตัวอย่างของรายละเอียดภูมิปัญญาและการจัดการตัวเอง
การเตรียมพื้นที่ปลูกส้มโอ	การอนุรักษ์ประสบการณ์เดิมในการปลูกสวนส้มโอ	อนุรักษ์รูปแบบการปลูกส้มโอ ควบคุมระบบการเข้าออกของน้ำ และเป็นแนวป้องกันน้ำในช่วงน้ำมาก	-การเตรียมพื้นที่ในที่ลุ่ม ยกร่องเป็นแปลงให้ระดับดินสูงกว่าพื้นราบทั่วไป รากส้มโอจะสามารถหยั่งลึกกว่าปกติ และระหว่างร่องน้ำจะสามารถเก็บกักน้ำเพื่อใช้เวลาต้องการน้ำ -การเติมพื้นที่ในที่ลุ่ม เป็นการขุดดินชั้นล่างที่ขุดขึ้นมากลับชั้นไว้ด้านบน ส่วนหน้าดินที่อุดมสมบูรณ์จะถูกกลับ เป็นการรูปแบบของการพลิกดินที่มีสภาพเป็นกรดชั้นมารับออกซิเจนและแสงแดดเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ของดิน

ภูมิปัญญาและการจัดการตนเองระยะการปลูก

ระยะการปลูก ระยะการปลูกส้มโอควรมีระยะห่างประมาณ 5 เมตร เนื่องจากดินเริ่มเสื่อมเพราะปลูกส้มโอมาหลายรุ่น การที่ดินเสื่อมทำให้ต้นส้มโอดันเล็กลงกว่าสมัยก่อนที่ดินยังมีความอุดมสมบูรณ์ต้นส้มโอจะมีต้นใหญ่จึงต้องปลูกให้มีระยะห่าง แต่ปัจจุบันดินไม่สมบูรณ์ต้นส้มโอจะมีขนาดไม่ใหญ่มาก การปลูกให้มีระยะถี่ขึ้นทำให้ไม่เสียเนื้อที่

“....การปลูกส้มปลูกกลางร่อง ระหว่างส้มข้างร่องจะปลูกมากหรือต้นทองหลาง เพื่อบังร่มเราสามารถเก็บมากไปขายได้ ส่วนทองหลางใบร่วงก็เป็นปุ๋ยได้ หรือปลูกกล้วยไว้เก็บผลผลิตได้ สมัยก่อนดินยังไม่โทรมจะปลูกห่างประมาณ 6 เมตร เพราะส้มงามมาก แต่เดี๋ยวนี้อายุเฉลี่ย 5 เมตร เพราะดินไม่สมบูรณ์เหมือนแต่ก่อน ต้นส้มจะต้นเล็กไม่งามเหมือนแต่ก่อน....” (ปราชญ์ชาวบ้าน, 5 ตุลาคม 2556)

การเตรียมหลุมปลูก สวนส้มโอในพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองเป็นการทำสวนแบบยกร่อง การเตรียมหลุมปลูกส้มโอชาวสวนจะขุดหลุมปลูกกลางร่องเป็นแถวเดียว เพื่อจะได้สะดวกในการดูแล โดยขุดหลุมปลูกขนาดกว้าง ยาว และลึกประมาณ 50 เซนติเมตร หรือจะขุดหลุม

ปลูกใหญ่กว่านี้เพื่อจะได้ปรับปรุงดินในหลุมปลูกให้ดี เนื่องจากดินปลูกแบบยกร่องนี้เป็นดินชั้นล่างซึ่งไม่ค่อยอุดมสมบูรณ์ สำหรับความลึกของหลุมปลูกนั้นให้ดูระดับน้ำในหลุมปลูกเป็นหลัก คือเมื่อขุดหลุมปลูกแล้วทิ้งไว้ 1-2 วันน้ำจะซึมเข้ามาในหลุมปลูก ให้ถือระดับน้ำเป็นเกณฑ์ ไม่จำเป็นต้องขุดลึกไปกว่าระดับน้ำ เพราะว่ารากส้มโอไม่สามารถเจริญผ่านระดับน้ำนี้ได้ แต่จะแผ่ขยายออกด้านข้างแทน ดินที่ขุดขึ้นมาจากหลุมปลูกนั้นให้ตากแดดทิ้งไว้ประมาณ 1-2 เดือน เพื่อให้แสงแดดฆ่าเชื้อโรคเชื้อรา และแมลงที่อาศัยอยู่ในดิน เมื่อดินแห้งสนิทแล้วทยอยย่นดินให้ละเอียดแล้วผสมด้วยปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก หรือเศษใบไม้ หนึ่งแ่ง 10-20 กิโลกรัมต่อหลุม ร่องกันหลุมด้วยเศษใบไม้แล้วจึงกลบดินที่คลุกเคล้าดีแล้วนั้นลงไปหลุม รดน้ำหรือปล่อยทิ้งไว้จนดินยุบตัวดีแล้วจึงลงมือปลูก ควรกลบดินจนเป็นโคกให้สูงจากปากหลุมประมาณ 30-50 เซนติเมตร เพราะเมื่ออยู่ไปนานๆ โกดินนี้จะยุบตัวต่ำลง ใกล้ระดับปากหลุม ทำให้น้ำไม่ซังแฉะบริเวณโคนต้น แต่ถ้าไม่ยกโคกนี้ให้สูงขึ้นไว้ในไม่นานดินบริเวณโคนต้นจะยุบตัวลงอยู่ระดับที่ต่ำกว่าปากหลุมทำให้เกิดน้ำขังจะเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดโรคโคนเน่ารากเน่าได้ง่าย จากการสัมภาษณ์ปราชญ์ชาวสวนส้มโอได้กล่าวถึงภูมิปัญญาในการเตรียมหลุมปลูก ดังนี้

“...ขุดหลุม กว้าง ยาว ลึก 50 เซนติเมตร แล้วนำดินชั้นหน้าระยะ 10 เซนติเมตรที่เป็นดินดี นำไปวางไว้แถบหนึ่ง แล้วนำดินชั้นหลุมระยะ 40 เซนติเมตร วางไว้อีกแถบหนึ่ง แล้วตากดินไว้ประมาณ เดือนหนึ่ง ให้ดินสุก ใช้ปุ๋ยคอกใส่โรยหน้าดินที่ขุดขึ้นมากองไว้ นำดินชั้นหน้า 10 เซนติเมตรไปไว้กันหลุม เพื่อนำดินสมบูรณ์ไปอยู่กันหลุม แล้วเอาดินที่เหลือ 40 เซนติเมตรไปกลบด้านหน้า ที่ทำแบบนี้เพราะดินดีจะได้ไปอยู่กันหลุม ส่วนดินที่เอาไว้ข้างหน้าเราสามารถใส่ปุ๋ยคอกบำรุงได้...” (ปราชญ์ชาวบ้าน, 15 ตุลาคม 2556)

การปลูกส้มโอ

การเตรียมต้นพันธุ์ การปลูกส้มโอชาวสวนนิยมใช้ต้นพันธุ์ที่ได้จากการตอน เนื่องจากให้ผลผลิตเร็ว ต้นไม่สูง ทรงต้นเป็นพุ่ม สะดวกในการดูแลรักษา และต้นที่ได้ไม่กลายเป็นพันธุ์ แต่ข้อเสียของการใช้ต้นพันธุ์จากกิ่งตอนคือ อายุไม่ยืนและอ่อนแอต่อโรค ส่วนแหล่งต้นพันธุ์ที่ชาวสวนนำมาใช้ปลูกนั้นส่วนใหญ่ได้มาจากการตอนกิ่งจากต้นพันธุ์ในสวนของตนเอง จากสวนของญาติพี่น้อง และจากการซื้อกิ่งพันธุ์มาจากร้านที่จำหน่ายกิ่งพันธุ์ส้มโอ การซื้อต้นพันธุ์มาปลูกส่วนใหญ่เกษตรกรชาวสวนจะซื้อจากแหล่งจำหน่ายที่คุ้นเคยที่เชื่อถือได้ เพราะถ้าได้ต้นพันธุ์ที่ไม่ดีมาปลูกจะทำให้เสียเวลา เสียเงินทุน การคัดเลือกกิ่งพันธุ์สำหรับนำมาปลูกชาวสวนส้มโอจะคัดเลือกกิ่งพันธุ์จากต้นที่สมบูรณ์ ต้นส้มโอที่ออกลูกตก ส้มโอมีรสชาติดี ปราศจากโรคและแมลง สมคิด เทียมรัมย์ (2548 : 39-41) ได้อธิบายวิธีการปลูกส้มโอซึ่งมีขั้นตอนดังนี้

1. นำต้นพันธุ์ที่เตรียมไว้วางไว้บริเวณใกล้ปากหลุมปลูกจนครบทุกหลุม
2. การถอดภาชนะชำต้นพันธุ์ออก ถ้ากิ่งตอนชำอยู่ในถุงพลาสติกให้ใช้มีดหรือของมีคมค่อยๆ กรีดเอาถุงพลาสติกออก ถ้ากิ่งตอนชำอยู่ในภาชนะที่ผู้ได้ เช่น ตะกร้า กระชु ชะลอม แข่งเล็กๆ ฯลฯ ก็ไม่จำเป็นต้องแกะออกเพราะรากจะแทงออกข้างนอกได้เอง หากต้นพันธุ์อยู่ในกระถางถอดออกโดยใช้วิธีประคองกระถางให้เอียงแล้วใช้นิ้วหรือไม้ดันเศษกระเบื้องจากกันกระถางจะทำให้ดินในกระถางเคลื่อนที่แล้วคว่ำกระถางโดยใช้มือรับต้นพันธุ์และดินไว้ นำต้นพันธุ์ออกจากกระถางโดยที่ดินไม่แตก หรือถ้าหากนำกระถางไปแช่น้ำสักครู่ก่อนก็จะถอดดินออกจากกระถางง่ายขึ้น การถอดภาชนะออกนี้ควรทำด้วยความระมัดระวัง พยายามอย่าให้ดินแตกหรือรากชำหรือรากขาด เพราะถ้ารากของต้นพันธุ์ไม่สมบูรณ์หรือขาดไปจะทำให้ต้นล้มโอดโอย

3. การวางต้นพันธุ์ลงปลูกในหลุม ซึ่งสามารถทำได้ 2 แบบ คือ

3.1 การปลูกให้กิ่งพันธุ์ตั้งตรง ตั้งกิ่งให้ตรง 90 องศา นำกิ่งพันธุ์ที่ชำไว้มาแกะถุงพลาสติกออก นำไปวางลงในหลุม ตั้งต้นตรง 90 องศา แล้วกลบดินพอท่วมราก แล้วนำไม้รวกมาปักหลัก ถ้าต้นเล็กปักหลักเดียว ถ้าต้นใหญ่ปักสองหลักแล้วเอาเชือกฟางผูกให้แน่นกับต้นส้มโอโยกเวลาลมพัดแรง การปลูกแบบตั้งตรงเป็นที่นิยมกันทั่วไปในปัจจุบัน การปลูกแบบนี้เพื่อให้ได้ต้นส้มโอมีโคนเดียว บริเวณโคนต้นไม้ที่บวม ทำให้แดดส่องถึงพื้นได้ง่าย อากาศถ่ายเทได้สะดวกจะช่วยลดการระบาดของโรคและแมลงได้มาก การดูแลรักษาสามารถทำได้ง่าย การปลูกแบบนี้ทำให้ต้นสูงขึ้นมาก่อนแล้วจึงแตกทรงพุ่ม เนื่องจากตั้งต้นพันธุ์ให้ ตรงฮอร์โมนจากยอดจะลงมาตามลำต้นให้แตกกิ่งเร็ว จนกว่ายอดอยู่สูงมากแล้วฮอร์โมนลงมาไม่ค่อยถึง ตาจึงแตกเป็นกิ่งได้

3.2 การปลูกให้ต้นพันธุ์เอียง โดยการปลูกให้ต้นพันธุ์เอียงประมาณ 45 องศา เป็นวิธีการปลูกที่ชาวสวนสมัยก่อนนิยมกัน ทั้งนี้เพื่อให้ได้กิ่งที่โคนต้นหลายๆ กิ่ง การปลูกแบบนี้จะเห็นว่าต้นโตเร็วในระยะแรกๆ มีพื้นที่ให้ผลได้มากกว่า แต่เมื่อต้นมีอายุมากขึ้นโคนต้นจะทึบเกินไปทำให้โคนต้นชื้นและเป็นที่อยู่อาศัยของโรคแมลง และต้นอาจโคนล้มได้ง่ายต้องหาไม้มาช่วยค้ำกิ่งใหญ่ๆ ไว้ การปลูกส้มโอในหลายๆ แห่งนิยมปลูกแบบนี้เพื่อให้ได้ทรงพุ่มที่เตี้ย ทรงพุ่มใหญ่แต่ไม่สูงมาก ทำให้มีพื้นที่ติดผลมาก เก็บผลง่าย ปฏิบัติงานต่างๆ บนต้นได้ง่าย แต่ต้องระมัดระวังอย่าให้โคนต้นทึบและดินโคนต้นชื้นแฉะ โดยการตัดกิ่งเล็กๆ ที่อยู่ติดดินออกให้หมดให้โคนต้นโปร่งอยู่เสมอ

หลังจากวางต้นพันธุ์ในหลุมแล้วให้คลีรากลที่ม้วนพันกันให้กระจายออกไปรอบต้นพันธุ์ เพื่อให้รากเจริญได้เร็วขึ้น ควรทำด้วยความระมัดระวังอย่าให้รากขาดมากเพราะจะทำให้ต้นพันธุ์ชะงักการเจริญเติบโต

“...การปลูกแบบเอียง ประมาณ 45 องศา ก่อนปลูกให้แกะถุงพลาสติกติดออก ตั้งเอียง 45 องศา กลบดิน ปักหลักให้แน่น การแตกใบอ่อนจะแทงกระโดงขึ้นมา 2-3 กระโดงทำให้แข็งแรง โตเร็ว หันปลายยอดไปทางตะวันตก เพื่อให้หน่อที่แทงขึ้นมารับแสงทางด้านตะวันออก...” (ปราชญ์ชาวบ้าน, 2 กันยายน 2556)

3. วางต้นพันธุ์ลงปลูกแล้วกลบดินบริเวณโคนต้น ถ้าเป็นกิ่งตอนที่ไม่ได้ชำควรกลบให้ระดับของดินอยู่เหนือตุ่มตอนเล็กน้อย ถ้าเป็นกิ่งที่ชำแล้วกลบให้ระดับของดินพอดีกับระดับดินที่ชำ ถ้ากลบดินน้อยกว่านี้ไม่ช้ำรากจะลอยและล้มง่าย แต่ถ้ากลบดินสูงกว่าระดับดินเดิมจะไม่เป็นผลดี คือโอกาสที่รากงอกออกมาเพิ่มเติมตรงส่วนที่พูนดินกลบโคนต้นนั้นมีน้อยมาก และส่วนของลำต้นที่ถูกดินกลบฝังนี้เป็นสาเหตุสำคัญที่จะทำให้เกิดโรคโคนเน่าได้ง่าย และเรื่องนี้จะสืบเนื่องไปถึงต้นล้มที่โตแล้วเมื่อลอกขี้เลนขึ้นมากกลบโคนต้นจะทำให้เกิดโรคโคนเน่าได้ง่ายขึ้น การกลบดินบริเวณโคนต้นจะต้องพิจารณาจากลักษณะของดินด้วย ถ้าเป็นดินทรายหรือดินร่วนให้กลบดินที่โคนต้นให้มีระดับต่ำกว่าขอบหลุมเล็กน้อย แต่ถ้าเป็นดินเหนียวน้ำซึมผ่านได้ยากควรกลบดินโคนต้นให้สูงกว่าขอบหลุมเพื่อป้องกันน้ำขังนานเกินไป ทำให้ต้นล้มโอชะงักการเจริญเติบโตหลังจากกลบดินแล้วให้กดหรือเหยียบดินรอบโคนต้นพอแน่นกระชับ ไม่ควรกดให้แน่นเกินไป

4. เนื่องจากหลังจากปลูกใหม่ๆ ดินยังไม่จับตัวดี รากก็ยังไม่จับดิน หากโดนฝนหนักๆ โคนลมตีแรงๆ ต้นล้มโออาจเอียงได้ง่าย ดังนั้นจึงควรปักไม้หลักขนาดลำไม้รวก โดยใช้ไม้ที่ไม่มีเหลี่ยมคมปักชิดโคนต้นแล้วใช้เชือกผูกต้นล้มโอให้ติดกับไม้หลัก ให้ผูกระดับกึ่งกลางของความสูงของต้นล้มโอเพื่อป้องกันการโยกของต้นล้มโอเมื่อลมพัด ซึ่งจะทำให้รากล้มโอเจริญยึดดินในหลุมได้เร็วขึ้น เมื่อเห็นว่าต้นตั้งตัวได้และโตพอสมควรแล้วให้แก้มือหรือตัดเชือกออกถอนหลักออกไป ระวังอย่าทิ้งไว้จนเชือกรัดต้นติดกับไม้หลักจนต้นคอดจะทำให้โตช้า

5. รดน้ำให้พอชุ่ม แต่อย่าให้แฉะเกินไปเพื่อให้ดินกระชับราก รากจะดูดน้ำไปเลี้ยงต้นได้เร็ว ล้มโอจะตั้งตัวได้เร็ว แล้วคลุมโคนต้นล้มโอด้วยฟางหรือหญ้าแห้ง โดยคลุมให้ห่างจากโคนต้นประมาณ 30-50 เซนติเมตร ทั้งนี้เพื่อรักษาความชุ่มชื้นของดินบริเวณโคนต้น

6. พรางแสงด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตก โดยอาจใช้ทางมะพร้าว ใบกล้วย ทางหมาก หรือตาข่ายพรางแสง พรางแสงไว้ประมาณ 1-2 เดือนหรือจนกว่าต้นล้มโอตั้งตัวได้แล้ว หรืออาจปลูกไม้บังร่มโตเร็ว เช่น กล้วย ในระยะแรกที่ต้นยังเล็กอยู่ จะช่วยลดการสูญเสียความชื้นภายในสวนได้ นอกจากนี้ถ้าปล่อยให้ต้นล้มโอถูกแสงแดดจัดในระยะปลูกใหม่อาจทำให้ต้นล้มโอชะงักการเจริญเติบโตและเฉาตายได้

“...ก่อนปลูกส้มโอควรใส่ปุ๋ยเคมีสูตร 15-15-15 ประมาณ 1 ช้อนแกงไว้ก้นหลุมเพื่อพืชแตกรากจะได้มีปุ๋ยกินเลย แล้วถึงตั้งกิ่งพันธุ์แล้วกลบดิน เอาไม้รวกปักยึดต้นให้แน่นไม่ให้ต้นส้มโอล้ม แล้วรดน้ำตามปกติ พอเริ่มแตกใบอ่อนต้องใช้สารเคมีฉีดกันหนอนและแมลง...” (ปราชญ์ชาวบ้าน, 2 กันยายน 2556)

การให้น้ำส้มโอ

สมคิด เทียมรัมย์ (2548 : 42-53) ได้อธิบายว่าการให้น้ำส้มโอมีความสำคัญต่อการเจริญเติบโตของพืช น้ำเป็นตัวกลางในการนำเอาอาหารจากดินเข้าสู่รากพืช น้ำเป็นตัวทำละลายที่สำคัญในดินและภายในต้นพืชเอง ช่วยในการละลายธาตุอาหารพืชที่อยู่ในดินให้อยู่ในรูปของสารละลายที่พืชสามารถดูดไปใช้ได้ ที่สำคัญคือน้ำเป็นสารเริ่มต้นในกระบวนการต่างๆ ทางสรีรวิทยาและทางชีวเคมีในพืช ทั้งในด้านการสร้างพลังงานของพืชซึ่งได้แก่ การสังเคราะห์แสง และเป็นตัวพาธาตุอาหารเข้ามาในต้นพืช น้ำเป็นส่วนประกอบสำคัญในกระบวนการเคลื่อนย้ายสารจากแหล่งผลิตภายในต้นพืชไปยังส่วนต่างๆ ของพืชที่ต้องการใช้ นอกจากนี้น้ำยังช่วยควบคุมอุณหภูมิของต้นพืชไม่ให้ร้อนเกินไปจนพืชทนไม่ได้ ส้มโอเป็นไม้ผลที่ต้องการน้ำมาก แต่ไม่ชอบน้ำท่วมขัง ถ้าส้มโอขาดน้ำจะมีผลต่อการเจริญเติบโตและการให้ผลผลิต

สวนส้มโอกลุ่มแม่บ้านนครชัยศรีมีความได้เปรียบทางด้านพื้นที่ที่อยู่ติดกับแม่น้ำนครชัยศรี ซึ่งเป็นแหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์ มีปริมาณน้ำตลอดทั้งปีสำหรับรดน้ำส้มโอ ระยะเวลาในการรดน้ำส้มโอของชาวสวนจะมีการสังเกตจากใบส้มโอ หากใบส้มโอเริ่มเหี่ยวเฉาแสดงว่าส้มโอเริ่มขาดน้ำ ชาวสวนจะต้องรีบให้น้ำส้มโอ แต่หากรดน้ำมากเกินไปส้มโอก็จะเฉา รากจะเน่า แต่ถ้าให้น้ำน้อยเกินไปในช่วงส้มโอออกดอกผลผลิตจะลดลงมากเนื่องจากดอกร่วงและผสมไม่ดี ดังนั้นการให้น้ำส้มโอจึงเป็นสิ่งสำคัญที่ชาวสวนส้มโอจะต้องมีการสังเกตและระมัดระวังเพื่อให้ได้ส้มโอที่เจริญเติบโต มีผลผลิตที่มีคุณภาพ

ผลกระทบเนื่องจากการให้น้ำน้อยหรือมากเกินไป การให้น้ำส้มโอจะต้องให้เหมาะสมและเพียงพอ ไม่ให้มากหรือน้อยเกินไป เพราะไม่เป็นผลดีต่อต้นส้มโอ นอกจากนี้จะต้องให้น้ำส้มโอตามระยะการเจริญเติบโตด้วย ยกตัวอย่างเช่น ระยะเริ่มแทงช่อดอก ดอกเริ่มบานผสมเกสร และระยะติดผลขนาดเล็ก เป็นระยะที่ไม่ผลมีการหายใจสูง อาหารที่ได้รับจากใบจะต้องเพียงพอและมากกว่าการหายใจ การขาดน้ำเท่ากับเป็นการยับยั้งการสังเคราะห์แสง เมื่อดอกและผลได้รับน้ำไม่เพียงพอก็จะร่วงมาก เพราะฉะนั้นในระยะนี้จะต้องให้น้ำอย่างเพียงพอ

การให้น้ำส้มโอที่ยังไม่ให้ผลผลิต เป็นระยะตั้งแต่ปลูกไปจนถึงระยะใกล้ให้ผลผลิต เป็นระยะที่ส้มโอเจริญเติบโตทางด้านทรงพุ่ม ลำต้น กิ่งก้าน และใบ ในช่วงที่ปลูกส้มโอใหม่ๆ จะต้องให้น้ำอย่างสม่ำเสมอทุกวัน วันละครึ่ง ถ้าฝนไม่ตกจนกว่าต้นส้มโอจะตั้งตัวได้ หลังจากนั้นเมื่อต้นส้มโอตั้งตัวได้แล้วอาจเว้นการให้น้ำ 1-3 วัน จึงให้น้ำครั้งหนึ่ง เมื่อต้นส้มโอมีขนาดใหญ่ขึ้นอาจลดการให้น้ำ

เหลือเพียง 7 วันต่อครั้ง ทั้งนี้เพื่อสังเกตสภาพความชื้นของดินด้วย ถ้าฝนไม่ตกหรือสภาพดินปลูกเป็นดินทรายอุ้มน้ำไม่ดีก็ต้องรดน้ำถี่ขึ้น เพื่อป้องกันต้นส้มโอขาดน้ำจนแสดงอาการเหี่ยว การให้น้ำควรให้ในตอนเช้าจะดีที่สุด ควรให้น้ำส้มโออย่างสม่ำเสมอแต่ไม่ควรให้น้ำจนแฉะ ส้มโอเป็นพืชที่ต้องการน้ำมาก หากประสบกับสภาวะฝนทิ้งช่วงจะต้องให้น้ำแก่ต้นส้มโออย่างเพียงพอ เพื่อป้องกันการชะงักการเจริญเติบโตของกิ่งและใบ การให้น้ำจะเป็นไปเช่นนี้จนกว่าส้มโอจะมีอายุ 1 ปีขึ้นไปจึงจะปลอดภัย

ในช่วงที่ต้นส้มโอมีอายุได้ 1-3 ปี การให้น้ำจะเว้นช่วงระยะเวลาที่ห่างออกไป คือจะให้น้ำประมาณ 15 วันต่อครั้ง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสภาพความชื้นของดินด้วย การสังเกตลักษณะอาการขาดน้ำของส้มโอนั้นดูได้จากการแสดงอาการที่ใบ กล่าวคือถ้าใบตกหรือสลัดในตอนแสงแดดจัด แต่ใบจะกลับมาสดขึ้นในช่วงเวลา 3-4 โมงเย็นแสดงว่าส้มโอเริ่มขาดน้ำแล้ว แต่ถ้าในช่วงเวลา 3-4 โมงเย็นใบยังตกและเหี่ยวสลัดอยู่เหมือนเดิม แสดงว่าส้มโอขาดน้ำถึงจุดเหี่ยวเฉาแล้ว จะต้องรีบให้น้ำแต่อย่างไรก็ตามการปลูกส้มโอเพื่อให้ได้ผลผลิตอย่างรวดเร็วและเต็มที่นั้นจะต้องให้น้ำอย่างสม่ำเสมอในช่วงฤดูแล้งควรหาฟางหรือหญ้าแห้งมาคลุมบริเวณโคนต้นเพื่อให้ดินมีความชื้นอยู่เสมอจะทำให้ต้นส้มโอเจริญเติบโตอย่างสม่ำเสมอและไม่ชะงักการเจริญเติบโต

“...ในช่วงหน้าแล้งการรดน้ำส้มโอใช้เรื่อรดน้ำ รดน้ำส้มโอ 2-3 วันต่อ 1 ครั้ง แต่ถ้าหน้าฝนก็ไม่ต้องรดมาก สังเกตจากลักษณะใบส้มถ้าใบเหี่ยวแสดงว่าส้มขาดน้ำ ถ้าใบส้มสดขึ้นก็ไม่ต้องรด การรดน้ำส้มโอมากเกินไปจะทำให้แฉะรากส้มโอจะเน่า ส้มโอจะโทรมทันที รดน้ำน้อยไปก็ไม่ดีใบส้มโอจะเหี่ยว ทำให้ส้มโอเฒ่าโทรมเร็วไม่สมบูรณ์ต้นจะแคระแกรน...” (ปราชญ์ชาวบ้าน, 15 ตุลาคม 2556)

การให้น้ำส้มโอที่ให้ผลผลิตแล้ว การให้น้ำส้มโอที่ให้ผลผลิตแล้วสามารถแบ่งออกเป็น 3 ระยะด้วยกัน คือ

1. ระยะออกดอก ซึ่งอาจเป็นระยะก่อนออกดอกเป็นครั้งแรกหรือระยะก่อนออกดอกหลังจากเก็บเกี่ยวผลผลิตแล้ว ในช่วงฤดูฝนให้เตรียมการระบายน้ำออกจากสวน โดยขุดเป็นร่องระบายน้ำรอบต้นเชื่อมโยงกับร่องระบายน้ำใหญ่แล้วระบายน้ำออกจากแปลงปลูก อย่าปล่อยให้ดินมีน้ำขังแฉะเพราะรากจะไม่มีอากาศหายใจและไม่สามารถดูดน้ำและแร่ธาตุมาเลี้ยงต้นได้ ทำให้ความอุดมสมบูรณ์ของต้นลดลง สำหรับต้นส้มโอที่เก็บเกี่ยวผลผลิตแล้ว เมื่อทำการตัดแต่งกิ่ง กำจัดวัชพืชและให้ปุ๋ยแล้ว ถ้าฝนทิ้งช่วงจะให้น้ำส้มโอประมาณ 1-3 วันต่อครั้งขึ้นอยู่กับสภาพความชื้นของดินเพื่อให้ต้นส้มโอมีการเจริญและสะสมอาหารอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้เพื่อจะได้ช่วยกระตุ้นให้ส้มโอออกดอกได้เร็วขึ้น

ในช่วงก่อนออกดอกประมาณ 30 วันจะต้องควบคุมการให้น้ำแก่ต้นส้มโอ เพื่อให้เกิดสภาวะแห้งแล้งเพื่อกระตุ้นให้ต้นส้มโอออกดอก การควบคุมการให้น้ำส้มโอนี้เป็นการบังคับน้ำเพื่อช่วยให้ส้มโอออกดอกเร็วขึ้นและสม่ำเสมอ การรดให้น้ำส้มโอที่มีน้ำอยู่ในท้องร่องจะต้องสูบน้ำออกจากท้องร่องเพื่อให้ต้นส้มโอขาดน้ำและออกดอกเร็วขึ้น จนกระทั่งต้นส้มโอแสดงอาการเฉาจึงปล่อยน้ำเข้าไปในท้องร่องใหม่ ต้นส้มโอจะรีบดูดน้ำเข้าไปอย่างรวดเร็ว หลังจากนั้นจะเริ่มแตกใบอ่อนพร้อมกับมีช่อดอกออกมาด้วย แต่ถ้าต้นส้มโอได้รับน้ำมากหรือเกิดฝนตกหนักในช่วงที่งดการให้น้ำนี้จะทำให้ส้มโอแตกใบอ่อนแทนการเกิดช่อดอก สำหรับระยะเวลาจากเริ่มให้น้ำจนถึงออกดอกจะใช้เวลาประมาณ 15-60 วัน การควบคุมการให้น้ำด้วยวิธีนี้สามารถทำให้ส้มโอออกดอกเร็วขึ้นตามต้องการได้ แต่จะเป็นการทำให้ต้นส้มโอโทรมเร็วกว่าที่ปล่อยให้ส้มโอทยอยออกดอกตามธรรมชาติ การควบคุมการให้น้ำเพื่อให้ส้มโอออกดอกนี้ส่วนมากจะคำนวณเวลาให้ผลผลิตออกสู่ตลาดในช่วงที่มีราคาดีและในเทศกาลต่างๆ สอดคล้องกับการสัมภาษณ์เชิงลึกปราชญ์ชาวน้ำส้มโอ ดังนี้

“...การให้น้ำระยะดอกบานต้องงดน้ำงดยา ถ้าฉีดยา รดน้ำ ดอกจะร่วง เกสรจะไม่ผสมพันธุ์ ถ้าติดผลอ่อนก็เริ่มให้น้ำได้แล้ว ช่วงผลอ่อนต้องสเปรย์ยาเพราะจะมีหนอนชอนใบจะกินเซลล์ตามผิวส้มทำให้ลูกบิดเบี้ยว จะมีไรแดงทำให้ลูกเป็นสีแดง ไรขาวทำให้ลูกกลายเป็นสีขาว...” (ปราชญ์ชาวน้ำส้ม, 2 กันยายน 2556)

2. ระยะแทงช่อดอก ผสมเกสร และติดผลอ่อน เป็นช่วงที่ต้นส้มโอต้องการน้ำในปริมาณเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ เป็นระยะที่มีการหายใจสูง อาหารที่รับจากใบต้องเพียงพอ ถ้าขาดน้ำในช่วงนี้จะทำให้ขบวนการสังเคราะห์แสงลดลง ทำให้ดอกร่วงหรือไม่ติดผลเลย การให้น้ำในช่วงนี้จะต้องระมัดระวังเป็นพิเศษคือ ควรให้น้ำครั้งละน้อยๆ ก่อน แล้วค่อยเพิ่มปริมาณให้มากขึ้นตามลำดับ การให้น้ำปริมาณมากในทันทีนั้นจะทำให้ดอกที่ผสมติดแล้วร่วงหรือผลที่ติดใหม่ๆ ร่วงได้ง่าย และเนื่องจากต้นส้มโอได้ผ่านช่วงแล้งมานานการให้น้ำในช่วงแรกๆ จึงควรให้แต่น้อยพอดินเปียกก่อน จากนั้นค่อยเพิ่มปริมาณน้ำให้มากขึ้นเป็นลำดับ ช่วงนี้ชาวน้ำส้มโอจะเริ่มดูแลรักษา รดน้ำ ฉีดยากันหนอน กันไร

3. ระยะที่ผลกำลังพัฒนาจากผลเล็กเป็นผลใหญ่ เมื่อส้มโอเริ่มติดผลอ่อนจะต้องให้น้ำเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ตามขนาดของผลที่โตขึ้น จนปริมาณน้ำที่ให้ถึงระดับปกติคือให้น้ำเต็มที่ ช่วงที่ส้มโอจะต้องการน้ำมากที่สุดคือในช่วงที่ผลกำลังพัฒนาไปเป็นผลขนาดใหญ่ ดังนั้นจึงต้องให้น้ำแก่ส้มโอในปริมาณที่เพียงพอ ผลส้มโอจึงจะพัฒนาจากผลเล็กเป็นผลขนาดใหญ่ที่มีคุณภาพและรสชาติดี ถ้าส้มโอขาดน้ำในช่วงนี้ผลอ่อนจะไม่เจริญเติบโตเท่าที่ควร ผลมีขนาดเล็ก การเจริญเติบโตของผลไม่สม่ำเสมอและผลผลิตไม่มีคุณภาพ แต่ถ้าส้มโอได้รับน้ำในช่วงนี้มากเกินไปจะทำให้ผลส้มโอมีเปลือกหนา รสชาติออกอมเปรี้ยวมากและไม่สามารถควบคุมความหวานได้ ดังนั้นควรให้น้ำอย่างสม่ำเสมอและใน

ปริมาณที่พอเหมาะ และเมื่อใกล้เก็บเกี่ยวผลจะต้องให้น้ำในปริมาณที่ลดลง ทั้งนี้เพื่อเป็นการควบคุมคุณภาพของผลผลิต

“...ช่วงติดผลจะต้องรดน้ำให้ถี่ขึ้นประมาณ 1-2 วันต่อครั้ง เพราะเริ่มติดผลแล้วต้องรักษาอย่างดี...” (ปราชญ์ชาวบ้าน, 2 กันยายน 2556)

รูปแบบการให้น้ำส้มโอ การให้น้ำส้มโอในสวนที่มีการยกทรงซึ่งมีน้ำอยู่ระหว่างแปลงนั้น จะเรียกว่าเป็นการให้น้ำแบบใต้ผิวดินก็ได้ เพราะน้ำจะซึมเข้าไปในดินของแปลงปลูกให้ต้นส้มโอดูดเอาไปใช้โดยตรง และการตัดหรือใช้เรื่อรดเพื่อเพิ่มความชื้นให้แก่ต้นส้มโออีกก็สามารถทำได้ง่าย การสูบน้ำออกจากร่องสวนทำให้เกิดสภาวะแห้งแล้งเพื่อให้ต้นส้มโอสะสมอาหารก่อนที่จะออกดอกก็สามารถทำได้ง่ายเช่นกัน การปลูกในพื้นที่ลุ่มที่มีน้ำขังตลอดทั้งปีจึงได้เปรียบว่าการปลูกในพื้นที่ดอนมาก สามารถบังคับให้ส้มโอออกดอกนอกฤดูได้ เนื่องจากสามารถควบคุมความชื้นในดินได้ง่ายการปลูกในพื้นที่ดอน

การป้องกันน้ำเค็มและน้ำเสีย

สวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีจะทำสวนด้วยการยกทรง เมื่อถึงฤดูแล้งมักจะประสบปัญหา น้ำเค็มเอ่อเข้าท่วมสวนอยู่มาก สวนส้มโอจึงมักจะได้รับความเสียหายจากน้ำเค็มเป็นประจำ จากการสัมภาษณ์ปราชญ์ชาวสวนส้มโอในกรณีที่เกิดเหตุการณ์น้ำเค็มไหลเข้ามาในพื้นที่ในปริมาณมาก ดังนี้

“...ถ้าน้ำเค็มเข้ามาในสวนปลายใบจะไหม้ จะทำให้ส้มโอตาย ต้องอุดท่อทั้งข้างนอกและข้างในร่องไม่ให้น้ำเค็มหรือน้ำเสียเข้ามาได้ ต้องคอยฟังข่าวจากทางราชการอยู่เสมอจะได้ป้องกันได้ทัน ...” (ปราชญ์ชาวบ้าน, 2 กันยายน 2556)

การป้องกันน้ำเค็มและน้ำเสียไม่ให้เข้าทำลายส้มโอมีวิธีการป้องกันดังนี้

1. เมื่อเข้าฤดูแล้งให้กักเก็บน้ำจืดไว้แต่เนิ่นๆ ก่อนที่น้ำเค็มหรือน้ำเสียจะเข้ามาถึง แล้วสร้างทาบคันดินรอบสวนเพื่อกันน้ำเค็มเข้า หมั่นตรวจดินทาบคันน้ำและประตูระบายน้ำ (ลูกท่อ) อย่าให้รั่วซึม
2. รดน้ำให้ส้มโออย่างประหยัดเท่าที่จำเป็น เพื่อให้มีน้ำจืดใช้อย่างเพียงพอในช่วงที่น้ำเค็มเข้าถึง

3. ขุดลอกท้องร่องหรือโกยเลนจากท้องร่องเพื่อนำมาคลุมผิวดินบนอกร่อง รวมทั้งหากาบมะพร้าว ใบกล้วย ฟางข้าว เศษไม้ หญ้าแห้ง มาคลุมบริเวณโคนต้นเพื่อรักษาความชุ่มชื้นในดินเป็นการลดปริมาณการใช้น้ำลง

4. เก็บจอกแทน เศษใบไม้ ผลมะพร้าว ที่ร่วงหล่นอยู่ในน้ำในท้องร่องสวนขึ้นไว้บนอกร่องให้หมด เพื่อป้องกันน้ำในท้องร่องเน่าเสีย

5. หมั่นตรวจน้ำในคลองส่งในบ่อยๆ หากมีน้ำจืดเข้าเป็นครั้งคราวให้รีบสูบหรือปล่อยน้ำเข้าสวนเพื่อเก็บกักน้ำไว้

6. หมั่นตรวจดูน้ำจืดในบริเวณสวนที่เก็บกักไว้เสมอ โดยการชิมดูว่ามีรสกร่อยหรือเค็มหรือมีสีสันผิดปกติที่เป็นอยู่หรือไม่ หากมีแสดงว่าคั้นดินกันน้ำหรือประทุรระบายน้ำรั่วซึม ให้รีบทำการซ่อมแซมเสีย

7. หมั่นตรวจดูอาการของส้มโอในสวนอย่างสม่ำเสมอ หากมีอาการผิดปกติ เช่น ใบอ่อนเริ่มเหี่ยวเฉา ไหม้เกรียม เป็นอาการเริ่มแรกของส้มโอที่ถูกน้ำเค็มหรือน้ำเสีย ให้รีบแก้ไขโดยหาน้ำจืดมารดให้ชุ่มโชกเพื่อลดปริมาณความเค็มหรือน้ำเสียให้เจือจาง

ปุ๋ยและการให้ปุ๋ยส้มโอ

ส้มโอควรใส่ทั้งปุ๋ยเคมีและปุ๋ยคอกควบคู่กันไปในระยะที่ส้มโออายุ 1-3 ปี หรือยังไม่ให้ผล ให้ใส่ปุ๋ยคอกเก่าผสมกับปุ๋ยเคมีสูตร 15-15-15 ปุ๋ยเคมีใช้อัตรา 300-500 กรัมต่อต้นต่อครั้ง โดยใส่ 3-4 ครั้งต่อปี เมื่อส้มโอให้ผลแล้วเมื่ออายุ 4 ปีขึ้นไป การใส่ปุ๋ยจะแตกต่างกันไปตามช่วงของการออกดอกติดผล กล่าวคือหลังจากเก็บเกี่ยวผลแล้วจะให้ปุ๋ยสูตร 15-15-15 เพื่อให้ต้นส้มโอฟื้นตัวจากการออกผลเร็วขึ้น เมื่อส้มโอจะเริ่มออกดอกใหม่ให้เปลี่ยนมาใช้ปุ๋ยสูตร 8-24-24 หรือ 12-24-12 เพื่อช่วยให้มีการสร้างดอกดีขึ้น เมื่อติดผลแล้วประมาณ 30 วัน ขณะที่ผลยังเล็กอยู่ให้ใส่ปุ๋ยสูตร 15-15-15 เพื่อช่วยให้การเจริญเติบโตของผลดีขึ้น จนกระทั่งผลมีอายุได้ 5-6 เดือน ให้ใส่ปุ๋ยสูตร 13-13-21 เพื่อช่วยให้ผลมีการพัฒนาด้านคุณภาพของเนื้อดีขึ้น มีความหวานมากขึ้น ส่วนอัตราการใช้ควรพิจารณาจากขนาดของทรงพุ่มและจำนวนผลที่ติดในแต่ละปี โดยทั่วไปเมื่อต้นส้มอายุได้ 6-7 ปี ก็จะโตเต็มที่ การใส่ปุ๋ยอาจใส่ครั้งละประมาณ 1 กิโลกรัม สำหรับต้นส้มโอที่มีการติดผลมาก ควรใส่ปุ๋ยทางใบเสริมเพื่อช่วยให้ผลส้มโอมีคุณภาพดี หรือต้นส้มโอที่มีสภาวะโทรมมากๆ จากการที่มีน้ำท่วมหรือน้ำเค็มควรให้ปุ๋ยทางใบเสริมจะช่วยให้การฟื้นตัวของต้นส้มโอเร็วขึ้น วิธีการใส่ปุ๋ยโรยบนพื้นดินภายในบริเวณทรงพุ่ม แต่ระวังอย่าใส่ปุ๋ยให้ชิดกับโคนต้น เพราะปุ๋ยจะทำให้เปลือกกรอบโคนต้นส้มโอเน่าและอาจทำให้ส้มตายได้ (ทวีศักดิ์ ด่วงทอง, 2542 : 13-14)

“...ปีหนึ่งใส่ปุ๋ยคอก 1-2 ครั้ง ควรใส่ช่วงหน้าแล้งระหว่างเดือนพฤศจิกายน-ธันวาคม ไม่ควรใส่หน้าฝน เพราะจะทำให้แฉะ พอหลังจากนั้นเดือนหนึ่งถึงใส่ปุ๋ยเคมีสูตร 25-7-7 ประมาณเดือนละครึ่ง ใส่น้อยๆ แต่ใส่บ่อย ชาวสวนนิยมสเปรย์ปุ๋ยทางใบ ส่วนผสมยาฆ่าแมลง เชื้อรา ปุ๋ยเกร็ด ผสมลงไปฉีดอาทิตย์ละครึ่ง ถ้าโรคแมลงไม่มีก็ไม่ฉีด เริ่มฉีดตอนแตกใบอ่อน การให้ปุ๋ยถ้าจะเร่งต้นเร่งใบให้งามใช้ในโตรเจน ถ้าเร่งดอกใช้ฟอสฟอรัสให้สูง ถ้ามีลูกใกล้จะแก่ใช้โปแตสเซียมเพื่อให้รสชาติหวาน...” (ปราชญ์ชาวบ้าน, 2 กันยายน 2556)

ปัจจุบันเกษตรกรชาวสวนส้มโอส่วนใหญ่ได้ตระหนักถึงภัยอันตรายที่เกิดจากการใช้ปุ๋ยเคมีที่ส่งผลต่อสุขภาพของชาวสวนและสุขภาพของผู้บริโภค ชาวสวนส้มโอจึงเริ่มหันมาใช้ปุ๋ยอินทรีย์มากขึ้นเนื่องจากทำจากวัตถุดิบธรรมชาติ ไม่มีสารอันตราย วิธีการทำไม่ยุ่งยาก สามารถทำได้เอง อีกทั้งยังประหยัดต้นทุนมากกว่าการใช้ปุ๋ยเคมี ปุ๋ยอินทรีย์ประกอบด้วย

1. ปุ๋ยคอก ได้แก่ ชีวู๋ ชีหู่ ชี้นกกระทา ชีไก่ ชีค่างคาว การใส่ชีค่างคาวทำให้ส้มโอมีรสชาติหวาน ชาวสวนจะใส่ปุ๋ยคอกปีละ 1-2 ครั้ง ปุ๋ยคอกก่อนนำไปใส่ต้นส้มโอจะต้องแห้งหากใส่ปุ๋ยคอกมากเกินไปทำให้รากส้มโอไหม้
2. ปุ๋ยอินทรีย์ที่ขายตามท้องตลาด ตามร้านขายปุ๋ย ปริมาณและระยะเวลาการใส่ปุ๋ยจะระบุอยู่บนถุงปุ๋ย
3. ปุ๋ยหมัก หมักจากเศษพืชต่างๆ มีหลายสูตร หลายชนิด ต้นส้มโอที่มีอายุ 4 ปีขึ้นไป ให้ใส่ปุ๋ยหมักรอบทรงพุ่มต้นละประมาณ 5 กิโลกรัม
4. กระดูกสัตว์บดปน มีแคลเซียม ทำให้ส้มโอมีรสชาติหวาน ต้นส้มโอแข็งแรง ชาวสวนจะใส่กระดูกสัตว์บดปนเสริมเข้าไปจะช่วยบำรุงส้มโอให้เจริญเติบโตดี

“...ใส่ปุ๋ยคอกปีละครึ่งพวกชีวู๋ ชีหู่ ชีค่างคาว ชีไก่ แต่ปุ๋ยเคมีต้องใส่ 1-2 เดือนครั้งหนึ่ง ใส่น้อยๆ แต่ให้บ่อยๆ ถ้าใส่มากดินจะจับปึกทำให้ต้นส้มโอทรอม รากส้มโอซ่อนไว้ในดินไม่สะดวก ส้มโอต้องการดินโปร่งๆ การให้ปุ๋ยมีการให้ปุ๋ยทางใบด้วยโดยการฉีด 1-2 สัปดาห์ต่อครั้ง...” (ปราชญ์ชาวบ้าน, 2 กันยายน 2556)

ตารางที่ 25 สรุปการอนุรักษ์ภูมิปัญญาและการจัดการตนเองจากการทำสวนส้มโอระยะการปลูก

ขั้นตอน ทำสวน ส้มโอ	ภูมิปัญญา และ การจัดการตนเอง	รายละเอียด	ตัวอย่างของรายละเอียด ภูมิปัญญาและการจัดการ ตัวเอง
ระยะการ ปลูก	การประยุกต์หรือการ ปรับใช้รูปแบบการ ปลูกแบบเดิมและ ใหม่	เข้าใช้พื้นที่และประยุกต์ใช้ความรู้ ในการปลูกที่หลากหลายเพื่อให้ ผลผลิตดี	-การเตรียมหลุมปลูก เลือกช่วง ฤดูแล้งเพื่อความสะดวก พื้นไม่ ชุ่มน้ำ ปรับสภาพดินได้สะดวก -การเตรียมพันธุ์ เลือกจากต้น พันธุ์ที่ได้จากการตอนกิ่ง จะ ให้ผลเร็ว สะดวกในการดูแล รักษา และมีการเตรียมกิ่งพันธุ์ไว้ สำรองเพื่อชดเชยพันธุ์ที่อาจตาย -ช่วงเวลาการปลูก เลือกฤดูฝน เพื่อลดเวลาในการดูแล -วิธีการปลูก เอียงประมาณ45 องศา เพื่อให้ได้กิ่งได้โคน หลายๆ กิ่ง และต้นโตเร็วใน ระยะแรกๆ
การให้ น้ำส้มโอ	การประยุกต์หรือการ ปรับใช้วิธีการให้ น้ำส้มโอจะมี ความสำคัญกับการ เจริญเติบโต	วิธีการให้น้ำส้มโอถือว่าเป็น ตัวกลางสำคัญในการเอาอาหาร จากดินเข้าสู่รากพืช น้ำจะเป็นตัว ละลายที่ดีในดินและในพืชเอง	-การให้น้ำเกษตรกรจะต้องทราบ ถึงความสามารถในการอุ้มน้ำ ของดิน และจุดเหี่ยวเฉาที่ระดับ ความลึกต่างๆ อย่างน้อย 2-3 จุด โดยเฉพาะบริเวณที่มีราก หนาแน่นที่สุด -การให้น้ำต้นส้มโอที่ยังไม่ให้ ผลผลิต ต้องให้สม่ำเสมอวันละ ครั้ง ถ้าส้มโอตั้งต้นได้แล้วให้ 2-3 วันต่อครั้ง เมื่อโตแล้วให้ลด ปริมาณสัปดาห์ละครั้ง

ตารางที่ 25 สรุปการอนุรักษ์ภูมิปัญญาและการจัดการตนเองจากการทำสวนส้มโอระยะการปลูก (ต่อ)

ขั้นตอนทำสวนส้มโอ	ภูมิปัญญา และการจัดการตนเอง	รายละเอียด	ตัวอย่างของรายละเอียดภูมิปัญญาและการจัดการตัวเอง
การให้ปุ๋ยและการให้ปุ๋ยส้มโอ	การประยุกต์หรือการปรับใช้วิธีการให้ปุ๋ยจะมีส่วนสำคัญในการให้ความเติบโตแก่ส้มโอและการให้ผลผลิต	สภาพดินมีการเสื่อมไปตามกาลเวลาและการใช้งาน การให้ปุ๋ยถือเป็น การปรับสภาพดิน และบำรุงดินเพื่อให้ได้สารอาหารที่เพียงพอกับส้มโอ	-ระยะก่อนปลูก ให้ปรับปรุงดินให้ร่วนซุย โดยการใส่ปุ๋ยอินทรีย์ เช่น ปุ๋ยคอกเก่าๆ ปุ๋ยหมัก คลุกเคล้าเข้ากับดิน -การใส่ปุ๋ยส้มโอที่ยังไม่ให้ผลผลิต ต้องให้ทั้งปุ๋ยเคมีและปุ๋ยคอกหรือปุ๋ยหมักควบคู่กันไป และต้องคำนึงถึงสัดส่วนของธาตุไนโตรเจน ฟอสฟอรัส และโปแตสเซียม -ช่วยระยะเวลาเก็บเกี่ยวข้อใส่ปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก ประมาณ 2-3 บั้งที่ต่อต้น และปุ๋ยเคมีที่มีธาตุไนโตรเจนสูง ฟอสฟอรัส และโปแตสเซียมปานกลาง

ภูมิปัญญาและการจัดการตนเองระยะการหล่อเลี้ยงและดูแล

การปลูกพืชแซม

นอกจากเกษตรกรชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีจะปลูกส้มโอซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจในพื้นที่แล้ว เกษตรกรชาวสวนมักจะมีปลูกพืชอย่างอื่นแซมลงไปด้วย พืชที่ปลูกแซมส่วนใหญ่จะเป็นพืชที่โตเร็ว สามารถสร้างรายได้ให้กับชาวสวนในช่วงที่รอส้มโอเติบโตจนสามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงที่เกิดเหตุการณ์ภัยพิบัติอุทกภัยครั้งใหญ่ในปีพ.ศ.2554 น้ำได้ท่วมต้นส้มโอตายเป็นจำนวนมาก ชาวสวนต้องลงทุนปลูกต้นส้มโอใหม่ซึ่งต้องใช้ระยะเวลาประมาณ 4-5 ปี จึงจะเก็บเกี่ยวส้มโอไปขายได้ ในช่วงนี้ชาวสวนจะปลูกพืชแซมซึ่งเป็นพืชที่โตเร็ว ออกผลเร็ว สามารถนำไปขายได้เร็ว เช่น กล้าย มะละกอ มะนาว ส้มเขียวหวาน ส้มแข็ง ใบชะพลู หมาก ต้นทองหลาง และพืชเหล่านี้ยังช่วยบังร่มเงาให้กับต้นส้มโอที่ยังเล็กอยู่ สำหรับพืชที่ชาวสวนมักปลูกเพื่อช่วยบังร่มเงาให้กับต้นส้มโอและยังเป็นปุ๋ยให้กับต้นส้มโอจะเป็นพืชตระกูลถั่ว ได้แก่ ต้นทองหลาง ใบของต้นทองหลางที่หล่นลงมาในดินจะทำให้ดินสมบูรณ์ ชาวสวนจะตัดกิ่งทองหลางแล้วริดใบสำหรับใช้บังหน้าดินเพื่อป้องกันการชะล้างของหน้าดินและสำหรับเป็นปุ๋ยด้วย ใบทองหลางจะทำให้ดินโปร่ง

ดินร่วน เมื่อใบทองหลางร่วงหล่นลงไปใต้น้ำผสมกับดินเหลวเมื่อถึงเวลาโกยดินชาวสวนจะสาตใบทอง
ขึ้นมานบนท้องร่องทำให้ดินผสมสมบูรณ์

การป้องกันและกำจัดวัชพืช

วัชพืชนับเป็นศัตรูที่สำคัญเนื่องจากสร้างความเสียหายต่อการทำสวนส้มโอหลายประการ
เช่น เป็นตัวแย่งน้ำและธาตุอาหารหรือปุ๋ยของพืช ขึ้นปกคลุมหรือเบียดต้นส้มโอทำให้แดดส่องไม่ถึง
โคนต้นมีความชื้นบริเวณโคนต้นมากทำให้เกิดโรคต่างๆ ได้ง่าย วัชพืชทำให้ส้มโอเจริญเติบโตช้าและ
ให้ผลผลิตลดลง ทำให้เข้าไปปฏิบัติดูแลรักษาภายในสวนไม่สะดวก และการปล่อยให้วัชพืชขึ้นกรูกรัง
ภายในสวนจะเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของโรคและแมลงต่างๆ ที่จะเข้าทำลายส้มโอ ดังนั้นการกำจัด
วัชพืชภายในสวนส้มโอจะต้องทำอยู่เสมอ โดยทำการกำจัดอย่างต่อเนื่องตั้งแต่เริ่มปลูกเป็นต้นไป
แต่การกำจัดหญ้าหรือวัชพืชให้หมดไปเลยก็ไม่ดีเช่นกัน ควรให้มีเหลืออยู่บ้างเพื่อช่วยยึดดินไม่ให้หน้า
ดินพังทลาย รวมทั้งช่วยป้องกันการระเหยของน้ำได้อีกด้วย แต่หญ้าหรือวัชพืชที่เหลือไว้จะต้องตัด
ให้สั้นอยู่เสมอ การกำจัดวัชพืชในสวนส้มโอสามารถทำได้ 3 วิธี โดยเลือกวิธีที่เหมาะสมตามสภาพการ
ปลูก สภาพพื้นที่และเงินทุน หรือจะใช้หลายวิธีผสมผสานกันก็ได้ (สมคิด เทียมรัมย์, 2548 : 66-82)

1. **วิธีกล** เป็นวิธีการกำจัดวัชพืชในสวนส้มโอที่ทำกันโดยทั่วไปและทำกันมานานแล้ว เช่น
การดายหญ้าด้วยจอบบริเวณโคนต้น การใช้มือถอน การตัด การถาง การขุด การกลบ การฟันวัชพืช
การไถพรวนระหว่างแถวปลูกในขณะที่ดินส้มโอยังเล็ก และรวมถึงการคลุมวัชพืชด้วยวัสดุ เช่น ฟาง
แห้ง หญ้าแห้ง เป็นต้น การกำจัดวัชพืชโดยวิธีนี้เมื่อเปรียบเทียบกับวิธีอื่นถือได้ว่าเป็นวิธีที่ได้ผล
แน่นอน เหมาะสมกับการทำสวนส้มโอที่มีพื้นที่ไม่มากนัก แต่ต้องใช้แรงงานมาก ต้องทำบ่อยครั้งจึงจะ
ได้ผล การกำจัดโดยวิธีนี้ส่วนใหญ่นิยมใช้กำจัดวัชพืชบริเวณใต้ทรงพุ่มให้หมดไป ถ้าเป็นวัชพืชต้นใหญ่
ต้องขุดต้นออก ส่วนบริเวณนอกทรงพุ่มต้นออกไปจะใช้รถตัดหญ้าตัดวัชพืชให้สั้นอยู่ตลอดเวลา และ
นำเศษวัชพืชบนพื้นดินมากองไว้และปล่อยให้เน่าเปื่อยผุพังเป็นปุ๋ยให้กับดินต่อไป

“...ปัจจุบันใช้เครื่องตัดหญ้า ตัดให้เหลือหญ้าประมาณ 1 นิ้วเพื่อไว้กันการชะล้างหน้าดิน
ควรเอาไปไม่มาคลุมหน้าดินเพื่อกันการชะล้างหน้าดิน...” (ปราชญ์ชาวบ้าน, 15 ตุลาคม 2556)

2. **การใช้สารเคมี** หรือที่เรียกกันว่า ยาฆ่าหญ้า ยาคลุมหญ้า เป็นวิธีการกำจัดวัชพืชที่
นิยมกันมากในปัจจุบัน เนื่องจากเป็นวิธีการที่ได้ผลรวดเร็ว ประหยัดแรงงาน ทำได้สะดวก โดย
เฉพาะที่ใช้กับการกำจัดวัชพืชในแปลงขนาดใหญ่ แต่ผู้ใช้จะต้องมีความรู้ความเข้าใจในวิธีการใช้และ
เลือกใช้สารเคมีให้ถูกต้องกับวัชพืชที่ต้องการกำจัด ไม่กระทบกระเทือนต่อการเจริญเติบโตของส้มโอ
ต้องคำนึงถึงความปลอดภัยของตนเองและส่วนรวม และควรใช้ในอัตราความเข้มข้นต่ำ ทั้งนี้เพราะไม่
ต้องการกำจัดให้วัชพืชหมดไปแบบโล่งเตียน แต่ต้องการให้มีหญ้าอยู่บ้างเพื่อรักษาความชื้นในดินโดย
ไม่เป็นอันตรายต่อต้นส้มโอ

3. การปลูกพืชคลุมดิน ในช่วงที่ต้นส้มโอยังมีทรงพุ่มไม่ใหญ่นัก หากไม่มีการปลูกพืชแซมระหว่างต้นและระหว่างแถวส้มโอควรได้ปลูกพืชคลุมดินไว้ พืชคลุมดินที่นิยมปลูกกันคือพืชตระกูลถั่ว เช่น ถั่วคาโบโลโกเนียม ถั่วเซนโตรซีมา ถั่วเพอราเรีย ถั่วพุ่ม ถั่วฝัก เป็นต้น โดยนำเมล็ดมาหว่านบริเวณระหว่างต้นและหว่างแถวในช่วงฤดูฝน พืชคลุมดินจะขึ้นคลุมวัชพืชทำให้วัชพืชชะงักการเจริญเติบโตและลดปริมาณลง ในที่สุดวัชพืชก็ตายไป แต่ต้องระวังไม่ให้พืชคลุมดินเลื้อยไปพันต้นส้มโอ โดยเฉพาะบริเวณทรงพุ่มต้องคอยตัดคอยถางอยู่เสมออย่าให้พืชคลุมดินขึ้นบริเวณโคนต้น เพราะจะทำให้ส้มโอเจริญเติบโตช้าและตายได้ การปลูกพืชคลุมดินโดยใช้พืชตระกูลถั่วยังช่วยเพิ่มธาตุอาหารให้แก่ดิน ปรับปรุงโครงสร้างของดิน ช่วยให้ดินร่วน ช่วยรักษาความชุ่มชื้นของดินไว้ ทำให้ดินไม่แห้งเร็วไม่ต้องให้น้ำบ่อยๆ ใบพืชคลุมดินที่ร่วงหล่นจะผุพังเป็นปุ๋ยต่อไป ตลอดจนช่วยป้องกันการชะล้างหน้าดินโดยเฉพาะในพื้นที่ที่มีลักษณะลาดเอียงหรือพื้นที่หลังร่อง เมื่อฝนตกหนักย่อมเกิดการชะล้างหน้าดินอย่างรุนแรง ธาตุอาหารพืชที่อยู่ผิวดินหรือปุ๋ยที่ใส่เพิ่มให้แก่ดินย่อมถูกชะล้างสูญเสียไป ทำให้ส้มโอไม่ได้รับประโยชน์หรือได้รับประโยชน์เพียงเล็กน้อยจากปุ๋ยที่ใส่ลงไป และพืชคลุมดินนั้นเมื่อปลูกไปนานๆ จึงไถกลบดินแล้วปลูกใหม่จะช่วยให้ดินดียิ่งขึ้น ปัจจุบันการปลูกพืชคลุมดินโดยใช้พืชตระกูลถั่วนิยมปลูกถั่วหลายชนิดรวมกัน เนื่องจากการปลูกพืชตระกูลถั่วเพียงชนิดเดียว นอกจากจะได้รับประโยชน์จากพืชคลุมดินไม่เต็มที่แล้ว ยังอาจได้รับความเสียหายจากโรคแมลง และสภาพดินฟ้าอากาศที่ไม่เหมาะสมกับพืชคลุมดินบางชนิดได้หากปลูกพืชคลุมดินหลายชนิดรวมกัน พืชคลุมดินบางชนิดเจริญเติบโตได้เร็วในปีแรกในขณะที่พืชคลุมดินบางชนิดเจริญเติบโตได้ดีในปีถัดไป ทำให้มีพืชคลุมดินเป็นระยะเวลาหลายปี

กำจัดวัชพืชในสวนส้มโอด้วยวิธีใดวิธีหนึ่ง อาจจะไม่สามารถจัดปัญหาวัชพืชให้หมดไปได้ การจัดระบบการควบคุมวัชพืชอย่างถูกต้องและเหมาะสมจึงมีความจำเป็น โดยการนำวิธีการกำจัดวัชพืชหลายๆ วิธีมาผสมผสาน เช่น การใช้สารเคมีฉีดฆ่าวัชพืชตลอดทั้งสวนเป็นสิ่งที่ไม่ควรทำ เพราะนอกจากจะไม่เหลือวัชพืชไว้ปกคลุมรักษาหน้าดินแล้วยังเป็นอันตรายต่อเกษตรกรที่เข้าไปปฏิบัติงาน และสัตว์เลี้ยง ดังนั้นควรใช้สารเคมีกำจัดวัชพืชเฉพาะบริเวณรัศมีทรงพุ่ม หรือใช้วัสดุคลุมดินบริเวณโคนต้นส้มโอ ส่วนพื้นที่ระหว่างต้นและระหว่างแถวให้ใช้รถตัดหญ้าหรือปลูกพืชแซม การปลูกพืชคลุมดินควบคู่ไปกับการใช้สารเคมีก็จำเป็นว่าเป็นการจัดระบบการควบคุมวัชพืชที่ได้ผลดี การผสมผสานวิธีการกำจัดพืชนั้นไม่มีวิธีการที่ตายตัว แต่อย่างไรก็ดี การจัดระบบการควบคุมวัชพืชที่มีประสิทธิภาพนั้นต้องคำนึงถึงสภาพพื้นที่ ชนิดของพื้นที่ปลูก ทรัพยากรในท้องถิ่น ตลอดจนสภาวะการตลาด ทั้งนี้เพื่อให้เสียค่าใช้จ่ายต่ำที่สุดและได้ผลตอบแทนสูงสุด

การตัดแต่งกิ่งส้มโอ

การตัดแต่งกิ่ง หมายถึง การตัดแต่งกิ่งที่ไม่ต้องการออกหรือตัดแต่งกิ่งเพื่อให้ได้รูปทรงตามที่ต้องการ การตัดแต่งกิ่งส้มโอแม้ว่าจะไม่สำคัญเหมือนกับการตัดแต่งกิ่งไม้ผลทั่วไป แต่เกษตรกรจะต้องทำความเข้าใจเพื่อประโยชน์ของเกษตรกรเอง เพราะหากปฏิบัติไม่ถูกต้องแล้วจะกระทบต่อการเจริญเติบโตและการให้ผลผลิตของส้มโอ

ความจำเป็นในการตัดแต่งกิ่ง ไม้ผลเกือบทุกชนิดมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทำการตัดแต่งกิ่ง ทั้งนี้เพื่อตัดแต่งทรงพุ่มให้เหมาะสม ง่ายต่อการดูแลรักษาและออกดอก ฉะนั้นถ้าเอาหลักการตัดแต่งกิ่งกับไม้ผลต่างๆ ไปมาปฏิบัติใช้กับต้นส้มโอจะไม่เหมาะสม เนื่องจากผลส้มโอที่ติดดีมักจะอยู่ตามกิ่งเล็กๆ และเป็นกิ่งแก่พอสมควร ซึ่งเป็นกิ่งที่ชื้อขนานหรือชื้อลงสู่พื้นเล็กน้อย ส้มโอจะไม่ค่อยติดผลในกิ่งที่ชื้อตั้งหรือกิ่งที่อวบอ้วน ส้มโอสามารถติดผลได้ไปถึงยอด แต่ที่ไม่นิยมให้ส้มโอติดผลที่ตำแหน่งยอดบนก็เพื่อป้องกันต้นโทรม เพราะการไว้ผลที่ตำแหน่งครึ่งต้นส่วนบนนั้นต้นส้มโอต้องเสียกำลังในการส่งน้ำและธาตุอาหารไปเลี้ยงผล และหากส้มโอต้นไหนที่ปล่อยให้ติดผลครึ่งต้นส่วนบนเป็นจำนวนมากๆ จะทำให้ต้นนั้นโทรมหรือถึงตายได้ในเวลาต่อมา ดังนั้นการตัดแต่งกิ่งส้มโอจึงมีความจำเป็นน้อยกว่าไม้ผลอื่นๆ ส่วนมากจะตัดแต่งเฉพาะกิ่งกระโดง กิ่งที่เป็นโรค กิ่งแห้ง และกิ่งที่ตายออกเท่านั้น เพราะส้มโอจะติดผลตามกิ่งเล็กระดับครึ่งต้นที่กระจายเข้าไปหากิ่งแขนงใหญ่ แต่อย่างไรก็ตามควรตัดแต่งกิ่งที่แน่นที่ออกไปบ้างโดยพิจารณาว่ากิ่งนั้นยังให้ผลได้หรือไม่

“....การแต่งกิ่งทำให้ต้นโปร่ง อากาศถ่ายเทได้สะดวก แสงแดดส่องเข้ามาได้ทั่วถึง ตัดกิ่งกระโดงออกไปเพราะมันจะไม่ค่อยออกลูก ตัดกิ่งแห้ง กิ่งที่เป็นโรคและแมลงออกไป...” (ปราชญ์ชาวบ้าน, 15 ตุลาคม 2556)

ประโยชน์ของการตัดแต่งกิ่ง ประโยชน์ที่จะได้รับหลังการตัดแต่งกิ่งแล้วมีดังนี้

1. ทำให้ลำต้นมีโครงสร้างที่แข็งแรง การตัดแต่งกิ่งเพื่อให้ได้โครงสร้างของลำต้นที่แข็งแรงนั้น จะต้องทำการตัดแต่งกิ่งตั้งแต่ต้นยังมีขนาดเล็กอยู่
2. ทำให้ต้นมีโครงสร้างที่เหมาะสมต่อการเข้าไปปฏิบัติงานภายในสวนได้สะดวก ทรงพุ่มไม่สูงหรือเตี้ยเกินไป
3. ทำให้ทรงพุ่มโปร่ง ใบส้มโอสามารถสังเคราะห์แสงมีประสิทธิภาพมากขึ้น
4. ช่วยลดการระบาดของโรคศัตรูพืช เนื่องจากได้ตัดแต่งกิ่งที่มีโรคและแมลงเข้าทำลายทิ้งไปแล้ว
5. ช่วยให้กิ่งที่คอยแย่งอาหารลดน้อยลง เพราะกิ่งนี้จะถูกตัดทิ้งไปเป็นกิ่งที่คอยแย่งอาหารและไม่ค่อยออกดอกติดผล
6. ทำให้มีการติดผลกระจายทั่วต้นสม่ำเสมอ โดยไม่ติดผลหนักมากไปที่กิ่งใดกิ่งหนึ่ง

7. ทำให้ผลผลิตที่เก็บเกี่ยวได้จากต้นที่มีการตัดแต่งกิ่งมีคุณภาพดีทั้งขนาดและรสชาติได้ขนาดตามที่ตลาดต้องการ

8. ทำให้ต้นส้มโอสามารถติดดอกออกผลได้ดีในช่วงฤดูการเก็บเกี่ยวถัดไป เพราะต้นมีความสมบูรณ์ ไม่ทรุดโทรมหลังจากให้ผลผลิตและทำการเก็บเกี่ยวเรียบร้อยแล้ว

วิธีการตัดแต่งกิ่ง ต้นส้มโอควรได้รับการตัดแต่งอยู่เสมอตั้งแต่เริ่มปลูก เพื่อรักษาทรงพุ่มให้อยู่ในรูปทรงที่ต้องการ ถ้าปล่อยให้เจริญเติบโตตามธรรมชาติต้นส้มโอจะแตกกิ่งก้านสาขามากมาย ไม่ได้รูปทรงตามที่ต้องการ อาจจะมีเจริญเติบโตมากเพียงด้านเดียว ทำให้โคนล้มได้ง่ายเนื่องจากรับน้ำหนักมากเกินไป หรือใบด้านหนึ่งจรดกันแต่อีกด้านหนึ่งยังห่างอยู่ การตัดแต่งเพื่อรักษาทรงพุ่มนี้ นอกจากจะตัดแต่งในระยะแรกหรือระยะตั้งพุ่มแล้ว ในส้มโอที่ให้ผลแล้วก็ควรตัดแต่งเพื่อรักษาทรงพุ่มให้สมดุลกันทุกๆ ด้านอยู่เสมอ นอกจากนี้ส้มโอที่ให้ผลผลิตแล้วจะต้องทำการตัดแต่งกิ่งทุกครั้ง หลังจากทำการเก็บเกี่ยวผลผลิตเรียบร้อยแล้ว การตัดแต่งกิ่งส้มโอ จะทำการตัดแต่งกิ่งที่มีโรคและแมลงทำลาย กิ่งอ่อนแอ กิ่งแห้งตาย กิ่งที่เติบโตแข่งกับลำต้น กิ่งกระโดง กิ่งที่มีลักษณะไม่ดีและไม่ติดผล กิ่งที่เป็นหน่อข้าง กิ่งที่มีใบน้อยไม่สมบูรณ์ กิ่งที่อยู่ต่ำชิดดินก็ควรตัดออกเพื่อสะดวกในการใส่ปุ๋ย พรุนดิน และกำจัดวัชพืช กิ่งที่ชิดกอ กิ่งที่ไขว้กัน กิ่งที่ขึ้นเบียดเสียดกัน กิ่งที่ขึ้นไม่เป็นระเบียบ นอกจากนี้กิ่งที่ขึ้นหนาที่บ่งเกินไปก็ควรตัดแต่งกิ่งให้ทรงต้นโปร่งขึ้นเพื่อให้แสงแดดสามารถส่องถึงโคนต้น สามารถป้องกันโรคโคนเน่าได้

“...กิ่งเล็กใช้กรรไกร กิ่งใหญ่ใช้เลื่อยโค้งตัดออก แล้วทาบปูนแดงที่แผลหรือใช้สีสเปรย์ฉีดที่แผลกันเชื้อโรคเข้า ใช้ปูนแดงดีกว่าจะรัดแผลแน่น ยางส้มจะไม่ไหล จะแห้งสนิทกันเชื้อโรคเข้ากันติดเชื้อ...” (ปราชญ์ชาวบ้าน, 15 ตุลาคม 2556)

เครื่องมือที่ใช้ในการตัดแต่งกิ่ง ได้แก่ กรรไกรและเลื่อยที่คมและสะอาดปราศจากคราบสนิม การตัดแต่งกิ่งเล็กควรใช้กรรไกร สำหรับกิ่งขนาดใหญ่ให้ใช้เลื่อย จะต้องตัดแต่งกิ่งด้วยความระมัดระวัง ควรจะเลื่อยทางด้านล่างของกิ่งก่อนแล้วจึงเลื่อยด้านบนให้เอียงไปทางด้านปลายเล็กน้อย เพื่อป้องกันไม่ให้กิ่งที่หักลงมานั้นฉีกขาด การตัดแต่งกิ่งส้มโอไม่ว่าจะเป็นกิ่งเล็กและกิ่งใหญ่ควรจะต้องให้ชิดกับโคนกิ่งให้มากที่สุด หลังจากตัดแล้วให้ใช้สารป้องกันกำจัดเชื้อราประเภทสารประกอบทองแดง หรือปูนแดงที่ใช้กินกับหมาก ผสมกับน้ำเล็กน้อย แล้วใช้ทาตรงรอยแผลที่ตัด เพื่อป้องกันไม่ให้เชื้อราเข้าทำลายตามกิ่งและลำต้น ส่วนกิ่งที่ตัดออกจากต้นแล้วควรนำไปเผาให้ไกลจากแปลงปลูกหรือฝังในหลุมลึกๆ อย่าทิ้งกิ่งไว้ตามโคนต้น เพราะโรคหลายชนิดสามารถอาศัยอยู่กับกิ่งแห้งตายนั้นและสามารถระบาดกลับขึ้นไปยังต้นส้มโอได้อีก (สมคิด เทียมรัศมี, 2548 : 66-82)

“...การตัดแต่งกิ่งจะตัดแต่งกิ่งกระโดงคือกิ่งที่ตั้งฉาก กิ่งแห้ง กิ่งที่เป็นโรคและแมลงเพื่อให้ต้นโปร่งอากาศถ่ายเทได้สะดวก ให้แสงแดดส่องเข้ามาถึง หลังจากตัดกิ่งแล้วต้องทากิ่งที่ตัดด้วยปูนแดงเพื่อกันเชื้อเข้า โดยมากเก็บผลผลิตออกแล้วจะเริ่มตัดแต่งกิ่งปีละครั้ง...” (ปราชญ์ชาวบ้าน, 15 ตุลาคม 2556)

การออกดอกติดผล

ดอกส้มโอเป็นดอกสมบูรณ์เพศ เกิดที่ปลายกิ่งบริเวณซอกใบ มีทั้งชนิดดอกเดี่ยวๆ และดอกอยู่รวมกัน 2-3 ดอก แต่ทั้งช่อดอกจะมีดอกรวมกัน 2-20 ดอก แต่ละดอกจะมีขนาดใหญ่ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 3-7 เซนติเมตร ส่วนประกอบของดอกมีชั้นกลีบเลี้ยงอยู่นอกสุดซึ่งมีสีเขียวอ่อนจำนวน 4-5 กลีบในลักษณะเชื่อมติดกัน ถัดเข้าไปเป็นชั้นของกลีบดอกมีสีขาว จำนวน 4-5 กลีบ ความกว้างประมาณ 1.5 เซนติเมตร ยาว 3.5 เซนติเมตร มีต่อมน้ำมันที่กลีบดอก ต่อจากกลีบดอกเข้าไปจะเป็นชั้นของเกสรตัวผู้เชื่อมติดเป็นกลุ่มๆ ประมาณ 4-5 กลุ่ม รวมจำนวนเกสรตัวผู้ประมาณ 16-26 อัน ล้อมรอบรังไข่ รูปกลมสีเขียวอ่อน ชั้นในสุดเป็นเกสรตัวเมียเป็นที่อยู่ของรังไข่ซึ่งประมาณ 11-16 ช่อ ก้านเกสรตัวเมียยาวใหญ่ ปลายกลม เมื่อดอกบานมีกลิ่นหอม แม้ว่าส้มโอจะเป็นพืชที่มีดอกสมบูรณ์เพศ แต่เกสรไม่สามารถผสมภายในดอกเดียวกันหรือภายในต้นเดียวกันได้ เนื่องจากส้มโอต้องการผสมข้ามพันธุ์จึงทำให้เกิดความผันแปรทางพันธุกรรมขึ้น ส้มโอไทยมีความแปรปรวนทางพันธุกรรมซึ่งสามารถดูได้จากรูปร่าง ขนาดผล สีเนื้อ ความหนาของเปลือก รสชาติ จำนวนกลีบ ความหวาน และเมล็ด ตามปกติส้มโอที่ปลูกจากกิ่งตอนจะสามารถให้ดอกได้ตั้งแต่ปีแรกที่ปลูก แต่ในช่วงต้นอายุ 1-3 ปีแรกยังไม่ควรให้ส้มโอติดผลเพราะต้นยังเล็กอยู่ ถ้าปล่อยให้ติดผลในช่วงนี้จะทำให้ต้นชะงักการเจริญเติบโต ดังนั้นควรตัดดอกที่ออกมาในช่วงนี้ทิ้งแล้วเริ่มไว้ผลเมื่ออายุประมาณ 4 ปี

ในฤดูปลูกที่ส้มโอที่ปลูกในภาคกลางจะเริ่มออกดอกในช่วงเดือนพฤศจิกายนถึงเดือนมีนาคม โดยเฉพาะในเดือนมกราคมถึงเดือนกุมภาพันธ์จะออกดอกมากที่สุดเรียกว่าส้มปี และจะออกดอกประปรายในเดือนอื่นๆ เรียกว่าส้มทะวาย ดอกที่ออกมานี้จะติดผลแก่ใช้ประมาณ 7-9 เดือน ขึ้นอยู่กับว่าเป็นพันธุ์เบาหรือพันธุ์หนัก ในช่วงเดือนสิงหาคมถึงเดือนกันยายนจะเป็นฤดูที่ส้มโอแก่มากที่สุด แต่ส้มโอพันธุ์ขาวทองดีจะแก่ช้ากว่าพันธุ์ขาวพวง และขาวแป้นเล็กน้อยคือจะแก่เก็บได้ราวเดือนกันยายนถึงตุลาคมเป็นส่วนมาก ในด้านความดกนั้นพันธุ์ขาวพวงและขาวแป้นจะดกมาก การปล่อยให้ดอกติดผลเองตามธรรมชาตินี้ผลส้มโอจะแก่ไม่พร้อมกัน จะทยอยแก่และทยอยเก็บผลทำให้มีรายได้เรื่อยๆ วิธีนี้อาจจะไม่สะดวกในการปฏิบัติงานภายในสวนบ้างเนื่องจากมีส้มหลายรุ่นหลายขนาดอยู่บนต้นเดียวกัน หากต้องการให้ส้มโอออกสู่ตลาดในคราวเดียวกันและเพื่อความสะดวกในการปฏิบัติงานต่างๆ ภายในสวน จะต้องมีการบังคับให้ส้มโอออกดอกโดยการกักน้ำ เพื่อให้ส้มโอออกดอกเร็วขึ้นและสม่ำเสมอ โดยให้เก็บผลได้ในช่วงเดือนมกราคม-กุมภาพันธ์ ซึ่งเป็นระยะที่ส้มโอมีราคาดี และคุณภาพของผลก็ดีคือมีเมล็ดน้อย รสชาติดีเนื่องจากผลแก่ในช่วงอากาศแล้ง ดังนั้นประมาณเดือนธันวาคมของทุกปีให้ทำการกักน้ำหรือสูบน้ำออกจากสวนจนแห้ง ทิ้งไว้ประมาณ 20-30 วันจนส้มโอ

แสดงอาการเริ่มเฉมีลักษณะใบห่อ แต่อย่าปล่อยให้เฉมากเพราะส้มโออาจตายได้ ดังนั้นเมื่อเห็นว่าใบเริ่มเหี่ยวทั้งต้นแล้วจึงปล่อยน้ำเข้าไปใหม่ และรดน้ำหลังร่องปลูกวันละ 2 ครั้งในตอนเช้าและตอนเย็น แล้วทิ้งระยะการรดน้ำห่างออกไปเรื่อยๆ เป็น 2 วันครั้ง 3 วันครั้ง ตามลำดับ จนถึง 15 วันครั้ง เมื่อเริ่มให้น้ำใหม่ส้มโอจะดูดน้ำเข้าไปอย่างรวดเร็ว หลังจากนั้นส้มโอจะผลัดใบ แดกใบอ่อน และออกดอก นับจากให้น้ำจนถึงออกดอกใช้เวลาประมาณ 15-60 วัน หลังจากส้มโอติดผลแล้วก็ให้น้ำไปตามปกติ อย่าปล่อยให้ต้นส้มโอขาดน้ำเพราะจะทำให้ผลร่วงหรือผลเล็กหรือเนื้อแข็งกระด้าง การรดน้ำจะทำอีกครั้งในระยะ 1 เดือนก่อนเก็บผล เพื่อให้ผลมีคุณภาพดี ไม่แฉะน้ำ เนื้อแห้งและรสชาติหวาน การบังคับให้ส้มโอออกดอกนี้สามารถทำให้ส้มโอออกดอกเร็วตามต้องการ แต่จะเป็นการทำให้ต้นส้มโอโทรมเร็วกว่าการปล่อยให้ส้มโอออกดอกตามธรรมชาติ

โดยปกติแล้วการออกดอกของส้มโอในแต่ละครั้งจะออกมาเป็นจำนวนมาก จะมีเพียงบางส่วนเท่านั้นที่เจริญไปเป็นผล ส่วนมากจะร่วง แต่การร่วงของดอกในบางครั้งก็มากเกินไป ซึ่งอาจเกิดจากหลายสาเหตุด้วยกันคือ

1. อุณหภูมิของอากาศ ถ้าในช่วงที่ส้มโอออกดอกมีสภาพอากาศร้อน โอกาสที่ดอกส้มโอจะร่วงมีมากขึ้นเท่านั้น
2. ลม ถ้ามีลมพัดแรงในช่วงที่ส้มโอออกดอกจะมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงความชื้นสัมพัทธ์ในอากาศ ทำให้ดอกออกมาคายน้ำมากเกินไป ดอกอาจร่วงมากกว่าปกติได้
3. น้ำ ในระยะที่ส้มโอออกดอกไม่ควรจะมีการเปลี่ยนแปลงการให้น้ำอย่างฉับพลัน เช่น การให้น้ำมากเกินไป หรือน้อยเกินไป ซึ่งอาจจะมีผลต่อการร่วงของดอกได้

การตัดแต่งผล

การตัดแต่งผลเป็นการควบคุมการติดผลของส้มโอให้เหมาะสม ทั้งตำแหน่งที่ติด อายุ และความสมบูรณ์ของต้นส้มโอ ต้นที่มีอายุน้อยหรือต้นที่ไม่สมบูรณ์พอจะไม่ไว้ผลติดกับลำต้นมาก แต่ถ้าต้นส้มโอมีความสมบูรณ์ดีจะไว้ผลมากขึ้น การปล่อยให้ต้นส้มโอติดผลมากเกินไปจะทำให้ต้นทรุดโทรม การติดดอกออกผลในปีต่อไปน้อยลง ต้นส้มโอมีอายุสั้นลง ดังนั้นจึงควรพิจารณาการไว้ผลให้เหมาะสมกับสภาพต้นเป็นสำคัญ ทั้งนี้เพื่อให้ได้ผลที่มีคุณภาพดี ต้นไม่ทรุดโทรมเร็ว และสามารถออกดอกติดผลได้ทุกปี ในช่วงต้นส้มโออายุ 1-3 ปียังไม่ควรปล่อยให้ติดผลเพราะขนาดต้นยังเล็กอยู่ ถ้าปล่อยให้ติดผลในช่วงนี้จะทำให้ต้นชะงักการเจริญเติบโต ดังนั้นควรเริ่มไว้ผลเมื่ออายุประมาณ 4 ปี และการพิจารณาจำนวนผลที่จะไว้บนต้นนั้นจะใช้อายุของต้นเป็นหลักในการพิจารณา คือ อายุ 4 ปี ไว้ผลต้นละ 10-20 ผลต่อปี อายุ 5 ปี ไว้ผลต้นละ 20-30 ผลต่อปี อายุ 6 ปี ไว้ผลต้นละ 30-50 ผลต่อปี อายุ 7 ปี ไว้ผลต้นละ 50-75 ผลต่อปี อายุ 8-10 ปี ไว้ผลต้นละ 75-100 ผลต่อปี อายุ 10 ปี ขึ้นไป ไว้ผลต้นละ 100-120 ผลต่อปี ปริมาณการติดผลของส้มโอแต่ละต้นในแต่ละปีจะมากหรือน้อย

ขึ้นอยู่กับ การดูแลรักษาให้ต้นส้มโอมีความสมบูรณ์ และขึ้นอยู่กับพันธุ์ส้มโอที่ปลูกด้วย ส้มโอที่ปลูกกัน จังหวัดภาคกลางผลผลิตจะเริ่มลดลงเมื่อต้นส้มโออายุประมาณ 10 ปีขึ้นไป เนื่องจากระดับน้ำใต้ดินสูง การหาอาหารของรากถูกจำกัดพื้นที่ ส่วนส้มโอที่ปลูกในภาคอื่นๆ ถ้ามีการดูแลรักษาที่ดี สามารถให้ผลผลิตได้นาน 15-20 ปี

“...พอลูกออกมาแล้วจะไว้ช่อละ 1-2 ผล นอกนั้นใช้กรรไกรยาวตัดทิ้งหมด เหลือแต่ลูกสมบูรณ์ ลูกใหญ่ ทรงดีไว้ ตัดลูกที่เป็นโรค ลูกเล็ก ไม่สมบูรณ์ออกไป ลูกที่อยู่ปลายๆ ยอดๆ จะตัดออกเพราะจะถ่วงทำให้ต้นเฉา ไว้มากๆ ลูกจะเล็ก เพื่อให้ส้มลูกใหญ่ ขายได้ราคา ถ้าเก็บไว้เยอะลูกจะเล็กขายลูกเล็กไม่ได้ราคา...” (ปราชญ์ชาวบ้าน, 15 ตุลาคม 2556)

การตัดแต่งผลส้มโอควรทำสองระยะคือ ระยะแรกเมื่อผลมีขนาดโตประมาณผลหมากหรือขนาดเท่าไข่ไก่ และระยะที่สองตัดแต่งเมื่อผลโตขนาดเท่ากำปั้นหรือขนาดผลน้อยหนา ทั้งนี้เพื่อให้แน่ใจว่าผลที่เหลืออยู่จะไม่ร่วงอีก ในการไว้ผลส้มโอในแต่ละรุ่นนั้นเกษตรกรจะแบ่งความสูงของส้มโอออกเป็น 3 ส่วน คือ ส่วนยอด ส่วนกลาง และส่วนล่าง เพื่อเป็นการแบ่งเขตการไว้ผลของส้มโอบนต้น โดยเกษตรกรจะให้ส้มโอติดผลในบริเวณส่วนล่างมากที่สุดเพราะส้มโอที่ผลิตได้จากส่วนนี้มีคุณภาพที่ดีที่สุด และบริเวณส่วนกลางต้นจะให้ไว้ติดผลเล็กน้อยหรือไม่ไว้ผลเลยถ้าส่วนล่างติดผลมากพอแล้ว แต่สำหรับบริเวณส่วนยอดนั้นจะไม่ปล่อยให้ติดผลเลย เพราะผลที่ได้มีคุณภาพไม่ดี

การเก็บเกี่ยว

ส้มโอที่ปลูกจากกิ่งตอนจะสามารถให้ดอกได้ตั้งแต่ปีแรกที่ปลูก แต่ในช่วงต้นอายุ 1-3 ปี ยังไม่ควรให้ติดผลเพราะขนาดต้นยังเล็ก โดยจะเริ่มไว้ผลเมื่ออายุประมาณ 4 ปี ส้มโอที่ปลูกในประเทศไทยจะออกดอกปีละ 2 ครั้ง คือ ครั้งแรกระหว่างเดือนมกราคม-กุมภาพันธ์ ครั้งที่สองระหว่างเดือนสิงหาคม-ตุลาคม ส้มโอจะเจริญเติบโตนับจากช่วงดอกติดผลถึงผลแก่เก็บเกี่ยวได้ใช้เวลาประมาณ 7-8 เดือน ส้มโอที่ออกดอกติดผลชุดแรกจะเจริญเติบโตผ่านช่วงฤดูแล้งและจะเก็บเกี่ยวได้ในช่วงปลายฝนในเดือนสิงหาคม-กันยายน ส่วนส้มโอที่ออกดอกชุดที่สองจะเจริญเติบโตผ่านช่วงฤดูหนาวและเก็บเกี่ยวได้ในช่วงแล้งระหว่างเดือนกุมภาพันธ์-มีนาคม คุณภาพของส้มโอสองฤดูนี้จะมี ความแตกต่างกันคือ ส้มโอชุดที่สองจะมีรสชาติเข้มข้นกว่าเพราะมีปริมาณกรดและน้ำตาลสูงกว่า เนื่องจากปริมาณน้ำในผลมีน้อยกว่า แต่ในการผลิตส้มโอคุณภาพดีเพื่อการส่งออกจะไว้ผลเพียงฤดูเดียวคือชุดที่เก็บเกี่ยวได้ในช่วงเดือนสิงหาคม-กันยายนเท่านั้น เพื่อถนอมไม่ให้น้ำตาลสูงเกินไป และเพื่อสะดวกในการปฏิบัติดูแลรักษา เพราะถ้าปล่อยให้ต้นมีผลผลิตสองชุดพร้อมๆ กัน โดยชุดหนึ่งใกล้เก็บเกี่ยวและอีกชุดหนึ่งผลเพิ่งเริ่มโต จะทำให้เกิดความยุ่งยากในการจัดการเรื่องการให้น้ำและการใส่ปุ๋ยตลอดจนการควบคุมแมลงศัตรูพืช ส้มโอเป็นไม้ผลที่มีขนาดค่อนข้างใหญ่ มีเปลือก

ค่อนข้างหนา ทนทานต่อการเสื่อมสภาพได้นาน เพราะส่วนของเปลือกนี้จะป้องกันการสูญเสียน้ำจากผลส้มโอโดยตรง ดังนั้นการเก็บเกี่ยวส้มโอจะต้องทำการเก็บเกี่ยวในช่วงที่มีรสชาติที่ดีที่สุด

“...ส้มโอประมาณ 4 ปี ถึงจะเก็บเกี่ยวได้ การเก็บผลตั้งแต่ออกดอกถึงส้มแก่ใช้เวลาประมาณ 8 เดือนส้มถึงจะเก็บเกี่ยวได้ ออกดอกปีละ 2 ครั้ง ถ้ามีส้มทะวาย ส้มปีจะออกดอกประมาณเดือนธันวาคมถึงมกราคม ส้มทะวายออกประมาณเดือนเมษายน ถ้าส้มปีออกมาทะวายจะน้อย ถ้าส้มปีออกน้อยทะวายจะออกมาก...” (ปราชญ์ชาวบ้าน, 15 ตุลาคม 2556)

อายุการเก็บเกี่ยว การเก็บเกี่ยวส้มโอเพื่อให้ได้รสชาติที่ดีจะต้องเก็บผลส้มโอเมื่ออายุ 6.5-7.5 เดือน เพราะเป็นระยะที่ผลส้มโอมีปริมาณน้ำตาลเพิ่มขึ้นถึงจุดสูงสุด ประกอบกับส้มโอในระยะนี้มีปริมาณกรดลดต่ำลงเล็กน้อย และเมื่อผลส้มโอมีอายุ 7.5 เดือนขึ้นไปปริมาณน้ำตาลจะลดลงพร้อมๆ กับปริมาณกรด ผลส้มโอในระยะนี้จะมีรสชาติจืดลง ถ้าปล่อยให้ทิ้งไว้จะเสื่อมสภาพอย่างรวดเร็ว การเก็บเกี่ยวส้มโอเพื่อส่งออกต่างประเทศเก็บที่ความแก่ประมาณ 70 เปอร์เซ็นต์ ซึ่งเป็นระยะที่ผลยังมีปริมาณกรดค่อนข้างสูง แต่ต้องไม่อ่อนไปกว่านี้เพราะส้มจะมีรสเปรี้ยวและขมไม่เป็นที่ต้องการของผู้บริโภค การเก็บเกี่ยวผลส้มโอให้ได้ความแก่ที่ต้องการนั้นสามารถพิจารณาจากหลายๆ อย่างประกอบกันดังนี้

1. ดูด้วยสายตา เป็นการตรวจดูลักษณะบนผล เช่น ต่อมไขมันหรือนวลบนผิวเปลือก การเก็บเกี่ยวส้มโอพันธุ์ขาวพวงเกษตรกรจะสังเกตจากการขยายขนาดของต่อมไขมัน แต่ในส้มโอบางพันธุ์ เช่น พันธุ์ท่าข่อย ต่อมไขมันที่ผิวเห็นไม่ชัด เกษตรกรจะสังเกตจากรอยตึงของต่อมไขมันบริเวณก้นผลมีรอยบวมเป็นสีน้ำตาลหรือผลขึ้นเงามัน แต่วิธีสังเกตจากเงามันนั้นไม่เหมาะสม เพราะส้มโอจะแก่จัดเกินไปคือ ผลอายุประมาณ 7.5-8 เดือนซึ่งเป็นระยะที่ใกล้ชราภาพ แต่รสชาติยังพอใช้ได้คือมีรสชาติอ่อนๆ แต่เป็นวิธีที่ไม่เหมาะสมสำหรับการเก็บเกี่ยวส้มโอเพื่อการส่งออก

2. วัดปริมาณของแข็งละลายน้ำได้ โดยวัดจากอัตราส่วนน้ำตาลกับกรด ดูจากค่า reflective index ทำได้โดยสุ่มเก็บส้มโอที่มีอยู่ใกล้เก็บเกี่ยวมาผ่าซีกและบีบน้ำคั้นหยดลงบนเครื่อง Hand refractometer จำนวน 1 หยด ซึ่งเครื่องจะบอกค่าน้ำตาลออกมาเป็นองศาบริกซ์ ส้มโอที่มีรสชาติดีนั้นค่าน้ำตาลที่อ่านได้ไม่ควรต่ำกว่า 10 องศาบริกซ์ และปริมาณกรด 0.5-0.6 เปอร์เซ็นต์ การไตเตรทหาปริมาณกรดค่อนข้างยุ่งยากและไม่สะดวก ดังนั้นการศึกษาในเรื่องคุณภาพของส้มโอที่อายุต่างๆ ประกอบการวัดปริมาณของแข็งละลายน้ำได้โดยเครื่อง Hand refractometer ก็สามารถใช้เป็นมาตรฐานได้

3. นับจำนวนวัน ส้มโอมีช่วงการเก็บเกี่ยวค่อนข้างกว้าง โดยเริ่มเก็บเกี่ยวได้เมื่ออายุ 6.5-8 เดือนหลังดอกบาน แต่อายุการเก็บเกี่ยวของส้มโอก็มีผลต่อคุณภาพและรสชาติเช่นกัน คือ

ส้มโอในช่วงอายุ 6-6.5 เดือน เป็นส้มโออ่อน เปลือกค่อนข้างหนา กุ้งขยายตัวไม่เต็มที่ รสเปรี้ยวและขม ช่วงอายุ 6.5-7.5 เดือนเป็นช่วงที่เหมาะสมสำหรับเก็บเกี่ยว เปลือกบางลง กุ้งขยายตัวเต็มที่รสเปรี้ยวและขม จะจางลงความหวานจะเพิ่มขึ้น ช่วงนี้จะวัดปริมาณของแข็งละลายน้ำได้สูงสุดคือประมาณ 10 องศาบริกซ์ และปริมาณกรดจะมีค่าเฉลี่ย 0.5 เปอร์เซ็นต์ สำหรับส้มโออายุ 8 เดือนเปลือกจะบาง กุ้งขยายตัวเต็มที่ บางครั้งจะดันส่วนของเปลือกหุ้มกุ้งให้แตกออก รสเปรี้ยวและขมจะหายไป ส้มโอมีรสหวานอ่อนๆ ซึ่งบางคนจะชอบรสชาติแบบนี้ แต่มีข้อเสียคือจะเกิดอาการกุ้งเป็นไตแข็งหรือเรียกว่า หัวข้าวสาร คือจะพบมากในพันธุ์ที่มีเนื้อสีขาว เช่น ขาวพวง ขาวน้ำผึ้ง ขาวแตงกวา เป็นต้น

วิธีการเก็บเกี่ยว การเก็บเกี่ยวผลส้มโอควรกระทำด้วยความระมัดระวัง ทั้งนี้เพื่อให้ผลส้มโอได้รับความกระทบกระเทือนน้อยที่สุด จะทำให้ได้ผลส้มโอที่มีคุณภาพดีและสามารถเก็บรักษาคุณภาพเอาไว้ได้นานที่สุด โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าเป็นการเก็บเกี่ยวส้มโอเพื่อการส่งออกแล้ว ยิ่งต้องเพิ่มความระมัดระวังเป็นพิเศษ การเก็บเกี่ยวผลส้มโอควรเก็บให้มีขั้วผลติดอยู่ด้วย แล้วค่อยๆ จัดวางใส่ในภาชนะที่เตรียมไว้โดยไม่ให้ขั้วผลที่ยาวออกมาทิ่มแทงผลอื่นๆ จนอาจเป็นรอยหรือเป็นแผลเสียหาย สำหรับวิธีการเก็บเกี่ยวผลส้มโอในปัจจุบันสามารถทำได้หลายแบบดังนี้

1. ใช้มีดตัด การเก็บเกี่ยวส้มโอในวิธีนี้ใช้ในกรณีที่ผลส้มโออยู่ในระดับต่ำหรือระดับที่มีมือเอื้อมถึง แต่บางครั้งก็จำเป็นต้องปีนต้นหรือใช้บันไดช่วยบ้าง หรือปีนต้นขึ้นไปตัดผลที่อยู่ในทรงพุ่มใกล้ลำต้น เสร็จแล้วโยนลงมาให้คนข้างล่างรับหรือใส่ภาชนะแล้วหย่อนลงมา กรณีที่ผลอยู่ที่ชายพุ่มสูงๆ จำเป็นต้องใช้บันไดปีนช่วย การเก็บด้วยวิธีนี้ส้มโอจะมีใบและขั้วติดมาด้วยแลดูสวยงาม แต่ไม่สะดวกในการโยกย้ายบันได

2. ใช้จ่าปาสอย จ่าปาทาจากไม้ไผ่โปร่งเส้นผ่าศูนย์กลาง 3 นิ้ว ยาว 3-4 เมตร ปลายข้างหนึ่งผ่าออกเป็นแฉกๆ จำนวน 5 แฉก แล้วใช้กะลามาประกายัดลงไปในลำไม้ไผ่ตรงปลายด้านที่ผ่า เพื่อให้ไม้ไผ่บานออกสามารถรองรับผลส้มโอได้ ควรลบเหลี่ยมซี่ของจ่าปาให้มนเพื่อป้องกันการเกิดรอยแผลและระมัดระวังอย่าให้จ่าปาแคบเกินไป การเก็บเกี่ยวด้วยวิธีนี้สามารถเก็บเกี่ยวผลส้มโอที่ติดผลตามชายพุ่มสูงๆ ได้สะดวก แต่ผลที่ได้จะไม่ค่อยมีขั้วติดมาด้วยและเสียหายเนื่องจากคมของผิวไม้ไผ่บาดบ้าง ทำให้ผลเป็นแผลและมีการร่วงหล่นบ้าง การสอยด้วยจ่าปาค่อนข้างจะยุ่งยากและเสียเวลากว่าวิธีอื่นเพราะต้องคอยระวังไม่ให้ผลส้มโอหล่นจากจ่าปา

3. ใช้กรรไกรแบบตัดแล้วหนีบ (แบบอืดัง) การเก็บเกี่ยวแบบนี้จะเก็บได้ในระดับต่ำหรือสูงเท่าใดนั้นขึ้นอยู่กับความยาวของด้าม กรรไกรแบบนี้จะตัดขั้วผลและหนีบผลติดอยู่กับกรรไกร ผลส้มโอที่ตัดได้จะมีใบและขั้วผลติดมาด้วย การใช้กรรไกรแบบนี้จะต้องปฏิบัติอย่างนุ่มนวลไม่เช่นนั้นแล้วอาจจะทำให้ส้มโอหลุดออกจากปากหนีบแล้วร่วงลงสู่พื้นทำให้เกิดความเสียหายได้

4. ใช้ขอตัดแบบเชือกกระทัด ใช้ในกรณีที่ผลอยู่ในที่สูงๆ ซึ่งเป็นแบบที่นิยมใช้กันอยู่ในปัจจุบัน วิธีการนี้ใช้คนสองคน คนหนึ่งใช้ขอตัดขั้วผลส้มโอ และอีกคนหนึ่งคอยเอาสวิงรองรับ การเก็บเกี่ยวแบบนี้จะได้ผลส้มโอที่มีใบและขั้วผลส้มโอติดมาด้วย ทำให้แลดูสวยงามขึ้น

5. ใช้เครื่องเก็บแบบ กวศ.1 เป็นเครื่องมือที่ประกอบด้วยกรรไกรหรือมีดตัดกิ่ง มีถุงรองรับผลส้มโอได้ครั้งละ 1 ผลหรือ 1 พวง โดยที่มีขั้วผลและใบติดมากับผลด้วย ทำให้ผลไม่ร่วงหล่นบอบช้ำหรือมีบาดแผลใดๆ เป็นเครื่องมือที่มีน้ำหนักเบาสะดวกในการตัดขั้วผล คล่องตัวในการทำงาน สามารถตัดผลตามซอกมุมต่างๆ ของต้นส้มโอได้ดี และมีผู้ปฏิบัติงานเพียงคนเดียวก็สามารถเก็บเกี่ยวได้ (สมคิด เทียมรัมย์, 2548 : 66-82)

“...การเก็บเกี่ยวตั้งแต่ดอกจนเก็บผลผลิตได้อายุ 8 เดือน ลูกที่แก่จากสีผลส้มเป็นสีเหลือง ตุ่มน้ำมันจะห่าง ต้องระวังไม่ให้ผลส้มช้ำจะส่งออกไปไม่ได้ ตลาดไม่รับซื้อ ยิ่งส้มโอที่ส่งนอกรยังต้องเก็บอย่างพิถีพิถัน...” (ปราชญ์ชาวบ้าน, 15 ตุลาคม 2556)

ชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีอาศัยบริบทของพื้นที่ที่ล้อมรอบด้วยคูคลองและติดกับแม่น้ำนครชัยศรี มีการทำสวนแบบยกร่อง และใช้ร่องสวนในการเก็บส้มโอ หรือสำหรับการรดน้ำส้มโอ ทำให้ง่ายและสะดวกต่อการเก็บส้มโอ นอกจากนี้แล้วยังทำให้ส้มโอไม่ช้ำจากการเก็บ ทำให้ลูกสวยและเหมาะสมเป็นที่ต้องการของตลาด

ตารางที่ 26 สรุปการอนุรักษ์ภูมิปัญญาและการจัดการตนเองจากระยะหล่อเลี้ยงและดูแล

ขั้นตอนทำสวนส้มโอ	ภูมิปัญญา และการจัดการตนเอง	รายละเอียด	ตัวอย่างของรายละเอียดภูมิปัญญาและการจัดการตัวเอง
การปลูกพืชแซม	การประยุกต์หรือการปรับ หรือการผสมผสานความรู้เก่ากับความรู้ใหม่เข้าด้วยกันให้เหมาะสม	การปลูกพืชแซมเป็นแนวทางการจัดการตนเองในการดูแลดิน กำจัดวัชพืช และสร้างรายได้เสริม	-การปลูกพืชแซมก่อน 1-2 ปีก่อนลงส้มโอ เป็นการปรับสภาพดิน ถึงเวลาใกล้ปลูกส้มโอแล้วค่อยตัด -ปลูกพืชแซมไปก่อน 6 เดือน ปลูกกล้วยเพื่อให้เป็นร่มเงาแก่ต้นส้มโอ ขณะที่ยังเล็กอยู่ เมื่อต้นส้มโอโตขึ้นก็ทยอยตัดกล้วยออกจนเหลือเฉพาะที่ต้องการให้ช่วยรักษาความชื้นในแปลงปลูก หรือถ้าแปลงปลูกมีความชื้นเพียงพอแล้วให้ตัดต้นกล้วยออกทั้งหมดก็ได้

ตารางที่ 26 สรุปการอนุรักษ์ภูมิปัญญาและการจัดการตนเองจากระยะล่อเลี้ยงและดูแล (ต่อ)

ขั้นตอนทำสวน ส้มโอ	ภูมิปัญญา และ การจัดการตนเอง	รายละเอียด	ตัวอย่างของรายละเอียด ภูมิปัญญาและการจัดการตัวเอง
การป้องกันและ กำจัดวัชพืช	การประยุกต์หรือการ ผสมผสานความรู้เก่า กับความรู้ใหม่เข้า ด้วยกันให้เหมาะสม	วัชพืชชนิดเป็นศัตรูที่ สำคัญเนื่องจากสร้าง ความเสียหายต่อการ ทำสวนส้มโอหลาย ประการ เช่น เป็นตัว แย่งน้ำและธาตุอาหาร หรือปุ๋ยของพืช ขึ้นปก คลุมหรือเบียดต้นส้ม โอทำให้แดดส่องไม่ถึง โคนต้นมีความชื้น บริเวณโคนต้นมากทำ ให้เกิดโรคต่างๆได้ง่าย	-การตายหญ้าด้วยจอบบริเวณ โคนต้น การใช้มือถอน การตัด การ ถาง การขุด การกลบ การพ่นวัชพืช การไถพรวนระหว่างแถวปลูกใน ขณะที่ต้นส้มโอยังเล็ก -การปลูกพืชคลุมดิน พืชคลุมดินที่ นิยมปลูกกันคือพืชตระกูลถั่ว เช่น ถั่วคาโบลีโกเนียม ถั่วเซนโตรซิมา ถั่วเพอราเรีย ถั่วพุ่ม ถั่วผี เป็นต้น
การตัดกิ่งส้มโอ	การประยุกต์หรือการ ผสมผสานความรู้เก่า กับความรู้ใหม่เข้า ด้วยกันให้เหมาะสม	ส้มโอมีความจำเป็น อย่างยิ่งที่จะต้องทำการ ตัดแต่งกิ่ง ทั้งนี้เพื่อตัด แต่งทรงพุ่มให้ เหมาะสม ง่ายต่อการ ดูแลรักษาและออกดอก	-การตัดแต่งกิ่งที่มีโรคและแมลง ทำลาย กิ่งอ่อนแอ กิ่งแห้งตาย กิ่งที่ เติบโตแข่งกับลำต้น กิ่งกระโดง กิ่งที่ มีลักษณะไม่ดีและไม่ติดผล กิ่งที่เป็น หน่อข้าง กิ่งที่มีใบน้อยไม่สมบูรณ์ -กิ่งที่อยู่ต่ำชิดดินเพื่อสะดวกในการ ใส่ปุ๋ย พรวนดิน
การออกดอก ติดผล	การอนุรักษ์ เป็นการ อนุรักษ์ รักษาความรู้ ที่มีอยู่เดิมที่มีการ ปฏิบัติอยู่	ในช่วงต้นอายุ 1-3 ปี แรกยังไม่ควรให้ส้มโอ ติดผลเพราะต้นยังเล็ก อยู่ ถ้าปล่อยให้ติดผล ในช่วงนี้จะทำให้ต้น ชะงักการเจริญเติบโต ดังนั้นควรตัดดอกที่ ออกมาในช่วงนี้ทิ้งแล้ว เริ่มไว้ผลเมื่ออายุ ประมาณ 4 ปี	- มีการบังคับให้ส้มโอออกดอกโดย การกักน้ำ เพื่อให้ส้มโอออกดอกเร็ว ขึ้นและสม่ำเสมอ โดยให้เก็บ ผลได้ในช่วงเดือนมกราคม- กุมภาพันธ์ ซึ่งเป็นระยะที่ส้มโอมี ราคาดีและคุณภาพของผลก็ดีคือมี เมล็ดน้อย รสชาติดีเนื่องจากผลแก่ ในช่วงอากาศแล้ง

ตารางที่ 26 สรุปการอนุรักษ์ภูมิปัญญาและการจัดการตนเองจากระยะหล่อเลี้ยงและดูแล (ต่อ)

ขั้นตอนทำสวน ส้มโอ	ภูมิปัญญา และ การจัดการตนเอง	รายละเอียด	ตัวอย่างของรายละเอียด ภูมิปัญญาและการจัดการตัวเอง
การตัดแต่งผล	การอนุรักษ์ เป็นการอนุรักษ์ รักษาความรู้ที่มีอยู่เดิมที่มีการปฏิบัติอยู่	การตัดแต่งผลเป็นการควบคุมการติดผลของส้มโอให้เหมาะสม ทั้งตำแหน่งที่ติด อายุ และความสมบูรณ์ของต้นส้มโอ ต้นที่มีอายุน้อยหรือต้นที่ไม่สมบูรณ์พอจะไม่ไว้ผลติดกับลำต้นมาก แต่ถ้าต้นส้มโอมีความสมบูรณ์ดีจะไว้ผลมากขึ้น การปล่อยให้ต้นส้มโอติดผลมากเกินไปจะทำให้ต้นทรุดโทรม การติดดอกออกผลในปีต่อไปน้อยลง ต้นส้มโอมีอายุสั้นลง	-การตัดแต่งผลส้มโอควรทำสองระยะคือ ระยะแรกเมื่อผลมีขนาดโตประมาณผลหมากหรือขนาดเท่าไข่ไก่ และระยะที่สองตัดแต่งเมื่อผลโตขนาดเท่ากำปั้นหรือขนาดผลน้อยหนา ทั้งนี้เพื่อให้แน่ใจว่าผลที่เหลืออยู่จะไม่ร่วงอีก
การเก็บเกี่ยว	การอนุรักษ์ เป็นการอนุรักษ์ รักษาความรู้ที่มีอยู่เดิมที่มีการปฏิบัติอยู่	ส้มโอเป็นไม้ผลที่มีขนาดค่อนข้างใหญ่ มีเปลือกค่อนข้างหนา การเก็บเกี่ยวส้มโอจะต้องทำการเก็บเกี่ยวในช่วงที่มีรสชาติที่ดีที่สุด	-การเก็บเกี่ยวส้มโอเพื่อให้ได้รสชาติที่ดีจะต้องเก็บผลส้มโอเมื่ออายุ 6.5-7.5เดือน เพราะเป็นระยะที่ผลส้มโอมีปริมาณน้ำตาลเพิ่มขึ้นถึงจุดสูงสุด

ภูมิปัญญาและการจัดการตนเองระยะหลังการเก็บเกี่ยว

การปฏิบัติหลังการเก็บเกี่ยว

หลังจากเก็บเกี่ยวส้มโอแล้ว ชาวสวนจะเริ่มตัดแต่งกิ่งโดยตัดกิ่งที่เป็นโรคออกไป จากนั้นเริ่มใส่ปุ๋ยเคมี ปุ๋ยคอก รดน้ำ ฉีดพุ่มทางใบอาทิตย์ละครั้ง การเก็บเกี่ยวผลส้มโอต้องพยายามให้ส้มโอ

ช้าน้อยที่สุดจะช่วยรักษาคุณภาพของส้มโอได้มาก ระหว่างการขนย้ายทุกขั้นตอนควรให้ผลส้มโอได้รับความกระทบกระเทือนน้อยที่สุด ภาชนะที่ใช้ในการขนย้ายจะต้องสามารถปกป้องผลส้มโออย่าให้กระทบกระเทือนหรือเกิดรอยขีดข่วนซึ่งขั้นตอนการปฏิบัติต่อผลส้มโอหลังการเก็บเกี่ยวเพื่อให้มีคุณภาพดีถึงมือผู้บริโภค ได้แก่ การขนย้ายผลผลิต การคัดเลือก การคัดขนาด การคัดเกรด การทำความสะอาด การเก็บรักษา การบรรจุหีบห่อ เป็นต้น

“...การเก็บเกี่ยวใช้กรรไกรตัดขั้วแล้วโยนส้มลงน้ำ แล้วเอาเรือบรรทุก มีคนเก็บในเรือใส่เรือมาขึ้นบนคันดิน วัดขนาด การขายส้มมีสองอย่างคือมีพ่อค้ารับจากสวนหรือเราเอาไปขายเอง ถ้าส่งนอกจะไปส่งที่ล้งเองหรือจะมารับที่สวนก็ได้ ถ้ามารับที่สวนล้งจะคิดเพิ่มลูกละ 2 บาท ส่งนอกต้องตัดขั้วออก แต่ถ้าขายในประเทศต้องมีขั้ว...” (ปราชญ์ชาวบ้าน, 15 ตุลาคม 2556)

การขนย้ายผลผลิต หลังจากเก็บเกี่ยวส้มโอลงมาจากต้นแล้ว ให้จัดวางใส่ภาชนะที่เตรียมไว้โดยไม่ให้ขั้วผลที่ยาวออกมาตีแม่ผลอื่นๆ จนอาจเป็นรอยขีดหรือเป็นแผลเสียหาย เมื่อบรรจุใส่ภาชนะเต็มแล้วให้รีบทำการขนย้ายผลผลิตโดยเร็ว ทั้งนี้เพื่อเป็นการรักษาคุณภาพของผลไว้ โดยหลีกเลี่ยงความเสียหายอันอาจเกิดขึ้นกับผลผลิต เช่น อย่าให้ผลส้มโอถูกแสงแดดจัดหรืออยู่ในที่ร้อนจัด จึงควรรีบขนย้ายผลผลิตไปไว้ในที่ร่มหรือโรงเรือนโดยเร็วและในขณะขนย้ายนั้นจะต้องกระทำด้วยความระมัดระวังอย่าให้ผลตกกระแทกให้เกิดความชื้นหรือมีรอยขีดข่วนที่ผิวเปลือก

การคัดเลือก ในการเก็บเกี่ยวผลผลิตโดยทั่วไปเกษตรกรจะเลือกเก็บเกี่ยวส้มโอที่มีคุณภาพดีจากบนต้น แต่หลังจากเก็บเกี่ยวแล้วยังจะต้องทำการคัดเลือกผลผลิตอีกครั้ง ลักษณะผลส้มโอที่ควรคัดออกคือ ผลส้มโอที่ขนาดใหญ่เกินไป เปลือกหนาและขรุขระ และส้มโอที่มีตำหนิที่ผิว เช่น เป็นขี้กลาก รอยผ้าสีเทาหรือสีตะกั่วที่เกิดจากการทำลายของเพลี้ยไฟและไรแดง ตำหนิที่เกิดจากหนอนขอนใบ รอยเจาะจากแมลง เพลี้ยหอยและเพลี้ยแป้งติดอยู่ที่ผิวผล บาดแผลที่เกิดจากการเก็บเกี่ยวหรือขนย้าย ส้มโอรูปร่างบิดเบี้ยวเนื่องจากการไว้ผลมากเกินไปหรือผลเจริญช้าเนื่องจากไปขัดกับกิ่งส้มโอน้ำหนักเบาไม่สมดุลกับขนาดผล ส้มโอที่ผิวถูกแดดเผา สำหรับการคัดคุณภาพของส้มโอเพื่อการส่งออกนั้น จะเน้นในเรื่องคุณภาพของผิว คือ ผิวเปลือกจะต้องมีสีเขียวอ่อน สะอาดเรียบปราศจากตำหนิและผลมีขนาดตามที่ตลาดต้องการ ดังนั้นในการผลิตส้มโอเพื่อการส่งออกจะต้องวางแผนการป้องกันกำจัดศัตรูพืชตั้งแต่เริ่มติดดอกออกผล จนกระทั่งถึงเก็บเกี่ยว ตลอดจนควบคุมปริมาณผลบนต้นให้พอดีและคัดเลือกเฉพาะผลที่มีคุณภาพดีไว้เท่านั้น

การคัดขนาด หลังจากทำการคัดเลือกผลที่มีตำหนิออกไปแล้วเกษตรกรจะนำผลผลิตที่มีคุณภาพดีไปจำหน่าย ซึ่งวิธีการจำหน่ายของเกษตรกรชาวสวนส้มโอ นครชัยศรีจะแตกต่างจากที่อื่นที่ใช้การชั่งน้ำหนัก เกษตรกรในพื้นที่จะจำหน่ายผลส้มโอตามขนาดของผลคือ ขนาดใหญ่ กลาง และเล็ก โดยวัดจากเส้นรอบวงของผล การคัดขนาดของส้มโอในแต่ละพันธุ์จะแตกต่างกันดังนี้

ตารางที่ 27 แสดงการคัดขนาดของส้มโอในแต่ละพันธุ์

พันธุ์	ชั้นที่ 1	ชั้นที่ 2	ชั้นที่ 3	ชั้นที่ 4	หมายเหตุ
ขาวน้ำผึ้ง	มากกว่า 19 นิ้ว	18-19 นิ้ว	17-18 นิ้ว	16-17 นิ้ว	เป็นส้มโอที่มีผลขนาดใหญ่
ขาวทองดี	มากกว่า 17 นิ้ว	16-17 นิ้ว	15-16 นิ้ว	14-15 นิ้ว	เป็นส้มโอที่มีผลขนาดปานกลาง
ขาวพวง	มากกว่า 16 นิ้ว	15-16 นิ้ว	14-15 นิ้ว	13-14 นิ้ว	เป็นส้มโอที่มีผลขนาดเล็ก

ส้มโอที่จัดอยู่ในชั้นที่ 1 จะจำหน่ายได้ราคาดีกว่าส้มโอชั้นที่ 2 และ 3 สำหรับวิธีการวัด ชาวสวนจะใช้สายวัดวัดส่วนที่กว้างที่สุดของผล การจัดชั้นเหล่านี้ตั้งขึ้นเพื่อเป็นการกำหนดราคา ระหว่างผู้ซื้อกับเกษตรกรชาวสวน หรือผู้ส่งออกกับผู้ซื้อในต่างประเทศซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในแถบเอเชีย แต่ไม่ใช่เป็นมาตรฐานสากลที่ใช้ซื้อขายกันในตลาดโลกหรือตลาดร่วมยุโรป

สำหรับลักษณะของส้มโอที่จะซื้อขายในตลาดโลกนั้นโดยทั่วไปต้องมีข้อกำหนดเรื่องคุณภาพขั้นมูลฐานคือ ผลจะต้องสมบูรณ์ เนื้อแน่น ไม่พาม สะอาดปราศจากสิ่งแปลกปลอม ผิวเรียบ ปราศจากตำหนิที่เกิดจากโรคแมลงหรือการปฏิบัติทางเชิงกล ก้านตัดชิดผล ไม่มีกลิ่นหรือรสชาติผิดปกติ อายุเก็บเกี่ยวพอเหมาะและไม่เสียหายจากอุณหภูมิต่ำ โดยจำแนกชั้นออกเป็น 3 ชั้นดังนี้

1. **ชั้นพิเศษ** ส้มโอในชั้นนี้จะต้องมีคุณภาพดีเยี่ยมในด้านรูปร่างและสีที่ตรงตามพันธุ์ จะต้องไม่มีตำหนิใดๆ ยกเว้นริ้วรอยที่บางเบาจนไม่มีผลกระทบต่อคุณภาพหรือรูปร่าง การเก็บรักษาและการบรรจุหีบห่อ

2. **ชั้นที่ 1** ส้มโอที่จัดอยู่ในชั้นนี้จะต้องมีคุณภาพดีตรงตามพันธุ์ อนุโลมให้มีตำหนิได้บ้าง โดยที่ตำหนิดังกล่าวจะต้องไม่มีผลกระทบต่อรูปร่างภายนอกโดยทั่วไปหรือการเก็บรักษา เช่น รูปร่างสีเปลือก ผิดเพี้ยนได้เล็กน้อย และยอมให้มีตำหนิที่ผิวหรือผลได้เล็กน้อย

3. **ชั้นที่ 2** ส้มโอในชั้นนี้เป็นส้มโอที่ตกจากชั้นที่ 1 ซึ่งยอมให้มีตำหนิที่รูปร่างหรือผิวได้ โดยตำหนิเหล่านี้จะไม่มีผลกระทบต่อรูปร่าง การเก็บรักษา เช่น ตำหนิที่รูปร่าง ตำหนิที่สี และบาดแผลที่สมานดีแล้ว

การทำความสะอาด จุดประสงค์ของการทำความสะอาดก็เพื่อกำจัดสิ่งสกปรก ผุ่นละออง เขม่าดำ และสารเคมีป้องกันกำจัดแมลงที่ติดอยู่กับผล โดยการนำผลส้มโอมาล้างทำความสะอาดด้วยน้ำเปล่า แล้วจุ่มลงในสารละลายป้องกันกำจัดเชื้อราอีกครั้งหนึ่ง จึงผึ่งผลให้แห้ง โดยทั่วไปแล้วส้มโอที่ขายในประเทศจะไม่ค่อยมีการล้างน้ำทำความสะอาด เมื่อเก็บเกี่ยวและขนย้ายเข้ามาในลานบ้านหรือโรงคัดบรรจุแล้วจะมีการคัดผลและแต่งขั้วผล จากนั้นจะบ่มตราซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของผู้ขายที่ตลาดรู้จักและคุ้นเคยกันดี แล้วนำไปวางขายตามจุดต่างๆ หรือขายส่งพ่อค้าคนกลาง ในกรณีที่จะนำส่งขาย

ต่างประเทศเกษตรกรจะนำผลผลิตไปยังโรงคัดบรรจุของกลุ่มและปฏิบัติตามขั้นตอนต่างๆ เริ่มจากการคัดเลือกผลโดยดูจากความแก่ ตำหนิที่ผิว ทำความสะอาด ผึ่งผลให้แห้ง และขั้นตอนอื่นๆ ตามลำดับ

การเก็บรักษา การเก็บรักษาส้มโอเป็นวิธีการหนึ่งในการป้องกันส้มโอล้นตลาด ซึ่งมีผลทำให้ส้มโอราคาถูก แม้แต่ในตลาดต่างประเทศซึ่งจะต้องนำผลผลิตที่ส่งเข้าเก็บรักษาไว้ส่วนหนึ่ง และจะทยอยนำออกมาวางตลาดเพื่อทดแทนส่วนที่ขายไป วัตถุประสงค์หลักของการเก็บรักษาส้มโอก็คือ การป้องกันการสูญเสียจากผล เพื่อให้ส้มโอแลดูสดและคงในรูปร่างดีในขณะที่รอการจำหน่าย

ส้มโอเป็นผลไม้ที่มีคุณสมบัติสามารถเก็บรักษาได้นานโดยธรรมชาติทั้งนี้เพราะเป็นไม้ผลที่มีเปลือกหนา ไม่บอบช้ำง่าย ไม่เน่าเสียหรือเหี่ยวง่าย เพราะมีต่อมน้ำมันช่วยรักษาความสดของเปลือกได้นาน หากเก็บส้มโอเมื่อมีอายุที่เหมาะสมแล้ว เช่น เก็บในระดับความแก่ประมาณ 85-90 เปอร์เซ็นต์ และเก็บไว้ในที่ร่มมีอากาศถ่ายเทดี จะสามารถเก็บไว้ได้นานตั้งแต่ 15-30 วัน แต่ถ้าเกษตรกรยังไม่เก็บจากต้นจะสามารถปล่อยส้มโอให้แก่คาคั้นไว้ได้นานประมาณ 40 วัน แต่ถ้าปล่อยไว้กับต้นนานกว่านี้จะทำให้เนื้อของส้มโอแข็งเป็นหัวข้าวสารและรสชาติจืด

การเก็บรักษาส้มโอเพียงช่วงระยะเวลาสั้นๆ เช่น สำหรับการขนส่งไปยังตลาดสิงคโปร์หรือฮ่องกง ไม่จำเป็นต้องมีวิธีการมากมายนัก เพียงแค่เก็บรักษาไว้ในที่เย็นอุณหภูมิ 10-15 องศาเซลเซียส ก็สามารถรักษาคุณภาพของส้มโอไว้ได้ดีเยี่ยม 2-4 สัปดาห์ แต่สำหรับการขนส่งที่ไกลออกไป ระยะเวลาการขนส่งนานขึ้นหรือหากต้องมีการรอการจำหน่ายเนื่องจากมีผลผลิตเข้าสู่ตลาดมาก ส้มโอต้องได้รับการปฏิบัติอย่างดีจึงจะเก็บรักษาไว้ได้นาน วิธีการเก็บรักษาผลส้มโอด้วยการเคลือบผิวด้วยขี้ผึ้งเป็นวิธีหนึ่งที่นิยมปฏิบัติกัน แต่ปัญหาที่พบบ่อยสำหรับการเคลือบผิวคือ กลิ่นหมัก แม้สภาพข้างนอกยังดูสวยสดแต่ข้างในผลจะเกิดการผิปกดตี พบว่าส้มโอที่เคลือบผิวจะสูญเสียน้ำประมาณ 5 เปอร์เซ็นต์ เมื่อเก็บรักษาไว้นานหนึ่งเดือน ส่วนการหุ้มทั้งผลด้วยฟิล์มห่อผักและผลไม้จะช่วยชะลอการสูญเสียจากผลได้ระดับหนึ่ง แต่เนื่องจากคุณสมบัติของฟิล์มยอมให้ความชื้นระเหยออกไปได้บ้าง ปรากฏว่ามีการสูญเสียหนักของผลปริมาณ 3 เปอร์เซ็นต์ในระยะเวลาเก็บรักษา 1 เดือน สำหรับการบรรจุในถุงพลาสติกเป็นวิธีการเก็บรักษาที่เรียกว่าสภาพบรรยากาศดัดแปลง ถุงพลาสติกส่วนใหญ่จะเป็นพลาสติกโพลีเอทิลีนซึ่งมีคุณสมบัติไม่ยอมให้ความชื้นผ่านได้ ดังนั้นน้ำที่ระเหยจากส้มโอจะมาจับเป็นหยดน้ำที่บริเวณผิวพลาสติก ทำให้มีความชื้นสูงเกือบ 100 เปอร์เซ็นต์ ส้มโอจะไม่เกิดการสูญเสียจากผลแม้จะเก็บรักษาไว้นานถึง 6 เดือน

การบรรจุหีบห่อ ส้มโอที่จำหน่ายตลาดภายในประเทศมักไม่ค่อยคำนึงถึงมาตรฐานภาชนะบรรจุมากนัก มักจะคำนึงถึงความจุที่สามารถรวมผลผลิตให้อยู่ในภาชนะเดียวกันให้มากที่สุด โดยที่ไม่เป็นอุปสรรคต่อการเคลื่อนย้ายขนส่งมากนัก ราคาถูก และหาซื้อได้ง่าย เช่น ข่งไม้ไผ่ ขนาดบรรจุตั้งแต่ 15-50 กิโลกรัม เป็นต้น

แต่สำหรับการส่งส้มโอไปจำหน่ายในตลาดต่างประเทศนั้น ได้มีการคิดค้นรูปทรงลักษณะ ภาชนะบรรจุที่ได้มาตรฐานขึ้น ผลผลิตที่บรรจุอยู่ในหีบห่อไม่บอบช้ำง่าย ผิวสดสวยนาน สามารถ รองรับน้ำหนักกดทับได้ดี แข็งแรง กินเนื้อที่ระหว่างการขนส่งน้อย โดยทั่วไปการขนส่งส้มโอไปตลาด ต่างประเทศ เช่น ฮองกง สิงคโปร์ จะไปทางเรือ ซึ่งใช้เวลาเดินทางนานไม่เกิน 2 สัปดาห์ โดยขนส่งส้มโอใส่ตู้คอนเทนเนอร์ขนาดใหญ่ คลุมด้วยตาข่ายและปิดฝาตู้ไว้ ไม่มีการควบคุมอุณหภูมิ ซึ่งส้มโอที่ส่งโดยวิธีนี้จะเสื่อมคุณภาพเร็ว แต่เมื่อมีการจัดตั้งกลุ่มผู้ส่งออกส้มโอและมีตลาดต่างประเทศที่แน่นอนแล้ว ได้มีการพัฒนาด้านการรักษาคุณภาพเพิ่มขึ้น เช่น การเคลือบผิว การควบคุมอุณหภูมิ ขณะทำการขนส่งและการใช้ภาชนะบรรจุ ภาชนะบรรจุที่นิยมใช้ในการขนส่งส้มโอมี 2 ชนิดคือ

1. ลังไม้ เหมาะสำหรับขนส่งส้มโอไปทางเรือ การขนส่งในแต่ละครั้งจะได้ปริมาณมาก ลังไม้ฉ่ำน้ำมีข้อดีตรงที่ทนทาน ถ้ายกอากาศดี และไม่เสียรูปร่างเมื่อถูกน้ำ แต่จะต้องห่อผลส้มโอด้วย กระดาษอีกชั้นหนึ่งเพื่อป้องกันการเสียดสีที่เกิดขึ้นในขณะที่ขนส่ง ลังไม้สามารถบรรจุส้มโอได้ประมาณ 23 ผล เมื่อบรรจุส้มลงลังเรียบร้อยแล้วจะประทับตรา (BRAND) ประจำของผู้ส่งออกหรือสวนผู้ปลูกที่ลังด้วย

2. กล่องกระดาษ ปัจจุบันตลาดผลไม้มีนิยมบรรจุในกล่องกระดาษโดยออกแบบกล่องให้เหมาะสมกับสินค้าแต่ละชนิด กล่องกระดาษที่บรรจุผักผลไม้โดยทั่วไปจะมีช่องระบายอากาศ ส่วนความแข็งแรงทนทานจะขึ้นอยู่กับชนิดของพีช การใช้กล่องกระดาษจะดีในแง่การขนส่งคือสามารถวางซ้อนทับบนแผนรอง (pellet) และใช้เครื่องจักรในการเคลื่อนย้ายได้ และที่สำคัญในการขนส่งผลผลิตที่ได้มาตรฐานจะต้องระบุชนิดของพีช ขนาด น้ำหนัก เกรดของผลผลิตและสถานที่ผลิต และบางครั้งผู้ประกอบการจะแสดงรูปภาพชนิดของผลผลิตที่ข้างกล่อง สำหรับกล่องที่ใช้บรรจุส้มโอ จะบรรจุได้กล่องละ 24 ผล (สมคิด เทียมรัมย์, 2548 : 66-82)

ตารางที่ 28 สรุปการอนุรักษ์ภูมิปัญญาและการจัดการตนเองจากระยะหลังการเก็บเกี่ยว

ขั้นตอนทำสวน ส้มโอ	ภูมิปัญญา และ การจัดการตนเอง	รายละเอียด	ตัวอย่างของรายละเอียด ภูมิปัญญาและการจัดการ ตัวเอง
การดูแลหลังเก็บ เกี่ยว	การอนุรักษ์ เป็นการ อนุรักษ์ รักษาความรู้ ที่มีอยู่เดิมที่มีการ ปฏิบัติอยู่	หลังจากเก็บเกี่ยวควร เอาใจใส่กับผลส้มโอ ก่อนถึงมือผู้บริโภค อย่างจริงจังด้วย เนื่องจากผลส้มโอที่ เก็บได้จะมีความ แตกต่างกันในด้าน ต่างๆ เช่น ขนาดของ ผล ขนาดของวัย ลักษณะคุณภาพ ระยะเวลาในการเก็บ รักษา เป็นต้น โดย พยายามให้ส้มโอเข้า น้อยที่สุดเท่าที่จะทำได้ จะช่วยรักษาคุณภาพ ของส้มโอได้มาก	-การขนย้ายผลผลิต หลังจากเก็บ เกี่ยวส้มโอลงมาจากต้นแล้ว ให้จัด วางใส่ภาชนะที่เตรียมไว้โดยไม่ให้ ข้าวผลที่ยาวออกมาทิ่มแทงผลอื่นๆ จนอาจเป็นรอยขีดหรือเป็นแผล เสียหาย เมื่อบรรจุใส่ภาชนะเต็ม แล้วให้รีบทำการขนย้ายผลผลิต โดยเร็ว -การคัดคุณภาพของส้มโอเพื่อการ ส่งออกเน้นในเรื่องคุณภาพของผิว คือ ผิวเปลือกจะต้องมีสีเขียวอ่อน สะอาดเรียบปราศจากตำหนิและ ผลมีขนาดตามที่ตลาดต้องการ

การสังเคราะห์ความรู้วงจรภูมิปัญญาการทำสวนส้มโอของชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี

เกษตรกรชาวสวนส้มโอ นครชัยศรีมีการส่งสมประสบการณ์และภูมิปัญญาในการทำสวนส้มโอสืบทอดต่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่น ชาวสวนส้มโอจะมีความรู้ความเชี่ยวชาญในการดูแล บำรุงรักษาส้มโอ ตั้งแต่เริ่มปลูกส้มโอ ออกดอก ออกผล จนสามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตได้ จากการวิเคราะห์เอกสารเบื้องต้น การสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่มเกษตรกรชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี ผู้วิจัยได้สังเคราะห์การดูแลรักษาส้มโอจนกระทั่งการเก็บเกี่ยวส้มโอของเกษตรกรชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีเป็นวงจรในการทำสวนส้มโอในช่วงระยะเวลาหนึ่งปี ซึ่งจะมีลักษณะการทำงานในสวนส้มโอเป็นปฏิทินกิจกรรม โดยสรุปได้ดังนี้

1. เดือนธันวาคม ขั้นตอนการกักน้ำ ขึ้นน้ำ ชาวสวนมีความเชื่อว่าวันที่ 5 ธันวาคม ซึ่งตรงกับวันเฉลิมพระชนมพรรษา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นวันมงคล จึงเริ่มกักน้ำส้มโอในวันดังกล่าว เป็นการบังคับน้ำเพื่อให้ส้มโอออกดอกเร็วขึ้นโดยกักน้ำหรือสูบน้ำออกจากร่องสวนให้แห้ง

ทิ้งไว้ประมาณ 15-30 วัน ระหว่างนี้ส้มโอจะเฉาใบชืดแล้วจึงปล่อยน้ำให้เข้าไปใหม่ ส้มโอจะรีบดูดน้ำเข้าไปอย่างรวดเร็ว

2. เดือนมกราคม ต้นส้มโอจะเริ่มผลัดใบและออกดอก นับจากให้น้ำจนถึงออกดอกใช้เวลาประมาณ 15-60 วัน วิธีนี้สามารถทำให้ส้มโอออกดอกเร็วขึ้นช่วงนี้ชาวสวนจะดูแลรักษาโดยการรดน้ำ ใส่ปุ๋ย ฉีดยา

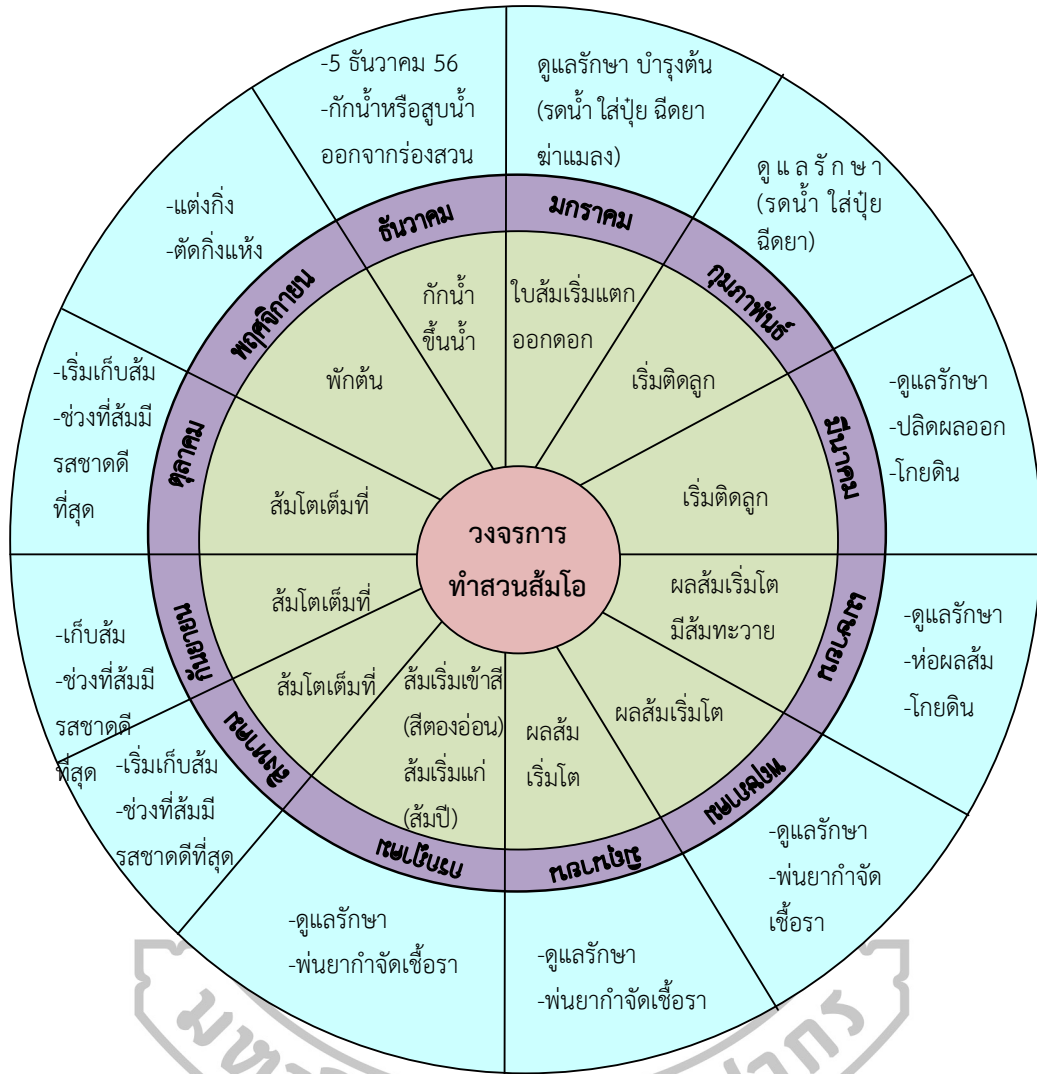
3. เดือนกุมภาพันธ์-เดือนมีนาคม เป็นระยะติดผลอ่อน ผลอ่อนที่มีการติดผลสมบูรณ์ จะเริ่มมีสีเขียวเข้มขึ้น กลีบดอกยังคงอยู่กับผลอ่อน ดูแลรักษาโดยการรดน้ำ ใส่ปุ๋ย ฉีดยา ชาวสวนจะปลิดผลอ่อนที่มีรูปร่างบิดเบี้ยว ผิดปกติ หรือเป็นโรค/แมลง หรือผลที่เป็นพวงออก ช่วงเดือนนี้ชาวสวนมักจะไถดิน (ไถดินเลนในท้องร่องขึ้นมาสาดตามโคนต้นส้มโอและทั่วบริเวณท้องร่อง) เพื่อเพิ่มธาตุอาหารให้กับส้มโอ และทำให้ท้องร่องไม่ตื้นเขิน สามารถกักน้ำไว้ในท้องร่องได้เยอะ และทำให้เรือสำหรับรดน้ำสามารถเข้าไปรดน้ำได้สะดวกไม่ติดท้องเรือ

4. เดือนเมษายน-เดือนมิถุนายน ผลส้มโอเริ่มโต สามารถห่อผลด้วยถุงกระดาษห่อผลไม้ เพื่อป้องกันการทำลายของศัตรูพืชได้ ช่วงนี้จะมีส้มทะวาย คือ ส้มโอที่ออกนอกฤดู ช่วงนี้ชาวสวนจะดูแลรักษาโดยการรดน้ำ ใส่ปุ๋ย พ่นยากำจัดเชื้อราและแมลงศัตรูพืช

5. เดือนกรกฎาคม ระยะนี้ผลส้มโอเริ่มมีการเปลี่ยนสีผิว (สีทองอ่อน) ส้มเริ่มแก่ เรียกว่าส้มปี การดูแลรักษาชาวสวนจะรดน้ำอย่างสม่ำเสมอ หรือรดน้ำแบบเปียกสลับแห้ง เพื่อให้ผลส้มมีคุณภาพและมีน้ำหนักดี ไม่ควรใส่ปุ๋ยอินทรีย์ โดยเฉพาะปุ๋ยคอกอย่างเด็ดขาด

6. เดือนสิงหาคม-เดือนตุลาคม ส้มโอโตเต็มที่ เป็นระยะผลแก่พร้อมเก็บเกี่ยวเพื่อการส่งออก เป็นช่วงที่ส้มมีรสชาติที่ดีที่สุด การดูแลอย่าให้น้ำมากหรือดินเปียกมากเกินไป เพื่อให้ผลส้มมีรสชาติดี เนื้อผลไม้แฉะหรือฉ่ำน้ำมากเกินไป งดการพ่นสารเคมีป้องกันกำจัดศัตรูพืชที่มีฤทธิ์ตกค้างนาน หรือสารเคมีที่อันตราย

7. เดือนพฤศจิกายน เป็นระยะเริ่มพักต้น ควรรดน้ำให้น้อยลงหรือไม่ให้น้ำแก่ต้นส้ม เพื่อให้ต้นส้มพักต้น ตัดแต่งทรงพุ่มที่หนาที่บเกินไป กิ่งที่ต้องตัดแต่งออก คือ กิ่งที่แห้งกิ่งที่เป็นโรค และมีการทำลายของแมลง

ภาพที่ 17 วงจรรการทำสวนส้มโอของชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี (รายเดือน)
ที่มา: สังเคราะห์จากการสัมภาษณ์และการสนทนากลุ่มเกษตรกรสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี

บทที่ 6

กระบวนการเรียนรู้และปรับตัวเพื่ออนุรักษ์ พื้นที่ผืนป่าสนสามใบในนครชัยศรี

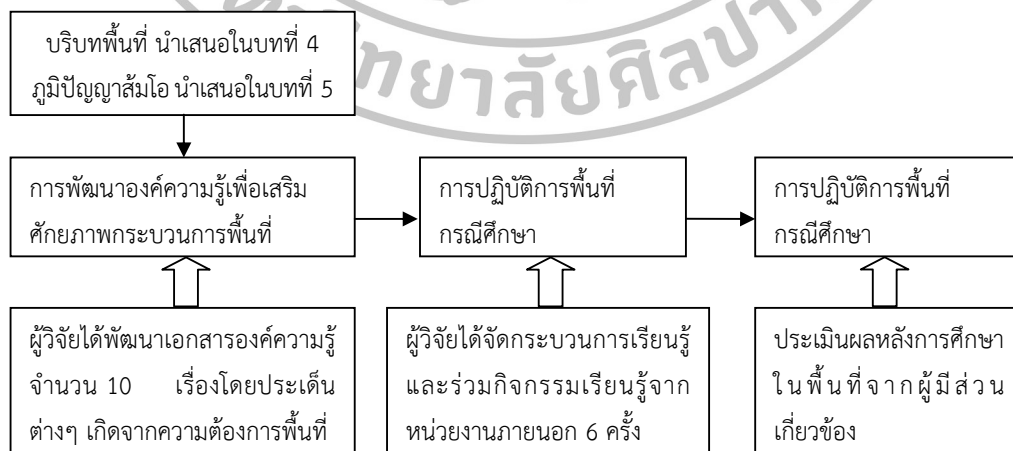
การศึกษาวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้เลือกพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐมเป็นพื้นที่ศึกษา โดยใช้วิธีการดำเนินการวิจัยแบบปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) กับชุมชน โดยเริ่มตั้งแต่การเตรียมการป้องกันอุทกภัย จนกระทั่งถึงกระบวนการฟื้นฟูภายหลังน้ำลดเข้าสู่สภาพปกติ ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่ศึกษาและเข้าไปมีส่วนร่วมและเป็นส่วนหนึ่งกับชุมชนในกระบวนการฟื้นฟูผืนป่าสนสามใบในนครชัยศรีจากภัยพิบัติอุทกภัยจากการเข้ามาฟื้นฟูของเครือข่ายภาครัฐส่วนท้องถิ่น หน่วยงานภาควิชาการที่เข้ามาช่วยเหลือในพื้นที่ด้านวิชาการ และการจัดกระบวนการที่พัฒนาและออกแบบโดยผู้วิจัยเอง ผู้วิจัยได้เข้าไปในพื้นที่โดยมีแกนนำชุมชนเป็นผู้พาไปแนะนำและนัดหมายชุมชนให้กับผู้วิจัย ผู้วิจัยได้เข้าร่วมการประชุมหมู่บ้าน และชี้แจงถึงวัตถุประสงค์ในการทำวิจัยครั้งนี้ให้กับชุมชนในเบื้องต้นในเวทีประชุมหมู่บ้านเพื่อสร้างความคุ้นเคยกับคนในพื้นที่และขอความร่วมมือในการเก็บข้อมูลและจัดกระบวนการให้กับชุมชน ผู้วิจัยแบ่งออกเป็น 3 ส่วน ดังนี้

ส่วนที่ 1 กระบวนการพัฒนาองค์ความรู้เพื่อเสริมศักยภาพกระบวนการในพื้นที่

ส่วนที่ 2 การปฏิบัติการพื้นที่กรณีศึกษา

ส่วนที่ 3 การประเมินผล

ขั้นตอนแต่ละส่วนจะเชื่อมโยงกันและสะท้อนให้เห็นมิติของการเสริมศักยภาพการเรียนรู้ที่ผู้วิจัยได้ออกแบบในการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ดังแผนภาพ

ภาพที่ 18 แสดงการเชื่อมโยงกระบวนการพัฒนาองค์ความรู้เพื่อเสริมศักยภาพในการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

ส่วนที่ 1 กระบวนการพัฒนาองค์ความรู้เพื่อเสริมศักยภาพกระบวนการในพื้นที่

เพื่อให้กระบวนการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ระหว่างกระบวนการเก็บข้อมูลอย่างมีส่วนร่วม ทั้งกระบวนการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-dept Interview) การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) โดยมีกลุ่มเป้าหมายที่เป็นปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำชุมชน และตัวแทนหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งระดับพื้นที่ และหน่วยงานภายนอกเป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก จากการสัมภาษณ์และพูดคุยชุมชนได้สะท้อนประเด็นปัญหาทั้งวิกฤติและโอกาสเหล่านี้ สิ่งที่เป็นความภาคภูมิใจของกลุ่มผู้ให้ข้อมูลจากการสนทนากลุ่ม คือ การที่ชาวสวนตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองยังคงอนุรักษ์และสืบทอดวิถีชาวสวนส้มโอให้เป็นพืชที่สร้างรายได้ให้กับครอบครัว และเป็นผลไม้ที่มีชื่อเสียงดังเช่นในปัจจุบัน ซึ่งแสดงให้เห็นว่าชาวสวนส้มโอในพื้นที่นี้ยังคงดำรงภูมิปัญญาที่สืบทอดกันมา ประกอบกับความรู้สมัยใหม่ๆ ที่ทำให้ชาวสวนต่างดำรงอยู่ได้ท่ามกลางภาวะวิกฤติของสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องดังเช่นปัจจุบัน จากการสนทนากลุ่มเกษตรกรชาวสวนส้มโอ ดังนี้

“....คนรุ่นใหม่ๆ เขาจะเข้าเรียนหนังสือกันหมดแล้ว จะให้มาทำสวนเหมือนปัจจุบันไม่มีแล้วหละ เด็กสมัยนี้เขาก็เดินผ่านสวนไปโรงเรียน กลับจากโรงเรียนก็เข้าบ้าน ไม่เหนียวเหมือนพ่อกับแม่แล้วหละ พ่อแม่เองก็อยากให้ลูกเป็นเจ้าของคนขายคน ไม่อยากให้ลำบากก็เป็นแบบนี้กันหมด หากคนมาอยู่สวนน้อยมาก จะให้มารู้ทำสวนเป็นมาอย่างไร ที่ไหนทำบ้าง หมดรุ่นนี้แล้วก็ไม่มีแล้วหละ จะให้เขามาสนใจเรื่องแบบนี้ ไม่มีทาง ชาวสวนเองก็ไม่มีเวลาจะทำแบบนี้ ทำมาหากินอย่างเดียว คุยไปแล้วทำเป็นวิจัยไว้ก็ดีเหมือนกัน เราเองก็รู้ว่าอะไรคืออะไร และสิ่งที่เราไม่รู้ก็อีกหลายอย่าง อย่างประวัติมาอย่างไร ไม่รู้หรอก และรู้สึกว่าจะแกลๆ บ้านเราก็ไม่ค่อยจะรู้เรื่องนี้กันเท่าไร...” (สนทนากลุ่มเมื่อวันที่ 13 มีนาคม 2556)

ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงได้รวบรวมประเด็นและสาระสำคัญทั้งจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และการสนทนากลุ่ม โดยมีเป้าหมายสำคัญเพื่อพัฒนาองค์ความรู้ และประสบการณ์ที่เป็นความรู้ฝังลึก (Tacit Knowledge) มาเรียบเรียงเป็นความรู้ที่สามารถเผยแพร่ได้ (Explicit Knowledge) ซึ่งองค์ความรู้ทั้งหมดผู้วิจัยจะสะท้อนกลับระหว่างกระบวนการศึกษาวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมทั้งหมด เป็นกระบวนการของการเสริมพลังการเรียนรู้ และให้ความรู้ไประหว่างกระบวนการวิจัย ผู้วิจัยได้กำหนดองค์ประกอบการพัฒนาองค์ความรู้ มีขั้นตอนสำคัญ ดังนี้

1. คุณภาพและเนื้อหาขององค์ความรู้ภูมิปัญญาสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี

องค์ประกอบแรกที่ได้ดำเนินการและให้ความสำคัญมากก็คือ การสรุปประเด็นและหัวข้อที่สำคัญของเนื้อหาที่ตรงกับความต้องการของชาวสวนส้มโอ นครชัยศรีที่สอดคล้องอยู่ในเนื้อหาตามเอกสารและภูมิปัญญาของชาวสวนทั้งนี้เพื่อสังเคราะห์และสรุปออกมานำเสนอให้เหมาะสมกับความสนใจ และความต้องการอย่างเรียบง่าย และได้รับความรู้อย่างรวดเร็ว โดยคำนึงถึงการสื่อสารที่สะท้อนให้เห็นถึงประเด็นและสาระสำคัญอันเป็นฐานองค์ความรู้วิถีภูมิปัญญาชาวสวนส้มโอในบริบทของชาวสวนส้มโอตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง ซึ่งในส่วนนี้ผู้วิจัยและปราชญ์ชาวบ้านที่ผู้วิจัยได้ร่วมสัมภาษณ์ และสนทนากลุ่มต่างสะท้อนความมุ่งหวังวัตถุประสงค์การวิจัย ประกอบกับต้องมีการเชื่อมโยงถึงความต้องการและความจำเป็นของชาวสวนส้มโอตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง ต่อประเด็นความรู้และการจัดการความรู้ในสถานการณ์ปัจจุบันที่สามารถรับรู้และเชื่อมต่อกับวิถีชีวิตประจำวันของชาวบ้านได้ ซึ่งองค์ความรู้ต่างๆ เป็นส่วนหนึ่งของหนึ่งของการให้ข้อมูลย้อนกลับระหว่างกระบวนการวิจัยของผู้วิจัยด้วย กระบวนการต่างๆ เพื่อสืบค้น สังเคราะห์ข้อมูล และประมวลเป็นเอกสารความรู้ให้แก่ชาวสวนส้มโอ เบื้องต้นได้รับการสะท้อนจากผู้ร่วมให้ข้อมูลทั้งระดับปัจเจกและระดับกลุ่มว่าจะเป็นส่วนหนึ่งในการสื่อสารความรู้ กระตุ้นและสร้างความตระหนักถึงความสำคัญของวิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี ซึ่งปัจจุบันนับว่ามีความสนใจและให้ความสำคัญกับความรู้อันเป็นวิถีชีวิตของชาวสวนเอง

ผู้วิจัยสรุปและนำเสนอกระบวนการต่างๆ ซึ่งเป็นอีกกระบวนการหนึ่งตามวิถีวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม ดังนี้

1. การกำหนดหัวข้อเอกสารความรู้เพื่อเผยแพร่

หัวข้อที่เชื่อมโยงวิถีภูมิปัญญาส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีนี้ ผู้วิจัยและผู้ให้ข้อมูลสำคัญจากพื้นที่ต่างเห็นความสำคัญต่อองค์ความรู้ที่ได้มีการรวบรวมไว้แล้ว และความรู้ที่ฝังลึกจากการรับรู้ ถ่ายทอด และวิถีปฏิบัติของชาวสวนเอง มีประเด็นสำคัญ จำนวน 10 ประเด็น ประกอบด้วย ประเด็นที่ 1 ประวัติศาสตร์ส้มโอ ประเด็นที่ 2 วิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี ประเด็นที่ 3 ภาษานำรู้ คำศัพท์ในสวนส้มโอ ประเด็นที่ 4 วงจรการทำสวนส้มโอ นครชัยศรี ประเด็นที่ 5 การผลิตปุ๋ยน้ำชีวภาพ ประเด็นที่ 6 เทคนิคชีวภาพสำหรับการปลูกส้มโอ ประเด็นที่ 7 เทคนิคการช่วยส้มโอน้ำขัง (น้ำท่วม) ประเด็นที่ 8 การตอนกิ่งส้มโอ ประเด็นที่ 9 การป้องกันกำจัดศัตรูส้มโอ และ ประเด็นที่ 10 โรคที่สำคัญของส้มโอ ประเด็นต่างๆ ผู้วิจัยและผู้ให้ข้อมูลสำคัญได้ร่วมสะท้อนว่าเป็นประเด็นที่มีความจำเป็นในสถานการณ์ปัจจุบัน เป็นความรู้ที่จะสอดคล้องกับความต้องการที่เป็นจริงในบริบทและสถานการณ์ปัจจุบันของชาวสวน การพัฒนาประเด็นต่างๆ เผยแพร่และคืนให้กับชุมชนจะเป็นกระบวนการสร้างการเรียนรู้ทางสังคม (Social Learning) อีกทางหนึ่งด้วย

ประเด็นต่างๆ ผู้วิจัยได้พัฒนาเป็นเอกสารความรู้เพื่อเผยแพร่ ดังมีรายละเอียด ขอบเขตของเนื้อหาโดยสังเขป ดังนี้

เอกสารความรู้ที่ 1 เรื่อง ประวัติศาสตร์ส้มโอ

เนื้อหาของความรู้ประกอบด้วย ประวัติศาสตร์และต้นกำเนิดของส้มโอ รวมถึงข้อสันนิษฐานที่มาของสายพันธุ์ส้มโอรูปร่างอาณาจักรไทย ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ซึ่งมีการบันทึกทั้งจากเอกสารทางราชการ และคำบอกเล่าของปราชญ์ชาวบ้านและผู้สูงอายุในพื้นที่ โดยผู้ศึกษาได้สรุปย่อถึงประวัติและที่มาของส้มโอนครชัยศรีที่มีพัฒนาการตั้งแต่พัฒนาการสายพันธุ์ พัฒนาการการปลูกและการแพร่ขยายเป็นอาชีพที่สร้างรายได้และชื่อเสียงให้ชาวสวนส้มโอในปัจจุบัน

เอกสารความรู้ที่ 2 เรื่อง วิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี

ผู้วิจัยได้สรุปและประมวลองค์ความรู้จากการศึกษาพื้นที่ และถ่ายทอดวิถีชีวิตของชาวสวนส้มโอตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองที่ได้ชื่อว่าเป็นพื้นที่ที่ส้มโอมีรสชาติอร่อยที่สุดแห่งหนึ่งของประเทศ ปัจจุบันพื้นที่เพาะปลูกส้มโอกว่า 5,000 ไร่ ถูกล้อมรอบไปด้วยความเจริญที่รุกคืบและโอบล้อมพื้นที่แห่งนี้ อย่างไรก็ตามชาวสวนส้มโอพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองดำรงวิถีชีวิตชาวสวนได้อย่างเหนียวแน่น อีกทั้งยังได้ชื่อว่าเป็นพื้นที่ที่ภูมิปัญญาการทำสวนส้มโอที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะ ส่งผลให้ส้มโอนครชัยศรีได้รับการสืบทอด และเป็นพืชบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ที่สำคัญของจังหวัดนครปฐม นอกจากนี้แล้วผู้วิจัยยังได้ถ่ายทอดบริบทของพื้นที่ในปัจจุบันเพื่อให้เห็นความต่อเนื่องของวิถีชีวิตของชาวสวนจากรุ่นสู่รุ่น อีกทั้งทัศนคติ และข้อสะท้อนต่ออนาคตชาวสวนส้มโอต่อมกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงที่มีอย่างต่อเนื่อง

เอกสารความรู้ที่ 3 เรื่อง ภาษานำรู้ คำศัพท์ในสวนส้มโอ

เนื้อหาของความรู้ประกอบด้วย คำศัพท์ต่างๆ ที่เป็นภาษาเฉพาะที่เข้าใจกันของชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี ประกอบด้วย คำศัพท์เกี่ยวกับระบบน้ำ ลักษณะของส้มโอ ลักษณะพื้นที่ระบบนิเวศของสวนส้มโอ และการเก็บเกี่ยวและการดูแลรักษาส้มโอ ซึ่งเป็นการรวบรวมคำศัพท์และเผยแพร่คำศัพท์เฉพาะทั้งหมดนี้ให้แก่บุคคลทั่วไปได้มีความรู้ ความเข้าใจถึงวิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีมากยิ่งขึ้น

เอกสารความรู้ที่ 4 เรื่อง วงจรการทำสวนส้มโอนครชัยศรี

เนื้อหาของความรู้ประกอบด้วย ชาวสวนส้มโอจะมีภูมิปัญญา มีความรู้ความเชี่ยวชาญในการดูแล บำรุงรักษาส้มโอ ตั้งแต่เริ่มปลูกส้มโอ ออกดอก ออกผล จนสามารถเก็บเกี่ยว การทำงานของเกษตรกรชาวสวนส้มโอจะมีลักษณะเป็นปฏิทินเวลา เป็นลักษณะของวงจรในการดูแลรักษาการบำรุงส้มโอ

เอกสารความรู้ที่ 5 เรื่อง การผลิตปุ๋ยน้ำชีวภาพ

เกษตรกรชาวสวนส้มโอส่วนใหญ่ใช้สารเคมีในการบำรุงส้มโอ ทำให้ส่งผลเสียต่อสุขภาพ และทำให้ดินเสื่อมเร็ว จึงมีการรณรงค์ให้เกษตรกรหันมาผลิตปุ๋ยน้ำชีวภาพเพื่อความปลอดภัยต่อเกษตรกรชาวสวนเอง และผู้บริโภคเพราะปราศจากเคมี สำหรับเนื้อหาองค์ความรู้ประกอบด้วย ขั้นตอนกระบวนการในการผลิตปุ๋ยน้ำชีวภาพที่ใช้วัสดุจากธรรมชาติที่หาได้ไม่ยากในพื้นที่ เกษตรกรสามารถทำเองได้ง่าย ไม่ยุ่งยาก

เอกสารความรู้ที่ 6 เรื่อง เทคนิคชีวภาพสำหรับการปลูกส้มโอ

เนื้อหาองค์ความรู้ประกอบด้วย สูตรการทำยาป้องกันเชื้อรา การใช้ฮอร์โมนไข่เร่งการออกดอกส้มโอ การทำปุ๋ยยูเรียน้ำ ยาฆ่าหญ้าชนิดเผาไหม้ ยาฆ่าหญ้าชนิดดูดซึม และยาคุมหญ้าจากวัสดุที่หาได้ง่าย เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม และประหยัดค่าใช้จ่าย

เอกสารความรู้ที่ 7 เรื่อง เทคนิคการช่วยส้มโอน้ำขัง (น้ำท่วม)

จากปัญหาวิกฤตการณ์อุทกภัยครั้งใหญ่ ปีพ.ศ. 2554 ส่งผลให้ต้นส้มโอยืนต้นตายเป็นจำนวนมาก แต่ยังมีต้นส้มโอบางส่วนที่รอดจากภัยน้ำท่วมในครั้งนั้น เนื้อหาองค์ความรู้ประกอบด้วย การรักษาดันส้มโอน้ำท่วมขัง (น้ำท่วมโคนหรือราก) ไม่ให้ตาย และกรณีรักษาดันส้มโอหลังน้ำลด เพื่อให้เกษตรกรชาวสวนสามารถดูแลต้นส้มที่ประสบภัยน้ำท่วมอย่างถูกวิธี

เอกสารความรู้ที่ 8 เรื่อง การตอนกิ่งส้มโอ

การขยายพันธุ์ส้มโอมีความจำเป็นต่อเกษตรกรชาวสวนอย่างมากในการอนุรักษ์พันธุ์ส้มโอให้ดำรงอยู่และขยายพันธุ์ส้มโอพันธุ์ดีต่อไป เนื้อหาองค์ความรู้ประกอบด้วย อุปกรณ์ที่ใช้ในการตอนกิ่งส้มโอ ฤดูที่ทำ การตอนกิ่งส้มโอ การคัดเลือกกิ่งตอน วิธีตอนกิ่ง และการปฏิบัติบำรุงรักษากิ่งตอน

เอกสารความรู้ที่ 9 เรื่อง การป้องกันกำจัดศัตรูส้มโอ

ปัญหาและอุปสรรคสำคัญในการดูแลรักษาส้มโอ คือ แมลงต่างๆ ที่มาทำลายส้มโอ ดังนั้นเกษตรกรจึงต้องมีความรู้ในการป้องกันและกำจัดศัตรูส้มโอเหล่านี้เพื่อไม่ให้มาทำลายผลผลิตของตนเอง เนื้อหาองค์ความรู้ประกอบด้วย การป้องกันกำจัดศัตรูส้มโอ ดังนี้ หนอนขนอบ ฝี่เสื้อ มวนหวาน มวนเขียว หนอนแก้วส้ม ตัวงวงกัดกินใบ หนอนม้วนใบส้ม หนอนเจาะกิ่งส้ม เพลี้ยอ่อน สีเขียว ไรแดงส้ม และเพลี้ยไฟส้ม

เอกสารความรู้ที่ 10 เรื่อง โรคที่สำคัญของส้มโอ

เนื้อหาองค์ความรู้ประกอบด้วย การป้องกันโรคต่างๆ ของส้มโอ ดังนี้ โรคแคงเกอร์ โรคยางไหล โรคโคนเน่าและรากเน่า โรคราสีชมพู โรคใบแก้ว โรคจุดสนิม และโรคราดำ ซึ่งโรคต่างๆ ดังกล่าวมานี้เป็นโรคที่เป็นปัญหาและอุปสรรคของเกษตรกรชาวสวนส้มโออย่างมากในการดูแลรักษาส้มโอ

กล่าวได้ว่าเอกสารองค์ความรู้ประกอบด้วย 4 กลุ่มสำคัญ กล่าวคือ องค์ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ ส่วนที่ 2 องค์ความรู้วิถีชีวิตในปัจจุบัน ส่วนที่ 3 องค์ความรู้ด้านเทคนิคการทำสวนที่เป็นปัญหาเฉพาะหน้า และส่วนที่ 4 เรื่องของภาษาเฉพาะในส่วนส้มโอ องค์ความรู้เหล่านี้ได้ถูกพัฒนาขึ้นอย่างมีส่วนร่วมระหว่างกระบวนการวิจัย โดยการพิจารณาเลือกประเด็นองค์ความรู้สำคัญที่สอดคล้องกับบริบทของชุมชนตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง อันมีฐานภูมิปัญญาส้มโอ ลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีเป็นจุดหมายสำคัญของการนำเสนอ การพัฒนาเน้นเป็นสื่อที่เรียบง่าย ต้นทุนไม่มากนัก องค์ความรู้สามารถสะท้อนถึงวิถีภูมิปัญญาในภาพรวมของชุมชนตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองได้เป็นอย่างดีภายใต้บริบทปัจจุบัน

หลังจากที่ผู้วิจัยได้องค์ความรู้และพัฒนาเป็นเอกสารความรู้แล้ว เพื่อให้สอดคล้องกับวิถีวิทยาของการวิจัยครั้งนี้แล้ว กระบวนการต่างๆ ผู้วิจัยได้ให้ความสำคัญกับการคืนข้อมูลให้กับชุมชนระหว่างการวิจัย กล่าวคือให้ความสำคัญกับกระบวนการเพื่อสะท้อนกลับข้อมูล องค์ความรู้ที่เกิดขึ้นและพัฒนาเป็นเอกสารความรู้ขึ้นว่าเป็นกระบวนการที่สะท้อนความรู้ทางสังคมและวัฒนธรรมชาวสวนส้มโอได้เป็นอย่างดี เป็นความรู้ที่เป็นบริบทของชุมชนตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง กระบวนการต่างๆ ส่งผลต่อระเบียบวิถีวิทยาการวิจัยองค์ประกอบย่อยๆ ต่อไป เช่น ประเด็นการวิจัยจำเพาะกรณีศึกษา การกำหนดโจทย์วิจัยย่อย การเก็บรวบรวมข้อมูล การเขียนและผลการใช้ประโยชน์จากการวิจัยระหว่างการดำเนินการ ซึ่งจะปรากฏในขั้นตอนการวิจัยตามลำดับต่อไป เพื่อให้สื่อเอกสารความรู้ที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น ผู้วิจัยได้จัดการสนทนากลุ่มปราชญ์ชาวสวนส้มโอทั้งหมด 3 ครั้ง เพื่อนำสื่อทดลองใช้กับปราชญ์ชาวสวนส้มโอ และนำข้อแก้ไขปรับปรุงจากปราชญ์ชาวสวนส้มโอมาพัฒนาสื่อเอกสารความรู้ให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น ดังกระบวนการต่อไปนี้

การนำสื่อทดลองใช้กับปราชญ์ชาวสวนส้มโอ ครั้งที่ 1

ผู้วิจัยได้จัดสนทนากลุ่มปราชญ์ชาวสวนส้มโอ ลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี ครั้งที่ 1 เพื่อสำรวจความต้องการของปราชญ์ชาวสวนส้มโอ โดยพัฒนาเป็น Intervention ได้แก่ สื่อเอกสารความรู้และนำไปทดลองใช้กับปราชญ์ชาวสวนส้มโอ ครั้งที่ 1 โดยจากการสนทนากลุ่มปราชญ์ชาวสวนส้มโอที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญด้านการทำสวนส้มโอมาเป็นเวลานาน เกษตรกรชาวสวนส้มโอมีความคิดเห็นว่าเป็นเอกสารความรู้ทั้ง 10 เรื่องนั้น เป็นเอกสารความรู้ที่มีประโยชน์ต่อชาวสวนส้มโอทั้งในรุ่นปัจจุบันและเยาวชนลูกหลานที่จะมาประกอบอาชีพทำสวนส้มโอต่อไปในอนาคต อีกทั้งยังเป็นการให้ความรู้ในมิติที่รอบด้านทั้งในด้านประวัติความเป็นมาและวิถีชีวิตของชาวสวนส้มโอ ลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี ด้านการฟื้นฟูสวนส้มโอหลังจากประสบภัยพิบัติอุทกภัย ด้านการผลิตปุ๋ยชีวภาพสำหรับนำไปใช้เอง และด้านการดูแลส้มโอจากแมลงและโรคต่างๆ ดังคำบอกเล่าจากการสนทนากลุ่ม ดังนี้

“...ทำสื่อไว้ก็ดีเหมือนกัน ต่อไปรุ่นลูกรุ่นหลานจะได้เอามาศึกษาได้ อย่างเรื่องประวัติศาสตร์ส้มโอ เราก็รู้ผิวเผิน พอมาอ่านในสื่อนี้ทำให้รู้ถึงที่มาที่ไปของส้มโอมากขึ้น ทำให้พวกเรา รู้สึกภูมิใจในอาชีพของเรามากขึ้น...” (สนทนากลุ่มเมื่อวันที่ 5 กันยายน 2555)

“...รูปแบบสวยดี ถ้าทำให้พกพาง่ายๆ กว่านี้ก็จะดีนะ จะได้เอาไว้ดูตอนที่เข้าไปในสวนได้ อยากให้ทำออกมาเยอะๆ จะได้เอาไปแจกให้เด็กๆ ที่บ้านดู จะได้รู้เรื่องส้มโอมากขึ้น...” (สนทนากลุ่มเมื่อวันที่ 5 กันยายน 2555)

ตารางที่ 29 ข้อเสนอแนะสื่อเอกสารความรู้ของปราชญ์ชาวสวนส้มโอในการทดลองครั้งที่ 1

เอกสารความรู้	ข้อเสนอแนะ
เรื่องที่ 1 ประวัติศาสตร์ส้มโอ	แก้ไขคำผิดคำถูก ปรับขนาด สีตัวอักษร
เรื่องที่ 2 วิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี	ปรับรูปแบบสื่อ ปรับรูปแบบตัวอักษรให้ตัวใหญ่ขึ้น ปรับแก้ไขเนื้อหาบางส่วน เพิ่มรูปภาพประกอบให้น่าสนใจมากขึ้น
เรื่องที่ 3 ภาษาน่ารู้ คำศัพท์ในสวนส้มโอ	แก้ไขคำผิดคำถูก ปรับแก้คำศัพท์เฉพาะในสวนส้มโอ และคำอธิบายให้ชัดเจนขึ้น
เรื่องที่ 4 วงจรการทำสวนส้มโอ นครชัยศรี	ปรับแก้ระยะเวลาในวงจรสวนส้มโอให้ตรงกับปฏิทินการทำงานของชาวสวน
เรื่องที่ 5 การผลิตปุ๋ยน้ำชีวภาพ	แก้ไขคำผิดคำถูก ปรับแก้เนื้อหาบางส่วนที่เป็นส่วนผสมในการผลิตปุ๋ยน้ำชีวภาพ
เรื่องที่ 6 เทคนิคชีวภาพสำหรับการปลูกส้มโอ	ปรับรูปแบบสื่อ ปรับขนาดตัวอักษร ปรับเนื้อหา
เรื่องที่ 7 เทคนิคการช่วยส้มโอน้ำขิง (น้ำท่วม)	แก้ไขคำผิดคำถูก ปรับรูปแบบสื่อ ปรับขนาดตัวอักษร
เรื่องที่ 8 การตอนกิ่งส้มโอ	ปรับรูปแบบสื่อ เพิ่มรูปภาพแสดงขั้นตอนวิธีการตอนกิ่งส้มโอ
เรื่องที่ 9 การป้องกันกำจัดศัตรูส้มโอ	ปรับรูปแบบสื่อ ปรับแก้เนื้อหาบางส่วน ปรับขนาด สีตัวอักษร
เรื่องที่ 10 โรคที่สำคัญของส้มโอ	แก้ไขคำผิดคำถูก การตัดคำ ปรับแก้เนื้อหาบางส่วน

จากการนำเอกสารความรู้ไปทดลองกับปราชญ์ชาวสวนส้มโอในครั้งที่ 1 นั้น ปราชญ์ชาวสวนส้มโอได้ให้คำแนะนำ และมีข้อแก้ไขในเอกสารความรู้ ดังนี้

1. การปรับปรุงแบบสื่อ
2. การปรับขนาดและสีตัวอักษร
3. แก้ไขคำผิดคำถูก
4. ปรับแก้ระยะเวลาในวงจรสวนสัมพันธ์ให้ตรงกับปฏิทินการทำงานของชาวสวน
5. ปรับแก้คำศัพท์เฉพาะในสวนสัมพันธ์และคำอธิบายให้ชัดเจนขึ้น

ผู้วิจัยได้นำข้อเสนอแนะต่างๆ จากปราชญ์ชาวสวนสัมพันธ์มาแก้ไขสื่อเอกสารความรู้ให้มีความถูกต้องสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น

การนำสื่อทดลองใช้กับปราชญ์ชาวสวนสัมพันธ์ ครั้งที่ 2

หลังจากนั้นผู้วิจัยได้นำสื่อเอกสารความรู้ไปปรับแก้ไขเนื้อหาและรูปแบบตามที่ปราชญ์ชาวสวนสัมพันธ์ได้แนะนำจากการสนทนากลุ่มในครั้งที่ 1 หลังจากผู้วิจัยได้ปรับแก้ไขเอกสารความรู้เรียบร้อยแล้ว ผู้วิจัยได้จัดสนทนากลุ่มปราชญ์ชาวสวนสัมพันธ์ ครั้งที่ 2 เพื่อให้ปราชญ์ชาวสวนสัมพันธ์ได้ทดลองนำไปใช้ และให้คำแนะนำ ปรับแก้ไขให้เอกสารความรู้เป็นสื่อที่สมบูรณ์มากยิ่งขึ้น โดยปราชญ์ชาวสวนสัมพันธ์ได้พิจารณาดูสื่อและให้ความเห็นว่า สื่อมีความชัดเจนมากขึ้น รูปแบบและขนาดเหมาะสมสำหรับการพกพาได้ง่าย แต่อย่างไรก็ตามปราชญ์ชาวสวนสัมพันธ์ได้ให้คำแนะนำ และมีข้อแก้ไขในเอกสารความรู้ในบางจุด ได้แก่ การปรับแก้เนื้อหาบางส่วน และปรับสีพื้นหลังให้ตัวหนังสือมีความชัดเจนมากขึ้น ผู้วิจัยได้นำข้อเสนอแนะต่างๆ จากปราชญ์ชาวสวนสัมพันธ์มาแก้ไขให้ถูกต้องสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น ดังนี้

ตารางที่ 30 ข้อเสนอแนะสื่อเอกสารความรู้ของปราชญ์ชาวสวนสัมพันธ์ในการทดลองครั้งที่ 2

เอกสารความรู้	ข้อเสนอแนะ
เรื่องที่ 1 ประวัติศาสตร์สัมพันธ์	แก้ไขคำผิดคำถูก
เรื่องที่ 2 วิถีชีวิตชาวสวนสัมพันธ์ลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี	ไม่มีข้อแก้ไข
เรื่องที่ 3 ภาษาน่ารู้ คำศัพท์ในสวนสัมพันธ์	แก้ไขคำผิดคำถูก
เรื่องที่ 4 วงจรการทำสวนสัมพันธ์นครชัยศรี	ปรับสีพื้นหลังให้ตัวหนังสือมีความชัดเจนมากขึ้น
เรื่องที่ 5 การผลิตปุ๋ยน้ำชีวภาพ	ปรับแก้เนื้อหา
เรื่องที่ 6 เทคนิคชีวภาพสำหรับการปลูกสัมพันธ์	ไม่มีข้อแก้ไข
เรื่องที่ 7 เทคนิคการช่วยสัมพันธ์น้ำขัง (น้ำท่วม)	ปรับแก้เนื้อหา
เรื่องที่ 8 การตอนกิ่งสัมพันธ์	ปรับขนาดและสีตัวอักษร
เรื่องที่ 9 การป้องกันกำจัดศัตรูสัมพันธ์	ปรับแก้เนื้อหา
เรื่องที่ 10 โรคที่สำคัญของสัมพันธ์	แก้ไขคำผิดคำถูก

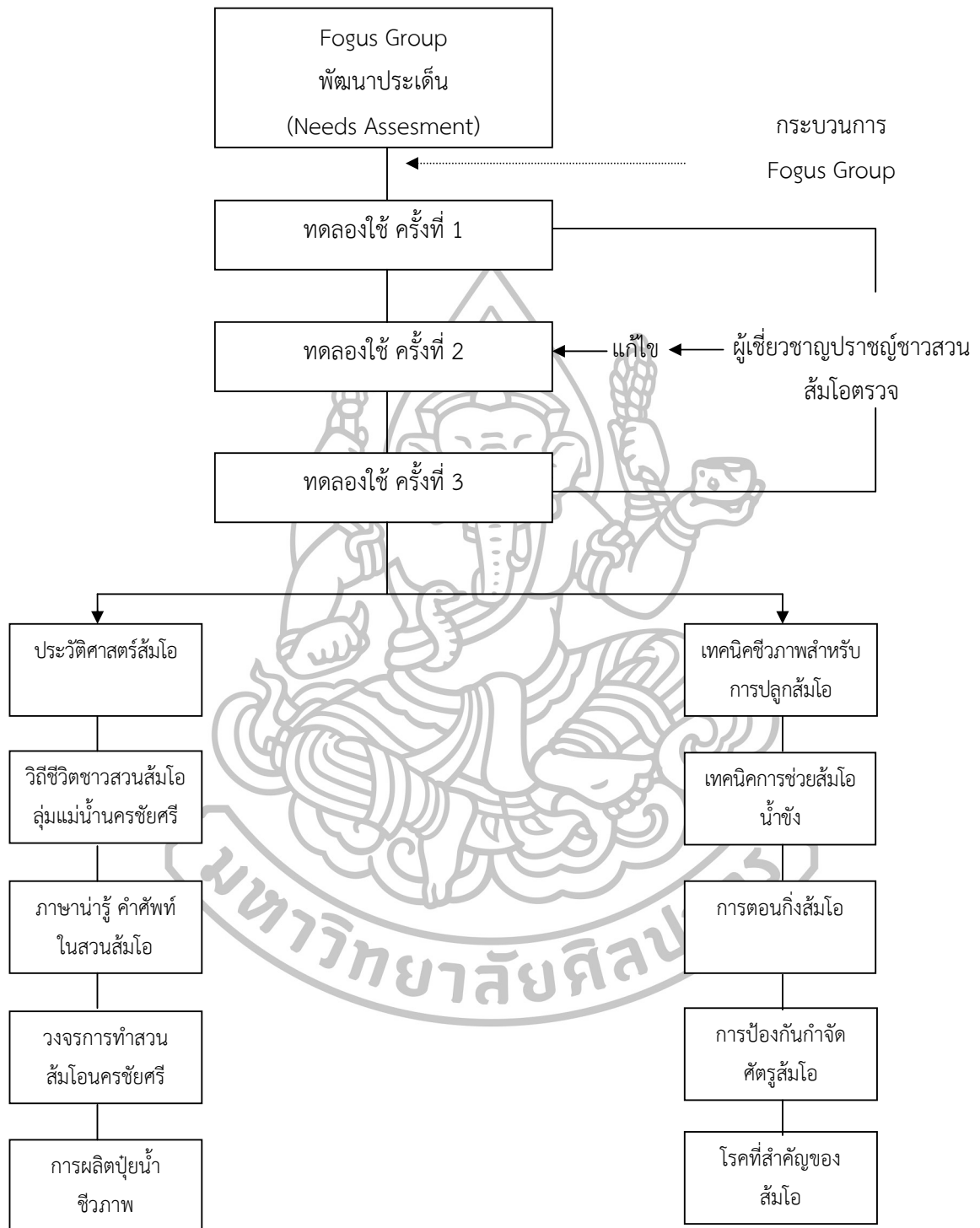
การนำสื่อทดลองใช้กับปราชญ์ชาวสวนส้มโอ ครั้งที่ 3

ผู้วิจัยได้นำเอกสารความรู้ไปปรับแก้ไขเนื้อหาและรูปแบบตามที่ปราชญ์ชาวสวนส้มโอได้แนะนำแล้ว ผู้วิจัยได้จัดสนทนากลุ่มปราชญ์ชาวสวนส้มโอ ครั้งที่ 3 เพื่อให้ปราชญ์ชาวสวนส้มโอได้ทดลองใช้สื่อเอกสารความรู้และให้คำแนะนำ ปรับแก้ไขให้เอกสารความรู้เป็นสื่อที่สมบูรณ์มากยิ่งขึ้น ปราชญ์ชาวสวนส้มโอเห็นว่าเอกสารความรู้ที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นมีความสมบูรณ์เหมาะสมสำหรับการนำไปใช้ อาจมีปรับแก้ไขบ้างเล็กน้อย ดังต่อไปนี้

ตารางที่ 31 ข้อเสนอแนะสื่อเอกสารความรู้ของปราชญ์ชาวสวนส้มโอในการทดลองครั้งที่ 3

เอกสารความรู้	ข้อเสนอแนะ
เรื่องที่ 1 ประวัติศาสตร์ส้มโอ	ไม่มีข้อแก้ไข
เรื่องที่ 2 วิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี	ไม่มีข้อแก้ไข
เรื่องที่ 3 ภาษานำรู้ คำศัพท์ในสวนส้มโอ	ปรับขนาดและสีตัวอักษร
เรื่องที่ 4 วงจรการทำสวนส้มโอนครชัยศรี	ไม่มีข้อแก้ไข
เรื่องที่ 5 การผลิตปุ๋ยน้ำชีวภาพ	ไม่มีข้อแก้ไข
เรื่องที่ 6 เทคนิคชีวภาพสำหรับการปลูกส้มโอ	ไม่มีข้อแก้ไข
เรื่องที่ 7 เทคนิคการช่วยส้มโอน้ำขัง (น้ำท่วม)	ปรับแก้ไขเนื้อหา
เรื่องที่ 8 การตอนกิ่งส้มโอ	ไม่มีข้อแก้ไข
เรื่องที่ 9 การป้องกันกำจัดศัตรูส้มโอ	ปรับขนาดและสีตัวอักษร
เรื่องที่ 10 โรคที่สำคัญของส้มโอ	ไม่มีข้อแก้ไข

ผู้วิจัยได้นำสื่อเอกสารความรู้ที่สมบูรณ์แล้วนำไปใช้ในการจัดกระบวนการเสริมพลังชุมชนเพื่ออนุรักษ์และฟื้นฟูวิถีชีวิตชาวสวนส้มโอให้แก่เกษตรกรชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี และจะได้นำไปเผยแพร่ยังหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องต่อไป

ภาพที่ 19 ขั้นตอนการพัฒนาเอกสารความรู้เกี่ยวกับสั้โม

2. สมมติฐานสู่กระบวนการวิจัย และการให้ความสำคัญกับกระบวนการเวทีเสริมความรู้

การออกแบบให้ความรู้เพื่อคืนข้อมูลและเป็นกระบวนการเสริมพลังแก่ชาวสวนส้มโอ ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองนั้น โดยผู้วิจัยมุ่งหวังที่จะเป็นการพัฒนาองค์ความรู้จากท้องถิ่น และประสบการณ์จริง แล้วค่อยๆ พัฒนาองค์ความรู้ และกระบวนการศึกษาเรียนรู้เพื่อเสริมพลังให้ชาวสวนส้มโอ กระบวนการวิจัยดังกล่าวจึงประกอบด้วยความมุ่งหมายสำคัญ คือ

ประการแรก เป็นการพัฒนาองค์ความรู้ สร้างสำนึกร่วมของชุมชนชาวสวนส้มโอ และความเหนียวแน่นของความเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ของชาวสวน

ประการที่สอง เป็นความรู้ต่างๆ ที่เกิดขึ้นทั้งจากเอกสารความรู้ที่ผู้วิจัยได้เผยแพร่จำนวน 10 เรื่องและองค์ความรู้ และประสบการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นระหว่างกระบวนการวิจัย สิ่งเหล่านี้จะเป็นประสบการณ์ให้ชุมชนได้เกิดประเด็นในการปรึกษาหารือ และเป็นแนวปฏิบัติที่สามารถนำกลับไปใช้ได้ตามสถานการณ์ที่ตนมีประสบการณ์เกี่ยวข้อง

การเตรียมตัวของผู้วิจัย และบทบาทอย่างมีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัย

เพื่อให้สอดคล้องกับกระบวนการวิจัยเสริมพลัง ผู้วิจัยได้กำหนดบทบาทตนเองในฐานะผู้วิจัยโดยวางบทบาทเป็นผู้อำนวยความสะดวกกระบวนการ (Facilitator) คอยติดตามและสนับสนุนทางความรู้ที่ได้ศึกษาและอำนวยความสะดวกต่อกระบวนการต่างๆ ระหว่างการดำเนินการวิจัยให้เอื้อต่อการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน เช่น การออกแบบการสนทนากลุ่มที่ให้เป็นลักษณะของการคืนข้อมูล และเรียนรู้ทั้ง 2 ฝ่าย การเตรียมเอกสาร และข้อมูลที่สำคัญเพื่อให้ข้อมูลเบื้องต้นสำหรับการสนทนากลุ่ม ทั้งเรื่องเอกสารที่มาจากทางการ และเอกสารที่ผู้วิจัยได้พัฒนาขึ้นจากเวทีต่อเวที ทั้งนี้เพื่อให้การสนทนาไม่เริ่มต้นจากศูนย์ ด้านการเป็นนักวิจัยสิ่งสำคัญที่ผู้วิจัยได้เตรียมคือกระบวนการเก็บและรวบรวมข้อมูลต่างๆ ได้แก่ การเตรียมประเด็นการปรึกษาหารือ การคัดเลือกกลุ่มเป้าหมายผู้เข้าร่วมประชุม การคอยจับประเด็นและสรุปข้อมูลย้อนกลับระหว่างการประชุม การบันทึกข้อมูลทั้งเสียงลายลักษณ์อักษร และภาพนิ่งต่างๆ ซึ่งข้อมูลแต่ละครั้งของการสนทนากลุ่ม และสัมภาษณ์เชิงลึกจะเป็นข้อมูลตั้งต้นสำหรับเวทีและการสนทนาครั้งต่อไป และประการสุดท้ายที่ผู้วิจัยได้ให้ความสำคัญต่อบทบาทระหว่างการสนทนากลุ่มคือการวางบทบาทเป็นนักการศึกษา ออกแบบกระบวนการทั้งหมดให้เป็นกระบวนการเรียนรู้ และเป็นเงื่อนไขในการแบ่งปันประสบการณ์ระหว่างกันทุกฝ่ายทั้งชาวสวน หน่วยงานเกี่ยวข้อง ผู้วิจัยเอง และเครือข่ายต่างๆ ที่เข้าไปเรียนรู้กับชุมชนชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี

ด้านการเตรียมตัวของผู้วิจัยระหว่างการทำเวทีเรียนรู้ ทั้งการสัมภาษณ์ การทำกระบวนการกลุ่มเพื่อเก็บข้อมูล และเสริมกระบวนการเรียนรู้ นั้น ผู้วิจัยได้ให้ความสำคัญหลายประการ ดังนี้

ประการแรก การทบทวนองค์ความรู้เบื้องต้นที่มีอยู่แล้ว เช่น ประวัติศาสตร์ และพัฒนาการที่มีการวิจัยและรายงานไว้แล้วเพื่อเป็นการทำความเข้าใจเบื้องต้น

ประการที่สอง การศึกษาและทำความเข้าใจกับกลุ่มที่จะร่วมสนทนากลุ่ม หรือที่จะจัดทำกระบวนการเสริมพลัง ทั้งนี้เพื่อเป็นการวิเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้น อีกทั้งจะเป็นการเตรียมข้อมูลให้เพียงพอ เหมาะสมกับกลุ่มที่เข้าไปศึกษาด้วย

ประการที่สาม การเตรียมเอกสารและข้อมูล รวมทั้งสื่อต่างๆ ทั้งที่เป็นเอกสารที่พร้อมที่จะเผยแพร่ และสื่อ PowerPiont ที่สามารถจะนำเสนอได้อย่างรวดเร็ว

ประการที่สี่ การจัดทำกำหนดการต่างๆ เพื่อให้ได้ประเด็นในการพูดคุย การคืนข้อมูลได้อย่างถูกต้องและบริหารเวลาให้มีประสิทธิภาพที่สุด ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสถานการณ์กลุ่ม และความสะดวก

ประการที่ห้า การดำเนินการสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่ม และการจัดกระบวนการเพื่อเสริมพลังให้กับกลุ่มตามโอกาสต่างๆ การวางบทบาทผู้วิจัยจะเป็นผู้สังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม หรือบางโอกาสจะเป็นผู้ดำเนินการประชุมเอง (Moderator) เพื่อนำการสนทนาและการให้ข้อมูลต่างๆ ตามโอกาส

ประการที่หก การสรุปประเด็นและสะท้อนข้อมูลกลับเพื่อให้ผู้เข้าร่วมเวทีได้ข้อมูลจากที่ได้พูดคุย จากนั้นผู้วิจัยจะนำข้อมูลมาประมวลสังเคราะห์เป็นข้อมูลการวิจัยในลำดับต่อไป

กระบวนการต่างๆ เป็นการอำนวยความสะดวกให้เกิดการเรียนรู้ซึ่งกันและกันระหว่างการดำเนินการวิจัย อีกทั้งข้อมูลต่างๆ ที่เกิดขึ้นจากเวทีจะมีการตรวจสอบความถูกต้องอย่างต่อเนื่อง ซึ่งผู้วิจัยได้วางบทบาทของตนเองระหว่างการเก็บข้อมูลดังกล่าวข้างต้นในทุกกระบวนการวิจัย

การนำเสนอ เพื่อคืนข้อมูลแก่ชุมชน

ผู้วิจัยให้ความสำคัญกับการคืนข้อมูลกับพื้นที่ทั้งจากการเตรียมข้อมูลไว้ล่วงหน้าและระหว่างกระบวนการศึกษา หรือกระบวนการเสริมพลัง รูปแบบการให้ข้อมูลย้อนกลับผู้วิจัยจะคืนข้อมูลทั้งอย่างเป็นทางการโดยจะแนะนำตัว แจ้งที่มาของการศึกษา วัตถุประสงค์ และสิ่งที่ได้ศึกษาเบื้องต้นเพื่อให้เป็นข้อมูลในการพูดคุย อีกทั้งเป็นการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล เช่น ประวัติศาสตร์บอกเล่า ชื่อบุคคลและสถานที่ที่เกี่ยวข้อง กระบวนการต่างๆ เป็นการเรียนรู้ร่วมกันทั้งต่อผู้วิจัยและผู้เข้าร่วมการสนทนากลุ่ม และตอนท้ายของกระบวนการ ผู้วิจัยจะเป็นผู้สรุปประเด็นและสอบถามความถูกต้องอีกครั้ง ในกรณีการให้ข้อมูลย้อนกลับอย่างไม่เป็นทางการ เช่น การพูดคุยสนทนาอย่างไม่มีเค้าโครงเพื่อตรวจสอบความรู้ของผู้วิจัยเอง นอกจากนี้ยังมีเอกสารความรู้ต่างๆ

ที่ผู้วิจัยมอบให้กับผู้เข้าสนทนากลุ่ม และเข้ากระบวนการเรียนรู้ตามโอกาส เป็นอีกมิติหนึ่ง que ผู้วิจัยได้กำหนดให้เป็นการคืนข้อมูลแก่พื้นที่ระหว่างกระบวนการวิจัย

กระบวนการจัดการความรู้ และการบริการชุมชนเรียนรู้เพื่อเสริมพลัง

ด้วยกระบวนการวิจัยได้ถูกออกแบบให้การจัดการความรู้ (Knowledge Management) เป็นเครื่องมือสำคัญที่จะใช้ในทุกระบวนการวิจัยตั้งแต่การถอดบทเรียนบริษัท กระบวนการถอดบทเรียนจากชุมชนแนวปฏิบัติ หรือชุมชนเรียนรู้ (Community of Practice or Community Learning) เพื่อสกัดความรู้จากประสบการณ์และพัฒนาเป็นองค์ความรู้เสริมพลังคืนกลับแก่ชุมชน โดยมุ่งหวังการออกแบบกระบวนการต่างๆ จะเป็นอีกมิติหนึ่งของการส่งเสริมให้ชุมชนได้เกิดพื้นฐานของสังคมและชุมชนที่จัดการกับความเปลี่ยนแปลงโดยมีฐานความรู้ โดยเฉพาะประเด็นความรู้ที่เกิดจากพื้นที่จริง ตามนัยยะทางการจัดการความรู้แล้วถือว่าการสร้างความรู้ผ่านกระบวนการปฏิบัติ

ผู้วิจัยได้ออกแบบ และประยุกต์ใช้กระบวนการจัดการความรู้สอดแทรกระหว่างเสริมพลังการเรียนรู้ โดยการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมระหว่างผู้วิจัย ชุมชน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องตามโอกาสต่างๆ ดังนี้

ขั้นตอนแรก ผู้วิจัยจะให้ความสำคัญกับการฟัง ใช้กระบวนการฟังอย่างลึกซึ้ง (Deep Listening) เริ่มต้นจากการฟังชาวบ้านและปราชญ์ชาวบ้าน สร้างความไว้วางใจ สร้างความคุ้นเคย และความเชื่อมั่นให้กับกลุ่มเป้าหมายที่จะเข้าไปร่วมศึกษา ให้ชุมชนได้รับรู้ถึงเจตนาและวัตถุประสงค์ตลอดถึงประโยชน์ที่ชุมชนจะได้ กระบวนการฟังที่ดีจึงเป็นจุดเริ่มของกระบวนการจัดการความรู้ที่ถุกนำมาใช้ทุกระบวนการวิจัย

ขั้นตอนที่สอง มีความสอดคล้องกับการวางบทบาทของผู้วิจัยดังได้กล่าวไว้แล้วข้างต้น ผู้วิจัยวางบทบาทตนเองเป็นนักจัดการความรู้ โดยเปลี่ยนสภาพการเป็นนักวิจัย (Researcher) ที่มุ่งศึกษาและเก็บข้อมูลตามกระบวนการวิจัยอย่างเดี๋ยวเปลี่ยนเป็นการวางบทบาทเป็นผู้อำนวยความสะดวก (Facilitator) กำหนดประเด็นการพูดคุย ให้ข้อคิดและจัดกระบวนการเรียนรู้ให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างสร้างสรรค์ โดยให้ความสำคัญกับความรู้ที่เป็นประสบการณ์ของแต่ละคน สะท้อนมุมมองและความรู้ที่ได้รับจากภายนอกและความรู้ประสบการณ์ของชุมชน การจับประเด็น และให้ข้อมูลย้อนกลับ อีกนัยหนึ่งกระบวนการต่างๆ นี้ ผู้วิจัยได้ประยุกต์ใช้กระบวนการพูดคุยแบบสุนทรียสนทนา (Dialogue) ที่ให้ความสำคัญกับประเด็นที่ชุมชนให้ความสำคัญและอภิปราย สร้างความไว้วางใจ จากนั้นสรุปประเด็นร่วมกันโดยเฉพาะประเด็นวิถีมุมปัญญา และการเรียนรู้ที่จะเกิดขึ้นทุกมิติของกระบวนการ การจัดการความรู้ดังกล่าวถือว่าเป็นมิติหนึ่งของการตอบสนองต่อสถานการณ์เฉพาะ ด้านการเรียนรู้ร่วมกันจะมีการตั้งคำถามเพื่อให้มีการสืบสวนย้อนกลับของข้อมูล

ซึ่งความรู้ที่เกิดขึ้นจากเวทีจะถูกตรวจสอบอย่างเป็นระบบระหว่างกระบวนการจัดการความรู้ดังกล่าว

ขั้นตอนที่สาม ผู้วิจัยจะตั้งประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา โดยเฉพาะประเด็น ภูมิปัญญา และกระบวนการอนุรักษ์และฟื้นฟูเพื่อให้ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ผู้เข้าร่วมสนทนา และผู้เข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้ทั้งหมดได้พูดคุยหารือร่วมกัน จากนั้นจึงสรุปประเด็นที่สอดคล้องกันเพื่อให้ได้หมวดหมู่ของข้อมูลที่ง่ายต่อการจัดการความรู้ในตอนท้ายที่สุด

ขั้นตอนที่สี่ ผู้วิจัยจะให้ความสำคัญกับการเก็บข้อมูลแบบสื่อสาร 2 ทาง (Two Way Communication) โดยประยุกต์ใช้สื่ออย่างง่ายสำหรับการเก็บข้อมูล เช่น การนำกระดาษปริตซาร์จ สำหรับการบันทึกข้อมูลระหว่างการประชุม การใช้บัตรคำเพื่อให้ผู้เข้าร่วมได้บันทึกและพูดคุย จากนั้นค่อยรวบรวมเอกสารและเครื่องมือทั้งหมดมาบันทึกอย่างเป็นระบบอีกครั้งหนึ่ง

ขั้นตอนที่ห้า การจัดการกระบวนการจัดการความรู้ในรูปแบบของชุมชนเรียนรู้หรือชุมชนแนวปฏิบัติ (Community of Practice) โดยใช้ประเด็นวิถีภูมิปัญญาและการอนุรักษ์ ฟื้นฟูเป็นประเด็นร่วม (Domain) ของการพูดคุย การคัดเลือกเอาผู้มีประสบการณ์ตรงและอาศัยอยู่ในพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองเป็นกลุ่มชุมชนเรียนรู้ (Community) และถือเอาองค์ความรู้และบทเรียนจากกระบวนการเป็นแนวปฏิบัติ (Practice) และเป็นข้อมูลจากพื้นที่ที่จะนำไปสู่การสังเคราะห์ในลำดับต่อไป

ขั้นตอนที่หก ผู้วิจัยได้ประยุกต์ใช้กระบวนการสรุปบทเรียนแบบหลังปฏิบัติการ หรือ AAR (After Action Review) สำหรับการสรุปบทเรียนทั้งจากการประชุมแต่ละครั้ง เพื่อให้ได้บทสรุปและข้อเสนอแนะในแต่ละครั้ง

การประเมินและสะท้อนบทเรียน

ผู้วิจัยได้บูรณาการการประเมินและสะท้อนกลับอยู่ในทุกมิติของกระบวนการ ดังได้กล่าวมาแล้วคือการตั้งประเด็นเพื่อสะท้อนบทเรียนผ่านเครื่องมือประเมินหลังปฏิบัติการ (After Action Review) การประเมินดังกล่าวผู้วิจัยได้กำหนดประเด็นคำถามสรุปบทเรียน 3 ประเด็นหลักคือ (1) ระหว่างกระบวนการพูดคุยท่านได้เรียนรู้อะไรบ้าง (2) สิ่งที่ได้เรียนรู้สามารถที่จะนำกลับไปใช้ใน ชีวิตประจำวันได้อย่างไรบ้าง (3) จะพัฒนาการเรียนรู้วิถีภูมิปัญญาได้อย่างเป็นรูปธรรมในฐานะที่เป็นคนในชุมชนจะนำไปพัฒนาสวนส้มโอได้อย่างไรบ้าง ผลการสะท้อนบทเรียนมีหลายมิติที่เป็นประเด็นศึกษา ดังนี้

ด้านการเรียนรู้ ได้เรียนรู้อะไรบ้าง

1. เกิดการเรียนรู้และรับรู้ถึงประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และประวัติศาสตร์ส้มโอและที่มาของส้มโอในพื้นที่ ทำให้เรียนรู้ถึงรากเหง้าและเกิดความภาคภูมิใจในท้องถิ่นของตนเอง

“...ถ้าเอาด้านคุณภาพ คิดว่าสามพรานดีกว่าที่อื่น เพราะเขตพื้นที่แถวสามพรานเป็นเขตพื้นที่ราบลุ่ม แต่จริงๆแล้วเมื่อก่อนไม่ใช่ของสามพรานหรอก แต่เป็นของอ้อมใหญ่เค้า อ้อมใหญ่เค้าอันดับหนึ่งมาก่อนและความเสื่อมโทรมของการใช้ปุ๋ยเคมี เลยทำให้มาบุมทางนี้แทน แล้วพื้นที่ของเราเป็นพื้นที่แบบราบลุ่มแม่น้ำ ธาตุอาหารเลยดีกว่า...” (สนทนากลุ่มเมื่อวันที่ 15 พฤศจิกายน 2555)

2. เรียนรู้วิธีการดูแลรักษาส้มโอหลังจากประสบวิกฤตการณ์น้ำท่วมได้อย่างถูกวิธี

“...ก็มีเกษตรกรตำบลเราก้เชิญอาจารย์มาให้ความรู้ในการดูแลส้มโอหลังน้ำท่วม ก็คิดว่า เป็นกิจกรรมที่มีประโยชน์...” (สนทนากลุ่มเมื่อวันที่ 15 พฤศจิกายน 2555)

3. เรียนรู้รูปแบบการจัดการการรวมกลุ่ม เช่น การรวมกลุ่มส้มโอ

“...เกษตรกรมีนโยบายให้เกษตรกรรวมกลุ่มส้มโอกัน เนี่ยเพิ่งเลือกประธานกลุ่มส้มโอไปเค้าว่าจะได้มีอำนาจต่อรองราคาได้...” (สนทนากลุ่มเมื่อวันที่ 15 พฤศจิกายน 2555)

4. ได้รู้จักเครือข่าย ทั้งเครือข่ายในพื้นที่และเครือข่ายภายนอกมากขึ้น

“...ช่วงน้ำท่วมก็มีหน่วยงานภายนอกเข้ามาช่วยหลายหน่วยงานเหมือนกันนะ ก็ทำให้มีเครือข่ายมากขึ้น...” (สนทนากลุ่มเมื่อวันที่ 15 พฤศจิกายน 2555)

ด้านการนำไปใช้จริงในพื้นที่มีอะไรบ้าง

1. ได้วิธีปฏิบัติในการดูแลบำรุงรักษาส้มโอ และการทำปุ๋ยชีวภาพซึ่งชาวสวนสามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้จริง

“...ปุ๋ยชีวภาพทำเองไม่ยาก ต้นทุนก็ประหยัดหาได้ในท้องถิ่น แล้วก็ใช้ได้ผลนะ...” (สนทนากลุ่มเมื่อวันที่ 15 พฤศจิกายน 2555)

ด้านประโยชน์ต่อพื้นที่ชาวสวนโดยรวมมีอะไรบ้าง

1. เป็นแหล่งความรู้และเป็นการประชาสัมพันธ์เผยแพร่วิถีชาวสวนส้มโอให้กับบุคคลทั่วไป

“...สวนส้มโอของเราเป็นแหล่งปลูกส้มโอที่มีชื่อเสียงนะ ก็เป็นแหล่งเรียนรู้ด้านเกษตรให้กับผู้ที่สนใจได้ ตอนนี้นักมีรถรางท่องเที่ยวเชิงเกษตรพานักท่องเที่ยวนั่งรถรางมาชมสวนส้มโอกันไปถึงทรงคนองโน้นแหละ....” (สนทนากลุ่มเมื่อวันที่ 15 พฤศจิกายน 2555)

2. หากชาวสวนส้มโอหันมาใช้ปุ๋ยชีวภาพมากขึ้นจะทำให้สามารถลดการใช้สารเคมีซึ่งเป็นอันตรายต่อสุขภาพได้

“...ปุ๋ยอินทรีย์จะให้รสชาติดีกว่า ถ้าเราใส่ปุ๋ยเคมีที่นำเข้าจากบริษัทนอร์เวย์ และกลุ่มที่ใส่ปุ๋ยยูเรียจะทำให้มีรสชาติเปรี้ยว แต่ถ้าใส่ปุ๋ยอินทรีย์ และเมื่อสมัยก่อนที่ใส่ปาล์มหมักส้มโอจะมีรสชาติหวาน มันต่างกันที่เมื่อใส่ปุ๋ยเคมีจะทำให้ต้นไม้งามเร็วแต่สภาพดินมันจะเสีย เพราะปุ๋ยเคมีได้มาจากกากน้ำมัน จะมีหินปูนถ้าเราใส่นานๆ ดินจะแข็ง ต้นไม้ก็จะเสื่อมโทรมเร็ว ถ้าเป็นปุ๋ยอินทรีย์มันจะเป็นสารจากธรรมชาติใส่ไปแล้วสภาพดินจะไม่เสื่อมโทรม ลักษณะต้นไม้งามก็อาจจะช้ากว่าการใส่ปุ๋ยเคมี แต่ก็งามทนกว่า และเขียวทนกว่าเยอะ...” (สนทนากลุ่มเมื่อวันที่ 15 พฤศจิกายน 2555)

ข้อเสนอแนะอื่นๆ ต่อการพัฒนางานองค์ความรู้ให้แก่ชาวสวนส้มโอ

1. ควรมีการต่อยอดในการจัดทำแผนพับความรู้ในเรื่องอื่นๆ เกี่ยวกับส้มโอต่อไป

“...บ้านเรายังไม่ค่อยมีใครทำสื่ออะไรแจกเท่าไร มีแต่ที่เกษตรตำบลทำมาแจกบ้าง แต่รูปแบบของเค้าจะเป็นเอกสารธรรมดา ถ้าน้องเอาไปทำสื่อสวยๆ มีเนื้อหาดีๆ มาแจกชาวสวนเราก็คงจะดีนะ....” (สนทนากลุ่มเมื่อวันที่ 15 พฤศจิกายน 2555)

2. ควรมีศูนย์การเรียนรู้ส้มโอเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ให้กับเกษตรกรชาวสวนส้มโอ ตลอดจนลูกหลานชาวสวนส้มโอ และผู้ที่สนใจ

“...ก็เห็นมีแนวคิดในการจัดตั้งสมาคมส้มโอนครชัยศรีกันนะ ส่วนศูนย์การเรียนรู้ส้มโอเนี่ยคงต้องให้สมาคมเสร็จก่อนค่อยว่ากัน....” (สนทนากลุ่มเมื่อวันที่ 15 พฤศจิกายน 2555)

สรุป กระบวนการพัฒนาการเรียนรู้ และข้อสังเกตต่อกระบวนการ

การพัฒนางานองค์ความรู้และกระบวนการเรียนรู้เสริมพลังระหว่างการทำนิตการวิจัย (Knowledge Translation Interventions/Educational Intervention) ผู้วิจัยได้เริ่มและพัฒนาจากการเก็บข้อมูลอย่างมีส่วนร่วม กระบวนการต่างๆ เป็นการพัฒนาและสะท้อนการเรียนรู้ที่สำคัญ

ระหว่างกระบวนการวิจัย อย่างไรก็ตามกระบวนการต่างๆ ผู้วิจัยได้ออกแบบให้สอดคล้องกับวิถีชุมชนที่ดำเนินไปอย่างปกติ เช่น การประชาคมหมู่บ้าน หน่วยงานองค์กรต่างๆ เข้ามาประชุมและจัดเวทีวิชาการ เป็นต้น ดังรายละเอียดในหัวข้อศึกษาต่อไป

ส่วนที่ 2 การปฏิบัติการพื้นที่กรณีศึกษา

ผลการศึกษาและสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม (Participatory Observation and Filednote) ในพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองถึงรูปแบบและกระบวนการเสริมศักยภาพของชุมชนชาวสวนหลังวิกฤตปีพ.ศ.2554 ตั้งแต่หลังน้ำลดและชุมชนได้เริ่มเข้าสู่กระบวนการฟื้นฟูพบว่าในพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง จังหวัดนครปฐม เป็นพื้นที่ที่หน่วยงานราชการ ภาคเอกชน และหน่วยงานอื่นๆ ต่างก็ให้ความสนใจเข้ามาให้ความช่วยเหลือทั้งรูปแบบเฉพาะหน้าเพื่อแก้ปัญหาและบรรเทาความเดือดร้อนของชาวสวน ทั้งการวางแผนระยะสั้น เช่น การจัดเวทีประชาคมระดับหมู่บ้านขององค์การบริหารส่วนตำบลทั้ง 2 แห่งเพื่อสำรวจและรับฟังปัญหาของพื้นที่และจัดทำแผนเสนองบประมาณขอรับค่าชดเชยและความช่วยเหลือด้านอื่นๆ จากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง นอกจากนี้ยังมีหน่วยงานอื่นๆ ให้ความสนใจและลงพื้นที่ร่วมวางแผนและจัดทำข้อเสนอเชิงนโยบายในการแก้ปัญหาระยะยาว เช่น กรมวิชาการเกษตร สำนักงานเกษตรจังหวัด หรือแม้กระทั่งแกนนำชุมชนที่ได้มีการประชุมปรึกษาหารือเพื่อสรุปเป็นข้อเสนอในการหาแนวทางการแก้ปัญหาและฟื้นฟูภูมิปัญญาส้มโอ

กระบวนการต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนดำเนินไปอย่างต่อเนื่องและเป็นธรรมชาติทั้งจากกลไกภาครัฐที่มีแผนนโยบายส่วนกลาง (Top Down) โดยเฉพาะหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการเกษตร นอกจากนี้ในส่วนของชุมชนซึ่งได้มีการเคลื่อนไหวเพื่อแก้ปัญหาและฟื้นฟูส้มโอในลักษณะชุมชนปฏิบัติ (Community of Practice) เพื่อฟื้นฟูส้มโอเป็นรายกลุ่ม เช่น การหาต้นตอชดเชยพันธุ์ที่ถูกล้างน้ำท่วม การเตรียมปรับสภาพดิน การปลูกพืชเพื่อปรับสภาพดินระหว่างการรอผลสวน เป็นต้น

กระบวนการต่างๆ ที่เกิดขึ้นอาจกล่าวได้ว่าเป็นรูปแบบของกิจกรรมชุมชน (Local Pattern of Activity) ที่ดำเนินไปอย่างเป็นธรรมชาติ ซึ่งเป็นรูปแบบหนึ่งที่ผู้วิจัยได้ร่วมสังเกตและร่วมกระบวนการ และบางกิจกรรมผู้วิจัยได้ออกแบบกระบวนการเสริมความรู้เพื่อสรุปบทเรียนและจัดการความรู้ (Lessons Learned & Knowledge Management) เป็นกิจกรรมเสริมที่ออกแบบเพื่อให้กลมกลืนไปกับชุมชนที่ดำเนินการอยู่แล้ว อาจกล่าวได้ว่ากระบวนการต่างๆ เหล่านี้เป็นกระบวนการเสริมพลัง (Intervensional Empowerment) ที่เกิดขึ้นระหว่างกระบวนการฟื้นฟูส้มโอของชาวสวนนครชัยศรี ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง มีรายละเอียดดังนี้

กระบวนการเสริมพลังชุมชนเพื่ออนุรักษ์และฟื้นฟูวิถีชีวิตชาวสวนส้มโอ

1. การถอดบทเรียน: การสืบสานภูมิปัญญาและการอนุรักษ์ ฟื้นฟูสวนส้มโอ ลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีอย่างมีส่วนร่วม (ปราชญ์ชาวสวนส้มโอ)

ความสำคัญและที่มา

โครงการนี้เป็นกระบวนการที่ผู้วิจัยดำเนินการในพื้นที่โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะเป็นเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การถอดบทเรียนและค้นหาแนวทางการสืบสานภูมิปัญญาสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี และเป็นเวทีคืนข้อมูลองค์ความรู้ภูมิปัญญาสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีให้กับพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง ในวันที่ 28 เมษายน 2556 ผู้วิจัยทำหน้าที่เป็นผู้ออกแบบกระบวนการ เป็นวิทยากรกระบวนการโดยสอดแทรกภูมิปัญญาส้มโอ นครชัยศรี และการอนุรักษ์ ฟื้นฟูส้มโอ นครชัยศรีหลังวิกฤตการณ์อุทกภัยปีพ.ศ. 2554 ผ่านสื่อแผ่นพับความรู้ 10 ชุดที่ผู้วิจัยได้จัดทำขึ้น ดังนี้ เอกสารการเรียนรู้ที่ 1 เรื่อง ประวัติศาสตร์ส้มโอ เอกสารการเรียนรู้ที่ 2 เรื่อง วิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี เอกสารการเรียนรู้ที่ 3 ภาษานำรู้ คำศัพท์ในสวนส้มโอ เอกสารการเรียนรู้ที่ 4 วงจรการทำสวนส้มโอ นครชัยศรี เอกสารการเรียนรู้ที่ 5 การผลิตปุ๋ยน้ำชีวภาพ เอกสารการเรียนรู้ที่ 6 เทคนิคชีวภาพสำหรับการปลูกส้มโอ เอกสารการเรียนรู้ที่ 7 เทคนิคการช่วยส้มโอน้ำขัง (น้ำท่วม) เอกสารการเรียนรู้ที่ 8 การตอนกิ่งส้มโอ เอกสารการเรียนรู้ที่ 9 การป้องกันกำจัดศัตรูส้มโอ และเอกสารการเรียนรู้ที่ 10 โรคที่สำคัญของส้มโอ

กระบวนการและกิจกรรม

ผู้วิจัยแนะนำตัวและสร้างความคุ้นเคยกับปราชญ์ชาวสวนส้มโอทุกท่าน และชี้แจงรายละเอียดการทำงานวิจัยในครั้งนี้ กระบวนการที่ผู้วิจัยได้ดำเนินการในครั้งนี้ มีรูปแบบดังต่อไปนี้
ผสมผสานระหว่างการจัดการความรู้ (KM: Knowledge Management) และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในชุมชนนัปฏิบัติ CoP (Community of Practice) โดยนักวิจัยเป็นวิทยากรกระบวนการ

เครื่องมือสำคัญคือการสนทนา (Dialogue) และการบันทึกข้อมูลระหว่างกระบวนการด้วยแผนที่ทางความคิด (Mind Mapping) โดยนักวิจัยทำหน้าที่เป็นผู้อำนวยความสะดวก โดยมีกำหนดการ ดังนี้

สถานที่: ลังส้มโอของนายธนพล พลับวังกล้า ตำบลทรงคนอง จังหวัดนครปฐม

10.00 – 10.30 น.	นักวิจัยแนะนำตัว บอกวัตถุประสงค์และบอกเล่าประวัติศาสตร์ส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีจากการศึกษาเอกสารที่นักวิจัยได้ศึกษาค้นคว้ามาแล้ว
10.30 – 11.30 น.	ถอดบทเรียนและแลกเปลี่ยนประสบการณ์ภูมิปัญญาการทำสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี

เทคนิค : Dialogue & Mind Mapping

11.30 – 12.00 น.   สรุบทเรียนและคืนข้อมูลแก่พื้นที่

การเตรียมผู้ให้ข้อมูลสำคัญและการเตรียมพื้นที่ศึกษา

ผู้เข้าร่วมกระบวนการในครั้งนี้ เป็นปราชญ์ชาวสวนส้มโอตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองซึ่งเป็นผู้ที่มีประสบการณ์การทำสวนส้มโอ 10 ปี ขึ้นไป เข้าร่วมในกระบวนการดังกล่าว ดังนี้

ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นกับชุมชน

ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นกับชุมชนจากการดำเนินโครงการในครั้งนี้ มีดังต่อไปนี้

1. ได้เรียนรู้ทุนทางสังคม (Social Capitals) และเกิดการเชื่อมโยงเครือข่ายกับปราชญ์ชาวสวนส้มโอในพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง

2. ได้บทเรียนและแนวทางสืบสานภูมิปัญญาสวนส้มโอกลุ่มแม่บ้านนครชัยศรี ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง

3. ได้องค์ความรู้ภูมิปัญญาสวนส้มโอกลุ่มแม่บ้านนครชัยศรีจากการปฏิบัติ

ข้อเสนอและข้อสังเกต

1. เกิดกระบวนการเรียนรู้การสืบทอดวิถีภูมิปัญญาโดยการระดมจากข้างในชุมชน

2. เกิดความตระหนักถึงวิกฤตที่มีผลกระทบต่อภูมิปัญญา

3. เกิดความตระหนักในการสืบทอดวิถีภูมิปัญญา และการอนุรักษ์ พื้นฟูวิถีชาวสวนส้มโอ

4. เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างปราชญ์ชาวสวนส้มโอทำให้เกิดองค์ความรู้ใหม่

ในการนำไปประยุกต์ใช้ในพื้นที่

5. เกิดการจัดการชุมชนและการจัดการตนเองภายใต้ภาวะวิกฤต

2. การถอดบทเรียน: การสืบสานภูมิปัญญาและการอนุรักษ์ พื้นฟูสวนส้มโอกลุ่มแม่บ้านนครชัยศรีอย่างมีส่วนร่วม (กลุ่มแกนนำในพื้นที่)

ความสำคัญและที่มา

โครงการนี้เป็นกระบวนการที่ผู้วิจัยดำเนินการในพื้นที่โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะเป็นเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การถอดบทเรียนและค้นหาแนวทางการสืบสานภูมิปัญญาสวนส้มโอกลุ่มแม่บ้านนครชัยศรี และเป็นเวทีคืนข้อมูลองค์ความรู้ภูมิปัญญาสวนส้มโอกลุ่มแม่บ้านนครชัยศรีให้กับพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง ในวันที่ 17 มิถุนายน 2555 ผู้วิจัยทำหน้าที่เป็นผู้ออกแบบกระบวนการ เป็นวิทยากรกระบวนการโดยสอดแทรกภูมิปัญญาสวนส้มโอ นครชัยศรี และการอนุรักษ์พื้นฟูส้มโอ นครชัยศรีหลังวิกฤตการณ์อุทกภัยปีพ.ศ. 2554 ผ่านสื่อแผ่นพับความรู้ 10 ชุดที่ผู้วิจัยได้จัดทำขึ้น ดังนี้ เอกสารการเรียนรู้ที่ 1 เรื่อง ประวัติศาสตร์ส้มโอ เอกสารการเรียนรู้ที่ 2 เรื่อง วิถีชีวิตชาวสวนส้มโอกลุ่มแม่บ้านนครชัยศรี เอกสารการเรียนรู้ที่ 3 ภาษานำรู้ คำศัพท์ในสวนส้มโอ

เอกสารการเรียนรู้ที่ 4 วงจรการทำสวนส้มโอนครชัยศรี เอกสารการเรียนรู้ที่ 5 การผลิตปุ๋ยน้ำชีวภาพ เอกสารการเรียนรู้ที่ 6 เทคนิคชีวภาพสำหรับการปลูกส้มโอ เอกสารการเรียนรู้ที่ 7 เทคนิคการช่วยส้มโอน้ำขัง (น้ำท่วม) เอกสารการเรียนรู้ที่ 8 การตอนกิ่งส้มโอ เอกสารการเรียนรู้ที่ 9 การป้องกันกำจัดศัตรูส้มโอ และเอกสารการเรียนรู้ที่ 10 โรคที่สำคัญของส้มโอ

กระบวนการและกิจกรรม

ผู้วิจัยแนะนำตัวและสร้างความคุ้นเคยกับแกนนำในพื้นที่ทุกท่าน และชี้แจงรายละเอียดการทำงานวิจัยในครั้งนี้ กระบวนการที่ผู้วิจัยได้ดำเนินการในครั้งนี้ มีรูปแบบดังต่อไปนี้

ผสมผสานระหว่างการจัดการความรู้ (KM: Knowledge Management) และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในชุมชนนักปฏิบัติ CoP (Community of Practice) โดยนักวิจัยเป็นวิทยากรกระบวนการ

เครื่องมือสำคัญคือการสนทนา (Dialogue) และการบันทึกข้อมูลระหว่างกระบวนการด้วยแผนที่ทางความคิด (Mind Mapping) โดยนักวิจัยทำหน้าที่เป็นผู้อำนวยความสะดวก และนำสนทนา โดยมีกำหนดการ ดังนี้

สถานที่: บ้านของนายทิม ไทยทวี ตำบลทรงคนอง จังหวัดนครปฐม

10.00 – 10.30 น. นักวิจัยแนะนำตัว บอกวัตถุประสงค์ และบอกเล่าประวัติศาสตร์ส้มโอกลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีจากการศึกษาเอกสารที่นักวิจัยได้ศึกษาค้นคว้ามาแล้ว

10.30 – 11.30 น. ถอดบทเรียนและแลกเปลี่ยนประสบการณ์ภูมิปัญญาการทำสวนส้มโอกลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี

เทคนิค : Dialogue & Mind Mapping

11.30 – 12.00 น. สรุปบทเรียนและคืนข้อมูลแก่พื้นที่

การเตรียมผู้ให้ข้อมูลสำคัญและการเตรียมพื้นที่ศึกษา

ผู้เข้าร่วมกระบวนการในครั้งนี้ เป็นแกนนำในพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง โดยมีนายทิม ไทยทวี ที่ปรึกษาคณะกรรมธิการการเกษตร รัฐสภา และกลุ่มแกนนำในพื้นที่ที่ดำรงตำแหน่งสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล ประธานชมรมผู้สูงอายุ ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน เข้าร่วมในกระบวนการดังกล่าว ดังนี้

ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นกับชุมชน

ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นกับชุมชนจากการดำเนินโครงการในครั้งนี้ มีดังต่อไปนี้

1. ได้เรียนรู้ทุนทางสังคม (Social Capitals) และเกิดการเชื่อมโยงเครือข่ายแกนนำในพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง

2. ได้บทเรียนและแนวทางสืบสานภูมิปัญญาสวนส้มโอกลุ่มแม่บ้านนครชัยศรี ตำบลบางเตย และตำบลทรงคนอง

3. ได้องค์ความรู้ภูมิปัญญาสวนส้มโอกลุ่มแม่บ้านนครชัยศรีจากการปฏิบัติ

ข้อเสนอแนะและข้อสังเกต

1. เกิดกระบวนการเรียนรู้การสืบทอดวิถีภูมิปัญญาโดยการระดมจากข้างในชุมชน
2. เกิดความตระหนักถึงวิกฤตที่มีผลกระทบต่อภูมิปัญญา
3. เกิดความตระหนักในการสืบทอดวิถีภูมิปัญญา และการอนุรักษ์ พันธุ์พืชสวนส้มโอ
4. เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างแกนนำทำให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ในการนำไปประยุกต์ใช้ในพื้นที่
5. ทำให้เกิดการวางแผนและเกิดนโยบายในการอนุรักษ์ พันธุ์สวนส้มโอ
6. เกิดการจัดการชุมชนและการจัดการตนเองภายใต้ภาวะวิกฤต

3. การถอดบทเรียน: การสืบสานภูมิปัญญาและการอนุรักษ์ พันธุ์สวนส้มโอกลุ่มแม่บ้านนครชัยศรีอย่างมีส่วนร่วม (เยาวชนผู้สืบทอดการทำสวนส้มโอ)

ความสำคัญและที่มา

โครงการนี้เป็นกระบวนการที่ผู้วิจัยดำเนินการในพื้นที่โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะเป็นเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การถอดบทเรียนและค้นหาแนวทางการสืบสานภูมิปัญญาสวนส้มโอกลุ่มแม่บ้านนครชัยศรี และเป็นเวทีคืนข้อมูลองค์ความรู้ภูมิปัญญาสวนส้มโอกลุ่มแม่บ้านนครชัยศรีให้กับพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง ในวันที่ 12 พฤษภาคม 2556 ผู้วิจัยทำหน้าที่เป็นผู้ออกแบบกระบวนการ เป็นวิทยากรกระบวนการโดยสอดแทรกภูมิปัญญาสวนส้มโอ นครชัยศรี และการอนุรักษ์พันธุ์สวนส้มโอ นครชัยศรีหลังวิกฤตการณ์อุทกภัยปีพ.ศ. 2554 ผ่านสื่อแผนพับความรู้ 10 ชุด ที่ผู้วิจัยได้จัดทำขึ้น ดังนี้ เอกสารการเรียนรู้ที่ 1 เรื่อง ประวัติศาสตร์ส้มโอ เอกสารการเรียนรู้ที่ 2 เรื่อง วิถีชีวิตชาวสวนส้มโอกลุ่มแม่บ้านนครชัยศรี เอกสารการเรียนรู้ที่ 3 ภาษานำรู้ คำศัพท์ในสวนส้มโอ เอกสารการเรียนรู้ที่ 4 วงจรการทำสวนส้มโอ นครชัยศรี เอกสารการเรียนรู้ที่ 5 การผลิตปุ๋ยน้ำชีวภาพ เอกสารการเรียนรู้ที่ 6 เทคนิคชีวภาพสำหรับการปลูกส้มโอ เอกสารการเรียนรู้ที่ 7 เทคนิคการช่วยส้มโอน้ำขัง (น้ำท่วม) เอกสารการเรียนรู้ที่ 8 การตอนกิ่งส้มโอ เอกสารการเรียนรู้ที่ 9 การป้องกันกำจัดศัตรูส้มโอ และเอกสารการเรียนรู้ที่ 10 โรคที่สำคัญของส้มโอ

กระบวนการและกิจกรรม

ผู้วิจัยแนะนำตัวและสร้างความคุ้นเคยกับกลุ่มเยาวชนผู้สืบทอดการทำสวนส้มโอในพื้นที่ และชี้แจงรายละเอียดการทำงานวิจัยในครั้งนี้ กระบวนการที่ผู้วิจัยได้ดำเนินการในครั้งนี้ มีรูปแบบดังต่อไปนี้

ผสมผสานระหว่างการจัดการความรู้ (KM: Knowledge Management) และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในชุมชนนักปฏิบัติ CoP (Community of Practice) โดยนักวิจัยเป็นวิทยากรกระบวนการ

เครื่องมือสำคัญคือการสนทนา (Dialogue) และการบันทึกข้อมูลระหว่างกระบวนการด้วยแผนที่ทางความคิด (Mind Mapping) โดยนักวิจัยทำหน้าที่เป็นผู้อำนวยความสะดวก โดยมีกำหนดการ ดังนี้

สถานที่: บ้านของนายনী สุขประเสริฐ ตำบลทรงคนอง จังหวัดนครปฐม

10.00 – 10.30 น. นักวิจัยแนะนำตัว บอกวัตถุประสงค์ และบอกเล่าประวัติศาสตร์ สัมโหล่มแม่บ้านนครชัยศรีจากการศึกษาเอกสารที่นักวิจัยได้ศึกษาค้นคว้ามาแล้ว

10.30 – 11.30 น. ถอดบทเรียนและแลกเปลี่ยนประสบการณ์ภูมิปัญญาการทำสวนสัมโหล่มแม่บ้านนครชัยศรี

เทคนิค : Dialogue & Mind Mapping

11.30 – 12.00 น. สรุปบทเรียนและคืนข้อมูลแก่พื้นที่

การเตรียมผู้ให้ข้อมูลสำคัญและการเตรียมพื้นที่ศึกษา

ผู้เข้าร่วมกระบวนการในครั้งนี้ เป็นกลุ่มเยาวชนผู้สืบทอดการทำสวนสัมโหล่มในพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง เป็นลูกหลานชาวสวนสัมโหล่มที่สืบทอดการทำสวนสัมโหล่มมาจากพ่อแม่ มีประสบการณ์การทำสวนสัมโหล่มตั้งแต่ยังเด็กโดยการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริงมาจากพ่อแม่ ดังนี้

ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นกับชุมชน

ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นกับชุมชนจากการดำเนินโครงการในครั้งนี้ มีดังต่อไปนี้

1. ได้เรียนรู้ทุนทางสังคม (Social Capitals) ภูมิปัญญาสวนสัมโหล่มแม่บ้านนครชัยศรี
2. ได้บทเรียนและแนวทางสืบสานภูมิปัญญาสวนสัมโหล่มแม่บ้านนครชัยศรี ตำบลบางเตย

และตำบลทรงคนอง

3. ได้องค์ความรู้ภูมิปัญญาสวนสัมโหล่มแม่บ้านนครชัยศรีจากการปฏิบัติ

ข้อเสนอแนะและข้อสังเกต

1. เกิดกระบวนการเรียนรู้การสืบทอดวิถีภูมิปัญญาโดยการระเบิดจากข้างในชุมชน
2. เกิดความตระหนักถึงวิกฤตที่มีผลกระทบต่อภูมิปัญญา
3. เกิดความตระหนักในการสืบทอดวิถีภูมิปัญญา และการอนุรักษ์ ฟื้นฟูวิถีชาวสวนสัมโหล่ม
4. เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกลุ่มเยาวชนทำให้เกิดทำให้เกิดการเรียนรู้ระหว่างกันและเกิดองค์ความรู้ใหม่ในการนำไปประยุกต์ใช้ในพื้นที่
5. เกิดการจัดการชุมชนและการจัดการตนเองภายใต้ภาวะวิกฤต

กระบวนการและจัดการความรู้ระดับเครือข่ายในพื้นที่

1. ประชาคมหมู่บ้าน

ความสำคัญและที่มา

ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองมีการจัดเวทีประชาคมหมู่บ้านในช่วงหลังภัยพิบัติอุทกภัยปีพ.ศ.2554 เพื่อสำรวจและรับฟังปัญหาของพื้นที่และจัดทำแผนเสนองบประมาณขอรับค่าชดเชยและความช่วยเหลือด้านอื่นๆ จากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ในการประชาคมหมู่บ้านประกอบด้วยแกนนำชุมชน ได้แก่ นายกองค้การบริหารส่วนตำบล ผู้บริหาร กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน นักวิชาการ และชาวบ้านในพื้นที่ประชุมปรึกษาหารือเพื่อสรุปเป็นข้อเสนอในการหาแนวทางการแก้ปัญหาและฟื้นฟูภูมิปัญญาสัโม และความต้องการต่างๆ ในการให้องค์การบริหารส่วนตำบลเข้ามาช่วยเหลือ พื้นที่พื้นที่หลังภัยพิบัติอุทกภัย

กระบวนการและกิจกรรม

แกนนำชุมชน ได้แก่ นายกองค้การบริหารส่วนตำบล ผู้บริหาร กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เกษตรตำบล นักพัฒนากร และนักวิชาการ ชี้แจงวัตถุประสงค์ในการประชาคมหมู่บ้านกับชาวบ้านในพื้นที่ และแนะนำแผนพัฒนาชุมชนกับชาวบ้าน นายกองค้การบริหารส่วนตำบลได้ยกประเด็นปัญหาภัยพิบัติน้ำท่วมครั้งใหญ่ปีพ.ศ.2554 ซึ่งน้ำได้เข้าท่วมพื้นที่ทั้งหมดโดยเฉพาะน้ำท่วมพื้นที่สวนสัโมทำให้ต้นสัโมตายเป็นจำนวนมากซึ่งภัยพิบัติครั้งนี้ส่งผลกระทบต่อเกษตรกรชาวสวนทั้งหมดในพื้นที่ นายกองค้การบริหารส่วนตำบลและทีมบริหารได้ให้ชาวบ้านในพื้นที่ซึ่งส่วนใหญ่ทำสวนสัโมเล่าถึงปัญหาที่ได้รับจากวิกฤตการณ์ภัยพิบัติในครั้งนี้และชาวบ้านมีความต้องการที่จะให้ภาครัฐเข้ามาช่วยเหลือในด้านใดบ้าง และให้ชาวบ้านได้เสนอแผนในการพัฒนาชุมชน หลังจากนั้นจึงรับประทานอาหารร่วมกัน โดยมีลำดับกำหนดการดังนี้

เวลา 9.00 น. นายกองค้การบริหารส่วนตำบล ผู้บริหาร กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน
เกษตรตำบล นักพัฒนากร และนักวิชาการ ชี้แจงวัตถุประสงค์ในการ
ประชาคมหมู่บ้าน

เวลา 9.30 น. ชี้แจงแผนการพัฒนาชุมชนที่ผ่านมาให้กับประชาคม

เวลา 10.00 น. ชาวบ้านร่วมกันอภิปรายเสนอความคิดเห็น ปัญหาและความต้องการ
ในการพัฒนาชุมชนหลังจากเกิดเหตุการณ์น้ำท่วม

เวลา 11.00 น. สรุปประเด็นจากการประชาคมหมู่บ้าน

เวลา 11.30 น. รับประทานอาหารกลางวัน

ผู้วิจัยได้เข้าไปร่วมสังเกตการณ์ในการประชาคมครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ออกไปแนะนำตัวและขอความร่วมมือกับชุมชนในการเข้ามาทำวิจัยในครั้งนี้ และผู้วิจัยได้ตั้งคำถามนายกองค้การบริหาร

ส่วนตำบล และทีมผู้บริหารถึงนโยบายในการอนุรักษ์ พื้นที่ และการป้องกันสวนส้มโอหลังจาก
วิกฤตการณ์ภัยพิบัติอุทกภัยปีพ.ศ.2554

ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นกับชุมชน

1. เกิดการปฏิสัมพันธ์ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การมีส่วนร่วมของชุมชนในพื้นที่และ
องค์การบริหารส่วนตำบล ผู้นำชุมชน และชาวบ้านในพื้นที่ ทำให้เกิดความเข้าใจปัญหาในพื้นที่และ
แก้ไข้ปัญหาได้ตรงประเด็น

2. องค์การบริหารส่วนตำบลมีนักวิชาการเป็นที่เล็ง เป็นที่ปรึกษาในการประชาคม
หมู่บ้าน

3. ภาครัฐได้ทราบถึงปัญหาและความต้องการที่แท้จริงในชุมชน

4. แนวทางในการพัฒนาและการอนุรักษ์และฟื้นฟูวิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี
ข้อเสนอและข้อสังเกต

นักวิจัย

1. ชาวบ้านในพื้นที่ที่มีความต้องการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน เช่น การยกถนนให้สูงขึ้นการ
สร้างประตูน้ำ

2. เกิดการสร้างความตระหนักถึงวิกฤตที่มีผลกระทบต่อภูมิปัญญาส้มโอ

3. ชาวบ้านในพื้นที่ให้ความสนใจในการมาร่วมประชาคมจำนวนไม่มากนัก

2. การแจกพันธุ์ส้มโอและพืชชนิดอื่นๆ ให้กับเกษตรกรในพื้นที่ ความสำคัญและที่มา

หลังจากพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองได้รับผลกระทบอย่างหนักจาก
วิกฤตการณ์อุทกภัยครั้งใหญ่ในปีพ.ศ.2554 ทำให้ต้นส้มโอซึ่งเป็นผลไม้ที่มีชื่อเสียงของพื้นที่ตำบล
บางเตยและตำบลทรงคนองตายเป็นจำนวนมาก หลังจากเหตุการณ์น้ำท่วมในครั้งนี้ทำให้เกษตรกร
ต้องปลูกส้มโอใหม่เพื่อทดแทนต้นส้มโอที่ตายไป ในช่วงนั้นพันธุ์ส้มโอหายาก เกษตรกรบางราย
ไม่สามารถหาพันธุ์ส้มโอมาปลูกใหม่ได้ หน่วยงานในพื้นที่ได้เห็นความสำคัญของปัญหาดังกล่าว จึงได้
แจกพันธุ์ส้มโอและพืชชนิดอื่นๆ ให้กับเกษตรกรเพื่อนำไปปลูกทดแทน

กระบวนการและกิจกรรม

องค์การบริหารส่วนตำบลได้จัดสรรงบประมาณให้กับศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตร
สำหรับซื้อพันธุ์ส้มโอและพืชชนิดอื่นๆ เพื่อนำมาแจกให้เกษตรกรชาวสวนในพื้นที่ที่เดือดร้อนจาก
วิกฤตการณ์อุทกภัยปีพ.ศ.2554 โดยผ่านผู้ใหญ่บ้านของแต่ละหมู่บ้านนำไปแจกให้กับเกษตรกรคนละ
ประมาณ 200 ต้น โดยแจกส้มโอพันธุ์ทองดีและพันธุ์ขาวน้ำผึ้งซึ่งเป็นพันธุ์ที่เกษตรกรนิยมปลูกกันมากที่สุด

ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นกับชุมชน

1. หน่วยงานท้องถิ่นซึ่งมีความรู้ความเข้าใจปัญหาที่แท้จริงมีบทบาทในการช่วยเหลือท้องถิ่น
2. ชุมชนเกิดกระบวนการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน
3. เกษตรกรได้นำพันธุ์ส้มโอไปปลูกทดแทนต้นส้มโอที่ถูกน้ำท่วมตาย
4. แนวทางในการพัฒนาและการอนุรักษ์และฟื้นฟูวิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี

ข้อเสนอและข้อสังเกต

นักวิจัย

1. องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีบทบาทสำคัญในการช่วยเหลือชุมชนและเกษตรกรในพื้นที่
2. เกิดการสร้างความตระหนักถึงวิกฤตที่มีผลกระทบต่อภูมิปัญญา
3. เกิดกระบวนการเรียนรู้การสืบทอดวิถีภูมิปัญญาโดยการมีส่วนร่วมในท้องถิ่น

ชุมชน

1. ต้นส้มโอที่นำมาแจกให้กับเกษตรกรมีน้อยไม่เพียงพอกับความต้องการ
2. กิ่งพันธุ์ส้มโอที่นำมาแจกให้กับเกษตรกรได้รับความเสียหายในระหว่างการขนส่งทำให้เหลือให้เกษตรกรนำไปใช้สำหรับปลูกไม่มาก
3. พันธุ์ส้มโอที่นำมาแจกให้กับเกษตรกรบางพันธุ์เป็นพันธุ์ส้มโอที่ไม่มีคุณภาพ

3. การช่วยเหลือกันในกลุ่มเครือข่าย

ความสำคัญและที่มา

หลังจากพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองได้รับผลกระทบอย่างหนักจากวิกฤตการณ์อุทกภัยครั้งใหญ่ในปีพ.ศ.2554 ทำให้ต้นส้มโอซึ่งเป็นผลไม้ที่มีชื่อเสียงของพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองตายเป็นจำนวนมาก หลังจากเหตุการณ์น้ำท่วมในครั้งนี้ทำให้เกษตรกรต้องปลูกส้มโอใหม่เพื่อทดแทนต้นที่ตายไป ในช่วงนั้นพันธุ์ส้มโอหายาก เกษตรกรบางรายไม่สามารถหาพันธุ์ส้มโอมาปลูกใหม่ได้ เกษตรกรจึงมีการช่วยเหลือกันในกลุ่มเครือข่ายในการช่วยป้องกันสวนส้มโอและแบ่งปันพันธุ์ส้มโอสำหรับปลูกใหม่ทดแทนต้นส้มโอที่ตายไป

กระบวนการและกิจกรรม

เกษตรกรส่วนใหญ่ในพื้นที่ที่มีเครือข่ายพี่น้องที่ประกอบอาชีพเกษตรกรชาวสวนส้มโอด้วยกัน ในช่วงภัยพิบัติอุทกภัยชาวสวนจะขาดแคลนแรงงานที่เข้ามาช่วยป้องกันและกู้สวนส้มโอ ชาวสวนจึงต้องอาศัยแรงงานจากญาติพี่น้อง ในการป้องกันสวนส้มโอและมีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ดังนี้

ระยะก่อนน้ำท่วมสวนส้มโอ

1. กลุ่มเครือข่ายได้มีการแจ้งข่าวสารระหว่างกันถึงสถานการณ์อุทกภัยเป็นระยะๆ
2. สำรตรวจสอบสวนเพื่อตรวจดูว่าตรงจุดไหนที่น้ำจะเข้าท่วมถึง
3. กลุ่มเครือข่ายช่วยกันขนดินถมคันสวนส้มโอให้สูงขึ้นเพื่อป้องกันน้ำเข้าท่วมสวน
4. กลุ่มเครือข่ายช่วยกันลงแรงขนกระสอบทรายเพื่อป้องกันน้ำเข้าสวน ทั้งสวนของตนเองและสวนของญาติพี่น้อง

ระยะหลังจากน้ำท่วมสวนส้มโอเสียหาย

1. เกษตรกรมีการตองกิ่งต้นส้มโอที่รอดจากน้ำท่วมและนำกิ่งพันธุ์ส้มโอมาแบ่งปันกันในหมู่เครือข่ายพี่น้อง
2. มีการแบ่งปันกิ่งพันธุ์ส้มโอที่ได้รับแจกมาจากหน่วยงานต่างๆ ให้กับเครือข่ายพี่น้อง
3. มีการช่วยเหลือกันตัดโคนและเผาต้นส้มโอที่ยืนต้นตายจากภัยพิบัติอุทกภัย
4. ช่วยกันฟื้นฟูส้มโอที่รอดจากน้ำท่วมและช่วยกันปลูกต้นส้มโอใหม่ทดแทนต้นส้มโอที่ยืนต้นตาย

ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นกับชุมชน

1. กลุ่มเครือข่ายเกิดกระบวนการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน
2. เกษตรกรได้นำกิ่งพันธุ์ส้มโอจากเครือข่ายไปปลูกทดแทนต้นส้มโอที่ถูกน้ำท่วมตาย
3. แนวทางในการพัฒนาและการอนุรักษ์และฟื้นฟูวิถีส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี

ข้อเสนอและข้อสังเกต

นักวิจัย

1. กลุ่มเครือข่ายมีบทบาทสำคัญในการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน
2. เกิดการสร้างตระหนักรู้ถึงวิกฤตที่มีผลกระทบต่อภูมิปัญญา
3. เกิดกระบวนการเรียนรู้การสืบทอดวิถีภูมิปัญญาจากกลุ่มเครือข่ายด้วยกัน

2. การช่วยเหลือกันในกลุ่มที่มีสวนติดกัน

ความสำคัญและที่มา

หลังจากพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองได้รับผลกระทบอย่างหนักจากวิกฤตการณ์อุทกภัยครั้งใหญ่ในปี.ศ.2554 ทำให้ต้นส้มโอซึ่งเป็นผลไม้ที่มีชื่อเสียงของพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองตายเป็นจำนวนมาก เกษตรกรในพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองส่วนใหญ่จะมีสวนติดกัน หากสวนใดสวนหนึ่งได้รับผลกระทบจากภัยพิบัติอุทกภัย สวนที่อยู่ติดกันจะได้รับความเสียหายไปด้วย เนื่องจากธรรมชาติของสวนส้มโอในพื้นที่จะเป็นร่องสวนติดกัน ไม่มีกำแพง

กันอาณาเขตระหว่างกัน ทำให้สวนที่ถูกน้ำเข้าท่วมก่อนหากป้องกันไม่ทันน้ำจะเข้าไปท่วมสวนที่อยู่ติดกันด้วย ส่งผลให้เกิดความเสียหายลุกลามไปยังสวนอื่นๆ ที่อยู่ถัดไปอีกด้วย

กระบวนการและกิจกรรม

เกษตรกรชาวสวนส้มโอที่มีสวนตั้งอยู่ติดกันจะปรึกษาหารือกันเพื่อหาแนวทาง และร่วมมือกันในการป้องกันน้ำท่วมเข้าสวนส้มโอ ดังนี้

1. กลุ่มที่มีสวนติดกันมีการแจ้งข่าวสารระหว่างกันถึงสถานการณ์อุทกภัยเป็นระยะๆ
2. กลุ่มที่มีสวนติดกันมีการสำรวจรอบสวนเพื่อตรวจดูว่าตรงจุดไหนที่น้ำจะเข้าท่วมถึง
3. กลุ่มที่มีสวนติดกันจะช่วยกันลงขันซื้อดินมาถมคันสวนส้มโอให้สูงขึ้นเพื่อป้องกันน้ำเข้า

ท่วมสวน

4. กลุ่มที่มีสวนติดกันช่วยกันลงแรงขุดดินและขนกระสอบทรายเพื่อป้องกันน้ำเข้าสวน
5. กลุ่มที่มีสวนติดกันผลัดเปลี่ยนกันสำรวจตรวจตรารอบสวนเพื่อตรวจดูว่าตรงจุดไหนที่

น้ำจะเข้าท่วมถึง

ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นกับชุมชน

1. กลุ่มที่มีสวนติดกันเกิดกระบวนการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน
2. เกษตรกรชาวสวนเกิดความตระหนักในการหาแนวทางป้องกันเมื่อเกิดภัยพิบัติ
3. แนวทางในการพัฒนาและการอนุรักษ์และฟื้นฟูวิถีส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี

ข้อเสนอและข้อสังเกต

นักวิจัย

1. กลุ่มที่มีสวนติดกันมีบทบาทสำคัญในการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน
2. เกิดการสร้างความตระหนักถึงวิกฤตที่มีผลกระทบต่อภูมิปัญญา
3. เกิดกระบวนการเรียนรู้การสืบทอดวิถีภูมิปัญญาจากกลุ่มที่มีสวนติดกัน

3. กลุ่มส้มโอ

ความสำคัญและที่มา

หน่วยงานราชการได้ให้ความสำคัญกับสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีในพื้นที่ และมีนโยบายให้เกษตรกรชาวสวนส้มโอได้จัดตั้งกลุ่มส้มโอ เพื่อให้ชาวสวนส้มโอได้มีอำนาจในการต่อรองราคากับพ่อค้าคนกลางในการจำหน่ายส้มโอ การร่วมมือกันในการช่วยเหลือเมื่อเกิดเหตุการณ์ที่ส่งผลกระทบต่อสวนส้มโอหรือในช่วงที่เกิดภัยพิบัติต่างๆ ภายในกลุ่มส้มโอ การอบรมให้ความรู้กับสมาชิกกลุ่มเกษตรกรชาวสวนส้มโอ เพื่อให้เกษตรกรเกิดการรวมกลุ่มทำให้เกิดความร่วมมือระหว่างกันของสมาชิกกลุ่ม

กระบวนการและกิจกรรม

1. กลุ่มสัมมนาโดยประธานกลุ่มและสมาชิกกลุ่มร้องเรียนหน่วยงานที่เกี่ยวข้องให้จ่ายเงินค่าชดเชยให้สูงขึ้นให้กับชาวสวนส้มโอที่ได้รับความเสียหายจากน้ำท่วม
2. นำเกษตรกรชาวสวนส้มโอไปศึกษาดูงานนอกพื้นที่
3. เชิญวิทยากรที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญมาอบรมให้ความรู้ด้านการทำสวนและการดูแลรักษาส้มโอให้กับเกษตรกรชาวสวน
4. รณรงค์ให้เกษตรกรชาวสวนส้มโอในพื้นที่หันมาใช้ปุ๋ยอินทรีย์ ลดการใช้สารเคมี เนื่องจากเป็นอันตรายต่อตัวเกษตรกรเองและผู้บริโภค

ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นกับชุมชน

1. กลุ่มสัมมนา มีความรู้ความเข้าใจปัญหาที่แท้จริงมีบทบาทในการช่วยเหลือสมาชิกในกลุ่ม
2. เกษตรกรเพิ่มพูนความรู้ในการนำมาพัฒนาสวนส้มโอของตนเอง
4. แนวทางในการพัฒนาและการอนุรักษ์และฟื้นฟูวิถีส้มโอกลุ่มแม่บ้านนครชัยศรี

ข้อเสนอและข้อสังเกต

นักวิจัย

1. กลุ่มสัมมนา มีบทบาทสำคัญในการช่วยเหลือเกษตรกรในพื้นที่
2. เกิดการสร้างความตระหนักถึงวิกฤตที่มีผลกระทบต่อภูมิปัญญา

กระบวนการและจัดการความรู้ระดับระดับเครือข่ายภายนอก

1. การแจกพันธุ์ส้มโอและพืชชนิดอื่นๆ ให้กับเกษตรกร

ความสำคัญและที่มา

หลังจากพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองได้รับผลกระทบอย่างหนักจากวิกฤตการณ์อุทกภัยครั้งใหญ่ในปีพ.ศ. 2554 ทำให้ต้นส้มโอซึ่งเป็นผลไม้ที่มีชื่อเสียงของพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองตายเป็นจำนวนมาก หลังจากเหตุการณ์น้ำท่วมในครั้งนี้ทำให้เกษตรกรต้องปลูกส้มโอใหม่เพื่อทดแทนต้นส้มโอที่ตายไป หน่วยงานต่างๆ หลายหน่วยงานที่ทราบข่าวน้ำท่วมสวนส้มโอจนส้มโอตายไปเป็นจำนวนมากจากการออกข่าวทางโทรทัศน์ได้เข้ามาช่วยเหลือเกษตรกรในพื้นที่ในการแจกพันธุ์ส้มโอและพืชชนิดอื่นๆ ได้แก่ เกษตรจังหวัด สถานีโทรทัศน์ช่อง 3

กระบวนการและกิจกรรม

เกษตรจังหวัด สถานีโทรทัศน์ช่อง 3 ได้แจกพันธุ์ส้มโอและพืชชนิดอื่นๆ ให้เกษตรกรชาวสวนในพื้นที่ที่เดือดร้อนจากวิกฤตการณ์อุทกภัยปีพ.ศ. 2554 คนละประมาณ 100-200 ต้น โดยแจกส้มโอพันธุ์ทองดีและพันธุ์ขาวน้ำผึ้งซึ่งเป็นพันธุ์ที่เกษตรกรนิยมปลูกกันมากที่สุด

ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นกับชุมชน

1. หน่วยงานภายนอกเข้ามามีบทบาทในการช่วยเหลือเกษตรกรในพื้นที่
2. เกิดเครือข่ายความร่วมมือกันระหว่างหน่วยงานภายนอกและพื้นที่
3. สร้างความตระหนักและการรับรู้เรื่องการอนุรักษ์และฟื้นฟูโดยเฉพาะส้มโอนครชัยศรี ซึ่งมีความสำคัญเป็นพิเศษเฉพาะพื้นที่

ข้อเสนอและข้อสังเกต

นักวิจัย

1. เครือข่ายภายนอกมีบทบาทสำคัญในการช่วยเหลือชุมชนและเกษตรกรในพื้นที่
2. เกิดการสร้างตระหนักถึงวิกฤตที่มีผลกระทบต่อภูมิปัญญา
3. เกิดกระบวนการเรียนรู้การสืบทอดวิถีภูมิปัญญาโดยมีหน่วยงานภายนอกเข้ามามีส่วนร่วม

ชุมชน

1. ต้นส้มโอที่นำมาแจกให้กับเกษตรกรมีน้อยไม่เพียงพอกับความต้องการ
2. กิ่งพันธุ์ส้มโอที่นำมาแจกให้กับเกษตรกรได้รับความเสียหายในระหว่างการขนส่ง ทำให้เหลือให้เกษตรกรนำไปใช้สำหรับปลูกไม่มาก
3. พันธุ์ส้มโอที่นำมาแจกให้กับเกษตรกรบางพันธุ์เป็นพันธุ์ส้มโอที่ไม่มีคุณภาพ
4. พันธุ์ส้มโอที่นำมาแจกให้กับเกษตรกรเป็นพันธุ์ส้มโอที่ปลูกในพื้นที่อื่นที่ไม่ใช่พันธุ์ส้มโอในพื้นที่ทำให้ส้มโอกลายเป็นพันธุ์ไม่ได้คุณภาพเท่าเดิม

2. การขยายพันธุ์ส้มโอและแจกกิ่งพันธุ์ส้มโอ

ความสำคัญและที่มาของโครงการ

พื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองได้รับผลกระทบอย่างหนักจากวิกฤตการณ์อุทกภัยในปีพ.ศ.2554 ส่งผลให้ต้นส้มโอซึ่งเป็นผลไม้ที่มีชื่อเสียงของจังหวัดนครปฐมยืนต้นตายเป็นจำนวนมาก ส้มโอพันธุ์ดีในพื้นที่ที่มีอายุเก่าแก่ถูกน้ำท่วมตายไปเกือบทั้งหมด เพื่อเป็นการอนุรักษ์พันธุ์ส้มโอของพื้นที่ และสามารถขยายพันธุ์ส้มโอให้คงอยู่ในพื้นที่ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์จึงได้มีการดำเนินโครงการกู้วิกฤตสวนไม้ผลพันธุ์ดีเฉพาะท้องถิ่นที่ประสบอุทกภัยปีพ.ศ.2554 เพื่ออนุรักษ์ส้มโอพันธุ์ดีและขยายกิ่งพันธุ์นำไปแจกให้กับเกษตรกรที่เดือนร้อนต่อไป

กระบวนการและกิจกรรม

เจ้าหน้าที่จากเกษตรจังหวัดผ่านเกษตรตำบลได้เข้าไปในพื้นที่สวนส้มโอในช่วงที่เกิดเหตุการณ์น้ำท่วมสวนส้มโอ โดยเข้าไปสำรวจว่ามีสวนส้มโอในพื้นที่สวนไหนที่มีต้นส้มโอที่รอดจากน้ำท่วม จากนั้นได้ติดต่อเกษตรกรเจ้าของสวนส้มโอเพื่อขอทาบกิ่งส้มโอที่รอดจากน้ำท่วมสำหรับ

นำกิ่งส้มโอไปขยายพันธุ์ที่ศูนย์ขยายพันธุ์ส้มโอแล้วเมื่อต้นส้มโอโตขึ้นแข็งแรงพอที่จะนำมาปลูกได้ก็นำไปแจกจ่ายชาวสวนที่เดือดร้อน ส่วนกิ่งส้มโอที่ถูกทาบกิ่งนำไปเพาะพันธุ์จะนำกลับไปคืนให้กับเกษตรกรเจ้าของสวนส้มโอ

ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นกับชุมชน

1. หน่วยงานภายนอกเข้ามามีบทบาทในการช่วยเหลือเกษตรกรในพื้นที่
2. เกิดเครือข่ายความร่วมมือกันระหว่างหน่วยงานภายนอกและพื้นที่
3. เป็นการอนุรักษ์พันธุ์ส้มโอพันธุ์ดีของพื้นที่ให้คงอยู่
4. สร้างความตระหนักและการรับรู้เรื่องการอนุรักษ์และฟื้นฟูโดยเฉพาะส้มโอนครชัยศรีซึ่งมีความสำคัญเป็นพืชเฉพาะพื้นที่

ข้อเสนอและข้อสังเกต

นักวิจัย

1. เครือข่ายภายนอกมีบทบาทสำคัญในการช่วยเหลือชุมชนและเกษตรกรในพื้นที่
2. เกิดการแบ่งปัน ช่วยเหลือซึ่งกันและกันระหว่างเกษตรกรชาวสวนส้มโอผ่านหน่วยงานภายนอก
3. เป็นการอนุรักษ์พันธุ์ส้มโอพันธุ์ดีของพื้นที่ให้คงอยู่และส่งต่อไปยังพื้นที่อื่นๆ ด้วย

ชุมชน

1. การนำต้นส้มโอที่ทาบกิ่งแล้วและนำไปขยายพันธุ์ต่อเพื่อให้ต้นส้มโอโตพอที่จะสามารถนำมาแจกให้เกษตรกรเอาไปปลูกได้ใช้เวลาค่อนข้างนานในการที่เกษตรกรจะปลูกต้นส้มโอใหม่
2. ส้มโอที่นำมาแจกให้กับเกษตรกรได้รับความเสียหายในระหว่างการขนส่ง

3. โครงการทอดผ้าป่าพันธุ์ไม้สามัคคี คืนชีวิตสู่ผืนดิน

ความสำคัญและที่มาของโครงการ

โครงการนี้เป็นนโยบายของมหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม ที่มีจุดมุ่งหมายที่จะทำงานร่วมกับชุมชนในพื้นที่จังหวัดนครปฐมโดยได้แบ่งให้คณะ สถาบันต่างๆ เข้าร่วมเรียนรู้กับชุมชนสำหรับตำบลบางเตยเป็นความรับผิดชอบของคณะครุศาสตร์ ในเบื้องต้นมีทีมผู้บริหาร อาจารย์ และผู้ประสานงานได้ลงมาสำรวจพื้นที่และประชุมร่วมกับชุมชนและเห็นว่าชาวสวนส้มโอตำบลบางเตยมีความต้องการพันธุ์ไม้ ขณะลงพื้นที่เก็บข้อมูลผู้วิจัยได้เข้าร่วมสังเกตการณ์กิจกรรมต่างๆ ของชุมชน และได้พบกับคณะทำงานในบางเวที จากการสัมภาษณ์พบว่านโยบายของมหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐมมีความมุ่งหมายเพื่อพัฒนาและส่งเสริมคุณภาพชีวิตของประชาชนในเขตพื้นที่จังหวัดนครปฐม โดยมอบหมายให้คณะ/สถาบันต่างๆ ภายในมหาวิทยาลัยร่วมเรียนรู้กับชุมชน

หน่วยงาน กิจกรรม เครือข่ายเกี่ยวข้อง

เป็นโครงการที่องค์การบริหารส่วนตำบลบางเตย ร่วมกับ คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม ร่วมกันจัดโครงการทอดผ้าป่าพันธุ์ไม้ขึ้นเพื่อแจกจ่ายให้กับประชาชนชาวตำบลบางเตยที่ได้รับความเดือดร้อนจากมหาอุทกภัย ปีพ.ศ. 2554 ในวันอังคารที่ 14 กุมภาพันธ์ 2555 ณ ที่ทำการองค์การบริหารส่วนตำบลบางเตย เพื่อเป็นการฟื้นฟูสวนของเกษตรกรตำบลบางเตยให้กลับคืนมามีชีวิตอีกครั้งหนึ่งและเป็นการรักษาไว้ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการทำสวนเกษตรให้คงอยู่ตลอดไปซึ่งเป็นอาชีพหลักของคนในชุมชนที่มีมาตั้งแต่สมัยปู่ย่าตายาย ด้วยการจัดกิจกรรมการจัดหาพันธุ์ไม้ประเภทต่างๆ มาแจกจ่ายให้กับประชาชนที่ประสบปัญหาอุทกภัยในเขตพื้นที่ตำบลบางเตย พันธุ์ไม้ที่แจกจ่ายให้กับเกษตรกรชาวสวน ได้แก่ มะนาว ส้มโอทองดี ส้มโอขาวน้ำผึ้ง ขนุนทองประเสริฐ มะม่วงน้ำดอกไม้สีทอง มะม่วงมหาชนก มะม่วงน้ำดอกไม้ no.4 มะม่วงเขียวเสวย มะม่วงมันขุนศรี ชมพู่ทับทิมจันทร์ พืชผักสวนครัว เมล็ดพันธุ์พืชสวนครัวเจียไต๋ มะม่วงฟ้าลั่น เซอร์รี่หวาน โหระพา ตะไคร้ แก้วมังกร น้ำดอกไม้ มะม่วง มะนาว มะลิ กัลปพฤกษ์ พิกุล กรรเกรา ชมพู่มะเหมี่ยว จำปีแขก มะละกอ กะเพรา มะเขือ ถั่วฝักยาว พญาสัตบรรณ

กระบวนการและกิจกรรม

องค์การบริหารส่วนตำบลบางเตย และคณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม ได้เตรียมสถานที่โดยอาศัยลานสาธารณะหน้าองค์การบริหารส่วนตำบลบางเตยเป็นที่จัดงาน มีการประชาสัมพันธ์และเชิญชวนประชาชนมาร่วมออกธำเนาะสินค้าที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของตำบลบางเตย เช่น เสื้อเตย หมอนเตย ฯลฯ เพื่อสร้างบรรยากาศของกิจกรรม โดยภาพรวมของบรรยากาศจากการสังเกตการณ์ประกอบด้วย

การสร้างบรรยากาศและการมีส่วนร่วม องค์การบริหารส่วนตำบลบางเตย และคณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม ใช้พิธีกรรมทางศาสนากล่าวคือเชิญชวนประชาชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องมาร่วมทอดผ้าป่าพันธุ์ไม้และรับแจกกิ่งพันธุ์

กระบวนการแจกพันธุ์ไม้แก่ชาวสวน เริ่มตั้งแต่คณะผู้บริหารของมหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐมได้กล่าวถึงวัตถุประสงค์ของโครงการ และแนวทางการพัฒนาความร่วมมือของมหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม และองค์การบริหารส่วนตำบลบางเตย จากนั้นคณะผู้บริหารขององค์การบริหารส่วนตำบลบางเตยได้กล่าวต้อนรับและได้พูดถึงแนวทางการส่งเสริมและฟื้นฟูชาวสวนหลังน้ำท่วมของพื้นที่บางเตย กิจกรรมนี้เป็นกิจกรรมหนึ่งที่เกิดจากความร่วมมือของภาควิชาการ ท้องถิ่น และชุมชนที่มองเห็นความสำคัญของอาชีพเกษตรกรโดยเฉพาะส้มโอนครชัยศรี พันธุ์พืชทั้งหมดได้รับความร่วมมือจากมหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐมและองค์การบริหารส่วนตำบลบางเตย จากนั้นผู้แทนถวายองค์ผ้าป่าพันธุ์ไม้สามัคคีและถวายจตุปัจจัยเครื่องไทยธรรมแด่พระสงฆ์ พระสงฆ์มอบต้นไม้แก่ผู้นำ

ชุมชน และประชาชนในพื้นที่ หลังจากนั้นจึงรับประทานอาหารร่วมกันและร่วมกันปลูกต้นไม้บริเวณที่สาธารณะในพื้นที่ตำบลบางเตย โดยมีลำดับกำหนดการดังนี้

เวลา 8.00 น. ตกแต่งและตั้งองค์ผ้าป่าพันธุ์ไม้สามัคคี ณ ที่ทำการองค์การบริหารส่วนตำบลบางเตย

เวลา 10.00 น. พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ สมโภชองค์ผ้าป่าพันธุ์ไม้สามัคคี

เวลา 11.00 น. ถวายภัตตาหารเพลแด่พระสงฆ์

เวลา 11.45 น. พิธีถวายองค์ผ้าป่าพันธุ์ไม้สามัคคี และถวายจตุปัจจัยเครื่องไทยธรรมแด่พระสงฆ์

เวลา 12.00 น. พระสงฆ์มอบต้นไม้แก่ผู้นำชุมชน

เวลา 12.30 น. รับประทานอาหารกลางวัน

เวลา 13.30 น. ร่วมกันปลูกต้นไม้บริเวณสถานที่สาธารณะในพื้นที่ตำบลบางเตย

ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นกับชุมชน

ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นกับชุมชนตำบลบางเตยจากการดำเนินโครงการในครั้งนี้ มีดังต่อไปนี้

1. มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐมซึ่งเป็นสถาบันวิชาการเข้ามามีบทบาทในการช่วยเหลือชุมชน ทำให้เกิดความร่วมมือระหว่างชุมชนกับนักวิชาการ
2. องค์การบริหารส่วนตำบลบางเตยมีสถาบันวิชาการเป็นที่ปรึกษา เป็นที่ปรึกษาทางด้านวิชาการในการอนุรักษ์ ฟื้นฟูสวนส้มโอ
3. ชุมชนเกิดกระบวนการช่วยเหลือซึ่งกันและกันผ่านกิจกรรมทางศาสนา
4. สร้างความตระหนักและรับรู้เรื่องการอนุรักษ์และฟื้นฟูโดยเฉพาะส้มโอนครชัยศรีซึ่งมีความสำคัญเป็นพิเศษในพื้นที่
5. เกิดเครือข่ายการเรียนรู้ภายในชุมชนกับกลุ่มต่างๆ
6. แนวทางในการพัฒนาและการอนุรักษ์และฟื้นฟูวิถีส้มโอชุมชนแม่บ้านนครชัยศรี

ข้อเสนอและข้อสังเกต

นักวิจัย

1. เป็นการประยุกต์วิถีชีวิต พิธีกรรมนำพิธีการ การนำเอาประเพณีและวัฒนธรรมบนฐานศาสนาเป็นจุดเชื่อมและกระบวนการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และฟื้นฟูวิถีส้มโอ
2. กลไกการจัดการเมื่อเกิดวิกฤตที่มีผลกระทบต่อวิถีภูมิปัญญา องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นมีบทบาทสำคัญในการเชื่อมประสานระหว่างชุมชนและหน่วยงานภายนอก
3. สถาบันวิชาการควรมีบทบาทสำคัญในการเป็นที่ปรึกษาและให้การสนับสนุนด้านวิชาการแก่ชุมชน และหน่วยงานระดับท้องถิ่น
4. เกิดการสร้างความตระหนักถึงวิกฤตที่มีผลกระทบต่อภูมิปัญญา

5. เกิดกระบวนการเรียนรู้การสืบทอดวิถีภูมิปัญญาโดยมีหน่วยงานภายนอกเข้ามามีส่วนร่วม

ชุมชน

1. การจัดการ (พืชพันธุ์มีน้อย ไม่เพียงพอกับความต้องการ)
2. การประชาสัมพันธ์น้อยทำให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมกิจกรรมน้อย ผู้เข้าร่วมส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุ
3. ควรมีการจัดกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง

4. โครงการกวีภักดีสวนไม้ผลพันธุ์ดีเฉพาะถิ่นที่ประสอทุกภัย ปีงบประมาณ 2554

ที่มาและจุดมุ่งหมายของโครงการ

บทบาทนักวิจัย : เข้าร่วมกระบวนการ (สังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม และร่วมอภิปราย)

โครงการนี้เป็นนโยบายของเกษตรจังหวัดนครปฐม ที่จะให้องค์ความรู้แก่เกษตรกรแนวทางการฟื้นฟู ดูแลรักษาส้มโอที่ประสบปัญหาอุทกภัยในปีพ.ศ.2554 โดยจัดกระบวนการในพื้นที่ที่ประสบอุทกภัยในตำบลต่างๆ ทั้งหมด 4 พื้นที่ ในวันที่ 15, 19, 22 และ 26 มิถุนายน 2555 โดยมีหนังสือราชการจากอำเภอสามพรานเชิญผู้นำชุมชนให้เข้าร่วมงาน และให้ผู้นำชุมชนเชิญเกษตรกรในพื้นที่ให้เข้าร่วมงานดังกล่าว ขณะลงพื้นที่เก็บข้อมูลผู้วิจัยได้เข้าร่วมสังเกตการณ์กิจกรรมต่างๆ การจัดกระบวนการสัมมนา และได้พบผู้นำชุมชน เกษตรตำบล เจ้าหน้าที่จากกรมการเกษตรกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ และได้เข้าไปแนะนำตัวพร้อมกับสัมภาษณ์เกษตรกรจังหวัดนครปฐมซึ่งมาเป็นประธานเปิดงาน

หน่วยงาน กิจกรรม เครือข่ายเกี่ยวข้อง

เป็นโครงการที่อบรมแนะนำเกษตรกรในการจัดการสวนส้มโอ ตามโครงการกวีภักดีสวนไม้ผลพันธุ์ดีเฉพาะถิ่นที่ประสอทุกภัย โดยกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ โดยจังหวัดนครปฐมได้แจ้งมายังอำเภอสามพราน ดำเนินโครงการกวีภักดีสวนไม้ผลพันธุ์ดีเฉพาะถิ่นที่ประสอทุกภัย โดยกำหนดจัดอบรมนำเกษตรกรในการจัดการสวนส้มโอ ในวันที่ 19 มิถุนายน 2555 เวลา 8.00 น. ที่วัดทรงคนอง ตำบลทรงคนอง อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม ผู้เข้าร่วมอบรม ได้แก่ เกษตรกรชาวสวนในพื้นที่ 2 ตำบล คือ ตำบลบางเตย และตำบลทรงคนอง ผู้นำท้องถิ่น โดยเชิญนักวิชาการผู้เชี่ยวชาญด้านส้มโอ และปราชญ์ชาวบ้านมาเป็นวิทยากรให้ความรู้

กระบวนการและกิจกรรม

เจ้าหน้าที่ นักวิชาการเกษตรจังหวัดนครปฐม เกษตรอำเภอสามพราน เกษตรตำบล ผู้นำท้องถิ่นตำบลบางเตย ตำบลทรงคนอง ได้เตรียมสถานที่จัดงานโดยใช้สถานที่บริเวณชั้นล่างเปิดโล่งของศาลาการเปรียญของวัดทรงคนอง ลักษณะการจัดเวทีจะเป็นลักษณะวงกลม โดยตั้งเวที

สูงตรงกลางและจัดเก้าอี้ให้วิทยากรทั้งหมด 8 ท่านแบ่งเป็นข้างซ้าย 4 ท่าน ข้างขวา 4 ท่าน หันหน้าเข้าหากัน และจัดเก้าอี้ผู้เข้าอบรมให้เป็นวงกลมล้อมรอบเวที

กระบวนการในการจัดการอบรม เวลา 8.00 น. ผู้เข้าร่วมประชุมลงทะเบียนที่โต๊ะลงทะเบียนผู้เข้าร่วมประชุมต้องนำบัตรประจำตัวประชาชนมาใช้ในการลงทะเบียน มีการแจกเอกสารแผ่นพับความรู้ที่เกี่ยวกับการดูแลส้มโอ มีผู้เข้าร่วมงานประมาณ 100 คน พิธีกรเชิญเกษตรจังหวัดนครปฐม เป็นประธานกล่าวเปิดงาน จากนั้นเชิญวิทยากรทั้ง 8 ท่านขึ้นมานั่งบนเวที พิธีกรกล่าวแนะนำวิทยากรทุกท่าน โดยวิทยากรที่ได้รับเชิญมาให้ความรู้ในครั้งนี้ ประกอบด้วย นักวิชาการผู้เชี่ยวชาญด้านส้มโอ และปราชญ์ชาวบ้าน อาทิ เช่น ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พงษ์นารถ นาถวรานันต์ อาจารย์ประจำภาควิชาเกษตร คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม นายประวิทย์ บุญมี ประธานเครือข่ายชุมชนส้มโอนครชัยศรี นายทิม ไทยทวี รองประธานหอการค้าจังหวัดนครปฐม ที่ปรึกษาคณะกรรมการการเกษตร รัฐบาล ที่ปรึกษากลุ่มธุรกิจพืชครบวงจร เครือเจริญโภคภัณฑ์ คุณสุพัตรา อินทวิมลศรี นักวิชาการโรคพืช กลุ่มวิจัยโรคพืช สำนักวิจัยพัฒนาการอารักขาพืช กรมวิชาการเกษตร นายประสิทธิ์ เลิศสำราญ ฯลฯ จากนั้นพิธีกรเชิญให้วิทยากรแต่ละท่านบรรยายให้ความรู้ตามความเชี่ยวชาญของแต่ละท่าน หลังจากวิทยากรทุกท่านบรรยายครบแล้วมีการเปิดให้ผู้เข้าอบรมซักถาม พิธีกรเชิญเกษตรจังหวัดนครปฐมกล่าวปิดงาน หลังจากนั้นจึงรับประทานอาหารร่วมกัน

ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นกับชุมชน

1. เกิดเครือข่ายการเรียนรู้ระหว่างนักวิชาการมหาวิทยาลัย หน่วยงานราชการ ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำท้องถิ่น และชุมชน
2. เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในชุมชนนักปฏิบัติ (Community of Practice - CoP) ที่เชิญกลุ่มคนที่มีความรู้ความสนใจในเรื่องส้มโอ มาร่วมแลกเปลี่ยน แบ่งปัน เรียนรู้ร่วมกัน
3. สร้างความตระหนักและการรับรู้เรื่องการอนุรักษ์และฟื้นฟูให้กับเกษตรกรชาวสวนส้มโอนครชัยศรี
4. แนวทางในการพัฒนาและการอนุรักษ์และฟื้นฟูส้มโอกลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี

ข้อเสนอแนะข้อสังเกต

นักวิจัย

1. เป็นการนำองค์ความรู้ ความเชี่ยวชาญจากนักวิชาการในแต่ละด้านมาประยุกต์ใช้ในการดูแล ฟื้นฟูส้มโอที่ได้รับผลกระทบจากปัญหาอุทกภัย
2. เกษตรกรชาวสวนเข้าร่วมอบรมในครั้งนี้เป็นจำนวนมากเนื่องจากบางส่วนอยากทราบและซักถามเรื่องเงินค่าชดเชยส้มโอที่ถูกน้ำท่วม
3. เกิดการสร้างความรู้ความตระหนักถึงวิกฤตที่มีผลกระทบต่อภูมิปัญญา

4. เกิดกระบวนการเรียนรู้การสืบทอดวิถีภูมิปัญญาโดยมีหน่วยงานภายนอกเข้ามามีส่วนร่วม

5. เกษตรจังหวัดนครปฐมเข้ามามีบทบาทสำคัญในการเชื่อมประสานระหว่างชุมชนและนักวิชาการจากภายนอก

ชุมชน

1. ควรมีการจัดกิจกรรมอบรมให้ความรู้แก่เกษตรกรชาวสวนส้มโออย่างต่อเนื่อง
2. เกษตรกรในชุมชนรวมทั้งผู้นำท้องถิ่นให้ความสนใจเข้าร่วมกิจกรรมเป็นจำนวนมาก

5. โครงการการทำงานสนามทางมานุษยวิทยาสังคมวัฒนธรรม ครั้งที่ 1 มอสงัคมวัฒนธรรมผ่านวิถีชีวิตชาวสวนส้มโอ

บทบาทนักวิจัย :

1. รวบรวมข้อมูลพื้นที่จากงานวิจัยและการลงพื้นที่
2. ประสานงานและระดมกลุ่มเป้าหมายเพื่อให้นักศึกษาเข้าเรียนรู้รายกรณีและรายกลุ่ม
3. ฝึกทักษะผู้ให้ข้อมูลหลักในพื้นที่ (ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำชุมชน ผู้ค้า เยาวชน) เช่น การรวบรวมประเด็น การพูดคุยเพื่อให้ข้อมูลกับนักศึกษา ฯลฯ) เป็นการเตรียมให้เป็นผู้อำนวยความสะดวก (facilitator)

4. ร่วมประชุมระดมสมองกับนักศึกษาและอาจารย์ก่อนลงพื้นที่
5. นำนักศึกษาสำรวจพื้นที่และเป็นพี่เลี้ยงนักศึกษาในการสัมภาษณ์
6. ร่วมสรุปบทเรียนในพื้นที่

7. สะท้อนบทเรียนของนักศึกษาจากรายงานสรุปของนักศึกษาเพื่อคืนข้อมูลให้กับชุมชนและนำมาพัฒนาเป็นกระบวนการเรียนรู้ของผู้วิจัยในการจัดกระบวนการเรียนรู้ครั้งต่อไป

ที่มาและจุดมุ่งหมายของโครงการ

วิถีภูมิปัญญาส้มโอ นครชัยศรี โดยเฉพาะบริบทของพื้นที่ลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีและรสชาติของส้มโอที่มีความอร่อยเป็นเอกลักษณ์และมีชื่อเสียงเป็นระยะเวลายาวนาน พื้นที่ตำบลบางเตยและทรงคนองซึ่งเป็นพื้นที่หนึ่งที่หลายๆ หน่วยงานให้ความสนใจให้เป็นกรณีศึกษาเรียนรู้ ด้วยความสำคัญดังกล่าว หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวัฒนธรรมศึกษา สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเอเชีย มหาวิทยาลัยมหิดล ได้ให้ความสำคัญกับพื้นที่ในฐานะเป็นแหล่งเรียนรู้วิถีภูมิปัญญาสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี จึงได้ออกแบบให้พื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองให้นักศึกษาฝึกปฏิบัติงานสนามซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาในรายวิชา วทวศ. 511 มานุษยวิทยาสังคมวัฒนธรรม ให้กับนักศึกษาระดับปริญญาโท จำนวน 11 คน โดยมีอาจารย์ ดร.เพชรสุวรรณภาชน์ เป็นอาจารย์ผู้รับผิดชอบรายวิชาซึ่งเป็นผู้นำและเป็นพี่เลี้ยงในการลงพื้นที่ศึกษาเรียนรู้

ดังกล่าว อาจารย์ ดร.พชร สุวรรณภาชน์ ได้ประสานงานกับผู้วิจัยเพื่อขอคำแนะนำ เนื้อหาองค์ความรู้วิถีภูมิปัญญาเบื้องต้น การออกแบบกระบวนการเรียนรู้ การลงพื้นที่ การประสานงานเพื่อหาแกนนำชุมชนที่จะเป็นผู้ประสานงานในระดับชุมชน การระบุพื้นที่ ระบุบุคคลที่จะเป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informant) ซึ่งกระบวนการทั้งหมดผู้วิจัย นักศึกษา และอาจารย์ได้เรียนรู้อย่างมีส่วนร่วม ทั้งกระบวนการ (Participatory Learning) หลังจากเตรียมเนื้อหาและออกแบบกระบวนการแล้ว ได้กำหนดให้นักศึกษาได้เรียนรู้โดยมีขั้นตอนสำคัญ ดังนี้

กระบวนการเรียนรู้วิถีภูมิปัญญาส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี

การเรียนการสอนวิธีวิทยาการวิจัยปรากฏการณ์ทางสังคมวัฒนธรรมผ่านวิถีภูมิปัญญาส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี อาจารย์ผู้รับผิดชอบบรรยายวิชาชี้แจงและสร้างความเข้าใจให้นักศึกษาทราบถึงบริบทพื้นที่ในเบื้องต้น พร้อมมอบหมายให้นักศึกษาเรียนรู้ตามประเด็นที่อาจารย์เป็นผู้ออกแบบให้ซึ่งผู้วิจัยและอาจารย์ผู้รับผิดชอบบรรยายวิชาได้กำหนดประเด็นคำถามเพื่อร่วมศึกษากับชุมชน ดังนี้

1. ท่านคิดว่าพื้นที่ตำบลบางเตย และทรงคนองมีจุดเด่นอะไรจึงทำให้ส้มโอมีรสชาติอร่อย มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักแพร่หลายทั้งในประเทศ และต่างประเทศ
2. สถานการณ์ปัจจุบันของส้มโอ และแนวโน้มของการทำสวนส้มโอในพื้นที่เป็นอย่างไรบ้าง (จำนวนชาวบ้านที่ทำรายได้ สายพันธุ์ไหนที่เป็นที่นิยม สายพันธุ์ไหนที่ไม่นิยมปลูกในปัจจุบันสาเหตุเพราะอะไร)
3. ท่านคิดว่าที่ผ่านมากการเปลี่ยนแปลงและการพัฒนาสำคัญๆ ของพื้นที่ส่งผลต่อวิถีการทำสวนส้มโอมีอะไรบ้าง
4. ท่านคิดว่าส้มโอมีคุณค่า ความสำคัญ และมีผลต่อวิถีการดำเนินชีวิตของชาวสวนส้มโอ นครชัยศรีอย่างไร
5. ท่านเรียนรู้วิธีการปลูก และการดูแลรักษาส้มโอมาจากใคร เรียนรู้อย่างไร และทำไมจึงสนใจประกอบอาชีพทำสวนส้มโอ
6. ปัจจุบันในครอบครัว เครือญาติของท่านมีใครทำสวนส้มโอบ้าง ก็คน และในอนาคตจะเป็นอย่างไรบ้าง และมีอะไรเป็นแรงจูงใจให้ครอบครัวและเครือญาติยังคงทำสวนส้มโออยู่
7. ท่านมีแนวทางการอนุรักษ์ พันธุ์สวนส้มโอในภาวะวิกฤต และในภาวะปกติ และมีวิธีการจัดการตัวเองอย่างไรบ้าง (เช่น กรณีน้ำท่วม การชนบึกแบ็ก การรับความช่วยเหลือเครื่องสูบน้ำ ทหารเข้ามาช่วยตัดต้นไม้)
8. ท่านมีภูมิปัญญาในการดูแล รักษา การจัดจำหน่าย และการผลิตส้มโออย่างไรบ้าง
9. ท่านมีแนวทางในการอนุรักษ์ ส่งเสริม สนับสนุนให้คนรุ่นหลังได้สืบทอดอย่างไร
10. ท่านมองอนาคตสวนส้มโอว่ามีแนวโน้มจะเป็นอย่างไร (ทั้งเรื่องสินค้า เศรษฐกิจรายได้ การสืบทอด และคุณค่า)

11. รายได้จากการทำสวนส้มโอ แนวโน้มปัจจุบัน คุ่มทุน และสร้างแรงจูงใจหรือไม่
อย่างไร กับการอนุรักษ์ และการสืบทอดต่อไปในอนาคต

12. หน่วยงานภาครัฐ (องค์การบริหารส่วนตำบล เกษตรอำเภอ ฯลฯ) ให้การสนับสนุน
และให้ความสำคัญอย่างไรบ้าง

13. ปัญหา อุปสรรค และข้อเสนอแนะ

คำถามและประเด็นต่างๆ อาจารย์ผู้รับผิดชอบรายวิชาและผู้วิจัยได้บูรณาการให้
สอดคล้องกับการศึกษาวิถีภูมิปัญญาสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี เพื่อให้เป็นกระบวนการเรียนรู้และ
บูรณาการให้พื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองเป็นพื้นที่ศึกษาของนักศึกษาและการวิจัยไป
พร้อมๆ กัน

การเตรียมผู้ให้ข้อมูลสำคัญและการเตรียมพื้นที่ศึกษา

ขั้นตอนนี้ผู้วิจัยได้เป็นผู้มีบทบาทหลักในการระบุตัวบุคคล ผู้วิจัยได้อาศัยความคุ้นเคยที่มี
อยู่แล้วกับชุมชน และได้เข้าไปขอคำแนะนำเพื่อระบุผู้ให้ข้อมูลที่สามารที่จะให้ข้อมูลและเป็น
ผู้อำนวยการเรียนรู้ให้แก่นักศึกษา โดยกำหนดคุณสมบัติไว้เบื้องต้น ประกอบด้วย 1) ต้องเป็นคนใน
พื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง 2) เป็นผู้ที่มีประสบการณ์ในการทำสวนส้มโอ 3) เป็นผู้ที่
สามารถถ่ายทอดประสบการณ์ได้ 4) สามารถเป็นวิทยากรและร่วมเรียนรู้กับนักศึกษาได้ตลอด
กระบวนการ

นอกจากนี้ ผู้วิจัยได้เข้าไปชี้แจงและทบทวนเนื้อหาบริบทพื้นที่ ภูมิปัญญา และ
กระบวนการเรียนรู้ที่จะเกิดขึ้นเพื่อเป็นการทบทวนกระบวนการทั้งหมดที่นักศึกษาจะเข้ามาร่วม
เรียนรู้กับชุมชน การทบทวนเนื้อหาตั้งแต่ประวัติศาสตร์ การตั้งเอาประสบการณ์เพื่อที่จะต่อยอด
ให้กับนักศึกษาในระยะเวลาสั้นๆ (ตามเอกสารประกอบโครงการวิจัย) ซึ่งข้อมูลที่ใช้ในกระบวนการ
เป็นส่วนหนึ่งของผู้วิจัยได้จากการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องและสกัดเป็นองค์ความรู้เพื่อมาเผยแพร่
ให้กับนักศึกษาประกอบด้วยแผ่นพับจำนวน 10 ชุด โดยมีเนื้อหาดังต่อไปนี้ เอกสารการเรียนรู้ที่ 1
เรื่อง ประวัติศาสตร์ส้มโอ เอกสารการเรียนรู้ที่ 2 เรื่อง วิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี
เอกสารการเรียนรู้ที่ 3 ภาษาน่ารู้ คำศัพท์ในสวนส้มโอ เอกสารการเรียนรู้ที่ 4 วงจรการทำสวนส้มโอ
นครชัยศรี เอกสารการเรียนรู้ที่ 5 การผลิตปุ๋ยน้ำชีวภาพ เอกสารการเรียนรู้ที่ 6 เทคนิคชีวภาพ
สำหรับการปลูกส้มโอ เอกสารการเรียนรู้ที่ 7 เทคนิคการช่วยส้มโอน้ำขัง (น้ำท่วม) เอกสารการ
เรียนรู้ที่ 8 การตอนกิ่งส้มโอ เอกสารการเรียนรู้ที่ 9 การป้องกันกำจัดศัตรูส้มโอ และเอกสารการ
เรียนรู้ที่ 10 โรคที่สำคัญของส้มโอ

ผู้วิจัยได้แบ่งนักศึกษาออกเป็น 5 กลุ่ม โดยแบ่งเป็นกลุ่มละ 1-2 คน เพื่อลงพื้นที่ตามที่
ผู้วิจัยได้ออกแบบให้ครอบคลุมในการเรียนรู้ภูมิปัญญาสวนส้มโอในทุกๆระดับ ได้แก่ ปราชญ์ชาวบ้าน

ผู้นำชุมชน ผู้สืบทอดการทำสวนส้มโอ ผู้ค้าส้มโอทั้งตลาดภายในประเทศและตลาดต่างประเทศ ทั้งนี้ ผู้ให้ข้อมูลทุกคนล้วนเป็นปราชญ์ชาวบ้านที่มีประสบการณ์ในการทำสวนส้มโอในพื้นที่เป็นเวลานาน

กลุ่มที่ 1 เรียนรู้บ้านนายสมหมาย จันทร์ฉาย และนางนิตยา จันทร์ฉาย ปราชญ์ชาวบ้าน

กลุ่มที่ 2 เรียนรู้บ้านนายพุดผล แซ่ชี รองประธานสภาองค์การบริหารส่วนตำบลบางเตย

กลุ่มที่ 3 เรียนรู้บ้านนายนิคม เจริญลักษณ์ สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลบางเตย

กลุ่มที่ 4 เรียนรู้บ้านนายเฉลิม ผักปลับ ปราชญ์ชาวบ้าน

กลุ่มที่ 5 เรียนรู้บ้านนางพุดรักษา สุขสมัย นายกัมพล สุขสมัย และนายอุทัย แยมประชา ซึ่งเป็นเพื่อนบ้านกัน ปราชญ์ชาวบ้าน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลบางเตย และผู้ค้าส้มโอ (ตลาดต่างประเทศ)

กลุ่มที่ 6 เรียนรู้บ้านนายอรรถพล พลชัย ผู้สืบทอดการทำสวนส้มโอ และสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลบางเตย

แบ่งนักศึกษาเป็น 2 กลุ่มสัมภาษณ์นายสุประสิทธิ์ นุรักษ์เช และนายคงศักดิ์ จิวพาณิชย์ ผู้ค้าส้มโอที่ตลาดดอนหวาย

หลังจากนั้นอาจารย์ผู้รับผิดชอบรายวิชา ผู้วิจัย นักศึกษา และปราชญ์ชาวบ้านร่วมกันสรุปบทเรียนแบบ After Action Review และใช้กระบวนการเรียนรู้แบบชุมชนเรียนรู้ (Community of Practice)

สะท้อนการเรียนรู้จากนักศึกษา

1. นักศึกษาได้ฝึกและเรียนรู้ประสบการณ์จริงจากพื้นที่
2. นักศึกษาได้รับประสบการณ์ตรงในการทำงานสนาม ได้ฝึกคิด วิเคราะห์ แก้ปัญหาทำงานร่วมกันเป็นทีมได้
3. นักศึกษาได้เรียนรู้และเข้าใจกระบวนการทำงาน บทบาทหน้าที่ และจรรยาบรรณของนักมานุษยวิทยา สังคมวัฒนธรรมในการทำงานสนาม
4. นักศึกษาได้ฝึกการทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม มีการแบ่งงานกันทำโดยแบ่งเป็นผู้จัดบันทึก และผู้สัมภาษณ์ปราชญ์ชาวบ้าน และมีการวิเคราะห์และสรุปประเด็นร่วมกันเป็นกลุ่ม

ผลลัพธ์จากการเรียนรู้ในพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง

กลุ่มที่ 1

1. การเรียนรู้และการสืบทอดภูมิปัญญาของชาวสวนส้มโอ ชาวสวนมีการสืบทอดองค์ความรู้ ภูมิปัญญาการทำสวนส้มโอที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ
2. กระบวนการสืบทอดการทำสวนส้มโอจากรุ่นสู่รุ่น ชาวสวนมีการสืบทอดการทำสวนส้มโอจากรุ่นสู่รุ่น มีการเรียนรู้จากประสบการณ์จริง แต่ในอนาคตการสืบทอดอาจน้อยลงเนื่องจากคนรุ่นใหม่จบการศึกษาสูงมองข้ามอาชีพดั้งเดิมของบรรพบุรุษ

3. ผลกระทบของทุนนิยมที่ส่งผลต่ออาชีพเกษตรกรชาวสวน การขยายตัวของสังคมทุนนิยม ให้ความสำคัญกับภาคอุตสาหกรรมมากกว่าเกษตรกรรม

4. ความภูมิใจในอาชีพเกษตรกรชาวสวนส้มโอ ชาวสวนเป็นอาชีพที่สอนให้รู้จักเข้มแข็งต่อสู้กับปัญหา รู้จักปรับตัวเข้ากับเงื่อนไขของสภาพแวดล้อม สภาพภูมิอากาศ และสอนให้ชาวสวนมีความซื่อสัตย์ในการเก็บเกี่ยวผลผลิตที่มีคุณภาพไปจำหน่ายสู่ผู้บริโภค การเป็นชาวสวนเป็นอาชีพที่ช่วยสืบสานถ่ายทอดองค์ความรู้ ภูมิปัญญาของบรรพบุรุษให้คงอยู่ต่อไป

กลุ่มที่ 2

1. การไม่ใช้สารฆ่าแมลง การใช้สมุนไพรในการกำจัดแมลง ศัตรูพืช ทำให้ลดต้นทุนในการใช้สารฆ่าแมลง พืชผลสามารถเจริญเติบโตได้โดยไม่ต้องพึ่งสารฆ่าแมลงอีกต่อไป และส่งผลดีต่อสุขภาพร่างกายของเกษตรกรด้วย

2. มีการเรียนรู้รูปแบบการจำหน่ายส้มโอสู่ตลาดในประเทศและต่างประเทศ

3. การดูแลจากภาครัฐจากวิกฤติอุทกภัยปี 2554 ยังไม่สามารถช่วยเหลือชาวสวนได้อย่างเต็มที่ เช่น การแจกกิ่งพันธุ์ไม่มีคุณภาพ เงินชดเชยไม่เพียงพอต่อการลงทุนใหม่

กลุ่มที่ 3

1. เรียนรู้รูปแบบการทำสวนส้มโอแบบสวนผสม

2. การสืบทอดการเรียนรู้การดูแลสวนส้มโอมาจากบรรพบุรุษ

3. ชาวสวนส่วนใหญ่จำหน่ายส้มโอผ่านพ่อค้าคนกลางซึ่งทำให้ถูกกดราคาส้มโอ

4. แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงระบบทุนนิยมส่งผลต่อวิถีชีวิตชาวสวน

5. การพัฒนาของภาครัฐที่มีการตัดถนน ช่วยอำนวยความสะดวกในการขนส่งผลผลิตไปจำหน่ายในท้องตลาดได้รวดเร็วขึ้นจากเดิมขนส่งทางน้ำโดยใช้เรือลำเลียง

6. เรียนรู้ประวัติศาสตร์ของชุมชนบางเตย

7. ชาวสวนส้มโอขาดการแลกเปลี่ยนสูตรหรือเคล็ดลับในการปลูกพืชผลให้ได้ผลดี

8. ขาดพื้นที่ส่วนกลาง พื้นที่สาธารณะในกรอบคำว่า “บวร” บ้าน วัด โรงเรียน สำหรับใช้ในการประสานงานร่วมกันของคนในชุมชน

กลุ่มที่ 4

1. การทำเกษตรอินทรีย์ เกษตรกรชาวสวนมองว่าการทำเกษตรอินทรีย์อาจเห็นผลช้าแต่ได้ผลตอบแทนดี เพราะต้นทุนต่ำ ช่วยรักษาสภาพแวดล้อม

2. การปรับตัวเพื่อต่อสู้กับความเจริญของระบบทุนนิยม เกษตรกรเจ้าของสวนมองและปฏิบัติในลักษณะการปรับตัวเพื่อให้สามารถดำรงอาชีพเกษตรกรชาวสวนได้ภายใต้การขยายตัวของสังคมทุนนิยมในปัจจุบัน

กลุ่มที่ 5

1. ความสำคัญของพื้นที่ที่ถือได้ว่าเป็นแหล่งผลิตและส่งออกส้มโอที่มีชื่อเสียงระดับประเทศ เนื่องด้วยพื้นที่ดังกล่าวมีดินตะกอนปากแม่น้ำที่ช่วยให้ส้มโอมีรสชาติดี ผลิตและส่งออกส้มโอที่มีชื่อเสียงระดับประเทศ

2. วิฤตอุทกภัยปี 2554 ส่งผลกระทบต่อชาวสวนส้มโอเป็นจำนวนมาก ส่วนใหญ่ต้องกู้เงินมาลงทุนจ่ายค่าเสียหายจากอุทกภัย ต้นส้มโอตายเป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ชาวสวนได้ร่วมกันเรียกร้องค่าตอบแทนหลังจากวิฤตอุทกภัยด้วย

3. ความภูมิใจในภูมิปัญญาสวนส้มโอของพื้นที่ ชาวสวนจะมีความภาคภูมิใจในคุณภาพของส้มโอซึ่งอร่อยและมีชื่อเสียงระดับประเทศ เป็นที่มาของเพลงสรรเพชญ์ที่กล่าวถึงส้มโอตำบลบางเตย กลายเป็นที่นิยมของท้องตลาดและผู้บริโภค

กลุ่มที่ 6

1. เรียนรู้การปลูกและการดูแลรักษาส้มโอที่ต้องดูแลเอาใจใส่เป็นอย่างดี
2. การใช้สมุนไพรบำรุงรักษาและฆ่าศัตรูพืชในสวนส้มโอ
3. การจำหน่ายส้มโอจะมีแม่ค้ามารับซื้อส้มโอที่สวนโดยแม่ค้าเป็นผู้เสนอราคาให้แก่เจ้าของสวน
4. ชาวสวนขาดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในการดูแล บำรุงรักษาส้มโอ เนื่องจากหวงเคล็ดลับการใช้ปุ๋ยที่จะช่วยให้สวนสามารถผลิตส้มโอได้รสชาติดี ออกผลดีมีคุณภาพ

สรุปกระบวนการเรียนรู้ การจัดการความรู้จากเครือข่าย

1. เรียนรู้ปฏิสัมพันธ์การเรียนรู้จากเครือข่ายภายนอก เครือข่ายภายใน การก่อเกิด
2. เตรียมทักษะจาก Tacit knowledge สู่ Explicit knowledge

6. การป้องกันน้ำท่วมจากหน่วยงานภายนอก : การช่วยเหลือทางวิชาการและอื่นๆ

ที่มาและจุดมุ่งหมาย

พื้นที่สวนส้มโอบริเวณพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองที่ได้รับการรับรองว่าเป็นผลไม้ที่เป็นสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ ได้รับผลกระทบจากภัยพิบัติอุทกภัยปีพ.ศ.2554 อย่างมาก เพื่อเป็นการอนุรักษ์ส้มโอพันธุ์ดีให้คงอยู่ หน่วยงานต่างๆ จึงเข้ามาช่วยเหลือเกษตรกรชาวสวนในพื้นที่ในการป้องกันน้ำท่วม ได้แก่ เครือข่ายชาวบ้านรักษากลุ่มน้ำท่าจีน มูลนิธิเอสซีจีและธุรกิจใจในเครือได้นำกระสอบทราย บิ๊กแบ็ก และผ้าใบกันน้ำให้แก่เกษตรกรชาวสวนส้มโอ เพื่อสร้างพังกั้นน้ำปกป้องสวนส้มโอ กรมชลประทาน ทหาร สถานีโทรทัศน์ ThaiPBS และยังได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร และพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศรีรัศมิ์ พระวรชายาฯ ทรงช่วยเหลือกอบกู้สวนส้มโอแก่เกษตรกรสวนส้มโอในพื้นที่และเมื่อวันที่ 4 ธันวาคม

2554 พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศรีรัศมิ์ พระวรชายาฯ เสด็จไปทรงเยี่ยมผู้ประสบอุทกภัย ณ วัดทรงคนอง ตำบลทรงคนอง อำเภอสสามพราน จังหวัดนครปฐม เป็นการส่วนพระองค์ (หนังสือสำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทยที่ มท 0201(บ)/23 ลงวันที่ 9 มกราคม 2555)

กระบวนการและกิจกรรม

สถานีโทรทัศน์ ThaiPBS ได้ลงพื้นที่ทำข่าน้ำท่วมสวนส้มโอในพื้นที่โดยใช้วัดทรงคนอง เป็นสถานที่ในการจัดกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในการแก้ปัญหาและป้องกันน้ำท่วมสวนส้มโอ ลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี หลังจากที่มีการนำเสนอข่าวออกไป ได้มีหลายหน่วยงานได้เข้ามาช่วยป้องกัน น้ำท่วมในพื้นที่ ได้แก่ เครือข่ายชาวบ้านรักษ์ลุ่มน้ำท่าจีน มูลนิธิเอสซีจีและธุรกิจเครือ ได้นำ ถุงกระสอบทราย จำนวน 25,000 กระสอบ ปีกแบริก 1,000 ถุง และผ้าใบกันน้ำขนาดใหญ่เพื่อ ใช้เป็นส่วนหนึ่งในการสร้างพนังกั้นน้ำระยะทางกว่า 4 กิโลเมตร ตามแผนกสวนส้มโอสามพราน เกษะทรงคนองที่จะจัดทำพนังกั้นน้ำล้อมรอบเกาะทรงคนองและสูบน้ำออกจากพื้นที่ ในขณะเดียวกัน ก็ได้ประสานนักวิชาการด้านพรรณพืชเข้าพื้นที่เพื่อช่วยหาวิธีการที่จะรักษาพันธุ์ส้มโอดังกล่าวให้ ได้รับผลกระทบน้อยที่สุด ส่วนทหารได้เข้ามาช่วยตัดต้นมะพร้าวปิดกั้นคลองเพื่อกั้นไม่ให้เข้ามาท่วม และช่วยขนบักแบกเข้ามาป้องกันโดยรอบพื้นที่ กรมชลประทานได้นำเครื่องสูบน้ำขนาดใหญ่เข้ามา สูบน้ำที่ท่วมบริเวณพื้นที่สวนส้มโอออกไปยังแม่น้ำนครชัยศรี

ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นกับชุมชน

1. หน่วยงานภายนอกเข้ามามีบทบาทในการช่วยเหลือเกษตรกรในพื้นที่
2. การเผยแพร่ข่าวสารของสื่อสารมวลชนมีอิทธิพลต่อกระแสจากภายนอกในการเข้ามาช่วยเหลือสวนส้มโอ
3. สร้างความตระหนักและการรับรู้เรื่องการอนุรักษ์และฟื้นฟูโดยเฉพาะส้มโอ นครชัยศรีซึ่งมีความสำคัญเป็นพิเศษในพื้นที่

ข้อเสนอแนะข้อสังเกต

นักวิจัย

1. เครือข่ายภายนอกมีบทบาทสำคัญในการช่วยเหลือชุมชนและเกษตรกรในพื้นที่
2. เกิดการแบ่งปัน ช่วยเหลือซึ่งกันและกันระหว่างเกษตรกรชาวสวนส้มโอผ่านหน่วยงาน ภายนอก
3. ส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีเป็นผลไม้ที่มีชื่อเสียงและรสชาติอร่อยที่เป็นเอกลักษณ์ที่ควร แก่การอนุรักษ์ส้มโอไว้ไม่ให้สูญหายไปจากภณน้ำท่วม

7. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ : การบริหารวิชาการแก่พื้นที่ ที่มาและจุดมุ่งหมาย

จากเหตุการณ์ภัยพิบัติอุทกภัยทำให้มีหลายหน่วยงานเข้ามาช่วยเหลือเกษตรกรชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีในพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง ในส่วนของภาควิชาการได้มีนักวิชาการ อาจารย์ จากมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ที่มีความเชี่ยวชาญในด้านวิชาการเกษตรได้ลงพื้นที่มาให้ความรู้กับเกษตรกรชาวสวนส้มโอในการดูแลรักษาส้มโอ ประกอบด้วย รองศาสตราจารย์มนตรี คำชู ที่ปรึกษาคณบดีและอาจารย์ประจำภาควิชาวิศวกรรมชลประทาน คณะวิศวกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ บางเขน หัวหน้าทีมนักวิชาการกอบกู้สวนส้มโอ ภายใต้การสนับสนุนของมูลนิธิเอสซีจี (SCG) ได้เข้ามาให้ความรู้กับเกษตรกรชาวสวนส้มโอตั้งแต่การเร่งสูบน้ำออกจากสวน ให้ความรู้ในการดูแลต้นส้มโอที่ยังไม่ยืนต้นตาย และรองศาสตราจารย์ ดร.รวิ เสริฐภักดี อาจารย์ภาควิชาพืชสวน คณะเกษตรมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน ได้เข้ามาแนะนำให้ความรู้วิธีการดูแลรักษาต้นส้มโอตั้งแต่การรู้ล่วงหน้าว่าน้ำจะมา ขณะที่น้ำท่วม และการดูแลหลังน้ำลด ได้แก่ หากรู้ล่วงหน้าว่าจะเจออุทกภัยให้รีบตัดใบอ่อนและผลอ่อนทิ้งไปประมาณ 30% ของทั้งต้นเพื่อลดปริมาณธาตุอาหารที่จะนำไปเลี้ยงในส่วนต่างๆ จากนั้นก็ฉีดพ่นธาตุอาหารและน้ำตาลทางใบแทน ขณะต้นส้มโอถูกน้ำท่วมก็ให้ใช้วิธีการเดียวกันกับข้อแรกคือฉีดพ่นธาตุอาหารทางใบ ส่วนหลังน้ำลดห้ามเดินเหยียบบริเวณโคนต้นอย่างเด็ดขาด เพราะจะทำให้รากเน่า จากนั้นใช้เวลาประมาณ 3-5 เดือน รากเริ่มแข็งแรง ดูดธาตุอาหาร ลำต้นเริ่มแตกใบอ่อนก็ให้ดูแลใบอ่อนชุดแรกนี้ให้ดีที่สุด เพราะหมายถึงการอยู่รอดของต้นส้มโอ

ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นกับชุมชน

1. หน่วยงานภายนอกเข้ามามีบทบาทในการช่วยเหลือเกษตรกรในพื้นที่
2. สร้างความตระหนักและการรับรู้เรื่องการอนุรักษ์และฟื้นฟูโดยเฉพาะส้มโอนครชัยศรีซึ่งมีความสำคัญเป็นพิเศษเฉพาะพื้นที่

ข้อเสนอและข้อสังเกต

นักวิจัย

1. เครือข่ายภายนอกมีบทบาทสำคัญในการช่วยเหลือชุมชนและเกษตรกรในพื้นที่
2. เกิดการแบ่งปัน ช่วยเหลือซึ่งกันและกันระหว่างเกษตรกรชาวสวนส้มโอผ่านหน่วยงานภายนอก
3. ส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีเป็นผลไม้ที่มีชื่อเสียงและรสชาติอร่อยที่เป็นเอกลักษณ์ที่ควรแก่การอนุรักษ์ส้มโอไว้ไม่ให้สูญหายไปจากภัยน้ำท่วม

กระบวนการต่างๆ ที่เกิดขึ้นเป็นกระบวนการที่ผู้วิจัยได้ออกแบบกระบวนการเสริมความรู้เพื่อสรุปบทเรียนและจัดการความรู้ กระบวนการของชุมชนที่ดำเนินไปอย่างเป็นธรรมชาติ

และกระบวนการที่เกิดจากการเข้ามาช่วยเหลือของหน่วยงานเครือข่ายภายนอกพื้นที่ซึ่งเป็นรูปแบบหนึ่งที่มีผู้วิจัยได้ร่วมสังเกตและร่วมกระบวนการ กระบวนการต่างๆ เหล่านี้เป็นกระบวนการเสริมพลังที่เกิดขึ้นระหว่างกระบวนการฟื้นฟูสมรรถภาพของชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง ในช่วงที่เกิดวิกฤตการณ์อุทกภัยครั้งใหญ่เมื่อปีพ.ศ.2554

ส่วนที่ 3 การประเมินผล

เพื่อให้กระบวนการดำเนินการวิจัยตามระเบียบวิธีการวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมครบถ้วน และสามารถเชื่อมโยงถึงผลการปฏิบัติงานได้อย่างครบถ้วน ผู้วิจัยได้กำหนดให้มีการประเมินผลและสะท้อนบทเรียนในตอนท้าย เครื่องมือในการประเมินผลและสะท้อนบทเรียน ผู้วิจัยได้ใช้แนวทางการประเมินผลเชิงคุณภาพโดยการตั้งคำถามการประเมินที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย กลุ่มที่ผู้วิจัยเก็บข้อมูลเป็นการสุ่มจากปราชญ์ชาวบ้าน หรือแกนนำชุมชนซึ่งได้เข้าร่วมกระบวนการวิจัยกับผู้วิจัยรวมถึงการเป็นผู้ให้ข้อมูล ร่วมประชุม และเข้าสังเกตการณ์กระบวนการต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน กลุ่มที่สองเป็นกลุ่มตัวแทนหน่วยงานองค์กรต่างๆ ที่ผู้วิจัยได้เข้าไปเกี่ยวข้องด้วย ประกอบด้วยองค์กรบริหารส่วนตำบลทั้งตำบลทรงคนองและตำบลบางเตย องค์กรทางการเกษตรตำบลที่ดูแลชาวสวนตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง เกษตรอำเภอสามพราน นอกจากนี้ยังมีเครือข่ายวิชาการและประชาชนทั่วไปที่เกี่ยวข้อง ผลการประเมิน มีดังนี้

3.1 ด้านการรับรู้บริบทของพื้นที่และการเรียนรู้ในชุมชน

จากการสนทนากลุ่มเพื่อประเมินหลังการเข้าศึกษาในพื้นที่ ผู้ให้ข้อมูลได้สะท้อนให้เห็นถึงการรับรู้บริบทของพื้นที่และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น โดยผู้ให้ข้อมูลเห็นว่าแม้ว่าจะอยู่ในชุมชนและรับรู้การเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาแต่ก็ยังไม่ได้ตระหนักผลกระทบการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น เพราะคิดว่าเป็นเรื่องปกติของการเปลี่ยนแปลงที่ต้องเป็นไปตามความเจริญของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลา แต่อย่างไรก็ตาม หลังจากผู้วิจัยได้เข้าไปศึกษา การเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ กับชุมชนและมีการสนทนากลุ่ม ผู้ให้ข้อมูลเรียนรู้และตั้งแต่สังเกตเห็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นและผลกระทบที่จะเกิดขึ้นกับชุมชน ดังนี้

การได้เรียนรู้สถานการณ์และการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของพื้นที่

จากการสัมภาษณ์และประเมินถึงการได้เข้ามามีส่วนร่วมกับผู้วิจัยและกระบวนการเรียนรู้ต่างๆ ที่เกิดขึ้นจากเดิมที่ไม่ให้ความสนใจกับประเด็นต่างๆ ที่เกิดขึ้น แต่เมื่อได้เข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ แล้วได้รับรู้ข้อมูลข่าวสารและรับรู้ถึงความเคลื่อนไหวด้านต่างๆ ในพื้นที่ การได้เข้าร่วมกิจกรรมและโครงการต่างๆ ทำให้ตระหนักถึงคุณค่าของวิถีภูมิปัญญามากขึ้น ดังการสนทนา

“...ได้เข้าร่วมกิจกรรม รู้ข้อมูลต่างๆ อย่างห่างสรรพสินค้ามาเราก็รู้แหละ แต่เราก็ว่าดีแล้ว เราจะได้เที่ยว ความเจริญมา ไม่ต้องเดินทางไกล แต่ความจริงคือพวกเรากำลังจะสูญเสียอะไรไป เยอะเหมือนกัน ประเพณีวัฒนธรรมเริ่มหายไปจริงๆ คนก็เข้าเยอะ ตอนนี่แทบจะไม่รู้จักกันเลยก็คนที่อื่นมาในพื้นที่เยอะ พามาใช้แรงงานก็เยอะ....” (สนทนากลุ่ม, 28 สิงหาคม 2558)

รูปแบบการทำสวนที่ต้องมีการบูรณาการหลายๆ แบบ

ระหว่างกระบวนการวิจัยได้ออกแบบให้มีกิจกรรมให้ความรู้ด้านการปลูกส้มโอ ระบบการตลาด ความรู้วิชาการต่างๆ ทั้งจากชาวสวนส้มโอนครชัยศรี และภาควิชาการต่างๆ ที่ได้เข้ามาให้ความรู้ส่งผลให้เกิดการเรียนรู้มากขึ้น โดยเฉพาะเยาวชนที่เพิ่งทำสวนส้มโอ ประสบการณ์การยังไม่มากนัก การเข้าร่วมกิจกรรมและกระบวนการต่างๆ เป็นการเติมเต็มความรู้ อย่างไรก็ตามในบางครั้งองค์ความรู้ต่างๆ ที่หน่วยงานต่างๆ จัดขึ้นชาวสวนส้มโอเห็นว่าเป็นความรู้ทางวิชาการเกินไปไม่สามารถจะปฏิบัติได้จริง เกิดการเปรียบเทียบและเรียนรู้ไปพร้อมๆ กับประสบการณ์ตรงจากการทำสวนในพื้นที่ ดังการสนทนากลุ่มเยาวชน

“...ได้เรียนจากการเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ก็ไม่ค่อยสนใจเท่าไรนะแต่ก่อนก็ทำของเราเองอยู่แล้ว จริงๆ ก็เป็นประโยชน์ อย่างน้ำท่วมต้องรู้ว่าเขาจะให้อะไรเราได้บ้าง พืชเศรษฐกิจอื่นๆ เขาได้รับการชดเชยหมด แต่พวกเรายังไม่ได้เลย แบบนี้ต้องรู้กับเขา วิชาการที่มาก็ดีนะ เราได้รู้ที่อื่นๆ เขาทำแบบไหนบ้าง เราก็มาดูของเราทำอะไรได้บ้าง ตอนนี้จะบอกว่าเราทำของเราแบบนี้อยู่ได้แล้ว คิดแบบนี้ไม่ถูกต้องดูที่อื่น อย่างเชียงรายตอนนี่เขาปลูกแทบจะได้ใกล้เคียงกับเราแล้วนะ....” (สนทนากลุ่มเด็กและเยาวชน, 28 สิงหาคม 2558)

การปฏิสัมพันธ์กับคนในพื้นที่มากขึ้น

แม้ว่าชาวสวนส้มโอในพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองจะมีพื้นที่ไม่มากนัก และมีความเป็นสังคมเครือญาติกันสูง แต่เมื่อมีความเจริญเข้ามาในพื้นที่มากขึ้น การปฏิสัมพันธ์กับคนในชุมชนจะน้อยลงไปต่างคนต่างดูแล การมีกิจกรรมจากโครงการวิจัยที่ผู้วิจัยได้เข้ามาศึกษาเป็นเหมือนการเชื่อมข้อมูลต่างๆ ในชุมชนเข้าด้วยกัน และทำให้มีการพูดคุยกันจากเดิมที่จะไม่ค่อยรู้จักกัน แม้จะเป็นเครือญาติ แต่คนรุ่นใหม่ๆ จะไม่รู้จักกันมากนัก ดังการสนทนากลุ่ม

“...ปกติก็ไม่ค่อยจะไปยุ่งกับใครมาก เราก็อยู่ของเรา แต่มาร่วมกิจกรรมแบบนี้ก็ดีไปอีกแบบ ก่อนนั้นเราก็ไม่รู้จักหรือใครเป็นใครได้ยินแต่พ่อแม่บอกว่าญาติคนนั้นคนนี่ แต่ไม่เคยไปพูดคุยอะไรกัน มาชักถามวิจัยแบบนี้เริ่มคิดแล้วใครเป็นใคร ตอนนี่ยังอยู่ไหม เป็นญาติเราฝ่ายไหน รู้แบบนี้

พอเจอหน้ากันก็เริ่มทักทายกัน แต่ก่อนไม่สนใจแล้วแหละใครเป็นใคร....” (สนทนากลุ่มเด็กและเยาวชน, 28 สิงหาคม 2558)

“...คนรุ่นหลังๆ ส่วนมากจะไปเรียนหนังสือกัน ไม่ค่อยได้อยู่บ้านเริ่มห่างแล้วแหละ กลับมาอีกครั้งก็ไม่รู้จักใครแล้ว ตอนนั้นก็เข้าร่วมกิจกรรมบ้างพอได้รู้จักคนบ้าง แต่ก็ยังไม่สนิท....” (สนทนากลุ่มเด็กและเยาวชน, 28 สิงหาคม 2558)

“...ที่มีความเป็นส่วนตัวสูง และค่อนข้างที่จะมีรายได้ จะทำกิจกรรมอะไรก็จะทำเป็นส่วนตัวกันเองมากกว่า การที่จะรวมกลุ่มหรือทำอะไรจะมีส่วนร่วมน้อย ทำกิจกรรมวิจัยแบบนี้ก็ดีขึ้นได้พูดคุยกัน....” (สนทนากลุ่มกลุ่มผู้นำ, 28 สิงหาคม 2558)

การพัฒนาและสร้างการเรียนรู้ในชุมชน

พื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองเป็นพื้นที่ที่อยู่ใกล้กับความเจริญข้อมูลข่าวสารต่างๆ จะเป็นไปอย่างรวดเร็ว แม้ว่าภาครัฐจะสนับสนุนให้เกิดการตั้งชมรมหรือกลุ่มต่างๆ และมีสมาชิกเข้าร่วมกิจกรรม แต่ก็ยังน้อยมาก การมีกิจกรรมและโครงการต่างๆ จากภายนอกเข้ามาในพื้นที่ เช่น นักศึกษาที่ลงมาทำกิจกรรมกับพื้นที่ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐมเข้ามาศึกษาพื้นที่และมีกิจกรรมร่วมกับชุมชนนับว่าเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ชุมชนได้เกิดการเรียนรู้กันมากขึ้น ดังการสนทนากลุ่ม ดังนี้

“...ที่เข้าร่วมกิจกรรมก็มีที่ราชภัฏเข้ามาจัดผ้าป่ามีอาจารย์และนักศึกษาเข้ามา มหาวิทยาลัยมหิดลก็เข้ามา นำนักศึกษามาดูงานในพื้นที่ ก็ดีนะ ปกติก็ไม่ค่อยได้พูดคุยอะไรกับใครเท่าไร มีกิจกรรมแบบนี้ก็ทำให้ชาวบ้านได้รู้ไปพร้อมๆ กัน เวลาเด็กเข้ามาถามสัมภาษณ์มาจากไหนก่อนหน้านี้ไม่ค่อยสนใจหรอกว่าจะมาอย่างไร มีไม่กี่คนที่รู้ข้อมูลแบบนี้ เราก็ต้องเริ่มที่จะศึกษาเราเองเหมือนกันว่าเรามาจากไหน สัมโธเราเหมือนสัมโธที่อื่นไหม....” (สนทนากลุ่ม, 28 สิงหาคม 2558)

จากการสนทนากลุ่มเพื่อประเมินด้านการรับรู้บริบทของพื้นที่และการเรียนรู้ในชุมชนดังกล่าวข้างต้น แม้ว่ารูปธรรมของผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจะไม่ชัดเจนแต่จากการสนทนากลุ่มได้สะท้อนให้เห็นถึงผลลัพธ์เชิงบวกที่เกิดขึ้นโดยเฉพาะด้านการเรียนรู้ในมิติต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนเช่นวิธีการทำสวน การตลาด การเคลื่อนไหวและการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ และที่สะท้อนให้เห็นชัดเจนที่สุดคือการปฏิสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่มีมากขึ้นในระหว่างที่ผู้วิจัยได้เข้าไปศึกษาในพื้นที่เป็นการเปิดพื้นที่ให้มีการเรียนรู้ซึ่งกันและกันทั้งคนรุ่นใหม่และรุ่นเก่าในชุมชน

3.2 ด้านประวัติศาสตร์ และพัฒนาการของส้มโอนครชัยศรี

ประวัติศาสตร์ชุมชนนับว่าเป็นที่มาของเอกลักษณ์ของชาวสวนส้มโอนครชัยศรีเนื่องจากมีความสัมพันธ์กับชุมชนหลายๆ ด้าน เช่น การอพยพเคลื่อนย้ายถิ่นฐานของชาวจีนและมาประกอบอาชีพสวนส้มโอ พัฒนาการต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนจนพื้นที่แห่งนี้เป็นที่รับรู้ด้านการเป็นพื้นที่ที่มีส้มโอรสชาติดีเป็นที่ต้องการของชาวไทยและชาวต่างประเทศ ในการวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมครั้งนี้ผู้วิจัยได้ออกแบบกระบวนการเรียนรู้และจัดทำเอกสารความรู้ระหว่างการวิจัย ทั้งนี้เพื่อให้เป็นข้อมูลย้อนกลับให้กับชุมชนให้ได้รับรู้ข้อมูลต่างๆ ที่ผู้วิจัยได้ศึกษากับชุมชนและนำไปวิเคราะห์เป็นเอกสารความรู้อีกครั้ง ประเด็นด้านประวัติศาสตร์และพัฒนาการส้มโอนครชัยศรีได้มีผลต่อการรับรู้ของชาวสวนส้มโอทั้งคนรุ่นเก่าที่ยังไม่เคยได้รู้รายละเอียดมากนักเนื่องจากต้องทำมาหากินอยู่ตลอดเวลาไม่มีเวลาศึกษาทำความเข้าใจ ส่วนคนรุ่นใหม่ซึ่งเป็นเด็กและเยาวชนที่เพิ่งเข้ามาประกอบอาชีพสวนส้มโอซึ่งยังไม่รู้ถึงพัฒนาการ ความเป็นมาของส้มโอมากนัก การได้มีโอกาสเข้าร่วมกิจกรรมและเรียนรู้จากเอกสารองค์ความรู้ต่างๆ ที่ผู้วิจัยได้นำไปเผยแพร่คืนให้กับชุมชนจึงเป็นการเรียนรู้ประวัติศาสตร์และพัฒนาการของชุมชนไปพร้อมๆ กัน

ประวัติศาสตร์และเส้นทางส้มโอในประเทศไทย

“...รู้ว่าเคยมาจากประเทศจีน มาทำมาหากินที่นี่แต่ไม่ค่อยรู้ว่าส้มโอได้เป็นอาชีพที่ตามชาวจีนมาด้วย เป็นเกร็ดความรู้เล็กๆ น้อยๆ แต่ก็ภูมิใจนะว่าเป็นพืชเศรษฐกิจที่มีประวัติความเป็นมาว่าที่ว่าจะเป็นส้มโอที่คนรู้จัก และอร่อยมีชื่อเสียงมีที่มาอย่างไร...” (สนทนากลุ่ม, 28 สิงหาคม 2558)

ที่มาของการทำสวนและการเป็นอาชีพสร้างรายได้

“...ที่รู้มาก็คือก่อนนั้นทำสวนกันแบบธรรมดา ทำนา ทำสวนผสมอย่างอื่นแต่พอมีคนนำไปขายและรายได้ดีก็กลับมาปลูกเป็นอาชีพเลยสร้างรายได้ดีเป็นที่มาของการทำสวนส้มโอแบบที่เห็นในปัจจุบัน ตอนนี้มีไม่กี่คนหรอกที่รู้แบบนี้ ต้นต่อจริงๆ มีไม่กี่ครอบครัว...” (สนทนากลุ่ม, 28 สิงหาคม 2558)

ด้านความเชื่อเกี่ยวกับส้มโอ

ส้มโอเป็นผลไม้ นอกจากจะให้คุณค่าทางอาหารแล้ว การเป็นผลไม้ที่ชาวจีนนิยมนำไปประกอบพิธีกรรมเช่นไหว้บรรพบุรุษ หรือประกอบพิธีมงคลต่างๆ เอกสารและองค์ความรู้ต่างๆ เหล่านี้ได้สร้างความตระหนักให้กับคุณค่าส้มโอแก่ชาวสวนส้มโอในพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองเป็นอย่างมาก ดังการสนทนากลุ่ม

“...ไม่ค่อยได้สังเกตว่าเขาทำอะไร แต่รู้แต่ว่าตลาดที่เราส่งคือให้ฮ่องกง แต่ก่อนไม่รู้ว่ สัมโอบเป็นพืชสำหรับความเป็นมงคลได้ด้วย รู้สึกดีว่าเป็นผลไม้ที่มีคุณค่า...” (สนทนากลุ่ม, 28 สิงหาคม 2558)

3.3 การมีส่วนร่วมและการจัดการความรู้

การจัดทำเอกสารและความรู้ต่างๆ ในพื้นที่เป็นส่วนหนึ่งให้ชุมชนได้เรียนรู้บทเรียนและ องค์ความรู้ที่เกิดจากชุมชน จากการสนทนากลุ่มพบว่าชุมชนจะมีเวลาอยู่กับการศึกษาเอกสารความรู้ ต่างๆ น้อยมาก การที่ผู้วิจัยได้จัดทำเอกสารเผยแพร่ได้เป็นประโยชน์กับชุมชน ดังการสนทนา

“...ที่จริงเราก็คุยกันตลอดนะ ผมก็เป็นประธานให้เขาอยู่ ก็คุยตลอด ไม่รู้หละอะไรคือ จัดการความรู้หรือกระบวนการเรียนรู้ก็ทำกันไป แบบนี้ก็ดีเหมือนกันได้เอกสาร คือไม่ต้องเยอะ ที่จริงเรารู้อยู่แล้วหละ พอเห็นคนอื่นพูดแบบนี้ เออ เราก็มีเหมือนกัน เรื่องแบบนี้มันก็ของเราจริงๆ ใครทำให้ไม่ได้หละ...” (สนทนากลุ่มเมื่อวันที่ 16 สิงหาคม 2556)”

แม้ว่าหน่วยงานภาครัฐและภาควิชาการจะเข้ามาร่วมกิจกรรมต่างๆ กับชุมชน แต่ส่วนมากเป็นการวิจัยที่ชุมชนไม่ค่อยได้มีส่วนร่วมเป็นเพียงแต่ผู้ให้ข้อมูล การที่ชุมชนเป็นผู้ให้ ข้อมูลและได้รับรู้ข้อมูลที่เป็นของชุมชนจริงๆ จึงเป็นความภาคภูมิใจอีกทางหนึ่ง

“...แบบนี้ก็ดีเหมือนกันนะ ปกติก็จะมึนนักวิชาการเข้ามาเยอะเยอะ แต่ก็เป็นเฉพาะ โครงการ เสร็จแล้วก็ไป เหมือนมาจัดบประมาณลงพื้นที่ เสร็จแล้วก็กลับ ชาวบ้านก็ดูแลกันเอง ไม่ค่อยได้ทำแบบนี้หละ ปกติก็ไม่ค่อยมีเวลาด้วย ประวัติก็ดี ปกติไม่ค่อยได้คุยเรื่องนี้ก็ทราบแต่ว่า สัมโอบอยู่แถวนี้...” (สนทนากลุ่มเมื่อวันที่ 16 สิงหาคม 2556)”

“...ราชภัฏก็มา เกษตรก็มานะ อย่างจังหวัดเขาก็มา แต่ก็คิดว่าเขาก็เอางานวิจัยมาให้ เหมือนกัน แต่ก็เป็นแบบประเมินอะไรแบบนั้น มีเยอะ...” (สนทนากลุ่มเมื่อวันที่ 16 สิงหาคม 2556)”

ด้านการมีส่วนร่วม

การมีกิจกรรมและโครงการต่างๆ ที่เข้ามาในชุมชนจำนวนมากแม้จะเป็นประโยชน์กับ ชุมชน แต่ในความเป็นจริงแล้วชุมชนจะมีเวลาที่จะเข้าร่วมกิจกรรมน้อยมาก การสร้างการมีส่วนร่วม จากบทเรียนโครงการวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมครั้งนี้คือการออกแบบกิจกรรมและกระบวนการ

ต่างๆ ให้มีความสอดคล้องกับวิถีการดำเนินชีวิตชุมชนให้มากที่สุด เกิดผลกระทบต่อการประกอบอาชีพให้น้อยที่สุด จากการสนทนาเพื่อประเมินได้สะท้อนให้เห็นว่ากิจกรรมที่ไม่แยกส่วนเกินไปมากนักจะทำให้เกิดการมีส่วนร่วมกับชุมชน

“...ชาวบ้านจริงๆ เบื่อที่จะเข้าร่วมแล้วแหละ ต่างคนต่างทำงานมากกว่า มีชมรมเยอะแต่ก็ไม่ค่อยได้ทำ ตั้งกันไว้แล้วก็หายไป...” (สนทนากลุ่มเมื่อวันที่ 16 สิงหาคม 2556)”

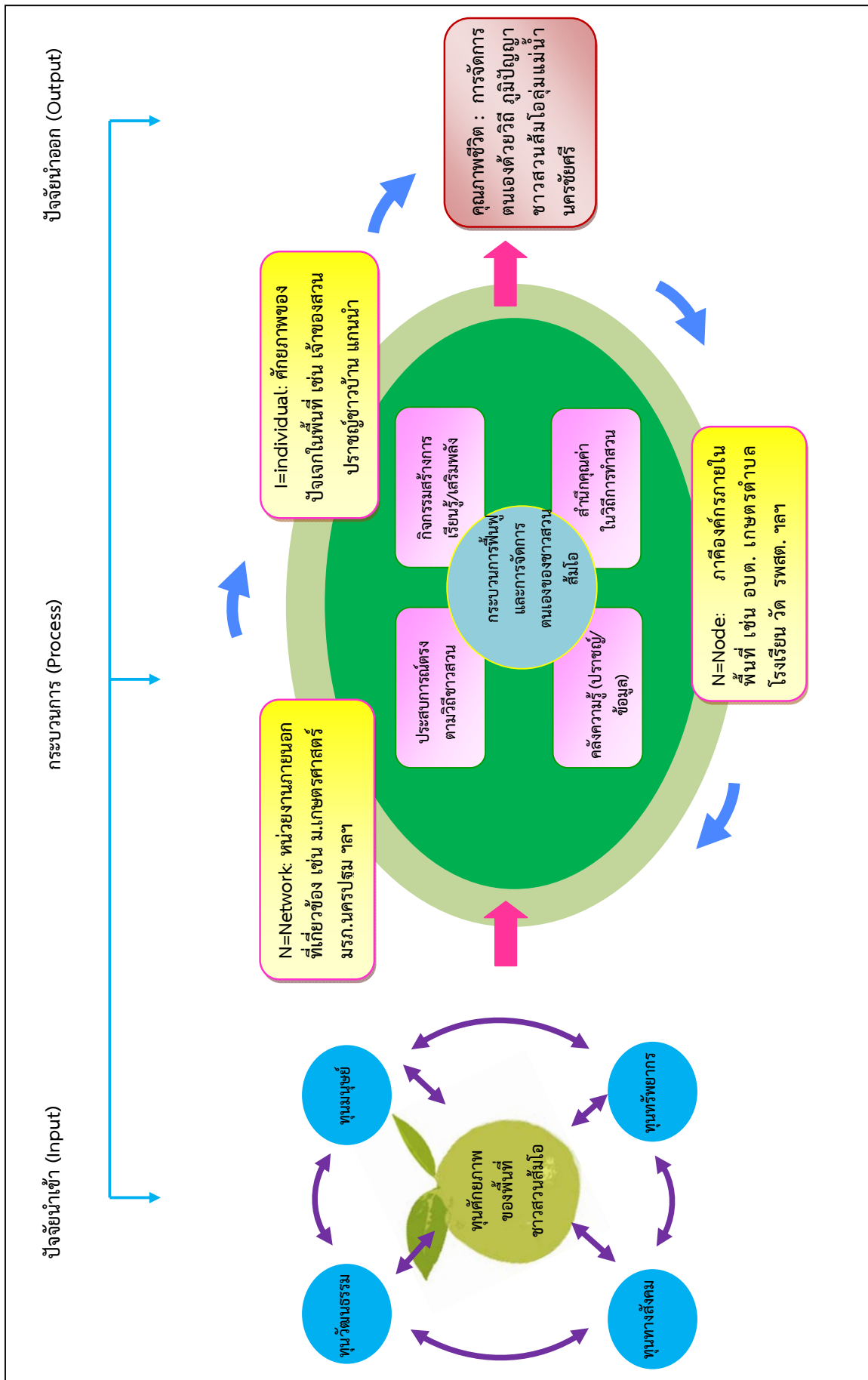
“...ประชาคมหมู่บ้านหรือตำบลก็น่าจะแทรกแบบนี้ก็ดีนะ เอาเรื่องง่ายๆ รู้อยู่แล้วแหละ แต่เวลามีคนมาหาเอกสาร หาหนังสือไปประกอบไม่ค่อยจะมี มีแบบนี้ก็ดี ง่ายๆ เข้าใจง่าย ให้เยอะๆ ก็ไม่ตี ชาวบ้านเขาไม่อ่านกันหรอก หยิบๆ มาดูแล้วก็ทิ้ง เอาเข้าจริงความรู้พวกนี้มันต้องดูเอง เวลาเกิดปัญหาทักกับส้มแต่ละต้น...” (สนทนากลุ่มเมื่อวันที่ 16 สิงหาคม 2556)”

ด้านการนำไปใช้ประโยชน์

เอกสารและองค์ความรู้ต่างๆ ที่เกิดขึ้นระหว่างกระบวนการวิจัยสามารถเป็นองค์ความรู้ที่ต่อยอดให้กับพื้นที่ได้ ดังการสนทนา

“...เด็กน่าจะทำแบบนี้ในโรงเรียน เขาก็มีเหมือนกันนะ หลีกสูตรท่องถิ่นหรือทำเงินที่ตอนหายก็เคยทำ แต่แบบส้มโอจริงๆ ยังไม่ค่อยมี ประชาสัมพันธ์ส้มโอเราได้...” (สนทนากลุ่มเมื่อวันที่ 16 สิงหาคม 2556)”

“...จริงๆ ก็คือคนของเราไม่ค่อยให้ความสำคัญหรือสนใจเท่าไร อย่างลูกหลานเขาเรียนจบแล้วก็ไม่ค่อยได้กลับมาแล้วแหละ...” (สนทนากลุ่มเมื่อวันที่ 16 สิงหาคม 2556)”

ภาพที่ 20 รูปแบบ “การอนุรักษ์พื้นที่ภูมิปัญญาสวนส้มโอกลุ่มแม่เม่น้านครชัยศรี”

อธิบายรูปแบบการอนุรักษ์ฟื้นฟูภูมิปัญญาสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี

จากแผนภาพผู้วิจัยได้สรุปกระบวนการอนุรักษ์และฟื้นฟูวิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีตามลำดับ ดังนี้

ปัจจัยนำเข้า

กระบวนการอนุรักษ์และฟื้นฟูวิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีเป็นกระบวนการที่อาศัยทุนศักยภาพทางสังคมและวัฒนธรรมของพื้นที่เป็นพื้นฐาน ซึ่งประกอบด้วยทุนวัฒนธรรม ประกอบด้วยประเพณี พิธีกรรม และวัฒนธรรมต่างๆ เป็นเครื่องหล่อหลอมให้ชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีมีวิถีการดำเนินชีวิตแบบชาวสวนและสืบทอดส่งต่อมาเป็นระยะเวลายาวนาน ด้านทุนมนุษย์ ได้แก่ ประชาชนชาวบ้าน ชาวสวนส้มโอ เครือญาติ เครือข่ายและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องที่มีส่วนสำคัญในการอนุรักษ์และฟื้นฟู นอกจากนี้ยังรวมถึงประชาชนชาวบ้านและชาวสวนส้มโอในพื้นที่อื่นๆ ที่เป็นเครือข่ายการทำสวนส้มโอซึ่งได้แพร่ขยายออกไปในหลายๆ พื้นที่ในประเทศไทย ทุนทางทรัพยากร ซึ่งนอกจากสภาพบริบทของพื้นที่ซึ่งเป็นทุนทางนิเวศวิทยาของพื้นที่แล้ว โครงสร้างพื้นฐานต่างๆ ที่เกิดขึ้นก็เป็นสิ่งเกื้อหนุนให้วิถีภูมิปัญญาชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีสามารถดำรงอยู่ได้จนถึงปัจจุบัน ทุนทางสังคม หมายถึงทุนศักยภาพทั้งด้านกลุ่มองค์กร วิถีความเชื่อ ประเพณีพิธีกรรมต่างๆ บนบริบทของพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองที่มีอยู่

กระบวนการ

กระบวนการฟื้นฟูและจัดการตนเองของชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีมีปัจจัยที่เกี่ยวข้อง ประกอบด้วย ประสบการณ์ตรงที่เป็นบทเรียนการปฏิบัติของชาวสวนส้มโอ ซึ่งหมายถึงประสบการณ์การทำสวนส้มโอที่สืบทอดมาตั้งแต่บรรพบุรุษจนถึงปัจจุบัน อีกทั้งยังรวมถึงบทเรียนและประสบการณ์ที่เกิดจากการเรียนรู้ การปรับตัว เพื่อให้การทำสวนส้มโอเข้ากับสถานการณ์ในปัจจุบันด้วย กิจกรรมสร้างการเรียนรู้และเสริมพลัง เป็นการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติของชุมชน เช่น การเรียนจากประสบการณ์ทำสวนแบบลองผิดลองถูก การเรียนรู้จากชาวสวนด้วยกันเอง เป็นต้น สำนึกในคุณค่าการทำสวนส้มโอ เห็นถึงความสำคัญของส้มโอในฐานะที่เป็นพืชเศรษฐกิจที่สามารถเลี้ยงครอบครัวและสร้างรายได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้แล้วยังเป็นอาชีพที่อิสระไม่ต้องเป็นลูกจ้างใครสามารถส่งต่อให้เป็นมรดกของลูกหลานได้ คลังความรู้ ปราชญ์ ข้อมูล เป็นความรู้ที่เป็นธรรมชาติที่มีอยู่ในวิถีชีวิตชาวสวนส้มโอ ทั้งหมดเป็นองค์ประกอบภายในที่ส่งผลให้กระบวนการฟื้นฟูและการจัดการตนเองของชาวสวนส้มโอสามารถดำรงอยู่ได้

องค์ประกอบภายนอกที่เป็นการสนับสนุนให้กระบวนการฟื้นฟูและการจัดการตนเองของชาวสวนส้มโอสามารถดำรงอยู่ได้ก็คือ ศักยภาพของปัจเจกชนในพื้นที่ ด้วยประสบการณ์และรายได้ที่

ทำให้ชาวสวนส้มโอสามารถจัดการตนเองได้ทั้งด้านทุนงบประมาณ การดูแล ตลอดถึงการเรียนรู้ที่เป็นไปอย่างธรรมชาติ ปัจจัยนี้เองส่งผลให้วิถีชีวิตชาวสวนส้มโอสามารถดำรงอยู่ได้ หน่วยงานหรือองค์กรต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ในที่นี้หมายถึงหน่วยงานที่อยู่ใกล้ชิดกับพื้นที่ หน่วยงานเหล่านี้จะเป็นแหล่งข้อมูลที่สำคัญและคอยเป็นที่เลี้ยงให้ชาวสวนได้รับข้อมูลข่าวสารที่จำเป็นและเป็นพี่เลี้ยงทางวิชาการเป็นเหมือนผู้เชื่อมประสานระหว่างชาวสวนและภาครัฐ เครือข่ายภายนอกที่นับว่ามีบทบาทอย่างยิ่งคือสำนักงานเกษตรจังหวัด มหาวิทยาลัยต่างๆ ที่ให้การสนับสนุนทางวิชาการ รวมถึงกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ที่มีกิจกรรมและสื่อวิชาการต่างๆ มาสนับสนุนพื้นที่

กระบวนการทั้งหมดได้นำสู่คุณภาพชีวิตที่ดีของชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี ให้สามารถดำรงอยู่ได้ และเป็นเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น ซึ่งนำชื่อเสียงและความภาคภูมิใจมาให้กับชุมชน

บทที่ 7

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง การศึกษาภูมิปัญญาและการอนุรักษ์พื้นฟูวิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) โดยมีวัตถุประสงค์ของการวิจัย ดังนี้ 1) เพื่อศึกษาภูมิปัญญาของเกษตรกรสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี 2) เพื่อศึกษาสภาพของการอนุรักษ์ และการดำรงอยู่ของภูมิปัญญาเกษตรกรสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี 3) เพื่อศึกษาแนวทางการจัดการตนเองโดยใช้ภูมิปัญญาของเกษตรกรสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี 4) เพื่อศึกษาแนวทางการอนุรักษ์ พื้นฟู เพื่อการดำรงอยู่ของภูมิปัญญาของเกษตรกรสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี

การศึกษานี้ผู้วิจัยได้เลือกพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม เป็นพื้นที่ศึกษาเป็นการเจาะจงเลือก (Purposive Sampling) เนื่องจากประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำสวนส้มโอ มีพื้นที่ในการปลูกส้มโอมากที่สุดในจังหวัดนครปฐม และเป็นพื้นที่ที่สวนส้มโอได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์ภัยพิบัติอุทกภัยครั้งใหญ่ในปี พ.ศ.2554 โดยศึกษาข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) ประกอบด้วย ระดับปัจเจกบุคคล ได้แก่ เกษตรกรสวนส้มโอ ลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี ผู้อาวุโส ผู้เชี่ยวชาญ ประชาชนชาวบ้าน คนท้องถิ่น ลูกหลานของเกษตรกรสวนส้มโอ ลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี ประชาชนทั่วไปที่อาศัยในเขตตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง ระดับกลุ่มองค์กร ประกอบด้วย องค์กรภาครัฐที่มีบทบาทสำคัญ กลุ่มเครือข่ายของเกษตรกรสวนส้มโอ ลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี กลุ่มเกษตรกรสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีที่มีสวนส้มโออยู่ในเขตติดกัน และระดับเครือข่าย ประกอบด้วย ผู้ว่าราชการจังหวัดนครปฐม เกษตรจังหวัด ผู้ค้าและผู้ซื้อส้มโอ เครือข่ายมหาวิทยาลัย ราชภัฏนครปฐม มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ กรมส่งเสริมวิชาการเกษตร กรมชลประทาน เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่ การสังเกต (Observation) การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) แบบประเมิน (Evaluation form) การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) การถอดบทเรียน (Lessons Learned) การสังเคราะห์ความรู้ผ่านการจัดการความรู้ภูมิปัญญาสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีจากชุมชนแนวปฏิบัติ (CoP-Community of Practice) การวิเคราะห์สถานการณ์ (SWOT Analysis) และการนำเสนอต่อเวทีนโยบายสาธารณะ นำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (Content Analysis) ตามปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น (Phenomena theory) โดยการประมวลผลจากการดำเนินการศึกษาวิจัยที่เป็นข้อมูลในพื้นที่จริง (Grounded Theory) พร้อมทั้งใช้วิธีตรวจสอบแบบสามเส้า (Triangulation) จากนั้นนำข้อมูลที่ได้มาประมวลผลข้อมูล วิเคราะห์เชื่อมโยงประเด็นต่างๆ และสังเคราะห์เรียบเรียงเพื่อตอบคำถามการวิจัย โดยนำเสนอผลการวิจัยออกเป็นบทต่างๆ

สรุปผลการวิจัย

โดยบริบทของพื้นที่ตำบลบางเตย และตำบลทรงคนอง เป็นชุมชนลุ่มแม่น้ำท่าจีนซึ่งเป็นแม่น้ำสายสำคัญในที่ราบลุ่มภาคกลางมีจุดเริ่มต้นจากแม่น้ำเจ้าพระยาเขตอำเภอวัดสิงห์ จังหวัดชัยนาท มีเส้นทางความยาวรวม 315 กิโลเมตร ผ่านจังหวัดชัยนาท จังหวัดสุพรรณบุรี จังหวัดนครปฐม และไหลสู่ทะเลที่จังหวัดสมุทรสาคร ในส่วนจังหวัดนครปฐมมีระยะทางยาว 97 กิโลเมตร โดยไหลผ่าน 3 อำเภอ ได้แก่ อำเภอบางเลน อำเภอนครชัยศรี และอำเภอสสามพราน ด้วยสภาพพื้นที่เป็นที่ราบลุ่มมีการทับถมของตะกอนมีอินทรีย์วัตถุทับถมต่อเนื่องมาโดยตลอดทำให้พื้นที่อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูก โดยเฉพาะชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีมีความภาคภูมิใจกับพื้นที่กว่า 5,000 ไร่แห่งนี้ว่าเป็นพื้นที่ “ดินดำ น้ำขุ่น” ซึ่งมีความหมายถึงความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ ชาวสวนสามารถเพาะปลูกพืชพันธุ์ได้หลากหลายชนิด และเป็นอาชีพหลักให้กับคนในพื้นที่แห่งนี้ชั่วลูกชั่วหลาน และปัจจุบันยังเป็นมรดกสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น ความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ประกอบกับบริเวณพื้นที่นอกจากจะเหมาะสมสำหรับทำการเกษตรแล้วยังเหมาะสำหรับเป็นที่ตั้งถิ่นฐานที่อยู่อาศัย เนื่องจากสภาพพื้นที่เป็นเกาะที่ล้อมรอบไปด้วยแม่น้ำ สามารถนั่งเรือข้ามฟากขึ้นฝั่งตลาดดอนหวาย หรือขับรถข้ามฝั่งเข้าสวนโดยมีสะพาน 2 แห่ง (สะพานวัดไร่ขิง) และสะพานทรงคนองทำให้ชาวสวนสามารถจำหน่ายพืชสวนได้อย่างรวดเร็วเนื่องจากพ่อค้าสามารถเข้าไปรับในสวนได้โดยตรง ส่งผลให้เกิดความสะดวกสบายในการใช้ชีวิตประจำวันและการประกอบอาชีพ

ผลการศึกษาแบ่งเป็นลำดับ ดังต่อไปนี้

1. เพื่อศึกษาภูมิปัญญาของเกษตรกรชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี

จากการศึกษาพบว่าภูมิปัญญาของเกษตรกรชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีได้มีการพัฒนาการมาพร้อมๆ กับชุมชนลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี แต่ด้วยบริบทของพื้นที่ที่เหมาะสมประกอบด้วยวิถีการดำเนินชีวิตที่มีการถ่ายทอดแบบรุ่นสู่รุ่นได้สะท้อนให้วิถีชาวสวนส้มโอนครชัยศรีเป็นที่รู้จักจากการศึกษาพบว่าองค์ประกอบของการอนุรักษ์พื้นฟูภูมิปัญญาและการดำรงอยู่ของชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีที่สำคัญประกอบด้วทุนทางสังคมและวัฒนธรรม ด้านคุณค่า และด้านการดำรงอยู่

ด้านทุนทางสังคมและวัฒนธรรม

การอนุรักษ์และฟื้นฟูภูมิปัญญาชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีตั้งอยู่ในฐานทุนทางสังคมและวัฒนธรรมที่มีกระบวนการสั่งสมและสืบทอดมาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน ทุนทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างชาวสวนส้มโอนครชัยศรีและปัจจัยแวดล้อมต่างๆ ดังนี้

ประวัติศาสตร์ชุมชน ความเป็นชุมชนลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี ประกอบอาชีพเกษตรกรและทำสวนส้มโอที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษซึ่งเป็นชาวจีนที่เข้ามาประกอบอาชีพในบริเวณลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี ได้สืบทอดการทำสวนส้มโอซึ่งเป็นผลไม้ที่ชาวจีนนิยมรับประทาน อีกทั้งยังเป็นผลไม้ที่

ลูกหลานใช้สำหรับการไว้บรรพบุรุษในเทศกาลสำคัญๆ การพัฒนาปรับปรุง คัดเลือก การดูแลที่มีอย่างต่อเนื่องได้กลายเป็นภูมิปัญญาที่มีความเป็นเอกลักษณ์ของพื้นที่

ระบบนิเวศวิทยาลุ่มน้ำ ด้วยสภาพภูมิประเทศที่เป็นลุ่มน้ำ เป็นจุดบรรจบน้ำที่ไหลมาจากทางภาคเหนือมาตะกอนและแร่ธาตุต่างๆ ประกอบกับเป็นรอยต่อระหว่างน้ำทะเลหนุนซึ่งทำให้เกิดน้ำกร่อยที่พอเหมาะส่งผลให้การปลูกส้มโอได้รสชาติที่ดี และเป็นที่ต้องการของคนโดยทั่วไป นอกจากนี้แล้ว ด้วยสภาพภูมิประเทศที่ไม่ไกลจากกรุงเทพฯ มากนัก การเดินทางที่เป็นไปอย่างสะดวกส่งผลให้การกระจายผลผลิตส้มโอและสินค้าอื่นๆ เป็นไปอย่างรวดเร็ว ชาวสวนมีรายได้ต่อเนื่อง

ระบบเครือญาติ การมีสายสัมพันธ์ทางครอบครัว ความเป็นญาติพี่น้องภายในชุมชนซึ่งสืบต่อมาจากบรรพบุรุษ เป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งเสริมให้ภูมิปัญญาที่มีความต่อเนื่อง

โครงสร้างชุมชน ภายใต้โครงสร้างของชุมชนที่มีองค์การบริหารส่วนตำบลเป็นศูนย์กลาง การพัฒนาและเชื่อมโยงทั้งชาวสวนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น เกษตรตำบล สถาบันวิชาการ หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง การสนับสนุนทางวิชาการและงบประมาณที่มีต่อเนื่อง ส่งผลให้กระบวนการอนุรักษ์และฟื้นฟูวิถีภูมิปัญญายังคงดำรงอยู่อย่างต่อเนื่อง

การเรียนรู้ของชุมชน ด้วยสถานการณ์และปัจจัยแวดล้อมต่างๆ มีลักษณะเป็นพลวัตเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ทั้งด้านการพัฒนาเทคโนโลยีที่จำเป็น ระบบการตลาด ที่ต้องติดตามอยู่ตลอดเวลา ส่งผลให้เกิดการเรียนรู้ของชาวสวนอย่างต่อเนื่องและเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้วิถีชาวสวนส้มโอสามารถดำรงอยู่ได้

ด้านคุณค่า

ความภาคภูมิใจต่ออาชีพชาวสวนส้มโอซึ่งนอกจากจะสร้างรายได้ให้กับครอบครัวแล้วยังถือว่าเป็นอาชีพที่สืบทอดภูมิปัญญาของบรรพบุรุษให้สามารถดำรงอยู่ได้ เป็นปัจจัยหนึ่งส่งผลให้วิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีสามารถดำรงอยู่ได้ มีองค์ประกอบสำคัญ ดังนี้

ความตระหนักในคุณค่า ชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรียังคงเชื่อมั่นและมีความภาคภูมิใจว่าส้มโอนครชัยศรีมีรสชาติที่แตกต่างจากที่อื่น และเป็นที่ต้องการของประชาชนทั้งในและต่างประเทศ การดูแลและใส่ใจในการดูแลเพื่อให้เกิดคุณภาพที่ดี รักษามาตรฐานทั้งด้านรสชาติและรูปลักษณ์ของส้มโอให้เป็นที่ต้องการของตลาดให้มากที่สุด

ความมุ่งมั่นต่อวิถีชาวสวนส้มโอ แม้ว่าปัจจุบันลูกหลานที่จะรับช่วงต่อในการทำสวนส้มโอจะมีน้อยเนื่องจากเห็นว่าเป็นอาชีพที่เหนื่อย แต่ปัจจุบันมีแนวโน้มที่หลายๆ ครอบครัวได้มุ่งมั่นสนับสนุนให้ลูกหลานสืบทอดการทำสวนส้มโอ เนื่องจากเห็นว่าเป็นอาชีพที่อิสระและสร้างรายได้ให้กับครอบครัวได้ ประกอบกับเทคโนโลยีใหม่ๆ ที่สนับสนุนการทำสวนส้มโอได้สะดวกขึ้น

ความเป็นเอกลักษณ์ของพื้นที่ ด้วยภูมิศาสตร์ที่เป็นเอกลักษณ์ ประกอบกับเป็นพืชบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ที่สำคัญของจังหวัด ส่งผลให้มีนโยบายและการสนับสนุนจากเครือข่ายภายนอกอย่างต่อเนื่อง เป็นปัจจัยสำคัญให้วิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีสามารถดำรงอยู่ได้อย่างต่อเนื่อง

ด้านการดำรงอยู่

ปัจจัยสำคัญของการดำรงอยู่ของวิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีมีองค์ประกอบที่สำคัญ คือ

การจัดการตนเอง แม้ว่าจะมีเทคโนโลยีที่สะดวกมากยิ่งขึ้น แต่ด้วยสภาพบริบทของพื้นที่และการเปลี่ยนแปลงทางภูมิอากาศ ความต้องการทางการตลาด ความเสี่ยงจากโรคแมลงศัตรูพืชที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา เกษตรกรต้องมีการเรียนรู้และจัดการตนเองได้ในเบื้องต้น ทั้งการเรียนรู้และเงินทุนในการบริหารจัดการ

รายได้ ความต้องการทางการตลาดที่มีอยู่ต่อเนื่องเป็นปัจจัยสำคัญให้เกษตรกรชาวสวนส้มโอยังคงรักษาการทำสวนส้มโอให้ดำรงอยู่ได้ นอกจากนี้แล้วการทำสวนส้มโอยังสามารถปลูกพืชหมุนเวียนเพื่อสร้างรายได้เพิ่มเติมอีกด้วย

กระบวนการถ่ายทอด ปัจจัยสำคัญของการอนุรักษ์และฟื้นฟูคือกระบวนการถ่ายทอดองค์ความรู้การทำงานให้ลูกหลาน แม้ว่าปัจจุบันความรู้ทางวิชาการจะสามารถศึกษาเพิ่มเติมได้ แต่การเรียนรู้ผ่านการปฏิบัติและทักษะต่างๆ จากประสบการณ์ตรง ยังคงเป็นสิ่งสำคัญในกระบวนการถ่ายทอดให้กับผู้รับช่วงต่อ

นโยบายภาครัฐ ด้วยส้มโอเป็นพืชเศรษฐกิจที่สร้างรายได้ให้กับประเทศ การสนับสนุนจากภาครัฐทั้งด้านกลไกการตลาด ภาควิชาการ การสนับสนุนด้านโครงสร้างพื้นฐาน ถนน หนทาง ระบบคลองส่งน้ำที่ยังต้องมีการปรับปรุงต่อเนื่อง สิ่งเหล่านี้ยังเป็นสิ่งจำเป็นที่ชาวสวนยังต้องการ

2. เพื่อศึกษาสภาพของการอนุรักษ์ และการดำรงอยู่ของภูมิปัญญาเกษตรกรสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี

จากการศึกษาพบว่าจากวิถีการดำเนินชีวิตของเกษตรกรชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีได้สะท้อนให้เห็นถึงภูมิปัญญา และแนวทางการจัดการตนเองด้านต่างๆ เริ่มตั้งแต่

ภูมิปัญญาด้านคุณค่าของวิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี ภูมิปัญญาด้านคุณค่าของวิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี มีคุณค่าและประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่ยาวนาน ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน มีทุนศักยภาพชุมชนที่มีคุณค่าที่ควรธำรงรักษาไว้ให้เป็นฐานรากที่สำคัญของการพัฒนาประเทศ ภูมิปัญญาวิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีเป็นทุนทางสังคมและวัฒนธรรม ที่มีคุณค่าทางด้านประวัติศาสตร์ที่สะท้อนถึงวิถีชีวิตวัฒนธรรมของชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีในปัจจุบันที่สืบเชื้อสายมาจากประเทศจีนที่อพยพเข้ามาประเทศไทยตั้งแต่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ซึ่งมีวิธีการปลูกและการดูแลรักษาส้มโอดำรงวิถีของชาวจีน ทุนทางด้านมนุษย์

ที่มีปราชญ์ชาวสวนส้มโอที่มีความรู้ มีความเชี่ยวชาญ มีประสบการณ์สูงที่ถ่ายทอดส่งต่อกันมาตั้งแต่รุ่นสู่รุ่น ทุนด้านทรัพยากร ที่เรียกได้ว่าเป็นพื้นที่ “ดินค่าน้ำชุ่ม” เป็นบริเวณที่มีดิน น้ำ อุดมสมบูรณ์ เหมาะแก่การปลูกส้มโอ ทุนสติปัญญา มีการประยุกต์วิธีการใหม่ๆ ในการปลูกและดูแลรักษาส้มโอ และทุนเงินตราที่เป็นแหล่งซื้อขายส้มโอทั้งตลาดภายในประเทศและตลาดต่างประเทศ ทำให้เกษตรกรชาวสวนส้มโอมีรายได้และนำไปสู่การพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ

การอนุรักษ์ภูมิปัญญาและการจัดการตนเองจากการทำสวนส้มโอช่วงการเตรียมการ
เช่น การขยายพันธุ์ มีการประยุกต์หรือปรับความรู้เก่าและความรู้ใหม่เพื่อนำสู่การจัดการตนเองโดยใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ตามธรรมชาติเป็นวัตถุดิบในการขยายพันธุ์ ตัวอย่างเช่น การตอนกิ่ง (การใช้อุปกรณ์ง่ายๆ ที่มีอยู่แล้ว และวัตถุดิบที่มีอยู่ตามธรรมชาติและท้องถิ่น เช่น ขุยมะพร้าว ถุงพลาสติก เชือกฟาง) การคัดเลือกกิ่ง (กิ่งที่อยู่กลางพุ่ม อายุประมาณ 1 ปี ไม่แก่ไม่อ่อนเกินไป มีใบยอดคลี่เต็มทีและเจริญเติบโตจนเป็นใบแก่แล้ว) เป็นต้น การเลือกพื้นที่ปลูกส้มโอ พื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองเป็นพื้นที่คางหมูรองรับตะกอนที่เป็นแร่ธาตุจากแม่น้ำนครชัยศรี มีความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติ การรับรู้ถึงสภาพของพื้นที่จะทำให้การจัดการสวนได้อย่างมีประสิทธิภาพและลดปัญหาต้นทุนได้เป็นอย่างมาก การเลือกลักษณะของดิน เลือกพื้นที่ดินโปร่ง ดินร่วนซุย มีอินทรีย์วัตถุอยู่มาก ระบายน้ำได้ (ยกร่อง) ลักษณะของน้ำ การเลือกช่วงฤดูหนาวในการกักน้ำเข้าสวนเพื่อเป็นการเร่งส้มโอให้ออกดอก ทิศทางลม การปลูกไม้กั้นลมเพื่อปะทะลมไว้รอบแปลง เช่น กล้วย ขนุน กระจายห่างรอบส้มโอเพื่อลดแรงปะทะของลม การคมนาคม ใช้เรือในการรดน้ำส้มโอและเป็นเส้นทางลำเลียงส้มออกสู่ตลาด การเตรียมพื้นที่ปลูกส้มโอ มีรูปแบบอนุรักษ์รูปแบบการปลูกส้มโอ ควบคุมระบบการเข้าออกของน้ำ และเป็นแนวป้องกันน้ำในช่วงน้ำเอ่อ ตัวอย่างเช่น การเตรียมพื้นที่ในที่ลุ่ม ยกร่องเป็นแปลงให้ระดับดินสูงกว่าพื้นราบทั่วไป รากส้มโอจะสามารถหยั่งลึกกว่าปกติ และระหว่างร่องน้ำจะสามารถเก็บกักน้ำเพื่อใช้ในเวลาต้องการน้ำ การเติมพื้นที่ในที่ลุ่ม เป็นการขุดดินชั้นล่างที่ขุดขึ้นมา กลับขึ้นไว้ด้านบนส่วนหน้าดินที่อุดมสมบูรณ์จะถูกกลับ เป็นการรูปแบบของการพลิกดินที่มีสภาพเป็นกรดขึ้นมารับออกซิเจนและแสงแดดเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ของดิน

ภูมิปัญญา และการจัดการตนเองระยะการปลูก ระยะการปลูก มีการประยุกต์หรือการปรับใช้รูปแบบการปลูกแบบเดิมและใหม่มาใช้ในพื้นที่และประยุกต์ใช้ความรู้ในการปลูกที่หลากหลายเพื่อให้ผลผลิตดี ตัวอย่างภูมิปัญญาและการจัดการตนเอง เช่น การเตรียมหลุมปลูก เลือกช่วงฤดูแล้งเพื่อความสะดวก พื้นไม่ชุ่มน้ำ ปรับสภาพดินได้สะดวก การเตรียมพันธุ์ เลือกจากต้นพันธุ์ที่ได้จากการตอนกิ่ง จะให้ผลเร็ว สะดวกในการดูแลรักษา และมีการเตรียมกิ่งพันธุ์ไว้สำรองเพื่อชดเชยพันธุ์ที่อาจตายได้ ช่วงเวลาการปลูก เลือกฤดูฝนเพื่อลดเวลาในการดูแล วิธีการปลูก เอียงประมาณ 45 องศา เพื่อให้ได้กิ่งใต้โคนหลายๆ กิ่ง และต้นโตเร็วในระยะแรกๆ การให้น้ำส้มโอ มีแนวทางการประยุกต์หรือการปรับใช้วิธีการให้น้ำส้มโอจะมีความสำคัญกับการเจริญเติบโต วิธีการให้น้ำส้มโอถือว่า

เป็นตัวกลางสำคัญในการนำอาหารจากดินเข้าสู่รากพืช น้ำจะเป็นตัวละลายที่ดีในดินและในพืชเอง ตัวอย่างภูมิปัญญาและการจัดการตนเอง เช่น การให้น้ำเกษตรกรจะต้องทราบถึงความสามารถในการอุ้มน้ำของดิน และจุดเหี่ยวเฉาที่ระดับความลึกต่างๆ อย่างน้อย 2-3 จุด โดยเฉพาะบริเวณที่มีรากหนาแน่นที่สุด การให้น้ำต้นส้มโอที่ยังไม่ให้ผลผลิต ต้องให้สม่ำเสมอวันละครั้ง ถ้าส้มโอตั้งต้นได้แล้วให้ 2-3 วันต่อครั้ง เมื่อโตแล้วให้ลดปริมาณสัปดาห์ละครั้ง ด้านการให้ปุ๋ยและการให้ปุ๋ยส้มโอเป็นแนวทางการประยุกต์หรือการปรับใช้ วิธีการให้ปุ๋ยจะมีส่วนสำคัญในการให้ความเติบโตแก่ส้มโอและการให้ผลผลิต สภาพดินมีการเสื่อมไปตามกาลเวลาและการใช้งาน การให้ปุ๋ยถือเป็นการปรับสภาพดิน และบำรุงดินเพื่อให้ได้สารอาหารที่เพียงพอกับส้มโอ ระยะเวลาก่อนปลูก ให้ปรับปรุงดินให้ร่วนซุย โดยการใส่ปุ๋ยอินทรีย์ เช่น ปุ๋ยคอกเก่าๆ ปุ๋ยหมัก คลุกเคล้าเข้ากับดิน การใส่ปุ๋ยส้มโอที่ยังไม่ให้ผลผลิต ต้องให้ทั้งปุ๋ยเคมีและปุ๋ยคอกหรือปุ๋ยหมักควบคู่กันไป และต้องคำนึงถึงสัดส่วนของธาตุไนโตรเจน ฟอสฟอรัส และโปแตสเซียม ช่วยระยะเวลาเก็บเกี่ยวต้องใส่ปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก ประมาณ 2-3 บุงก์ต่อต้น และปุ๋ยเคมีที่มีธาตุไนโตรเจนสูง ฟอสฟอรัส และโปแตสเซียมปานกลาง

ภูมิปัญญา และการจัดการตนเองระยะการหล่อเลี้ยงและดูแล การปลูกพืชแซมเป็นการประยุกต์หรือการปรับใช้ หรือการผสมผสานความรู้เก่ากับความรู้ใหม่เข้าด้วยกันให้เหมาะสม การปลูกพืชแซมเป็นแนวทางการจัดการตนเองในการดูแลดิน กำจัดวัชพืช และสร้างรายได้เสริม ตัวอย่างภูมิปัญญาและแนวทางการจัดการตนเอง เช่น การปลูกพืชแซมก่อน 1-2 ปีก่อนลงปลูกส้มโอเป็นการปรับสภาพดิน ถึงเวลาใกล้ปลูกส้มโอแล้วค่อยตัดออก การป้องกันและกำจัดวัชพืช เป็นการประยุกต์หรือการผสมผสานความรู้เก่ากับความรู้ใหม่เข้าด้วยกันให้เหมาะสม วัชพืชนับเป็นศัตรูที่สำคัญเนื่องจากสร้างความเสียหายต่อการทำสวนส้มโอหลายประการ เช่น เป็นตัวแย่งน้ำและธาตุอาหารหรือปุ๋ยของพืช ขึ้นปกคลุมหรือเบียดต้นส้มโอทำให้แดดส่องไม่ถึงโคนต้นมีความชื้นบริเวณโคนต้นมากเกินไปเกิดโรคต่างๆ ได้ง่าย ตัวอย่างภูมิปัญญา และการจัดการตนเอง เช่น การดายหญ้าด้วยจอบบริเวณโคนต้น การใช้มือถอน การตัด การถาง การขุด การกลบ การพ่นวัชพืช การไถพรวนระหว่างแถวปลูก ในขณะที่ต้นส้มโอยังเล็ก การปลูกพืชคลุมดิน พืชคลุมดินที่นิยมปลูกกันคือพืชตระกูลถั่ว เช่น ถั่วคา โบโลโกเนียม ถั่วเซนโตรซิมา ถั่วเพอราเรีย ถั่วพุ่ม ถั่วฝัก เป็นต้น การตัดกิ่งส้มโอ การประยุกต์หรือการผสมผสานความรู้เก่ากับความรู้ใหม่เข้าด้วยกันให้เหมาะสม ส้มโอมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทำการตัดแต่งกิ่ง ทั้งนี้เพื่อตัดแต่งทรงพุ่มให้เหมาะสม ง่ายต่อการดูแลรักษาและออกดอก ตัวอย่างภูมิปัญญา และการจัดการตนเอง เช่น การตัดแต่งกิ่งที่มีโรคและแมลงทำลาย กิ่งอ่อนแอ กิ่งแห้งตาย กิ่งที่เติบโตแข่งกับลำต้น กิ่งกระโดง กิ่งที่มีลักษณะไม่ดีและไม่ติดผล กิ่งที่เป็นหน่อข้าง กิ่งที่มีใบน้อยไม่สมบูรณ์ กิ่งที่อยู่ต่ำชิดดินเพื่อสะดวกในการใส่ปุ๋ย พรวนดิน การออกดอกติดผล เป็นการอนุรักษ์ รักษาความรู้ที่มีอยู่เดิมที่มีการปฏิบัติอยู่ ในช่วงต้นอายุ 1-3 ปีแรกยังไม่ควรให้ส้มโอติดผลเพราะต้นยังเล็กอยู่ถ้าปล่อยให้ติดผลในช่วงนี้จะทำให้ต้นชะงักการเจริญเติบโต ดังนั้นควรตัดดอกที่ออกมาในช่วงนี้ทิ้งแล้วเริ่มไว้ผล

เมื่ออายุประมาณ 4 ปี ตัวอย่างภูมิปัญญาและแนวทางการจัดการตนเอง เช่น มีการบังคับให้ส้มโอ ออกดอกโดยการกักน้ำ เพื่อให้ส้มโอออกดอกเร็วขึ้นและสม่ำเสมอ โดยให้เก็บผลได้ในช่วงเดือน มกราคม-กุมภาพันธ์ ซึ่งเป็นระยะที่ส้มโอมีราคาดีและคุณภาพของผลก็ดีคือมีเมล็ดน้อย รสชาติดี เนื่องจากผลแก่ในช่วงอากาศแล้ง การตัดแต่งผล เป็นการอนุรักษ์ รักษาความรู้ที่มีอยู่เดิมที่มีการ ปฏิบัติอยู่ การตัดแต่งผลเป็นการควบคุมการติดผลของส้มโอให้เหมาะสมทั้งตำแหน่งที่ติด อายุ และ ความสมบูรณ์ของต้นส้มโอ ต้นที่มีอายุน้อยหรือต้นที่ไม่สมบูรณ์พอจะไม่ได้ผลติดกับลำต้นมาก แต่ลำต้นส้มโอมีความสมบูรณ์ดีจะไว้ผลมากขึ้น การปล่อยให้ต้นส้มโอติดผลมากเกินไปจะทำให้ต้น ทนุโทรม การติดดอกออกผลในปีต่อไปน้อยลง ต้นส้มโอมีอายุสั้นลง ตัวอย่างภูมิปัญญาและ แนวทางการจัดการจัดการตนเอง เช่น การตัดแต่งผลส้มโอควรทำสองระยะคือ ระยะแรกเมื่อผลมีขนาด โตประมาณผลหมากหรือขนาดเท่าไข่ไก่ และระยะที่สองตัดแต่งเมื่อผลโตขนาดเท่ากำปั้นหรือขนาดผล น้อยกว่า ทั้งนี้เพื่อให้แน่ใจว่าผลที่เหลืออยู่จะไม่ร่วงอีก การเก็บเกี่ยว การอนุรักษ์ เป็นการอนุรักษ์ รักษาความรู้ที่มีอยู่เดิมที่มีการปฏิบัติอยู่ ส้มโอเป็นไม้ผลที่มีขนาดค่อนข้างใหญ่ มีเปลือกค่อนข้างหนา การเก็บเกี่ยวส้มโอจะต้องทำการเก็บเกี่ยวในช่วงที่มีรสชาติที่ดีที่สุด การเก็บเกี่ยวส้มโอเพื่อให้ได้รสชาติ ที่ดีจะต้องเก็บผลส้มโอเมื่ออายุ 6.5-7.5 เดือน เพราะเป็นระยะที่ผลส้มโอมีปริมาณน้ำตาลเพิ่มขึ้นถึง จุดสูงสุด

ภูมิปัญญา และการจัดการตนเองระยะหลังการเก็บเกี่ยว การดูแลหลังเก็บเกี่ยวการ อนุรักษ์ เป็นการอนุรักษ์ รักษาความรู้ที่มีอยู่เดิมที่มีการปฏิบัติอยู่ หลังจากเก็บเกี่ยวควรเอาใจใส่กับ ผลส้มโอก่อนถึงมือผู้บริโภคอย่างจริงจังด้วย เนื่องจากผลส้มโอที่เก็บได้จะมีความแตกต่างกัน ในด้านต่างๆ เช่น ขนาดของผล ขนาดของวัย ลักษณะคุณภาพ ระยะเวลาในการเก็บรักษา เป็นต้น โดยพยายามให้ส้มโอซ่าน้อยที่สุดเท่าที่จะทำได้จะช่วยรักษาคุณภาพของส้มโอได้มาก ตัวอย่าง ภูมิปัญญาและแนวทางการอนุรักษ์ เช่น การขนย้ายผลผลิต หลังจากเก็บเกี่ยวส้มโอลงมาจากต้นแล้ว ให้จัดวางใส่ภาชนะที่เตรียมไว้โดยไม่ให้ข้าวผลที่ยาวออกมาทิ่มแทงผลอื่นๆ จนอาจเป็นรอยขีดหรือเป็น แผลเสียหาย เมื่อบรรจุใส่ภาชนะเต็มแล้วให้รีบทำการขนย้ายผลผลิตโดยเร็ว การคัดคุณภาพของส้มโอ เพื่อการส่งออกเน้นในเรื่องคุณภาพของผิวคือ ผิวเปลือกจะต้องมีสีเขียวอ่อน สะอาดเรียบปราศจาก ตำหนิและผลมีขนาดตามที่ตลาดต้องการ

และพบว่ารูปแบบที่สำคัญที่สามารถจะสนับสนุนให้วิถีชีวิตชาวสวนส้มโอกลุ่มแม่น้ำ นครชัยศรีสามารถดำรงอยู่ได้ประกอบด้วย

2.1 กระบวนการการอนุรักษ์ พื้นฟูวิถีภูมิปัญญาชาวสวนส้มโอกลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีที่ต้อง อาศัยฐานการปฏิบัติจริงของชุมชนเป็นหลัก การเชื่อมโยงกับภาควิชาการทางการเกษตร กลไกภาครัฐ เพื่อหนุนเสริมองค์ความรู้และการช่วยเหลือเมื่อเกิดวิกฤติ

2.2 รูปแบบการจัดการตนเองของเกษตรกรชาวสวนส้มโอกลุ่มแม่บ้านนครชัยศรี ซึ่งทั้งสองรูปแบบต้องคำนึงถึงปัจจัยสำคัญคือสถานการณ์รอบข้างที่มีพลวัตอยู่ตลอดเวลา ภูมิปัญญาที่ลองผิดลองถูก การรวมกลุ่มการเชื่อมโยงถึงกลไกการตลาด และการให้ความสำคัญกับการย้อนกลับมาทบทวนประเมินผลเพื่อให้สวนส้มโอสามารถดำรงอยู่ได้

3. เพื่อศึกษาแนวทางการจัดการตนเองโดยใช้ภูมิปัญญาของเกษตรกรชาวสวนส้มโอกลุ่มแม่บ้านนครชัยศรี

จากการศึกษาพบว่าแนวทางการจัดการตนเองโดยใช้ภูมิปัญญาของเกษตรกรชาวสวนส้มโอกลุ่มแม่บ้านนครชัยศรีมีประเด็นร่วมที่สำคัญ ประกอบด้วย (1) การเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง เกษตรกรชาวสวนส้มโอส่วนใหญ่เป็นผู้มีการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง เรียนรู้ตลอดชีวิต เนื่องจากการดูแลส้มโอมีการเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพอากาศและสภาพดิน หากเกษตรกรไม่ปรับตัวในการเรียนรู้อยู่เสมอจะทำให้ไม่สามารถดูแลส้มโอได้ผลผลิตดีเท่าที่ควร หน่วยงานราชการด้านการเกษตรจึงจัดอบรมให้ความรู้แก่เกษตรกรในด้านเทคนิคใหม่ๆ ในการปลูกและการดูแลส้มโอเป็นประจำ (2) การมีประสบการณ์ ความสำเร็จที่สั่งสมมาอย่างยาวนานทำให้เกิดความเชี่ยวชาญ เกษตรกรชาวสวนที่มีประสบการณ์มาตามปีมีการลองผิดลองถูกในการปลูกและการบำรุงรักษาส้มโอจะทำให้ผลผลิตออกมาดี ส่งไปขายได้ราคาสูงเป็นที่ต้องการของตลาด (3) กระบวนการทำงานอย่างต่อเนื่อง เกษตรกรชาวสวนส่วนใหญ่ทำสวนส้มโอเป็นอาชีพหลักมาอย่างต่อเนื่องจนสั่งสมเป็นประสบการณ์ ถึงแม้จะเกิดเหตุการณ์ที่ส่งผลกระทบต่อสวนส้มโอมาหลายครั้งตั้งแต่อดีต เช่น เหตุการณ์น้ำในแม่น้ำนครชัยศรีเน่าเสีย เหตุการณ์น้ำท่วมหลายครั้งจนกระทั่งครั้งที่ยรุนแรงที่สุดในปีพ.ศ.2554 เกษตรกรชาวสวนส่วนใหญ่ก็ยังประกอบอาชีพทำสวนต่อไป (4) การสืบทอด เกษตรกรชาวสวนส้มโอมีการสืบทอดเรียนรู้เกี่ยวกับการทำสวนส้มโอตั้งแต่วัยเด็กโดยเรียนรู้จากพ่อแม่เข้าไปทำสวนจากการลงมือปฏิบัติจริง (Learning by doing) จนเป็นชาวสวนที่มีความชำนาญและส่งต่ออาชีพการทำสวนไปยังลูกหลานสืบทอดต่อไป (5) ความเป็นปราชญ์ชาวสวนส้มโอ เกษตรกรชาวสวนส้มโอทำสวนส้มโอมานานและปรับปรุงวิธีการทำสวน ลองผิดลองถูกจนสั่งสมเป็นภูมิปัญญา ส่วนใหญ่ทำสวนจนมีความเชี่ยวชาญมีประสบการณ์การทำสวนมากกว่า 30 ปี (6) มีความขยันอดทน มีวินัย เกษตรกรชาวสวนส้มโอเป็นผู้ที่มีความขยัน อดทน มีวินัย ซึ่งเป็นคุณสมบัติที่สำคัญเนื่องจากการประกอบอาชีพทำสวนส้มโอเป็นอาชีพที่ลำบาก ทำงานหนัก หากชาวสวนไม่มีวินัยในตนเองจะทำให้ผลผลิตออกมาไม่ดีเท่าที่ควร (7) การเกษตรแบบบูรณาการ การปลูกส้มโอเพียงอย่างเดียวที่ผลผลิตออกผลปีละ 2 ครั้ง ทำให้รายได้ไม่เพียงพอ เกษตรกรจึงต้องปลูกพืชผัก ผลไม้ชนิดอื่นหลากหลายชนิดเพื่อเป็นการหารายได้เสริมและนำมารับประทานเองในครอบครัว (8) ความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ เกษตรกรชาวสวนในพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองส่วนใหญ่มีความเกี่ยวข้องเป็นเครือญาติกัน และสืบเชื้อสายมาจากประเทศจีน จึงมีความรู้จักคุ้นเคยกัน มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เช่น การแบ่งปันกิ่งพันธุ์ส้มโอ การช่วยกันขนดินถมคันท้องร่องเพื่อป้องกันน้ำท่วม (9) ความเป็นผู้นำ การมีผู้นำที่เข้มแข็ง

ในชุมชนจะทำให้ชุมชนเข้มแข็ง ซึ่งชาวสวนที่มีความสามารถได้รับการยอมรับจากชาวบ้านจะได้รับการยอมรับในการให้เป็นผู้ดำเนินการช่วยเหลือ บรรเทาความเดือดร้อนของชาวบ้าน (10) ความสามารถในการจัดการตนเอง เกษตรกรส่วนใหญ่มีความสามารถในการจัดการตนเอง มีความสามารถในการจัดการดูแลคนดูแลสวน จัดการเรื่องเงินทุนเพื่อให้ผลผลิตออกผลตรงเวลาในช่วงที่ตลาดต้องการ

ประเด็นสนับสนุนประกอบด้วย (1) การประยุกต์ใช้ความรู้ เกษตรกรชาวสวนส้มโอมีการนำความรู้ของตนเองไปประยุกต์ใช้ให้ทันกับความเปลี่ยนแปลงของแมลงที่เป็นศัตรูของส้มโอ โรคใหม่ๆ ที่เกิดกับส้มโอ และประยุกต์เทคนิคใหม่ๆ ในการดูแลส้มโอ (2) ทุกศักยภาพเชิงพื้นที่ การมีพื้นที่ที่มีทำเลที่เหมาะสม ตั้งอยู่บนดินที่ดีมีคุณภาพอยู่ในที่ดอนนน้ำท่วมไม่ถึงถือว่าเป็นความได้เปรียบในการทำการเกษตร ซึ่งบริเวณตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองมีลักษณะเป็นเกาะที่แม่น้ำได้พัดพาเอาดินตะกอนที่เป็นดินที่มีแร่ธาตุเหมาะสำหรับทำการเกษตร ทำให้เป็นทุนที่เกษตรกรชาวตำบลบางเตยและตำบลทรงคนองปลูกส้มโอที่มีชื่อเสียงรสชาติอร่อย (3) เศรษฐกิจเชิงสร้างสรรค์ การนำส้มโอมาเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ หรือนำมาแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์หลายอย่างจะทำให้เกษตรกรชาวสวนมีรายได้ที่มากขึ้น ถือเป็นอีกทางเลือกหนึ่งที่เกษตรกรควรให้ความสำคัญ

ประเด็นอื่นๆ ที่สำคัญ ประกอบด้วย (1) การเป็นสวนที่ได้รับการยอมรับจากสาธารณะ เกษตรกรที่มีการส่งเสริมประสบการณ์มีความชำนาญจะได้รับการยอมรับการชาวสวนด้วยกันเองและจากบุคคลภายนอก ซึ่งมีรางวัลเป็นการรับประกันคุณภาพ (2) เป็นแหล่งการเรียนรู้ การท่องเที่ยวเชิงการเกษตร ภูมิปัญญาการทำสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี นับเป็นภูมิปัญญาที่สำคัญของประเทศสามารถเป็นแหล่งเรียนรู้และการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์การเกษตรได้เป็นอย่างดี (3) การแพร่กระจาย การเผยแพร่ส้มโอไปยังจังหวัดต่างๆ และการส่งส้มโอออกไปขายยังตลาดต่างประเทศทำให้ส้มโอ นครชัยศรีเป็นที่รู้จักและรับรู้ถึงความอร่อยเป็นการเผยแพร่ชื่อเสียงของส้มโอ นครชัยศรีสู่ตลาดโลก (4) การเสริมทางเลือก เกษตรกรชาวสวนส้มโอเก็บเกี่ยวส้มโอได้ปีละ 2 ครั้งทำให้มีรายได้ไม่เพียงพอ หากเกษตรกรชาวสวนส้มโอที่มีแรงงานและมีศักยภาพเพียงพอสามารถสร้างรายได้ให้กับตนเองด้วยการหาอาชีพเสริมหรือปลูกอย่างอื่นเพื่อหารายได้เพิ่มให้กับตนเอง

4. เพื่อศึกษาแนวทางการอนุรักษ์ พันธุ์ เพื่อการดำรงอยู่ของภูมิปัญญาของเกษตรกรสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี

พื้นฐานของข้อมูลจากการศึกษา ผู้วิจัยมุ่งหาแนวทางการอนุรักษ์พันธุ์พันธุ์เพื่อการดำรงอยู่ของเกษตรกรชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีทั้งนี้เพื่อให้ชาวสวนมีคุณภาพชีวิตที่ดีและวิถีวัฒนธรรมของชาวสวนส้มโอสามารถดำรงอยู่ได้ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่มีอยู่อย่างต่อเนื่อง มีประเด็นที่สำคัญจากการศึกษา ดังนี้ (1) ทุนทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นฐานสำคัญของการอนุรักษ์พันธุ์พันธุ์เพื่อการดำรงอยู่ของเกษตรกรสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี ทุนทางสังคมและวัฒนธรรมยังมีความสำคัญในฐานะเป็นต้นทุนที่มีอยู่ในชุมชน หน่วยงานต่างๆ ที่เข้าไปสนับสนุนแก่ชุมชนหาก

ตระหนักถึงความสำคัญของทุนทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นฐานของการพัฒนาจะสามารถส่งผลให้เกิดความยั่งยืนได้ และมีมิติต่างๆ ได้แก่ องค์ความรู้ท้องถิ่น ในที่นี้หมายถึงความรู้ที่เป็นประสบการณ์และทักษะของชุมชนที่มีอยู่แล้ว ทั้งระดับปัจเจกบุคคลที่เป็นประสบการณ์เฉพาะ การลองผิดลองถูกจากการทำงาน ทั้งหมดล้วนแล้วแต่เป็นประสบการณ์ของชุมชน นอกจากนี้แล้วประสบการณ์ที่เป็นองค์ความรู้ของเครือข่ายและกลุ่มต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น การพัฒนาสายพันธุ์และการดูแลสวนส้มโอ ให้เจริญเติบโตและลดต้นทุนของการผลิต ระบบการตลาด การปลูกพืชหมุนเวียนเพื่อสร้างระบบนิเวศให้กับส้มโอและสามารถเก็บเกี่ยวพืชอื่นๆ เพื่อนำไปขายระหว่างรอผลิต เป็นต้น ทั้งหมดล้วนแล้วแต่เป็นทักษะพื้นฐานของการดำรงอยู่ของชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น แม้ว่าความรู้และประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจะนำไปสู่รูปธรรมของการอนุรักษ์และฟื้นฟูที่ชัดเจนไม่ได้ แต่หากชุมชนได้ตระหนักถึงความสำคัญทางด้านประวัติศาสตร์และความเป็นมาจะเป็นการเพิ่มมูลค่าให้แก่อาชีพชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี นอกจากนี้แล้วยังเป็นการสร้างความตระหนักและสำนึกร่วมในการที่จะดูแลและอนุรักษ์พันธุ์ส้มโอให้แก่เด็กและเยาวชนรุ่นใหม่ๆ ไปด้วย อย่างไรก็ตาม การให้ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ในพื้นที่ยังมีน้อย หากมีการจัดการความรู้และพัฒนาอย่างเป็นระบบภายใต้การสนับสนุนจากหน่วยงานทางวิชาการก็จะเป็นแนวทางหนึ่งที่จะส่งผลให้การอนุรักษ์วิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีให้สามารถดำรงอยู่ได้อีกทางหนึ่ง ระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติ พื้นฐานของชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีคือการดำรงอยู่และเกื้อกูลกันบนความสัมพันธ์แบบเครือญาติ ประสบการณ์ องค์ความรู้ รวมถึงการจัดสรรทรัพยากรที่ต้องอาศัยซึ่งกันและกันเป็นปัจจัยหนึ่งที่สำคัญที่ทำให้การอนุรักษ์และฟื้นฟูสวนส้มโอให้สามารถดำรงอยู่ได้ โครงสร้างชุมชน หมายถึงโครงสร้างของหน่วยงานท้องถิ่นอย่างองค์การบริหารส่วนตำบลซึ่งเป็นหน่วยงานภาครัฐที่ใกล้ชิดกับประชาชนในพื้นที่มากที่สุด เป็นหน่วยงานที่คอยเชื่อมประสานองค์ความรู้ ข้อมูลข่าวสารจากภายนอกและการสนับสนุนโครงสร้างพื้นที่ที่จำเป็นกับพื้นที่ การมีโครงสร้างชุมชนที่เป็นหน่วยงานระดับพื้นที่คอยสนับสนุนอย่างต่อเนื่องและเข้าใจชุมชนจะทำให้วิถีมิปัญญาสามารถดำรงอยู่ได้ (2) เสริมสร้างการเรียนรู้และสัมพันธภาพของคนในชุมชน ความจำเป็นขององค์ความรู้ที่ควรมีในชุมชนประกอบด้วย การเรียนรู้ผ่านการปฏิบัติแบบเรียนรู้ไปปรับใช้ไปให้เหมาะสม เนื่องจากรูปแบบการทำสวนต้องมีการปรับปรุงและพัฒนาอยู่ตลอดเวลาเนื่องจากมีปัจจัยต่างๆ เกี่ยวข้องเป็นจำนวนมาก การรับข้อมูลข่าวสารที่จำเป็นเพื่อให้เกิดกระบวนการพัฒนาวิธีการทำสวนส้มโอที่ต่อเนื่อง (3) การมองเห็นคุณค่าและตระหนักถึงการดำรงอยู่ของวิถีชีวิตชาวสวนส้มโอ สำนึกร่วมและการมองเห็นคุณค่าว่าวิถีมิปัญญาการทำสวนส้มโอสามารถเป็นอาชีพที่สร้างรายได้ อีกทั้งยังเป็นอาชีพที่อนุรักษ์ เป็นพืชเศรษฐกิจที่เป็นเอกลักษณ์ของประเทศ ทั้งหมดจะนำไปสู่การจัดการตนเองได้อย่างยั่งยืน และยังสามารถที่จะถ่ายทอดให้กับลูกหลานเพื่อการอนุรักษ์ได้อีกทางหนึ่งด้วย (4) การรับรู้และเห็นความเป็นไปของปัจจัยภายนอก วิถีการกักขังพิบัติอุทกภัย ปี 2554 ได้สะท้อนให้เห็นว่าชาวสวนส้มโอไม่สามารถที่จะอยู่ได้อย่างลำพังหากไม่ใส่ใจ

ต่อปรากฏการณ์ภายนอกที่เป็นไปอย่างต่อเนื่องทั้งด้านที่เป็นโอกาสและด้านที่เป็นปัจจัยเสี่ยงต่างๆ ปัจจัยภายนอกที่มีความสำคัญต่อกระบวนการฟื้นฟู เช่น เครือข่ายวิชาการวิชาการ การสนับสนุนจากภาครัฐ หรือแม้แต่กลไกการตลาด เป็นต้น ซึ่งทั้งหมดล้วนแล้วแต่เป็นองค์ประกอบที่สำคัญต่อการดำรงอยู่ของวิถีมัชฌิมปัญญาสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี

อภิปรายผล

การศึกษาครั้งนี้ มีประเด็นที่เป็นบทเรียนจากการศึกษา ตามลำดับดังนี้

1. ภูมิปัญญาของเกษตรกรสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี

ภูมิปัญญาด้านคุณค่าท้องถิ่นของวิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี มีคุณค่าและประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่ยาวนานตั้งแต่อดีตจวบจนปัจจุบัน มีทุนศักยภาพชุมชนที่มีคุณค่าที่ควรธำรงรักษาไว้ให้เป็นฐานรากที่สำคัญของการพัฒนาประเทศ คุณค่าของวิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีมีหลายด้าน โดยประยุกต์แนวคิดคุณค่าท้องถิ่น ประกอบด้วย ทุนทางสังคมและวัฒนธรรม ด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีถูกนำเข้ามาโดยชาวจีนตั้งแต่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ชาวจีนนิยมนำส้มโอไปบูชาบรรพบุรุษเนื่องจากชาวจีนเชื่อว่าส้มโอเป็นผลไม้มงคล ในสมัยนั้นส้มโอยังเป็นที่ต้องการของชาวต่างประเทศโดยส้มโอเคยถูกใช้เป็นเครื่องเจริญสัมพันธไมตรีทางการทูตระหว่างไทยกับอเมริกาเมื่อปี.ศ.2450 ส้มโอจึงมีคุณค่าทางด้านประวัติศาสตร์ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ทุนทางด้านมนุษย์ สวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีมีปราชญ์ชาวสวนส้มโอที่มีความรู้ มีความเชี่ยวชาญ มีประสบการณ์สูงที่ถ่ายทอดส่งต่อกันมาตั้งแต่รุ่นสู่รุ่น สามารถส่งต่อความรู้ ประสบการณ์ไปยังคนรุ่นต่อไปได้ สามารถเป็นวิทยากรชุมชนที่ถ่ายทอดความรู้ในการปลูก การดูแลรักษาส้มโอ ซึ่งเป็นทุนทางมนุษย์ที่สำคัญ ทุนด้านทรัพยากร แม่น้ำนครชัยศรีเกิดจากการทับถมกันของตะกอนปากแม่น้ำหลายสาย ความจืดเค็มกับน้ำจืดและน้ำเค็มมาบรรจบกันพอดี ประกอบกับดินซึ่งเป็นดินเปรี้ยว เป็นดินเลนท้องนามาก่อนจึงมีธาตุอาหารมาก ทำให้ส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีมีรสชาติหวานอร่อย จนได้รับการยอมรับให้เป็น “ผลไม้บ่งชี้ทางภูมิศาสตร์” ทุนสติปัญญา เกษตรกรชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีมีการลองผิดลองถูก มีการทดลองปลูกส้มโอจนสั่งสมเป็นประสบการณ์ มีการประยุกต์พืชสมุนไพรมาใช้เป็นยากำจัดศัตรูพืชแทนการใช้สารเคมีอย่างเดียวเพื่อเป็นการลดต้นทุน และเพื่อสุขภาพของเกษตรกรชาวสวนส้มโอ ทุนเงินตรา ส้มโอเป็นพืชเศรษฐกิจที่มีชื่อเสียงของจังหวัดนครปฐม มีพ่อค้าแม่ค้าเข้ามารับซื้อในสวนส้มโอ และมีการนำไปขายตามสถานที่ต่างๆ ส้มโอเป็นที่ต้องการของตลาดต่างประเทศโดยเฉพาะส้มโอพันธุ์ทองดีที่มีเป็นที่นิยมส่งออกไปยังตลาดต่างประเทศมากที่สุด ทำให้เกษตรกรชาวสวนส้มโอมีรายได้สำคัญจากการปลูกส้มโอวิถีภูมิปัญญาชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีจึงนับว่าเป็นภูมิปัญญาที่ทรงคุณค่าของท้องถิ่น เป็นฐานการพัฒนาภูมิปัญญาของประเทศเพื่อให้คนรุ่นหลังได้ศึกษาวิถีชาวสวนเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ภูมิปัญญา

ชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีต่อไป ด้านบริบทของพื้นที่และพัฒนาการของส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีดังกล่าวข้างต้นรัฐพล กรธีระธาดา (2551) ศึกษาเรื่อง การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรี พ.ศ.2439-2469 โดยผลการวิจัยพบว่า สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรีนั้นมีปัจจัยสำคัญมาจากพื้นฐานทางเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรี สืบเนื่องมาจากผลของสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ.2398 และสนธิสัญญาฉบับประกันผลประโยชน์ในพื้นที่ลุ่มน้ำท่าจีนในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างอังกฤษกับฝรั่งเศสในพ.ศ.2439 ส่งผลให้เมืองนครชัยศรีดำรงสถานภาพเป็นแหล่งปลูกข้าวที่สำคัญของประเทศที่มีการขยายตัวทางเศรษฐกิจอย่างมาก จากผลสืบเนื่องของการเติบโตของตลาดการค้าข้าวภายในประเทศระหว่าง พ.ศ.2439-2453 ภาครัฐได้พยายามใช้นโยบายทางเศรษฐกิจกับนครชัยศรีหลายด้าน ได้แก่ ด้านความมั่นคง ด้านภาษีอากร และด้านโครงสร้างพื้นฐาน โดยใช้นโยบายเหล่านี้ในการพัฒนาและแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นกับเมืองนครชัยศรีอย่างต่อเนื่องในสมัยรัชกาลที่ 5 ขณะเดียวกันเมืองนครชัยศรีเริ่มเข้าสู่กระบวนการปฏิรูประบบราชการในรูปแบบมณฑลเทศาภิบาลในปี พ.ศ.2438 ภาครัฐจึงใช้นโยบายภาษีในการควบคุมภาคธุรกิจที่สำคัญเพื่อมิให้รายได้เข้าสู่รัฐตกต่ำลง โดยใช้นโยบายพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจ รวมทั้งการดำเนินงานบำรุงคลองเพื่อขยายพื้นที่นา และการสร้างทางรถไฟสายเพชรบุรีระหว่าง พ.ศ. 2439-2453 ส่งผลให้เมืองนครชัยศรีมีการขยายตัวด้านเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่องทั้งด้านผลิตและการค้า จนกระทั่งในเวลาต่อมาระหว่าง พ.ศ. 2453-2469 แนวทางการพัฒนาพื้นที่นาโดยการบำรุงคลองเริ่มสิ้นสุดลง มีการโยกย้ายศูนย์ราชการจากเมืองนครชัยศรีไปสู่อำเภอพระปฐม ในช่วงระหว่างพ.ศ.2453-2460 ยังเกิดวิกฤตทางเศรษฐกิจบ่อยครั้ง ดังนั้นวิธีแก้ไขปัญหาด้านเศรษฐกิจก็คือการเพิ่มภาษี ควบคู่กับการเลิกภาษีการพนัน และตัดลดด้านการทำนุบำรุงแหล่งน้ำ

2. เพื่อศึกษาสภาพของการอนุรักษ์ และการดำรงอยู่ของภูมิปัญญาเกษตรกรรมส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี พบว่าการอนุรักษ์และฟื้นฟูการทำงานของชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี และแนวทางการจัดการตนเองของชุมชนเกิดจากการเรียนรู้ของชุมชนในพื้นที่เองที่ต้องมีการปรับตัวอยู่ตลอดเวลาเพื่อให้สามารถดำรงอยู่ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่เปลี่ยนไปได้ การทำสวนส้มโอต้องอาศัยภูมิปัญญาที่ทั้งเก่าและใหม่เพื่อให้เกิดการบูรณาการ มีการนำความรู้และนวัตกรรมใหม่ๆ ที่เหมาะสมเพื่อให้ชาวสวนส้มโอสามารถดำรงอยู่ได้ ซึ่งสอดคล้องกับ Mme Yuwanuch Tinnaluck (2005) ได้ศึกษาเรื่อง การสร้างความรู้และการพัฒนาที่ยั่งยืน กระบวนการทำงานร่วมกันระหว่างภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยและวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ พบว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นช่วยให้เกิดการเรียนรู้ตลอดชีวิตในสังคม ไม่เพียงแต่สร้างความเข้มแข็งให้กับเศรษฐกิจชุมชนบนพื้นฐานของการพึ่งตนเอง แต่ยังทำให้คนในชุมชนเกิดคุณค่าทางจิตใจ และสร้างวัฒนธรรมท้องถิ่น ในโลกยุคโลกาภิวัตน์เป็นยุคของข้อมูลข่าวสารที่มุ่งเน้นความรู้ ความคิด และวัฒนธรรมแบบตะวันตก อย่างไรก็ตามถ้าไม่ทำอะไรที่ส่งเสริมการเรียนรู้ในท้องถิ่น เด็กรุ่นใหม่จะสูญเสียรากฐานทางวัฒนธรรมไป

การศึกษาในยุคโลกาภิวัตน์จึงควรมีความสมดุลระหว่างความรู้สากลและความรู้ในท้องถิ่น ดังนั้น วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีจะต้องไปด้วยกันกับความรู้ท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนในทุกสังคม สอดคล้องกับ Janpanit (1996) ได้ศึกษาการจัดการด้านการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ โดยการเก็บข้อมูลใน 2 หมู่บ้านของประเทศไทย พบว่า ประชาชนท้องถิ่นยังคงใช้ภูมิปัญญาชาวบ้าน ในการจัดการกับทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อการดำรงชีวิต นอกจากนี้ยังพบว่าภูมิปัญญาบางอย่างเริ่ม สูญหายไป บางส่วนถูกนำมาประยุกต์ใช้ในการจัดการทรัพยากรแบบยั่งยืนภูมิปัญญาพื้นบ้านบางส่วน ไม่ได้มีการถ่ายทอดออกไปสู่ลูกหลาน ภูมิปัญญาบางส่วนถูกปฏิเสธจากบุคคลภายนอกชุมชน ที่สำคัญ พบว่า องค์กรส่วนท้องถิ่น ได้ใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้านในการพัฒนาชุมชน และขจัดความขัดแย้งจากการใช้ ทรัพยากรร่วมกัน เช่นเดียวกับการศึกษาของ Guruug (1997) ให้ข้อสรุปเกี่ยวกับการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับ การใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้านในชุมชน Tarami Magars ทางตะวันตก ของประเทศ Nepal โดยพบว่า กระแสแห่งความเจริญหรือการพัฒนาประเทศ อาทิ ความเจริญทาง เศรษฐกิจ สังคม การเมืองในคริสต์ศตวรรษที่ 18-19 มีผลทำให้ทรัพยากรธรรมชาติของ Nepal ถูกทำลายไปมาก นอกจากนี้ยังมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงในทางลบต่อระบบจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ของท้องถิ่น แต่อย่างไรก็ตาม พบว่า ยังมีอีกหลายชุมชนที่มีความเข้มแข็งของระบบจารีตประเพณี และมีการใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้านในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนของตนให้ยั่งยืนอยู่ได้

ดังได้กล่าวแล้วนั้น สภาพของการอนุรักษ์ และการดำรงอยู่ของภูมิปัญญาเกษตรกรรม สัมโสมแม่บ้านนครชัยศรีท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงหลายๆ ด้าน การให้ความสำคัญกับ กระบวนการพัฒนาที่มีวัฒนธรรม วิถีชีวิต เกษตรกรดั้งเดิม และทุนทางสังคมที่มีอยู่ ได้แก่ ปราชญ์ ชาวบ้าน พื้นที่ที่เอื้ออำนวย ทรัพยากรธรรมชาติ แม่น้ำนครชัยศรีเป็นฐานนับว่าเป็นแนวทางหนึ่งของ กระบวนการอนุรักษ์และฟื้นฟูที่จะนำไปสู่ความยั่งยืนให้กับชุมชนได้ อีกทั้งกระบวนการต่างๆ ยังเป็น การเรียนรู้ที่ตั้งอยู่บนวิถีของชุมชนเอง ไม่แยกส่วน และชาวสวนส้มโอเองก็สามารถเรียนรู้พร้อมๆ กับ การดำเนินชีวิตประจำวันตามปกติ

3. แนวทางการจัดการตนเองโดยใช้ภูมิปัญญาของเกษตรกรสวนส้มโอ ลุ่มแม่บ้านนครชัยศรี

ผลการศึกษาจากการวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม เป็นการสะท้อนแนวทางการสร้าง การเรียนรู้จากนักวิจัยและชุมชนโดยเริ่มตั้งแต่การเข้าไปร่วมเรียนรู้กับชุมชน การพัฒนาโจทย์และ กิจกรรมร่วมกับชุมชนพร้อมๆ กับพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมศักยภาพชุมชน การติดตาม ประเมินและสะท้อนกลับให้แก่ชุมชน ซึ่งเกษตรกรชาวสวนส้มโอมีการจัดการตนเองด้านความรู้ ทักษะการเกษตร การฟื้นฟูสวนส้มโอจากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกันผ่านการถ่ายทอดจาก ปราชญ์ชาวบ้านและเพื่อนๆ เกษตรกรชาวสวน แนวคิดนี้ได้สอดคล้องกับ ทิพจพา สุภิมารส (2550) ศึกษาวิจัยเรื่อง การพัฒนากระบวนการถ่ายทอดวัฒนธรรมการอบรมเลี้ยงดูเด็กปฐมวัยเขมรถิ่นไทย

ตามแนวทฤษฎีการสร้างพลังภูมิปัญญาชาวบ้าน ซึ่งได้ได้สะท้อนถึงผลการวิจัย ประกอบด้วย

1. องค์ประกอบของกระบวนการถ่ายทอดวัฒนธรรมการอบรมเลี้ยงดูเด็กปฐมวัยเขมรถิ่นไทยชุมชนปริยัม 5 ด้าน จุดมุ่งหมายเพื่อถ่ายทอดวิธีการดูแลเด็ก ด้วยความรัก และทะนุถนอม องค์ความรู้เนื้อหาวัฒนธรรมทั้งด้านจิตใจ ด้านสังคม และด้านวัตถุ คุณลักษณะของผู้ถ่ายทอด เป็นผู้ที่มีความรู้ความชำนาญในองค์ความรู้และเนื้อหาวัฒนธรรมนั้นๆ เป็นผู้เฒ่า ผู้แก่ ผู้นำทางธรรมชาติของชุมชน คุณลักษณะของผู้รับการถ่ายทอดให้ลูกหลานภายในครอบครัวและถ่ายทอดให้คนอื่นในชุมชนที่มีความสนใจเรียนรู้ วิธีการที่ใช้ในการถ่ายทอดมีลักษณะเป็นมุขปาฐะ การแสดงวิธีการให้ผู้เรียนจดจำ การทดลองทำด้วยตนเอง การให้เลียนแบบจากผู้ถ่ายทอด และการให้เรียนรู้แบบครูหลักพักจำ ส่วนสื่อที่ใช้ ได้แก่ สื่อบุคคล สื่อกิจกรรม และสื่อวัสดุ การประเมินผลกระบวนการถ่ายทอด เป็นการประเมินอย่างไม่เป็นทางการด้วยการสังเกตและให้คำแนะนำ คุณค่าของวัฒนธรรมที่มีต่อบุคคล เป็นคุณค่าทางจิตใจ รู้สึกได้รับการคุ้มครองป้องกัน ดูแลรักษา ปัดเป่าความทุกข์โรคร้ายต่างๆ คุณค่าของวัฒนธรรมที่มีต่อชุมชนเป็นคุณค่าที่ทำให้ชุมชนมีความผูกพันเหนียวแน่น คนรุ่นใหม่ที่เคารพนับถือเชื่อในคำสอนของผู้สูงอายุ และในด้านพัฒนากระบวนการถ่ายทอดวัฒนธรรมฯ ตามแนวทฤษฎีการสร้างพลังภูมิปัญญาชาวบ้าน องค์ประกอบของการสร้างพลัง ได้แก่ แนวคิดและหลักการ วัตถุประสงค์ ความรู้พื้นฐาน และยุทธศาสตร์ที่ใช้ในการสร้างพลังภูมิปัญญาชาวบ้าน โดยมีขั้นตอนการสร้างพลังประกอบด้วย (1) การวิเคราะห์ชุมชนแบบมีส่วนร่วม (2) การระบุความต้องการชุมชน (3) การสร้างผ่านประสบการณ์การเรียนรู้ของชุมชน (4) การสร้างหน่วยการเรียนรู้ (5) การทดลองใช้หน่วยการเรียนรู้ (6) การสะท้อนความคิด และการสนทนาแลกเปลี่ยนความรู้ (7) การถอดประสบการณ์การเรียนรู้ และประเมินผลการสร้างพลัง

4. แนวทางการอนุรักษ์ ฟื้นฟู เพื่อการดำรงอยู่ของภูมิปัญญาของเกษตรกรสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี

จากการศึกษาพบว่าแนวทางการอนุรักษ์ฟื้นฟูเพื่อการดำรงอยู่ของเกษตรกรสวนส้มโอแม่น้ำนครชัยศรีทั้งนี้เพื่อให้ชาวสวนส้มโอมีคุณภาพชีวิตที่ดีและวิถีวัฒนธรรมของชาวสวนส้มโอสามารถดำรงอยู่ได้ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่มีอยู่อย่างต่อเนื่อง นั้นต้องมีองค์ประกอบที่สำคัญ ได้แก่ ด้าน (1) ทุนทางสังคมและวัฒนธรรม (2) เสริมสร้างการเรียนรู้และสัมพันธภาพของคนในชุมชน ความจำเป็นขององค์ความรู้ที่ควรมีในชุมชน (3) การมองเห็นคุณค่าและตระหนักถึงการดำรงอยู่ของวิถีชาวสวนส้มโอ (4) การรับรู้และเห็นความเป็นไปของปัจจัยภายนอก ซึ่งชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี มีทุนทางสังคมและวัฒนธรรม คือ มีปราชญ์ชาวบ้านที่ให้ความรู้ ทักษะการปลูกส้มโอ มีทรัพยากร สภาพแวดล้อมที่เหมาะสม มีวัฒนธรรมเป็นเกษตรกรดั้งเดิม มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ทำให้เห็นคุณค่าและตระหนักในการฟื้นฟูการเกษตร คือ สวนส้มโอให้คงอยู่กับอำเภอสภาพรณตลอดไป ผลการศึกษาสอดคล้องกับการศึกษาของ อรสุดา เจริญรัต (2543) ศึกษาเรื่อง การเกิดขึ้น

การดำรงอยู่ และการปรับตัวของเศรษฐกิจพอเพียง ภายใต้การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย เป็นงานวิจัยที่มีจุดมุ่งหมายที่จะอธิบายปรากฏการณ์เศรษฐกิจพอเพียงในมุมมองของชาวบ้านภายใต้บริบทสังคมที่เปลี่ยนผ่าน สังคมประเพณีไปสู่สังคมทันสมัย ซึ่งเป็นปัจจัยจากภายนอกซึ่งเข้ามาครอบงำระบบคิดของชุมชน เป็นการศึกษาด้วยวิธีวิจัยในเชิงคุณภาพ เป็นการสร้างข้อสรุปจากทฤษฎีจากฐานรากมาอธิบาย และทำความเข้าใจในปรากฏการณ์ ผลการศึกษาพบว่า เงื่อนไขสำคัญที่สุดของการเกิดขึ้น การดำรงอยู่ของการปรับตัวของเศรษฐกิจพอเพียงก็คือ การที่ชุมชนหมู่บ้านยังมีอำนาจในการจัดการทรัพยากรต่างๆ ของตนเอง อำนาจดังกล่าวเป็นรากฐานจะนำไปสู่การสร้างและการพัฒนาระบบจัดการที่มีประสิทธิภาพสำหรับการดำรงชีวิตในด้านต่างๆ ในระบบบรรทัดฐานของหมู่บ้านที่ปรากฏอยู่ในจารีตประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อ และพิธีกรรม ซึ่งเป็นผลเชื่อมโยงโลกทัศน์ระบบคุณค่าของชุมชน และงานศึกษาของ พิศมัย รัตน์โรจน์สกุล (2545) ศึกษาเรื่อง ชุมชน : เงื่อนไขของการดำรงอยู่ของชุมชนในระบบทุน ได้ศึกษาถึงการนำเข้าแนวคิดแห่งทุนนิยมมาสู่สังคมไทยตามแนวทางการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย สะท้อนให้เห็นถึงการให้ทุนชุมชนด้านทานกระแสทุนนิยม ซึ่งมีวัตถุประสงค์ในการแสวงหาความหมายของทุนในชุมชน ตั้งแต่ยุคสังคมประเพณีจนถึงสังคมทุนนิยม โดยศึกษาการสะสมทุนที่มีการปรับเปลี่ยนไปตามบริบทของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างไรบ้าง และนัยทุนชุมชนที่ค้นพบ ประกอบด้วย 4 ส่วนที่สำคัญ คือ 1) ความเป็นเจ้าของทุน ปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในชุมชน 2) ระบบความสัมพันธ์ทางสังคม 3) ระบบความรู้ในชุมชน และ 4) ระบบคุณค่าและบรรทัดฐานที่เชื่อมโยงคนในชุมชนให้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข อันสะท้อนถึงทุนที่ช่วยนำไปสู่การสร้างระบบความสัมพันธ์ทางสังคม ระบบความรู้ภายในชุมชน และนำมาซึ่งความหมายของชุมชน ซึ่งมีความหมายในทำนองเดียวกับทุนทางสังคม

อาจกล่าวได้ว่าโดยบริบทและสถานการณ์ปัจจุบันที่วิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีตั้งอยู่ฐานของระบบทุนนิยม และการผลิตได้นำไปสู่การเปลี่ยนจากจากวิถีพอเพียงสู่ระบบทุนนิยมเพื่อการค้าและการยังชีพมากขึ้น เป็นระบบปกติที่เกิดขึ้นตามวิถีการประกอบอาชีพ ดังเช่นปัจจุบัน เกิดโครงสร้างใหม่ๆ ทั้งภายในและภายนอก ชาวสวนส้มโอเองก็ต้องมีกระบวนการปรับตัวให้สอดคล้องกับบริบทที่เกิดขึ้นเพื่อให้สามารถดำรงอยู่ได้ ทั้งหมดจะนำไปสู่การเกิดการจัดการตนเองของชุมชน ชุมชนจัดการปัญหาได้ด้วยตนเอง วางแผน และส่งต่อให้เกิดความยั่งยืนสู่ท้องถิ่นตนเอง

ข้อเสนอแนะ

จากการวิจัยเรื่องการศึกษาภูมิปัญญาและการอนุรักษ์พื้นฟูวิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ โดยแบ่งออกเป็นข้อเสนอแนะเพื่อนำผลการวิจัยไปใช้ และข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ข้อเสนอแนะเพื่อนำผลการวิจัยไปใช้

ข้อเสนอแนะเพื่อนำผลการวิจัยไปใช้เป็นข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการนำเสนอแนวทางในการอนุรักษ์ พื้นฟูภูมิปัญญาวิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี เพื่อให้ผู้ที่เกี่ยวข้องได้รับทราบและนำไปประกอบการพิจารณา ในการหาแนวทางในการอนุรักษ์ พื้นฟูภูมิปัญญาวิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีต่อไป ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะเพื่อนำผลการวิจัยไปใช้ ดังต่อไปนี้

1. หน่วยงานหรือผู้มีส่วนเกี่ยวข้องควรส่งเสริมและสร้างศักยภาพชุมชนให้เกิดความเข้มแข็ง ให้ชุมชนตระหนักถึงการเป็นส่วนหนึ่งที่เป็นพลังขับเคลื่อนที่สำคัญในพื้นที่
2. หน่วยงานหรือผู้มีส่วนเกี่ยวข้องควรมีการหาแนวทางการป้องกันน้ำท่วมสวนส้มโอในระยะยาวและเป็นรูปธรรม
3. หน่วยงานหรือผู้มีส่วนเกี่ยวข้องควรมีการหาแนวทางให้เกษตรกรชาวสวนส้มโอหันมาใช้ปุ๋ยชีวภาพ ลดการใช้สารเคมีให้น้อยที่สุดเพื่อสุขภาพของชาวสวนส้มโอและผู้บริโภค
4. ควรให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนทั้งในระดับปัจเจกบุคคล ระดับกลุ่มองค์กรในพื้นที่ และระดับเครือข่ายภายนอกในการอนุรักษ์ พื้นฟูภูมิปัญญาวิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี
5. ควรมีการจัดตั้งสมาคมส้มโอเพื่อสร้างอำนาจในการต่อรองในด้านต่างๆ เช่น ราคาจำหน่ายส้มโอ การอนุรักษ์พื้นฟูส้มโอในพื้นที่ การสร้างความหวงแหนในการดำรงอยู่ของวิถีชาวสวนส้มโอ การให้ความรู้และเทคโนโลยีใหม่ๆ ในการปลูกและการดูแลรักษาส้มโอให้กับเกษตรกรชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี
6. ควรสร้างเกษตรกรรุ่นใหม่ให้มีทักษะความรู้ ความเชี่ยวชาญในการปลูกส้มโอ โดยมีการส่งต่อความรู้จากเกษตรกรรุ่นเก่าสู่เกษตรกรรุ่นใหม่ โดยไม่หวงความรู้ มีการถ่ายทอด สืบสานเรียนรู้ซึ่งกันและกันอย่างสร้างสรรค์
7. ควรส่งเสริมให้เยาวชนรุ่นใหม่ตระหนักถึงคุณค่า ความสำคัญของภูมิปัญญาชาวสวนส้มโอ และส่งเสริมให้หันกลับมาให้ความสำคัญกับอาชีพชาวสวนส้มโออย่างรู้คุณค่า และสำนึกรักภูมิปัญญาท้องถิ่น

8. ควรส่งเสริมการประยุกต์ผลิตภัณฑจากส้มโอให้หลากหลาย ส่งเสริมเศรษฐกิจเชิงสร้างสรรค์ เพื่อให้เกษตรกรชาวสวนส้มโอสามารถสร้างรายได้เพิ่มขึ้นเป็นการเพิ่มคุณค่าและมูลค่าให้กับส้มโอ

9. ควรส่งเสริมให้เกษตรกรชาวสวนส้มโอมีการจัดทำบัญชีรายรับ รายจ่ายในการปลูก การดูแลรักษาส้มโอ เพื่อให้เกษตรกรชาวสวนส้มโอทราบภาพรวมค่าใช้จ่าย รายได้จากการจำหน่าย ส้มโอ ซึ่งจะเป็นการวางแผนทางการเงินของตนเองได้

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

สำหรับข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะดังต่อไปนี้

1. ควรวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) เกี่ยวกับ วิถีภูมิปัญญาส้มโอในบริบทอื่นๆ เพื่อเป็นการพัฒนาองค์ความรู้ พัฒนาการเรียนรู้ที่เหมาะสมที่เป็นการ ต่อยอดความรู้เดิมของชุมชนที่มีอยู่แล้ว และเพื่อเป็นการเรียนรู้และแก้ปัญหาเฉพาะที่เกิดขึ้นในแต่ละ บริบท

2. หน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องควรพัฒนาความร่วมมือกันในลักษณะการวิจัยไปพร้อมๆ กับกระบวนการพัฒนามากกว่าการลงพื้นที่ในลักษณะโครงการปฏิบัติการ เช่น การประชุมสัมมนา การอบรมเพื่อเสริมศักยภาพ การรับความคิดเห็น เพราะเป็นกิจกรรมที่ไม่มีความยั่งยืน อีกทั้งไม่เกิด กระบวนการเรียนรู้ที่ดีให้กับชุมชน

3. ควรออกแบบการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมให้กับเครือข่ายวิชาการในท้องถิ่น เพื่อให้เห็นความต้องการที่แท้จริงของชุมชนในด้านต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับความเข้มแข็งของชุมชน เช่น ด้านสาธารณสุขและสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี ด้านการศึกษาระดับ ฐานรากให้มีการบูรณาการการวิจัยพินถิ่นกับการเรียนรู้การสอนในชั้นเรียน ทั้งนี้เพื่อเป็นการปลูกฝัง ความรู้เรื่องส้มโอในฐานะพืชเศรษฐกิจของชุมชน รวมถึงอาชีพอื่นๆ ที่สร้างรายได้ให้แก่ชุมชน

4. ควรมีการวิจัยต่อยอดเพื่อเสริมศักยภาพและพัฒนากลุ่มต่างๆ ที่อยู่ในชุมชนเพื่อสร้าง ความเข้มแข็งและสร้างความยั่งยืนให้แก่ชุมชน เช่น กลุ่มวิสาหกิจชุมชน กลุ่มสตรี กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่ม แกนนำ-ผู้ใหญ่บ้าน กลุ่มเด็กและเยาวชน เป็นต้น กลุ่มต่างๆ เหล่านี้จะเป็นผู้นำที่สำคัญในการต่อยอด ความรู้ และส่งต่อให้กับรุ่นหลังๆ ได้ รูปแบบการวิจัยอาจเริ่มด้วยการสร้างเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ (community of Learning) หรือชุมชนแนวปฏิบัติเฉพาะเรื่อง (Community of Practice) หรือการ เป็นกลุ่มเครือข่ายการวิจัย (Collaborative Research)

5. ควรมีการวิจัยถอดบทเรียนและจัดการความรู้ให้กับหน่วยงานและเครือข่ายต่างๆ ที่รับผิดชอบเพื่อให้เล็งเห็นคุณค่าขององค์ความรู้เฉพาะของพื้นที่ (Tacit Knowledge) และนำออกมา เผยแพร่สู่สาธารณะอย่างเรียบง่ายและทุกคนสามารถเข้าถึงได้ (Explicit Knowledge) การวิจัยแนวนี้

อาจรวมถึงการออกแบบให้เป็นการวิจัยพัฒนาสื่อด้านการส่งเสริมวิถีภูมิปัญญาสัมผัสเพื่อเผยแพร่องค์ความรู้ด้านนี้สู่สาธารณะ และสร้างความตระหนักร่วมให้คนประชาชนทั่วไปในการอนุรักษ์และฟื้นฟูวิถีภูมิปัญญาสัมผัสในฐานะพืชเศรษฐกิจของประเทศ

6. ควรมีการวิจัยต่อยอดด้านเศรษฐกิจเชิงสร้างสรรค์ (Creative Economy) เพื่อเป็นการต่อยอดและเสริมรายได้ให้แก่ประชาชนผู้ทำสวนสัมผัสสามารถสร้างรายได้เพิ่มขึ้น

7. วิถีภูมิปัญญาสัมผัสนับว่าเป็นเอกลักษณ์ของประเทศไทย หากมีการพัฒนาเป็นการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างสร้างสรรค์ และเพื่อการเรียนรู้จะเป็นการสร้างรายได้ให้กับชุมชนและประเทศได้อีกทางหนึ่งด้วย

8. ควรมีการวิจัยด้านภาษาและวัฒนธรรมท้องถิ่นเพื่อศึกษาและรวบรวมภาษาที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาของการทำสวนสัมผัส ซึ่งจะมีเอกลักษณ์และบริบทของภาษาที่เป็นเอกลักษณ์ และสะท้อนถึงวิถีภูมิปัญญาของชาวสวนสัมผัสอีกทางหนึ่งด้วย

รายการอ้างอิง

- กมลทิพย์ คงประเสริฐ. (2548). “ภูมิปัญญาท้องถิ่น: นวัตกรรมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน กรณีศึกษาตำบลบางขุนไทร อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี” ใน หนังสือรวมบทความจากการประชุมประจำปีทางมานุษยวิทยาครั้งที่ 3 เรื่อง ภูมิปัญญากับการสร้างพลังชุมชน. กรุงเทพฯ: โอ. เอส. พริ้นติ้งเฮ้าส์.
- กฤษณา กฤษณพุกต์ และคณะ. (2551). “โครงการความสัมพันธ์ระหว่างปริมาณคาร์โบไฮเดรตและการออกดอกของส้มโอพันธุ์ทองดีและชาวน้ำผึ้ง.” รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- กาญจนา แก้วเทพ และสมสุข หินวิมาน. (2551). **สายธารแห่งนักคิดทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองกับการสื่อสารศึกษา**. กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์.
- กรมการศึกษานอกโรงเรียน. (2545). **แนวทางการพัฒนาและการผลิตสื่อการเรียนการสอนระบบตามแนวพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542**. กรุงเทพฯ: องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์.
- กรมวิชาการเกษตร. (2544). **รายงานการสัมมนาเชิงปฏิบัติการ เรื่อง กลยุทธ์การผลิตส้มส่งออกส้มโอ**. กรุงเทพฯ: ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด.
- กรมส่งเสริมการเกษตร. (2550). **สถิติการเพาะปลูกไม้ผล ปี 2535-2547**. (ม.ป.ป.). **พันธุ์ส้มโอในประเทศไทย**. เข้าถึงเมื่อ 17 มกราคม 2557. เข้าถึงได้จาก http://www.doae.go.th/prompt/pummelo/page_5.html.
- โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์. (2555). **วิถีชุมชน เครื่องมือ 7 ชิ้น ที่ทำให้งานชุมชนง่าย ได้ผล และสนุก**. พิมพ์ครั้งที่ 10. นนทบุรี: สำนักพิมพ์สุขศาลา.
- เกรียงศักดิ์ สร้อยสุวรรณ. (2550). “การพัฒนารูปแบบการจัดการศึกษาในระบบบนฐานภูมิปัญญาและวัฒนธรรมถิ่น: กรณีศึกษานักเรียนกลุ่มชาติพันธุ์ไทเลย.” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนาสังคม มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์. (2547). **ความแตกต่างระหว่างการจัดการสารสนเทศกับการจัดการความรู้**. กรุงเทพฯ: อักษรไทย.
- คณางค์ ช่อชู. (2547). “กระบวนการเรียนรู้และสืบทอดการทอผ้าไหมของผู้ทรงภูมิปัญญา อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์.” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาสังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม.

- คมชัดลึกออนไลน์. (2555). สวนส้มโอจมน้ำท่วมเสียหายนับร้อยล้าน. เข้าถึงเมื่อ 15 มีนาคม. เข้าถึงได้จาก <http://www.komchadluek.net/detail/20111117/115316/>.
- จารุวรรณ ธรรมวัตร. (2543). **ภูมิปัญญาอีสาน**. อุบลราชธานี: ศิริธรรมออฟเซ็ท.
- จันทร์ธา ณะวัฒนาวงศ์. (2551). “อู่ข้าวอู่น้ำในพื้นที่ดินดอนปากแม่น้ำ.” ใน **ภูมิปัญญาวิถีชุมชนวิถีธรรมชาติ**. เกษร สิทธิพันธ์ (บรรณาธิการต้นฉบับ). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดือนตุลา.
- จินตนา สุจจันท์. (2547). **การศึกษาและการพัฒนาชุมชน**. เชียงใหม่: นันทพันธ์ พรินต์ติ้ง.
- ชนิดา เสี่ยงไพศาลสุข. (2548). “บทความ L' economie des biens symboliques (เศรษฐกิจของทรัพย์สินเชิงสัญลักษณ์) ของปีแยร์ บูร์ดิเยอ: บทแปลและบทวิเคราะห์ มโนทัศน์ทางสังคมวิทยา.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต คณะศิลปศาสตรมหาวิทาลัยธรรมศาสตร์.
- ชาย โพธิ์สิตา. (2547). **ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).
- ชัยอนันต์ สมุทรวณิช. (2540). **วัฒนธรรมคือทุน**. กรุงเทพฯ: บริษัท พีเพรส จำกัด.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2542). **วาทกรรมการพัฒนา**. กรุงเทพฯ: ศูนย์วิจัยและผลิตตำรา มหาวิทยาลัยเกริก.
- ชอบ เข้มกลัด และโกวิท พวงงาม. (2547). **การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมเชิงประยุกต์**. กรุงเทพฯ: เสาศรรม.
- ณัฐินี อนันตโชค. (2552). “การพัฒนาการสกัดและพัฒนาคุณภาพของน้ำมันหอมระเหยจากเปลือกส้มโอระดับห้องปฏิบัติการเพื่อนำไปใช้ประโยชน์เชิงอุตสาหกรรม.” รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- ดิเรก ปัทมสิริวัฒน์. (2547). **ทุนสังคมและทุนวัฒนธรรมในระบบเศรษฐกิจและการจัดการยุคใหม่**. กรุงเทพฯ: พี.เอ.ลิฟวิ่ง.
- ทวีศักดิ์ ต้วทอง. (2542). **การปลูกส้มโอ**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด.
- ทิพจุฑา สุภิमारส. (2550). “การพัฒนากระบวนการถ่ายทอดวัฒนธรรมการอบรมเลี้ยงดูเด็กปฐมวัย เขมรถิ่นไทย ตามแนวทฤษฎีการสร้างพลังภูมิปัญญาชาวบ้าน.” วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัย คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ธีระชัย เจ้าสกุล. (2545). **รายงานการวิจัยการพัฒนาและขยายผลหลักสูตรวิชาชีพระยะสั้น ภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยการจัดการเรียนการสอนของวิทยาลัยสารพัดช่างตราด**. ตราด: วิทยาลัยสารพัดช่างตราด (วิทยาเขตบุนทร).

- นงนุช อังยุรีกุล และคณะ. (2550). “เศรษฐกิจการผลิตและการตลาดส้มโอในภาคกลาง.” รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- นงนุช อังยุรีกุล และคณะ. (2555). “โครงการการประเมินความเสียหายจากอุทกภัย ปี 2554 เพื่อการฟื้นฟู กรณีศึกษาสวนส้มโอสายพันธุ์ที่ได้สินค้าคุมครองสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์.” รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- นภาพรณ หะวานนท์. (2550). **ทฤษฎีฐานรากในเรื่องความเข้มแข็งของชุมชน.** สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, (สกว.).
- _____ (2550). **ดัชนีความเข้มแข็งของชุมชน ความกลมกลืนระหว่างทฤษฎีฐานรากกับข้อมูลเชิงประจักษ์.** สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, (สกว.).
- นพวรรณ ธีระพันธ์เจริญ และคณะ. (2552). “การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมของเยาวชนในการบริหารจัดการขยะมูลฝอย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา กรณีศึกษาโรงเรียนสาธิตมัธยมมหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา.” รายงานการวิจัย มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา สนับสนุนการวิจัยจากสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.
- นรินทร์ชัย พัฒนพงศา. (2547). **การมีส่วนร่วม หลักการพื้นฐาน เทคนิคและกรณีตัวอย่าง.** เชียงใหม่: สิริลักษณ์การพิมพ์.
- นัฐยา แดฝอย. (2546). “การเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมหลังวิกฤตเศรษฐกิจ ปี 2540 ที่นำไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชน: กรณีศึกษาชุมชนภูผาสวรรค์ อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาพัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- นิกิจ พลายุ้ม. (2540). “การศึกษาแนวความคิดเชิงจริยธรรมและจิตสำนึกของประชาชนบริเวณสองฝั่งแม่น้ำนครชัยศรีที่มีต่อการรักษาสภาพแวดล้อมและการลดมลพิษของแม่น้ำ.” โครงการวิจัยได้รับงบประมาณประเภททุนอุดหนุนการวิจัยของสถาบันราชภัฏนครปฐม.
- นิตดา หงส์วิวัฒน์ และทวีทอง หงส์วิวัฒน์. (2550). **ส้มโอ ใน ผลไม้ 111 ชนิด: คุณค่าอาหารและการกิน.** กรุงเทพฯ: แสงแดด.
- นียบรรณ วรณศิริ. (2540). **มานุษยวิทยาสังคมและวัฒนธรรม.** กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- นිරันตร์ จงวุฒิเวศย์. (2550). **แนวคิดแนวทางการพัฒนาชุมชน.** กรุงเทพฯ: กรมการพัฒนาชุมชน.
- นิตยา เงินประเสริฐศรี. (2544). “การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม.” **สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 2, 7: 61-62.**

- นิตินันท์ พันทวี. (2544). “การศึกษาพิธีกรรมท้องถิ่นในฐานะทุนวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาชุมชน: กรณีศึกษาพิธีกรรมบายศรีสู่ขวัญอีสาน.” *ดุชนิพนธ์ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.*
- นิวีดี ธัญญาประเสริฐ. (2546). **บทบาททางเศรษฐกิจของชาวจีนในมณฑลนครชัยศรีในสมัยรัชกาลที่ 5.** สารนิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาไทยศึกษา มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- เนาวรัตน์ พลายน้อย. (2549). “การพัฒนาการเรียนรู้โดยผ่านกระบวนการประเมินผลแบบเสริมพลัง (Empowerment Evaluation)” ใน เอกสารประกอบการนำเสนอผลงานวิจัยแห่งชาติ 2549. กรุงเทพฯ: บริษัท พี.เอ.ลิฟวิ่ง จำกัด.
- นรินทร์ วิจารณ์. (2547). **การจัดการความรู้สู่ปัญญาปฏิบัติ.** กรุงเทพฯ: เอ็กซ์เปอร์เน็ท.
- บุญดี บุญญากิจ และคณะ. (2547). **การจัดการความรู้...จากทฤษฎีสู่การปฏิบัติ.** กรุงเทพฯ: บริษัท จีรวัฒน์ เอ็กซ์เพรส จำกัด.
- เบญจา ยอดดำเนิน –แอ๊ดติคจ์ และคณะ. (2552). **การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ: การจัดการข้อมูล การตีความ และการหาความหมาย.** นครปฐม: สำนักพิมพ์ประชากรและสังคม.
- ประพนธ์ ผาสุกยัด. (2550). **การจัดการความรู้ฉบับมือใหม่หัดขับ.** พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ใยไหม.
- ประเวศ วะสี. (2546). “การพัฒนาต้องเอาวัฒนธรรมเป็นตัวตั้ง” ใน *ปาฐกถาในวันอนุমানราชชนครั้งที่ 1 เรื่องภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมกับการพัฒนา.* กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- _____. (2547ข). **การพัฒนาต้องเอาวัฒนธรรมเป็นตัวตั้ง.** พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์หมอบัวบ้าน.
- _____. (2547). “ทุนทางสังคมกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน” *เอกสารสรุปการบรรยาย งานสัมมนาวิชาการทำแผนที่ข้อมูลทางสังคม จังหวัดกาญจนบุรี 22 กันยายน, 2547.*
- _____. (2552). **สร้างคุณค่าความเป็นคน สร้างสุขภาพชุมชนให้เข้มแข็ง.** พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: บริษัท ทีคิวพี จำกัด.
- _____. (2552). **แนวทางใหม่ในการพัฒนาประเทศสร้างสัมมาชีพเต็มพื้นที่การมีสัมมาชีพเต็มพื้นที่คือรากฐานของความร่มเย็นเป็นสุข.** พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ: บริษัท ทีคิวพี จำกัด.
- ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ. (2543). **กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา.** กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ผู้จัดการออนไลน์. (2554). **ปฏิบัติการกู้ “สวนส้มโอ” พันวิฤตน้ำท่วม.** เข้าถึงเมื่อ 19 มกราคม. เข้าถึงได้จาก <http://www.manager.co.th/QOL/ViewNews.aspx?NewsID=9540000154569>.

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน. (2542). **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542.**

กรุงเทพฯ: บริษัทนานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์ จำกัด.

พงษ์นารถ นาถวารานันต์ และคณะ. (2552). “โครงการการศึกษาสาเหตุการร่วงของผลก่อนการเก็บเกี่ยวและการเปลี่ยนแปลงปริมาณธาตุอาหารในรอบปีของส้มโอพันธุ์ทองดีและชาวน้ำผึ้งในเขตลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี-แม่กลอง” รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

_____. (2553). “โครงการการพัฒนาการเชื่อมโยงองค์ความรู้การผลิตส้มโอสู่เกษตรกร จังหวัดนครปฐม” รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

พรสวรรค์ สุวรรณศรี. (2547). “การวิเคราะห์คุณค่า การดำรงอยู่ และการสืบทอดผญาอีสาน.” ปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พระมหาสุทิตย์ อากาศโร. (2549). “การศึกษาองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นของวรรณกรรมพระพุทธศาสนาเรื่องอานิสงส์และคัมภีร์ที่ใช้เทศน์ในเทศกาลต่างๆ ของศาสนา.” ดุษฎีนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย.

พิชญ์ สมพอง. (2540). “Globalization.” **วารสารวิชาการคณะมนุษยศาสตร์ 4 (มิถุนายน 2540): 82-117.**

พินิจ จันทร และคณะ. (2554). **น้ำท่วมกรุงเทพฯ วิกฤตประเทศไทย วิกฤตโลก.** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ย้อนรอย.

พิศมัย รัตนโรจน์สกุล. (2545). “ทุนชุมชน : เงื่อนไขของการดำรงอยู่ของชุมชนในระบบทุน.” วิทยานิพนธ์ดุษฎีบัณฑิต พัฒนศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.

พวงผกา คุโรวาท. (2540). **คู่มือประวัติเครื่องแต่งกาย.** พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ: รวมสาส์น.

พัชรินทร์ สิริสุนทร. (2546). **ภูมิปัญญาท้องถิ่นจังหวัดพิษณุโลก.** พิษณุโลก: มหาวิทยาลัยนเรศวร.

_____. (2552). **ชุมชนปฏิบัติการด้านการเรียนรู้ แนวคิด เทคนิค และกระบวนการ.** พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พันธุ์ทิพย์ รามสูต. (2545). **การวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม.** พิมพ์ครั้งที่ 2. นครปฐม: สถาบันพัฒนาการสาธารณสุขอาเซียน มหาวิทยาลัยมหิดล.

เฟื่องฟ้า ลัยมณี. (2548). “การปรับปรนวิถีชีวิตของชาวไทยใหญ่ :กรณีศึกษาหมู่บ้านนาหวาย ตำบลเมืองนะ อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต สาขาการวิจัยและพัฒนาท้องถิ่น มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่.

- มณีมัย ทองอยู่. (2546). ยุทธศาสตร์เพื่อการอยู่รอดและทุนทางสังคม ของชาวอีสาน. โครงการวิจัย เรื่องทุนชุมชน ยุทธศาสตร์ครอบครัว และกองทุนหมู่บ้าน มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ไม้ตรี มณีเลิศ. (2493). “ส้มโอไม่มีเม็ด.” **ปฐมสาร**. สโมสรข้าราชการจังหวัดนครปฐม จัดพิมพ์ จำหน่ายในเทศกาลนมัสการพระปฐมเจดีย์ พ.ศ. 2493.
- แมนเฟร็ด สเตเกอร์. (2553). โลกาภิวัตน์: ความรู้ฉบับพกพา. แปลโดย วรพจน์ วงศ์กิจรุ่งเรือง. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ openworlds.
- รวิน ระวิวงศ์. (2550). “หลักการและแนวคิดชุมชนแนวปฏิบัติ (CoP).” คู่มือการพัฒนาและขับเคลื่อน ชุมชนแนวปฏิบัติ (CoP).” สำนักพัฒนาคุณภาพ มหาวิทยาลัยมหิดล.
- รังสรรค์ จันต๊ะ. (2544). **ภูมิปัญญาพื้นบ้าน: มิติทางวัฒนธรรมในการดูแลรักษาผู้ติดเชื้อและผู้ป่วย เอดส์ในภาคเหนือของประเทศไทย**. เชียงใหม่: มิ่งเมือง.
- รังสรรค์ ธนพรพันธุ์. (2546). **ทุนวัฒนธรรม: วัฒนธรรมในระบบทุนนิยมโลก**. เล่มที่ 1. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.
- _____. (2552). **โลกาภิวัตน์ ท้องถิ่นภิวัตน์ คำนำนโยบายภิวัตน์?** กรุงเทพฯ: บริษัท แพลน ฟรันทิ่ง จำกัด
- รัตติภรณ์ จงวิศาล. (2546). “ภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลง” **วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 31 (มีนาคม-มิถุนายน 2546): 15.**
- รัฐพล กรธีระธาดา. (2550). “ความเป็นมาของส้มโอเมืองนครชัยศรี และรากฐานการพัฒนาพืชสวน ของชุมชนในอดีต.” **วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 33, 2 (2550): 184-185.**
- _____. (2550). “การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรี พ.ศ.2439-2469.” รายงาน การวิจัยโครงการวิทยานิพนธ์. ทุนสนับสนุนงานวิจัยระดับบัณฑิตศึกษา จากบัณฑิต วิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ประจำปีพ.ศ. 2549.
- _____. (2551). “การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรี พ.ศ.2439-2469.” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- รุ่ง แก้วแดง. (2543). **ปฏิวัติการศึกษาไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 8. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.
- ลักขณาพร โรจน์พิทักษ์กุล. (2550). “การพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์และส่งเสริมผลผลิตจากตาลโตนด กรณีศึกษาชุมชนตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา.” **ดุชนิพนธ์ปรัชญา ดุชนิพนธ์บัณฑิต สาขาการศึกษาเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏ ราชนครินทร์.**

วารสารสามโกเศศ. (2542). “ปัจจัยล้อมโลก ก่อนเข้าสู่หัสวรรษที่สาม.” **มติชนรายวัน 6 (พฤศจิกายน 2542): 25.**

วรุณี โรมรัตน์พันธ์. (2548). **ทุนทางสังคม.** โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดือนตุลา.

วิจารณ์ พานิช. (2547). “การจัดการความรู้คืออะไร ไม่ทำ-ไม่รู้.” ในการจัดการความรู้เพื่อคุณภาพที่สมดุล. นนทบุรี: สถาบันพัฒนาและรับรองคุณภาพโรงพยาบาล.

_____. (2548). **การจัดการความรู้ ฉบับนักปฏิบัติ.** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สุขภาพใจ.

_____. (2549). **การประเมินผลเพื่อสร้างเสริมพลังอำนาจ: ทางออกที่ท้าทาย.** กรุงเทพฯ: บริษัท แพลนพรีนติ้งจำกัด.

วิจิต นันทสุวรรณ และจำนงค์ แรกพินิจ. (2541). **ไทยยุควัฒนธรรมทาส.** กรุงเทพฯ: อมรินทร์ พรีนติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่งจำกัด.

วิรัช วิรัชนิภาวรรณ. (2532). **หลักการพัฒนาชุมชน การพัฒนาชุมชนประยุกต์.** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.

วิรัตน์ คำศรีจันทร์. (2542). **ชะตากรรมร่วมกันของบัวทั้งสี่เหล่า : วิถีสังคมของชาวนาบัว.** โครงการวิจัยและพัฒนาประชาคมพุทธมณฑล. ทุนอุดหนุนการวิจัยประเภทมุ่งเป้าหมาย ประจำปีงบประมาณ 2542 มหาวิทยาลัยมหิดล.

วิสุทธิ ไปไม้. (2550). “ธรรมชาตีกบวัฒนธรรมและสังคมไทยในกระแสโลกาภิวัตน์.” **วารสารศาสนา และวัฒนธรรม 1, 1 (มกราคม – มิถุนายน 2550): 3-33.**

วัฒนา บันเทิงสุข. (2546). “การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมของประชาชน การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้านการใช้สมุนไพรในชุมชนบ้านชากดัดเต่า.” **ดุสิตนิพนธ์ การศึกษาดุษฎีบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยบูรพา.**

ศรีธรรม์ โรจนสุพจน์ และคณะ. (2547). “ศึกษาเรื่อง การสื่อสารเพื่อการมีส่วนร่วมจัดการป่าชุมชนของชาวบ้านห้วยแก้วกิ่งอำเภอแม่อนันต์ จังหวัดเชียงใหม่.” **รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).**

ศรีวรรณ มีคุณ. (2544). **การพัฒนาการศึกษา เอกสารประกอบการสอนรายวิชา 402478.** ชลบุรี: ภาควิชาพื้นฐานการศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา.

ศุภชัย เจริญวงศ์. (2544). **ถอดรหัสการพัฒนา.** กรุงเทพฯ: เดือนตุลา.

ศุภามนต์ ศุภกานต์. (2547). **การจัดการความรู้แบบที่ถูกต้องนั้นเป็นอย่างไร?** กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.

- ศูนย์บริการข้อมูลเศรษฐกิจการเกษตร สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. (ม.ป.ป.). **แผนที่แสดงพื้นที่ประสบอุทกภัยของปี.ศ.2554.** เข้าถึงเมื่อ 24 กรกฎาคม. เข้าถึงได้จาก <http://infoservice.oae.go.th/index.php/23-gis-cat/133-flood-gis-2554-ar>.
- สถาบันสารสนเทศและทรัพยากรน้ำ. (ม.ป.ป.). **สภาพภูมิประเทศและลำน้ำสาขาในลุ่มน้ำท่าจีน.** เข้าถึงเมื่อ 4 ธันวาคม. เข้าถึงได้จาก <http://www.haii.or.th/wiki/index.php/>.
- สถาพร ถาวรอธิวาสน์. (2555). “รายงานการวิจัยการพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมตามวิถีชุมชนลุ่มแม่น้ำท่าจีน จังหวัดชัยนาท.” ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัย สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม. สำนักวิทยบริการและเทคโนโลยีสารสนเทศ.
- สามารถ จันทร์สุรย์ และภรณ์ อัญชูลี. (2548). **ประเพณีไทยในปัจจุบัน.** กรุงเทพฯ: อักษรไทย.
- สารานุกรมไทย. (2543). **สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน.** เล่มที่ 23. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มติชน.
- สมคิด เทียมรัศมี. (2548). **การปลูกส้มโอ.** กรุงเทพฯ: อักษรสยามการพิมพ์.
- สมพร ณ นคร. (2551). “การสร้างเครือข่ายเกษตรกรผู้ปลูกส้มโอในเขตลุ่มน้ำปากพนังเพื่อการผลิตส้มโอให้มีคุณภาพ.” รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. (2551). **การศึกษาสังคมและวัฒนธรรม.** ขอนแก่น: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- สัญญา สัญญาวิวัฒน์. (2540). **ทฤษฎีและกลยุทธ์การพัฒนาชนบท.** กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- _____. (2550). **ทฤษฎีและกลยุทธ์การพัฒนาสังคม.** พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. (2554). “เวที สกว. TRF Forum.” **Policy-Research Platform โครงการกิจกรรมการเชื่อมโยงงานวิจัยกับภาคนโยบาย 2, 4 (พฤศจิกายน 54): 3.**
- สำนักงานเกษตรอำเภอสามพราน. (2553-2555). **แผนพัฒนาการเกษตรระดับตำบล ปี 2553-2555 ตำบลบางเตย อำเภอสามพราน.** นครปฐม.
- _____. (2558-2560). **แผนพัฒนาการเกษตรระดับตำบล ปี 2558-2560 ตำบลบางเตย อำเภอสามพราน.** นครปฐม.
- _____. (2558-2560). **แผนพัฒนาการเกษตรระดับตำบล ปี 2558-2560 ตำบลทรงคนอง อำเภอสามพราน.** นครปฐม.
- สำนักงานเกษตรจังหวัดนครปฐม. (2558-2560). **แผนพัฒนาการเกษตรระดับอำเภอ ปี 2558-2560 อำเภอสามพราน.** กรมส่งเสริมการเกษตร. นครปฐม.

- สำนักงานเกษตรจังหวัดนครปฐม. (2558). สถิติข้อมูลการปลูกไม้ผล ไม้ยืนต้น จังหวัดนครปฐม ปี 2558. เข้าถึงเมื่อ 1 พฤษภาคม. เข้าถึงได้จาก <http://www.nakhonpathom.doae.go.th/content/สถิติข้อมูลการปลูกพืชปี%2052.pdf>.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2553). “แผนฯ 11... สู้สังคมแห่งความสุขอย่างมีภูมิคุ้มกัน.” เอกสาร ทิศทางแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 11 (ฉบับชุมชน) กรุงเทพฯ: บริษัท สหมิตรพรีนติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด.
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. (2541). แนวทางการส่งเสริมภูมิปัญญาไทยในการจัดการศึกษา. กรุงเทพฯ: บริษัทพิมพ์ดี จำกัด.
- สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. (2543). ชุมชนวัฒนธรรมไทยสู่ภัยเศรษฐกิจ 2541. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา.
- สำนักงานจังหวัดนครปฐม. (ม.ป.ป.). ข้อมูลพื้นฐานจังหวัดนครปฐม. เข้าถึงเมื่อ 5 มกราคม. เข้าถึงได้จาก <http://www.nakhonpathom.go.th/content/history>.
- สำนักเศรษฐกิจการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. (2556). ข้อมูลพื้นฐานเศรษฐกิจการเกษตร. นนทบุรี: ชุมชนสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทยจำกัด สาขา 4.
- สุชาติ วิลาพันธ์. (2549). “กระบวนการทุนทางสังคมในโครงการหมู่บ้านน่าอยู่ กรณีศึกษาบ้านเกาะกลาง ตำบลบางนมโค อำเภอสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.” วิทยานิพนธ์พัฒนาชุมชน มหาวิทยาลัยมหาวิทาลัยธรรมศาสตร์.
- สุชาติ เลียงแสงทอง. (2558). สัมโไทยเป็นที่นิยมในประเทศจีน (Online). เข้าถึงเมื่อ 5 ธันวาคม. เข้าถึงได้จาก <http://www.bangkokbiznews.com/blog/detail/635200>.
- สุพรรณิ ไชยอำพร. (2547). “ทุนทางสังคม และความมั่นคงของมนุษย์ ทางเลือกที่รับผิดชอบต่อสังคมของนักบริหารในยุคการเปลี่ยนแปลง.” วารสารพัฒนบริหารศาสตร์ 44 (มีนาคม): 69-70.
- สุภางค์ จันทวานิช. (2548). วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ. พิมพ์ครั้งที่ 12. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุรจิต ชिरเวทย์. (2547). คนแม่กลอง. กรุงเทพฯ : บริษัท ส.เอเชียเพรส (1989) จำกัด.
- สุรศักดิ์ ปะตังถาโต. (2543). “การพัฒนารูปแบบการสอนโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อพัฒนาผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนกลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต (สังคมศึกษา) สำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 โรงเรียนบ้านสารจอตเก่า สังกัดสำนักงานการประถมศึกษา.” วิทยานิพนธ์ปริญญาศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการบริหารการศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

- เสนห์ จามริก. (2543). “ชุมชนไทยภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์” ใน การประชุมประจำปีว่าด้วยเรื่องชุมชนเข้มแข็ง ในหัวข้อ ชุมชนไทยท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลง. กรุงเทพฯ: โครงการประสานงานวิจัยเพื่อพัฒนาสังคม สกว.
- เสรี พงศ์พิศ.(2544). **แนวคิด แนวปฏิบัติ ประสบการณ์: กองทุนหมู่บ้านสวัสดิการชุมชน**. กรุงเทพฯ: ภูมิปัญญาไท.
- เสรี พงศ์พิศ และวิจิต นันทสุวรรณ. (2550). **เศรษฐกิจพอเพียงเกิดได้ถ้าใจปรารถนา**. กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์.
- เสาวภา พรศิริพงษ์ และคณะ. (2548). **วิถีชุมชนลุ่มน้ำนครชัยศรี**. กรุงเทพฯ: บริษัท เอกพิมพ์ไทย จำกัด.
- แสงเงิน ไกรนรา. (2549). “กระบวนการทุนทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเครือข่ายทอผ้า ตำบลสัมป่อย อำเภोजัตุรัส จังหวัดชัยภูมิ.” วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- หนังสือพิมพ์บีบีเคนิวส์. (ม.ป.ป.). **แผนที่แสดงพื้นที่ประสบอุทกภัยของปีพ.ศ.2554**. เข้าถึงเมื่อ 2 กรกฎาคม. เข้าถึงได้จาก http://btknewsonline.blogspot.com/2014/12/blog-post_67.html.
- อเนก นาคะบุตร. (2545). **กระบวนการค้นหาค้นคว้าที่ 21**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนเพื่อสังคมธนาคารออมสิน.
- _____ . (2549). “วาทกรรมภูมิปัญญาท้องถิ่น.” **วารสารสถาบันวัฒนธรรมและศิลปะ 8, 1(15): 32-37**.
- อภิชัย พันธเสน. (2539). **ความหวัง ทางออก และทางเลือกใหม่**. กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).
- อมร รักษาสัตย์. (2541). **การบริหารงานในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- อมรา พงศาพิชญ์. (2542). **ความหลากหลายทางวัฒนธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อรสุดา เจริญรัช. (2543). “การเกิดขึ้น การดำรงอยู่ และการปรับตัวของเศรษฐกิจพอเพียง ภายใต้การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย.” วิทยานิพนธ์ดุษฎีบัณฑิต พัฒนศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.
- อมรวิรัช นาครทรรพ และคณะ. (2551). **การศึกษาในวิถีชุมชน: การสังเคราะห์ประสบการณ์ในชุดโครงการวิจัยด้านการศึกษากับชุมชน**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

- อลิสรา คูประสิทธิ์. (2553). “ความรู้เกี่ยวกับ COP.” *Knowledge Management Newsletter* 4, 1-6 (มกราคม-มิถุนายน 2553): 4-6.
- อุดม เพชรสังหาร. (2540). “การพัฒนาสุขภาพจิตโดยอาศัยวัฒนธรรมหรือภูมิปัญญาท้องถิ่น.” *วารสารกรมสุขภาพจิต* 5, 1 (2540): 76-77.
- อุทกภัยน้ำท่วมในปีพุทธศักราช 2554. (2554). **ผลกระทบและความเสียหาย**. เข้าถึงเมื่อ 24 เมษายน. เข้าถึงได้จาก <https://sites.google.com/site/xukthkphaynathwm/phlk-ra-thb-laea-khwam-seiy-hay>.
- อุทัย ดุลยเกษม และอรศรี งามวิทยาพงศ์. (2540). **ระบบการศึกษากับชุมชน กรอบความคิดและข้อเสนอการวิจัย**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- อุทัย ดุลยเกษม. (2545). **สังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนาแนวคิดเกี่ยวกับการวิจัยและพัฒนา**. พระนครศรีอยุธยา: เทียนวัฒนา.
- _____. (2552). **ชีวิตเราเหมือนก้อนหิน**. กรุงเทพฯ: บริษัท แพลน ฟรันทด์ตั้ง จำกัด.
- เอกวิทย์ ณ ถลาง. (2544). **ภูมิปัญญาชาวบ้านกับกระบวนการเรียนและการปรับตัวของชาวบ้านไทย**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อัมรินทร์.

ภาษาอังกฤษ

- Balooni, Kulbhushan, A.H. Kalro and A.G. Kamalamma. (2008). “Community Initiatives in Building and Managing Temporary Check-dams Across Seasonal Streams for Water Harvesting in South India,” *Agriculture Water Management*, 95 : 1314-1322.
- Bourdieu, P. (1997). “The Forms of Capital.” in Halsey, A.H., H. Lauder, P. Brown and A.S. Wells (eds). *Education: Culture, Economy, Society*. Oxford: Oxford University Press.
- Brain A.G. (2010). “Communication, development, and cultural preservation: The case of Gullah history and culture on James Island, school case.” *The Degree of Doctor of Philosophy in the Department of Communication Studies*. University of North Carolina at Chapel Hill.
- Cartledge, Danicl M. (1995). “Taming the mountain : human ecology, indigenous knowledge, and sustainable resource management in the Doko Gamo society of ethiopia.” *Ph.D. Dissertation Florida : University of Florida*.

- Davenport, T. H., & Prusak, L. (1998). **Working knowledge: How organizations manage what they know.** Boston: Harvard Business School Press.
- De Barcza. Gladys Mary Arice. (1989). **Art Heritage in Contemporary Fijian Culture.** University of Georgie.
- Fetterman, D.M., (2001). **Foundations of Empowerment Evaluation.** Thousand Oaks, CA.: Sage Publications, Inc.
- Fossen, C.M. (1997). "Development Implementation and Evaluation of a Cultural Diversity Training Program for Staff at Luther College Staff Development, IOWA." **Dissertation Abstracts International. 58(5) : 1550-A ; March.**
- Grossi, Diana Lynn. (2001). "The Role of Superintendents in Engaging the Public in Defining the Goals of Education," *Dissertation Abstracts International.* 61(11) : 4241-A ; May.
- Kovach, Sally Anne. (1987). **An Artisan's Tale (Original Study) Tang Dynasty China Pottery.** NewYork : Columbia University Teacher College.
- Mme Yuwanuch Tinnaluck. (2005). "Knowledge Creation and Sustainable Development: A Collaborative Process between Thai Local Wisdom and Modern Sciences." A Dissertation, Universite De Poitiers.
- Rowe, V. Cadelina. (1988). **A comparison of Batak and Ata Subsistence Styles in two Difference Social and Physical Environments Ethnic Diversity and the Control of Natural Resources in Southeast Asia.** U.S.A. : The University of Michigan USA.
- Sheila L. Croucher. (2004). **Globalization and Belonging: The Politics of Identity in a Changing World.** Rowman & Littlefield, p.10.
- Stowe Dong. (2006). "The Wisdom of the Hands. Encounter." Vol.19 Issue 4(winter):11.
- Tobin, T. (2003). **Ten principles for knowledge management success.** Stamford, CT: Gartner.
- Wandersman, A. et al. (2005). "The Principles of Empowerment Evaluation." In Fetterman, D.M. & Wandersmans, A. (Ed.) **Empowerment Evaluation Principles in Practice.** (p.28, 35). New York: Guilford Press.

ภาคผนวก

ที่ ศธ 0520.107 (นฐ) / 513

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
พระราชวังสนามจันทร์ นครปฐม 73000

30 มกราคม 2556

เรื่อง ขอเชิญเป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจเครื่องมือวิจัย

เรียน ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วิรัตน์ คำศรีจันทร์

ด้วย นางสาวนิภาวรรณ เจริญลักษณ์ นักศึกษาระดับปริญญาตรีบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา ภาควิชาพื้นฐานทางการศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร กำลังทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง “การศึกษาภูมิปัญญาและการอนุรักษ์ฟื้นฟูวิถีชีวิตชาวสวนส้มโอสุ้มแม่บ้านนครชัยศรี” มีความประสงค์จะขอเรียนเชิญท่านในฐานะผู้เชี่ยวชาญเป็นผู้ตรวจเครื่องมือวิจัย เพื่อประกอบการทำงานวิทยานิพนธ์ ในครั้งนี้บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร จึงขอความอนุเคราะห์จากท่านโปรดเป็นผู้ตรวจเครื่องมือวิจัยให้แก่ศึกษาคำกล่าวด้วย

จึงเรียนมาเพื่อโปรดให้ความอนุเคราะห์ จักขอบพระคุณยิ่ง

ขอแสดงความนับถือ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ไชยยศ ไพวิทยศิริธรรม)

รองคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย ฝ่ายวิชาการและวิจัย
รักษาราชการแทน คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

สำนักงานบัณฑิตวิทยาลัย

โทร. 0-3421-8788

ที่ ศธ 0520.107 (นฐ) / 594

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
พระราชวังสนามจันทร์ นครปฐม 73000

30 มกราคม 2556

เรื่อง ขอเชิญเป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจเครื่องมือวิจัย

เรียน ผู้ช่วยศาสตราจารย์เอี่ยม ทองดี

ด้วย นางสาวนิภาวรรณ เจริญลักษณ์ นักศึกษาระดับปริญญาตรีบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา ภาควิชาพื้นฐานทางการศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร กำลังทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง “การศึกษาภูมิปัญญาและการอนุรักษ์พันธุ์ชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี” มีความประสงค์จะขอเรียนเชิญท่านในฐานะผู้เชี่ยวชาญเป็นผู้ตรวจเครื่องมือวิจัย เพื่อประกอบการทำวิทยานิพนธ์ ในกรณีนี้บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร จึงขอความอนุเคราะห์จากท่านโปรดเป็นผู้ตรวจเครื่องมือวิจัยให้นักศึกษาดังกล่าวด้วย

จึงเรียนมาเพื่อโปรดให้ความอนุเคราะห์ จักขอบพระคุณยิ่ง

ขอแสดงความนับถือ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ไชยยศ ไพทยศิริธรรม)

รองคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย ฝ่ายวิชาการและวิจัย

รักษาราชการแทน คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

สำนักงานบัณฑิตวิทยาลัย

โทร. 0-3421-8788

ที่ ศธ 0520.107 (นฐ) / 595

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
พระราชวังสนามจันทร์ นครปฐม 73000

30 มกราคม 2556

เรื่อง ขอเชิญเป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือวิจัย

เรียน อาจารย์ ดร.ชิตชยวงศ์ ยมาภัย

ด้วย นางสาวนิภาวรรณ เจริญลักษณ์ นักศึกษาระดับปริญญาตรีบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา ภาควิชาพื้นฐานทางการศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร กำลังทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง "การศึกษาภูมิปัญญาและการอนุรักษ์พื้นฟูวิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี" มีความประสงค์จะขอเรียนเชิญท่านในฐานะผู้เชี่ยวชาญเป็นผู้ตรวจสอบเครื่องมือวิจัย เพื่อประกอบการทำวิทยานิพนธ์ ในการนี้บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร จึงขอความอนุเคราะห์จากท่านโปรดเป็นผู้ตรวจสอบเครื่องมือวิจัยให้แก่ นักศึกษาดังกล่าวด้วย

จึงเรียนมาเพื่อโปรดให้ความอนุเคราะห์ จักขอบพระคุณยิ่ง

ขอแสดงความนับถือ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ไวยยศ ไพวิทยศิริธรรม)

รองคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย ฝ่ายวิชาการและวิจัย

รักษาการแทน คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

สำนักงานบัณฑิตวิทยาลัย

โทร: 0-3421-8788

ที่ ศธ 0520.107 (นฐ) / 2785

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
พระราชวังสนามจันทร์ นครปฐม 73000

6 เมษายน 2558

เรื่อง ขอเชิญเป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจเครื่องมือวิจัย

เรียน รองศาสตราจารย์ ดร.โสภณา ศรีจำปา

ด้วย นางสาวนิภาวรรณ เจริญลักษณ์ นักศึกษาระดับปริญญาตรี บัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา ภาควิชาพื้นฐานทางการศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร กำลังทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง “การศึกษาภูมิปัญญาและการอนุรักษ์พันธุ์ชีวิตชาวสวนส้มโอคุ้มแม่บ้านนครชัยศรี” มีความประสงค์จะขอเรียนเชิญท่านในฐานะผู้เชี่ยวชาญเป็นผู้ตรวจเครื่องมือวิจัย เพื่อประกอบการทำวิทยานิพนธ์ ในกรณีนี้บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร จึงขอความอนุเคราะห์จากท่านโปรดเป็นผู้ตรวจเครื่องมือวิจัยให้กับนักศึกษาดังกล่าวด้วย

จึงเรียนมาเพื่อโปรดอนุเคราะห์ จักขอบพระคุณยิ่ง

ขอแสดงความนับถือ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ไชยยศ ไพวิทยศิริธรรม)
รองคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย ฝ่ายวิชาการและวิจัย
รักษาราชการแทน คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

สำนักงานบัณฑิตวิทยาลัย

นครปฐม โทร.0-3421-8788

ที่ ศธ 0520.107 (นฐ) / 2786

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
พระราชวังสนามจันทร์ นครปฐม 73000

6 เมษายน 2558

เรื่อง ขอเชิญเป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจเครื่องมือวิจัย

เรียน อาจารย์ ดร.ธีรพงษ์ บุญรักษา

ด้วย นางสาวนิภาวรรณ เจริญลักษณ์ นักศึกษาระดับปริญญาตรี บัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา ภาควิชาพื้นฐานทางการศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร กำลังทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง “การศึกษาภูมิปัญญาและการอนุรักษ์พันธุ์พืชชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี” มีความประสงค์จะขอเรียนเชิญท่านในฐานะผู้เชี่ยวชาญเป็นผู้ตรวจเครื่องมือวิจัย เพื่อประกอบการทำวิทยานิพนธ์ ในครั้งนี้บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร จึงขอความอนุเคราะห์จากท่านโปรดเป็นผู้ตรวจเครื่องมือวิจัยให้กับนักศึกษาดังกล่าวด้วย

จึงเรียนมาเพื่อโปรดอนุเคราะห์ จักขอบพระคุณยิ่ง

ขอแสดงความนับถือ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ไชยยศ ไพวิทยศิริธรรม)
รองคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย ฝ่ายวิชาการและวิจัย
รักษาราชการแทน คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

สำนักงานบัณฑิตวิทยาลัย

นครปฐม โทร.0-3421-8788

ที่ ศธ 0520.107 (นฐ) / 2787

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
พระราชวังสนามจันทร์ นครปฐม 73000

6 เมษายน 2558

เรื่อง ขอเชิญเป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจเครื่องมือวิจัย

เรียน นายทิม ไทยทวี

ด้วย นางสาวนิภาวรรณ เจริญลักษณ์ นักศึกษาระดับปริญญาตรีบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา ภาควิชาพื้นฐานทางการศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร กำลังทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง “การศึกษาภูมิปัญญาและการอนุรักษ์หินฟูอิชิวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี” มีความประสงค์จะขอเรียนเชิญท่านในฐานะผู้เชี่ยวชาญเป็นผู้ตรวจเครื่องมือวิจัย เพื่อประกอบการทำวิทยานิพนธ์ ในการนี้บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร จึงขอความอนุเคราะห์จากท่านโปรดเป็นผู้ตรวจเครื่องมือวิจัยให้กับนักศึกษาดังกล่าวด้วย

จึงเรียนมาเพื่อโปรดอนุเคราะห์ จักขอบพระคุณยิ่ง

ขอแสดงความนับถือ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.บุญชัย โพธิ์ทองศิริธรรม)
รองคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย ฝ่ายวิชาการและวิจัย
รักษาราชการแทน คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

สำนักงานบัณฑิตวิทยาลัย
นครปฐม โทร.0-3421-8788

ที่ ศธ 0520.107 (นฐ) / 2790

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
พระราชวังสนามจันทร์ นครปฐม 73000

6 เมษายน 2558

เรื่อง ขอเชิญเป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือวิจัย

เรียน นายพุลผล แซ่ซี

ด้วย นางสาวนิภาวรรณ เจริญลักษณ์ นักศึกษาระดับปริญญาตรีบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา ภาควิชาพื้นฐานทางการศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร กำลังทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง “การศึกษาภูมิปัญญาและการอนุรักษ์พื้นฟูวิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี” มีความประสงค์จะขอเรียนเชิญท่านในฐานะผู้เชี่ยวชาญเป็นผู้ตรวจสอบเครื่องมือวิจัย เพื่อประกอบการทำวิทยานิพนธ์ ในการนี้บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร จึงขอความอนุเคราะห์จากท่านโปรดเป็นผู้ตรวจสอบเครื่องมือวิจัยให้กับนักศึกษาดังกล่าวด้วย

จึงเรียนมาเพื่อโปรดอนุเคราะห์ จักขอบพระคุณยิ่ง

ขอแสดงความนับถือ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ไชยยศ ไพวิทยศิริธรรม)

รองคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย ฝ่ายวิชาการและวิจัย

รักษาราชการแทน คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

สำนักงานบัณฑิตวิทยาลัย

นครปฐม โทร.0-3421-8788

ที่ ศธ 0520.107 (นฐ) / 2788

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
พระราชวังสนามจันทร์ นครปฐม 73000

6 เมษายน 2558

เรื่อง ขอเชิญเป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจเครื่องมือวิจัย

เรียน นายมนตรี การะเวก

ด้วย นางสาวนิภาวรรณ เจริญลักษณ์ นักศึกษาระดับปริญญาตรีบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา ภาควิชาพื้นฐานทางการศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร กำลังทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง “การศึกษาภูมิปัญญาและการอนุรักษ์พื้นฟูวิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี” มีความประสงค์จะขอเรียนเชิญท่านในฐานะผู้เชี่ยวชาญเป็นผู้ตรวจเครื่องมือวิจัย เพื่อประกอบการทำวิทยานิพนธ์ ในการนี้บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร จึงขอความอนุเคราะห์จากท่านโปรดเป็นผู้ตรวจเครื่องมือวิจัยให้กับนักศึกษาดังกล่าวด้วย

จึงเรียนมาเพื่อโปรดอนุเคราะห์ จักขอบพระคุณยิ่ง

ขอแสดงความนับถือ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ไชยยศ ไพวิทยศิริธรรม)

รองคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย ฝ่ายวิชาการและวิจัย

รักษาราชการแทน คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

สำนักงานบัณฑิตวิทยาลัย

นครปฐม โทร.0-3421-8788

ที่ ศธ 0520.107 (นฐ) / 2789

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
พระราชวังสนามจันทร์ นครปฐม 73000

6 เมษายน 2558

เรื่อง ขอเชิญเป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจเครื่องมือวิจัย

เรียน นายสมศักดิ์ สร้อยทอง

ด้วย นางสาวนิภาวรรณ เจริญลักษณ์ นักศึกษาระดับปริญญาตรีบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา ภาควิชาพื้นฐานทางการศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร กำลังทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง “การศึกษาภูมิปัญญาและการอนุรักษ์พันธุ์พืชชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี” มีความประสงค์จะขอเรียนเชิญท่านในฐานะผู้เชี่ยวชาญเป็นผู้ตรวจเครื่องมือวิจัย เพื่อประกอบการทำวิทยานิพนธ์ ในกรณีนี้บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร จึงขอความอนุเคราะห์จากท่านโปรดเป็นผู้ตรวจเครื่องมือวิจัยให้กับนักศึกษาดังกล่าวด้วย

จึงเรียนมาเพื่อโปรดอนุเคราะห์ จักขอบพระคุณยิ่ง

ขอแสดงความนับถือ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ไชยยศ ไพวิทยศิริธรรม)

รองคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย ฝ่ายวิชาการและวิจัย

รักษาราชการแทน คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

สำนักงานบัณฑิตวิทยาลัย

นครปฐม โทร.0-3421-8788

ที่ ศธ 0520.107 (นฐ) / 2799

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
พระราชวังสนามจันทร์ นครปฐม 73000

6 เมษายน 2558

เรื่อง ขอเชิญเป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือวิจัย

เรียน นายอุทัย แยมประชา

ด้วย นางสาวนิภาวรรณ เจริญลักษณ์ นักศึกษาระดับปริญญาตรีบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา ภาควิชาพื้นฐานทางการศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร กำลังทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง “การศึกษาภูมิปัญญาและการอนุรักษ์ฟื้นฟูวิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี” มีความประสงค์จะขอเรียนเชิญท่านในฐานะผู้เชี่ยวชาญเป็นผู้ตรวจสอบเครื่องมือวิจัย เพื่อประกอบการทำวิทยานิพนธ์ ในครั้งนี้บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร จึงขอความอนุเคราะห์จากท่านโปรดเป็นผู้ตรวจสอบเครื่องมือวิจัยให้กับนักศึกษาดังกล่าวด้วย

จึงเรียนมาเพื่อโปรดอนุเคราะห์ จักขอบพระคุณยิ่ง

ขอแสดงความนับถือ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ไชยยศ ไพวิทยศิริธรรม)

รองคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย ฝ่ายวิชาการและวิจัย

รักษาราชการแทน คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

สำนักงานบัณฑิตวิทยาลัย

นครปฐม โทร.0-3421-8788

ภาคผนวก ข
หนังสือขอสัมภาษณ์

ที่ ศธ 0520.107 (นฐ) / 7957

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
พระราชวังสนามจันทร์ นครปฐม 73000

17 กันยายน 2555

เรื่อง ขอสัมภาษณ์

เรียน ผู้อำนวยการจังหวัดนครปฐม

ด้วย นางสาวนิภาวรรณ เจริญลักษณ์ นักศึกษาระดับปริญญาตรีบัณฑิต สาขาวิชา
พัฒนศึกษา ภาควิชาพื้นฐานทางการศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร กำลังทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง
“การศึกษาภูมิปัญญาและการอนุรักษ์พื้นฟูวิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี” มีความประสงค์จะขอ
สัมภาษณ์ท่าน เพื่อประกอบการทำวิจัย ในกรณีบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร จึงขอความ
อนุเคราะห์จากท่านโปรดให้สัมภาษณ์แก่นักศึกษาดังกล่าวด้วย

จึงเรียนมาเพื่อโปรดอนุเคราะห์ จักขอบพระคุณยิ่ง

ขอแสดงความนับถือ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ไชยยศ ไพวิทยศิริธรรม)

รองคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย ฝ่ายวิชาการและวิจัย

รักษาราชการแทน คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

สำนักงานบัณฑิตวิทยาลัย

นครปฐม โทร.0-3421-8788 , 0-3424-3435

ที่ ศธ 0520.107 (นฐ) / 7960

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
พระราชวังสนามจันทร์ นครปฐม 73000

17 กันยายน 2555

เรื่อง ขอสัมภาษณ์

เรียน เกษตรจังหวัดนครปฐม

ด้วย นางสาวนิภาวรรณ เจริญลักษณ์ นักศึกษาระดับปริญญาตรีบัณฑิต สาขาวิชา
พัฒนศึกษา ภาควิชาพื้นฐานทางการศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร กำลังทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง
“การศึกษานโยบายและการอนุรักษ์พันธุ์ชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี” มีความประสงค์จะขอ
สัมภาษณ์ท่าน เพื่อประกอบการทำวิจัย ในการนี้บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร จึงขอความ
อนุเคราะห์จากท่านโปรดให้สัมภาษณ์แก่นักศึกษาดังกล่าวด้วย

จึงเรียนมาเพื่อโปรดอนุเคราะห์ จักขอบพระคุณยิ่ง

ขอแสดงความนับถือ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ไชยยศ ไพวิทยศิริธรรม)

รองคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย ฝ่ายวิชาการและวิจัย
รักษาการแทน คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

สำนักงานบัณฑิตวิทยาลัย

นครปฐม โทร.0-3421-8788 , 0-3424-3435

ที่ ศธ 0520.107 (นธ)/ 596

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
พระราชวังสนามจันทร์ นครปฐม 73000

30 มกราคม 2556

เรื่อง ขอสัมภาษณ์

เรียน คุณสนั่น พลศรี

ด้วย นางสาวนิภาวรรณ เจริญลักษณ์ นักศึกษาระดับปริญญาตรีบัณฑิต สาขาวิชา
พัฒนศึกษา ภาควิชาพื้นฐานทางการศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร กำลังทำวิทยานิพนธ์
เรื่อง “การศึกษาภูมิปัญญาและการอนุรักษ์พื้นฟูวิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี” มีความ
ประสงค์จะขอสัมภาษณ์ท่าน เพื่อประกอบกรทำวิทยานิพนธ์ ในการนี้บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
ศิลปากร จึงขอความอนุเคราะห์จากท่านโปรดอนุญาตให้นักศึกษาดังกล่าวได้สัมภาษณ์ด้วย

จึงเรียนมาเพื่อโปรดให้ความอนุเคราะห์ จักขอบพระคุณยิ่ง

ขอแสดงความนับถือ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ไชยยศ ไพวิทยศิริธรรม)

รองคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย ฝ่ายวิชาการและวิจัย

รักษาราชการแทน คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

สำนักงานบัณฑิตวิทยาลัย

โทร.0-3421-8788

ที่ ศธ 0520.107 (นธ) / 597

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
พระราชวังสนามจันทร์ นครปฐม 73000

30 มกราคม 2556

เรื่อง ขอสัมภาษณ์:

เรียน คุณอมราภรณ์ ไทยทวี

ด้วย นางสาวนิภาวรรณ เจริญลักษณ์ นักศึกษาระดับปริญญาตรีบัณฑิต สาขาวิชา
พัฒนศึกษา ภาควิชาพื้นฐานทางการศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร กำลังทำวิทยานิพนธ์
เรื่อง “การศึกษาภูมิปัญญาและการอนุรักษ์พื้นฟูวิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลูมแม่น้ำนครชัยศรี” มีความ
ประสงค์จะขอสัมภาษณ์ท่าน เพื่อประกอบการทำวิทยานิพนธ์ ในกรณีนี้บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
ศิลปากร จึงขอความอนุเคราะห์จากท่านโปรดอนุญาตให้นักศึกษาดังกล่าวได้สัมภาษณ์ด้วย

จึงเรียนมาเพื่อโปรดให้ความอนุเคราะห์ จักขอบพระคุณยิ่ง

ขอแสดงความนับถือ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ไชยยศ ไพฑูริย์ธรรม)

รองคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย ฝ่ายวิชาการและวิจัย

รักษาราชการแทน คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

สำนักงานบัณฑิตวิทยาลัย

โทร.0-3421-8788

ที่ ศธ 0520.107 (นฐ) / 7958

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
พระราชวังสนามจันทร์ นครปฐม 73000

17 กันยายน 2555

เรื่อง ขอสัมภาษณ์

เรียน นายกองค้การบริหารส่วนตำบลบางเตย

ด้วย นางสาวนิภาวรรณ เจริญลักษณ์ นักศึกษาระดับปริญญาตรีบัณฑิต สาขาวิชา
พัฒนศึกษา ภาควิชาพื้นฐานทางการศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร กำลังทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง
“การศึกษาภูมิปัญญาและการอนุรักษ์พื้นฟูวิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี” มีความประสงค์จะขอ
สัมภาษณ์ท่าน เพื่อประกอบการทำวิจัย ในกรณีนี้บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร จึงขอความ
อนุเคราะห์จากท่านโปรดให้สัมภาษณ์แก่นักศึกษาดังกล่าวด้วย

จึงเรียนมาเพื่อโปรดอนุเคราะห์ จักขอบพระคุณยิ่ง

ขอแสดงความนับถือ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ไชยยศ ไหวทยศิริธรรม)

รองคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย ฝ่ายวิชาการและวิจัย
รักษาราชการแทน คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

สำนักงานบัณฑิตวิทยาลัย

นครปฐม โทร.0-3421-8788 , 0-3424-3435

ที่ ศธ 0520.107 (นฐ) / 79159

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
พระราชวังสนามจันทร์ นครปฐม 73000

17 กันยายน 2555

เรื่อง ขอสัมภาษณ์

เรียน นายกองค้การบริหารส่วนตำบลทรงคนอง

ด้วย นางสาวนิภาวรรณ เจริญลักษณ์ นักศึกษาระดับปริญญาตรีบัณฑิต สาขาวิชา
พัฒนศึกษา ภาควิชาพื้นฐานทางการศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร กำลังทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง
“การศึกษาภูมิปัญญาและการอนุรักษ์พันธุพืชชีวิตชาวสวนส้มโอคู่มแม่บ้านนครชัยศรี” มีความประสงค์จะขอ
สัมภาษณ์ท่าน เพื่อประกอบการทำวิจัย ในการนี้บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร จึงขอความ
อนุเคราะห์จากท่านโปรดให้สัมภาษณ์แก่นักศึกษาดังกล่าวด้วย

จึงเรียนมาเพื่อโปรดอนุเคราะห์ จักขอบพระคุณยิ่ง

ขอแสดงความนับถือ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ไชยยศ ไพทยศิริธรรม)

รองคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย ฝ่ายวิชาการและวิจัย
รักษาราชการแทน คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

สำนักงานบัณฑิตวิทยาลัย

นครปฐม โทร.0-3421-8788 , 0-3424-3435

ที่ ศธ 0520.107 (นฐ) / 3091

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
พระราชวังสนามจันทร์ นครปฐม 73000

28 พฤษภาคม 2556

เรื่อง ขอสัมภาษณ์

เรียน นายทศ สุตประเสริฐ

ด้วย นางสาวนิภาวรรณ เจริญลักษณ์ นักศึกษาระดับปริญญาตรีบัณฑิต สาขาวิชา
พัฒนศึกษา ภาควิชาพื้นฐานทางการศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร กำลังทำ
วิทยานิพนธ์ เรื่อง “การศึกษาภูมิปัญญาและการอนุรักษ์ฟื้นฟูวิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี”
มีความประสงค์จะขอสัมภาษณ์ท่าน เพื่อประกอบการทำวิทยานิพนธ์ ในกรณีนี้บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยศิลปากร จึงขอความอนุเคราะห์จากท่านโปรดให้นักศึกษาดังกล่าวได้สัมภาษณ์ด้วย

จึงเรียนมาเพื่อโปรดให้ความอนุเคราะห์ จักขอบพระคุณยิ่ง

ขอแสดงความนับถือ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ไชยยศ ไพวิทยศิริธรรม)

รองคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย ฝ่ายวิชาการและวิจัย

รักษาราชการแทน คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

สำนักงานบัณฑิตวิทยาลัย

โทร.0-3421-8788

ที่ ศธ 0520.107 (นฐ) / 7962

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
พระราชวังสนามจันทร์ นครปฐม 73000

17 กันยายน 2555

เรื่อง ขอสัมภาษณ์

เรียน คุณทิม ไทยทวี

ด้วย นางสาวนิภาวรรณ เจริญลักษณ์ นักศึกษาระดับปริญญาตรี บัณฑิต สาขาวิชา
พัฒนศึกษา ภาควิชาพื้นฐานทางการศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร กำลังทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง
“การศึกษาภูมิปัญญาและการอนุรักษ์พื้นฟูวิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี” มีความประสงค์จะขอ
สัมภาษณ์ท่าน เพื่อประกอบการทำวิจัย ในกรณีนี้บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร จึงขอความ
อนุเคราะห์จากท่านโปรดให้สัมภาษณ์แก่นักศึกษาดังกล่าวด้วย

จึงเรียนมาเพื่อโปรดอนุเคราะห์ จักขอบพระคุณยิ่ง

ขอแสดงความนับถือ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ไชยยศ โพธิ์ทอง)

รองคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย ฝ่ายวิชาการและวิจัย

รักษาการแทน คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

สำนักงานบัณฑิตวิทยาลัย

นครปฐม โทร.0-3421-8788 , 0-3424-3435

ภาคผนวก ค
เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

มหาวิทยาลัยศิลปากร

แบบสัมภาษณ์

การศึกษาภูมิปัญญาและการอนุรักษ์ ฟื้นฟูวิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี (สำหรับระดับปัจเจก: เจ้าของสวน ราษฎ์ชาวบ้าน เกษตรกร)

คำชี้แจง แบบสัมภาษณ์นี้ครอบคลุมประเด็นคำถาม 5 ประเด็นสำคัญ ได้แก่ (1) ข้อมูลพื้นฐานทั่วไป (2) สภาพพื้นฐานและบริบทพื้นที่ (3) เอกลักษณ์ การอนุรักษ์ ฟื้นฟู การจัดการตนเอง และการสืบทอดภูมิปัญญา (4) นโยบายและแนวทางการส่งเสริมและอนุรักษ์ส้มโอ และ (5) ข้อเสนอแนะ

ชื่อ-สกุล ..... สถานภาพ.....
 ที่อยู่ .....
 เบอร์โทรศัพท์ ..... โทรสาร..... อีเมล.....
 อายุ ..... อาชีพ..... ตำแหน่ง.....
 ระยะเวลาการดำรงตำแหน่ง..... ปี ตั้งแต่.....
 วันที่สัมภาษณ์.....

1. ท่านคิดว่าพื้นที่ตำบลบางเตย และทรงคนองมีจุดเด่นอะไรจึงทำให้ส้มโอมีรสชาติอร่อย มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักแพร่หลายทั้งในประเทศ และต่างประเทศ
 .....
2. สถานการณ์ปัจจุบันของส้มโอ และแนวโน้มของการทำสวนส้มโอในพื้นที่เป็นอย่างไรบ้าง (จำนวนชาวบ้านที่ทำรายได้ สายพันธุ์ไหนที่เป็นที่นิยม สายพันธุ์ไหนที่ไม่นิยมปลูกในปัจจุบัน สาเหตุเพราะอะไร)
 .....
3. ท่านคิดว่าที่ผ่านมาการเปลี่ยนแปลงและการพัฒนาสำคัญๆ ของพื้นที่ส่งผลต่อวิถีการทำสวนส้มโอมีอะไรบ้าง
 .....
4. ท่านคิดว่าส้มโอมีคุณค่า ความสำคัญ และมีผลต่อวิถีการดำเนินชีวิตของชาวสวนส้มโอ นครชัยศรีอย่างไร
 .....

5. ท่านเรียนรู้วิธีการปลูก และการดูแลรักษาส้มโอมาจากใคร เรียนรู้ได้อย่างไร และทำไมจึงสนใจ ประกอบอาชีพทำสวนส้มโอ

.....

.....

6. ปัจจุบันในครอบครัว เครือญาติของท่านมีใครทำสวนส้มโอบ้าง ก็คน และในอนาคตจะเป็นอย่างไรบ้าง และมีอะไรเป็นแรงจูงใจให้ครอบครัวและเครือญาติยังคงทำสวนส้มโออยู่

.....

.....

7. ท่านมีแนวทางการอนุรักษ์ ฟื้นฟูสวนส้มโอในภาวะวิกฤต และในภาวะปกติ และมีวิธีการจัดการตัวเองอย่างไรบ้าง (เช่น กรณีน้ำท่วม การชนบึกแบ็ก การรับความช่วยเหลือเครื่องสูบน้ำ ทหารเข้ามาช่วยตัดต้นไม้)

.....

.....

8. ท่านมีภูมิปัญญาในการดูแล รักษา การจัดจำหน่าย และการผลิตส้มโออย่างไรบ้าง

.....

.....

9. ท่านมีแนวทางในการอนุรักษ์ ส่งเสริม สนับสนุนให้คนรุ่นหลังได้สืบทอดอย่างไร

.....

.....

10. ท่านมองอนาคตสวนส้มโอว่ามีแนวโน้มจะเป็นอย่างไร (ทั้งเรื่องสินค้า เศรษฐกิจ รายได้ การสืบทอด และคุณค่า)

.....

.....

11. รายได้จากการทำสวนส้มโอ แนวโน้มปัจจุบัน คุ่มทุน และสร้างแรงจูงใจหรือไม่อย่างไร กับการอนุรักษ์ และการสืบทอดต่อไปในอนาคต

.....

.....

12. หน่วยงานภาครัฐ (องค์การบริหารส่วนตำบล เกษตรอำเภอ ฯลฯ) ให้การสนับสนุน และให้ความสำคัญอย่างไรบ้าง

.....

.....

13. ปัญหา อุปสรรค และข้อเสนอแนะ

.....

.....

นางสาวนิภาวรรณ เจริญลักษณ์

ผู้สัมภาษณ์

แบบสัมภาษณ์

การศึกษาภูมิปัญญาและการอนุรักษ์ พื้นฟูวิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี
(สำหรับระดับเครือข่ายองค์กรในพื้นที่: ตัวแทนหน่วยงาน องค์กรต่างๆ ที่อยู่ในพื้นที่)

คำชี้แจง แบบสัมภาษณ์นี้ครอบคลุมประเด็นคำถาม 5 ประเด็นสำคัญ ได้แก่ (1) ข้อมูลพื้นฐานทั่วไป (2) สภาพพื้นฐานและบริบทพื้นที่ (3) เอกลักษณะ การอนุรักษ์ พื้นฟู การจัดการตนเอง และการสืบทอดภูมิปัญญา (4) นโยบายและแนวทางการส่งเสริมและอนุรักษ์ส้มโอ และ (5) ข้อเสนอแนะ

ชื่อ-สกุล ..... สถานภาพ.....
 ที่อยู่ .....
 เบอร์โทรศัพท์ ..... โทรสาร..... อีเมล.....
 อายุ ..... อาชีพ..... ตำแหน่ง.....
 ระยะเวลาการดำรงตำแหน่ง..... ปี ตั้งแต่.....
 วันที่สัมภาษณ์.....

1. ท่านคิดว่าพื้นที่ตำบลบางเตย และทรงคนองมีจุดเด่นอะไรจึงทำให้ส้มโอมีรสชาติอร่อย มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักแพร่หลายทั้งในประเทศ และต่างประเทศ

.....
 .....

2. สถานการณ์ปัจจุบันของส้มโอ และแนวโน้มของการทำสวนส้มโอในพื้นที่เป็นอย่างไรบ้าง (จำนวนชาวบ้านที่ทำรายได้ สายพันธุ์ไหนที่เป็นที่นิยม สายพันธุ์ไหนที่ไม่นิยมปลูกในปัจจุบัน สาเหตุเพราะอะไร)

.....
 .....

3. ท่านคิดว่าที่ผ่านมาการเปลี่ยนแปลงและการพัฒนาสำคัญๆ ของพื้นที่ส่งผลต่อวิถีการทำสวนส้มโอมีอะไรบ้าง

.....
 .....

4. ท่านคิดว่าส้มโอมีคุณค่า ความสำคัญ และมีผลต่อวิถีการดำเนินชีวิตของชาวสวนส้มโอ นครชัยศรีอย่างไร

.....
 .....

5. ท่านมีแนวทางการอนุรักษ์ พันธุ์สวนส้มโอในภาวะวิกฤต และในภาวะปกติ และมีวิธีการจัดการตัวเองอย่างไรบ้าง (เช่น กรณีน้ำท่วม การชนบึกแบ็ก การรับความช่วยเหลือเครื่องสูบน้ำ ทหารเข้ามาช่วยตัดต้นไม้)

.....

.....

6. ท่านมองอนาคตสวนส้มโอว่ามีแนวโน้มจะเป็นอย่างไร (ทั้งเรื่องสินค้า เศรษฐกิจ รายได้ การสืบทอด และคุณค่า)

.....

.....

7. หน่วยงานของท่านจะมีนโยบาย/แนวทางในการสนับสนุนส้มโอได้อย่างไร ทั้งด้านการอนุรักษ์พันธุ์ในปัจจุบัน การส่งเสริมและสนับสนุนให้บุตรหลานได้สืบทอด

.....

.....

8. ท่านมีนโยบายด้านการเกษตร การถ่ายทอดความรู้ การส่งเสริมรายได้ แนวทางการพัฒนาเกษตรกร และแนวทางการพัฒนาการตลาดอย่างไร

.....

.....

9. ท่านมีแนวทางในการจัดการความรู้ การถ่ายทอดเป็นองค์ความรู้ของท้องถิ่นได้อย่างไร

.....

.....

10. ปัญหา อุปสรรค และข้อเสนอแนะ

.....

.....

นางสาวนิภาวรรณ เจริญลักษณ์
ผู้สัมภาษณ์

แบบสัมภาษณ์

การศึกษาภูมิปัญญาและการอนุรักษ์ พันธุ์วิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี (สำหรับระดับเครือข่ายภายนอก: องค์กรภายนอกผู้มีส่วนได้เสียและมีส่วนเกี่ยวข้อง)

คำชี้แจง แบบสัมภาษณ์นี้ครอบคลุมประเด็นคำถาม 5 ประเด็นสำคัญ ได้แก่ (1) ข้อมูลพื้นฐานทั่วไป (2) สภาพพื้นฐานและบริบทพื้นที่ (3) เอกลักษณะ การอนุรักษ์ พันธุ์ การจัดการตนเอง และการสืบทอดภูมิปัญญา (4) นโยบายและแนวทางการส่งเสริมและอนุรักษ์ส้มโอ และ (5) ข้อเสนอแนะ

ชื่อ-สกุล ..... สถานภาพ.....
 ที่อยู่ .....
 เบอร์โทรศัพท์ ..... โทรสาร..... อีเมล.....
 อายุ ..... อาชีพ..... ตำแหน่ง.....
 ระยะเวลาการดำรงตำแหน่ง..... ปี ตั้งแต่.....
 วันที่สัมภาษณ์.....

1. ท่านคิดว่าพื้นที่ที่ตำบลบางเตย และทรงคนองมีจุดเด่นอะไรจึงทำให้ส้มโอมีรสชาติอร่อย มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักแพร่หลายทั้งในประเทศ และต่างประเทศ
 .....
 .....
2. สถานการณ์ปัจจุบันของส้มโอ และแนวโน้มของการทำสวนส้มโอในพื้นที่เป็นอย่างไรบ้าง (จำนวนชาวบ้านที่ทำรายได้ สายพันธุ์ไหนที่เป็นที่นิยม สายพันธุ์ไหนที่ไม่นิยมปลูกในปัจจุบัน สาเหตุเพราะอะไร)
 .....
 .....
3. ท่านคิดว่าที่ผ่านมาการเปลี่ยนแปลงและการพัฒนาสำคัญๆ ของพื้นที่ที่ส่งผลต่อวิถีการทำสวนส้มโอมีอะไรบ้าง
 .....
 .....
4. หน่วยงานของท่านมีแนวทางการอนุรักษ์ พันธุ์สวนส้มโอในภาวะวิกฤต และในภาวะปกติ และมีวิธีการจัดการตัวเองอย่างไรบ้าง (เช่น กรณีน้ำท่วม การขนบักแบก การรับความช่วยเหลือเครื่องสูบน้ำ ทหารเข้ามาช่วยตัดต้นไม้)
 .....
 .....

5. ท่านมองอนาคตสวนส้มโอว่ามีแนวโน้มจะเป็นอย่างไร (ทั้งเรื่องสินค้า เศรษฐกิจ รายได้ การสืบทอด และคุณค่า)

.....

.....

6. ในความเห็นของท่านหน่วยงานที่เป็นเครือข่ายเกี่ยวข้องจะมีแนวทางการอนุรักษ์ภูมิปัญญาส้มโออย่างไร

.....

.....

7. ท่านมีข้อเสนอแนะในการป้องกัน และวิธีการรับมือกับปัญหาอุทกภัยที่ส่งผลกระทบต่อชาวบ้านอย่างไรในอนาคต

.....

.....

8. หน่วยงานของท่านมีนโยบายในการส่งเสริม และอนุรักษ์ พันธุ์สวนส้มโอกลุ่มแม่บ้านนครชัยศรี เช่นแนวทางการสนับสนุนงบประมาณ การส่งเสริมด้านวิชาการการเกษตร และการพัฒนาเกษตรกรอย่างไรบ้าง

.....

.....

9. ปัญหา อุปสรรค และข้อเสนอแนะ

.....

.....

นางสาวนิภาวรรณ เจริญลักษณ์

ผู้สัมภาษณ์

แบบประเมิน
เอกสารความรู้เพื่อเผยแพร่ภูมิปัญญาและการดูแลรักษาส้มโอส้มแม่บ้านนครชัยศรี
จำนวน 10 เรื่อง

คำชี้แจง โปรดทำเครื่องหมาย ✓ ลงในช่องตามความคิดเห็นของท่านลงในช่องว่างที่ตรงกับความคิดเห็นที่เป็นจริงของท่านมากที่สุดและโปรดตอบทุกข้อ

เกณฑ์การประเมิน 5 = ดีมาก 4 = ดี 3 = ปานกลาง 2 = พอใช้ 1 = ต้องปรับปรุง

รายการประเมิน	ระดับความคิดเห็น				
	5	4	3	2	1
ด้านเนื้อหา					
1. เนื้อหามีความเหมาะสมกับวัตถุประสงค์ของการศึกษา					
2. ลำดับชั้นในการนำเสนอเนื้อหาเข้าใจง่าย					
3. เนื้อหามีความชัดเจน					
4. หัวข้อ และประเด็นการนำเสนอน่าสนใจ					
5. ภาษาสื่อความหมายสอดคล้องกับวิถีภูมิปัญญา					
6. ความเหมาะสมของเนื้อหากับชาวสวนส้มโอ					
7. เนื้อหาส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้แก่ชาวสวนส้มโอ					
8. เนื้อหาส่งเสริมให้เกิดการตระหนักถึงวิถีการสืบทอด					
9. เนื้อหามีความสอดคล้องกับความต้องการของชาวสวนส้มโอ					
10. เนื้อหาเป็นความรู้ที่เป็นจริงในบริบทและสถานการณ์ปัจจุบันของชาวสวนส้มโอ					
11. เนื้อหา มีประโยชน์และชาวสวนส้มโอสามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้					
ด้านสื่อ					
1. การออกแบบสื่อมีความเหมาะสม ง่ายต่อการใช้ สัดส่วนเหมาะสม สวยงาม					
2. มีความคิดสร้างสรรค์ในการออกแบบ					
3. รูปภาพเหมาะสมชัดเจน สอดคล้องกับเนื้อหา และมีความสวยงาม					

รายการประเมิน	ระดับความคิดเห็น				
	5	4	3	2	1
4. ขนาดของภาพที่ใช้ประกอบ					
5. รูปแบบของตัวอักษรที่ใช้ในการนำเสนอ					
6. ขนาดของตัวอักษรที่ใช้ในการนำเสนอ					
7. สีของตัวอักษรโดยภาพรวม					
8. สีของพื้นหลังสื่อโดยภาพรวม					
9. การใช้ข้อความในการสื่อความหมายได้ตรง ไม่เกิดการสับสน					
10. ความน่าสนใจชวนให้ติดตาม					

ข้อเสนอแนะอื่นๆ (ถ้ามี)

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

ลงชื่อ.....ผู้ประเมิน

(.....)

ภาคผนวก ง

แบบประเมินความสอดคล้องของแบบสัมภาษณ์กับผู้เชี่ยวชาญ

แบบประเมินความสอดคล้องของแบบสัมภาษณ์โดยผู้เชี่ยวชาญ

คำชี้แจง

การวิจัย เรื่อง การศึกษาภูมิปัญญาและการอนุรักษ์ พื้นที่วิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี มีวัตถุประสงค์ ดังนี้

- 1) เพื่อศึกษาภูมิปัญญาของเกษตรกรสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี
- 2) เพื่อศึกษาสภาพของการอนุรักษ์ และการดำรงอยู่ของภูมิปัญญาเกษตรกรสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี
- 3) เพื่อศึกษาแนวทางการจัดการตนเองโดยใช้ภูมิปัญญาของเกษตรกรสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี
- 4) เพื่อศึกษาแนวทางการอนุรักษ์ พื้นที่ เพื่อการดำรงอยู่ของภูมิปัญญาของเกษตรกรสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี

เอกสารฉบับนี้ เป็นแบบประเมินความสอดคล้องของแบบสัมภาษณ์ที่ใช้ในการสัมภาษณ์ โดยจำแนกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ ระดับปัจเจกบุคคล (ประกอบด้วย: เจ้าของสวน ราษฎรชาวบ้าน เกษตรกร ลูกหลานของเกษตรกรสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี) ระดับเครือข่ายองค์กรในพื้นที่ (ประกอบด้วย: ตัวแทนหน่วยงาน องค์กรต่างๆ ที่อยู่ในพื้นที่) และระดับเครือข่ายภายนอก (ประกอบด้วย: องค์กรภายนอกผู้มีส่วนได้เสียและมีส่วนเกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาและอนุรักษ์ พื้นที่ในพื้นที่) ผู้วิจัยได้พัฒนาแนวคำถามครอบคลุมประเด็นคำถาม 5 ประเด็นสำคัญ ได้แก่ (1) ข้อมูลพื้นฐานทั่วไป (2) สภาพพื้นฐานและบริบทพื้นที่ (3) เอกลักษณะ การอนุรักษ์ พื้นที่ การจัดการตนเอง และการสืบทอดภูมิปัญญา (4) นโยบายและแนวทางการส่งเสริมและอนุรักษ์ส้มโอ และ (5) ข้อเสนอแนะ โดยให้ท่านพิจารณาว่าแบบสัมภาษณ์สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัยหรือไม่ ซึ่งมีเกณฑ์การให้คะแนนประเมิน ดังนี้

- +1 คะแนน เมื่อท่านแน่ใจว่าข้อความสอดคล้องกับงานวิจัย
- 0 คะแนน เมื่อท่านไม่แน่ใจว่าข้อความสอดคล้องกับงานวิจัย
- 1 คะแนน เมื่อท่านแน่ใจว่าข้อความไม่สอดคล้องกับงานวิจัย

ข้อคำถาม	ผลการประเมิน			
	+1	0	-1	ข้อเสนอแนะ
ระดับปัจเจกบุคคล (เจ้าของสวน ปราชญ์ชาวบ้าน เกษตรกร ลูกหลานของเกษตรกรสวนส้มโอกลุ่มแม่บ้านนครชัยศรี)				
1. ท่านคิดว่าพื้นที่ตำบลบางเตย และทรงคนองมีจุดเด่นอะไรจึงทำให้ส้มโอมีรสชาติอร่อย มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักแพร่หลายทั้งในประเทศ และต่างประเทศ				
2. สถานการณ์ปัจจุบันของส้มโอ และแนวโน้มของการทำสวนส้มโอในพื้นที่เป็นอย่างไรบ้าง (จำนวนชาวบ้านที่ทำรายได้ สายพันธุ์ไหนที่เป็นที่นิยม สายพันธุ์ไหนที่ไม่นิยมปลูกในปัจจุบัน สาเหตุเพราะอะไร)				
3. ท่านคิดว่าที่ผ่านมากการเปลี่ยนแปลงและการพัฒนาสำคัญๆ ของพื้นที่ส่งผลต่อวิถีการทำสวนส้มโอมีอะไรบ้าง				
4. ท่านคิดว่าส้มโอมีคุณค่า ความสำคัญ และมีผลต่อวิถีการดำเนินชีวิตของชาวสวนส้มโอ นครชัยศรีอย่างไร				
5. ท่านเรียนรู้วิธีการปลูก และการดูแลรักษาส้มโอมาจากใคร เรียนรู้ได้อย่างไร และทำไมจึงสนใจประกอบอาชีพทำสวนส้มโอ				
6. ปัจจุบันในครอบครัว เครือญาติของท่านมีใครทำสวนส้มโอบ้าง ก็คน และในอนาคตจะเป็นอย่างไรบ้าง และมีอะไรเป็นแรงจูงใจให้ครอบครัวและเครือญาติยังคงทำสวนส้มโออยู่				
7. ท่านมีแนวทางการอนุรักษ์ พื้นฟูสวนส้มโอในภาวะวิกฤต และในภาวะปกติ และมีวิธีการจัดการตัวเองอย่างไรบ้าง (เช่น กรณีน้ำท่วม การชนบึกแบ็ก การรับความช่วยเหลือเครื่องสูบน้ำ ทหารเข้ามาช่วยตัดต้นไม้)				
8. ท่านมีภูมิปัญญาในการดูแล รักษา การจัดจำหน่าย และการผลิตส้มโออย่างไรบ้าง				
9. ท่านมีแนวทางในการอนุรักษ์ ส่งเสริม สนับสนุนให้คนรุ่นหลังได้สืบทอดอย่างไร				

ข้อคำถาม	ผลการประเมิน			
	+1	0	-1	ข้อเสนอแนะ
10. ท่านมองอนาคตสวนส้มโอว่ามีแนวโน้มจะเป็นอย่างไร (ทั้งเรื่องสินค้า เศรษฐกิจ รายได้ การสืบทอด และคุณค่า)				
11. รายได้จากการทำสวนส้มโอ แนวโน้มปัจจุบัน คุ่มทุน และสร้างแรงจูงใจหรือไม่อย่างไร กับการอนุรักษ์ และการสืบทอดต่อไปในอนาคต				
12. หน่วยงานภาครัฐ (องค์การบริหารส่วนตำบล เกษตรอำเภอ ฯลฯ) ให้การสนับสนุน และให้ความสำคัญอย่างไรบ้าง				
13. ปัญหา อุปสรรค และข้อเสนอแนะ				
ระดับเครือข่ายองค์กรในพื้นที่ (ตัวแทนหน่วยงาน องค์กรต่างๆ ที่อยู่ในพื้นที่)				
1. ท่านคิดว่าพื้นที่ตำบลบางเตย และทรงคนองมีจุดเด่นอะไรจึงทำให้ส้มโอมีรสชาติอร่อย มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักแพร่หลายทั้งในประเทศ และต่างประเทศ				
2. สถานการณ์ปัจจุบันของส้มโอ และแนวโน้มของการทำสวนส้มโอในพื้นที่เป็นอย่างไรบ้าง (จำนวนชาวบ้านที่ทำรายได้ สายพันธุ์ไหนที่เป็นที่นิยม สายพันธุ์ไหนที่ไม่นิยมปลูกในปัจจุบัน สาเหตุเพราะอะไร)				
3. ท่านคิดว่าที่ผ่านมาการเปลี่ยนแปลงและการพัฒนาสำคัญๆ ของพื้นที่ส่งผลต่อวิถีการทำสวนส้มโอมีอะไรบ้าง				
4. ท่านคิดว่าส้มโอมีคุณค่า ความสำคัญ และมีผลต่อวิถีการดำเนินชีวิตของชาวสวนส้มโอนครชัยศรีอย่างไร				
5. ท่านมีแนวทางการอนุรักษ์ พื้นฟูสวนส้มโอในภาวะวิกฤต และในภาวะปกติ และมีวิธีการจัดการตัวเองอย่างไรบ้าง (เช่น กรณีน้ำท่วม การชนบึกแบ็ก การรับความช่วยเหลือเครื่องสูบน้ำ ทหารเข้ามาช่วยตัดต้นไม้				

ข้อคำถาม	ผลการประเมิน			
	+1	0	-1	ข้อเสนอแนะ
6. ท่านมองอนาคตสวนส้มโอว่ามีแนวโน้มจะเป็นอย่างไร (ทั้งเรื่องสินค้า เศรษฐกิจ รายได้ การสืบทอด และคุณค่า)				
7. หน่วยงานของท่านจะมีนโยบาย/แนวทางในการสนับสนุนส้มโอได้อย่างไร ทั้งด้านการอนุรักษ์พันธุ์ในปัจจุบัน การส่งเสริมและสนับสนุนให้บุตรหลานได้สืบทอด				
8. ท่านมีนโยบายด้านการเกษตร การถ่ายทอดความรู้ การส่งเสริมรายได้ แนวทางการพัฒนาเกษตรกร และแนวทางการพัฒนาการตลาดอย่างไร				
9. ท่านมีแนวทางในการจัดการความรู้ การถ่ายทอดเป็นองค์ความรู้ของท้องถิ่นได้อย่างไร				
10. ปัญหา อุปสรรค และข้อเสนอแนะ				
ระดับเครือข่ายภายนอก				
(องค์กรภายนอกผู้มีส่วนได้เสียและมีส่วนเกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาและการอนุรักษ์ พันธุ์ในพื้นที่)				
1. ท่านคิดว่าพื้นที่ตำบลบางเตย และทรงคนองมีจุดเด่นอะไรจึงทำให้ส้มโอมีรสชาติอร่อย มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักแพร่หลายทั้งในประเทศ และต่างประเทศ				
2. สถานการณ์ปัจจุบันของส้มโอ และแนวโน้มของการทำสวนส้มโอในพื้นที่เป็นอย่างไรบ้าง (จำนวนชาวบ้านที่ทำรายได้ สายพันธุ์ไหนที่เป็นที่นิยม สายพันธุ์ไหนที่ไม่นิยมปลูกในปัจจุบัน สาเหตุเพราะอะไร)				
3. ท่านคิดว่าที่ผ่านมามีการเปลี่ยนแปลงและการพัฒนาสำคัญๆ ของพื้นที่ที่ส่งผลต่อวิถีการทำสวนส้มโอมีอะไรบ้าง				
4. หน่วยงานของท่านมีแนวทางการอนุรักษ์ พันธุ์สวนส้มโอในภาวะวิกฤต และในภาวะปกติ และมีวิธีการจัดการตัวเองอย่างไรบ้าง (เช่น กรณีน้ำท่วม การขนบักแบ็ก การรับความช่วยเหลือเครื่องสูบน้ำ ทหารเข้ามาช่วยตัดต้นไม้)				

ข้อคำถาม	ผลการประเมิน			
	+1	0	-1	ข้อเสนอแนะ
5. ท่านมองอนาคตสวนส้มโอว่ามีแนวโน้มจะเป็นอย่างไร (ทั้งเรื่องสินค้า เศรษฐกิจ รายได้ การสืบทอด และคุณค่า)				
6. ในความเห็นของท่านหน่วยงานที่เป็นเครือข่ายเกี่ยวข้องจะมีแนวทางการอนุรักษ์ภูมิปัญญาส้มโออย่างไร				
7. ท่านมีข้อเสนอแนะในการป้องกัน และวิธีการรับมือกับปัญหาอุทกภัยที่ส่งผลกระทบต่อชาวบ้านอย่างไรในอนาคต				
8. หน่วยงานของท่านมีนโยบายในการส่งเสริม และอนุรักษ์ พันธุ์สวนส้มโอกลุ่มแม่บ้านนครชัยศรี เช่น แนวทางการสนับสนุนงบประมาณ การส่งเสริมด้านวิชาการ การเกษตร และการพัฒนาเกษตรกรอย่างไรบ้าง				
12. ปัญหา อุปสรรค และข้อเสนอแนะ				

ขอขอบคุณท่านมา ณ โอกาสนี้
นางสาวนิภาวรรณ เจริญลักษณ์

ลงชื่อ .....

(.....)

ผู้เชี่ยวชาญตรวจเครื่องมือวิจัย

วันที่ ...../...../.....

การหาค่าดัชนีความสอดคล้องของแบบสัมภาษณ์โดยผู้เชี่ยวชาญ

ข้อที่	คะแนนผู้เชี่ยวชาญ			ผลรวมของคะแนน $\sum R$	$IOC = \frac{\sum R}{N}$	ผลการพิจารณา
	คนที่ 1	คนที่ 2	คนที่ 3			
ระดับปัจเจกบุคคล (เจ้าของสวน ราษฎรชาวบ้าน เกษตรกร ลูกหลานของเกษตรกรสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี)						
1	1	1	1	3	1	มีความสอดคล้อง
2	1	1	1	3	1	มีความสอดคล้อง
3	1	1	1	3	1	มีความสอดคล้อง
4	1	0	1	2	0.67	มีความสอดคล้อง
5	1	1	1	3	1	มีความสอดคล้อง
6	1	1	1	3	1	มีความสอดคล้อง
7	1	1	1	3	1	มีความสอดคล้อง
8	1	1	1	3	1	มีความสอดคล้อง
9	1	1	1	3	1	มีความสอดคล้อง
10	1	1	1	3	1	มีความสอดคล้อง
11	1	1	1	3	1	มีความสอดคล้อง
12	1	1	1	3	1	มีความสอดคล้อง
13	1	1	1	3	1	มีความสอดคล้อง
ระดับเครือข่ายองค์กรในพื้นที่ (ตัวแทนหน่วยงาน องค์กรต่างๆ ที่อยู่ในพื้นที่)						
1	1	1	0	2	0.67	มีความสอดคล้อง
2	1	1	1	3	1	มีความสอดคล้อง
3	1	1	1	3	1	มีความสอดคล้อง
4	1	1	1	3	1	มีความสอดคล้อง
5	1	1	1	3	1	มีความสอดคล้อง
6	1	1	1	3	1	มีความสอดคล้อง
7	1	1	1	3	1	มีความสอดคล้อง
8	1	1	1	3	1	มีความสอดคล้อง

9	1	1	1	3	1	มีความสอดคล้อง
10	1	1	1	3	1	มีความสอดคล้อง
ระดับเครือข่ายภายนอก						
(องค์กรภายนอกผู้มีส่วนได้เสียและมีส่วนเกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาและการอนุรักษ์ พื้นฟูในพื้นที่)						
1	1	0	1	2	0.67	มีความสอดคล้อง
2	1	0	1	2	0.67	มีความสอดคล้อง
3	1	1	1	3	1	มีความสอดคล้อง
4	1	1	1	3	1	มีความสอดคล้อง
5	1	1	1	3	1	มีความสอดคล้อง
6	1	1	1	3	1	มีความสอดคล้อง
7	1	1	1	3	1	มีความสอดคล้อง
8	1	1	1	3	1	มีความสอดคล้อง
9	1	1	1	3	1	มีความสอดคล้อง
10	1	1	1	3	1	มีความสอดคล้อง
11	1	1	1	3	1	มีความสอดคล้อง
12	1	1	1	3	1	มีความสอดคล้อง

ภาคผนวก จ
จดหมายเชิญเป็นวิทยากร

สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเอเซีย
โทร. ๓๓๑๓

ที่ ศธ ๐๕๑๗.๒๐/-

วันที่ ๒๐ กันยายน ๒๕๕๖

เรื่อง ขอเชิญเป็นวิทยากร

เรียน นางสาวนิภาวรรณ เจริญลักษณ์

ด้วยหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวัฒนธรรมศึกษา มีความประสงค์จะนำนักศึกษาลงพื้นที่ภาคสนาม ณ ตำบลบางเตย อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม เพื่อศึกษาภูมิปัญญาชาวบ้านเกี่ยวกับวิถีเกษตรสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี ในวันที่ ๒๓ กันยายน ๒๕๕๖ ในกรณีนี้ กระจมเห็นว่าท่านเป็นผู้มีความรู้ในเรื่องดังกล่าว จึงใคร่ขอเชิญท่านเป็นวิทยากรในการลงพื้นที่ภาคสนามในครั้งนี้

จึงเรียนมาเพื่อโปรดให้เกียรติรับเชิญเป็นวิทยากรดังกล่าวด้วย จักขอบคุณยิ่ง

พร สุวรรณภาพ

(อาจารย์ ดร. พชร สุวรรณภาพ)

อาจารย์ประจำหลักสูตรฯ

สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเอเซีย

โทร. ๓๓๑๓๓

ที่ ศธ ๐๕๑๗.๒๐/-

วันที่ ๒๕ กันยายน ๒๕๕๖

เรื่อง ขอบขอบคุณ

เรียน นางสาวนิภาวรรณ เจริญลักษณ์

ตามที่ท่านได้ให้เกียรติเป็นวิทยากรในการลงพื้นที่ภาคสนามของนักศึกษาหลักสูตรศิลปศาสตรมหา
บัณฑิต สาขาวิชาวัฒนธรรมศึกษา เมื่อวันที่ ๒๓ กันยายน ๒๕๕๖ ณ ตำบลบางเตย อำเภอสามพราน จังหวัด
นครปฐม ตามความทราบแล้วนั้น

ในการนี้ กระผมใคร่ขอขอบคุณมา ณ โอกาสนี้ และหวังว่าจะได้รับความอนุเคราะห์จากท่านอีกใน
โอกาสต่อไป

จึงเรียนมาเพื่อโปรดทราบ

พชร สุวรรณภาชน์
(อาจารย์ ดร. พชร สุวรรณภาชน์)
อาจารย์ประจำหลักสูตรฯ

ภาคผนวก ฉ

โครงการทอดผ้าป่าพันธุ์ไม้สามัคคี คืนชีวิตสู่ผืนดิน

มหาวิทยาลัยศิลปากร

องค์การบริหารส่วนตำบลบางเตย ร่วมกับ คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม

ขอเชิญร่วมการกุศลเป็นเจ้าภาพทอดผ้าป่าพันธุ์ไม้สามัคคี
เพื่อแจกจ่ายให้ประชาชนชาวตำบลบางเตย ที่ได้รับความเดือดร้อนจากวิกฤตอุทกภัย

ณ ที่ทำการองค์การบริหารส่วนตำบลบางเตย อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม

อุทกภัยครั้งใหญ่ที่เกิดขึ้นในลุ่มน้ำท่าจีนได้ส่งผลกระทบต่อพื้นที่ตำบลบางเตย อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม อย่างหนัก บ้านจำนวน ๗๖๐ หลังคาเรือน ได้ถูกน้ำไหลป่าเข้าท่วมตั้งแต่ปลายเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๔ โดยมีน้ำท่วมซึ่งเฉลี่ยทั้งพื้นที่กว่า ๑ เมตร ติดต่อกันเป็นเวลานาน ส่งผลให้สวนผลไม้ทั้งขนุน มะม่วง มะพร้าว มะนาว หอม และส้มโอ ได้รับความเสียหายอย่างประมาณค่ามิได้

องค์การบริหารส่วนตำบลบางเตย จึงร่วมกับ คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม จัดโครงการทอดผ้าป่าพันธุ์ไม้ขึ้น เพื่อแจกจ่ายให้กับประชาชนชาวตำบลบางเตยที่ได้รับความเดือดร้อนจากมหาอุทกภัยในครั้งนี้ อันเป็นการฟื้นฟูส่วนเกษตรกรรมของชาวตำบลบางเตยให้กลับคืนมา มีชีวิตอีกครั้งหนึ่ง โอกาสนี้ จึงขอขอบคุณมายังท่านผู้มีจิตอันเป็นกุศลร่วมเป็นเจ้าภาพทอดผ้าป่าพันธุ์ไม้ในครั้งนี้ เพื่อประโยชน์ทั้งในส่วนการขยายพันธุ์ และการเพาะพันธุ์ต่อไป

ขออำนาจคุณพระศรีรัตนตรัย และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายในสากลพิภพ และกุศลเจตนาบารมีที่ท่านได้ทำบุญมหาคุณอันยิ่งใหญ่ในครั้งนี้ จงดลบันดาลประทานพรให้ท่านและครอบครัว จงประสบแต่สิริสวัสดิ์พิพัฒนามงคลสมบุญผลไปด้วยจตุรพิธพรชัยทั้งสี่ประการ คือ อายุ วรรณะ สุขะ พละ ปฏิภาณธนสารสมบัติตลอดกาลนานเทอญ

กำหนดการ

วันอังคารที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๕ (ตรงกับแรม ๗ ค่ำ เดือน ๓)

เวลา ๐๘.๐๐ น.	ตกแต่งและตั้งองค์ผ้าป่าพันธุ์ไม้สามัคคี ณ ที่ทำการองค์การบริหารส่วนตำบลบางเตย
เวลา ๑๐.๐๐ น.	พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ สมโภชองค์ผ้าป่าพันธุ์ไม้สามัคคี
เวลา ๑๑.๐๐ น.	ถวายภัตตาหารเพลแด่พระสงฆ์
เวลา ๑๑.๔๕ น.	พิธีถวายองค์ผ้าป่าพันธุ์ไม้สามัคคี และถวายจตุปัจจัยเครื่องไทยธรรมแด่พระสงฆ์
เวลา ๑๒.๐๐ น.	พระสงฆ์มอบต้นไม้แก่ผู้นำชุมชน
เวลา ๑๒.๓๐ น.	รับประทานอาหารกลางวัน
เวลา ๑๓.๓๐ น.	ร่วมกันปลูกต้นไม้บริเวณสถานที่สาธารณะในพื้นที่ตำบลบางเตย

ประธานกิตติมศักดิ์ฝ่ายสงฆ์

พระมหาสมเกียรติ เตชวณโณ

ประธานคณะกรรมการดำเนินงานฝ่ายองค์การบริหารส่วนตำบลบางเตย

นายวิทยา ชิวคำ นายกองค์การบริหารส่วนตำบลบางเตย

รองประธานคณะกรรมการดำเนินงานฝ่ายองค์การบริหารส่วนตำบลบางเตย

นายสุรพัทธ์ การะเกตุ

นายสมพงษ์ เฟื่องบางหลวง

นายนิคม เจริญลักษณ์

นายวิม เปรมปรีดี

นายมานพ เฟื่องบางหลวง

นายสุรชัย ทับทิมจรรยา

นายเปลียน บินบัวทอง

นายมนตรี การะเกตุ

ส.อบต.บางเตย

คณะกรรมการดำเนินงานฝ่ายองค์การบริหารส่วนตำบลบางเตย

ฝ่ายปกครองท้องถิ่น กำนัน-ผู้ใหญ่บ้านตำบลบางเตย

ข้าราชการ พนักงานเจ้าหน้าที่ใน อบต.ทุกท่าน

กลุ่มสตรีอาสาพัฒนาตำบลบางเตย

กลุ่ม อสม.

ข้าราชการ เจ้าหน้าที่ รพ.สต.บางเตย

ชมรมผู้สูงอายุตำบลบางเตยสร้างสรรค์

ประชาชนตำบลบางเตย

ประธานคณะกรรมการดำเนินงานฝ่ายมหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม
ผู้ช่วยศาสตราจารย์สมเดช นิลพันธุ์ อธิการบดีมหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม

รองประธานคณะกรรมการดำเนินงานฝ่ายมหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม

อาจารย์ชัยยุทธ มณีรัตน์	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เกศินี ประทุมสุวรรณ	รองศาสตราจารย์ไสร็จ กายบริบูรณ์
ผู้ช่วยศาสตราจารย์สมหมาย เบียดนอม	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วิชัย ลำไย	อาจารย์ ดร.วิรัตน์ ปันแก้ว
อาจารย์ ดร.พิทักษ์พงศ์ ป้อมปราณี	อาจารย์ ดร.ประกอบ สารวารณ	อาจารย์ ดร.สุวิมล มรรควิบุลย์ชัย
รองศาสตราจารย์ ดร.สุนุดตรา ตะบูนพงศ์	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อุษา น้อยทิม	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุวัฒน์ ฉิมะสังคนันท์
อาจารย์ศิริชัย โสภา	อาจารย์ชูชีพ คงมีชนม์	อาจารย์ ดร.พัชรศักดิ์ อาลัย
รองศาสตราจารย์ชลิรัตน์ พยอมแย้ม	อาจารย์ ดร.ฉัตรประมนต์ ภูติจันทร์	อาจารย์สมศักดิ์ อมรสิริพงศ์
อาจารย์อภิรักษ์ จุณกรณ์	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พงษ์นาค นาถวานันต์	อาจารย์วิไล ตาปะสี
อาจารย์ธัญนันท์ ศรีพันธ์ลม	อาจารย์ ดร.ธีรพันธ์ วรรณศิริ	อาจารย์กมล ชนะสุข
อาจารย์ผ่องใส ลินธุสกุล	อาจารย์สุทิสรา ไพบูลย์วัฒนกิจ	อาจารย์สมใจ เกาดัง
อาจารย์สมพล สุขเจริญพงษ์	อาจารย์กนกพัชร์ วงศ์อินทร์อยู่	อาจารย์ไพโรจน์ ร่มบารมี
อาจารย์ไพโรจน์ แก้วเขียว	อาจารย์ปิยนาค อัมดี	รองศาสตราจารย์ ดร.วิไลรัตน์ ศิริรินทร์
อาจารย์ประพันธ์ ชันดิธีระกุล	อาจารย์ ดร.สาโรจน์ เพชรมณี	

คณะกรรมการดำเนินงานฝ่ายมหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม

อาจารย์ชัยยุทธ มณีรัตน์ คณบดีคณะครุศาสตร์	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.โยธิน ศรีโลภา	อาจารย์เจษฎา บุญมาโฮม
อาจารย์ ดร.จันทิมา แสงเลิศอุทัย	อาจารย์ ดร.พิชญาภา ยืนยาว	อาจารย์ ดร.ดวงใจ ช่วยตระกูล
อาจารย์เอกชัย ไวยโสภี	อาจารย์จรัส อินทลาภาพร	อาจารย์ภาวิณี ไชกระโทก
อาจารย์อรพิน พัดนผล	อาจารย์ดวงดาว รุ่งเจริญเกียรติ	อาจารย์วันัญญา แก้วปาน
อาจารย์รัตนวรรณ ลิมาวัฒนาสมุทร	อาจารย์ชาญณรงค์ พุกโคกสูง	อาจารย์เบญจวรรณ สหวัชรินทร์

นักศึกษาคณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม

ผู้มีจิตศรัทธาสามารถติดต่อบริจาคพันธุ์ไม้ได้ที่

๑. ศูนย์ศึกษาและพัฒนาจังหวัดนครปฐม มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม โทร. ๐๘ ๙๔๓๖ ๕๕๐๖
๒. ที่ทำการองค์การบริหารส่วนตำบลบางเตย โทร. ๐๘ ๖๓๔๔ ๔๑๖๔
๓. หัวหน้าฝ่ายบริหารทั่วไปตำบลบางเตย โทร. ๐๘ ๑๓๔๔ ๕๕๕๓

หากชื่อและนามสกุลท่านใดสะกดผิดพลาดกราบขออภัยไว้ ณ ที่นี้ด้วย

ภาคผนวก ข
รายชื่อผู้ให้ข้อมูลหลัก

รายชื่อผู้ให้ข้อมูลหลัก

ลำดับ ที่	ชื่อ-นามสกุล	ที่อยู่
1	นายนิมิต จันทน์วิมล	ผู้ว่าราชการจังหวัดนครปฐม
2	นายปรีชา มรกฏจินดา	เกษตรอำเภอสามพราน
3	นายสนั่น พลศรี	เกษตรตำบลบางเตย
4	นางอมราภรณ์ ไทยทวี	เกษตรตำบลทรงคนอง
5	นายณัฐพล สุขนันทพิศ	องค์การบริหารส่วนตำบลบางเตย
6	นายทิม ไทยทวี	41/2 หมู่ 1 ต.ทรงคนอง อ.สามพราน จ.นครปฐม 73210
7	นายธนพล พลบัวงักล่า	2/4 หมู่ 4 ต.ทรงคนอง อ.สามพราน จ. นครปฐม 73210
8	นายกัมพล สุขสมัย	83 หมู่ 5 ต.ทรงคนอง อ.สามพราน จ. นครปฐม 73210
9	นางเรณู อิวชานา	บริษัท ไทยสง ผลไม้ จำกัด 64 หมู่ 3 ต.ทรงคนอง อ.สามพราน จ. นครปฐม 73210
10	นายสุประสิทธิ์ นุรักษ์เข	2/1 หมู่ 4 ต.ไร่ขิง อ.สามพราน จ. นครปฐม 73210
11	นายคงศักดิ์ จิวพาณิชย์	22/1 หมู่ 6 ต.บางเตย อ.สามพราน จ. นครปฐม 73210
12	นายมนตรี การะเวก	34/5 หมู่ 5 ต.บางเตย อ.สามพราน จ. นครปฐม 73210
13	นายยุทธ ปลิ้มถนอม	20 หมู่ 7 ต.บางเตย อ.สามพราน จ. นครปฐม 73210
14	นายวิบูลย์ ศิริจรรยาพงษ์	32 หมู่ 5 ต.บางเตย อ.สามพราน จ. นครปฐม 73210
15	นายเสียง เลียบทวี	11 หมู่ 5 ต.บางเตย อ.สามพราน จ. นครปฐม 73210
16	นายสำเนียง สุขสงวน	30/2 หมู่ 5 ต.บางเตย อ.สามพราน จ. นครปฐม 73210
17	นายสมนึก สุขสงวน	1 หมู่ 6 ต.บางเตย อ.สามพราน จ. นครปฐม 73210
18	นางวนิดา สุขสงวน	1 หมู่ 6 ต.บางเตย อ.สามพราน จ. นครปฐม 73210
19	นายสมหมาย จันทร์ฉาย	28 หมู่ 5 ต.บางเตย อ.สามพราน จ. นครปฐม 73210
20	นางนิตยา จันทร์ฉาย	28 หมู่ 5 ต.บางเตย อ.สามพราน จ. นครปฐม 73210
21	นายพูลผล แซ่ซี	39/1 หมู่ 3 ต.บางเตย อ.สามพราน จ.นครปฐม 73210
22	นายสมศักดิ์ สร้อยทอง	5/1 หมู่ 4 ต.บางเตย อ.สามพราน จ.นครปฐม 73210
23	นางประไพ สุดล้ำเลิศ	17 หมู่ 3 ต.บางเตย อ.สามพราน จ. นครปฐม 73210
24	นายธวัช ไทยทวี	32/1 หมู่ 5 ต.บางเตย อ.สามพราน จ. นครปฐม 73210
25	นายอุบล การะเวก	31 หมู่ 6 ต.บางเตย อ.สามพราน จ. นครปฐม 73210

ลำดับ ที่	ชื่อ-นามสกุล	ที่อยู่
26	นายอุทัย แยมประชา	30 หมู่ 6 ต.บางเตย อ.สามพราน จ. นครปฐม 73210
27	นายสมพงษ์ โถคำ	16 หมู่ 7 ต.บางเตย อ.สามพราน จ. นครปฐม 73210
28	นายเฉลิม ผักปลับ	15/1 หมู่ 5 ต.บางเตย อ.สามพราน จ. นครปฐม 73210
29	นางไข่มุก สุจริต	15/1 หมู่ 5 ต.บางเตย อ.สามพราน จ. นครปฐม 73210
30	นายนิคม เจริญลักษณ์	15 หมู่ 5 ต.บางเตย อ.สามพราน จ. นครปฐม 73210
31	นายนคร กตัญชลี	15/2 หมู่ 5 ต.บางเตย อ.สามพราน จ. นครปฐม 73210
32	นางขันทอง กตัญชลี	15/2 หมู่ 5 ต.บางเตย อ.สามพราน จ. นครปฐม 73210
33	นายสมบัติ เกิดสวัสดิ์	15/3 หมู่ 5 ต.บางเตย อ.สามพราน จ. นครปฐม 73210
34	นายทอง ทองประเสริฐ	41 หมู่ 5 ต.ทรงคนอง อ.สามพราน จ. นครปฐม 73210
35	นายโกศล เทพสิทธิ์	8/10 หมู่ 5 ต.ทรงคนอง อ.สามพราน จ. นครปฐม 73210
36	นายสุรชาติ ทองประเสริฐ	29/1 หมู่ 5 ต.ทรงคนอง อ.สามพราน จ. นครปฐม 73210
37	นายดำรงศักดิ์ จันทร์ฉาย	67/1 หมู่ 5 ต.ทรงคนอง อ.สามพราน จ. นครปฐม 73210
38	นายทำเนียบ เทพสิทธิ์	40/2 หมู่ 5 ต.ทรงคนอง อ.สามพราน จ. นครปฐม 73210
39	นายสุพจน์ เกตุบุญลือ	36/1 หมู่ 4 ต.ทรงคนอง อ.สามพราน จ. นครปฐม 73210
40	นายสมศักดิ์ เลิศสำราญ	23/2 หมู่ 4 ต.ทรงคนอง อ.สามพราน จ. นครปฐม 73210
41	นายนที สุดประเสริฐ	57 หมู่ 4 ต.ทรงคนอง อ.สามพราน จ. นครปฐม 73210
42	นายชาติศรี ศรีชะ	16 หมู่ 4 ต.ทรงคนอง อ.สามพราน จ. นครปฐม 73210
43	นายไพโรจน์ สุดประเสริฐ	69 หมู่ 5 ต.ทรงคนอง อ.สามพราน จ. นครปฐม 73210
44	นายสถาพร สุขสงวน	1 หมู่ 6 ต.บางเตย อ.สามพราน จ. นครปฐม 73210
45	นายวีระยุทธ เกติพันธ์	17 หมู่ 3 ต.บางเตย อ.สามพราน จ. นครปฐม 73210
46	นายสุวัช เกติพันธ์	22/2 หมู่ 6 ต.บางเตย อ.สามพราน จ. นครปฐม 7321
47	นางสาวเยาวลักษณ์ การะเวก	34/5 หมู่ 5 ต.บางเตย อ.สามพราน จ. นครปฐม 73210
48	นายไพรัตน์ โถคำ	6 หมู่ 6 ต.บางเตย อ.สามพราน จ. นครปฐม 73210
49	นางพจณี โถคำ	6 หมู่ 6 ต.บางเตย อ.สามพราน จ. นครปฐม 73210
50	นายอรรถพล พลชัย	9/1 หมู่ 4 ต.บางเตย อ.สามพราน จ. นครปฐม 73210
51	นางพุ่มรักษา สุขสมัย	39 หมู่ 6 ต.บางเตย อ.สามพราน จ. นครปฐม 73210
52	นางมนัส สุขสมัย	39 หมู่ 6 ต.บางเตย อ.สามพราน จ. นครปฐม 73210
53	นายณัฐพงษ์ สุขสมัย	39 หมู่ 6 ต.บางเตย อ.สามพราน จ. นครปฐม 73210

ลำดับ ที่	ชื่อ-นามสกุล	ที่อยู่
54	นายอภิศักดิ์ เทพสิทธิ์	2 หมู่ 4 ต.ทรงคนอง อ.สามพราน จ. นครปฐม 73210
55	นางวัชรีย์ สุขสงวน	69 หมู่ 5 ต.ทรงคนอง อ.สามพราน จ. นครปฐม 73210
56	นางสาวสธิตา ชังเก	36 หมู่ 4 ต.ทรงคนอง อ.สามพราน จ. นครปฐม 73210
57	นายพิษณุ อยู่เย็นเจริญ	8 หมู่ 5 ต.ทรงคนอง อ.สามพราน จ. นครปฐม 73210
58	นายก่อเกียรติ เกิดสวัสดิ์	15/3 หมู่ 5 ต.บางเตย อ.สามพราน จ. นครปฐม 73210
59	นางสมศรี ร่มโพธิ์ธารทอง	38 หมู่ 4 ต.บางเตย อ.สามพราน จ. นครปฐม 73210
60	นางสาวณัชชารีย์ ร่มโพธิ์ธารทอง	38 หมู่ 4 ต.บางเตย อ.สามพราน จ. นครปฐม 73210

ภาคผนวก ข
รายชื่อผู้เชี่ยวชาญตรวจเครื่องมือการวิจัย

รายชื่อผู้เชี่ยวชาญตรวจเครื่องมือการวิจัย

1. ผู้ช่วยศาสตราจารย์เอี่ยม ทองดี	อดีตรองผู้อำนวยการ สถาบันวิจัยภาษาและ วัฒนธรรมเอเชีย มหาวิทยาลัยมหิดล
2. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วิรัตน์ คำศรีจันทร์	คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้
3. อาจารย์ ดร.ชิตชยางค์ ยมาภัย	ประธานหลักสูตรวัฒนธรรมและการพัฒนา สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเอเชีย มหาวิทยาลัยมหิดล

รายชื่อผู้ประเมินสื่อเอกสารความรู้ที่ใช้ประกอบการวิจัย

1. รองศาสตราจารย์ ดร.โสภณา ศรีจำปา	ผู้อำนวยการ สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเอเชีย มหาวิทยาลัยมหิดล
2. อาจารย์ ดร.ธีรพงษ์ บุญรักษา	รองผู้อำนวยการฝ่ายพัฒนาองค์กรและทรัพยากร มนุษย์ สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเอเชีย มหาวิทยาลัยมหิดล
3. นายทิม ไทยทวี	-ที่ปรึกษาคณะกรรมาธิการการเกษตร รัฐสภา -ที่ปรึกษากลุ่มธุรกิจพืชครบวงจร เครือเจริญโภคภัณฑ์ -รองประธานหอการค้าจังหวัดนครปฐม -ครูภูมิปัญญาไทย ของสำนักเลขาธิการการศึกษา
4. นายมนตรี การะเวก	-ปราชญ์ชาวสวนส้มโอ -ประธานศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตร -รางวัลเกษตรกรดีเด่น สมาคมผู้ปกครอง ครู นักเรียน โรงเรียนดอนหวายบางกระทึก
5. นายสมศักดิ์ สร้อยทอง	-ปราชญ์ชาวสวนส้มโอ -สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลบางเตย หมู่ 4
6. นายพูลผล แซ่ซี	-ปราชญ์ชาวสวนส้มโอ -ประธานสภาองค์การบริหารส่วนตำบลบางเตย
7. นายอุทัย แยมประชา	-ปราชญ์ชาวสวนส้มโอ -สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลบางเตย หมู่ 6

สภาพทางนิเวศวิทยาของพื้นที่ของชุมชนลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี

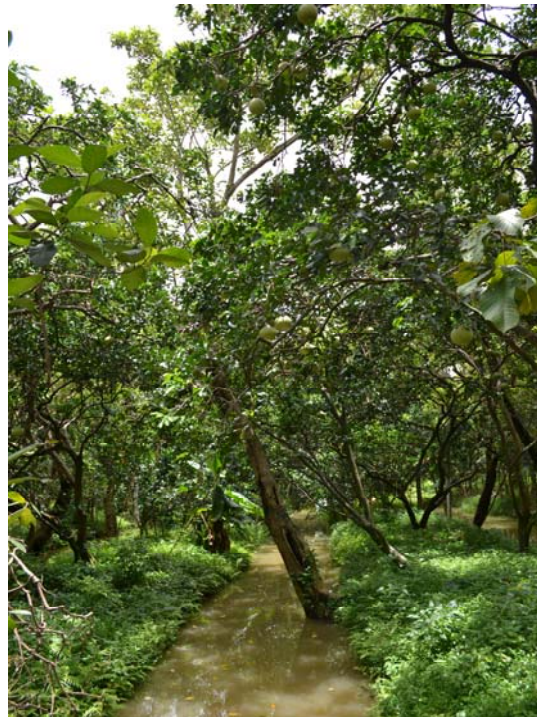
สภาพทางนิเวศวิทยาของพื้นที่ของชุมชนลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี

วิถีชีวิตชุมชนลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี

วิถีชีวิตชุมชนลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี

การทำสวนแบบยกร่อง

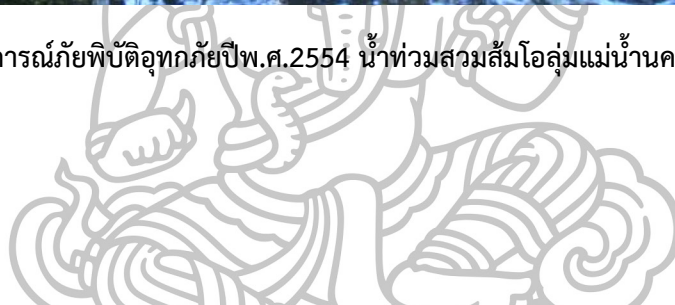
การใช้แครงรดน้ำที่เป็นเทคโนโลยีทางการเกษตรของชาวจีน

การเก็บส้มโอไปจำหน่ายตามวิถีชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี

วิกฤตการณ์ภัยพิบัติอุทกภัยปีพ.ศ.2554 น้ำท่วมสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี

แนวบิ๊กแบ็กป้องกันน้ำท่วมสวนส้มโอพื้นที่ตำบลบางเตยและตำบลทรงคนอง

ชาวสวนขนดินป้องกันน้ำท่วมสวนส้มโอ

สัมภาษณ์ นายนิมิต จันทน์วิมล ผู้ว่าราชการจังหวัดนครปฐม

สัมภาษณ์ เกษตรจังหวัดนครปฐม

สัมภาษณ์ นายสนั่น พลศรี เกษตรตำบลบางเตย

สัมภาษณ์ นางอมราภรณ์ ไทยทวี เกษตรตำบลทรงคนอง

สัมภาษณ์ นายณัฐพล สุขนันทพส ปลัดองค์การบริหารส่วนตำบลบางเตย

สัมภาษณ์ นายธวัช ไทยทวี ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 5 และนายวิบูลย์ ศิริจรรยาพงษ์ ประชาชนชาวสวนส้มโอ

สัมภาษณ์ นายอุบล การะเวก ประธานกลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกส้มโอ ตำบลบางเตย

สัมภาษณ์ นายสำเนียง สุขสงวน ปราชญ์ชาวสวนส้มโอ

สัมภาษณ์ นายยุทธ ปลื้มถนอม ปราชญ์ชาวสวนส้มโอ

สัมภาษณ์ นายสมหมาย จันทรฉาย และนางนิตยา จันทรฉาย ประชาญ์ชาวสวนส้มโอ

สัมภาษณ์ นายโกศล เทพสิทธิ์ ประชาญ์ชาวสวนส้มโอ

สัมภาษณ์ นายวีระยุทธ เกติพันธุ์ ปราชญ์ชาวสวนส้มโอ

สัมภาษณ์ นายเสียง เลียบทวี ปราชญ์ชาวสวนส้มโอ

สัมภาษณ์ นางวนิดา สุขสงวน ปราชญ์ชาวสวนส้มโอ

สัมภาษณ์ นายสมนึก สุขสงวน ปราชญ์ชาวสวนส้มโอ

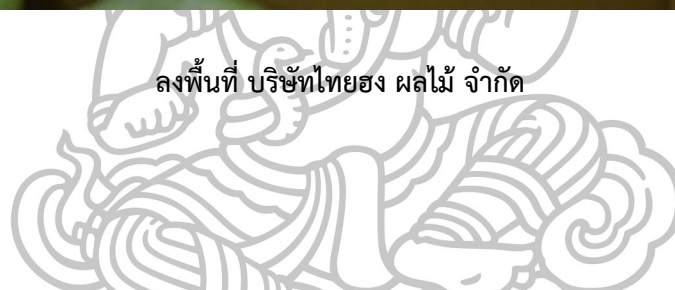

ลงพื้นที่ทำแผนที่เดินดิน

ลงพื้นที่ทำแผนที่เดินดิน

สัมภาษณ์ นายกัมพล สุขสมัย พนักงานควบคุมคุณภาพ บริษัทไทยอง ผลไม้ จำกัด

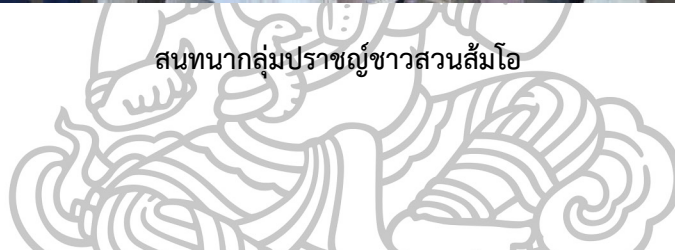
สัมภาษณ์ นายสุประสิทธิ์ นุรักษ์เช พ่อดำส้มโอตลาดดอนหวาย

สื่อเอกสารความรู้เกี่ยวกับส้มโอที่ผู้วิจัยสร้างขึ้น

สนทนากลุ่มประชาชนชาวสวนส้มโอ

สนทนากลุ่มประชาชนชาวสวนส้มโอ

การถอดบทเรียน: การสืบสานภูมิปัญญาและการอนุรักษ์ ฟื้นฟูสวนสวนส้มโอ
 กลุ่มแม่บ้านนครชัยศรีอย่างมีส่วนร่วม (กลุ่มแกนนำในพื้นที่)

การถอดบทเรียน: การสืบสานภูมิปัญญาและการอนุรักษ์ ฟื้นฟูสวนสวนส้มโอ
 กลุ่มแม่บ้านนครชัยศรีอย่างมีส่วนร่วม (ปราชญ์ชาวสวนส้มโอ)

การถอดบทเรียน: การสืบสานภูมิปัญญาและการอนุรักษ์ ปิ่นสุพรรณสวนส้มโอ
 กลุ่มแม่บ้านนครชัยศรีอย่างมีส่วนร่วม (เยาวชนผู้สืบทอดการทำสวนส้มโอ)

โครงการทอดผ้าป่าพันธุ์ไม้สามัคคี คืนชีวิตสู่ผืนดิน

โครงการทอดผ้าป่าพันธุไม้สามัคคี คืนชีวิตสู่ผืนดิน
ผู้บริหารและอาจารย์จากมหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม

โครงการกู่วิกฤติสวนไม้ผลพันธุ์ดีเฉพาะถิ่นที่ประสบอุทกภัย ปีงบประมาณ 2555

โครงการการทำงานสนามทางมานุษยวิทยาสังคมวัฒนธรรม ครั้งที่ 1 มอสงส์คมวัฒนธรรมผ่าน
วิถีชีวิตชาวสวนส้มโอ

โครงการการทำงานสนามทางมานุษยวิทยาสังคมวัฒนธรรม ครั้งที่ 1 มอสงส์คมวัฒนธรรมผ่าน
วิถีชีวิตชาวสวนส้มโอ

กรณีศึกษานายมนตรี การะเวก

กรณีศึกษานายสมพงษ์ โถด้

กรณีศึกษานายสมพงษ์ โถคำ

กรณีศึกษานายสมศักดิ์ เลิศสำราญ

กรณีศึกษานายไพโรจน์ สุดประเสริฐ

นำเสนอต่อเวทีนโยบายสาธารณะ

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ - สกุล	นางสาวนิภาวรรณ เจริญลักษณ์
ที่อยู่	15 หมู่ 5 ต.บางเตย อ.สามพราน จ.นครปฐม 73210
ที่ทำงาน	สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเอเชีย มหาวิทยาลัยมหิดล
ประวัติการศึกษา	
ปริญญาตรี	คณะศึกษาศาสตร์ สาขาวิชาการสอนภาษาอังกฤษ มหาวิทยาลัยศิลปากร
ปริญญาโท	คณะศึกษาศาสตร์ สาขาวิชาเทคโนโลยีการศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร
ประวัติการทำงาน	
พ.ศ. 2541 - 2542	สอนวิชาภาษาอังกฤษ โรงเรียนกาญจนาภิเษกวิทยาลัย นครปฐม (พระตำหนักสวนกุหลาบมัธยม)
พ.ศ. 2546 - ปัจจุบัน	ตำแหน่งนักวิเทศสัมพันธ์ สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเอเชีย มหาวิทยาลัยมหิดล

